

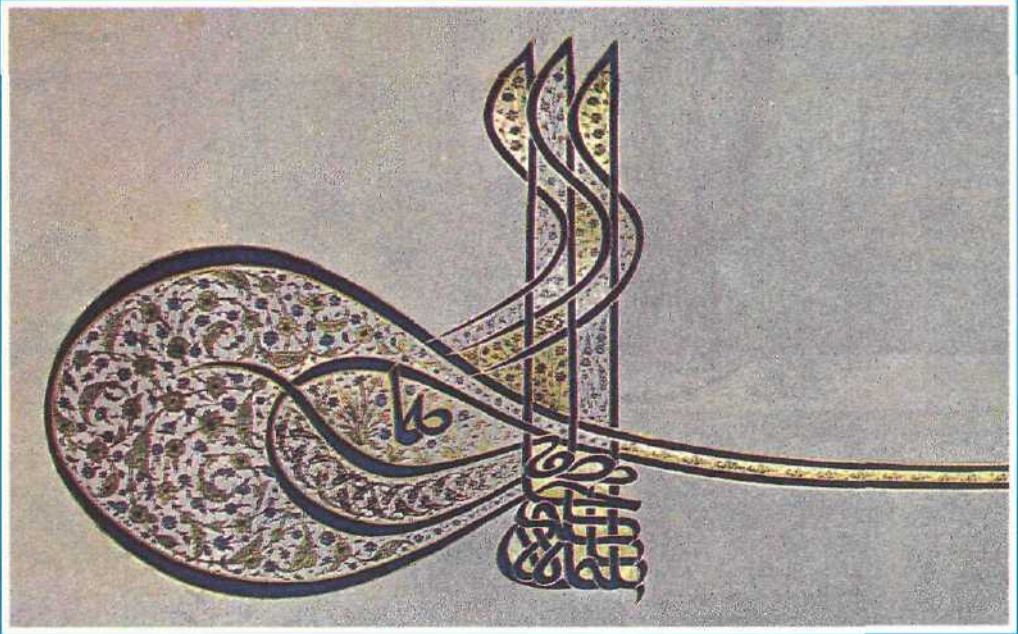

Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Eüstü¹üsü

TÜRK DÜNYASI İNCELEMELERİ DERGİSİ

IV

Ege Üniversitesi Basım*vi
Bornova - İZMİR
2000

Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Yayını

TÜRK DÜNYASI İNCELEMELERİ DERGİSİ

iv

*Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunun 700.
Yıldönümüne Armağan*

Ege Üniversitesi Basımevi
Bornova - İzmir
2000

Sahibi:

Ege Üniversitesi
Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü adına
Müdür
Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN

Yayın Kurulu :

Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN
Doç. Dr. Zeki KAYMAZ
Doç. Dr. Metin EKİCİ
Yard. Doç. Dr. Hasan KOKSAL
Yard. Doç. Dr. Turan GÖKÇE
Yard. Doç. Dr. Alıncarı İNAYET

Yazışma Adresi:

Ege Üniversitesi
Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Müdürlüğü
35100 Bornova-İZMİR

Telefon ; 0232-3390229
Belgegeçer: 0232-3427496

ISSN 1301-2045

İÇİNDEKİLER

Fikret TÜRKMEN Ahmet Bican ERCİLASUN	Osmanlı Döneminde Türk Mizahı.....1 Osmanlı Devleti İle Türk Dünyasının Dil ve Kültür İlişkileri.....11
Mehmet SARAY	Hanlıklar Döneminde Osmanlı Devleti'nin Türkistan Siyaseti.....17
Timur KOCAOĞLU	Türkistan'da Osmanlı Türk Subaylarının Faaliyetleri (1914-1923).....21
M. Akif ERDOĞRU Mehmet ERSAN	Anadolu'da Aliller ve Ahi Zaviyeleri.....37 Menteşe Bey Ailesine Ait Vakıfların Osmanlılar Zamanındaki Durunu (XVI. Yüzyıl).....57
Cüneyt KANAT	Çaldıran Savaşı Esnasındaki Osmanlı-Safevî Mücadelesinde Memlûk Devleti'nin Tutumu.....65
Galip EKEN	Osmanlı Sosyo-Ekonomik Tarihinin Kaynaklarından Vakıf Muhasebe Defterleri.....75
Adnan GÜRBÜZ	XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Anadolu Toplumunda Gayr-ı Müslimlerin Durumu: Amasya Örneği.....83
Turan GÖKÇE	XV-XVI. Yüzyıllarda Uşak Kazası Piyade ve Müsellem Teşkilâtı.....91
Cahit TELCİ	Canik Muhtassılı Vezir Elhac Ali Paşa'nın 1779 Tarihli Muhallâri Defterleri.....159
Muştalâ KARAZEYBEK	Kanûnî Döneminde Yazılmış Bir Târîh-i Âl-i Osman.....183
Zekeriya TÜRKMEN	Mustafa Kemal Paşa'nın Müfettişlik Görev Bölgesinden Geri Çağrılmasına Neden Olan Gelişmeler.....199
Muzaffer TEPEKAYA	Nevruz ve Osmanlı'da Yaşatıldığına Dair.....209
Eyüp SARITAŞ	Çin Kaynaklarından T'ung Tien ve Bunun Türk Tarihi Açısından Önemi.....219
Cüneyt KANAT	Makrîzî'nin Kitâb Es- Sulûk'undaki Osmanlılar İle İlgili Kayıtlar.....225
Turgay UZUN	Osmanlı Devleti'ndeki Milliyetçilik Hareketleri....257
İnci Kuyulu.ERSOY	İzmir Saat Kulesi.....277
Hasan KÖKSAL	Türk Kültüründe Vasiyet Geleneği.....289
Narin KÖSE	"Pir Sultan ve Hızır Paşa" Hikayesi.....301

Alimcan İNAYET	Osmanlı ve Cumhuriyet Döneminde
Ali EROL	Türk-Uygur İlişkileri Üzerine (1861-1934).....319
Hıfzı TOZ	Şiire Yansıyan Tarih.....325
Mehmet TEMİ2KAN	Hisar Şâirlerinde Tarîh ve Mazi Fikri.....339
	Alevî- Bektaşî Şiirinde Osmanlı Devleti.....349

Çeviriler

Eyüp SARITAŞ	Göktürklerde Gelenekler ve Dini İnançlar.....361
--------------	--

Ki tabi yat

Turan GÖKÇE	<i>Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi 12</i> (1982-1998) <i>Prof. Dr. Cengiz Orhonlu Hatıra</i> <i>Sayısı</i>375
Bülent AKYAY	Mahir AYDIN, <i>Osmanlı Eyâleti 'm/en Üçüncü</i> <i>Bulgar Çarlığına</i>379

OSMANLI DÖNEMİNDE TÜRK MİZAHİ

Fikret TÜRKMEN*

Gülme, yüzyıllarca insanoğlunun en önemli davranış biçimlerinden birisi olmuştur. Filozoflar, psikologlar, biyologlar, sosyologlar ve halk bilimciler bu konu üzerinde durmuşlar, gülmenin sebeplerini, sosyal ve psikolojik fonksiyonlarını ve toplumların sosyal yapılarındaki rollerini açıklamaya çalışmışlardır.

Gülme konusunda. Batı'da antik dönemden günümüze kadar çeşitli teoriler ileri sürülmüş ve bu teorilerle gülmenin analizi ve sınıflaması yapılmaya çalışılmıştır. Bu teorileri genel olarak üç grupta toplamak mümkündür. Bunlar; "Üstünlük", "Zıtlık" ve "Rahatlama" teorileridir. Genel özellikleri itibarıyla, bu teorilerin her biri gülmenin tek bir yönüne veya özelliğine dikkat çekmektedir. Bu üç teorinin birleştikleri nokta ise gülmenin hayatî bir öneme sahip olmasıdır. Bunu "gülen yaşar" şeklinde sloganlaştırmak mümkündür. Monro. bu teorileri inceledikten sonra gülmenin sebeplerini dokuz başlık altında toplamıştır. Bu dokuz başlık da kendi içinde iki ana grupta toplanır. Bunlar; "Mizah" ve "Nükte"dir. Türkçe'de mizah, nükte, fıkra, gülme gibi terimler günlük hayatımızda aynı anlamda kullanılmakla birlikte, araştırmacılar bunların aynı anlamda olmayıp birbirinden farklı olduğunu haklı olarak belirtmektedir. Monro'ya göre; Mizah ve nüktenin tanımlarını kısaca şu şekilde yapmak mümkündür; "Mizah" kendi içinde gülünçlüğü tarif eden, olayın içinde sanki kazara olan bir şeye bağlı komik durumdur. "Nükte" ise, iki durum arasında kıyaslama yaparak, bu kıyaslamada sanatkarâne ve hayal gücünü birleştirmek suretiyle yaratılan yeni bir durumdur³.

Osmanlı dönemi mizahı anlayışının ve mizah tiplerinin sağlam bir zemine oturtulup incelenebilmesi için yukarıda sözünü ettiğimiz mizah teorilerine ve bu Teorilerin tasnif ettiği gülme çeşitlerine ve özelliklerine göz atmak gerekmektedir.

* Prof. Dr., E. Ü. Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Müdürü.

¹ Beiyne,- D. E. *Laughter, Humor and Play: Handbook of Sacla! Physchofagy*. Ed. Lindray-Aronson. Toronto: Univeristy of Toronto, 1968. Gülme teorileri hakkında bu kitapla oldukça geniş bilgi bulunmakta olup, kitabın Türkçe çevirisi yakında yayımlanacaktır.

² Monro. D. H. *Argument of Lcuughter*. Malbourn: Malbourn University Press. 1951.

³ Türkmen, Fikret. "Nasreddin Hoca Fıkralarında Söz ve Hareket Komîği, Hocaya Ait Fıkraların Ayırt Edilmesi İçin Bir Metod Denemesi", / *Milletler Arası Nasreddin Hoca Sempozyumu Bildirilen*, Ankara, 1990, ss. 361-369.

Böylece. Osmanlı mizahındaki tiplerin hangi özellikleri ile yaşadıklarını daha sağlıklı olarak açıklamak mümkün olacaktır.

Yukarıda sözü edilen gülme teorilerinden "Üstünlük Teorisi", Aristo'nun "Poetika" adlı eserinden günümüze kadar çeşitli bilim adanılan tarafından işlenmiş ve geliştirilmiştir.

Bu teorinin temelinde "*bazılarının veya kendimizin daha önceki halimizle, o andaki halimizi kıyasladığımızda kendimizi daha üstün görmemizden doğan bir duygu*" olduğu görüşü vardır. Sözelimi, yolda giderken birinin düştüğünü gördüğümüzdeki gülmemiz, bizim o duruma düşmediğimiz sevincidir. Bu durum ferî ve toplum hayatında çok yaygın olan gülme durumlarını açıklayabilir⁴.

Bir başka teori ise, "Zıtlık" yahut "Uyumsuzluk Teorisi" adıyla anılmakta olup. Kant, Schopenhauer ve Spencer gibi büyük filozofların da içinde bulunduğu "*Endişeli bîr bekleyişin aniden hiçe dönüşmesi*" (Kant), "*S/r nesne ile o nesnenin değerini değiştiren soyut kavram arasındaki münasebetsiz durum*" (Schopenhauer) veyahut "*Birleşik uyumsuzluğa karşı normal reaksiyon*" (Wilmaun). olarak özetlenen bu görüşlere göre, birbirlerine zıt veya birbirleriyle ilgisiz iki fikrin birleşmesi "gülmeyi" doğurmaktadır.

Gülmeye ilgili üçüncü teori ise, "Rahatlama Teori"sîdir. Descartes, üstünlük ve zıtlık teorileri için "*tehlike*"nın birden bire ortadan kalkmasıyla duyulan "haz"m önemi yerine "*kötülüğe karşı kayıtsız olduğumuzda veya ondan zarar gelmeyeceğini anladığımızda meydana gelen sevinç*" olarak gülmeyi tarif etmektedir. Gülmeyi, "*Bir mücadeleden galip çıkma, düşmanın etkisizliğinin farkına varına, dil ve da\rams üzerindeki sosyal baskıdan kurtulmanın yarattığı rahatlık*" olarak tarif eden bilim adanılan da bu teorinin taraftarları olmuşlardır.

Bütün bu belli başlı teorilerden kısmî farklılıklarla birlikte esasta bu teorilerden birine yakın olan daha pek çok görüş gülmeyi açıklamaya çalışmıştır. Mesela; Freud'un Psiko-Analitik teorisi gibi.

Bu görüşler gülme için sosyal fonksiyonu ferî farklılıklar (zekâ, cinsiyet, milliyet gibi) kollektif motivasyon, coğrafi çevre, kültürel farklılıklar ve bunun gibi unsurlara dikkat çekmiş, sonunda yeni bazı görüşler de ileri sürülmüş ve şöyle bir çizelge ortaya konmuştur⁵.

⁴ Türkmen, Fikrci; "Mizahta Üstünlük Teorisi ve Nısraddin Hoca Fıkraları", *Nasreddin Hoca Latifelerinin Şerhi (Burhaniye Tercümesi)*, İzmir: Akademi Kitabevi, 1999, s. 21-28.

⁵ Gregory, İ.C.; *The Nature of Laughter*, London, 1924'den F. Türkmen, a.g.e. s. 13.

⁶ Fowler Çizelgesi, Hazırlayan: Prof. Dr. Fikret Türkmen, *Nasreddin Hoca Latifelerinin Şerhi (Burhaniye Tercümesi)*, İzmir: Akademi Kitabevi, 1999, s. 20.

Osmanlı Döneminde Türk Mizahı

Çeşit	Motif / T / Am.ü.	Alan	Metod ve Araç	Dinleyici Tipi
Mızalı	Keşfetme	anlatıcı Tabiatı	Gözlem	Junpaük
Nükte	Aydınlatma	Kelime ve Fikirler	Sürpriz	Zeki
Hiciv	Düzeltilme	Ahlak ve Davranış	Vurgulayarak Etkileme	Kendinden Emin
Acı Şaka	Izdırap Verme	Hata ve Zaaflar	Tersine Çevirme	Kurban ve Seyirciler
Tahkir	İtibarı Zedeleme	Kötü Muamele	Doğrudan Söyleme	Halk
İroni	Kendi Çevresine Has Olma	Gerçeklerin Söylenmesi	Efsaneleştirme	Daha Dar Bir Çevre
İstihza	Kendini Kanıtlama	Ahlak	Açık Seçik Ortaya Koyma	Saygıdeğer
Alay	Kendini Rahatlatma	Düşmanlık	Kötümser	Kendisi

Bu çizelge incelendiğinde görülecektir ki bütün dünyada gülme konusu olan olaylar sekiz başlık altında toplanmakta ve bu başlıklar altındaki olayların motif ve amaçları, alanları, metod ve kullandıkları araç ile dinleyicileri farklıdır. O halde biz ister yeni metodları isterse eski metodları kullanalım, Osmanlı dönemi mizahını incelerken bunları dikkate almak zorundayız.

Anadolu halk kültürünü incelerken karmaşık bir yapıyla karşılaşırız. Bu yapının temel taşlarının iyi oturtamazsak kuracağımız binanın sağlam olduğundan emin olamayız. Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde yaşayan veya yaratılan fıkrâ tiplerinde doğu ile batının, otantik Türk kültürü ile İslâmiyet ve Hıristiyanlığın, eski Anadolu kültürlerinin harman olduğunu görürüz. Halk kültürünün bütün alanlarında bu kannaşık yapı dikkati çeker. Anadolu Türk kültürü ödünç aldığı bir konuyu kendi bünyesine uydurmuş ve kendi ihtiyacına uygun olarak kendi geleneğimi yaratmıştır. Bunun yüzlerce Örneği vardır. Arap ve Fars kültüründen İslâmî değerler olarak aldığımız pek çok konu, tür ve şekil yine aynı ihtiyaçlar (dil, sosyal yapı, coğrafya vb.) sebebiyle yeniden işlenerek millileştirilmiş ve yeniden yorumlanmıştır. Mesela; Hüseyin ü Şirin mesnevisi alınmış Hüseyin, Ferhat yapılmış (Ali Şir Nevaî), dala sonra halk hikâyesi şeklinde, halkın ihtiyaçları doğrultusunda yeni bir şekil olarak ortaya konmuştur. İranlı bir meslektaşımı bir kongre sırasında "Milliyeti bilinmeyen bir şairin eserlerine bakınız;

eğer tek dille yazmışsa o Arap'tır. İki dille yazmışsa İranlı (Fars)dir. Üç dille eser vermişse o Türk'tür" demişti⁷.

Aydın zümrede alman konu dil olarak hem Arapça hem Farsça hem de Türkçe yazılırken halk kültürü aldığı tesiri kendi vücuduna uygun hale getirir. Aynen beslenmemizde eti, sütü, meyveyi yiyoruz, onlar nasıl vücudumuzda bizim kasımız, bizim kanımız oluyorsa halk da aldığı her şeyi kendi vücuduna uydurup Türkleştiriyor⁸.

Büyükler küçüklere öğüt vermek, onları kendi görgü ve tecrübelerinden faydalandırmak istedikleri zaman tutulacak veya tutulmayacak yolları fıkraların, kıssaların, atasözlerinin bazen de masalların ışığı altında göstermek isterler. Fıkraların günlük hayal içindeki rolü hakkında bazı lelmihler o kadar açıktır ki fıkranın tamamı bile anlatılmaz. "Hoca'nın ye kürküm ye demesi" gibi veya "Temel'in uçması" gibi demek yeterlidir. Zaten dikkat edilirse halk arasında bu tip yüzlerce deyim vardır. Bunlar topluma yol gösteren bir ışık durumundadır. Kimse bunların Fars'dan veya Arap'tan alındığını düşünemez bile.

Bizim fıkralarımızda yukarıdaki Fovler çizelgesinde gösterilen bütün özellikler mevcuttur. Ayrıca bunlar sadece gülme ihtiyacımızı karşılamazlar, bu fıkralar bizim dünya görüşümüzün nirengi taşlarıdır. Dış etkilere verdiğimiz ortak tepkilerimizin hikmet kaideleridir.

Osmanlı dönemi mizahı derken, aslında Anadolu'dan bütün imparatorluk coğrafyasına yayılan ve oralarda kabul gören, benimsenen mizahı kastediyoruz. Bu mizah içinde Nasreddin Hoca gibi geçmişi de toplayıp gelen cihanşümül bir şöhet ile Bekri Mustafa, İncili Çavuş, Yeniçeri, Bektaşî, Softa, Karadenizli, Andavallı gibi imparatorluğun aynası olan büyük şehir ve taşra tipleri de bulunmaktadır. Hatta buillan dışında mahallî tipler olan yörük, çingene, göçmen, acem gibi tipler sadrazam, subaşı, kadı, asker gibi meslekî tipler bu mizahın birer parçalandırlar. Bunların içinde antik Anadolu kültürünü ve mizahım hatırlatan mesela; Noel Baba veya Ezop kültürünün izlerini ne Sabaz'm ne de Dionyson'un tesirlerini Anadolu mizalında orijinal haliyle bulabiliriz. Zira. Anadolu'daki bağ bozumu şenlikleri veya ürün kaldırma eğlenceleri yerlerini Selçuklırmm koç katma ve mesir eğlenceleri almıştır'. Böylece yukarıda söylediğimiz gibi, Anadolu mizahı dışarıdan aldığı tesirleri kendi kazanında eritmiş ve yem bir senteze ulaşmıştır.

Osmanlı mizahını sınıflandırmak, imparatorluğun yapısını paralel esasları değerlendirerek mümkün olabilir. Bu konuda yazılan eser ve makalelerin mahiyeti de bu görüşe uygundur. İslâmiyet'ten önceki Türk toplumunda kıssalı, dinî ve ahlakî mahiyetteki sözlere 11. yüzyılda Divanü Lugati't Türk'te "kiilüt" veya "küğ" dendiğini

⁷ Türkmen, Fikret: "Anadolu Mizahında Bazı İran ve Arap Kökenli Mizah Tipleri", İzmir: Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi I, 1996. ss. 1-7.

⁸ Geniş bilgi için bkz. Fikret Türkmen; a.g.m.

⁹ Öngören. Ferit; *Cumhuriyetin 75. Yılımla Türk Mizahı ve Hicvi*, İstanbul: İş Bankası Yayınları, 1998.

Osmanlı Döneriminde Türk Mizahı

ve bu türü tarif ederken "halk arasında ortaya çıkıp insanları güldüren şey, halk arasında gülünç olan nesne" şeklinde bir ifade kullandığını biliyoruz¹⁰.

İslâmiyet'ten sonra mizahı anlatırken kıssa, mizah, nükte, latife vb. terimler kullanılmış ve Özellikle latife, fıkra karşılığında olmak üzere yaygınlık kazanmıştır. Mevlâna'nın "Mesnevi"si, Gülşehrî'nin "Manükıflı Tayr"ı, Lamiî Çelebi'nin "Lelâif-nâine"si bu tür eserlerden ilk akla gelenlerdir¹¹. Daha sonraki yüzyıllarda fıkra teriminin de kullanılmaya başlandığı görülmektedir. 19. yüzyılda letâif sözünün yam sıra "fıkarât" kelimesinin de kullanıldığı ve böylece "fıkra" teriminin yerleşmeye başladığı görülür.

Osmanlı mizahı elbette bu latifelerden ibaret değildir. İmparatorluğun coğrafyasındaki bütün mizah türleri Osmanlı mizahının birer unsuru olmuştur. Karagöz, Orta Oyunu, Meddah gibi şaline oyunları ile harekete bağlı komiklikler yapan çeşitli meslekler (kuklacılar, sihirbazlar vb.) bu mizahın diğer unsurları olmuşlardır.

Mizahta ders verme, eğlence ve hoşgörü gibi fonksiyonlar sürekli yeni türlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. 19. yüzyıldan itibaren Batı tesiri ile giren tiyatro, karikatür, şiir, halta sinema mizah çeşitleri sayılan türlerdir. Osmanlı dönemine kişileri ve cemiyetteki aksayan yönleri hiciv yoluyla eleştiren, çoğu zaman sembolik bir anlatım tarzıyla yazılmış mesnevîler de vardır. Bunlar içinde ilk akla gelenler şunlardır; 15. yüzyılda Şeyhî'nin "Harnâme"si, 16. yüzyılda Fuzulî'nin "Şikâyetname"si, 17. yüzyılda Nefî'nin "Sihâm-ı Kaza"sı.

Osmanlı mizahında hem sözlü hem de yazılı gelenek birlikte gelişmiştir. Sözlü geleneğin en önemli mizah tipi olan Nasreddin Hoca Selçuklu döneriminde yaşamasına rağmen (1208-1284). halk onu Osmanlı dönemine taşır ve 15. yüzyılda Timur'un karşısına çıkarır. Böylece. Hoca'nın bir devrin değil bütün devirlerin tipi olduğunu göstermek ister.

Karagöz, Orta Oyunu ve Meddah gibi halk temasının lemel tipleri de Osmanlı mizahının değişmez tipleridir. Ferit Öngören. Cumhuriyetimizin 75. Yılında Türk Mizahı ve Hicvi adlı eserinde, "Osmanlı mizahı bir ortaçağ mizahıdır ve bütün ortaçağ ilgileri gibi. bir takım lonca Örgütlenmeleri içinde gelişmiştir"¹² demektedir. Örnek olarak sadece Karagöz'ü ve Bektaşî fıkralarını alırsanız, birini Nakşibendîliğe diğerini Bektaşîliğe bağlar ve haklı çıkarsınız. Ancak, Osmanlı mizahının içinde, yukarıda da belirttiğimiz gibi, şiirden fıkraya uzanan ve hiçbir lonca ile ilişkisi olmayan çok zengin halk mizahı da Osmanlı mizahıdır. Kendi çevresinde kalmış nice mahallî fıkra tipleri. çeşitli meslekleri konu alan fıkra tipleri, bölge tipleri vb. sayısız tipleri lonca ve tarikata bağlamak doğru olmaz. Herkesin başına gelebilecek yüzlerce olay fıkralara konu olabilmektedir. Bunların Osmanlı döneminde olması da mümkündür, hepsinin lonca kanalıyla bir tarikata bağlanması mümkün değildir.

¹⁰ Divanü Lügati" 1-Türk, Cilt 1, s. 357.

¹¹ Geniş bilgi için bkz. Prof. Dr. Dursun Yıldırım; *Türk Edebiyatında Bektaşî Tipine Bağlı Fıkralar (hıcdeme-Metm)* • Ankara. 1976. ss. 1-28.

¹² Öngören, Ferit; *a.g.e.* ss. 39-71.

F. Öngören, Osmanlı Mizahı bölümünde Karagöz ve Orta Oyunu'mı esas alarak, Osmanlı mizahının temel özelliklerim;

- a. Tarikatlarca şartlandırılan ve güdülen bir mizahdır.
- b. Durgun ve değişmez bir yapıya sahiptir.
- c. Osmanlı mizahı çifte kültüre dayalıdır.
- d. Osmanlı mizalı sözlü bir mizahdır.
- e. Osmanlı imzalımda açık saçıldık anılmaya değer bir özelliktir

şeklinde maddeleştirmek anlaşılması kolaylaştırıcaktır. Osmanlı mizahının hep İstanbul yaratmaları olarak kalması görüşü de tam doğru sayılmaz¹³.

Özellikle İstanbul başta olmak üzere büyük şehirlerden uzakta, Anadolu'da ortaya çıkan yüzlerce tip bu görüşü çürütür.

Meşrutiyet mizahı, yine aynı yazarın incelemesinde, Osmanlı mizahı olarak ele alınmış ve yeni türler ve yeni şartlarla nasıl geliştiği anlatılmıştır¹⁴.

Bütün devirlerde Osmanlı mizahında görülen temci özelliklerini ve tiplerini inceleyecek olursak, şöyle genel bir sıralama yapabiliriz:

İslâmî tesirle oluşan fıkralarda, dinî yasaklar, hurafeler, cahil din adanılan ve haksızlıkla mücadelede ilahî hoşgörünün sınırlan zorlanarak Tanrı'ya sonılır. Burada bir isyandan çok Dede Korkut'taki Deli Dmnü'da. Tanrı'nın bir aksakal Türkmen gibi tasavvurunda, karşılaştığımız insan-Tanrı ilişkisi karşımıza çıkar. Allah'la samimi O'mm sonsuz rahmetine ve hoşgörüsüne sığınma vardır. Bu tür mizahta insan zorbalık karşısındaki çaresizliğine, Allah'a sığınma, çözümünü O'na havale etme gibi bir kurtuluş yolu bulur.

•'Bir hidivin kullarına bak, bir de kendi kuluna" diyen fıkrada tenkid, ilâhî yönde değil, beşerin ölçüsüzlüğündedir.

Peygamberden salite dervişe kadar uzanan geniş bir yelpazede yer alan şeyh-mürîd, evliya, hoca, imam, aluind vb. dinî şahsiyetlerle ilgili olaylar bu fıkralar alabildiğine bir hoşgörülle hicvedilir.

Fıkraların bir bölümünde idareciyle halk karşı karşıya gelirler. Bu tür fıkralarda halk kendisini lemsilen bir tip çıkarır, adaletsiz, rüşvetçi idareciler bu fıkrada tiplerini karşılarında bulurlar. Faik Reşad'ın "Külliyat-ı Lelâif adlı eserinde, bu tiplerin hem sınıflandırılması yapılmış hem de güzel örnekler verilmiştir. Faik Reşad, Osmanlı dönemindeki bu tipleri otuz bir kadar fasıl diye söylemesine rağmen bir zeyl olmak üzere 27 gruba ayırmıştır¹⁵.

Türk fıkralarının tamamına yakın büyük bir kısmında olaylar gerçek hayat sahnelerinden alınmıştır veya gerçekleşebilir niteliktedir. Genel olarak tek konuludur. Espri tek olay üzerinde kurulmuştur. Zaman zaman tek konu yerine katmerli diyebileceğimiz espri zinciri birden fazla halkalı olabilir. Ancak, bunlar mantık silsilesi

¹³ Öngören, Ferit; *a.g.e.* s. 59.

¹⁴ Öngören, Ferit; *a.g.e.* s. 60-68.

¹⁵ Faik Reşad; *Külliyat-ı Lelâif*, (Haz. Ahmet Özalp), İstanbul: Kitabevi, 1995.

ve dinleyicilerin eğilimi doğrultusunda sonradan eklenmiş izlenimini verir. Karadeniz fıkralarında bu lip olanlara daha sık rastlanır.

'Temel ile Dursun Trabzon'dan Rize'ye giderler. İşleri uzar, havanın da güzelliğinden istifade ederek bir kayak kiralayıp balık tutmaya karar verirler. Kayıkla 100-150 metre açılıp, oltalarını denize atarlar. Kısa bir sürede epeyce balık yakalarlar. Temel, Dursun'a "Buraya işaret koy da öğleden sonra yine gelelim. Çok bereketli bir yer" der. Bir süre sonra kıyıya yanaşırlar. Temel Dursun'a söylediği yere işaret koyup koymadığını sorduğunda, Dursun "Koydum, koydum, sakızımı kayığın kenarına yapıştırdım" der. Fıkra burada bitecek sanılırken, bitmez ve "Sen her zaman böyle yapıyorsun, öğleyin aynı kayığı kiralayacağımızı nereden biliyorsun?" der. ';

Bu ve benzeri fıkralar Osmanlı döneminde de vardır.

Osmanlı dönemi mizah edebiyatının en Önemli özelliğinin dil olduğu kanısındayım. Kısa ve yoğun anlatım tarzının, halk dili ile olması hatta en ince ve en anlamlı kelimelerle anlatılması, Osmanlıca dediğimiz aydın dilinin yerine halk dilinin tercih edilmesi, kısaca yaşayan Türkçe'nin kullanılması mizahın en önde gelen özelliğidir. Hatla bazı yerli şivelerin fıkralar içinde kullanılması dilimizi canlı kılan ve zenginleştiren önemli bir unsur olmuştur¹⁶.

Osmanlı dönemindeki fıkralar üzerinde yapılan çalışmaların sayısı fazla değildir. Bunların çoğu da 19. yüzyılın ikinci yarısı ile Cumhuriyet döneminde yapılan çalışmalardır.

19. yüzyılda İstanbul'daki Çaylak Tevfik ve Faik Reşad'm derlemeleri¹⁷ bunlar arasında en önde gelenlerdir. Azınlıklar içinde de özellikle Ermenilerin bu konudaki hizmetleri önemlidir¹⁸. Ayrıca yazarları bilinen ve bilinmeyen pek çok Letaif mecmuası bu dönemin mizah anlayışını yansıtır¹⁹.

Bu genel fıkralar dışında, yaşadıkları kesin olarak bilinen kişilerin yarattığı fıkra tipleri de Osmanlı mizahının unsurlarıdır. Her ne kadar yaşadığı dönem, Osmanlıdan evvel ise de Nasreddin Hoca'ya atfedilen fıkraların bu döneme de damgasını vurduğu inkar edilemez bir gerçektir. Bu damga bazen onun tesiriyle, yeni tiplerin ortaya çıkmasıyla, çoğu zaman da bizzat kendi fıkralarının yaşamasıyla kendim gösterir. Halk ne kadar zaman geçerse geçsin O'nu yanından ayırmaz. Gerektiğinde trene bile bindirir. Bu yüzden Hoca her devrin tipidir.

Osmanlı döneminin diğer önemli tipleri İncili Çavuş ve Bekri Mustafa'dır. Bu dönemde Osmanlı toprağı üzerinde mesela Kırım'da Ahmet Akay gibi mahallî tipler ile bazı İran ve Arap tipler de sayılabilir.

¹⁶ Yıldırım, Dursun; *CLg.e.*, ss. 9-10.

¹⁷ Çaylak Tevfikan *Letaif-i Muntahabe* (Tarihsiz); Faik Reşad'm *Gencine-i Letaif* (1882), *Mecnu'a-ı Letaif* (1315) ve *Külliyât-! Letaif* (1910). Yeniden düzenlenmiş şekli. Haz. N. Ahmet Özalp, *KiilliyâN Letaif* İstanbul 1995.

¹⁸ Apıkıyan, Mihran; *Letaif-i Asar*, Constantinople, 1884.

¹⁹ İstanbul Kütüphanesi'ndeki Muhtelif Yazmalar, (Letaif. Müdhike, Muntahabat-ı Letaif, Navâthm'l Letaif adlan ile)

İncili Çavuş gerçekten yaşamış, asıl adı Mustafa Çavuş olan bir tiptir. I, Ahmet (1603-1617) döneminde yaşadığı ve İran'a giden bir elçilik heyetinde yer aldığı ve padişaha musahiplik yaptığı bilinmektedir. Hicrî 1042'de (1632-33) ölmüş ve Edirnekapı mezarlığına gömülmüştür²⁰. Fıkralarının tamamı saray ve saray çevresine ait insanlarla ilgilidir. Saray çevresini iyi bildiği ve padişah yakını olduğu da bilindiği için. halk saray çevresine ait tenkid ve düşüncelerini ona soy¹ etmiştir. Doğum ve ölüm tarihinin ve yerinin değişik gösterilmesi, her devir ve her çevrenin onu kendilerinden biri kabul etmesi ve sahiplenmesiyle ilgilidir²¹.

Bekri Mustafa ise, IV. Murat döneminde yaşamış, kanun ve kurallara fazla önem vermeyen, içkiye düşkünlüğü ve hazır cevaplılığı ile tanınan bir tiptir. İçkiye düşkünlüğünden dolayı "Bekri"¹¹ lakabını aldığı ve genç yaşında öldüğü bilinmektedir. Yaşadığı yıllarda bile IV. Murat'ın içki yasağına karşı gelmesiyle tanınmış, dönemin temsilcisi olmuştur. Çok yaygın bir şöret kazanmış, Karagöz ve Orta Oyumf nda Bekri Mustafa. Matiz, Tuzsuz Deli Bekir, Tek Bıyık gibi adlarla onma girmiş ve oyunun sonunu tatlıya bağlamıştır. Hatta, Hançeri i Hanım Hikayesi'nde yine Bekri Mustafa adıyla oyuna dahil olmuştur. Şöhreti Osmanlı toprağının bir çok yerine ulaşmış. Balkan ülkelerinde de meşhur olmuştur²².

Bu iki tip, yani İncili Çavuş ve Bekri Mustafa, Osmanlı döneminin yasaklarına karşı çıkan ve daha çok günlük hayatın konularını işleyen tiplerdir. Bektaşî tipi ise Osmanlı döneminin dinî inançları dolayısıyla, Sünnî Müslümanlardan farklı bir dünya görüşü ve yaşayışım benimseyen zümrenin sözcüsü olmuştur.

Bektaşî, Allah'a inanan. O'nun buyruklarını yerine getirmeye çalışan, İnce bir espri anlayışına sahiptir. O'nun karşı çıktığı ya da öyle görünen yüzü softalığa, yobazlığa karşıdır. O'nun tenkidleri gerçek bildiği, inandığı Allah'a değildir. O. softaların kendi inaniş ve menfaatlerine uygun yarattıkları hoşgörüsüz bir zihniyete karşı mücadele eder. Özellikle Şeriat ehlinin şekilci ve taklitçi tutumuna karşı çıkar. İnsan-Tanrı ilişkisini efendi-kul ilişkisi gibi değil, samimî ve saf bir şekilde birbirlerine nazı geçen iki dost gibi yorumlar²³.

Bektaşî fıkralarında öfke ve saldırı yerine inanılmaz derecede sadelik ve hoşgörü vardır. Bektaşî tipi fıkralarda her zaman üste çıkar. Karşısındakinin hazımsızlığını, anlayışsızlığını ve çığlığını hafifçe uyararak alaya aldığı için kullandığı metod sürekli bir başarılı sonuç verir. Bektaşî fıkralarında, fıkranın senaryosu dinî görünür, ancak asıl anlatılmak istenen konu dünyevîdir. Din bu fıkralarda ancak bir vesiledir²⁴. Aslında bu zümrenin, yani Bektaşî demlen zümrenin içine bütün Anadolu girer. Orada Sünnî-Alevî ayrımı görülmez. Bu yüzden, Bektaşilik kavramına saf Anadolu insanının tamamını

²⁰ Yıldırım. Dursun: *a.g.e.*, s. 24.

²¹ Koz. Sabri; *En Güzel Bekri Khıstafü-İncili Çavuş Fıkraları*, İstanbul, 1983, ss. 73-75.

²² Kantemir, D.; *Osmanlı İmparatorluğunu Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, İstanbul, 1980 ile Vasile Aleksandri'nin (1821-1890) "Sultan Gazi IV. Murat ve Bekri Mustafa" adlı manzumesi bu görüşü kuvveti endi rmektedir. Etk. Sabri Koz, *a.g.e.*, s. 9.

²³ Boratav, Pertev Naili; "Baktışlık ve Bektaşî Fıkraları Üzerine Birkaç Söz", Metin Eloğlu-Oğuz Tansel. "Bektaşî Dedikleri", İstanbul. 1983, (önsöz).

²⁴ Boratav, Pertev Naili; "Baktışlık ve Bektaşî Fıkraları....." s. 11.

sokmak, onlara atfedilen fıkralarda Nasreddin Hoca'yı, Bekri Mustafa'yı, hatta günümüzde çok yaygın olan Karadeniz fıkralarını görmemek mümkün değildir.

Osmanlı mizahı içinde sadece Anadolu'da yaratılan tipler bulunmaz. Aldar Köse gibi, Kemine gibi, Ahmet Akay ve Esenpolat gibi çeşitli Türk boylarına ait tipler de girer. Bu (ipler içinde Kemine ve Esenpolat Türkmen, Ahmet Akay Kırım, Aldar Köse Doğu Türklerinin ortak tipleridir.

Yine bir başka fıkra grubunu Mahallî Tipler oluşturur. Dar bir çevrede bilinen Kayserili, Çemişgezekli, Erzurumlu, Oflu vb. tipler bu gruba dahildir.

Azınlık tipleri ise, imparatorluğun coğrafyasında yaşayan etnik ve dinî bakımdan farklı olan çeşitli grupların yarattığı tiplerdir. En yaygın olanları Rum, Yahudi ve Ermeni tipleridir.

Yabancı kaynaklı tipler içinde İran, Arap kökenli mizah tipleri de Osmanlı coğrafyasında, özellikle Anadolu'da, geniş bir yayılma imkanı bulmuştur²⁵.

Araplardan Çuha, Ebu Nuvas ve Behlül Dâna (Behlül Dârende) önde gelen ve Anadolu halk fıkralarıyla karışan önemli tiplerdir.

Bunların dışında aklı hastalan, mevlevî, yörük, köylü, cimri, hasta, sakat vb. tiplerle ilgili fıkralar Osmanlı mizahının zenginliğini teşkil ederler. Bu fıkra tiplerinin ortak özellikleri epik kanunlara tabî olmalarıdır. Yani unutulmuş kahramanın bütün özelliklerinin parlayan kahramana yüklenmesidir. Mesela; Aldar Köse'nin fıkralarından bazıları Bektaşî'ye veya mahallî bir tipe ait fıkralar. Nasreddin Hoca'ya mal edilebilmekte bazen de bunun tersi olmaktadır.

Osmanlı mizahında halk mizahının yanı sıra padişah, vezir, vali, kadı, şair, musahip vb. kişilere ait yüzlerce latife bulunmaktadır. Bunların kahramanlarının isimleri bellidir. İmparatorluğun son dönemlerinde, özellikle Batı ile ilişkilerin iyice geliştiği dönemde, Balı'dan çevrilen pek çok fıkra da Osmanlı mizahı içinde yerini almıştır. Bunlardan bir kısmı aynen çevrilmiş bir kısmı da Türk toplumuna uyarlanmıştır.

Yine Osmanlı toplumunda çok önemli bir yeri olan ordu ile ilgili pek çok latife bulunmaktadır. Yeniçerilerin, Sipahilerin, kumandanların birbirleriyle ve çevreleriyle ilişkilerinin konu alan fıkralar da oldukça fazladır.

Görüldüğü gibi çok zengin bir dünyayı yansıtan Osmanlı mizahında insan kusurları, sosyal çarpıklıklar, haksızlıklar, adaletsizlikler ince bir zekâ ve sade bir üslupla hicvedilir. Sabri Esat Siyavuşgiri'nin söylediği gibi, "Söz, ancak aslında tuhaf olan beşerî zaafarla, cemiyet eğriliklerinin teşhirinde son perde inerken, neticeyi hülâsa etmeye yarar"²⁶.

Fıkralarda olmayacak, akim almayacağı bir olağan dışılık yoktur. Dekor son derece doğaldır. Oyuncular her zaman ve her yerde rastlanan insanlardır. Sahneye çıkanlar halkın kendisinden, konu ise hayatın kendisidir. Osmanlı fıkralarında keskin bir

²⁵ Türkmen, Fikret; "Anadolu Mizahında Bazı İran ve Arap...", ss. 1-7.

²⁶ Siyavuşgil, S. Esat; "Folklorda Sahnede ve Resimde Türk", *Yeni Türkiye*, İstanbul, 1959, s. 383 vt.

realite duygusu, aklın kolayca kullanabileceği sonuca varma meyli, kâideler ve kesin lavırlar ile yasaklar karşısında, şüpheli bir tavır takınmaya zorlar. Kâideci softa, karşısında Bektaşî'yi bulur. Aynı durum padişahlara, vezirlere, kadınlara velhasıl bütün iktidar sahiplerine yönelir. Ancak burada fıkra şalisi, kendi kimliğini kaybedip bu dünya görüşünün, bir davranış ölküsünün sembolü olurlar.

Osmanlı fıkralarından örnekler vermeyi de düşündük. Ancak bu yazının çerçevesi çok genişleyecekti. Bu yüzden okuyucunun bu metinleri dipnotlarda gösterdiğimiz bibliyografyadaki kaynaklardan veya her hangi bir latife kitabından okumasının daha uygun olacağı görüşüyle bu fikrimi/.den vazgeçtik.

Sonuç olarak. Osmanlı mizahında imparatorluk özelliklerinden biri olan renkli bir mozayik dikkatimizi çeker. Her millet bu mozayik içinde yerini alır. Bu mizahın içinde masaldan tiyatroya uzanan çeşitli türler karşımıza çıkar. Hayat sahnesinde bu türlerin hepsi fonksiyonlarını ifâ ederler. Ancak, Osmanlı potası bu tiplerin hepsini incitmeden, sonsuz bir hoşgörüsüyle yan yana yaşatmayı başarmıştır. Böyle olmasaydı. İstanbul'da konuşması, karakteri, yaşayışı ve zihniyeti birbirinden çok farklı tebâ, tek bir meddahın ağzından nasıl dile gelirdi? Meddah, salısında, Osmanlı'yı temsil etmiyor mu?

Osmanlı'yı bir de bu yönüyle yeniden incelemek, onun hoşgörüsünün en çok akis bulduğu mizahın ele almak uzun ve yorucu bir çalışma gerektirmektedir. Ancak çıkacak sonucun bu yorgunluğa fazlasıyla değeceği de kesindir.

OSMANLI DEVLETİ İLE TÜRK DÜNYASININ DİL VE KÜLTÜR İLİŞKİLERİ*

Ahmet Bican ERCİLASUN*

Çok uzun zaman geçmeden belli ölçülerde anlaşmamız imkânı var. Azerbaycanlı Türklerle hemen birkaç saat içinde anlaşabiliyoruz. Türkmen ve Özbeklerle belki beş gün, belki bir hafta sonra %70-80 anlaşma seviyesine çıkıyoruz. Kazaklarla, Kırgızlarla bu süre bir az daha uzun oluyor, üç hafta veya bir ay kadar. Başkurlarla belki bir ay sonra %70-80 anlaşma seviyesine çıkıyoruz. Onlar da buraya geldiği zaman, aynı şekilde bu dediğim süreler zarfında bizlerle anlaşabiliyorlar. Tabii bu kadar zaman ayrı kaldıktan sonra, yüzyıllarca ayrı kaldıktan sonra, bu kadar kısa sürede anlaşabil memizin sebepleri nelerdir diye düşündüm ve iki önemli sebep buldum. Birisi tarih boyunca Türk boylarının zannettiğimizden fazla birbirleriyle karışmasıdır. Çok defa Anadolu'ya bizler sadece Oğuz Türkleri olarak geldiğimizi düşünürüz, ama daha İran'a dahî girmeden Sirderya boylarında. Şeyinin boylarındayken Kıpçak Türkleriyle bol ölçüde karıştık. Divan-ı Lügati't-Türk'de Kaşgarlı Mahmul sık sık Oğuz ağzının özelliklerini söylerken Kıpçaklarla birleştiriyor. Oğuzlarda ve Kıpçaklarda böyle diyor. Çünkü orada biz komşu yaşıyorduk. Bugün Kazaklarda bazı Oğuz destanlarının kalmış olmasının sebebi budur. Kazakların ataları olan Kıpçaklarla orada birlikte yaşamalarıdır. Onlar da bir miktar Anadolu'ya geldikten sonra hem Kafkaslar üzerinden hem Balkanlar üzerinden çeşitli defalar Anadolu'ya Kıpçak unsurları geldi. Elbette oradaki Türklerin içinde de Kıpçak unsurları. Oğuz unsurları, Karhık Türkleri ile Kıpçak Türklerinin karıştığı yerler, özellikle Özbekistan, Özbeklerin bulunduğu bölgelerde esasmda Özbekler tabii Karahanlıları oluşturan Karlık Türklerinden Kartukları meydana getiren Yağma gibi Çiğil gibi Toksı gibi Türklerden oluşuyor, ama Cengiz Han'dan sonra onlar Çağatay ulusu adını aldı ve daha sonra kuzeyden gelen Kıpçaklarla da karıştılar, yani Türk boyları çok kısaca anlatmaya çalıştığım gibi tarih boyunca sıkı bir şekilde birbirlerine karıştılar. Onun için bugün Orta Asya'daki veya İdil Ural bölgesindeki Türklerin alt birimlerini araştırdığımız zaman aslında Kıpçak olmayan unsurları Kıpçak Türklerinin

* Bu yazı, 27 Nisan 1999 tarihinde Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü tarafından düzenlenmiş olan "Osmanlı Devleti ve Türk Dünyası" adlı panelde sunulmuş tebliğin bant çözümüdür.

** Prof. Dr.. Türk Dil Kurumu Başkanı.

arasında görebiliyoruz veya Oğuz Türklerinin arasında Oğuz olmayan unsurları görebiliyoruz bir sebebi bu.

İkinci bir sebebi; tarih boyunca çeşitli Türk boylarının aralarındaki kültür münasebetlerinin tam olarak kesilmemiş bulunmasıdır. Türk boylan arasında kültür münasebetleri, dil ve edebiyat ilişkileri fırsat buldukça her zaman olmuştur. Biz Anadolu'ya geldikten sonra zaten bir süre Türkistan Türkleriyle birlikte yaşadık. Anadolu Selçuklu hemen kurulmakla beraber, Büyük Selçuklu'ya tâbiydi başlangıçta. Büyük Selçuklu İmparatorluğu bir yandan Anadolu'daki Türkleri, bir yandan da İran ve İran ötesindeki Türkleri içinde bulunduruyordu. Yani Büyük Selçuklu İmparatorluğu bir bakıma Anadolu ile Batı Türkistan'ı müştereken idare eden belki de tek siyasî Türk Devleti idi.

Büyük Selçuklu İmparatorluğundan sonra da Anadolu'ya yeni akınlar geldi. Cengiz Han'ın ve çocuklarının önünden kaçan Türkler Anadolu'ya geldiler. Bunlar 13. yüzyılda geldiler. Bence 11. yüzyıldaki birinci dalgadan sonra 12. yüzyılda da elbette zaman zaman görülen göçlerden sonra asıl büyük güç bu üçüncü göç dalgasıyla ortaya çıktı. Yani 1200'de Cengiz Han'ın, imparator Cengiz unvanını alıyor, o tarihlerde Türkistan'a yaptığı seferlerle birlikte ortaya çıkan göç dalgaları. İran üzerinden Anadolu'ya gelen göç dalgaları asıl büyük göçleri oluşturuyor. Anadolu Selçuklularının da sonunu hazırlayan bu alanlar, aslında Anadolu'da beylikler devrini de hazırlamış oluyor. Yani Anadolu Selçuklularını sarsıyor, ama beylikler devrini de hazırlıyor ve bu beylerin çoğu da bu üçüncü dalgada geliyor. Osmanlı Beyliği de dahil olmak üzere Türkiye'ye pek çoğu da bu dalgayla geliyor. Belki bu üçüncü dalga olmasaydı, yani Cengiz'in ve çocuklarının önünden kaçarak gelen dalga. Anadolu'da belki de Türk olarak yaşama imkânını bulamayacaktık. Anadolu Selçuklularının resmî dilinin, edebiyat dilinin Farsça olduğunu, bilim dilinin Arapça olduğunu hatırlayınız. Ama bu üçüncü dalga Anadolu'yu o kadar çok Türkle doldurdu ki, bu yeni beyler de zaten Arapça Farsça bilmiyorlardı ve hepsinde Türkçe devlet dili oldu. Bunlardan Karamanoğlu Mehmet Bey'i çok iyi biliyoruz, ama Osmanlı Beyliği'nde de Germiyanoglu'nda da, Candaroğhrında da hepsinde devlet dili, resmî dil Türkçe oldu. Edebiyat eserleri Türkçe yazılmaya başlandı.

13. yüzyıldan itibaren Arapça'dan eserler Türkçeye çevrilmeye başlandı. Hatta Çağatay Türkçesinden Türkçeye eserler aktarılmaya başlandı. 13. yüzyıldan itibaren 13.-14. yüzyıllarda bu münasebetler çok sıkı idi. Henüz Safevî Devleti ortaya çıkmadığı zaman çok sıkı münasebetler vardı. Osmanlı şair ve yazarları Doğu Türkçesi'nden eserleri Batı Türkçesi'ne çeviriyorlardı. 14. yüzyılda, hatta "bolga-olga" meselesi diye bizim dil tarihimizde geçen, bazı eserler de karışık dilli eserler olarak adlandırılır yani bunlar Doğu Türkçesi'nin hem de Kuzey Türkçesi'nin hem de Batı Türkçesinin (Osmanlı) özelliklerini birlikte taşıyan eserlerdir. Daha sonra Kıpçak sahası, Kıpçakların bir kısmı 1250'de Mısır'da bir devlet kurdu. Onlar da 15. yüzyıla doğru. Özellikle Suriye'de olan uzantıları, yavaş yavaş Oğuzcalaştı. Onların Türkçesi Oğuzcalaştı ve orada da Kıpçak ve Batı Türkçesi karışık dilli eserler ortaya çıkmaya başladı. Yani biz Mısır Memlûkları ile bir de güneyden Kıpçaklarla temasa geçmiş olduk. Ancak Safevî Devleti kurulunca gerçekten Osmanlı toprakları ile Türkistan toprakları arasında çok ciddi bir engel ortaya çıktı. Safevî Devleti'ni kuran elbette

Türklerdi. Şalı İsmail de Türktü anıa aradaki mezhep farkı ve o zamanki anlayış, ciddi bir şekilde kültür bağlarımızı, siyasî bağlarımızı daha çok engelledi. Biliyorsunuz ama buna rağmen kültür ilişkileri devam etmiştir.

15. yüzyılın ikinci yansında Temür'ün kurduğu hanedanda yetişen Ali Şir Nevaî, Türk dünyasının, belki de Türk şiir tarihinin en büyük ismi. Ali Şir Nevaî 15. yüzyılın ikinci yarısında, 1463'den itibaren eserlerini meydana getirmeye başlıyor. Ali Şir Nevaî'nin eserlerinde bazı Oğuz özellikleri görüyoruz. Özellikle Nesi mi'yi okuduğunu çok iyi biliyoruz. Bizim Anadolu sahasında. Doğu Anadolu. Suriye sahasında, Azerbaycan sahasında bulunan ve son derece lirik şiirler yazan Nesimî, Türkistan'a ve Ali Şir Nevaî'ye tesir etmiştir. Nevaî'den sonra aksi yönde bir tesir Osmanlı sahasına doğru geliyor ve bütün Osmanlı şairleri Nevaî'yi üstad olarak kabul ediyorlar. Osmanlı şairleri tarafından pek çok örnek de Nevaî'den alınıyor. Nevaî Çağatay Türkçesiyle, Doğu Türkçesiyle eserler yazan, hem manzum hem mensur otuzdan fazla eser meydana getiren, adeta bazı türlerin kurucusu kabul edilen büyük bir şair. Meselâ şairler tezkeresini Türkçe olarak ilk defa Nevaî yazmış. İlk şairler tezkeresini, yani şairlerin hayat hikâyelerini kısa da olsa anlatan bu edebî türü, ilk defa Nevaî yazmış ve Nevaî'den örnek alarak Osmanlı şairleri de 16. asırdan itibaren şairler tezkereleri yazmaya başlamışlar. Nevaî'nin şiirleri Osmanlı sahasında tanzir ediliyor. Osmanlı şairleri onun şiirlerine nazireler yazıyorlar ve Çağatay Türkçesiyle nazireler yazıyorlar. Yani Osmanlı şairleri Çağatay Türkçesiyle Nevaî'nin şiirlerine karşılıklar veriyorlar. Safevî Devleti henüz yok. Yani ayrılmamışız Nevaî zamanında, ama Nevaî'den hemen sonra, Nevaî'nin ölümüyle birlikte, Safevî Devleti'nin kuruluşu var.

Pek çok Osmanlı şairi Nevaî'nin dilini Öğrenmek için özel gayret sarf ediyor, Nevaî'nin dilini öğreniyor. Nevaî'nin dilini Öğrenmek için özel sözlükler yazılıyor. Abuşka sözlüğü diye bir sözlük var Osmanlı sahasında. Osmanlı kütüphanelerinde çok miktarda bulunuyor bu sözlük. Abuşka sözlüğü denmesinin sebebi ilk kelimesinin abuşka olmasıdır. Abuşka kelimesi, koca anlamında. Bu sözlüğün bilinen bir yazarı yok, anonim. Bu neyi gösteriyor? Bu eser Osmanlı sahasında bu kadar yaygın. Demek ki. Osmanlı şairleri Nevaî'nin eserlerini. Doğu Türkçesi'ndeki şiirlerini anlamak için özel olarak bir sözlük meydana getirmişler ve bu sözlük çok miktarda Osmanlı kütüphanelerinde bulunuyor, Ama bu sözlük olmasa bile, Kaygusuz Abdal'dan itibaren 15. yüzyıl ile 19. yüzyılın ilk yansına kadar Osmanlı şairlerinin Çağatay Türkçesiyle Nevaî'ye nazireler yazdığını biliyoruz. Yani Abuşka sözlüğü olmasa bile, Osmanlı şairlerinin Çağatayca şiirleri elimizde. Nedim dahil olmak üzere, Osmanlı şairleri Çağatayca şiirler yazmışlar. Nedim'in, şiir yazacak ölçüde Çağatayca bildiğini düşünürseniz, Osmanlı Türklerinin Doğu Türklerine, Türkistan Türklerine olan alâkasının hiç kesilmediğini rahatça anlayabilirsiniz. Elbette oralardan bilim adanılan ve şairleri gelmişler. Zaten Nevaî devri, Nevaî doğmadan önce Temur'un oğlu Şahrüh (1405-1447). biz de Fetret Devri arkasından Çelebi Mehmet ve II. Murad, o devirlerde dünyanın siyaset merkezi, kültür merkezi olan Herat ve SemerkaiuTdadır. Yani Temur'un oğlu zamanında dünyanın en güçlü bölgesi Batı Türkistan, Herat ve Semerkand şehirleridir. Şalının'un oğlu Uluğ Bey de Semerkand'da hükümet etmektedir. Bir bakıma o devir, bazı batılı araştırmacılar tarafından Türk Rönesansı olarak adlandırılmaktadır. O devirde unutulmuş olan Uygur yazısı adeta yeniden diril tihmiştir.

Ata yadigârı bir yazı olarak Herat'ta ve Semerkand'da yeniden diriltilmiş, Uygur yazısıyla yazan hattatlar, eski eserleri Kutadgu Bilig gibi, Miraçname gibi, Atabeti'l-Hakayık gibi eski eserleri Uygur harfleri ile yeniden yazmaya başlamışlardır. Böyle bir cereyan da doğmuştur. Onun için rönesans diyorlar. Yani Batı'nın eski Yunan'a dönmesi gibi, Batı Türkistan'daki Türk aydınları da eski Uygur yazısına dönüp bu eserleri yeniden Uygur yazısıyla yazıyorlar. Daha önce de söylediğim gibi, siyasi ve medeni olarak en yüksek derecesine varmış Batı Türkistan.

Bu üstünlük Fatıyden itibaren, 1450'den itibaren, yani asrın ikinci yansında. Doğu Türklerinden Batı Türklerine geçiyor, Osmanlı'nın yükselmesiyle ve Türkistan'da da Temuroğulları'nın zayıflaması ve nihayet asrın sonunda yıkılmasıyla, üstünlük Doğu Türklüğünden Batı Türklüğüne geçiyor ve bu defa dünyanın en büyük siyasi gücü de Batı Türklüğü, Osmanlı Türkleri oluyor. Ama o hadiselerle birlikte tıpkı Amerika'ya olan beyin göçü gibi Avrupa'dan Amerika'ya olan, bu defa Batı Türkistan'dan Osmanlı'ya doğru bir beyin göçü oluyor ve hem ilim adanılan hem bazı şairler İstanbul'a geliyorlar. Ali Kuşçu bunlardan biri, Cemalî diye bir şair var, Çağatayca divarı var, onlardan biri, oralardan gelmişler. Bunlar da Osmanlı'da Çağatayca'ya olan ilgiyi diri tutuyor, sağlam tutuyor. Hatta Fatih zamanında İstanbul sarayında Şeyhzade Bahsi diye Uygur yazısını bilen bir kişinin olduğunu biliyoruz. Abdürrezzak Şeyhzade Balış, Fatih'in sarayında, İstanbul sarayında, Fatih öldükten sonra da Bayezid zamanında İstanbul sarayında, Uygur yazısıyla birtakım eserler yazılar. Düşünebiliyor musunuz, Fatih'in ölümü 1481, bu tarihlerde İstanbul'da Uygur yazısını bilen birisi var ve Uygur yazısı çoktan ölmüş. 3-4 asır önce Arap yazışma geçmişiz, ama demin söylediğim Batı Türkistan'daki akım İstanbul'a da gelmiş Şehzade Bahşı Abdürrezzak Şehzadebaşı'nın eliyle oturmuş ve Atabetül-Hakayık adlı kitabı, bir satırını Arap harfleriyle kendi eliyle bir satırını Uygur harfleriyle yazmış. Topkapı Sarayı'nda o kitap bulundu. Necip Asım tarafından o kitap bulunmasa, bunu bilemeyeceğiz. Kutadgu Bilig'in Uygur harfli bir nüshası var. Aynı kimse o nüshayı da Tokat üzerinden İstanbul'a getiriyor. Yani Yavuz Sultan Selim zamanına kadar, 16. asrın başlarına kadar uzanıyor. Ondan sonra onun da herhalde bir kaç talebesi varsa 16. asır ortalarında belki de artık Osmanlı sahasında Uygur yazısını bilen yok, ama Çağatayca'yı bilen insanlar 19. yüzyıl başına kadar var. 19. yüzyıl ortalarından itibaren de yeni bir akın şeklinde tekrar Çağatayca'ya dönülüyor ki, onu biraz sonra anlatacağım.

Bu arada İdil Ural Türklüğü ile olan münasebetlerimiz, Türkistan Türklüğü ile olan münasebetlerimize göre coğrafi bakımdan o kadar engelle karşı karşıya değil. Yani Safevî yok. Safevî, Osmanlı ile Türkistan'ın arasını kesiyor, ama biz daha Kırım Hanlığı'nı aldığımız zaman, Fatih Sultan Mehmed zamanında. Kırım Hanlığı'nı aldığımız zaman, doğrudan doğruya İdil Ural Türklüğüyle, yani Tatarlarla ve Başkurtlarla komşu hale geliyoruz. Kırım Hanlığı bir Osmanlı toprağı ve bu vasıta ile Tatarlarla çok daha yakın münasebetlerde bulunuyoruz ve onun için Kazan'a devamlı olarak Osmanlı'nın eserleri gidiyor. Orada o eserler el yazması olarak çoğaltılıyor, okunuyor. Bunlar arasında Kesik Baş Hikâyeleri, Muhammediyeler gibi eserler vasıtasıyla, Tatarlar ve Kuzey Türkleri İstanbul Türkçesiyle yazılmış eserleri daha fazla okuyorlar. Bizim Türkiye'de doğmuş olan "gelecek zaman"ımız "olacak, gelecek" şeklinde oluşuyor ve bu gelecek zaman İdil Ural Türklerine de gidiyor. Ancak

Özbeklerde biraz daha az kullanılıp. Kazaklardan Kırgızlara kadar tam olarak uzanmıyor.

19. yüzyıl ortalarına gelince yeni tarzda bir münasebet başlıyor. Bu defa bilim yoluyla, yani daha önce şairlerin nazireler yazması şeklindeki, 19. yüzyıl ortalarında bu defa bilim yoluyla bir münasebet başlıyor. Ahmet Vefik Paşa Şecerc-i Türk'ü Çağatay Türkçesi'nden Osmanlı Türkçesi'ne çeviriyor. Demek ki. Ahmet Vefik Paşa da Türkiye'de Osmanlı Türkiyesi'nde Türkolojinin önemli kurucularından biri. Eserinin, yani sözlüğünün adına Lehçe-yi Osmanî diyor. Osmanlıca, Türkçe'nin bir lehçesidir ve Türkçe'nin bir başka lehçesi ise Lehçe-yi Çağataî. Ayrıca Osmanlı Türkçesi'ne Ebul Gazi Bahadır Han'ın meşhur eserini de Ahmet Vefik Paşa çeviriyor. Hızla Türkislanla ve İdil Uralla olan edebî, ilmî münasebetler hızla gelişmeye başlıyor. Bu sefer daha farklı bir mecrada. Avrupa'da da Türkolojinin gelişmesi bize tesir ediyor ve çok luzh bir şekilde gelişmeye başlıyor. Biraz önce arkadaşlarımızın anlattığı subayların diğer Türk boylan arasına gönderilmesi yoluyla vb. ilişkilerin tesisi o tarihlere olmaya başlıyor. Bir yandan meşhur Şeyh Süleyman Efendi bugünkü Özbekistan'dan İstanbul'a geliyor ve İstanbul'da Özbekler tekkesini kuruyor, ki bu Özbekler tekkesi Millî Mücadele'de İstanbul'dan Ankara'ya adam kaçırılan bir teşkilât olarak çalışıyor ve Özbek pilavı da o tekke sayesinde bizim Osmanlı mutfağına giren bir yemek oluyor, yani yemeğe kadar ulaşıyor. Şeyh Süleyman Efendi sayesinde kumlan ilişkisi asrın soulanndadır.

Diğer taraftan da 1890'lı yıllara geldiğimiz zaman artık İstanbul'da Azerbaycan'dan gelmiş, Türkistan'dan gelmiş insanları görmeye başlıyoruz. Askerî Tıbbiye'de Azerbaycan'dan çıkmış. St. Petersburg'da matematik okumuş. Rus ve Avrupa edebiyatım bilen, biraz yaşlı bir insan Hüseyinzâde Ali Bey, İstanbul'a askerî tıbbiye geliyor. Diğer öğrencilerden biraz daha yaşça büyük olduğu için birdenbire etrafında hâle oluşuyor. Tahmin ediyorum ki. o Hüseyinzâde Ali Bey'in yaktığı ateşle, daha sonra bu öğrenciler 190 askerî tıp öğrencisi olarak, o zamanın Türkçü büyüklerine meşrutiyetin ilk yıllarında müracaat ederek Türk Ocaklarının açılmasını isleyeceklerdir. Meşrutiyet yıllarında arlık burslu öğrenciler var. Meşrutiyet yıllarında doğrudan doğruya İttihatçıların verdiği burslarla Türkiye'de, İstanbul'da okuyan öğrenciler vardır. Meselâ; bizde müzeciliğin kurucusu olan Hamit Zübeyir Koşay, Tatar Türklerindedir. İttihatçıların verdiği burslarla İstanbul'da okuyan ve sonra da Türkiye'de kalan böyle Türkler var. Onlara burs vermişler. Buna karşılık, Türkiye'den de subaylar gittiği gibi, biraz önce de Timur arkadaşımızın anlattığı gibi, oraya okul müdürü olarak gitmiş, Doğu Türkistan'da Kemal İnkul gibi. ki onların da hatıraları yayımlanmıştır. Doğu Türkistan'da okul müdürlüğü yapan, orada öğrenciler yetiştiren, oradan İstanbul'a gelerek hem Azerbaycan'dan hem Batı Türkistan'dan, hem İdil Ural bölgesinden ve hem de Doğu Türkistan'dan İstanbul okullarına gelerek okuyanlar var. Yani 1990'dan sonra başlayan münasebetlerimiz benzeyen o kadar yoğunlukta, o kadar sık münasebetler meşrutiyet yıllarında oluyor. Ama bugünün küçülen dünyasını da, bugünün imkânlarını da, vasıtalarını da hesaba katınız. O zamanın, o ibtidâî şartlarına rağmen, bu kadar yoğun bir trafik İstanbul ile İdil Ural ve Türkistan Türkleri arasında vardı. Bunların hatıraları arada 70 yıllık Sovyet dönemine rağmen o bölgelerde unutulmamış, nesilden nesile devam ederek bugünlere kadar gelmiştir. 1990'larda

onlarla karşılaştığımız zaman o hatıraların, meşrutiyet devrindeki ilişkileri gösteren bu hatıraların devam ettiğini görüyoruz. Galiba bu münasebetler bundan sonra da hiç kesilmeyecek, kesilmeden devam edecek. Elbette şimdi çok daha rahat imkânlarla bu ilişkilere devam edeceğiz.

Özbekistanlı, şu anda yaşayan büyük şair Cemal Kemal'in dediği gibi, "iki gün gelip de Türkiye'ye kalınca artık Rusça-Türkçe sözlüğümüzü atıp birbirimizle anlaşma imkânına kavuşacağız."

HANLIKLAR DÖNEMİNDE OSMANLI DEVLETİ'NİN TÜRKİSTAN SİYASETİ*

Mehmet SARAY**

1967 yılı sonunda rahmetli Togan Hocam ile Kafesoğlu Hocam bendenizi İngiltere'ye bu konularda tahsile gönderdiğinde aklımdan hep şu geçirdi: Acaba bu üzerinde çalıştığım tarihin coğrafyasını ve Türkistan Türkleri diye bildiğimiz bugünkü Türk cumhuriyeti erindeki kardeşlerimizi bir gün ben görebilir miyim? İşin açıkçası bu bir hayaldir. Ama bildiğiniz gibi siyasî gelişmeler öyle gelişti ki sonunda yalnız bendenizin değil hemen hepimizin büyük rüyaları ve hayalleri gerçekleşti ve kardeşlerimizle elele tutuşabildik. Bugünleri ben gördüğüm için, işin açıkçası, hasbelkader 32 yıldır da bu konularda çalışan bir hocanız olarak diyorum ki; herhalde ben artık çok mutlu ve bahtiyar bir insaum, dalia önce hayal edemeyeceğim şeyleri gördüğüm için.

Şimdi ben bu duygulanım ifade ettikten sonra sevgili gençlere şunu söyleyeceğim: Lütfen çok iyi yetişin ve mutlaka kardeş cumhuriyetlere gidin. Hayatınızın üç veya beş yılında bu sahalarla ilgili ekonomi olur, ticaret olur, eğitim olur, kültür olur, siyaset veya ne isterseniz, hangi dalda yetişerseniz oralarda mücadele edin. Sovyet sisteminin zihinleri fevkalade alabora eden bir eğitim sistemi neticesinde, kardeşlerimiz şu anda arayışlar içindedir. Eğer biz kardeşsek -ki öyle diyoruz- o zaman yiğitçe gidelim ve onları elinden tutalım ve onlara bir kardeş bir kardeşe nasıl yardım etmesi lâzım geliyorsa -ama onların asla ve asla gururlarını incitmeden ve onların ülkelerinin hakimi olduğunu unutmadan, büyük ağabey havasına da girmeden- bu kardeşlerimizle ilgili mutlaka hayatınızda bir şeyler yapın.

Şimdi Osmanlı Devleti'nin Türkistan'da kurulan devletlerle ilişkileri konusunda diyeceksiniz İd: acaba bu ilişki nasıl oldu? Diyar-ı Rum'a giden, orada Osmanlı Devleti'ni kuran bizim Türkmen kardeşlerimizdir, diyerek Uluğ Bey'le birlikte, tarihimizin en bilge hükümdarlarından birisi, büyük ilmî çalışmalara imzasını atmış, tarihimizin gerçekten büyük astronomi ve matematik alimi Ali Kuşçu Türkiye'den davet gelince heyecanlanıyor, gideyim diyor; Diyar-ı Rum'da kardeşlerim İlimde, fende

* Bu yazı, 27 Nisan 1999 tarihinde Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü tarafından düzenlenmiş olan "Osmanlı Devleti ve Türk Dünyası" adlı panelde sunulmuş tebliğin bant çözümüdür.

** Prof Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

çok ileri gitmiş, biraz da orada ilmini arttırayım diyor. Yani bu iki olayla şunu demek istiyorum; hiç bîr devirde Türk İnşam Ön Asya'ya geldiği günden itibaren tarihimizin hiç bir devrinde ilişkilerimiz, alâkalanınız kesilmemiş'ir, devamlı olmuştur. Benim doçentlik tezim, Osmanlı Türkiyesi'nin Türkistan devletleriyle olan ilişkileridir. Bu kütüphanenizde olması lâzım. Burada tüm belgeler gösteriyor ki, bütün asırlar boyunca kardeşlerimizle Osmanlı Devleti'nin ilişkileri olmuş, hem de çok çeşitli alanlarda. Ben burada, bunlardan bir özeti size takdim etmeye çalışacağım. Giriş kısmında şöyle demişim: Bilindiği gibi bugünkü Türkiye Türklerinin ve Osmanlı Türklerinin ataları olan Oğuzlar, yani Türkmenler, Selçuklu ailesi önderliğinde 11. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu'ya gelmişlerdi. Bu devirden başlayarak Anadolu Türkleriyle Türkistan Türkleri arasında kopukluklar olsa da devamlı ilişkiler olmuştur. Bu ilişkiler ekonomik alandan ziyade sosyal, kültürel ve politik alanlarda olmuştur. 15. asırdan itibaren bu ilişkilerde Şii İran'ın ayrı bir rolü vardır. 19. asra kadar İran, Osmanlı Türkleri ile Türkistan Türkleri arasında politik ve kültürel ilişkilerde daima birinci sebep olarak gösteriliyor. Bunu bendeniz henüz tamamlanmış olan 'Türk-İran Münasebetleri" kitabında izah ettim. O da yakında çıkıyor.

1783'den itibaren Osmanlı Devleti'nin Türkistan siyasetinde büyük bir değişiklik olur. Bunun sebebi Kırım'ın kaybedilmiş olmasıdır. Karadeniz'in Rusya'ya bir nevi kapısı olması dolayısıyla, açıldığından tehlikeyi sezer ve devlet ricali Türkistan devletlerine rica eder, fermanlar gider, Moskof sulhu bozmuştur. Kırım'daki müslumanlar, Türkler esarete düşmüştür. Bu, aynı zamanda Osmanlı Devleti ile ilgili diri çünkü tarihimizde bütün Türk devletleri, olduğu ama bilhassa Osmanlı Devleti sulhten yana olmuştur. Yapılan beynelmilel antlaşmaları ilk çiğneyen asla ve asla Türk devletleri ve özellikle Osmanlı Devleti olmamıştır. Sulhu bozduğu için kardeşlerimize mektup gidiyor; diyor, bu sulhu tekrar tesis edelim. Bunun sebebi tabii, Rusya'nın ve Çin'in ve İngiltere'nin Orta Asya diye bildiğimiz Türkistan illerini devletlerarası hukuku hiçe sayarak birden çiğnemesi meselesi vardır. Burada da devletimiz kardeşlerimizle ilişkiye girer, bu dertlerden nasıl kurtulacağız, bunun çarelerini aramaya başlar. Şimdi burada bir soru gelebilir; pekiyi Rusya, Çin ve İngiltere niçin bu bölgeye yönelmişti? Rusya, Türkistan illerinin ekonomik ve ticarî potansiyelini ele geçirmek. denizlerde yenedemediği İngiltere'yi Orta Asya üzerinden tehdit etmek için bu işgali yapmıştır. Çin ise Doğu Türkistan'ı hem sömürmek ve hem de Rus işgaline karşı batı bölgesinin emniyetini sağlamak için bu işgali yapmıştı. İngiltere'ye gelince Türkistan ülkelerini aldıktan sonra Hindistan sömürgesini tehdit ederler endişesiyle o bölgenin emniyet yapısı olarak gördüğü Afganistan'ı iki defa işgal etmiş, parçalamış ve bu ülkenin günümüze kadar gelen problemlerinin yaratıcısı olmuştur. Bu İki işgal esnasında ki, ben bunu ayrıca da Ttirik-Afgan İlişkileri kitabımda izah ettim, her kabilesiyle ilişki kuruyor, her bir kabileyi birbirine karşı kullanıyor. Afganlı kardeşlerimiz, asla bir millet olamadılar. Bilâhare cumhuriyetin ilk yıllarında Atatürk'ün büyük gayretleri ile orada modem devlet oluşmaya başlamış idi, millet şuuru gelmeye başlamıştı. Sonradan, işte bildiğiniz gibi Sovyet işgali ve şimdiki dramatik durum, meseleyi izah ediyor.

Hanlıklar Döneminde Osmanlı Devleti'nin Türkistan Ziyareti

Bu arada İngiliz siyasetini anlatan "Afganistan ve Türkler", Rus siyasetini anlatan bu arz ettiğim kitap ve Çin'in siyasetini anlatan "Doğu Türkistan" kitabı var. Bunları sizin kütüphanenize hediye ediyorum. Gençler oradan alıp okuyabilirler.

Rusların, Çinlilerin ve İngilizlerin Türkistan ülkeleriyle Afganistan'a yönelik işgal hareketleri ister istemez Osmanlı Devleti ile Türkistan devletleri ve Afganistan arasında, lızlı bir diplomatik ilişkiye sebep olmuştur. Ülkeleri yabancılar tarafından işgale uğrayınca Buhara, Hokand, Hive, Kaşgar, Afganistan ve Türkmenistan liderleri yardım rica eden mektuplar ve elçilerle Osmanlı Devleti'ne başvurmuşlardır. Türkistan devletlerinin Osmanlı Devleti'nden istedikleri yardımın başında silah ve asker gelmektedir. Top, tüfek, barut ve mermi imalinde gerekli malzemeler ve bunları imal edecek ustalar istemişlerdir. Kaşgar hariç maalesef Batı Türkistan'daki Hokand, Hive ve Buhara'nın bu isteklerine müsbet bir cevap verilememiştir. Halbuki konu Osmanlı hükümetleri tarafından son derece ciddiye alınmış, ilgili meclislerde günlerce görüşülmüş ve yardım karar da alınmıştır. Ne var ki Türkistan devletleri ile Osmanlı Devleti arasında, şii İran'ın geçit vermez bir set gibi bulunması ve Kafkasları Ruslar tarafından işgal edilmiş olması gibi sebeplerle, istenen askerî malzemeyi gönderecek bir yol bulunamamıştır. Silah yardımı haricinde istenen askerî yardım ise hiç mümkün olmamıştır. Zira bu yardımların istendiği devirlerde Osmanlı Devleti'nin hem Rusya ile sulh halinde olması ve hem de Rusya'dan çekinmesi dolayısıyla, askerî yardımı mümkün olmamıştır. Bu istekte bulunan ülkelerin temsilcilerine gönüllü toplama tavsiyesinde bulunulmuş bundan da istenen netice alınamamıştır.

Yukarıda arz ettiğimiz silah ve askerî yardımıyla birlikte Osmanlı Devleti'nden idareci talebinde de bulunulmuştur. Ülkelerini idare etmek üzere ya bir Osmanlı paşasının ya da bir Osmanlı şehzadesinin gönderilmesini istemişlerdir, 1820'lerde ve 1870'lerde istenen bu idareci zümresine Osmanlı kayıtlarında nasıl bir cevap verildiğine dair maalesef lüç bir bilgi yok. 130 milyon dosya var Başbakanlık arşivimizde. Arkadaşlar, ben Dışişleri'nde çalıştığım, TİKA'da vazife gördüğüm sırada Türkmen kardeşlerimizi getirmiştik arşivlerimizle ilgili. Verilen bilgiye, arşivlerin başındaki yetkililerin verdiği bilgiye göre bu malzemenin dörtte biri hali hazırda araştırmacıya açıktır. Şimdi bu ayıptır. 700. yılını kutladığımız Osmanlı Devleti'nin arşivlerinin dörtte üçünün hâlâ okuyucuya açık olmaması hem kendimiz için haksızlıktır, hem Balkanlar hem Ortadoğu hem Kafkaslar ve Türkistan illeriyle ilgili araştırma yapmak isteyenler için de haksızlıktır. Zannedirim bu vesileyle bu konu sık sık dile gelir ve devlet yetkililerimiz bunun bîr tedbirim alır.

Askerî yardımın haricinde bu kardeş ülkelerin Osmanlı Devleti'nden diplomatik yardım isteklerini de görüyoruz. Rusya'nın devletlerarası hukuku hiç sayarak ülkelerine saldırdığı, büyük maddî zarara ve insan kaybına sebep olduğunu dile getirerek bunun durdurulması için Osmanlı Devleti ile İngiltere'nin tavassutta bulunmasını istemişlerdir. Onların bu isteklerine maalesef nasihatten başka bir cevap verilememiştir. Türkistan devletlerinin Osmanlı Devleti'nden istemekte olduğu konuların başında, İslâm dininin halifesi olması hasebiyle dinî istekler gelmiştir. Hac vazifesini ifâ edebilmeleri için Türkistanlı müslümanların belirli güzergâhlardan emniyet içinde seyahat etmelerinin sağlanması ve buralarda onlara maddî yardımda bulunulması için yapılan ricaların hemen tamamı yerine getirilmiştir. Bu hususta

Osmanlı yetkililerinin oldukça cömert davrandıklarını mevcut arşiv belgelerinden anlamaktayız.

Türkistan devletlerinin liderleri sık sık Osmanlı idarecilerinden, ülkelerindeki medreselerinin sağlıklı bir biçimde çalışabilmesi için ders kitapları isteğinde bulunmuşlardır. Onların bu isteklerinin de tamamına yakını yerine getirilmiştir.

Sevgili gençler, 1820'li yıllarda Türkistan'da çok hoş bir rekabet yaşanır. Hokand'ın başında Ömer Han vardır. Buhara'nın başında Haydar Şalı vardır. Bu iki Türk hükümdarı sanki asırlar sonra Uluğ Bey'i taklit edercesine birbirleri ile kaç medresede ders verdikleri hususunda yarış halindedirler. Medreselerine Osmanlı medreselerinden kitap, malzeme rica ediyorlar. Biz şu şu ilimlerle uğraşyoruz, öğrencilerimize medresede bunun malzemesini vennek lâzım ve bize yardımda bulunun diyorlar. Bunlar sevinçle, ben size şunu ifade edeyim bu yardımlar da gidiyor, ama bu güzellikler kültürel ve biraz ilmî. Tabii siyaset, üstünlük meselelerine gelince önce Haydar Şah Osmanlı Devleti'ne biat ediyor, bunu gören Ömer Han o da elçi gönderiyor, o da biat etliğini söylüyor. Biat, sevgili gençler müslüman bir toplumun, hilafet makamını temsil eden Osmanlı Devleti'ne bağlanıyor ve onun tâbiyetine giriyor, onun vatandaşlığına giriyor demektir.

Şimdi bu güzel hadiseyi sizlere anlattıktan sonra son cümlemi burada ifade edeyim. Türkistan devletlerinin Rus işgaline uğradıktan sonra. ısrarla ülkelerinde Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi ıslahat yapmak istediklerini dile getirerek bu hususla acilen yardım talebinde bulunulmuştur. İdadi, rüşdiye, hukuk, tıp ve mühendislik dallarında okul açılması için öğretmen ve öğrenci talebinde bulunulmuştur. Buhara emiri ve meclisinin gönderdiği müşterek raporda diyor ki: "Siz bizim kan kardeşimizsiniz. biz bir cehaletin içine düştük. Moskof geldi. Ümmet-i müslümanı ezdi" diyor. Sefirlerinizden "Öğrendik ki Osmanlı Türkiyesi'nde böyle böyle reformlar yapmışsınız, lütfen bu reformları yapacak hocaları ve idarecileri bizlere de gönderin. Sizlerin sayesinde bu Moskof zulmünden kurtulalım" der ve fevkalade, inşam gerçekten ağlatacak dramatik cümlelerle sona erer.

Ben, sevgili gençler, kıymetli hocalarım, böyle altı güzel hocamızı sevgili başkanımız bir araya toplayınca, şimdi zaman yarışı var ben izin verirseniz, burada sayın başkanın İkazına uyayım ve soru olursa onu ben memnuniyetle cevaplamn.

TÜRKİSTAN'DA OSMANLI TÜRK SUBAYLARININ FAALİYETLERİ (1914-1923)*

Timur KOCAOĞLU**

Osmanlı Padişahı Sultan Abdülaziz Han (saltanatı: 1861-1876)'ın fermanıyla askeri yardım ile birlikte Osmanlı ordusuna Um istihkam subayı Miralay Ali Kuzun Bey, piyade subayı Mehmet Yusuf Bey, süvari subayı Çerkeş Yusuf Bey, topçu subayı İsmail Hakkı Bey ve başka dört emekli subay Enderun'dan Mırad Efendi başkanlığında Kaşgar Emiri Yakup Han (saltanatı:)'a 1874 (Hicri 1291) yılında gönderilir. Yukarıda adlarını saydığımız bu Osmanlı subayları Türkistan hanlıklarına gönderilen ilk ciddi Osmanlı askerî heyetinde görev almışlardır. Sayın tarihçimiz Prof. Mehmet Saray Osmanlı subaylarının Doğu Türkistan'a gönderilmelerini Osmanlı ve İngiliz devlet arşivlerine dayanarak detaylı bir şekilde gözler önüne sermiştir,¹ Saray'ın önemle beürüğü gibi, daha önce 1863-1873 yılları arasında Türkistan'ın güney bölgelerine vuku bulan Rus yayılmacılığı karşısında Hokand ve Hıve hanlıklarıyla Buhara emirliğinin Osmanlı devletinden yardım ricalarına. İstanbul'daki saray içi kışkırtığı ve dış güçlükler dolayısıyla Osmanlı devleti gerekli karşılığı verememişti.

Sultan Abdülaziz Han'ın saltanatı sırasında Kaşgar'a varan Türk subaylarının bilahare Türkiye'ye dönüşlerinde Padişah Abdülhamid'e sundukları layihalardan (raporlardan) Yüzbaşı Ali Kazım Bey'inkü de sayın Melunet Saray yayımlanmıştır. Ali Kazım bey'in Padişaha sunduğu lahihadan öğrendiğimize göre, Ali Kazım bey önce Yakup Han tarafından Yarken t valisi olan Molla Yunus'un emrine verildiğinde, Yarkent şehrinde bir topçu taburu kurarak topçuluk eğitimi verir. Ali Kazım bey raporunda Yarkent'teki topçu taburundan "İstanbul askeri gibi gayet mu'allem oldular" diyerek de övgüyle söz eder. Ali Kazım bey bu topçu taburundan başka, daha sonra Yarken'te 3.000 kişilik Türkiye'deki Nizam-i Cedid'e uygun olarak bir alay meydana getirir ve onları eğitir.² Doğu Türkistan'ın liderlerinden rahmetli İsa Yusuf Alptekin'in verdiği

* Bu makale, 27 Nisan 1999 tarihinde Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü tarafından düzenlenmiş olan "Osmanlı Devleti ve Türk Dünyası" adlı panelde tebliğ olarak sunulmuştur.

** Doç. Dr., Koç Üniversitesi Öğretim Üyesi.

¹ Mehmet Saray. *Doğu Türkistan Türkleri Tarihi I: Başlangıçtan 1878'e Kadar*, İstanbul: Kitabevi, 1997, s. 165-172 ve "Ekler" bölümündeki arşiv belgeleri, s. 253-295.

² A.g.e., s. 254-255.

bilgiye göre, Bedevlet Yakub Han Türkiye'den gelmiş olan subayların yardımıyla 80 bin kişilik bir ordu kurar. İsa Yusuf Alptekin'in bu konuda verdiği şu bilgi çok ilgi çekicidir:

"Dedem Kasım Hacı Muhammed Ali Oğlu [Türk subaylarının eğittiği] bu orduda la Mini görmüş ve muhaberelelere katılmış bir askerdi. Birkaç yerinde yarası olduğunu görmüştüm. Biz beş yaşlarında iken, hatıralarını anlatır ve heyecanlandığı zaman, bizi ayağa kaldırarak, 'Rahat, hazırol, marş, bir-ki, bir-ki...' tarzında komut verir, eski günlerini yâdederde. Merhum 85 yaşında vefat etmişti."³

Rahmetli İsa Yusuf Alptekin beyin anlattığı dedesiyle ilgili bu küçük hatıra parçası bile, 1874-1876 arasında Türk subayları tarafından eğitilen Türkistanlı askerlerin bu aziz hatıralarını kendilerinden sonraki genç kuşaklara nasıl aktardıklarını göstermesi bakımından çok önemlidir.

Osmanlı subaylarının 19.uncu yüzyılın İkinci yansında, ya'ni 1870Merde Doğu Türkistan'da büyük bir başarıyla gerçekleştirdikleri bu resmî görevden sonra, biz Türkistan'ın herhangi bir bölgesinde Osmanlı devleti tarafından resmen görevlendirilmiş başka Türk subaylarını görmüyoruz. Ancak, resmen görevlendirilmiş olmasalar da, talihin bir cilvesiyle Osmanlı Devletinin son günlerinden, ya'ni 1918'den 1923'e kadar, bu kez Batı Türkistan Ma çok sayıda Osmanlı Türk subayı ile karşılaşırız. 1914'te Kafkasya cephesindeki Osmanlı-Rus savaşlarında, özellikle Ardahan'da çok sayıda Osmanlı askeri ve subayı Rus ordusuna esir düşerler. Önce Kafkasya"daki çeşitli askeri esir kamplarında bulundurulana Osmanlı askerleri ve subaylarının bir bölümü daha sonra Sibiry'a'daki Krasnoyarsk şelirmde bulunan askeri esir kampına yollanır. Krasnoyarsk kampından kaçabilen Türk subayları çeşitli gruplarda ve tarihlerde Kazak Türklerinin deve kervanlarıyla bugünkü Kazakistan topraklarını boydan boya geçerek, Taşkent'e ulaşırlar. Onlardan bir bölümü Taşkent'te kalarak çeşitli yararlı faaliyetlerde bulunur. Bir bölümü de, 1920'de yeni kumlan Buhara Cumhuriyeti'ne gider. 1922 ve 1923 yılları arasında bu Osmanlı subaylarından büyük bir bölümü Türkiye'ye dönmüştür. Ama, maalesef onların çok azı kendi canlı hatıralarını yayınlayabildi.⁴

Batı Türkistan'da ve özellikle Buhara Cumhuriyeti'nde bulunmuş ve oralarda hem eğitim İemde askerlik alanında çok önemli hizmetler yapmış olan Osmanlı subaylarından Raci Çakıröz ile tanışma ve onun ağızından hatıralarını yazma imkanına salüp oldum. Rahmetli Râci beyin hatıralarını 1971'de yazdığım halde, bu hatırat ancak 1987'de Türk Dünyası Tarih Dergisi'nin 1 ile 11 sayılarında yayınlanabildi.⁵

³ İsa Alptekin, *Doğu Türkistan Davası*. İstanbul: Otağ Yayınlan, 1973(2. Baskî 1975); s. 129.

⁴ Tahsili İybar, *Sibiry'a'dan Serendib'e*, İstanbul, 1950.

⁵ "Türkistan'da Türk Subayları (1914-1923)": Anlatan: Raci Çakıröz, Yazan: Timur Kocaoğlu. *Türk Dünyası Tarih Dergisi* (İstanbul), Sayılar: 1-11 (1987). 1971 'de haftada iki gece şimdi rahmetli o Um Raci Çakıröz'ün evine gidiyor ve o anlatırken, not alıyordum. Daha sonra, eve giderek notlarımda düzeltmeler yaparak, daktilo makinesinde temize çekiyordum. Herhalde dört veya beş a) içinde Raci beyin hatıralarını tamamlayabildik. Kendisinin elinde Kaikasya, Sibiyia ve Türkistan Ma çekilmiş çok sayıda fotoğraf ve arşiv belgesi vardı. Elindeki bütün

Raci Çakıröz gibi Osmanlı subaylarının çok az bir kısmı hatıralarını yayınladıkları için, bu konuda çeşitli kaynaklara başvurmamız gerekiyor. Yayımlanmış kaynaklar arasında, değerli tarihçi Prof. Zeki Velidi Togan'ın 1969'da basılmış olan hatıraları, Türkistanlı Abdullah Receb Baysun'un 1945'te İstanbul'da basılan **Türkistan Millî Hareketleri** adlı eseri önemli bir yer tutar. Çünkü, hem Togan hemde Baysun o sıralarda, ya'nî 1920-1922 yılları arasında Batı Türkistan'da Osmanlı subayları ile yakın ilişkilerde bulunmuş iki önemli görgü tanığıdır.⁵

Osmanlı subaylarının Batı Türkistan'daki faaliyetleri hakkında en önemli belgeler ise, henüz gün ışığına çıkmamıştır. 1922 ve 1923'ten sonra Türkiye'ye dönen o eski Osmanlı subayları herhalde bu konuda resmî makamlara kişisel raporlarını sunmuş olmalılar. Başbakanlık ve Türkiye Büyük Millet Meclisi arşivlerinde bulunan bu belgelerin üzerindeki yasaklama süresinin biran önce kaldırılmasını dileriz. İkinci Önemli arşiv belgeleri ise, bugün Özbekistan ve Moskova'da bulunmaktadır. Bolşevik Rusyası gizli polisi ÇEKA (Çerezviçaynı İComissiya "Fevkuladde Komisyon") özellikle Taşkent'teki Osmanlı subaylarını yakından izlediği için onların raporlamıda oldukça yararlı detaylar bulunabilir. Ayrıca, Buhara Cumhuriyeti de 1920 ve 1923 yılları arasında çok sayıda Osmanlı subayını eğitim ve askerlik alanında önemli görevlere getirdiği için Buhara Cumhuriyeti'nin arşivlerinin de bu bakımdan dikkatle incelenmesi gerekir. Kısmen eski ÇEKA ve kısmen de Buhara Cumhuriyeti arşivlerinden yararlanan bazı yazarlar Sovyet döneminde bazı edebî eserler yazdılar. Onlar arasında Tacik yazar Celal İkrâmî'nin 1979'da Düşenbe'de yayınlanan **Garnizon T aslim Nemişev** ("Garnizon teslim Olmayacak") adlı piyesi ile Özbek yazar Halmirza Şükürov'un 1982'de Taşkent'te yayınlanan **Kıl Köprük** ("Kıl Köprüsü", ya'nî "Sırat Köprüsü") adlı romanı ve Tatar yazarlarından Tevfik Eydi'nin 1991'de Kazan'da yayınlanan **İlan Uvi** ("Yılan Zehiri") adlı romanını anmak lazım⁷. Bu piyes ve romanlardaki karakterler arasında Osmanlı Türk subayları da önemli yer alıyorlar. Osmanlı subaylarının kişiliği ve faaliyetleri, Tacik yazarı tarafından çok olumsuz bir şekilde sunulurken, Özbek ve Tatar yazarları tarafından ise, olumlu olarak yorumlanışı dikkatimizi çeker. Tabii, Sovyetler Birliği parçalanarak, Batı Türkistan'da beş bağımsız cumhuriyet ortaya çıktıktan sonra, Osmanlı Türk ve Türkistan ilişkilerini ele alma üzerindeki yasak da kalkmış oldu. Buna bir örnek vermek islenin. Benim 1987'de İstanbul'da yayınladığım Raci ÇakırözHü hatıraları tam onbir yıl sonra 1998'de Taşkent'te çıkan **Cihan Edebiyatı** adlı dergide Türkistan'da Türk Ofitserlerf adıyla biraz kısaltılmış olarak yayımlandı.⁸

fotoğraf ve belgelerin birer filmi çıkarılmama ve bu hatıraları yayınlama yetkisini bana verdiği halde, bu 1987'ye kadar mümkün olmadı.

⁶ Zeki Velidi Togan, *Hatıralar*, İstanbul. 1969 (Dizimli yeni baskı: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 1999); Türkistanlı Abdullah Receb Baysun, *Türkistan Millî Hareketleri*. İstanbul, 1945.

⁷ Celal İkrâmî "Garnizon Taşını Nemişev", *Edebiyatı So\>eti* (Düşenbe). No. (1979), s. 17-46; Şükür İlmirzayev "Kıl Köprük", *Şark Yıldızı* (Taşkent), No. 9-12 (1982) ve daha sonra kitap olarak yayımlandı: Şükür Halimirzayev, *Kıl Köprük*, Taşkent: Gafur Gulam, 1984; Tevfik Eydi, *İlan Uvi*. Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı, 1991.

⁸ *Cihan Edebiyatı* (Taşkent), No. 6 (1998).

1918 ve 1923 arasında Batı Türkistan'da yalnızca daha önce Ruslara esir düşmüş eski Osmanlı subaylarını bulmuyoruz. Bilhassa, 1920 ve 1922 arasında çok üst düzeyde Osmanlı paşalarıyla da karşılaşırız. Osmanlı generalleri arasında tabii ilk önce Türkistan'a Bakü üzerinden 1921'de varım Enver Paşa ve daha sonra Cemal Paşa'dır. Onlardan ayrı olarak, Teşkilat-i Mahsusa'nın önemli üyelerinden Hacı Selim Sami, Emrullah Bey, Demeli Adil Hikmet Bey, Hüseyin Bey, Bursalı İbrahim Beyler de Türkistan'a giderler ve onlar "Beş Türkler" diye ün kazanırlar. Değerli sözlü tarih yazarı Cemal Kulay Ana-Vatan'da Son Beş Osmanlı Türkü adıyla 1964'te yayınladığı eserinde, bu beş Osmanlı Türkünün Türkistan'daki faaliyetleri hakkında onların ağzından ilgi çekici bilgiler verir.⁹ Burada Ankara hükümeti ve Mustafa Kemal Atatürk'ün özel direktifleri ile 1921'de Türkistan'a gönderilen Soysallı İsmail Suphi bey'in Taşkent'teki Türkistanlı aydınlar arasındaki faaliyeti ve özellikle kısaca TMB diye anılan "Türkistan Millî Birliği" adlı gizli teşkilatın kuruluşundaki katkısını da burada belirtmeliyiz./.. Enver Paşa'nın Türkistan'da Ekim 1920 ile Ağustos 1922 tarihleri arasında iki yıldan biraz az, ama çok hareketli ve heyecanlı faaliyeti maalesef Türkiye'de detaylı bir şekilde ortaya konulmuş değildir. Tekin Erer gibi bazı yazarların Enver Paşa hakkında 1970'lerde yayımladıkları klan gerçeklere dayanmayan "haması" kitaplarından yararlanılma imkanı çok azdır.¹⁰ Şevket Süreyya Aydemir ise, Enver Paşa hakkındaki üç ciltlik eserinde, Türkistan bölümünü çok kısa ve sathi olarak geçmiştir.¹¹ Enver Paşa hakkında bildiğimiz en ciddi çalışma Japon bilimci Prof. Masayuki Yamauchi tarafından 1991'de Tokyo'da yayınlandı.¹² Masayuki Yamauchi bu eserinde Ankara'da Türk Tarih Kurumu'nda saklanan Enver Paşa'ya ait 21 dosya içindeki özel evrakları ve mektupları Latin alfabesiyle Türkçe olarak yayınlamıştır. Yamauchi'nin yayınladığı mektuplar arasında, Enver Paşa'nın 28 Ocak 1922'de Şarki Buhara'da Ahcar köyünden Berlin'deki arkadaşı Kamil Bey'e gönderdiği mektuptaki aşağıdaki satırlar, Enver Paşa'nın Türkistan'da bir yandan Ruslarla çarpışırken, bir yandan da oranın İlerisi için nasıl planlarla kafasının dopdolmuş olduğunu göstermektedir:

"Burada, Şarki Buhara'da, Darvaz vilayetinde dağ içinde ve derelerde halk tarafından ibtidâî işletilmekle olan altın ma'deni var. Sonra, demir, kömür, petrol, yakut, kurşun ma'denleri var. Acaba Almanya'dan buraya hesabına emîn bir ma'den mühendisi göndermek imkan olmaz mı? Eğer Günler bu işler için yardım çaresini bulursa çok iyi olacaktır. Büyük Parebellum tabancalardan hiç olmazsa 10 tane göndermeyi unutma. Sonra, acaba bir Zeppelin (balonu) ile burayla te'sis-i rabita mümkün olamaz mı, ve kaç mal olur? Buradan parasını vermek mümkündür. Oradakilere selam. Babanım ellerinden öperim. Enver."¹³

⁹ Cemal Kulay, *Ana-Vatan'da Son Beş Osmanlı Türkü*, İstanbul: Tarih yayınları, 1964.

¹⁰ Tekin Erer, *Enver Paşa'nın Türkistan Kurtuluş Savaşı*, İstanbul: Maytaş Yayınevi, 1973.

¹¹ Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, I-III. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1970-1972.

¹² Masayuki Yamauchi, *The Green Crescent Under the Red Star: Enver Pasha in Soviet Russia 1919-1922*, Tokyo, 1991.

¹³ Masayuki Yamauchi, *cug.e.*, s. 293-294.

Masayuki Yaraauchi'nin Enver Paşa hakkındaki başka bir eseri de Hoşnud Olmayan İnsan: Enver Paşa adıyla geçen yıl İstanbul'da yayınlandı.¹⁴

Bugün elimizde mevcut kaynaklara, Özellikle benim yayınladığım Râci Çakıröz'ün hatıralarına dayanarak, Önce Ruslara esir düşerek Sibirya'daki Krasuoyarsk esir kampına gönderilen ve daha sonra çeşitli gruplar halinde oradan kaçarak Taşkent ve Bulıara'ya geçen 300 kadar Osmanlı subayının Türkistan'daki faaliyetlerinin başlıca İki alanda yoğunlandığını görüyoruz. Bunlardan biri, sivil eğitim, ikincisi ise Buhara ordusunun temelini atmak için girişilen askeri eğitimidir. Osmanlı subayları Taşkent şehrinde ve Buhara Cumhuriyeti'nde daha önceden mevcut olan cedit okullarında görev almış, yeni okullar açmışlar, Osmanlı Devleti'nde gördükleri son modern öğretim ve eğitim yöntemlerini Türkistan'da uygulamaya sokmuşlardır. İkinci alan olan askeri eğitimde ise, Osmanlı subayları özellikle genç Buhara Cumhuriyeti'nin milli ordusunun kumlusunda çok önemli katkılarda bulunmuşlardır.

Türkistan'da faaliyet gösteren Osmanlı subayları:

Raci Çakıröz'ün hatıralarında aşağıdaki Türk subaylarının adları geçer:¹⁵ Albay Arif (Çengelköylü),¹⁶ Yarbey Ziya Bey,¹⁷ Kurmay Binbaşı Nuri Bey, Binbaşı Osman Bey (Harputlu), Binbaşı Rıfat, Binbaşı Hüsnü, Yüzbaşı Faik (Edirneli), Yüzbaşı Galib, Yüzbaşı Şükrü, Yüzbaşı Cemal, Yüzbaşı Sait Bahri, Yüzbaşı Emin, Talat (Edirneli), Üsteğmen Yunus (Musullu),¹⁸ Üsteğmen Ziya Bey.¹⁹ Süvari üsteğmeni Cavit Bey, Üsteğmen Mehmet Sadık (Samsunlu), Üsteğmen Nafi (Manastırlı)²⁰, Topçu mülazim-i evvel Haydar Şevki, Talisin İybar, Kazım Bey, Hilmi (Aksaraylı), mülazim-i evvel Süleyman Sami, Assubay Sait Ahrari,²¹ Yedeksubay Halil (Bartınlı), Mehmet (Ağustoslu), İsmail Hakkı (Kayserili), Tüfekçi Arif, Sait Cemal, Mataracı Rıfat.

¹⁴ Masayuki Yaraauchi, *Hoşnud Olmayan İnsan: Enver Paşa*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1998.

¹⁵ -Türkistan'da Türk Subayları (1914-1923)", a.g.k.

¹⁶ Arif Bey Türkiye'ye döndükten sonra Baytım soyadını alır, bir ara Antalya Valiliği yapar ve daha sonra Ali Çetinkaya'nın Nafia vekilliği sırasında onun müsteşarı olur.

¹⁷ Ziya Bey 1915'te 9. Kolordu 83. Alay komutanıydı.

¹⁸ Üsteğmen Yunus (Musullu) milis kuvveti olarak kurulan Buhara Ordusunun kumandanı olur.

¹⁹ Ziya Bey Türkiye'de Bayburt Kaymakamı olur.

²⁰ Üsteğmen Nafi Bey Türkistan'da Enver Paşa'mın yaverliği görevini yapar, daha sonra Türkiye'ye dönünce "Atuf" soyadını alır O Zeki Velidi Togan, *Hatıralar* (Yeni Baskı). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999, dizin, s. 597.

²¹ Sait Ahrari aslında Türkistan'ın Hocent şehrendir, Türkiye'de okuyarak Osmanlı ordusunda assubay olmuştu.

İsmail Kocaoğlu

Resim 1: Türkistan'daki Yenilik (Cedirçilik) hareketinin önderlerinden Münevver Kari (2. Sırada soldan 4. Sakallı) bir grup Türk subayları ve başka Türkistanlı aydınlar ile (Taşkent, 1919).

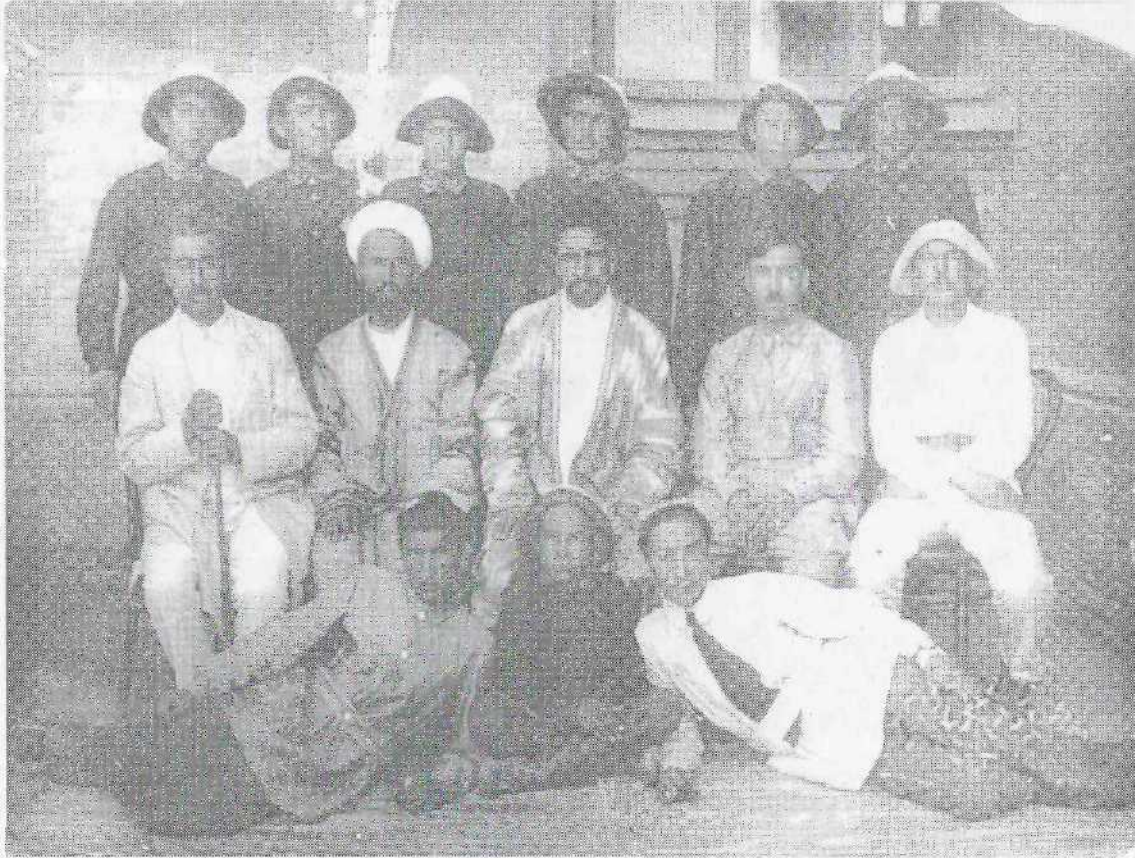

Türkistan'da Osmanlı Tiba Sınıfının Sınıfları (1914-1923)

Resim 2: 1920'de Taşkent'teki Turan mektebi öğretmenleri ve sınıf müfessilleri (orta sırada oturanlardan sağdan 2. Raci ÇakırÖz ve 3. Yüzbaşı Galip Türk subaylarıdır).

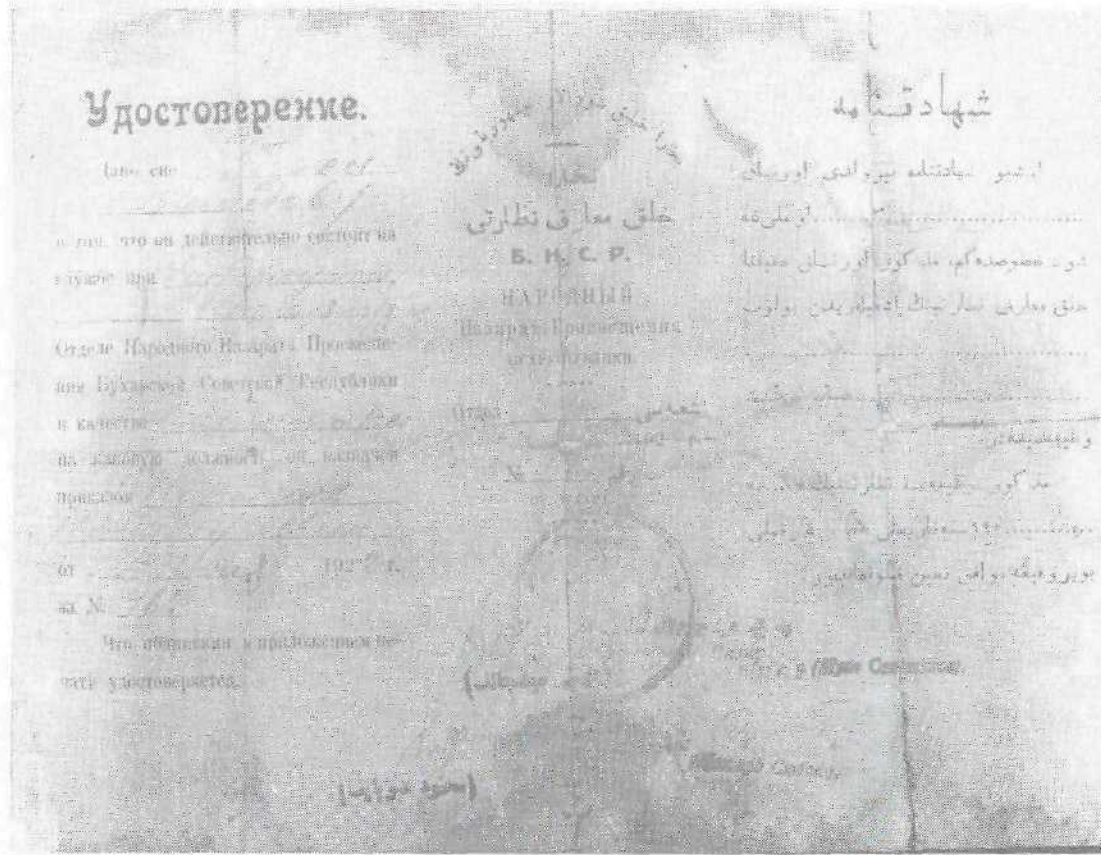

Resim 3: Taşkent'te öğretmenlik yapan Osmanlı subayları ve Türkistanlı öğretmenler (ilk sıradan soldan 1. Hilmi, 2. Raci Çakıröz, 3. Yüzbaşı Galip Türk subaylarıdır)

Türkistan'da Osmanlı Türk Subaylarının Faaliyetleri (1914-1923)

Resim 4: Buhara Cumhuriyeti'nin Çarcıy şehrindeki Öğretmen Okulu hocaları: Oturanlardan soldan 1. ve 4. (Raci Bey) Türk subaylarıdır.

Тилиш Касимов

JEtetim 5: Buhara Cumhuriyeti Maarif Nazırlığı (Milli Eğilim Bakanlığı) tarafından Türk subayı Raci akıröz'e verilen öğreitmenlik yıllarını gösteren resmi belge (Belge Arap yazısıyle Özbekçe ve Rusça olmak üzere iki dildedir).

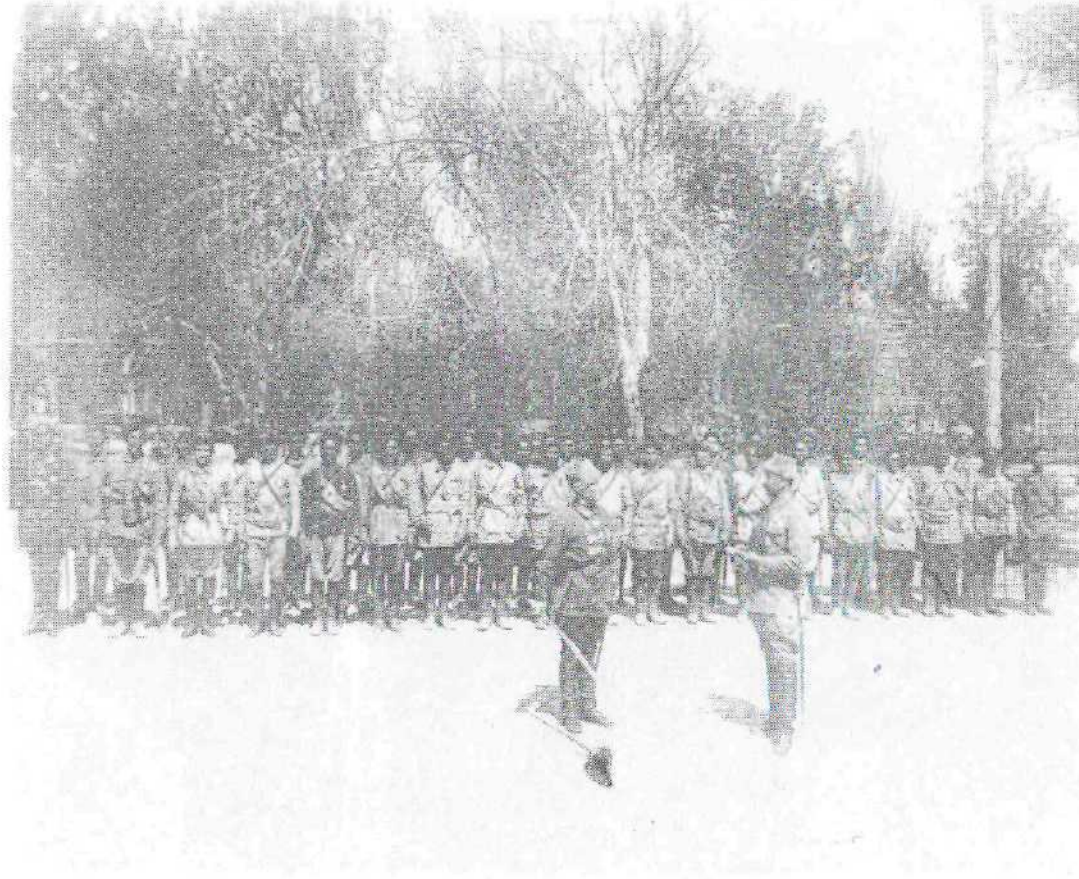

Türkistan'da Osmanlı Türk Subaylarının Paçiyeleri (1914-1923)

Resim 6: Osmanlı subaylarının idaresinde Taşkent'te sahneye konan bir piyesten sahne.

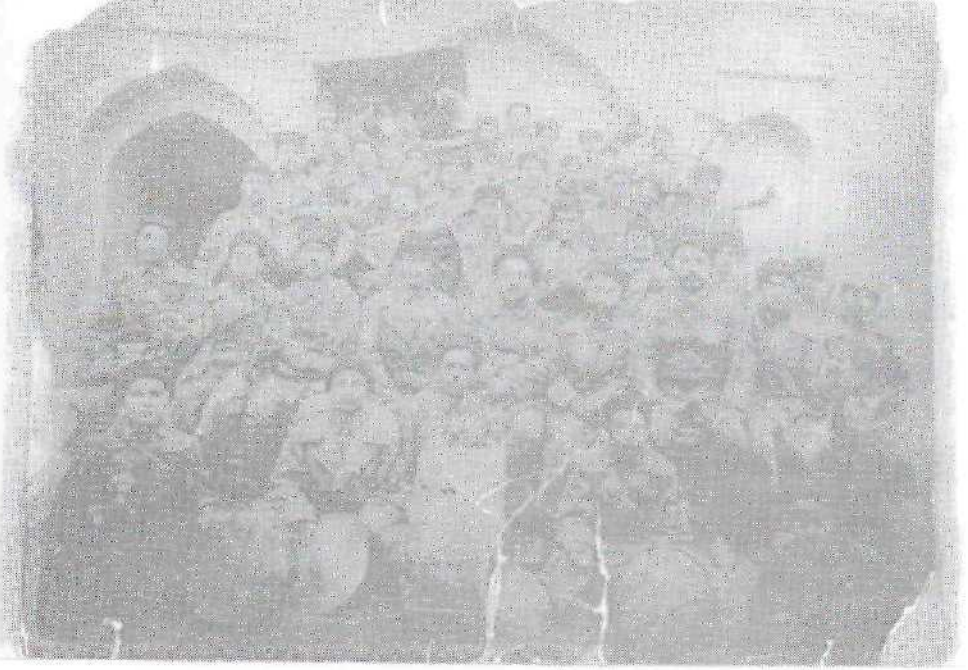
Resim 7: Buhara Milli Ordusunu kuran Osmanlı subaylarından Musullu Yunus Bey.

Kesim 8: Osmanlı Subaylarının yetiştirdiği Buhara Cumhuriyeti ordusundan bir takım.

Resim 9: Buhara ordusundan başka bir görünüş.

Resim 10: Buhara Ordusu bandosu. Ağustos 1920'de Buhara'ya kısa bir gezi yapan Cemal Paşa, Osmanlı subayları tarafından kurulan Buhara Milli Ordusunu teftiş ederek, çok memnun kalmıştı. Milli Bando Cemal Paşa'yı Türk marşları çalarak seJamlamıştı. Önden ikinci sırada soldan 3. Raci Çakıröz ve 4. Türk subaylarıdır.

ANADOLU'DA AHİLER VE AHİ ZAVİYELERİ^{1*}

M. AkifERDOĞRU^{*}

Anadolu'da onüç ve ondördüncü yüzyıllarda mevcudiyetlerini ve faaliyetlerini bildiğimiz ahi teşkilatı üzerine şimdiye kadar yapılmış araştırmalar, üzümlerle belirtmek gerekir ki ahi teşkilatının mahiyetini ve yayıldığı coğrafi sahayı i/ah çimekten uzaktır. Aslında, teşkilatın kuruluşu üzerine kıymetli bilgilere sahip olmamıza rağmen, daha sonraki yüzyıllardaki durumunu özellikle Osmanlı zamanındaki gelişimini bilememekle yetiniriz. Bunun başlıca sebebi Osmanlı tarihçilerinin bu konu üzerine yeterince eğilmemiş olmalarıdır. Halbuki, onbeş ve onaltıncı yüzyıllarda yazılmış Osmanlı belgelerindeki kıymetli bilgiler bu teşkilat üzerine ışık saçıyor. Bu bilgiler dikkatlice değerlendirildiği zaman, sanının, teşkilat ve onun dayandığı fikirlerin Osmanlı döneminde kazandığı yeni mahiyet izah edilmiş olacaktır. Ayrıca Anadolu ve Rumeli'nin bir kısmında yayılmış olan bu teşkilatın hem Türk özelliği taşıması hem de cömertlik, misafirperverlik ve mertlik gibi güzel insanî hasletleri hem müslümanlara hem de gayrimüslimlere aşılması, tarihçiler dışında, en diğer yerli araştırmaların konuya ilgi duymalarını sağlamalıydı. Bu bildirimde, asıl olarak, ondördüncü yüzyıl mezar taşlarında ve onbeş ve onaltıncı yüzyıl Osmanlı belgelerinde rastladığım ahiler ve onların tesis ettikleri zaviyeler üzerine özet bilgiler sunacağım.

Şimdiye kadar yerli ve yabancı tarihçilerin ahi teşkilatı üzerine ileri sürdükleri görüşleri kısaca özetlemekte fayda vardır. Bu önemli teşkilat üzerine ilk ciddi yorumlar merhum Prof. Fuat Köprülü'ye aittir. Bu teşkilatı yazarken onun kullandığı özgün kaynakların ilki, *İhn Bal t ula seyahatnamesi*, *Aşıkpaşa Tarihi*, *fütüvvetnaneler*, *EttLkVmnMenaktbü'l-Arİfm'i*, Hacı Bektaş'm *MakalaVı*, Taşköprülüzade'nin *Şakayık-ı Numaniye'si* ve *htautiküt-Tayr'ın* ondördüncü yüzyılın ilk yarısında yetişen büyük Türk şairi Gülşehri'ce yapılan Türkçe çevirisi gelmektedir. Köprülü, *'onüçüncü yüzyılın mesleki tasavvufi bekarlar zümresi'* olarak yorumladığı ahiler üzerine ayrı bir kitap hazırladığını beyan etmişse de böyle bir kitabı ne yazık ki neşredememiştir. Ona göre. fütüvvet meslekine salık olan ahiler, soy kütüklerini. Hz. Ali vasıtasıyla Hz. Muhammed'e kadar ulaşırmakladır. Bunlar sadece bir esnaf topluluğu değildir. Ayrıca Anadolu'da bu yüzyıllarda *'fütüvvet tarikatı'* adıyla bir tarikat la mevcut değildir.

* 15-16 Ekim 1997 tarihleri arasında Kırşehir'de düzenlenen ohanın 10. Ahilik Haftası'nda okunmuş bildiri.

* Doç. Dr., Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

Batını bir tarikat olarak doğan alilerin 1360-1361 yıllarında Ankara'nın Osmanlılar eline geçmesinden sonra, siyasi önemlerinin kalmadığına işaret eder. Yine, o, '*Anadolu'da İslamiyet*' isimli ünlü makalesinde, ahilerin Osmanlı Öncesinde geliştiklerini. İslam âleminin her sahasında göze çarpan esnaf teşkilatına bağlı olduklarını öne sürer. Osmanlı devletinin kuruluşunda bunların büyük bir amil olduklarını açıklar. Özellikle '*Ah'lyan-ı Rum*' denilen zümrenin Osmanlı merkez idaresi kuvvetlendikten sonra sadece esnaf teşkilatı mahiyetinde kaldığını ifade eder. Bunların, '*anarşi devre/erin de*' kuwet ve kudret kazandığını, devlet kuvvetini değil, mahalli halk idaresini temsil ettiklerini ileri sürer. Anadolu Selçuklu sultanı I. İzzeddin Keykavus'un füyüvvet teşkilatına girmesinden sonra, Anadolu şehirlerinde ahiliğin kuvvetlendiğini, biraz tasavvufi bir renk aldığı. alpler ve sipahiler arasında münasebet peyda eliklerini belirtir. Merhum Köprülü'nün ahiler üzerine beyan ettiği bu görüşler kuşkusuz/. kıymetini hain muhafaza etmektedir, ancak ondördüncü yüzyıldan sonra, kısacası ahilerin Osmanlı denetimine girmesinden sonra, ahiliğin ne şekil bir mahiyet kazandığı hala açıklanması gereken karmaşık bir mesele olarak kalmaktadır.

Köprülümünden başka, müteveffa Prof. Claude Cahen'in ahiler üzerine belirttiği görüşlerin ise ayrı bir kıymeti bulunduğu kuşkusuzdur. Onun çözmek istediği sorunlardan ilki, onikinci yüzyılda Anadolu'da ahi teşkilatının ya da ahilerin olup olmadığıdır. Çünkü, bildiği gibi., ilk ahi 1216-1217 tarihlerinde Antalya'da yazılmış bir vakıfname adı geçen Ahi Eninüddin Mahımd bin Yusuf'dur. İkinci ahi, 1262-1263 tarihlerinde Divriği'de ölen Ali Abdurrahman'dır. Üçüncüsü ise onüçüncü yüzyıl başlarında Konya'da yaşadığını bildiğimiz Alü Natur isimli ahidir. '*Sevakübül-Meiakih*' adlı eserde, Ahi Natur'un Mevlana Celaledin-i Rumî'nin müridi olduğu zaman yüz on yaşında olduğu yazılıdır. Acaba Anadolu'da isimlerini yukarıda belirttiğim bu ahilerden daha önce yaşamış bir ahi var mıdır? Bu soru hakikaten teşkilatın kökenlerini ve yayıldığı coğrafi sahayı göstermesi bakımından önem taşınmaktadır. Prof. Cahen, bu ahilerden başka, ilk ahi olarak, hakkında ileride daha fazla bilgi vereceğimiz Konya yaşamış Urmiyeli Alü Türk'ü kabul etmektedir. Zira, Alü Türk, 1284 yılında vefat etmiş olan Hüsameddin Çelebi'nin büyük babasıdır ve diğer ahilerden daha önce alü teşkilatına girmiş olmalıdır. Eflaki'nin eserinde adı geçen Alü Ahmed, Ali Bcdreddin, Ahi Emir Ahmed-i Bayburlı, Ahi Kaysar, Ali Muhammed Seyyidabadi ve Ahi Çoban gibi ilk ahiler üzerine Prof. Cahen kısa bilgiler vermiştir. Eflaki'nin eserinde bu ahilerden başka, Ahi Basara, Ali Muhammed Divane, Ahi Musa, Ahi Mustafa, Ahi Muzafferüddin, Ali Polad ve Ahi Sıddık'ın adı geçmektedir. Mevlana'nın Mektuba! adlı eserinde adı geçen Emir Ali Mehmed, Cemaleddin Alü Gühertaş ve Ahi Evrarın da onüçüncü yüzyılın ortalarında yaşamış olabileceklerim Prof. Cahen ifade etmişlerdir. Onun bu husustaki temel görüşü şudur; 1243 yılında vukubulan Köseadağ savaşından sonra Ahiler ile Fıtyan, Moğollara karşı birleşmişlerdir. Tarih-i al-i Selçuk'da Ali Ahmed ve Ali Ahmedşahi adlı iki Konyalı ahinin adı yazılı olduğunu bildirmiştir. Yine o, ilkinin 1297-1298, ikincisinin de 1294 veya 97 yıllarında vefat etliklerini belirlemiştir. Ahmedşah'ın vefatından sonra Konya rindlerinin (çoğulu: *rünud*) basma Alü Sıddık'ın oğlu Alü Mustafa geçmiştir. Cahen'e göre ikinci önemli mesele de Konya'da alülerin siyasi olarak Moğolları mı yoksa Türkmenleri nü tuttu klandır? Bu hususta Prof. Cahen'in esaslı yorumunu hakikaten kabul etmek

Anadolu 'da Ahiler Ve Ahi Zaviyeleri

gerekiyor: 'ahi/er hiçbir siyasi gücü olmayan fakat iktidar boşluğu bulunan zamanlarda karışıklıklar çıkmış şehirlerde ön sırayı alan, düzenli ordunun eksikliklerini tamamlayabüen önemli bir teşkilatdır. Ahiler Selçuklu yönetimine bağlı görünüyorlar. Disiplinsiz harelcetleri genellikle kendilerine saldıranlara karşıdır. Onların vatan sevgisi çok fazladır. Ahiler yönelimi doğrudan doğruya ele geçirdikleri zaman Moğolların; Konya'nın hayalini tehâil ettikleri zaman da Türkmenlerin büyük düşmandırlar \ Açıklanması gereken diğer bir sorun da ahiler ile esnaf arasındaki ilişkiler başlangıcı ve malüyeüdür. Bu konu benini bildirimim sınırlarını aşacağı için üzerinde durmuyorum.

Bu önemli Türk teşkilatı üzerine dikkate değer bir takım araştırmalar Prof. Franz Teasclmer tarafından yapılmıştır. Ona göre ahi, onüç ve ondördüncü yüzyıllarda Anadolu'da loncalar halinde teşkilatlanmış füluvve İdeallerini uyarlayan genç erkek derneklerinin lideri için kullanılmış bir kelimedir. Uygurca'da ve Kaşgarlı Mahmud Lügati'nda bu kelime 'aki' şeklinde geçmektedir. Onüçüncü yüzyıl sonlarında Anadolu Selçuklu devleti parçalanırken. Orta Anadolu şehirlerde ortaya çıkan eşkiyaların (rümt) liderlerine de bu isim verilmiştir. Lonca üyeleri tararından seçilen ahi babanın Ahi Evran'ın neslinden geldiği iddia olunur. Debbağların ahi babası bütün lonca teşkilatının başıdır. Kırşehir'in ahi abbaları esnaf loncalarını dolaşarak icazetname verilirdi. Ahilğin diğer yönleri de incelenmiştir. Osmanlı arşiv bilgileri Muallim Cevdet'in kıymetli eserinde bulunabilir. Prof. Dr. Neşet Çağatay'ın araştırmaları da teşkilatın inanç ve gelenek tarafına yöneliktir. Prof. Dr. Mikail Bayram, özellikle Ahi Evren'in hayatım araştırmak ahi teşkilatın kuruluşu üzerine Arapça ve Farsça yazma eserlere dayanan yeni kıymetli yorumlamalarda bulunmuştur.

Modern araştırmalara rağmen, bazı konular hata açıklanamamıştır. Örneğin, Ahi Evran ve ilk aliflerin hayatları henüz aydınlatılmayan konular arasındadır. Arap ve Fars topraklarında ahilğin yayılmamasının sebepleri bilinmemektedir. Bence diğer önemli bir mesele de Fuat Köprülü'nün başlangıçta batini olarak zikrettiği ahi teşkilatının, çok kısa bir süre içerisinde, Osmanlı döneminde, devletin denetimi altında bir sünni mahiyet aldığıdır. Çünkü biliyoruz ki Şeyh Edebalı gibi ahiler Osmanlı devletinin kumlusuna katkıda bulundular. Onüç ve ondördüncü yüzyılın Türk beyleri ve I. Murad, I. Bayezid, Çelebi Mehmed gibi Osmanlı padişalüan ahi teşkilatını canii gönülden desteklediler.

Yukarıda isimlerini belirttiğim modern ve özgün kaynaklara ilave olarak, zamanımıza kadar ulaşmış Osmanlı arşiv belgeleri ve mezar taşları, ahi teşkilatı üzerine ışık saçmaktadır. Ancak bu kaynaklar araştırmacılarca ne yazık ki yeterince kullanılmış değildir. Her ne kadar, bu teşkilat onüçüncü yüzyıl Anadolu'su açısından son derecede öneme haiz ise de, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadar izlerini, esnaf teşkilatı şeklinde sürekli olarak devam ettirdiği için. Modern Türkiye'nin kuruluşu açısından da önemlidir.

Ahilere ait mezar taşları bu konuda yeterince kullanılmamış özgün kaynakların başında gelmektedir. Bir kısmı zamanımıza ulaşabilmiş bu üzerine Arapça yazılar hakedilmiş bu mezar taşlarında en azından ahilerin isimleri ve vefat tarihleri bize bildirilmektedir. Fevkalade bir misal, Konya'da Hüsameddin Çelebi'nin kabir kitabesidir; bu yazıtta, Konya'da Ahi Türk olarak bilinen mühim bir kişinin nesli ortaya

koymakladır: *'Bu türbe şeyhlerin şeyhi, ariflerin önde geleni, doğru yolun (islam) ve bilginin imana, dokuzuncu göğün hazinelerinin anahtarcısı, yeryüzünün hazinelerinin güvenilir kişisi, zamanın dostu, erdemın babası, Hakkın ışığı Ahi Türk olarak da bilinen Urmiyeli (İran Azerbaycanı 'nda) Hasan oğlu Mehmed oğlu Hüsameddin Hasan 'indir. Allah ondan ve onlardan razı olsun. Onların ruhunu kutsal kılsın. 683 yılının Şaban ayının 24. Günü'.* Kabir kitabesinde mevcut bütün bu bilgiler ahilerin tarihi için son derecede kıymetli birinci eldir. Bu sebeple, bu yazıtların vakit geçirilmeksizin hemen toplanılması ve değerlendirilmesi gereklidir. Bu taşlardan ahilerin vefat tarihleri tesbit edilebilmektedir. Örneğın, Niğde'de türbesi bulunan Gündoğdit oğlu Ahi Eyyup 745(1344) yılında vefat etmiştir. Ankara'da Ali Şercfeddin türbesi 731 (1330-1) İnşa edilmiştir. Kabir kitabesine göre Hüsameddin cl-Hüseyni oğlu Ali Mehmed (Şerefeddin) 731 yılında vefat etmiş ve Patıma, Zehra, Hz. Ali, on imam için dua edilmesini vasiyet etmiştir. Ali Şererüddin'in oğlu Ali Hüseyin'in lahdi çok basit ifadeyle yazılmıştır; *'Ahi Şerefeddin oğlu Ahi Hüseyin Allah onu affetsin yıl 731'*, Ahi Hüseyin'in kızı Ayşe Hatun lahdinde ise: *'Masume, Allah 'in rahmetine gark olmuş Ahi Hüseyin kızı Aişe vefat etmiştir. Allah onu affetsin. 833 yılının Zilkade ayı' yazılmıştır.* Ali Elvan oğlu Emir Paşa'mın kabrinde: *'Ahi Elvan oğlu Emir Paşa küçük dost erkek alemine göçmüştür: Kabri iyi ve (emiz olsun. 702 yılı Rebiütewel ayının guresi'* yazılıdır. Ahi Elvan kızı Seher Hatun'un kabir taşında: *'Ahi Elvan kızı Hacı Seher Hatun dünyadan kadınlar alemine göçmüştür. 843 yılının Ramazan ayında'.* Görüldüğü gibi Ali Elvan ve Ali Şercfeddin ailesiyle ilgili mezar taşlamadaki ifadeler son derecede basit ve anlaşılırdır.

Ondördüncü yüzyıla ait Ankara'da mezarlıklarında olan bir kaç ali mezar taşı Konya müzesi eski müdürlerinden merhum Yusuf Akyurt tarafından tesbit edilmiştir. Ahi Arif oğlu Ali Yusufun kabir taşında: *'Ahi Arif oğlu Ahi Yusuf sene 787 (1385)'.* Ali Ali oğlu Ahi Yusufun kabir taşında: *'Ahi Ali oğlu Ahi Yusuf merhum mağfur Fena aleminden Beka alemine göçmüştür. Sene 789 (1387)'.* Ali Murad kızı Falıma hatun lahdinde: *'Keykubad oğlu Hüseyin oğlu Ahi Murad kızı Hacı Falıma mağfure, sa'ide, şehide, merhume öbür dünyaya intikal etmiştir'.* Ali Sinanüddin kabir taşında; *'Ahi Sinanüddin Mülk dünyasından Ahirete göçmüştür'.* Ahilere ait bu mezar taşları kuşkusuz son derece kıymetlidir.

Bilinmeyen yeni ahilerin İsimleri mezar taşları sayesinde ortaya çıkarılabilir. Nitekim, merhum R. Melul Meriç. Akşelir mezarlığında ahilere ait mezar taşlarını tesbit etmişti. Mezar taşları ve bir kaç Arapça vakıfname bir çok Ankaralı ahinin ismini bilmemize olanak tanımaktadır: İsmail oğlu Ahi İshak, Ali İshak oğlu Scyyid Şemseddin Ahi Yakup. Scyyid Şemseddin Ahi Yakup oğlu Ali Hüsameddin Hüseyin (diğer adı: Ali Fahreddin), Hüsameddin oğlu Ahi Şerefüddin Mehmed. Ali Şerefeddin Mehmed oğlu Ahi Hasım, Ahi Şerefeddin Mehmed oğlu Ali Yusuf. Ali Şerefeddin Mehmed oğlu Ahi Hüseyin, Nizamiiddin Hezar oğlu Mccdüddin İsa oğlu Ahi Elvan Mehmed. Ali Suca, Ahi Ali, Ali Melik, Ahi Sinan, Ali Sinan oğlu Ali Çelebi, Ali Yakup, Ali Arif, Ahi Arif oğlu Ali Yusuf. Ali Ali, Ali Ali oğlu Ahi Yusuf, Keykubad oğlu Hüseyin oğlu Ahi Murad, Ahi Sinanüddin. Çoban oğlu Ahi Yakup. Hacı Ahi Hüsam, Ali Hüsam oğlu Hacı Ali Murad, Hacı Ali Murad oğlu Hacı Şemseddin Ali

Ahined, Ahi Adil, Ahi Mamak. Ahi Mamak oğlu Ahi Mahmud sadece isimlerini bildiğimiz ahilerdir.

Ahi teşkilatın, onaltıncı yüzyıl sonlarına kadar kazandığı mahiyet üzerine Prof. Halil İnalçık'ın yorumu: 'Za'> iye kuran şeyhler farklı tarikatlara bağlıydılar, ancak bunların çoğu 'ahi' unvanını taşımaktaydılar. Bunlar. Rumeli'nin yeni fethedilmiş topraklarında yüzlerce zaviye kurdular. Ahi fikri bir tarikat olmaktan daha ziyade sosyal bir teşkilat idi. 1330'da Anadolu'yu ziyaret etmiş olan Ibn Battuta bunların canlı bir tasvirini yapmıştır. Ondört ve onbeşinci yüzyıllarda bu akım, ahilik adı altında, Anadolu toplumunda hüküm süren bir etkendi. Şehirlerde her zanaat kümesi seçtikleri bir ahinin başkanlığı altında fütüve esaslarına göre teşkilatlandırılmıştı. Bu dönemde Anadolu'da güçlü bir merkezi otorite olmadığından dolayı ahiler birkaç kamu hizmetini icra ettiler ve şehirlerde siyasi bir güç oldular. Hakikaten başlangıçtan beri İslam esnaf loncaları yönetici askeri ve idari sınıfa zıt olarak halkı temsil etmiştir. İlk zamanlarda ahiler Osmanlı devlet ve toplumunda önemli bir rol oynadılar, ancak merkezileşme ve yetkilerin büyümesiyle devlet, ahileri gitdikçe kendi denetimi altına aldı. Şehirlerde ahi akımı basit bir esnaf lonca teşkilatı oldu. Ama ne yazık ki fUuvve ahlakı zanaat loncalarında devam etti. Esnaf loncalarını devletin kurduğunu ve denetlediğini veya sosyal olarak farksız bir toplum oluşturduklarını söylemek bir abartıdır. Yakıdoğu toplumunda eski zamanlardan beri ortak ideal ve alakaya sahip cemaatler kendilerini belli bir örneğe göre teşkilatlandırmışlardır. Aynı örnek ve aynı terminoloji Osmanlı sarayında, orduda, medreselerde, tarikatlarda ve esnaf loncalarında bulunabilir. Böyle teşkilatlanmış bir cemaatin en önemli üyesi dış dünyayı temsil eden ve dış işlere yönelmiş olan erkektir. Bu kişiye Osmanlılar kethüda, Araplar şeyh derken, ondördüncü yüzyıl Anadolusu'nda da ahi denilmiştir.

Esnaf loncalarında zanaatkarlar kendileri adına hükümetlerle başarılı ilişkiler kuracak ve esnaf loncası nizamlarını icra edecek kendi üyelerinden bir kişiyi kethüda olarak seçtiler. Kethudasız bir esnaf loncası bağımsız addedilmeyeceğinden dolayı bu seçim çok önem taşıyordu. Bu esnaf loncası içerisinde bir küme zanaatkar ayrı bir grup kurmak istediklerinde bir kethüda seçerler ve onları bağımsız bir esnaf loncası olarak kaydedecek olan mahalli kadıya giderlerdi. Ustalar eğer isterlerse kethüdayı görevinden alırlar ve yeni birinin seçiminde hükümetin müdahalesine daima karşı koyarlardı. Kadı veya beylerbeyinin onlar üzerine kethüda seçtiği kişileri reddettiklerine dair bir çok vesika vardır. Hakikaten merkezi hükümet esnaf loncalarının yetkilerine saygı duymada sıkıntı hissetmiştir. Bu ortaçağ toplumunda bu cemaatler mevcudiyetlerini korumak için dinî ve ahlakî mazeret aramışlardır. Böylece her zanaat loncasının başında bu ahlakî ve dinî yetkiyi temsil eden bir şeyh bulunmuştur. Arap topraklarında şeyhler esnaf loncalarının asıl idarecileri olmalarına rağmen, Anadolu ve Rumeli'nin orta kısımlarında dinî bir önder mevkiinde kalmışlardır. Şeyhler esnaf loncalarında önemli bir rol oynadılar. Çıraklık ve ustalık merasimlerinde loncalarda ceza verme ve bildirmede bunlar başkanlık yapıyorlardı. Şeyh fütüve ahlakını çok iyi bilen esnaf loncasının tecrübeli ustalarından seçiliyordu. Şeyh mersairleri yönelen bir görevliydi. Hükümetler kethüdalar vasıtasıyla esnaf loncalarıyla irtibat kurar; kethüda loncaların hükümete ödeyeceği vergileri tahsil eder ve hükümete öderdi. Osmanlı zamanında kethüda ahinin yerini aldığı anda esnaf

loncalarının dini özelliği zayıfladı. Esnaf loncalarının yöneticileri, sahip oldukları yetkileri muhafaza etmek için devleti lonca işlerinde daha faal görev almaya davet etmeye başladılar'.

Ahilerin onüçüncü yüzyılın ilk yarısından itibaren Anadolu ve Rumeli'nin bir kısmını gerçekten vatan tutmuş Türkler oldukları Osmanlı vesikalarından anlaşılmaktadır. Bunlar Anadolu şehir ve köylerinde Türkleşme ve İslamlaşmayı teşvik etmekle kalmamışlar, aynı zamanda en ücra köy ve şehirlere kadar giderek kurdukları zaviyelerle buraların iskanım ve şehirleşmesini de sağlamışlardır. Nitekim, 'Menâhicü'l-înşâ' adlı münşeat mecmuasında onlar için övgüler yazılıdır. Eserin 'liitab-ı aliyân' kısmında, ahiler için, gariblerin sığındığı kişi (*rnelce-i gureba*), cömerlerin efendisi (*seyyidü'l-eshiya*), sadakat ve safa kaynağı (*niadenü'sıdk. ve's-safa*), vefa ve cömertliğin kaynağı (*menba-İ cud ve'l-vefa*), mertlerin seçkin kişisi (*zübde-i erbabii'l-mürfıvve*), şerefli kişilerin övünülünü (*mejiüm'i'l-ashab*), yaradılanların en güzeli (*alisenü'l-halk*), vakar sahibi (*muvakkar*), en şefkatli efendi (*fuudavend-i esfak*), dilediği işi yapmakta serbest olan saygın kişi (*cenab-ı menab-ı mutlak*) sıfatları kullanılmıştır.

Ahilerin şehirlerde oynadıkları ticari rol şimdiye kadar yapılan araştırmalarda daha ön plana çıkarıldığı için kırsal kesimde yaptıkları iskan faaliyetleri genellikle unutulmuştur. Osmanlı öncesine ait kaynaklar bunların bu rolleri üzerine fazla bilgi verilmemesine karşılık, Osmanlı belgelerindeki bilgiler ahilerin Anadolu ve Rumeli'nin iskanı üzerindeki rollerini aydınlatmaya kafidir. Belki misafirperverliklerini çoğunlukla zaviyelerinde misafirlerine gösterdikleri için bu yönleri ihmal edilmiş olabilir. Çünkü biliyoruz ki bunların Anadolu ve Rumeli'de kurdukları zaviyeler henüz bir harita üzerine yerleştirilmediğinden dolayı onların yayılma sahaları ve buralardald faaliyetleri üzerine bilgilerimiz kıttır. Halbuki, ahiler sadece zaviyeler inşa etmediler, bunlardan başka özellikle şehirlerde mahalle, mescit, cami gibi İslami mabetler ve idari birimler de kurdular. Ayrıca bir hususu belirtmek isterim: diğer şehir ve köylerdeki ahilere nazaran daha çok bilgi ve belge bulunduğundan dolayı Ankara ahileri üzerine çok şey yazılmıştır. Halbuki. Ankara dışındaki şehirler de ahiler açısından çok önemlidir ve bu şehirlere ail belgeler incelendiğinde pek çok şehrin Anakara kadar önemli olduğu ortaya çıkacaktır.

Ahilerin Anadolu şehirlerinin iskanı ve şehirleştirilmesi üzerinde oyadıkian işlev üzerinde Özellikle durmak istiyorum. Ankara, Kayseri, Konya, Niğde gibi Orta Anadolu şehirlerinde ahilerce kurulmuş mahallelere bolca rastlamaklayız. Örneğin, Kayseri şehrinde Ali Malıud ve Ahi İsa adım taşıyan mahalleler vardı ve bunlar mevcudiyetlerini en azından oualtmcı yüzyılın sonlarına kadar devam ettirebiİdiler. En dikkat çekici bir örnek de Kırşehir merkezdeki Ahi Evran mahallesidir. Debağlanın piri olarak kabul edilen Ali Evran adına, muhtemelen onüçüncü yüzyılın ortalarında Kırşehir merkezde bir mahalle kurulmuştur. Bu mahalle şehrin en zengin ve en kalabalık bir mahallesi olarak hayatım devam ettirmiştir. Ali Osman Karaman şehrinde. Ali Reis, Ahi Celal Ali Malıud, Ahi Yadiğar isimli ahiler Akşehir merkezde mahallelerini kurulmuşlardır. Ahi Paşa ve Ahi Mustafa isimli mahaller Niğde şehir merkezinde yer almaktaydı. Yine Ahi adını taşıyan bir mahalle İshaldi şehrinde (Sultandağı, Akşehir yakınında) bulunmaktaydı. Ankara şehri bu bakımdan son derecede ilgi çekicidir. Çünkü, onaltmcı yüzyıl sonlarına kadar en azından yedi ali

mahallesi Ankara şehir merkezinde yer almaktaydı. Ahi Tura, Ahi Çelebi, Ahi Elvan, Ahi Kiçibey, Ahi Hacı Murad, Ahi Mahmud ve Ahi İsa mahalleleri Ankara şehir merkezinin önemli mahalleleri arasındaydı. Diğer Anadolu şelürleri bu açıdan incelendiğinde, aynı dununun o şehirlerde de mevcut olduğu kolaylıkla gözlemlenmektedir. Örneğin, Kütahya şehir merkezinde Ahi Armağan, Ahi İzzeddin ve Ali Mustafa isimli üç alü mahallesi onaltıncı yüzyıla kadar varlıklarını devam ettirebilmişlerdi. Antalya'da Ahikızı Mescidi mahallesi, Tire şehrinde Alü Sinan mahallesi bildiğimiz alü mahallelerindendi.

Ahilerin zaviye kurucu özellikleri diğer özelliklerine göre daha çok bilinmektedir. İbn Battuta seyahatnamesini okuyanlar, ünlü gezginin Anadolu'yu bu zaviyelerde yatıp kalkarak geçirdiğini ve onlardan memnuniyetle sözettiğini çok iyi bilirler. Şüphesiz, Anadolu'da kurulmuş olan alü zaviyelerinin sayısı İbn Battuta'mın belirttiğinden daha fazladır. Onüçüncü yüzyılın ilk yarısından daha sonraki dönemlerde bunların sayısının daha da artmış olması tabii bir durumdur. Örneğin İbn Battuta seyahatnamesine onbeş civarında bir alü zaviyesinden bahsetmekte ve hatla bunların birkaçının adını zikretmem ekledir. Denizli'de Alü Sinan ve Alü Duman, Peçin'de Ahi Ali, Niğde'de Ahi Caruk. Sivas'da Ahi Bıçakçı Ahmed. Gümüşhane'de Alü Meceddin, Erzincan'da Ahi Nizameddin, Erzurum'da Ali Duman, Tire'de Ahi Mehmed, Bergama'da Ahi Sinan. Bursa'da Alü Şemseddin, Kastamonu'da Alü Nizameddin ve Sinop'da Alü İzzeddin Çelebi ünlü seyyahımızın hafızasında kalmış olan ahi zaviyeleridir. Burada bir noktayı belirtmekte fayda vardır: aynı zaviyeler zamanla isim değiştirmiş ve zaviyeyi işleten son ahinin isnü Osmanlı kaynaklarına aksetmiştir. Örneğin, İbn Battuta'nın Peçin'de var olduğunu söylediği Ali Ali zaviyesi, onaltıncı yüzyıl Osmanlı kaynaklarında Alü Hüseyin zaviyesi olarak yazılmıştır. Ali Ali zaviyesinin ismi Osmanlı belgelerinde geçmemektedir. Yine Tire'de olduğunu söylediği Alü Mehmed zaviyesinin ismine onluna yüzyıl kaynaklarında ne yazık ki rastlayamamaktayız. Aynı durum Kastamonu'da olduğum söylediği Alü Nizameddin zaviyesi için de geçerlidir. Bütün bu tutarsızlıklar belki de vakıf müessesisiyle ilgili olabilir. Çünkü Osmanlı katipleri çoğunlukla vakfa sahip ahi zaviyeleri kayda geçirmişlerdir. Vakfi olmayan alü zaviyeleri muhtemelen evakf defterlerine yazılmamıştır. Vakfa sahip ahi zaviyelerinin birkaçının en azından isimlerini burada vermeyi faydalı bulmaktayım. Öncelikle şu hususu da belirtmek gerekir: Alü zaviyeleri sadece Anadolu'da şehirlerde kurulmuş değildir. Bununla beraber Rumeli'nin köylerinde de alü zaviyelerine rastlamaktayız. Şelür merkezlerinin çoğunda ahi zaviyeleri mutlaka bulunmaktaydı. Bunlar şehre bağlı köylere de zamanla yayıldılar. Bunların köylere ne zaman yayıldıkları da araştırılması gereken ayrı bir konudur. Çünkü, herhangi bir tarikata bağlı olmadıklarını göre, onaltıncı yüzyıl sonlarına kadar çok sayıda alü zaviyesinin kurulması ve bunların bir vakfa salüp olmaları sadece devletin denetiminde olmaları ve Osmanlı sultanlarının hoşgörüsüyle izah edilemez. Hele merhum Prof. Fuat Köprülü'nün ahilerin ilk yıllarındaki batini karakterde oldukları daha sonra sünni özelliğe bürünerek Osmanlı devletinin denetimi altına girdikleri görüşü de bu meseleye eklenirse konunun daha izaha edilmeye çok muhtaç olduğu açıkça görülecektir. Özellikle Osmanlı vakıf defterlerini incelediğinde küçük de olsa bir vakfa salüp olan birçok alü zaviye esiyile karşılaşılmaktadır. Bu zaviyelerin

kurucuları ve işletenler kuşkusuz etnik ve kültür açısından Türk olan hayırsever genç erkeklerdir. Erkek şahıs isimlerinin hepsinin Türkçe oluşu bu görüşü desteklemektedir. Şüphesiz Ali Naturt, Alü Canık gibi Türkçe olup olmadığımız bilmediğimiz bazı erkek ahi şahıs isimlerine vesikalarda rastlamaktayız; ancak bunlar bu görüşümüzü etkileyecek kuvvetli deliller kesinlikle değildir. Menteşe civarını incelersek, onaltıncı yüzyılda onsekizden fazla ali zaviyesi olduğunu görürüz. Alü Hüseyin, Ali Sinan, Ahi Yahya, Alü Hasan Bey. Ali Resul. Alü İne Hoca. Alü Yunus, Alü Receb. Alü Nasuh. Alü Beklenilir. Ahi AİL Ali Salık, Ahi Haliloğlu Ahi Musa, Ali Melmed, Ahi Süleyman. Ali Ömer. Alü Safa, Ahi Mukbil isimlerini bildiğiniz ama hayatları hakkında pek fazla birşey bilmediğimiz Menteşeli alülerdir. Peçin, Ula, Mekri (şimdiki Fethiye) gibi idari ve adli merkezler ve bunlara bağlı köylerde zaviyelerini kurmuş bulunuyorlardı. Zaviye sahipleri tarla, bağ, bahçe, dükkan gibi gelir getirici şeylere sahiptiler ve bunlar için devlete öşür ve haraç vermekteydiler. Şehirdekilerin gelir kaynakları ise köylerdeki'lere göre biraz daha farklı olabilirdi. Örneğin, Peçin merkezdeki Ali Hüseyin zaviyesi dört eve ve bir adet ahıra sahip bulunuyordu. Sığla sancağında ise bu zaviyelerden çok vardı. Ahi Çoban. Ahi Fekki, Ali Mahmud, Ali İslam, Alü İlyas alası Alü Yusuf, Ali Bayrambeyi, Alü Yunus, Ahi Yumsoğlu Ahi Bahşış, Ali Debbaağ. Ahi Polad. Ahi İsmail ve Ahi Ümmel Balat ve Çine etrafında varlığını bildiğimiz vakfa salıp ahi zaviyeleri idi. İsimlerini verdiğin ilk üç zaviye Balat merkezde yer almaktaydı. Aydın sancağı dahilinde ise (İzmir dahil) yirmi adetden fazla alü zaviyesi vardı. Ali Osman ve Alü Çubuğa İzmir merkezde yeralan ahi zaviyelerinin isimleri idi. Bunlara ek olarak Alü Hacı, Ahi İsmail. Alü Süleyman, Kirişçi baba, Alü baba. Ali Halil. Ali Mahmud. Alü Mustafa, Ahi dede, Alü Sinan, Ahi Hamza oğlu Alü ivaz, Ahi Yuvaş, Alü Şatır, Alü ivaz. Ahi Babukçu Tire. Birgi. Güzellüsar, Kestei. Bozdoğan ve Ayasuluğ ve bunlara bağlı köylerde mevcut olan alü zaviyeleri idi. Alü baba, Alü Kayser. Alü İshak, Ahi Süle. Alü Keskin, ve Ali Ali zaviyeleri Sanman sancağında Akhisar. Demirci, Nİf (Kemalpaşa). Güzelhisar dahil, kurulmuşlardı. Teke bölgesinde kurulmuş ali zaviyelerine gelirsek: meşhur seyyah İbu Battuta Anadolu'yu ziyaretine bu bölgeden başlamıştı. Dolayısıyla bu bölge ahilerle tanıştığı ilk yer olması bakımından önem taşımaktadır. Ahikızı zaviyesi Anlal'yada. Alü Nalcı zaviyesi İstanos'da (Korkuteli). Ahi Yusuf oğlu Alü Mustafa ve Ahi Sivri zaviyeleri Elmalı'da bulunmaktaydı. Denizli sancağında Ali Alaeddin. Alü Paşa, Ahi Duman, zaviyeleri yer alıyordu. Karalüsar-ı Sahip (Afyon) ve Hamid sancaklarında da ahi zaviyeleri bulunmaktaydı: Ali Ulubcy. Ali Receb, Ahi Hasan, Ahi Hüseyin, Ali Sinan, Alü Selçuk, Ahi Necmeddin, Alü Arap. Alü Hızır, Alü Osman, Ali Sinan, Alü Karaoğlu Ali Mustafa ve Alü Ahmed Şuhud. Sandıklı, Bolvadin ve Afyon merkez ve bunlara bağlı köylerde yeralmış alü zaviyeleri olduğunu bilmekteyiz. Alü Hamza, Alü Turgud, Ahi Ahmed. Alü Mahmud. Ali Eyyup, Ali Mchmedi, Ali Yakup, Alü Ömer, Ahi Hüseyin, Alü Ali, Ali Melmed, Alü Türbeyi, Ahi Mustafa Burdur ve İsparta yörelerinde isimlerini bildiğimiz ahi zaviyelerine sahipliler. Kütahya şelür merkezinde Ali Mustafa. Alü Armağan. Ahi Güvegi, Ahi Ramazan ve Ali Arslan zaviyeleri mevcuttu.

Kastamonu'da Ahi Şorba (sonra Şorva). Ahi Arslan ve Alü zaviyeleri bulunmaktaydı. Orta Anadolu şelürlerinin durumu özellikle Ankara şehri ve civarı bu hususta çok ilgi çekicidir. Ahi Çomak, Alü Evran. Alü Şerefiiddin, Ali Yakup, Alü

Elvan, Ahi Malımdud, Ahi Hüsam, ve Ahi Selman İsimli ahi zaviyeleri Ankara ve civarında bulunmaktaydı. Ahi Evran zaviyesinden bir adını de Ankara'da açılmış olması manidardır. Ahi Çaliken, Ali İsa, Ahi Segid, Ali Şeyh Ali, Ahi Mesud, Ahi Sadi, Ali Kemah Ali Yakup, Ali Paşa. Ali Malımdud, Ali Süleyman, Ahi Cemal, Ali Hoca Ömer. Ahi Polad zaviyeleri Hatunsaray, Larende (Karaman), Seydişehir, Beyşehir, Akşehir. Niğde, Aksaray'da bulunmaktaydı. Kayseri şehir merkezinde Ali İsa ve Ali Devletyar zaviyeleri yer almaktaydı. Çorum, Amasya, Sivas, Samsun ve Tokat civarında ismi burda zikretmeyi gerekli görmediğim otuzbeşden daha fazla ahi zaviyesi bulunmaktaydı. Samsun. Arguma, Çorumlu ve Artukabad'da Ali Evran adıyla anılan dön zaviye şüphesiz önemliydi. Zira. bu durum, Ahi Evran'a ait zaviyelerin Ankara, Samsun, Sivas ve Kırşehir arasındaki sahada yaygınlık gösterdiğine işaret etmektedir. Buraya kadar sıraladığım isimler, Anadolu şehr ve köylerinde çok sayıda ahi zaviyenin kurulmuş olduğunu açık bir delildir. Bunların bir kısmı Osmanlılar döneminde kurulmuş ve desteklenmiş olsa bile. önemli bir kısım Osmanlı öncesinde özellikle beylikler zamanında inşa edilmiştir. Osmanlı Öncesi beylerin ahi zaviyelerinin kendi toprakları üzerinde kurulması ve genişletilmesini desteklediklerini vesikalarıyla bilmekteyiz. İstinasız Osmanlı öncesinin bütün beyleri, ahileri ve onların hayri faaliyetlerini kayıtsız şartsız desteklediler. Hatta bunlardan bazıları bizzat kendileri bu zaviyelerden kurdular. Osmanlı belgeleri Osmanlı öncesinde kurulmuş ahi zaviyelerine atıflarda bulunmaktadır. Örneğin, Manisa Demirci'deki Ali İshak zaviyesine Saruhanoğlu İlyas Paşa vakıflar yapmıştı. Rumeli'den de bir örnek vermek isterim: Ahi Dinek zaviyesi Dimetoka'nın Kasaplar mahallesinde yer almaktaydı ve Sultan Yıldırım Han (I. Bayezid) bu zaviyeyi bizzat inşa ettirmişti. Kardeşlik, yiğitlik ve cömertlik kuralları üzerine kurulmuş olan bu ahi zaviyelerinde, Osmanlı'nın denetimine girdikten sonra, eğer görevli kişiler görevlerini ihmal ederlerse, devletçe hemen azledilirlerdi. büyük beylerce kurulmuş olsa bile. Bu durum, Osmanlı sultanlarının ahi zaviyelerini sosyal ve içtimai bir müessese olarak kabul ettiklerinin bir işareti olarak değerlendirilmelidir. Bu zaviye kurucularının isimleri bizim bir noktaya dikkat etmemizi önermektedir: ahi zaviye kurucularının olarak yazılan isimler aslında zaviyenin kumcusunun gerçek ismini de yansıtmamaktadır. Ali Paşa. Ahi Baba. Ali Koca gibi isimler ahiler verilen unvanlar olmalıdır. Bu durum kadınların en azından resmen bu teşkilat içerisinde resmen rol oynamadığının bir işaretidir.

Ali zaviyelerinin arasında sıkı fikri ve siyasi bir irtibatın olup olmadığı hakkında incelediğimiz Osmanlı belgelerinde ne yazık ki bilgi bulunmamaktadır. Ancak nazari olarak en azından kendilerine yakın bölgelerde yer alan ahi zaviyeleyle irtibat halinde oldukları kabul edilebilir. Yolcular ve misafirler dışında, köylüler ve gayrimüslimlerle olan ilişkileri üzerine de bilgilerimiz yoktur. Ahi zaviyelerinin kurulduğu köylerin çok bir kısmının müslüman Türk köyleri olduğu dikkate alınırsa, nazari olarak değil, ahilerin gayrimüslim köylülerle ne gibi bir münasebet içerisinde oldukları bilinmeyen ilgi çekici bir nokta olarak kalmaktadır. Bununla beraber ahi zaviyelerinin iç işleyişi hakkında birtakım bilgilere sahibiz. Yunanlı tarihçi Prof. Arnakis bu hususta şu bilgiyi vermektedir: *'Ahi zaviyeleri mahalli dayanışma merkezleri değil, aynı zamanda kültüre! ve dini merkezlerdi; yolcular için barınak yerleriydi. İhvan, akşam olunca zaviyede toplanır, kazançlarını buraya getirir, yemek da\>etlerine katılarak grup hayatını burada*

devam ettirirdi. Zaviyenin tamiri, yolculara sunulan ziyafetlerin ve yemeklerin parası zaviyenin hazinesinden ödenirdi. Her cemaat ahi olarak hitap edilen bir başın idaresi altında idi'.

Ahilerin cami ve mescidler inşa ettikleri çok bilinen bir husustur. Çünkü, onlar İslam dininin Anadolu ve Rumeli'de yayılması için çok gayret sarfetmişlerdir. Bu hususta en dikkal çekici örnek Ankara'daki Yeşil Ahi, Ali Yakup. Ahi Elvan ve Ahi Şerefüddin camileridir. Ankara'nın Hacı Murat mahallesinde bulunan Yeşil Ali camii, Ankara'nın en eski camilerinden biri olmalıdır. 1252-1296 tarihleri arasında Ali Hüsameddin tarafından yapılmıştır. Arslanhane camii olarak da bilinen Ankara'daki Ali Şerefüddin camii, 1290 tarihinde inşa edilmiştir. Bu cami, halen mevcut kitabesine göre. Ahiliği resmen kabul eden Selçuklu sultanlarından Mesud bin Keykavus'un saltanatı zamanında. Tanrı'nın ve futüvvet ve mürüvvet sahibi ihvanın yardımıyla yapılmıştır. Bilindiği üzere, Ali Şerefüddin, sandukası üzerindeki yazıya göre, 28 Receb 751 (1350) tarihinde vefat etmişti. Onun için seçilmiş elkab şudur: *'merhum, mağfur, said, murtaia, Hz. Muhammed neslinin övünülen kişisi, futüvvet ve mürüvvet ehlinin sultanı, muazzam ahi, Allah ve İslamiyetin şerefli kulu, İslamiyet in ve mü si'umanların ışığı, cömertlerin eliaç.ıkların babası (ebu esha) Ahi Hüsameddin el-Hüseyni oğlu merhum Mehmed (Ahi Şerefeddin)'. Sandukası üzerindeki bu yazıya göre Ali Şerefüddin büyük ahi olup onların sultanıdır. Babasının da ahi olduğu ve Ali Fahreddin ismiyle de maruf olduğunu hindinin üzerindeki yazıtdan anlamaktayız. Ahi Elvan'a gelince, bu ahinin asıl adının bir kitabeye göre Hacı Elvan Mehmed Bey bin El-Hacc Mecdüddin İsa bin Nizaniüddiu Hezar olduğu anlaşılmaktadır. Camii 731-762 (1331-1361) yılları arasında inşa edilmiş olmalıdır. Alü Elvan Mehmed kabir taşında şöyle vasıflandırılmıştır: *'merhum, said, şehid, Hacı Mecdüddin oğlu Mehmed Bey, Allah ona rahmet eylesin, sene 784 (1382)'. Aynı cami, diğer bir kitabesine göre, Çelebi Sultan MehmedMn sultanlığı zamanında 810 yılında (1407-8) tamir edilmiştir. Ancak bu kitabede Çelebi Sultan Mehmed'in lakapları dikkatlice kitabeye hakkedildiği halde, ahi unvanının yazılmamış olması anlaşılabilir bir durumdur. Ankara'da ahilere ait bir üçüncü camiden de söz etmek isterim: Ahi Yakup camii. Bu cami Osmanlı belgelerinde Ahi Yakup mescidi ismiyle de anılmaktadır. 1291 yılında inşa edildiği bildiğimiz bu camii, 1392 yılında Ahi Yakup tarafından tamir edilmiş ve bu isini almıştır. Taş vakıf kitabesine göre Ahi Yakup bin Ali Çelebi bin Ahi Sinan mescidi, 794 (1392) yılında Alü Suca, Alü Melik. Alü Ali, Ahi Şerefeddin ve Alü Yakup'un yardımlarıyla tamir edilmiştir. Bir senede elli dirhem buğday imamına, yirmi dirhem buğday müezzinine, 2/3 (sülüseyn) buğday camiin kandil yağı için ayrılmıştır. Bütün bu kitabelerin içeriği Ankara'daki Ahilerin İslam dinini yayıcı ve hayırsever özelliklerine işaret etmektedir. Mescid inşa etmiş olan ahilere gelince; Örneğin, Antalya merkezde Ali Yusuf kendi adım taşıyan bir mescid inşa etmişti. Alü Ali Meki'de. Ahi Armağan, Ahi İzzeddin, Ali Mustafa Kütahya merkezde, Ali Tura (zamanla Alü Tuğra), Ali Hacı Murad Ankara'da; Ali Kızı Antalya'da kendi isimlerini taşıyan birer mescid inşa ettirmişlerdi. Ali Arşları, Ali Armağan, Alü Mustafa ve Ahi İzzeddin kendi isimlerini taşıyan mescidlerini Kütahya merkezde kurmuşlardı. Bu misalların sayısı kuşkusuz çok daha artırılabilir. Ancak bütün bilgilerden bu ahilerin Allah, İslam dini, müslümanlar ve alüler için çalıştıklarını açıkça anlaşılması gerekir.**

Ahilerin medrese inşa etliklerine dair güzel örnekler Ankara ve Antalya'da bulunabilir. Ankara'da Ahi Yeşil medresesi ondördüncü yüzyıl sonlarında Ahi Ahmed tarafından yaptırılmış olmalıdır. Korkuteli'de Hıdıroğlu Ahi, muhtemelen Karnini zamanında kendi adıyla bilinen camiin yanına allı oda ve bir dershane yapmış ve kendini buraya müderris tayin etmiştir. Ahilerin vakıf kumcu özellikleri de önemle belirtilmelidir. Bütün ahiler, Anadolu ve Rumeli'de fırsatım buldukça resmi yollardan vakıflar kurdular. Bunlar ya zaviyeleri, ya cami ve mescidleri ya da medrese ve mezarlarının korunması düşüncesiyle vakıf kurmuşlardır. Vakıf kurmakla hem kurdukları teşkilatın devamlılığını sağlamış oldular hem de belirli bir parayı ellerinde bulundurdıklarından dolayı halk içinde itibar ve nüfuz kazandılar. Bu bakımdan, Osmanlı sultanları fırsat buldukça ahi vakıfların denetlemeyi her zaman istediler. Vakıf paralan vakıfnamesinde yazılı şartlara aykırı harcayan ve görevini ihmal eden yöneticiler görevlerinden hemen alındılar. Ayrıca bundan çok daha önemlisi, batini faaliyetler içerisinde bulunan, yani devletin resmi ideolojisi olan sünni inanışa aykırı faaliyetde bulunmalarına asla İzin verilmedi. Vakıf kuran ahilere örnek olarak, Ahi Ali, Ahi Baba, Ahi Çelebi. Kcmalütttabib oğlu Ahi Çelebi, Ahi Durmuş, Ahi Sinan gibi hayırsever ve yiğit kişiler İstanbul mekezde vakıflarını kurdular. Alü Veliyüddin ve Ahi Ali Konya'da vakıflarını kurdular. Konyadakiler Sultan Cem ve Sultan Mustafa tarafından denetlendi. Yine, Kastaninonırdaki Ahi Şorva zaviyesinin Rebiülevvel 703 (1303) tarihli vakıfnamesinin şartları bilinmektedir. Ahi Malmud oğlu Mustafa ve Ahi Adüşah Ankara'da vakıf kurmuş ahilerdendi. Başka bir misal: Ahi Orhab Bey oğlu Şeyh Alü Mehmed Muharrem 898 (Ekim 1492) tarihli Arapça vakıfnamesinde Adana Karaisalı kazasına bağlı olan Karakütül mezraasının gelirlerim Hz. Muhammed ve diğer müminlerin ruhuna Kur'an okunması için vakfetmişti. Şehirlerde yaşayan ve faaliyet gösteren ahiler zirai kaynaklardan daha çok dükkan, mukataa, ev, nakid, arsa gibi gelir kaynakları üzerine vakıflarını inşa ettiler. Köylerde yaşayanlar tarla, bağ, bahçe, değinnen gibi gelir kaynakları üzerine vakıflarını temellendirdiler. Zengin vakıflara sahip olan ahiler, çeşitli görevlilere de aylıklar bağladılar. Böylelikle bir İstihdam imkanı da yaratmış oldular. Gerçeği söylemek gerekirse, tasarruf ettikleri vakıf paraları, yani ahi vakıflarının diğer vakıflar içerisinde işgal ettiği mevki henüz bilinmeyen konular arasındadır.

Alillerin yem ziraat alanlar açmış olmaları ziraat tarihi bakımından önemlidir. Ahiler çiftlikler, bağlar, bahçeler ve tarlalar açmışlar ve ziraati desteklemişlerdir. Osmanlı belgelerinden bu hususta çok bilgi çıkarılabilir. Örneğin, Ankara'da Ahi Minnet çiftliği, Ayaş köyünde Ahi Bayır çiftliği, Gerede'de Alü Mahmudoğulları çiftliği. Daday'da Alü Fethüddin bahçesi, Tavas'da Ahi İne Hoca çiftliği ahilerin zirai faaliyetlerine güzel bir misaldir. Alü Şeyh adında bir köyün (*karye*) İdari olarak Ankara'ya bağlı olduğu malumunuzdur. En iyi örneklerden biri Konya'ya bağlı Basara isimli köydür. Bu köyün Eflaki'nin eserinde adı geçen Ahi Basara tarafından kurulduğu bugün gün ışığına çıkmış bulunmaktadır. Diğer bir misal: Ahi Evran dervişlerinin zirai faaliyetleridir. Kırşehir ve civarında yer alan yirmisekiz adet köyün malikane hisseleri Kırşehir'deki Ahi Evran zaviyesinin vakfı idi. Bu köylerden alman kiralılar zaviyenin şeyhi, vakfın mütevellisi ve nazırı ve müsafirler için harcanılması şart koşulmuştu.

Dulkadiroğlu Alaaddin Bey bu zaviyenin vakıflarına eklemeler yapmış, böylece vakfın zenginleşmesini sağlamıştır.

Somuç olarak, yukarıda verdiğimiz özet bilgiler, ahi teşkilatının tarihinin henüz yeterince aydınlatılmamış olduğunu ortaya koymaktadır. Bir an evvel en azından teşkilatın Osmanlılar zamanlarında kazandığı mahiyet gün ışığına çıkarılmalıdır.

1530 yılında Anadolu'da Ahiler

Hüdavendigâr ahileri

Ahi Ali
Ahi Alizade
Ahi Asılbey
evladı
Ahi Aslhan
Ahi Atlu Sinan
Ahi Beşir
Ahi Bey
Ahi Cebe
Alii Çelebi
Ahi Çelebi
veled-i Yahşi
bey
Ahi Davud
Ahi Dünder
Ahi Evran
Ahi FeLhüddin
Ahi Gündüz
Ahi Hamza
Ahi Hıdır
Ahi İlyas
Ahi Kemal
Ahi Mahmud
Ahi Muhyiddin
Ahi Musa
evladı
Ahi Mustafa

Alii Paşa
Ahi Rüknüddin
Ahi Rüstem
Alü Sadır
Ahi Sevindik
Alii Süvan
Alii Tuzcu
Ahi veled-i
Malım ud
Ahi Yusuf

Biga ahileri

Ahi Bayezid
Ahi Fakı
Alii Yunus

Karesi ahileri

Ahi Burak
Ahi Hamza
Alü Mehmed
Alii Mustafa bin
Alii Ali
Alii Yunus

Sarıhan ahileri

Alü Hızır

Aydın ahileri

Alii Ali
Alii Baba
Alii Dede
Alii Eyman
Ahi Germiyan
Ahi Hacı
Alii Halil
Ahi Hayreddin
Alii İsrail
Ahi İvaz
Alii Kara
Alü Malım ud
Alii Muştala
Ahi Osman
Ahi Papuşçu
Alii Süleyman
Ahi Şatır
Ahi Yavaş
Ahi Yegan

Menteşe ahileri
Ahi Ali
Ahi Bayram bey
Ahi Bektemür
Ahi Çoban
Ahi Debbağ
Ahi Evren
Alii Falıma

Anadolu'da Ahiler Ve Ahi Zaviyeleri

Ahi İslam	Ahi Mukbil	Ahi Yunus
Ahi Feki	Ahi Musa	
Ahi Halil	Ahi Nasuh	<i>Teke ahileri</i>
Ali i Hasan	Mi Ömer	Ali bin Hızır
Ahi Hüseyin	Ahi Polad	Ahi Devlelhan
Ahi Hoca	Ahi Rasul	Ahi Mustafa bin
Ahi Hüseyin	Ahi Receb	Ahi Yusuf
paşa	Ahi Safa	Ahi Nalcı
Ahi İlyns	Ahi Sali.uk	Ahi Sevri
Alü İne Hoca	Ahi Sinan	AhiYakub
Ahi İslam	Ahi Sultan	Ahi Yusuf
Ahi İsmail	Ahi Süleyman	AhiKızı
Ahi Mahmud	Ahi Ümmet	
Ahi Mehmed	Ahi Yalıya	

Kütahya ahileri

Ali Alaüddin	Ahi Halil	Ali Yakub
Alii Ali	Ahi Hayreddin	Ali Yol beyi
Ahi Bayezid	Alii Hoca	Ahi Yusuf
Alii Bektaş	Alii İzzeddin	Ahi Ziyaretçi
Alii Carullah	Ahi Mahmud	
Alii Çakır	Alii Mehmed	<i>Kar ah i sar-</i>
Alii Çalış	Alii Murad	<i>ıSahib ahileri</i>
Ahi Çelebi	Alii Mustafa	Ahi Boldacı
Alii Dudu	Alii Paşa	Ahi Hayran
Alii Durmuş	Ahi Seydi	Ahi İsmail
Ahi Ece	Ahi Sinan	Ahi Kabil
Alii Elvan	Alii Sökmen	Alii Receb
Alii Erbasan	Ahi Timur	Ahi Sanı
Alii Eşraf	Ahi Timurtaş	Ahi Selçuk
Ahi Güvegi	Alii Tokat	Ahi Sinan
Ahi Hacı	Ahi Yahşi	Ahi Ümmet
	Ahi Yalıya	

M. Akif Erdoğan

*Sultanönü
ahileri*

Ahi Bereket
Ahi Beyrük
Ahi İdris
Ahi İvaz

Bamid ahileri

Ahi AH
Ahi Eyyub
Ahi İHamza
Ahi Hasan
Ahi Hüseyin
Ahi İlyas
Ahi Mahmud
Ahi Mehmed

Konya ahileri

Alü İlyas
Ahi Ali
Ahi Murad
Alü Şeyh Ah
Ahi Turud
Ahi
Veliyyüddin

Beyşehir ahileri

Ahi Mesud
Ahi Segid

Akşehir ahileri

Ahi Celal
Ahi Hoca Ömer

Ahi
Muhammedi
Ahi Muhyiddin
Ahi Mustafa
Ahi Ömer
Ahi Paşa
Ahi Şemseddin
Ahi Türbeyi
Ahi Yakub
Ahi Yusuf

Ankara ahileri

Ahi Adilşah
Ahi Bayezid
Ahi Çelebi
Ahi Çomak

Ahi Mahmud
Ahi Reis
Ahi Süleyman
Alü Yedigâr
Ahi Yakub

Larende ahileri

Ahi Osman
Ahi Şeref

Aksaray ahileri

Ahi Sinan
Ahi Süleyman

Niğde ahileri

Alü Kasım

Ahi Elvan
Ahi Evran
Ahi Hacı Murad
Ahi Halife
Ahi Hüsam
Ahi İsmail
Ahi Mahmud
Ahi Mesud
Ahi Minnet
Ahi Selman
Ahi Şerefüddin
Ahi Tura
Ahi Yakub
Alü Yemişil

Ahi Mahmud
Ahi Mustafa
Alü Paşa
Alü Pir Alimed
Ahi Pir
Mehmed

Kayseri ahileri

Ahi Devletyar
Ahi İsa
Ahi Mahmud

İçel ahileri

Ahi Efendi
Ahi Oğlu

Anadolu 'da Aliller Ve Ahi Zaviyeleri

<i>Bolu ahileri</i>	Ahi Musa	
Ahi Ata	Ahi Mustafa	<i>Çankırı ahileri</i>
Ahi Ayvad	Ahi Nusret	Ahi Bey
Ahi İlyas	Ahi Timurcu	Ahi Çelebi
Ahi Ctineyd		Ahi Durak
Ali Eşref	<i>Kastamonu</i>	Ahi İvaz
Ahi İbrahim	<i>ahileri</i>	Ali Şeydi bin
Ali İsmail	<i>Ahi Ali</i>	Mahmud
Ali Bayezid	<i>Ahi ^^</i>	
Ahi	Ahi Bayezid	<i>Kocaeli ahileri</i>
Karamanoğullar	Ali Fethüddin	Ahi Çoban
¹	Ahi Mihal	Ahi Erdicik
Ahi Malımud	<i>Ahi Şurba</i>	AMSavcı

KAYNAK, KİTAP VE MAKALELER

Mustafa AKDAĞ, *Türkiye'nin İktisadi ve içtimai tarihi, cilt:1 1243-1453*, Ankara 1979³.

———, *Türkiye'nin iktisadi ve içtimai tarihi, cilt: 2 1453-1559*, Ankara 1979².

Himmet AKİN, *Aydinoğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*, Ankara 1968.

M.Yusuf AKYURT, *Türk Asar-ı Atıka Binalarına Aid Tarihi Mecmua, IV*, Ankara 1943-1944 (yayımlanmamıştır).

———, *Türk Asar-ı Anka Binalarına Aid Tarihi Mecmua, VII*, Ankara 1946-1947, (yayımlanmamıştır).

ANKARA Evkaf Defteri, TKGMA, no. 558.

C. Van ARENDONK- Bichr FARİS, *Fütüvvet, İslam Ansiklopedisi*, s.700-1.

G. G, ARNAKİS, *Futuwwa Traditions in the Ottoman Empire Aklis, Bektashi Dervishes, and Craftsmen, Journal of Near Eastern Studies, vol XII, Number: 4, October 1953, s. 238.*

AYDIN Evkaf Defteri, Tzpu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi (=TKGMA), no.571.

Gabriel BAER, *Türk Loncalarının Yapısı ve Bu Yapının Osmanlı Sosyal Tarihi İçin Önemi. Tarih Araştırmaları Dergisi, 1970-1974, VUI-XII/14-23, ç&v. Sami Feriel, Ankara 1975, s. 99.*

———, *Guilds in Middle Eastern History, Studies in the Economic History of the Middle Kast*, ed. M. A.Cook, London 1970, s. 11-30.

Ö. L. BARKAN-E.H.AYVERDİ. *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 (1546) Tarihli*, İstanbul 1970.

IBN BATTUTA (Şeniseddin Ebu Abdullah Muhammed bin Abdullah bin İbrahim et-Timci *Ql-Lcvati*), *Tuhfeti'n-Nuzzar fi Garaibi'l-Emsar ve Acaibii'l-Esfar*, Şerif Paşa çevirisi.

İbn Baruta Seyahatname sinden Seçmeler, haz. İsmet Parmaksızoğlu. Ankara 1982.

Mikail BAYRAM; Ahi Evren Kimdir? Hayatı ve Eserleri, *Türk Kültürü*, sayı: 191, Ankara 1978.

———, Sadreddin Konevi ile Hace Nasıreddin Tusi'nin Mektuplaştıkları İddiası Üzerine, *Tarih Dergisi*, *İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*, Ankara 1979.

———, Ahi Evren'in Öldürülmesi ve Ölüm Tarihinin Tesbiti, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 12, İstanbul 1982, s. 521-40.

———, *Ahi Evren ve Ahi Teşkilatı 'un Kuruluşu*, Konya 1991.

———, *Şeyh Evhadî'd-din Hamî d el-Kirmanî ve Evhadiyye Tarikatı*, Konya 1993.

Claude CAHEN, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, Türkçesi: Yıldız Moran, İstanbul 1979.

....., İlk Ahiler Hakkında, çev. Mürsel Öztürk, *Belleten*, L/197, Ankara 1986, s. 591-601 (Sur les Iraces des premiers Akhis. Fuad Köprülü Armağanı, İstanbul 1953, s.81 "deki yazısının Türkçe çevirisi).

Muallim CEVDET, *leyi ala Fasl al-Ahiyya el-Fıtyan al-Turkiyya fi Kitab al-Rihla li-Ihn Battuta*, İstanbul 1932.

Neşet ÇAĞATAY, Fütüvvet Ahi Müessesesinin Menşei Meselesi, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/1, Ankara 1952, s.58-68

———, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Konya 1981 (ikinci baskı).

———, *Ahilik Nedir*, Ankara 1990.

M. ÇAYIRDAĞ, Vakıf Belgeierine Göre Kayseri'de Ahi Evran ve Ahilikle İlgili Bazı Kayıtlar, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, 72, Aralık 1992, s.48.

Katip ÇELEBİ, *Cihannüma*, İstanbul 1145.

Halime DOĞRU. *XV!. Yüzyılda Sullanönü Sancağında Ahiler ve Ahi Zaviyeleri*, Ankara 1991.

Halil EDHEM, Ankara'da Alıilere Aid İki Kitabe, *TOEM*, VII/37-42, 1 Kanımevvel 1332, s. 312-15.

EDİRNE Evkaf Defteri, TKGMA, no. 562.

M.Akif ERDOĞRU, Karaman Vilayeti Zaviyeleri. *Tarih İncelemeleri Dergisi (=TİD)*, IX, İzmir 1994, s. 89-158.

———, Defter-i Evkaf-ı Liva-i Teke.. *TİD*, X, İzmir 1995, s. 92-185.

———, Some Observations on the urban population of Karaman province in the reign of Murad III with regard to the Mufassal Defters, *Hisloire economique el Sociale de l'empire ööoman el de la Turguie (1326-1960)*, Actes du sixième congres international tenu à Aix-en-Provence du 1er au 4 juillet 1992, sous la responsabilité de Daniel PANZAC, Paris 1995, s. 341-47.

———, *Osmanlı Yönetiminde Beyşehir Sancağı (1522-1584)*, İzinir 1998.

Semavi EYİCE, Ahi Şerafeddin Canii, *TDVİA*, 1, İstanbul 1988, s. 531-32.

———, Ahi Şerafeddin Türbesi. *TDVİA*, 7, İstanbul 1988, s. 532.

F. GIESE, Das Problem der Entstehung des osmanischen Reiches, *ZS*, II, ss. 246-271 Türkçe Tercümesi *TM*, I, ss. 151-171.

Abdülbaki GÖLPINARLI, Burgazi ve Tütüvvet-Name'si, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 15/ 1-4, İstanbul 1955, s. 76-154.

Halil İNALCIK, *The Ottoman Empire*, Londra 1972.

———, Malbakh, *Eİ*, s. 809-813.

Alımet KALA, Fütüvvet ve Ahiliğin Doğuşu, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 65, Prof. Dr. Bahaeddin Ögel'e Armağan, Nisan 1990, s. 273-82.

KARAHİSAR-ı Sahip Evkaf Defteri, TKGMA, no. 575.

KASTAMONU Evkaf Defteri, TKGMA, no. 554 ve 555.

Ziya KAZICI, Ali Baba, *TDVİA*, 1, İstanbul 1988, s. 527-8.

KİRŞEİRİ Mufassal Defteri, TKGMA, no. 139.

Yılmaz KURT, Hoca Ahmed Yesevi'nin Rum Eyaletindeki Zaviye Kurucuları Üzerindeki Etkileri, *Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu Bildirileri (26-29 Mayıs 1993)*, Kayseri 1993, s. 255-270

M.Fuad KÖPRÜLÜ, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara 1981⁴. S. 215-6.

———, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, Ankara 1983³.

M.Fuad KÖPRÜLÜ -F. BABINGER, *Anadolu'da İslamiyet*, çev. Ragıp Hulusi, yay. haz. Mehmet Kanar, İstanbul 1996, s. 53-4.

H. Baki KUNTER, Kitabelerimiz, *Vakıflar Dergisi II*, Ankara 1942, s. 434-35.

KÜTAHYA Evkaf Defteri, TKGMA, no. 560.

Louis MASSIGNOK Sınıf, *İslam Ansiklopedisi*, s. 555-56.

R.Melul MERİÇ. Akşehir Mezartaşları, *Türkiyat Mecmuası*, V. s. 141-212.

Hemedanlı Celaledin MUHAMMED, *Sevakıbu'l-Menakıb*, çev. Derviş MAHMUD Mesnevihan, Zilkade 998/Eylül 1590, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi. Yazma Eserler, no. 425.

166 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530), Ankara 1995.

43H Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/ 1530), Ankara 1993.

438 Numara/ı Muhasebe-i Vilayei-i Anadolu Defter (937/ 1530), II, Ankara 1994.

387 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-İ Karaman ve Rum Defteri (937/ 1530), I, Ankara 1996.

M.Yılmaz ÖNGE, Ahi Evran Zaviyesi, *TDVİA*, I, İstanbul 1988, s. 530-31.

Menteşe Evkaf Defteri, TKGMA no. 569.

Tahsin ÖZ. Murad I. İle Emir Süleyman'a Ail İki Vakfiye. *Tarih Vesikaları*, 1/4, Birincikanun 1944, s. 241-44.

Mürsel ÖZTÜRK, Hacı Bektaş-ı Veli, *TTK Belleten*, L/198. Ankara 1987. s.885-894.

W. RUBEN, Kırşehir'in Dikkatimizi Çeken Sarf al Abideleri. A. Yapılar. Çev. Abidin İtil, *TTK Belleten*, XI/44, 1947, s. 603-40.

SARUHAN Evkaf Defteri TKGMA, no. 544.

SİĞLA Evkaf Defteri, TKGMA, no. 156.

İlhan ŞAHİN, Ahi Evran Vakfiyesi ve Vakıflarına Dair, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, I, İstanbul 1985, s. 325-41.

———Osmanlı Devrinde Ahi Evran Zaviyesinin Husussiyetine Dair Bazı Mülahazalar ve Vesikalalar, *Ahilik ve Esnaf: Konferanslar ve Seminer, Metinler-Tartışmalar*, İstanbul 1986, s. 159-74.

———, Ahi Evran, *TDVİA*, I, İstanbul 1988, s. 529-30.

Mehmet ŞEKER, *İhn Bahтта 'va Göre Anadolu 'mm Sosyal-Kültüre! ve İktisadî Hayatı İle Ahilik*, Ankara 1993.

ŞEYH Ahi Mehmed bin Ahi Orhan Bey'in Muharrem 898/ Ekim 1492 Tarihli Arapça *VAKIFNAMESİ*, TKGMA, Cedit Vakıflar, no. 77.

Ahmet ŞİMŞİRGİL, XVI. Yüzyılda Amasya Şehri, *TİD*, XI, İzmir 1996. s.77-110.

Franz. TAESCHNER, İslam Ortaçağında Futuvva (Fütüvvel Teşkilatı). *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 15/1-4, çev. Fikret Işıltan, İstanbul 1955, s. 3-32.

———. Kırşehir de Ahi Evran Zaviyesinin Mütevellisine ait bir Berat, *Vakıflar Dergisi*, 111, 1956. s. 93-6.

———. Akli, *El²*, 1, Leiden 1960, s. 321-323.

———, Akli Baba, *El²*, 1, Leiden 1960, s. 323-24.

———, Akli Evran, *El²*, L Leiden 1960, s. 324-5.

———İslamda fütü w et teşkilatının doğuşu meselesi ve tarihi ana çizgileri, *TTK Belleten XXXVI/142*, çev. Semahat Yüksel 1972, s. 222.

C. Hakkı TARIM, *Kırşehir Tarihi Üzerinde Araştırmalar*, Kırşehir 1938.

———, *Tarihte Kırşehri-Gülşehri*, 1948.

Almıcd TEVHİD. Ankara'da Ahiler Hükümeti, *TOEM*, IV/19-24, I Nisan 1329, s. 1200-4.

Anadolu'da Ahiler Ve Ahi Zaviyeleri

TÜRK Ansiklopedisi Ahiler, 1, Ankara 1946. s. 236-7.

F. Nafiz UZLUK, *Fatih Devrinde Karaman Eyaleti Vakıfları Fihristi*, Ankara 1958.

Ali Saim ÜLGER Kırşehir'de Türk Eserleri, *Vakıflar Dergisi, II*, 1942, s. 256-60.

M. Çetin VARLIK, XVI.Yüzyılda Kütahya şehri ve Eserleri, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 3, İstanbul 1988. s. 189-271.

MENTEŞE BEY AİLESİNE AİT VAKIFLARIN OSMANLILAR
ZAMANINDAKİ DURUMU
(XVI. YÜZYIL)

Mehmet ERSAN*

Menteşe Beyliği, bugünkü Muğla yöresinde. XIII. Yüzyılın II. Yansında kurulmuştur. Beyliğin kurucusu, 1261 yılında bölgeyi sahilden itibaren ele geçiren Mentеше Bey dir. Muğla, Meğri (Fethiye), Aydın (Tralles), Sultanhisar (Nyssa), Milas. Föke-Feke (Finike), Peçin, Balat, Çine'de hüküm süren Mentеше Beyliğinin toprakları I. Baycızid zamanında Osmanlı idaresine geçmiş; ancak Ankara Savaşı'ndan sonra Timur tarafından yine kendilerine iade edilmiştir. Beyliğe, II. Murad son vermiş (1424) ve toprakları Osmanlı hakimiyetine girmiştir.

Yazımızın konusunu teşkil eden Mentеше Bey ailesine ait vakıflarla ilgili olarak kullandığımız defterler hakkında kısaca bilgi vermenin uygun olacağı kanaatindeyiz.

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Tapu-Tahrir Tasnifi 166 numarada kayıtlı 1530 Yılma Ait İcmâl-Muhasebe Defteri¹, Kanunî Sultan Süleyman'ın tahta çıkışının onuncu yılında düzenlenmiştir. Bu defter, tanzim şekli olarak diğer icmallerden, köylerin nüfuslarının da veriliyor olması nedeniyle ayrılmaktadır. İçerisinde Hüdavendigâr. Biga, Karasi, Samhan, Aydın, Mentеше, Teke ve Alâiye livaları mevcut olup, tıbkı basım olarak da neşredilmiştir.

2. Mentеше Beyliği evkaflıyla ilgili defterler arasında 970/1562-63 yılında tanzim edilmiş olan Mentеше Sancağı Evkaf Defteri Başbakanlık Osmanlı Arşivi Tapu-Tahrir Tasnifinde 338 numarada kayıtlı olup³. Kanunî Sultan Süleyman'ın sultanlığının son döneminde kaleme alınmıştır. 148 sahifeden oluşan deflerde Mentеше Sancağının Balat, Peçin, Muğla, Tavas, Köyceğiz, Meğri, Çepni, Pümay, Mazon ve Bozöyük gibi hemen bütün kaza ve köylerde mevcut olan cami, mescit, medrese, zâviye, türbe ve çeşmelerle bunlara tahsis edilen vakıflar yer almaktadır.

* Yrd. Doç. Dr., Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

¹ Bundan böyle *B.O.A.*, *TD.* 166.

² *166 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri, (937/1530)*, Dizin ve Tıpkı Basım, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Numara 27, Ankara 1995.

³ Bundan böyle *B.O.A.*, *TD.* 338.

3. Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi, 569 Numarada kayıtlı defter⁴. 991(1583) yılında, tanzim edilmiştir. Defter içerisinde Peçin, Bozöyük. Muğla, Tavas, Köyceğiz, Pürnaz, Meğri ve Mazou kaza ve nahiyelerine ait vakıflar yer almaktadır.

4. Muhtemelen 1573 yılında Sığla Sancağına dahil edilen⁵ Balat'taki vakıflara aile Menleşe Evkaf Defterlerinde bilgi bulunmadığından, buradaki vakıflar ile ilgili olarak 1583 yılında kaleme alınan ve Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi, 156 numarada kayıtlı bulunan Sığla Livası Defteri kullanılmıştır.

Bu defter, evvela Aydın Sancağı'ndan dört kadılığın ayrılarak. Sığla Sancağı'nın teşkil edildiği ve o esnada henüz Menleşe Sancağından ayrılmamış bulunan Çine ve Balat kazalarının da, daha sonra ayrılarak, yeni sancağa dâhil edilmelerinin ardından yapılan tahrirlerini İçermekte olup. evahir-i Muharremü'l-haram sene 991 (14-23. 11. 1583) tarihini taşımaktadır⁷

Kaynaklarımızı teşkil eden evkaf defterlerinde Mentеше Beyliği'nde vakıf tesis eden hanedan üyeleri olarak, Ahmed Gazi Bey, İlyas Bey, İbrahim Bey, Melimcd Bey ve Ahmed Bey*'in adları görülmektedir. Hanedana mensup olmakla birlikte. Beyliğin kurucusu Mentеше Bey. Mentеше Bey'in oğulları Mesud Bey, Kirman Bey ve Zervan Bey, Mesud Bey'in oğulları Orhan Bey, Selman Paşa, Selahaddin Bey, Said Bey, Yahşi Bey. İbrahim Bey, İbrahim Bey'in oğlu Musa Bey, Ahmed Bey'in oğlu Leys (Üveys) Bey ile Leys Bey'in oğlu İlyas Bey'in evkaf kaydına rastlanmamıştır*. Sözü edilen bu hanedan mensuplarının imar faaliyetlerinde buldukları, bir takım eserler vücuda getirdikleri ve hayır kurumları bina etliklerine şüphe yoktur. Mesela Orhan Bey'in, Peçin'de. Hızırşah'm, Datça'da, Ahmed Ga/i Bey'in Eski Çine'de, Orhan Bey oğlu İbrahim Bey'in Muğla'da, İlyas Bey'in Balat'ta cami inşâ ettirdikleri bilinmektedir. Yine Eski Çine'de bulunan İbrahim ve Hızır Bey Türbesi ile Peçin'de bulunan Orhan Bey Türbesi Mentеше Beyliği'ne ait eserler olup evkaf kaydına rastlanmamıştır. Bu eserlere banisi İlyas Bey olan Peçin'deki Yelli (Kepez) Medrese ile Kızılhan'i ve banisi Orhan Bey oğlu İbrahim Bey olan Balat'taki Tiyatro Hanı ile Pireli Han'ı da ilave etmek gerekir.

XVI. Yüzyıla ait, incelediğimiz evkaf defterlerinde. Mentеше oğullarının bina ettiği eserlerden yalnızca 2 cami. 4 medrese. 2 imaret. 1 Mevlevihâne, 3 zâviye, 1 türbe, 1 kervansaray, 1 inescîd'in vakıf kayıtları bulunmaktadır.

⁴ Bundan böyle TKGM. KK. TD. 569.

⁵ Feridun Emocen " Aydın", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, IV. İstanbul 1991, s. 236.

⁵ Bundan böyle TKGM. KK 156.

⁷ TKGM. KK 156, vr.la.

⁸ Şecere için bkz. Remzi Duran, *Mentеше Beyliği Mimarisi I-II (Metin, Şekil ve Resimler)*. Tztmır 1995, s. 85, (Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi).

Menteşe Bey Ailesine Ait Vakıfların Osmanlılar Zamanındaki Durumu
(XVI. Yüzyıl)

Bu vakıfların gelir kaynaklarını genel olarak muhtelif araziler, 2 dükkan, 5 hamam, 18 değirmen, 1 serhane, 2 harim, 200 akça nakit para, Milas ve Balat yağhanesinden yıllık 13 batman yağ, yıllık 900 akçalık zemin, 2 kıt'a hevchane ile muhtelif bağ-bahçe ve köylerin hâsılları oluşturmaktadır.

Menleşoçulları hanedan ailesinin evkafında toplam 12 köy bulunmaktadır. 1562 ve 1583 yıllarında tanzim edilen defterlere göre 614 hane. 2 mücerred, 3 iniam-hatip, 3 muhassıl, 1 salıib-i berat, 1 pir; cemaat ve reayalar da 142 hane, 9 nefer, 1 sahib-i berat, 3 imain-hatip bulunan bu köylerin, toplam hâsılı 13.771 akça olup,, bu hâsıl içerisinde başta buğday olmak üzere arpa, yulaf, çavdar ve susam gibi zirai ürünler dikkati çekmektedir.

530 yılında tanzim edilen defterdeki kayıtlarda, söz konusu köylerde 665 hane, 1 muhassıl. 7 gebran, 4 ortak bulunmaktadır. Cemaat ve reayalar ise 154 hane olup. toplam gelir 39.008 akça olarak gösterilmektedir.

Genel olarak verilen bu bilgilerden sonra evkaf defterlerinde yer alan kayıtların verdiği malumat ölçüsünde vakıfları tek tek ele alarak söz konusu dönemdeki durumlarını ortaya koymak mümkündür.

1 Ahmed Gazi'nin Peçin'de bulunan Medrese ve İmaret ile Milas'da bulunan Camü'nü evkafı.

Peçin'de bulunan Ahmed Gazi Medresesi, Muğla ili Milas ilçesine 5 km. mesafedeki Peçin'de, kalenin güneyinde, Orhan Bey camü'nü hemen kuzeyinde⁹, 777/1375-76 yıllarında Ahmed Gazi Bey tarafından inşa ettirilmiştir¹⁰. Yine Ahmed Gazi Bey tarafından yaptırılan ve Cemaziyelahir 780 (Ekim 1378)'de tamamlanan Milas'taki Ahmed Gazi (Ulu) Cami, Hoca Bedreddin Mahallesi'nde, Balavca Deresi kenarında, bugünkü Milas Müzesi'nin karşısında bulunmaktadır¹¹.

Ahmed Gazi'nin Peçin'de bulunan ve gelir tahsis ettiği eserlerin den birisi de, kendi adım taşıyan imarettir. Ancak bu imaretin bugün kalıntısı bulunmamaktadır¹².

Söz konusu evkafın, 1530 yılında tanzim olunan defterde hasılı 65.468 . masrafi ise 56.833 akça olarak kaydedilirken¹³. 1562 yılına ait defterdeki kayıtlarda, Bozcaöyük karyesi. Peçin Ovası Reâyası cemaati ve Meğri'ye tabi Gebran cemaati ile Karaova karyesinin gelirleri yanında muhtelif araziler, 2 dükkan, 2 hamam, 1 serhane. Milas yağhanesinden yılda 6 batman olmak üzere toplam geliri 70.468, masrafi ise 54.647 akça olarak gösterilmektedir¹⁴.

9 Duran, s. 197.

10 Duran, s. 206.

11 Duran, s.139.

12 Duran, s. 285.

13 B.O.A.. TD. 166, s. 492-493.

14 B.O.A. TD. 338, s. 41-46.

1583 yılında tanzim edilen defterdeki kayıtlara göre hasılı 73.928 akça olan evkafa Bo/öyük ve Esenilus'a tabi olan Karaova köyleri vakfedilmiştir. Aynı deftere göre evkafın masrafı 65.485 akçadır¹⁵. Bu durumda evkafın gelirlerinde bir artış gözlenmektedir.

2. Evkaf-ı İmaret ve Medresi-i İlyas bey

Balat'da. İlyas Bey Camii'ünün hemen kuzeyinde, kısmen cami ile irtibatlı olarak inşa edilmiş¹⁶ İlyas Bey medresesinin yapımına 1404'de başlanmışlar. Binanın tamamlanma tarihi kesin olarak tespit edilememekle beraber. XV. yüzyılın ilk çeyreğinde tamamlandığını söylemek mümkündür¹⁷. İlyas Bey'in Balat'taki imaretinin ise yapı kalıntıları tespit edilememektedir^{18*}.

1530 yılında tanzim edilen defterde evkafın geliri 9 köy, 1 hamam, 1 değirmen, 26 kıt'a zemin olup yıllık geliri 49.476 akça, gideri ise 35.919 akçadır¹⁹.

1562 ve 1583'de tanzim edilen defterlere göre Bafa (Mersendükapu), Karanlar (veya Murtadlar), Çukurcalı, İlisuluk, Karaviran, Amanlar ve buraya bağlı Bayramalam ve Çullahlar ile Alacalar ve ona bağlı Mandalyat, Değirmenderesi, Kızılkilise, Papazlık ve Çerçin köyleri ile Bafa köyünde 2. Çerçin köyünde 1 cemaatin gelirleri vakfedilmiştir. Ayrıca muhtelif bağ, bahçe, otlak ve çiftliklerin yanısıra kıst-ı haman, 17 değirmen. Balat yağhanesinden yılda 3 batman yağ, Varvil tuzlasından yılda 6 müdd tuz (1.800 akça). 900 akçalık zemin. 2 harım. Peçin kazasına tabi Karaca Ayıd adlı mevkide bulunan çeltik tarlasının gelirinin yarısından oluşan evkafın yıllık hâsılı 54.816 akça, gideri ise 35.919 akçadır. Ancak, 1562 ve 1583 yıllarında tanzim edilen defterlerde bulunan "Defter-i Atik'de Varvil Tuzlasından tahsis edilen yıllık 6 müd tuz ile Balat Yağhanesi"nden tahis edilen yıllık 3 batman yağın artık alınmadığı ve vakfa ait çeltik tarlasının da ekilemez duruma gelmiş olduğu" ifadeleri²⁰, vakfın gelirlerinde bir azalma olduğunu göstermektedir

3. Vakf-ı Mevlevihane-i Ahmed Gazi

Balat'la bulunan Ahmed Gazi Mevlevi hanesine, 1530 yılında tanzim edilen deftere göre. Afsar köyünün gelirleri ile 1 parça zeminden oluşan 980 akça vakfedilmiştir²¹.

1562 ve 1583 yılında tanzim edilen defterlerdeki kayıtlara göre Balata bağlı Afsar köyünün gelirleri, muhtelif bağ ve bahçe, bir değirmenden günlük 1 akça. Varvil Tuzlasından yılda 1 müd tuz olmak üzere, yıllık toplam 4.000 akçadır Ahmed Gazi zamanında Çalıcı İvaz yemiş diye kayd olunun Afsar köyünden bir hisse köhne

¹⁵ *TKGM. KK. TD.* 569, s. 1-7.

¹⁶ *Duran*, s. 214.

¹⁷ *Duran*, s. 223-224.

¹⁸ *Duran*, s. 285-286.

¹⁹ *B.O.A., TD.* 166, s. 511-512.

²⁰ *B.O.A. TD.* 338, s. 5-12; *TKGM. KK. TD.* 156, v. 75b-81b, 84a.

²¹ *B.O.A.. TD.* 166, s. 512-513.

Menteşe Bey Ailesine Ait Vakıfların Osmanlılar Zamanındaki Durunu
(XVI. Yüzyıl)

defterde kayıtlıdır²². Değirmenin harap oluşu, Varvil Tuzlası'ndan tuzun almamayı ve diğer gelirlerin tahsil edilemeyişi sebebiyle gelirlerin azaldığı anlaşılmaktadır.

4. Vakf-ı Cami-i İbrahim bey

Balal'da, antik Milet tiyatrosunun doğusunda, İbrahim Bey Hamamı'nın hemen yakınında bulunan Cami. İbrahim Bey'in. Mentеше Beyliğinin başında "Ulu Bey" olarak bulunduğu 1337-1358 yılları arasında inşa edilmiş olmalıdır".

1530 yılında tanzim edilen defterde, vakfin hasılı 52 dönüm arazinin geliri olan 810 akça olarak gösterilirken²⁴, 1562 ve 1583 yıllarında tanzim edilen defterlerde muhtelif bağ-bahçe ve 2 değirmen (değirmenlerden biri harap), keşti-i Kayyelü, 2 kıf a hevehânenin gelirinden oluşan yıllık 4,080 akça kayıtlıdır²⁵.

5. Vakf-ı Zâviye-i İlyas Bey

Milas civarında bulunan zaviyeye İlyas Bey, 1562 yılında tanzim edilen deftere göre muhtelif araziler, Milas yağ hanesinden iki batman yağ olmak üzere yıllık 200 akçalık gelir tahsis etmiştir²⁶. Vakfin gelirinde 1530 ve 1583 yılında tanzim edilen defterlerdeki kayıtlara göre bir değişiklik görülmemektedir²⁷. 1583'deki defterde Hamza adlı bir şahsın tasarrufunda olduğu kayıtlıdır²⁸.

6. Vakf-ı Zâviye-i İlyas Bey

1530 yılında tanzim edilen defterde vakfin gelirleri 1 çiftlik, 1 değirmen, 1 parça zeminden oluşan 1.200 akça²⁹ iken, 1562 yılında tanzim edilen defterde 1 çiftlik, 3.5 müdlük yer, 1 değirmenin gelirlerinden oluşan yıllık 1.720 akçaya ulaştığı görülmektedir³⁰, 1583 yılında tanzim edilen defterde, Cafer b. Turali tasarrufunda bulunan vakfin gelirinde bir değişiklik yoktur³¹.

7. Vakf-ı Türbe-i Mentеше Bey

Fethiye'de Akıncı İlkokulu "mm hemen yakınında. Tekke Gül Camü'nin doğusunda bulunan³² Mentеше Bey Türbesi, Ahmed Gazi Bey tarafından Meğri'de XIV. yüzyılın ikinci yarısında, 1360-1391 yılları arasında yaptırılan medreseyle aynı dönemde inşa edilmiş olmalıdır³³.

²² B.O.A. TD. 338, s. 13-14.; TKGM. KK. TD. 156. v. 81b-82a.

²⁴ Duran, s. 128.

²⁵ B.O.A. TD. 166, s. 513.

²⁶ B.O.A. TD. 338, s. 15; TKGM. KK. TD. 156, v. 82b.

²⁷ B.O.A. TD. 338, s. 59.

²⁸ BOA. TD. 166, s. 520; TKGM. KK. TD. 569, s. 20.

²⁹ TKGM. KK. TD. 569, s. 20.

³⁰ B.O.A., TD. 166, s. 550.

³¹ B.O.A. TD. 338, s. 115.

³² TKGM. KK. TD. 569, s. 72.

³³ Duran, s. 179.

³⁴ Duran, *. 182-183.

Menteşe Bey türbesine, 1530³⁴ ve 1562 yıllarında tanzim edilen defterlere göre toplam geliri 400 akça olan 5.5 müdlük 17 pare yer vakfedilmiş olup, Hamza Fakih tasarrufunda bulunmaktadır³⁵. 1583 yılında tanzim edilen defterde vakfın gelirinde bir değişiklik görülüyor³⁶.

8. Vakf-ı Medrese-i Ahmed Gazi

Yeri tespit edilememiştir. Ancak, Fethiye (Meğri)'de Mentese Bey Türbesinin güneyinde, türbeye bitişik eski duvar kalıntıları tespit edilen bir yapı kalıntısı bulunmaktadır. Fethiye'de bundan daha eskiye giden bir yapı veya kalıntısı bulunmadığından bu kalıntıum bu medreseye ait olduğu düşünülebilir³⁷.

Meğri nahiyesinde bulunan medreseye, 1530 yılında tanzim edilen deftere göre toplam geliri 3.500 akça olan araziler tahsis edilmiş³⁸, 1562 yılında tanzim edilen defterdeki kayıtlara göre ise toplam geliri 5,500 akça olan ve çeltik ile meyve bahçelerinden oluşan muhtelif araziler vakfedilmiştir³⁹. 1583 yılında tanzim edilen defterde de yıllık gelir 5.450 akça olarak gösterilmektedir⁴⁰.

9. Vakf-ı Kervansaray-ı Mehmed Bey

Meğri nahiyesine bağlı Alıhora köyünde bulunan kervansarayın vakıf kaydına, 1530 yılında tanzim edilen defterde rastlayamadık. 1562 yılında tanzim edilen defterde 200 akça nakit vakfedildiği⁴¹ ve 1583 yılında tanzim edilen defterde de aynı değer in mevcut olduğu görülmektedir⁴².

10. Vakf-ı Medrese-i İlyas Bey

Peçin'de, Mentese Beyliği yerleşimini güneyden çevreleyen büyük surların dışında, merkeze yaklaşık 1.5 km. mesafede bulunan⁴³ medresenin inşa tarihine ışık tutacak yazılı bir belge mevcut değildir⁴⁴. Ancak yapının XIV. yüzyılın ortalarına tarihlenmesi uygun görülüyor⁴⁵.

1530 yılında tanzim edilen defterde vakfın gelirleri muhtelif arazi ve Muğla'da bulunan 1 değirmenin gelirlerinden oluşan toplam 4.500 akça iken⁴⁶, 1562 yılında

³⁴ B. O.A., TD.1 66. s. 570.

³⁵ B.O.A. TD. 338, s. 130.

³⁶ TKGM. KK. TD. 569, s. 89.

³⁷ Duran, s. 286.

³⁸ B.O.A., TD. 166, s. 569.

³⁹ B.O.A. TD. 338, s. 126.

⁴⁰ TKCM. KK. TD. 569, s. 85.

⁴¹ B.O.A. TD. 338, s. 139.

⁴² TKGM. KK. TD. 569, s. 98.

⁴³ Duran. s. 208.

⁴⁴ Duran. s. 211.

⁴⁵ Duran. s. 213.

⁴⁶ B.O.A., TD. 166. s. 495.

Menteşe Bey Ailesine Ait Vakıfların Osmanlılar Zamanındaki Durumu
(XVI. Yüzyıl)

tanzim edilen deftere göre, yıllık geliri 1500 akça olan 4.5 çiftlik yeri, Muğla'da 1 hamamın gelirlerinden oluşan 4.125 akçadır⁴⁷. 1583 yılında tanzim edilen defterdeki kayıtlarda da 4.125 akça olarak görülmektedir⁴⁸.

11. Vakf-ı Zâviye-i Mehmed Bey

Nefs-i Leyne'deki Bozöyük nahiyesinde bulunan zâviye'ye, 1530 ve 1562 yılında tanzim edilen defterlere göre hasılı 400 akça olan arazi ve zeytinlik vakfedilmiştir⁴⁹. 1583 yılında tanzim edilen deftere göre yine hasılı 400 akça olan 6 pare yer, 1 bağçe, toplamı 1.5 çiftlik miktarı yer vakfedil mistir Talib oğlu Salih tasarrufunda dır⁵⁰.

12. Vakf-ı Mescid-i AhmedBey

Peçin'de bulunan mescide, 1562 yılında tanzim edilen defterdeki kayıtlara göre Acısu (Aytemur) köyü ile muhtelif arazi, bağ-bahçe vakfedilmiştir. Toplam gelir olarak 3.550, masraf ise 2.880 akça kaydedilmiştir⁵¹. 1530 ve 1583 yılında tanzim edilen defterlerde de verilen değerler aynıdır^{*1 2}.

Sonuç olarak toplam geliri 149.459 akçaya ulaşan söz konusu vakıfların gelirlerinden en fazla payın medrese, imaret ve camilere (138.989 akça) tahsis edildiği görülmektedir. Bunları 4.000 akça ile mevlevihâne, 2.320 akça ile zaviye, 3.550 akça ile mescid, 400 akça ile türbe ve 200 akça ile kervansaray takip etmektedir. Bununla birlikte, tahsis edilen bu gelirlerin bir kısmı artık tahsil edilemediği İçin XVI. yüzyılda vakıf gelirlerinde bir azalma olduğu gözlenmekte ve vakıf tesis edilen binalarında harap olduğu görülmektedir. Bu durum hemen aynı bölgede bulunan Aydınioğulları Beyliği ile mukayese olunduğunda bir benzerlik arzettiği de görülür⁵³

⁴⁷ BOA. TD. 338, s. 53.

^{*8} TKGM. KK. TD. 569, s. 14.

⁴⁹ B.O.A. TD. 338, s. 70.

⁵⁰ TKGM. KK. TD. 569, s. 34.

⁵¹ B.O.A. TD. 338, s. 48.

⁵² B.O.A., TD. 166, s. 493; TKGM. KK. TD. 569, s. 9.

⁵ⁱ Mehmet Ersan " Aydınioğulları Ailesine Ait Vakıfların XV-XVI. Yüzyıllardaki Durumu" CİEPO XBT da sunulan tebliğ.

ÇALDIRAN SAVAŞI ESNASINDAKİ OSMANLI-SAFEVİ MÜCADELESİNDE MEMLÜKDEVLETİ'NİN TUTUMU

Cüneyt KANAT*

Osmanlıların Memlûk Devleti*ni mağlup ederek Mısır'ı 1517'de fethetmeleri, bu devletin İslam ülkelerindeki yayılması tarihinin en büyük bölümünü oluşturur ve üç yıldan daha kısa sürede gerçekleşmiştir. Osmanlılar'ın Doğudaki ve Güneydeki yayılma alan olan iki Müslüman devletten birisi, kendilerinin son verdiği sünî Memlûk Türk Devleti, diğeri ise. yeni kurulmuş olan Safevî Devleti idi ki, Osmanlılar Çaldıran'da müthiş bir darbe vurmuş olmasına rağmen o yaşamayı sürdürebilmiş ve Osmanlı Devleti'nin Doğu sınırı boyunca yüzyıllarca değişmez bir tehlike kaynağı olarak kalmıştır. Osmanlılar, Memlûk Devletine son verdikten sonra, çok kısa bir sürede Mısır, Hicaz, Suriye, Irak ve Doğu Anadolu ile Kuzey Batı İran'ı topraklarına katabildiler. Ek bir çabayla da Kızıl Deniz ve Basra Körfezinde de hakimiyetlerini kurmaya çalıştılar. Bu fetihler ayrıca onların bir çok değişik etki ve nüfuzlanım Kuzey Afrika ülkelerine yayılmasını sağladı¹.

İşte böylesine önemli hadiselerin ortaya çıkmasına zemin hazırlayan Mısır'ın fethinden az önce, Osmanlılar ile Safevîler Çaldıran Savaşı (1514) ile kozlarını paylaşmışlardı. Çaldıran savaşında mücadele eden bu iki devlet, yani Osmanlılar ile Safevîler, aslında Memlûk Devleti'nin varlığını tehdit eden ciddi birer tehlike idiler. Bu sebeple onların birbirleriyle mücadele etmesi ve güç kaybederek yıpranmaları, Memlûk Devleti'nin geleceği açısından iyi bir gelişme gibi gözüküyordu. Ancak bu İki güçlü devletin mücadelesinden istifade edebilmek akıllıca bir siyasetin uygulanabilmesi ile mümkün olabilirdi. Bu hadiselerden yaklaşık bir asır önce Memlûk tahtında oturan Berkuk. Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerinde çok dikkatli olmuş ve bu devlet ile İslâm Dünyası'nın liderliğini yapma mücadelesi vermiş olmasına rağmen, Timur tehlikesi sebebiyle ilişkilerinde esnekliğe azami derecede özen göstermişti. Özellikle Berkuk'un şu sözleri O'nun siyasi dehasını ve geleceği görmedeki kabiliyetini açıkça ortaya koymaktadır; "Ben Timur'dan korkmuyorum, çünkü O'na karşı herkes bana yardım ediyor, ancak İbn Osmaudan korkuyorum." Berkuk'un bu korkusunda ne kadar haklı olduğu yaklaşık olarak birbuçuk asır soma Osmanlı Devleti'nin Memlûklerle son

* Yrd. Doç. Dr., Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

¹ David A valem, "The End of the Mamlûk Sultanate", *Studia Islamica*, S. LXV. Paris, s. 126.

vermesiyle ortaya çıkmış oldu². Berkuk'un yukarıdaki sözü söylemesinden bir asır sonra İran'dan Safevîler Devleti ortaya çıkıyor ve bu kez belki de Safevîler'in hükümdarı Şah İsmail, yıllar önce Timur'un emdiği rolü üstlenmeye hazırlanıyordu. Ancak bu esnadaki şanların Timur, Yıldırım Bayezid ve Berklik zamanındakinden çok daha farklı olduğu gelişen olaylar ile zaman içersinde ortaya çıkacaktı.

Memlûk Devleti ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkiler II. Bayezid devrine dek ufak tefek sürtüşmeler bir kenara bırakılırsa genellikle iyi olmuş ve hatta Timur'un Suriye'yi tehdit ettiği sırada, Yıldırım Bayezid ve Toktamış ile Timur'a karşı bir iltifak girişiminde bile bulunulmuştu³. Ancak bu dostça münasebetler özellikle 1485' den 1490'a kadar beş sene devam eden savaşlar ile sona ermiştir. Bu esnada iki devlet arasında yapılan barış ise, bazı küçük problemler gözardı edilirse yaklaşık onbeş sene devam etmişti⁴. Daha sonra II. Bayezid'in yerine tahta Yavuz Sullan Selim geçmiş ve bu sırada Memlûk Sultan'ı olan Kansuh el-Gûrî O'nunla iyi ilişkiler kurmak istediğinden O'nun tahta çıkışını tebrik için değerli hediyeler ile birlikte Emir Âlıûr Sâni olan, Emir Aktay et-Tavîl'i elçi olarak göndermiştir⁵. Bu elçi, Yavuz Sultan Selim tarafından huzura kabul edilmiş ve çok iltifat görmüştür⁶. Ancak her iki tarafın da samimi olmadığı fakat siyasetleri gereği sürdürünne gayret etlikleri bu iyi gibi gözükten ilişkiler Çaldıran Savaşı'nın hemen ardından Dulkadir Bey'i Alâuddevle meselesi ile ilgili olarak tekrar bozulacaktır⁷. Muhakkak ki durumun bu noktaya gelmesinden önceki, yani Çaldıran Savaşı arefesindeki Memlûk-Osmanlı münasebetlerini bu savaş esnasındaki Memlûk Devleti'nin tavrını daha iyi anlayabilmek için ayrıntılı olarak ele alacağız. Buna ek olarak özellikle Dulkadir Bey'i Alâuddevle'nin Çaldıran Savaşı Öncesinde Osmanlılar'ı bir kenara bırakıp.. Safcî ve Memlûkler ile birlikte hareket edip mümkün olduğu kadar da bunu el altından yapmaya çalışmasının⁸ yarattığı karışıklığı ortaya koymak zorundayız. Aynı şekilde Memlûk Devletini ciddi anlamda tehdit eden ve en az Osmanlılar kadar tehlikeli olan Safevîler'in durumunu da göz ardı edemeyiz.

² Cüneyt Kanat. *Memlûk-Thnurlu Münasebetleri (1382-1447)*, Bayılmamış Doktora Tezi, E. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1996, s. 233.

³ Takîy ed-Dîn Ahmed b. Âli el-Makrîzî, *Kilâb es- Suluk l.i- Ma'rifet Düvel el- Mutûk*, 1U-2, nşr. Saîd Abdulfettah Âsur, Kahire 1971, s. 813; İbn Hacer el-'Askalânî, *İnha' el-Gımur bi-Ebnâ' el-'Umr*. El, nşr. Muhammet' Abd el-Muîd Han, 2. Baskı, Beyrut 1986, s. 199-200; Nâsireddîn Muhaimmed b. Abdurrahîm b. el-Furât, *Târih İhn el-Furât*, DC-2, nşr. Koslantin Zcîg-Neclâ İzzeddin, Beyrut 1938. s. 381-382; Rbu'l-Mehâsin Yusuf b. Tagriberdi, *en-Nucfm ez-Zâhîre fî Mulfik Mısr ve l-Kahire*, XII, nşr. Dâr el-Kutub el-Mısiyye, b. y. ve t. y., s. 796.

⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 4. Baskı, Ankara 1983, s. 187-195.

⁵ İbn İyâs, *Bedâi' ez-Zuhûrî Vekâi' ed-Duhûr*, IV, nşr. Muhammed Mustafa, Kahire 1984, s. 324.

⁶ Sdâlaüm Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, Ankara 1969. s. 168-169.

⁷ Cclâl-zâde Mustafa, *Selim-Nâme*, Haz. Ahmet Uğur-Mustafa Çuhadar, Ankara 1990, s. 397; W. W. ClitTord, "Some Observations on the Course of Mamluk-Safevi Relations (1502-1516/908-922) II". *Der İslam*, Band 70 Heft 2, Berün-New York 1993. s. 27].

⁸ İbn Zünbül, *Ahi ret el-Memâlik*, nşr. Abdulmena'm Âmir. b. y. ve t. y., a 19; Refet Yınaıç. *Dulkadir Beyliği*, Ankara 1989, s. 96.

Akkoyunlu Devleti'ni ortadan kaldırarak Azerbaycan, Irak-ı Acem, Irak-i Arap ve İran'ı ele geçirip Ceyhun nehrine kadar sınırlarını genişleten Şah İsmail, 1510'da Özbeklerde karşı da galip geldikten sonra iyice güçlenmişti. Böylece artık O, Memlûkler için de çekinilmesi gereken bir düşman idi⁹. Çünkü Şah İsmail, Batrdaki verimli topraklar üzerindeki Memlûk hakimiyetine karşı tarihi İran muhalefetine yeniden canlandıracak ve İlhanlılar ile Timurlular'ın yerini almaya çalışarak bu ideoloji ile kendisine yeni bir hız katacaktı. İran'da başarılı bir devlet kurma ile geçen on yıllık sürede cesaretlenen Safevî tehlikesi, 1512 yılında sadece Anadolu'da değil, Suriye. Hicaz ve hatta Mısırın kendisinde bile Memlûk otoritesine karşı koymaya hazır bir İal almıştı¹⁰. Bu noktaya gelmeden bir süre önce. daha II. Bayezid hükümdar iken 1507 yılında Osmanlı'nın doğu sınırlarındaki Safevî tacizine karşı, Osmanlılar büyük bir orduyu Ankara'da toplarken, diğer taraftan Şehzade Korkut başkanlığındaki bir heyeti de Memlûk Devleti'ne göndererek Şah İsmail'e karşı birlikte hareket etme isteklerini ilettiler. Bu istek Kuzey Halep'teki Safevî baskısını rahatlatmak için Memlûk Sultanı el-Gûrî tarafından uygun görüldü. Bundan yalnızca bir kaç ay sonra Osmanlı elçileri tCalire'yc tekrar gelerek Şalı İsmail'e Karşı ittifak kulisini devanı ettirdiler. Yine bu esnada Suriye'den gelen haberde Şah İsmail'in askerlerinin Fırat'ı geçerek, Memlûk Devleti topraklarının yakınlarına kadar ulaştığı ve bunun üzerine Alâüdevle'nin, Türkmenleri toplayarak onların üzerine yürüyüp harb ettiği bildiriliyordu¹¹. Bu hadiseden bir kaç yıl sonra 916 yılı Cemadi el-Üla ayında (Ağustos/Eylül-1510) Bire naibinden Sullan'a gelen haberde; O'mın Şalı İsmail'e mensup bir grup nisam yakaladığı ve onların elinde Şalı İsmail'den bazı Frenk krallanna yazılmış bir mektup olduğu ve bu Mektupta da Şalı İsmail'in bu krallara, onlann denizden kendisinin ise karadan olmak şartıyla Memlûk Devleti üzerine yürümei teklif ettiği bildiriliyordu¹². Bu son gelişme, yani Safevîler'in Batılı deniz güçleri ile ittifak kurma isteğini ifade eden gizli mektubun Memlûkler tarafından ele geçirilmesi, Yavuz Sultan Selin'nden önce Memlûkler ile Osmanlılar arasında yapılan ittifakın ana sebebi oldu. Memlûk Devleti, kendi istihbarat birimlerinin müdahalesi ile ortaya çıkan bu durumdan sonra, Osmanlıların uzun zamandır devam eden ikili işbirliği davetini kabul etti. Hatta bir Memlûk elçisi kısa bir süre sonra İstanbul'a giderek, Osmanlılar'dan geleceğe dönük, Safevîlefe karşı destek lafep etti. İstanbul-Kahire eksenindeki bugüne kadar olan ilk kayda değer gelişme ise 1511 Haziranında Memlûk-Osmanlı ortak askeri operasyonunun Fırat'ın Batı kıyısındaki Safevî müfrezesini sürmesi ile ortaya çıktı. İşte bu stratejik gelişim, Şalı İsmail'e karşı 1514 yılında kesin tavrını koyan yeni Osmanlı sultanı Yavuz Selim tarafından da muhafaza edilmeye çalışıldı¹³. Ve bundan sonra da Osmanlı, Safevî ve bazen de Dulkadirli elçilerinin Kahire'ye olan yoğun trafiği başladı. Şimdi bu gelişmeleri sırasıyla ve mümkün olduğu kadar özetleyerek vermeye çalışalım.

⁹ İ H. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 258-259.

¹⁰ W, W. Clifford, "Some Observations on the Course of Mamluk-Safevi Relations (1502-1516/908-922) I", *Der İslam*, Band 70 Hefl2, Berlin-New York 1993, s. 247.

¹¹ İbn İyâs, *Bedâ'ez-Zuhûr*, IV, s. 118-119,122; W. W. Clifford, *çig.m. II*, s. 268-269.

¹² İbn İyâs, *Bedâ'i ez-Zuhûr*, IV, s. 191; David Ayalon, *cLg.m.*, s. 131.

¹³ W. W. Clifibrd. *a.g.m II*, s. 169-170.

Safevî hükümdarı Şah İsmail ile Memlûk Devleti arasındaki münasebet genellikle istikrarsız bir şekilde devam ediyordu. Daha 917 yılı Rebi'ül-Evvel ayının 18'inde (15 Haziran 1511) Şah İsmail'in elçisi Kahire'ye gelmiş ve O'nun mektubu ile içinde bir mushaf ve seccadenin de bulunduğu çeşitli hediyeler sunmuş olmasına rağmen bir yıl sonra 918 yılı Muharrem ayında (Marl/Nisan-1512) Halep naibinden alınan haberdan, Safevî Öncü birliklerinin Bire civarında görüldüğü ve Bire askerlerinden bir grubun bu askerler ile karşılaştığı öğreniliyor ve Memlûk Sultanı'nın da bu habere çok cam sıkılıyordu¹⁴. Yine aynı tarihlerde Alâuddevle'nin elçisinin Kahîre'ye gelerek Sullan'a çeşitli hediyeler takdim etmesi de dikkat çekicidir¹⁵.

918 yılı Rebi'ül-Âhir ayının 12'sinde (27 Haziran 1512) yaklaşık iki yıl önce Şah İsmail" e elçi olarak gönderilmiş olan Temur Bey el-Hindî Kahire'ye geri döndü. O yolculuğu esnasında yanındaki adamlarından bir kısmını ve atlarını kaybetmiş, bu yüzden büyük sıkıntılar çekmişti. Temur Bey'den öğrenildiğine göre; Şah İsmail O'na fazla itibar etmeyip ikramda bulunmayarak, kendisini yalnızca bir kez huzura kabul etmiş ve Sultan'ın gönderdiği cevabî mektubu Temur Bey'e vermeyip kendi elçisi ile göndermişti. Temur Bey Siryakos Hankahı'na geldiği zaman Sultan'a haber göndererek yanında Şah İsmail'in elçisinin de olduğunu bildirdi. Sultan elçiyi karşılamak üzere. Muhtesib olan ez-Zeynî Bercekat b. Musa'yı görevlendirdi. Daha sonra Şah İsmail'in elçisi, Kanı Bey es-Sullâk'ın evine yerleştirildi. İki gün sonra ayın 14'ünde (29 Haziran) Sultan elçiyi kabul etti ve bu esnada elçi kırk tane hamalın taşıdığı çeşitli hediyeleri Sultana sundu. Elçi ile birlikte Şah İsmail'in iki Emir'i de Sultan'ın huzurunda idi ve o sırada Safevî hükümdarının mektubu Kansuh el-GûrTye verildi. Mektup hemen orada okundu, ancak içindeki hoş olmayan sözler ile bazı çığ laflar Sultan'ın canını sıktı. Daha sonra elçi ve yanındakiler ikametgâhlarına döndü. 918 yılı Cemâdi el-Ûla ayının SMnde (22 Temmuz 1512) Sultan Şah İsmail'in elçilerini tekrar kabul ederek onlara hila't giydirdi ve cevabî mektubunu da verdi. Bu mektupta Sultan Şah İsmail'e O'nun kullandığı üsluptan daha sert bir üslup ile cevap veriyordu. Çünkü Memlûk Sultam'na göre Şah İsmail bunu hem elçisine kötü davranmak hem de yazdığı mektupla fazlasıyla haketmişti. Böylece Sultan ile Şah İsmail arasında bir gerginlik de başlamış oluyordu. Bu elçilerin geri dönüşünden bir yıl sonra Halep naibinden gelen haberde; Şah İsmail'in, düşmanlarından bazı Tatar Melikleri ile savaştığı, otuz bin askerinin öldüğü ve kendisinin de yaralanarak ortadan kaybolduğu ve nerede olduğunun bilinmediği öğrenilmiş ve Sultan bu habere çok sevinmişti¹⁶.

Doğruluk derecesi şüpheli olan bu son haberin bizim için önemi ise; bu habere Memlûk Sultanı Kansuh el- Gûrî'nin çok sevinmiş olmasıdır. Yani Çaldıran savaşı öncesinde Şah İsmail'in yıpranması Sultanı memnun etmişti. Gerçekten Osmanlılar ile Safeviler'in karşı karşıya gelmesinden önce Safcviler ile Memlûkler arasında teati edilen

¹⁴ Yukanda bahsedilen tarihte gelen elçi ayrıca güzel görünümlü bir sandığı Sultan'a takdim etmiş ve bu sandığın içinden Özbek Han'ın başı çıkmıştı. Yine İlin İyâs'ın ifade ettiği üzere Şah İsmail'in gönderdiği mektupta bazı tehditkâr beyitler vardı. Bu sebeple de Safevî elçisi ağırlandığı evden dışarıya fazlaca çıkarılmamış ve her hangi birisiyle görüşmesi de yasaklanmıştı. İbn İyâs, *Bettâ'î ez-Zuhkr*, IV, s. 219, 220, 221, 230.

¹⁵ tbn İyâs, *Bet/â'î ez-Zuh'Ur*, IV, s. 252.

¹⁶ tbn İyâs, *Bedâ'î ez-Zuhâr*, IV, s. 265-266, 271, 311.

elçilik heyetleri herhangi bir gelişine kaydedememişler ve iki devlet arasındaki ilişkiler soğuk olarak kalmıştı¹⁷. Gerçi Şah İsmail muhtemelen, özellikle gönderdiği son elçilik heyetiyle Osmanlılara karşı açacağı savaşa iştirak etmesi İçin Memlûk Sultanı'na bir teklifte bulunmuştu. Ancak el Gûri belki de İslam alemi ile kendi halkının tepkisinden çekindiği için Osmanlılara karşı mücadele eden Safeviler ile birlikte hareket edip savaşmayı reddetti¹⁸. Memlûk Sultanı Kansuh el- Gûri her ne kadar resmen Safeviler yanında yer almayı reddetmiş ise de, az sonra anlatacağımız üzere, özellikle Alâüddeve vasıtasıyla el altından Safeviler lehine bazı girişimlerde bulunacaktır.

Osmanlı ve Metniûkler'in Anadolu üzerindeki kavgalarının artması, doğuda doğrudan bir İran tehlikesinin olmaması ile alakalıydı. Bununla birlikte ne zaman doğudan bir tehlike yeniden ortaya çıksa, Osmanlılar devamlı Kahire ile yakınlaşmaya çalışıyorlardı. İşte bu sebepten 1390 yılında Bayezid Timur'a karşı Memlûk yardımını almak için Güneydoğudaki arzularını bir kenara koydu. 1470'te II. Mehmet benzer bir şekilde Kahire ile olan kavgasını. Uzun Hasan ile olan mücadelesinde Memlûk desteğini almak için bir kenara bırakıp düzeltme yoluna gitti. Çok ilginçtir ki bu değişmeyen yazgı sonucunda II. Bayezid ve çok kısa bir süre için I. Selim, Şah İsmail tarafından ortaya çıkarılan tehlike karşısında Memlûkler ile işbirliği yoluna başvurmak zorunda kaldılar. Bu arada Memlûkler ise sık sık Anadolu'daki İran yayılmasına karşı olan direnişleri organize edip destekliyorlar ve bu Osmanlı başvurularını da dikkatlice karşılıyorlardı¹⁹.

Şah İsmail üzerine yürümeye karar veren Yavuz Sultan Selim'in Memlûk Devletine gönderdiği elçi, 920 yılı Rebi'ül Evvel ayının 23'ünde (18 Mayıs 1514) Kahire'ye geldi. Osmanlı hükümdarı, Kansuh el- Gûri'ye gönderdiği mektupta; açıkça Şah İsmail üzerine yürüyeceğini söyleyerek birlikte hareket edip Safevilere karşı ittifak yapmayı öneriyordu. Bu teklif ile, artık Memlûk Devleti gelinen bu noktada bir karar vermek zorundaydı. 920 yılı Rebi'ül Ahir ayının 14'ünde (9 Haziran 1514) daha önce Osmanlı Devletine elçi olarak gönderilmiş olan Emir Akbay et- Tavîl'in de geri dönmesi ve ondan alınan bilgilerin de değerlendirilmesinden iki gün sonra, ayın 16'sında Memlûk Sultanı Kansuh el- Gûri büyük emirlerine haber salarak onları toplantıya davet etti. Akşam saatlerine kadar devam eden toplantıda Selim ile Şah İsmail arasındaki savaşta taraf olunup olunmaması ve asker gönderilip gönderilmemesi uzun uzun görüşülüp tartışıldı. Alınması gereken karar kolay bir karar değildi. Hem Memlûk Sultanı hem de Emirler alınacak olan kararın kendi devletlerinin geleceği için ne kadar önemli olduğunun farkında idiler. Çünkü her iki devlette yani hem Osmanlılar hem de Safeviler kendileri için tehlikeliydi ve bu savaştan galip çıkacak olan devletin kendi üzerlerine yürüme ihtimali de mevcut idi. Meclis bütün bunları değerlendirdikten sonra şu karara vardı: Hazırlanacak olan bir Memlûk ordusu Haleb'e gönderilecek ve bu ordu Haleb'te durarak Osmanlılar ile Safeviler arasında cereyan eden mücadelenin ne şekilde sonuçlanacağını bekleyecek ve Memlûk ordusu bu savaşa katılmayıp bunlardan herhangi birisi kendilerine saldırmayıp müdahalede bulunmadığı takdirde; tarafsız

¹⁷ S. Tansel. *a.g.e.*, s. 113.

¹⁸ Enver Zaglame, *el-Memlikfib/hsr, Kahire*, b. t. y.. s. 84; W. W. Clifford, *a.g.?n. II*, s. 272.

¹⁹ W. W. Clifford, *a.g. m. II*, s. 276.

kalacaktır²⁰. Bu kararın alınmasından sonra ayın 22'sinde (17 Haziran) Memlûk sultanı Osmanlı elçisine hila't giydirecek geri dönmesi için izin verdi. Ayrıca onun yanına hem ona refakat etsin hem de haberlerin doğruluğunu araştırsın diye Devadâr Aynal Bay'ı verdi. Gönderilen elçiye verilen mektup ile alınan karar da Osmanlı Sultanına bildiriliyordu²¹. Böylece Yavuz Sultan Selim Memlûk Devletini Safevîler karşısında yanına alamamış, ama em azından onun tarafsızlığını sağlayarak kendisini iki ateş arasında kalmaktan kurtarmıştı. Selim bu sırada çok politik davranarak, Şehzade Ahmed'in oğullarından Süleyman ve Alâeddin'in Memlûklere sığındıklarında, Memlûk Sultanının bunlara çok yakınlık göstermesini bile sineye çekerek sabırlı davranmasını bilmiş ve muhtemelen her şeyin bir zamanı ve sırası olduğunu düşünmüştür.

Osmanlı elçisinin geriye gönderilmesinden sonra, 920 yılı Cemâdî el- Ülâ ayının 13'ünde (6 Temmuz 1514) Sultan daha önce alınan karar gereği büyük bir orduyu, Haleb'e gidip Osmanlılar İle Safevîler arasındaki durumu izlemek ve o bölgeyi kontrol altında tutmak üzere görevlendirdi²². Daha sonra, ise aynı ayın 27'sinde Yavuz Sultan Selim tarafından bir elçi daha geldi ve bu elçi gelirken yanında 25 hamalın taşıdığı değerli armağanlar getirmişti. Memlûk Sultanı da Selim'in bu elçisine çok itibar edip ikramda bulunmuştu. Hatta 920 yılı Recep ayının 6'sında (27 Ağustos 1514) düzenlenen askeri oyunların izlenmesi esnasında, O'nun büyük Emirlerin üstünde ve kendi yanında bir yerde oturmasına izin vermiştir. Bu törenlerin ardından büyük bir ziyafet verildi ve Sultan elçiye hila't giydirecek ona geri dönme izni verdi. Ancak bu sırada Kansuh el- Gûrî, Emirler tarafından uyarıldı. Selim'in yanında bulunan elçisi Aynal Bay geri dönmeyen elçinin gitmesine izin verilmemesi söylendi. Sultan da bu uyarıyı dikkate alarak elçiyi alıkoymuştu²³.

Aynı günlerde Kahire'de ilginç bir olay cereyan etti ki biz bu hadiseden Şalı İsmail'in boş durmayıp Memlûk Devleti'nde olup bitenlerden haberdar olmaya çalıştığını anlıyoruz. Buna göre; o sırada yeni bir Osmanlı elçisi gelmiş, Salihîyye'de iken bohçasını çaldırılmış ve dunundan haberdar edilen Sultan'm emriyle bu bohça tekrar bulunup kendisine verilmiş somada elçi Sultan'm huzuruna çıkmıştı. Ancak Sultan onu daha önce gelen Osmanlı elçisinin yanına gönderince birinci gelen elçi bu şahsın Osmanlı elçisi olmadığını söylemişti. Her şeye rağmen bir müddet Kahire'de kalan bu şahıs bir süre sonra Sultan'm çeşitli ihsanlarına nail olmuş ve izin isteyerek oradan ayrılmıştı. Ancak yolda eline geçen hediye ve paraların yansıma arkadaşına vermeyi reddedince arkadaş geriye Sultan'm yanına dönmüş ve o şahsın Osmanlı elçisi olmadığını ve tam tersine Şalı İsmail'in yanında ikamet eden bir kişi olup Şalı İsmail'in onu casus olarak Mısır'da ne olup bittiğini öğrensin diye gönderdiğini itiraf etmiştir. Bu durumun ortaya çıkması üzerine Sultan hemen emir vererek onu yolda yakalamış ve hapse koymuştur. Görüldüğü üzere Şah İsmail, muhtemelen Osmanlı ve Memlûk devletleri arasındaki bir ittifak ihtimalinden kuşkulandığı için casusları vasıtasıyla bu

²⁰ İbn İyâs, *Bedâ'i ez-Zuhâr*, TV, s. 372-373, 375-376; Nikolay İvanof, *el- Feth el-Omânî LVU Kâtâr el-Arabiyye*, Arapça tercüme; Yusuf Ataullah, Beyrut 1988, s. 59; İbrahim Ali Tarhan, *Devlet el-Memûlik el-Çerâkise*, Kabil'e 1960, s. 174.

²¹ İbn İyâs, *Bedâ' i ez-Zuhâr*, IV, s. 378, 381.

²² İbn İyâs, *Bedâ' i ez-Zuhâr*. IV, s. 381.

²³ İbn İyâs. *Bedâ'i ez-Zuhâr*; IV, s. 392.

durumdan haberdar olmak istemiştir²⁴. Bir süre sonra ise Yavuz Sultan Selim'e daha önce elçi olarak gönderilen Emir Aynal Bay'm geri gelmesi üzerine, Osmanlı elçisine değerli hediyeler verilerek kendisi geri dönmek üzere yolcu edildi. Selim'in yanından gelen Emir Aynal'dan ise; Osmanlı Sulları'nın kendisini çok iyi karşıladığı, kelamına itibar edip ikramlarda bulunduğu öğrenildi. Ayrıca Osmanlı Sultanı'nın Emir Aynal ile gönderdiği mektup okundu. Burada Selim'in askerlerinin çokluğu ve kuvveti ile ilgili bazı böbürlenme emareleri vardı ancak Sultan bunları dikkate almadı²⁵.

Osmanlı hükümdarı Yavuz Sultan Selim tahta çıktıktan sonra, daha Trabzon valisi iken mücadele etmeye başladığı Safevîlere karşı bir sefer yapmaya karar verdi. Bir müddet sonra başlanılan hazırlıklar tamamlandıca 20 Mart 1514 Pazartesi günü Edirne'den yola çıldıldı. Osmanlı ordusu Çubuk ovasına geldiğinde, Yavuz Sultan Selim Dulkadir Beg'i Alaüddevle'ye, her şeye rağmen bir mektup göndererek onu Şalı İsmail üzerine yaptığı sefere davet etti. Ancak Alaüddevle yaşlılığını bahane ederek bu teklifi reddetti²⁶. Dulkadir Beg'inin bu teklifi reddetmesi gayet tabii idi. Çünkü zaman içerisinde Osmanlılardan uzaklaşmış ve Yavuz Sultan Selim'in tahta çıkışını dahi tebrik etmemişti. İşte o tarihten beri ikili bir politika takip etmeye çalışan Alaüddevle, aslında çıkarları gereği Memlûk Devleti ile olan dostluğunu ilerletmiş ve çoğunlukla onların yanında yer almıştır²⁷. Bunlara ek olarak olayların gelişimine baktığımızda, daha 1512 yılında Alaüddevle'nin Kahire'ye elçisi vasıtasıyla gönderdiği hediyeler arasında Şalı İsmail'e ait olup onun tarafından Dulkadir Beg'ine hediye edilmiş olan bir hırkanın bulunması, Alaüddevle ile Şalı İsmail arasında artık dostluk tesis edildiğini ve bunun daha sonra bir ittifaka dönüştüğünü göstermektedir²⁸. Muhakkak ki Alaüddevle ile Şalı İsmail arasındaki bu dostluğun tesisinde Yavuz Sultan Selim'in, Dulkadir Beg'inin yeğeni Şahsuvar oğlu Ali Bey'i himaye etmesinin büyük payı vardı. Çünkü Alaüddevle'nin Şahrüh'u veliiaht tayin etmesine kızan Ali Bey, Osmanlı Sultanı II. Bayezid'in yanına sığınmış, Yavuz Sultan Selim'in tahta çıkmasından sonra da Trakya'da Çirmen Sancak Beyliğine tayin edilmişti²⁹. İşte bütün bu sebepler dolayısıyla Osmanlılardan yüz çeviren Alaüddevle Çaldıran seferi esnasında Osmanlılar ile birlikte hareket etmemiş ve özellikle Memlûk Sultanı Kansuh el Gırî'den aldığı talimat ile Osmanlı kuvvetlerine yiyecek ve hayvan yemi satışını yasaklayarak Yavuz Sultan Selim'i zor durumda bırakmıştı. Bundan başka Memlûk kuvvetleri de Osmanlılar'ın erzak taşıyan deve kollarını vurmıştı³⁰. Bu durum üzerine Selim, Kansuh el Gırî'ye

²⁴ İbn İyâs, *Bedâ'i ez-Zuhâr*, IV, s. 385, 394-395.

²⁵ İbn İyâs, *Bedâ'i ez-Zuhâr*, IV, s. 396.

²⁶ Hoca Sadettin Efendi, *TacU'l-Tevârih* IV, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, Eskişehir 1992, s. 181-182; S. Tansel, *a.g.e.*, s. 31, 38, 42.

²⁷ Celâl-zâdc Mustafa, *Selim-Nâme*, s. 392-393; Refet Yinanç, *a.g.e.*, s. 95-96.

²⁸ İbn İyâs, *Bedâ'i ez-Zuhâr*, IV, s. 252. İbn İyâs yukarıda bahsedilen hırkanın Uzun Masan'dan Şah İsmail'e geçtiğini söylemektedir. Jilçilerin Kahire'ye geliş tarihi ise Refet Yinanç tarafından 1511 olarak verilmektedir. Bkz. Refet Yinanç, *a.g.e.*, s. 95-96.

²⁹ Refet Yinanç, *a.g.e.*, s. 96; M. C. Şehabeddin Tekindağ, "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığında Yavuz Sultan Selim'ın İran Seferi", *Tarih Dergisi*, XVII, S. 22, İstanbul 1968, s. 59-60.

³⁰ İbn Zülnübül, *Ahret el-Memâlfk*, s. 19; S. Tansel, *a.g.e.*, s. 110-113; Refet Yinanç, *a.g.e.*, s. 96.

mektup yazarak Alauddevle'nin yaptıklarını ona bildirmişti. Memlûk Sultanı ise ona verdiği cevapta; Alauddevle'nin emirlerine itaat etmediğini söylüyor ve gücünüz yeli yorsa siz ona engel olun ve kendisini katledin diyordu. Ancak Kansuh el Gûrî bunun ardmd?.n hiç vakit kaybetmeyerek gizlice bir elçisi vasıtasıyla Alauddevle'ye gönderdiği bir mektupla ise yaptıklarından dolayı ona teşekkür ediyor ve kendisini Scilm'e karşı savaşmak üzere kışkırtıyordu³¹. Muhtemelen Yavuz Sultan Selim bütün bu olup biteni hissettiği ve Memlûk Sultanının tarafsızlığından yüzde yüz emin olmadığı için, Sivas'ta iken ordusundan 40 bin kişiyi ayırmış ve İskender Paşa oğlu komutasında, onları kendisinin arkasında Sivas ve çevresinde kalmak üzere bırakmıştı. Osmanlı Sultanının böyle bir ihtiyat kuvvetini bu bölgede bırakmasının sebeplerinden birisi Memlûk Ordusunun kendi ordusunu arkadan vurma tehlikesiydi. Diğer bir sebep ise; Osmanh-Safevî çatışması sırasında Anadolu'da çıkabilecek muhtemel bir isyanın önlenmesine yönelik bir ledbir olmasıydı³². Ancak bu ihtimallerden her ikisi de gerçekleşmedi ve Osmanlılar ile Safevîler (2 Recep 92Ü) 23 Ağustos 1514 Çarşamba günü savaşta tutuştular ve aynı gün neticelenen savaşta Osmanlılar büyük bir zafer kazanarak çıktılar³³.

Savaşın sona ermesinden yaklaşık olarak bir hafta sonra. Kahire'de cereyan etmeye başlayan hadiseler ise çok ilginçtir. Çünkü Kahire'ye, Osmanlı Ordularının Safevilere karşı galip geldiğine dair belli aralıklarla üç kez haber gelmiş olmasına rağmen. Memlûk Sultanı bu haberlerden ilk ikisine bir türlü inanmak istememiştir. Ancak her şeye rağmen sevinmiş gözükmekten de kendisini alamamıştır. İlk gelen haberle ilgili bilgiler ibn İyâs'ta aynen şu şekildedir "920 yılı Recep ayının 1 (Tunda (31 Ağustos 1514) halk arasında Osmanlı Sultanı Scilm'in Şah İsmail'i hezime uğrattığı ve Erzincan ile Tebriz'i ele geçirdiği haberi yayıldı. Ancak Sultan bu habere güvenmedi ve tâki doğruluğu tespit edilinceye dek tereddüt içinde kaldı ve davul çaldırmadı. Fakat Sultan böyle bir haberin yayılmış olmasına sevindi ve bütün camilerde bu sebeple Kuran-ı Kerimler okunup hatun indirilmesini emretti. Bunun üzerine İmam cş-Şâfi'nin makamında 70, İmam el-Lcys bin Saîd'in makamında birçok halim indirildi. Aynı şekilde; ibn el-As, Almed bin Tolun, E/her ve Kahire'de bulunan bütün camilerde hatim indirildi. Bütün bu camilere, indirilen hatimlerden dolayı Sultan tarafından paralar gönderildi. Ayrıca fakirlere ziyafetler verildi." Bu haberin ardından yaklaşık iki hafta sonra, 920 yılı Şaban ayının dördünde (25 Eylül 1514) tekrar bir habercinin gelerek Selim'in Şah İsmail'i hezime uğrattığı ve Diyarbekir ile Tebriz'i ele geçirip Şah İsmail'i bir demir kafes içerisine koyarak ülkede dolaştırdığı haberini getirdiğini ancak yine Memlûk Sultanının bu bilgiye İtibar etmeyip inanmadığını görüyoruz³⁴. Anlaşılan o ki. Memlûkler bu bilginin doğru olduğunu bir türlü kabul etmek istemiyorlardı ve belki de Timur'un Bayezid karşısında kazandığı Ankara savaşı Memlûkler anısında Safevîler'in galip geleceğine dair düşünceler akla getirmişti³⁵.

³¹ İbn ZünbtÜ, *Aç/re/ el-Meinâlik*, s. 19.

³² Cclâl-zade Mustafa, *Selim-Nâme*, s. 368; M. C. Şehabeddin Tekindag, *ag.m.*, s. 59-60; Retet Yınanç. *a.g.e.*, s. 96.

³³ S. Tansel, *a.g.e.*, s. 55-60.

³⁴ İbn İyâs, *Bedâ'i ez-Zuhûr*, IV. s. 393. 396.

³⁵ W. W. Clifford, *a.g.m.* 11, s. 271.

Özellikle ikinci gelen haberdeki demir kafes ile ilgili söylentiler Ankara Savaşı ile Çaldıran Savaşı arasında kurulan ilişkinin işaretidir. Memlûk Sultam Kansuh el Gûri tarafsız gibi gözüküp el altından desteklediği Safevîlerin mağlup olduğuna dair gelen haberlere inanmak istemiyor olsa da, kendisi ile aynı mezhepten olan Osmanlıların galibiyetine sevinmiş gibi gözükerek belki de halkın baskısı ile çeşitli camilerde hatim indirilmesi emrini vermişti. Ayrıca onun bu haberlerin doğru olmadığını düşünerek bu esnada kendisini bu şekilde teselli etmiş olması da mümkündür. Ancak bir süre sonra 920 yılı Ramazan ayının üçünde (22 Ekim 1514) gelen haberciden Çaldıran Savaşı ile ilgili kesin ve teferruatlı bilgiler alındığında bu haberin doğru olduğu kabul edilmiş ve bunun sonucunda Memlûk Sultam davul çaldırmadığı gibi Memlûk Emirleri de Osmanlı hükümdarı Yavuz Sultan Selim'in haşmetinden ve şiddetinden rahatsız olarak bundan sonra onun tarafından Memlûk Devleti taraflarına doğru ne olacağını merak etmeye başladılar³⁶. Aynı ayın 29'unda ise Sultan Selim'in elçisi Kahire'ye gelerek hem kazanılan zaferi haber vermiş hem de Osmanlı Sultam'ının mektubunu ve fetihnamesini Kansuh el Gûri'ye takdim etmişti- Sultan da elçiye lila'l giydirmiş, ve ona çeşitli hediyeler vermişti. Bu elçi daha sonra 920 yılı Şevval ayının 20'sinde (8 Aralık 1514) geri dönme üzere yola çıkmıştı. Bu hadiselerin görgü şahidi olan İbni İyâs ise eserinde; "Bu esnada Memlûk Sultam, Selim'in bu zaferinden dolayı kalede davul çaldırmadı ve yine Kahire'nin süslenmesi emrini vermedi, bunun sebebi de anlaşılmalıdır." diyerek Sultam'ın tavrı karşısındaki hayretini dile getirmiştir. Gerçekten bundan önceki Memlûk Sultanlarının, Osmanlıların Avrupa'da sağladığı başarılarla, İstanbul'un fethine ve özellikle Sultan Kayıtbay'ın, II. Mehmet'in Uzun Hasan'ı bozguna uğrattığında gösterdiği tepkiyi ve samimi sevinci hatırlarsak. Kansuh el Gûri'nin tavrım İbni İyâs'ın yadırgamasını garip karşılanamıyoruz³⁷. Ancak yazımızın en başında da ifade ettiğimiz üzere şartlar bu kez çok ama çok farklıydı. Çünkü artık Çaldıran Savaşı'ndan sonra Alauddevle meselesini de halleden ve onun başını Kahire'ye gönderen Yavuz Sultan Selim'in önünde kendisinin Suriye ve Mısır'a yürümesine engel olacak hiçbir tali kuvvet kalmamıştı.

Çaldıran savaşı öncesinde Osmanlı Devleti ile Memlûk Devleti arasındaki samimi olmayan yaklaşmanın şeklen olduğunu her iki devletin hükümdarı da gayet iyi biliyordu. Bu arada Memlûk Devleti ile Safevîlerin arasının da iyi olmamasına rağmen Kansuh el Gûri'nin Alauddevle'yi kullanarak el altından onlar lehine tavır alması ama tarafsız gibi gözükmesi Memlûklerin çıkarlarına daha uygun düşüyordu. Çünkü savaşı hazırlanan bu güçlerden her ikisi de Memlûk Devleti için büyük tehlike oluşturmaktaydı. Bu sebeple de muhtemelen Memlûklerin; Osmanlılar ile Safevîlerin bu mücadele esnasında birbirlerini ciddi anlamda oyalayıp yıpratacağına inanmakta idiler. Eğer bu düşünceleri gerçekleşmiş olsa idi, kendileri için büyük birer tehlike olan bu devletlerden galip geleni de bundan böyle korkular olmaktan çıkacaktı. Ancak olaylar beklenildiği gibi gelişmedi ve Osmanlılar. Safevîleri bir gün içinde hezimete uğratarak bu mücadeleden daha da güçlenmiş olarak çıktılar³⁸. Bu sebeple de Yavuz'un Şah

* İbni İyâs, *Bedâ'i ez-Zuhûr*, IV, s. 398.

³⁷ İbni İyâs, *Bedâ'i ez-Zuhûr*, IV, s. 404.

³⁸ S. Tanscl, *iug.e.* s. 113-114.

Cüneyt Kanal

İsmail'e karşı kazandığı zaferi duyan Memlûk Sultanı ve Emirleri artık sıranın kendilerine geleceğinden endişe ederek çok üzüldüler ve Sultan bu üzüntüsüne bağlı olarak davul çaldırmayıp Kahire'yi de süsletmeyerek memnuniyetsizliğini açığa vurdu. Çünkü Kansuh el Gûrî Memlûk Devleti'nin bekâsının Osmanlılar ile Safeviler arasındaki mücadelenin seyrine bağlı olduğunu çok iyi biliyordu³⁹. Gerçekten de bu hadisenin üzerinden yalnızca üç yıl geçtikten sonra Memlûk Sultanı ile Emirlerinin korktuğu şey başlarına gelmiş ve Osmanlı hükümdarı Yavuz Sultan Selim, izlediği siyaset ile üç yıl gibi kısa bir süre sonra Memlûk Devleti'ne son vererek bütün Suriye ve Mısır'ı Osmanlı topraklarına katmıştı.

³³ Kazını Yaşar Koprıman, "Mısır Memlûkleri". *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, VI, İstanbul 1989, s. 258.

OSMANLI SOSYO-EKONOMİK TARİHİNİN KAYNAKLARINDAN VAKIF MUHASEBE DEFTERLERİ*

Galip EKEN"

Tarihçiler açısından Osmanlı **tatili!** belki de en bol kaynağa sahip bir çalışma alanıdır. Bu duanın başlangıçla kaynak sıkıntısı çekmemek açısından bir avantaj olarak görülse bile bu kaynakların tasnif edilerek tarihçilerin hizmetine sunulmamasından dolayı bazı sakıncalarının olabileceği de söylenebilir. Son yıllarda Özellikle Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki tasnif çalışmaları ile yeni kaynak gruplarından haberdar olan tarihçiler bir yandan bu belgelerden faydalanırken bir yandan da çıkabilecek yeni kaynak gruplarını merak etmektedirler

Osmanlı tarihinin önemli bir kaynak grubunu vakfiyeler ve vakıflar ile ilgili kayıtlar oluşturmaktadır ki bunların önemli bir kısmı Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde bulunmaktadır. Öle yandan yine vakıflarla ilgili pek çok belgenin özel şahısların elinde bulunduğunu biliyoruz. Bununla birlikte vakıflar ile ilgili asıl kayıtlar XV. ve XVI. Yüzyıllara kadar uzanan "evkaf" defterleridir. Bu defterlerden Osmanlı Devletine bağlı ülkelerden hemen hepsi için bulmak mümkün olacağı sanılmaktadır. Defterler. Osmanlı ülkesinde bulunan vakıfların mal varlıkları ile bunların gelirlerinin kullanımı konusunda ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. Bu tür defterlerin bir kısmı Vakıflar Genel Müdürlüğü, bir kısmı da Tapu kadastro Genel Müdürlüğü arşivlerinde bulunmaktadır.

Ancak daha sonraki dönemler için de şüphesiz bu tarz defterler tutulmuş olmalıydı. XV. ve XVI. Yüzyıllarda tutulan bu defterlerin XIX. Yüzyıl için muadili denebilecek yine eyalet yahut sancaklar bazında tutulan defterlerin var olduğu son zamanlarda yapılan incelemelerden anlaşılmaktadır. 1835 (H. 1251) yıllarında tutulmaya başlanan ve Tanzimat'ın hemen öncesine denk gelen bu "Vakıf Muhasebe Defterleri " dikkatli bir nazar ile incelenirse hakikaten vakıf tarihimiz, kültür , medeniyet ve iktisat tarihimiz açısmdan son derece önemli bilgileri içerdiği anlaşılacaktır.

* Bu inceleme 25-27 Eylül 1998 tarihinde İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü tarafından düzenlenen X. Millî Türkoloji Kongresine tebliğ olarak sunulmuştur.

** Yrd. Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Sivas.

XVI. yüzyıla ait evkaf defterleri üzerine başta Ömer Lütfi Barkan olmak üzere son zamanlarda tahrir defteri ağırlıklı şehir tarihi incelemesi yapan araştırmacılar çalışmışlardır¹. Ancak burada üzerinde duracağımız Tanzimat dönemine ait olduğunu ifade ettiğimiz vakıf muhasebe defterleri üzerine hemen hemen hiç çalışma yapılmamıştır.

DEFTERLERİN TESPİTİ :

Bu defterlerin öncelikle tespitinin yapılması gerekmektedir. Şu ana kadar sadece Eyalet-i Rum'a bağlı Sivas, Tokat ve Amasya sancaklarının Vakıf muhasebe defterleri tespit edilebilmiştir.² "Hiç şüphesiz aynı tarifi ve mâniyeuc 'ülger "Anaböm'Osmanlı şehirleri için de bu defterlerden tutulmuş olmalıdır. Sivas, Tokat ve Amasya'ya ya ait olan Vakıf Muhasebe Defterleri Milli Kütüphane'deki "Şer'iyye Sicilleri " katalogları içinde bulunmaktadır⁴. Çoğunun Şer'iyye Sicilleri içinde bulunabileceği sanılan bu defterlerin diğer şehirlere ait olanları. Sicillerin dikkatli bir nazarla incelenmesi ve öte yandan vilayetlerimizdeki vakıf müdürlüklerinin arşivleri bu gaye ile taranması sonucu ortaya çıkartılabileceği kuvvetle muhtemeldir.

DEFTERİN TANITIMI:

DŞ Görünüş

Yukarıda da belirtildiği gibi dış görünüş itibariyle Şer'iyye Sicili defterleri tarzında tutulmuştur. Yazı stili de sicil yazılarının aynıdır. Buradan hareketle muhtemelen bu defterler de mahkeme katipleri tarafından tutulmuştur.

Bu defterlerin tutuluş şekli bakımından bazı farklılıklarının olduğu gözlenmektedir. Mesela Tokat'a ait defterdeki her bir kayıtnın yan tarafına hangi vakfa ait olduğuna dair der kenarların düşüldüğü görülürken Amasya'ya ait defterde bu durum söz konusu değildir. Örnek teşkil etmesi açısından Tokat defterinin ilk belgesinin der

¹ Bu konuda bkz. Ömer Lütfi Barkan, Ekrem Hakkı Ayverdi, *İstanbul Vakıftan Tahrir Defteri 953 (1546) Tarihli*, İstanbul, 1970; Fatma Üstek, *H. 984 (h4. 1576) Tarihli Defter-i Evkafı Ruma Göre Tokat Merkez Kazası Vakıf Kayıtları*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1985 (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi); şehir tarihi çalışmalarında bu kaynakların kullanımına örnek olarak bkz. Ferudun M. Emecen, *XVI Asırda Manisa Kazası*, Ankara, 1989, s. 86-109.

² Bu noktada Ömer Demirel, *Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü (1700-1850)*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 1991; adlı doktora çalışmasında bu defterde önemli oranda faydalandığı görülmektedir.

³ Bu defterlerden Sivas'a ait olanı üzerinde Ömer Demirel, Amasya'ya Adnan Gürbüz, Tokat'a ise Galip Eken çalışmaktadır.

⁴ Tokat'a ait Vakıf Muhasebe Defteri Milli kütüphane Şer'iyye Sicilleri Katoloğu 53 numaralıdır; Amasya'ya ait olanı ise 73 numaralıdır.; Sivas'a ait olanı ise Sivas Kongre Müzesi'sinde iken Şer'iyye Sicilleri içerisinde numaralı defterler serisi içerisinde idi, ancak şu anda Millî Kütüphane'de ve Sivas Şer'iyye Sicilleri içerisinde olduğu anlaşılan defterin şu an için numarasını bilemiyoruz.

kenarı olarak "Eskici Kuritoğlu menziline câri olan ma'i lezzin mütevellisi ve evkaf tarafından verilen lemessük kaydı" m görmektediriz.

Tokat defterinin ilk kayıtlarının allında "es-Seyyid Hüseyin el-Mevlevî" , es-Seyyid Ebubckir Nâzır-ı Mu'accelâl ..." gibi kayıtlardan defterin tutulduğu sırada iş başında bulunan kadı ve mu'accelâl nazırının ismi verilirken, Amasya defterinde benzeri kayıtlara rastlanmamaktadır.

Yine Tokat defterindeki her kaydın altında verilen tarihler Meri tarihe göre verilmiş iken, Amasya defterinde her bir kayıt için her hangi bir tarılı düşünmediği, sadece vakfın gelir ve giderlerine esas teşkil eden yıllar Rumî tarihe göre belirtildiği gözlenmektedir.

Muhteviyatı

Osmanlı devletinde vakıfların idaresi genel itibarıyla II. Mahmud döneminde 1826 yılında kurulan "Nezaret-i Evkâf-ı Hümayûn"a devredilmişti. Haremeyn vakıfları ise Evkaf Nezaretinin kurulduğu sırada eskiden olduğu gibi yine Darüssaâde ağalarının elinde bulunuyordu. 1836 yılında Haremeyn vakıflarının idaresi ile meşgul olmak üzere önce Haremeyn-i Şerifeyn Evkafı Nezâreti kurulduysa da daha sonra bu nezaretin, Evkaf Nezâretinin bir şubesi haline geldiği görülür⁵. Ve bu arada taşrada vakıf idaresinde sorumlu olmak üzere Muaccelat Nazırları yahut Muaccelat Müdürlüklerinin kurulduğu anlaşılmaktadır.⁶

Elimizdeki defterler 1835 yılından itibaren tutulmuş olup, her belgenin hemen hemen aynı ya da yakın başlıklarla başladığı görülmektedir. Örneğin "Nezâret-i evkâf-ı hümayûn-ı mülükâne mülhak evkâfdan olup ..." tarzında ya da vakıf eğer Haremeyn vakfi ise bu kez "Haremeyn-i muhteremeyn hazine-i celilesine tâbi evkâfdan..." şeklinde kayıtların tutulduğu müşahede edilmektedir.

Vakfın evkaf nezâretine yahut haremeyn evkafına ait olduğu belirtildikten hemen sonra vakfın bulunduğu mahal tanımlanmaktadır; Mesela "...medine-i Tokat'ta vâki' Marul suyu vakfında..." (Tokat Defteri s.1); bir başka örnek: "...medine-i Amasya'da vaki Mevlevihane ..." (Amasya Defteri s. 2) gibi.

Vakıfların idaresi ve bu arada gelir ve giderlerinin hesabı başta vakfın mütevellileri olmak üzere taşrada bulunan "Mu'acceât Nazırları" veya "Mu'accelât Müdirleri"nce birlikte yürülüklerine şahit oluyoruz. Bu durum ise defterlerdeki kayıtlarda "Haremeyn-i şerifeyn nezâretinde olan evkâfdan medine-i Tokat'da vâki' Çakır Salar vakfının 254 senesine mahsûben vücûda gelen oşr-i mahsulatı marifet-i şer' ve mu'accelât nazırî atufetlü el-Hac Sırrı Efendi ma'rifetiyle bi't-tahkik ..." (Tokat s.7) şeklinde görülmekle. Bazı kayıtlarda da varidat muhasebe ve masarifatın tahkik

⁵ Bu konuda bkz. Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1986, C. 13, s. 103; ayrıca bkz. Nazif Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, Ankara, 1995, s. 77-80; Ahmet Akgündüz, *İslam Hukukunda Ve Osmanlı Tabikatında Vakıf Müessesesi*, Ankara, 1988, s. 282- 284; Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, İstanbul, 1993, s. 146-160.

⁶ Bkz. Nazif Öztürk, *a.g.e.* s. 81; Ahmet Akgündüz, *a.g.e.* K.284.

edilip masrafların ödemesi yapıldıktan sonra baki hasılatın "mütevelli, zaviyedar ve mürtezika "gibi görevliler arasında pay edilmesi belirtilmektedir (Tokat Defteri s. 158: Amasya defteri s.2).

Vakfın yekun gelirleri ortaya çıkartıldıktan sonra öncelikle Evkâf-ı Hümâyûn için öşür Laliakkuk ettirilip bunun, topları varıdattan düşüldüğü görülmektedir. Bunun hemen akabinde masraf kalemleri olarak görülen giderlere gelince genel itibariyle "şilindik", duhan ve kahve masrafı ile nakliye masrafının giderleri olduğu anlaşılmaktadır.

Tokat defterinde yukarıda zikredilen kayıtların hemen altında vakfın gelir ve giderlerinin 1252-1253 gibi bir ya da iki yıllık bir sürecin belirtilip altına Meri tarih Arapça olarak gün ay ve yıl itibariyle düşürülürken. Amasya defterinde sadece ilgili vakıfla alakalı tutulan muhasebenin bir yıllık yahut iki yıllık süreci belirtilmektedir. Mesela Amasya'daki Ahi İmadüddin ve Ahi Mulyiddin vakıfları ile ilgili kaydın içinde "...51 ve 52 senelerine mahsuben ...' kaydının dışında başkaca bir tarih düşülmemiştir. Yine Amasya Mevlevihanesİne ait muhasebe kaydında buraya ait vakfın "mütevelli olan Şeyh Mehmed Efendi ile 254 senesi martı ihtidasından şubatı gayetine değin muhasebe defteridir ki ber vech-i ati zikr ve beyan olunur" İbaresini bulunmaktadır (Amasya s.2).

Bundan sonra gelir yerleri ile birlikte vakfa bağlı gelir kaynakları kaydedilmektedir. Vakıfların en önemli gelir kaynaklarının başında da hiç şüphesiz vakıf köyleri ve buralardan elde edilen hububat gözükmektedir. Ayrıca köylerin bağlı olduğu nahiyeye kaza gibi idarî birimlerde belirtilmektedir. Amasya'da bulunan bir vakfın gelir kaynakları içinde Sivas'ın bir köyünün gelirleri de bulunabilmektedir. Ya da Tokat merkezdeki bir vakfın iradı arasında Artukabad yahut Turhal gibi Tokat sancağının kazalarına bağlı köylerinin bulunduğu görülmektedir.

Köy gelirlerine bakıldığında bunların daha ziyade hinta(buğday), Şa'ir(arpa) olduğu görülür. Bununla birlikte gelirler arasında burçak, mercimek , fiğ, yulaf, soğan gibi değişik ürünler de bulunmaktadır.

Tokat defterinde köylerin isimlerin hemen yanı başında bağlı olduğu idarî birim ile birlikte toprağın tam, yanın, yahut rab' malikâne dununu da net olarak belirtildikten sonra kaç keyl hububat ve bunlardan kaç kuruşluk gelir elde edildiği kayıtlı edilmiştir. Ayrıca bu hububatın ölçü birimi olarak keyl yahut kilenin hemen altında "'müd" ün de bir ölçü birimi olarak kullanıldığı görülmektedir. Gelirlerin kaydedilmesinin akabinde "cem'an yekûn" dönemin para birimi olan kuruş ile verilmektedir. Yalnız burada üzerinde durulması gereken başka bir nokta vakfa bağlı köylerin gelirleri Tokat defterinde olduğu gibi verilirken, Amasya defterinde bu gelirlerin öşrü verilmektedir. "'aşar karye-i Kerbansaray tamam malikâne der nahiyeye-i Güldiken vakf-ı mezbur hasıl hinta keyl..." gibi.

Pek tabii olarak vakıf malları sadece tarlalardan ibaret olmayıp han hamam, dükkan, para gibi diğer kıymet ifade eden menkul ve gayr-ı menkuller de bulunmaktaydı. Bunlardan gayr-ı menkullerin kiraya verilerek yıllık icarlarından faydalandığı gibi paralar da gelir getirmek amacıyla borca verilmekteydi. Bu babdan da oldukça kıymetli bilgiler bulunmaktadır. Mesela Tokat'ta el-Hac Mehmed bin

Hamza vakurun, gelir kalemleri içinde Cami-i Kebir "nezdinde" ki Han'ın bulunduğu ve 1252 ve 1253 yılları için 150'şer kuruştan 300 kuruş, yine aynı vakfın "akarı" içinde Cedit mahallesinde bulunan "menzil"den mezkur yıllar için 15'şer kuruşları 30 kuruş icar geliri elde edildiği anlaşılmaktadır.(Tokat Defteri sayfa 153)

Gelirler net olarak ortaya konduktan sonra "Minle'l-ılracât" adı altında masârifât kısmına geçilmekte burada ise harcamalar yine açık bir şekilde ortaya konmaktadır. İncelediğimiz her iki defterde de yekûnattan muntazaman "tertib-i maaş ve harc-ı muhasebe masrafı" düşül inektedir.

Vakfın arda kalan gelirleri ihtiyaç halinde vakfedilen camii, raesdd. medrese gibi hizmet binalarının bakım ve onarımına sarf edilmektedir. Yine bu gelirler vasıtasıyla vakfın camii mescid, zaviye gibi hizmet binalarında vazife yapan imam. müezzin, ferraş, çerağdar, hafız, cüzhanı, hattat, çehekân, tabbah gibi görevlilerin ücretleri ödendikten sonra baki hasılat mütevellî ve evlad-ı vâkıfa tahsis edildiği gözlenmektedir⁷.

Sonuç olarak Tanzimat dönemine ait olan bu defterler eğer Osmanlı geneli için yapılmışsa bir defa XIX. Asırda var olan vakıfların eski tabirle "bilemamiha" ortaya konmasına vesile olacaktır. Dolayısıyla ilk olarak, XV. Yüzyıldan ve hatta Selçukludan itibaren ihdas edilen vakıfların devamlılıkları konusunda esaslı bir bilgiye sahip olurken diğer yandan da varlıklarına şalût olunan vakıfların gelir ve gider dağılımları da çok net olarak görülecektir. Bu da vakıf tarihimiz açısından olduğu kadar iktisat tarihimiz açısından da ayrı bir önemi haiz olsa gerektir.

Gelirlerdeki artma, eksilme yahut vakfın kendine yetmeyecek hale gelmesini ortaya koymasının Ötesinde, ölçü ve para birimimizdeki değişim ile, para gelirlerinin harcama istikametlerinin oram da açıkça ortaya konacaktır.

⁷ Bu tür kayıtlara deUerin pek çok sayfasında rastlanacağından defter numaraları verilme gereği duyulmamıştır.

EKLER

Amasya Defterinden **Bir** Örnek: Sayfa 179.

Nezâret-i evkâf-ı hümâyûna mülhak evkâfdan medine-i Amasya'da ka'ını Ali Çelebi ibn-i merhum Mücyyed Çelebi Vakf-i Şerifinin bâ-berâtı-ı "âli mütevellisi olan Seyyid Muhyiddin Halife ile ikiyüz elli dört senesi martı ibtidâsmdan şubatı gayetine değin varidat ve mesârifât vaki' muhasebesi defteridir ki ber-vech-i atı beyan

Mahsul-i îrad-ı vakf-ı şerif m. (mezkur)

Berâ-yı mahsul "aşâr-ı vakfın, (mezkur) tamam malikâne der- karye-i Seviye(?) ve Bayracık Alani(?) der- naliye-i Argun der- liva-i mezbur

Hinta kile fi 55

Şa'ir ve saire kile fi 25

müd 17,5

müd 17,5

962,5 kuruş

437,5 kuruş

(Cem'anı Yekûn) 1400 kuruş

Minhe'l-İhracât

berâ-yı mesârif-i şihne ve ber-nıu'tad-ı ücret-i nakliye ve maaş 395 kuruş

nıaaş-ı muharrer bâ-a'şâr-ı hums-ı mahsul ba'de'l-mesaiifü'l-mu'tâde 200 kuruş

harc-ı imhasebe-i aklâm

25 kuruş aklâm-ı hazine

25 kuruş müdir-i mu'accelât

50 kumış

645 kumış

Mizan

1400 kuruş irâd

645 kuruş mesârifât

755 kumış

Fazla-i vakf-ı mezbur bi-cihet-i şart-ı vâkıf ve ber-müceb-i vakfiye-i şerife me'mul-behâ c\lâd-ı vâkıfdan batn-ı e^\le meşruta bulunmuş olduğundan ekber evlâd-ı vâkıfdan mumâ-ileyh Muhyiddin Halife'ye teslim kılınmış olduğu şerh virildi

Tokat Defterinden Bir Örnek: Sayfa 151.

(Der-kenâr) Ahi Muhiddin vakfı defteri

Nezârel-i cvkâf-ı Humâyûn-ı mülüklâneye mülhak evkâfdan medine-i Tokad'da vakiî Ahî Muhyiddin evkafının elli iki senesinde zira'at ve işbu elli üç senesinde vücûda gelen öşr-i mahsulât ma'rifet-i şer' ve Muaccelât Nâzın 'atufetlû Ebubekir Ağa ma'rifeü ve müteveli-yi vakf ma'rifeliyle bil-tahkik zahire ilrâc olunarak terkim olunan varidat ve mesârifâtı defteridir ki ber-vech-i atî zikr olunur hurrine fi yevmü'l-hâmis işrîn şehri-i zilkâde-i şerife sene selâse ve hamsın ve mieteyn ve elf

Karye-i Sahır tâbi'î kazâ-i Artukâbâd te'mâm mâlikâne-İ vakf-ı mezbûr

Hinta rub/156 Kuruş 1672,5

Şa'ir rub/148 Kuruş 462,5

Karye-i Berkincek tâbi'î kazâ-ı mezbûr te'mâm mâlikâne-i vakf-ı mezbûr

Hinta nıb/471 Kuruş 3238

Şa'ir rub/153 Kuruş 478,5

Karye-i Seyideli tâbi'î nâhiye-i Komanal an muzâfât-ı Tokad te'mâm mâlikâne-i vakf-ı mezbûr

Hinta rub/74 Kuruş 508,5

Şa'ir rub/64,5 Kuruş 225

Mezra'î Kasel (?) tâbi'î nahiye-i mezkûr mâlikâne-i vakf-ı mezbûr

Hinta nıb/30 Kuruş 206

Şa'ir rub/25 Kuruş 78,5

Yekûn

6269,5

- 627 Öşr-i mahsul an cauib-İ evkâf-ı Hümâyûn

5642,5

- 880 Karyelerin ta'şirine me'nur şihnelerine ve mesânflerine virilen

4782,5

- 673 Zehâyir-i mezkûrun Tokad'a nakliye mesârifî

4089,5

- 500 Ber-ımutad-ı Kadîm hakim Efendilere virile gelen bera-yı muhasebe

3589,5

- 579,5 Hisse-i tevliyet an-hasılal-ı mezra-i öşr ve öşr-i mahsulât

3010

- 1505 Hisse-i evlâdiyet msf-ı mahsûl ber-mûceb-ı şart-ı vâkif

1505

Vâkif-ı nuunâileyhin sene-i merkûmeye mahsuben altı bin ikiyüz alınış dokuz buçuk kuruş varidatından ber-vech-i muharrer masânfatı hisse-i evlâdiyet ve tevliyeti fiir u nihâde bâkî bin beşyüz beş kuruş dalü fi ber-mûceb amel-i kadîm dokuz cihet itibâr olunarak ba-beravât beş nefer ehil-i nürtezika meyanelerinde taksîm olunmuşdur.

XV-XVI YÜZYILLARDA OSMANLI ANADOLU TOPLUMUNDA G AYRI MÜSLİMLERİN DURUMU: AMASYA ÖRNEĞİ*

Adnan GÜRBÜZ**

Giriş

Geniş bir coğrafya üzerinde kurulu olan Osmanlı İmparatorluğu'nda Hristiyanlar başta olmak üzere bir çok dine mensup topluluğun yaşadığı tarihi bir olgudur. Osmanlı medeniyetini oluşturan temel öğelerden birinin de din olduğu gerçeğinden hareketle; Osmanlı ülkesinde, ibadetlerin yerine getirilmesi, gerekli müesseselerin kurulması gibi alanlarda tam bir inanç ve vicdan hürriyetinin sergilendiği de bilinmektedir.

Klasik dönem Osmanlı toplumunda, Musevilerin sinagog ve havraları dışında; Hnsüyanların, Katolik Kilisesi, Ermeni Katolik Kilisesi, Gregoryen Ermeni Ortodoks Kilisesi, Grek Ortodoks Kilisesi, Rum Ortodoks Kilisesi, Süryani Ortodoks Kilisesi, Protestan Hristiyan Kilisesi, Keldanî-Nesturî Kiliseleri, Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi, Gregoryen Ermeni Ortodoks Patrikliği gibi üst kuruluşlarının da bulunduğu ibadethaneleri bunun bir delili olarak ileri sürebiliriz.

Osmanlı Devleti'nin, bu çok çeşitli gayr-i muslini unsurları dikkatle muhafaza ettiği, asla asinile yoluna gitmediği, devletin çöküşünden sonra bu unsurların aslı özelliklerinden hiç bir şey kaybetmeksizin tarih sahnesine zinde bir şekilde çıkmalarından da açıkça anlaşılabilir.

Osmanlı toplumunda devletin gayr-i müslimlerle olan ilişkilerini nüfus yapılan ve ekonomik durumları olarak iki kategoride incelemek mümkündür.

Nüfus Yapılan

Son yıllarda Osmanlı toplumunun çeşitli yönlerinin incelendiği araştırmalarda artık Osmanlıların İmparatorluk bünyesine kattıkları bölgelerde karşılaştıkları gayr-i

* Bu yazı 25-28 Eylül 1998 tarihinde İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü tarafından düzenlenen X. Milli Türkoloji Kongresine sunulan tebliğin geliştirilmiş şeklidir.

** Yrd. Doç. Dr..Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

müslim nüfusu kılıç zoruyla ve hemen müslüman olmaya zorlamadıkları ortaya çıkmış bulunmaktadır¹.

Mesela, Osmanlı idaresine girmesinin üzerinden altmış yıllık bir süre geçmiş olmasına rağmen 1520'li yılları Trabzon Sancağı'nda nüfusun hâlâ yüzde seksenbeşlik kesiminin gayr-i müslim olarak görünmesi manidardır². Yine mesela, Güneydoğu Anadolu Bölgesinde 1514'lü yıllar civarında Osmanlı hâkimiyetine giren Mardin şehrinde, fethi müteakip düzenlenen tahrir defterinde gayr-i müslim nüfusun zamanla daha büyük bir çoğunluğu teşkil ettiği, buna karşılık müslümanların aynı artış oranına ulaşamadıkları görülmektedir³.

İnceleme konumuz olan Amasya şehrine gelindiğinde: Amasya şehri, 1520 yılı tahrir defterinde 48'i müslüman ve 4'ü gayr-i müslim olmak üzere 52 mahalleden müteşekkildir. Gayr-i müslim nüfusun yaşadığı mahallelere, şehrin çok yakınında bulunan Dragobid, Ziyâre, Lîs. Kelkis ve Ağalık gayr-i müslim köyleri ile şehir içinde cemaat halinde yaşayan Nasriyye. Yaludiyân ve Zimmiyan taifelerinin üç yerleşme yerini de dahil edersek, gayr-i müslim mahalleleri olarak addedebileceğimiz yerleşme sayısı 12'yi bulmaktadır. Beş köyün de dahil olduğu 12 mahalle gayr-i müstimler tarafından kurulmuş olup. bunların hiç birinde müslümanlarla gayr-i müslimler karışık olarak otumuyorlardı⁴.

1520 yılı tahrir defterinde Amasya şehrinde 60 mahallede, 1990 toplam nefer yaşamaktadır. Bu toplam nefer nüfusun %78'ini 1555 nefer nüfusla müslümanlar teşkil ederken; geri kalan %22'lik kısım 435 nefer nüfusla Ermeni, Yahudi ve Rumlardan

¹ Mesela bkz. Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devleti'nde Gayr-i Müslim Teb'anın Yönelimi*, İstanbul 1990. s. 24-51; Ö.Lütfi Barkan, "Research on the Ottoman Fiscal Surveys", ed. M.A. Cook, *Studies in the Economic History the Middte Ecm*, London 1970, s. 163-171; Slanford J. Shaw, "The Otloman Census System and Popuiation", *Internañonal Journal of Middle East Studies*, 9(1978), s. 325-338; Yavuz Ercan, "Türkiye'de XV. ve XVI. Yüzyıllarda Gayrimüslimlerin Hukuki, İçtimai ve İktisadi Durumu", *Belleten*, XLVÜ7188(1983), s. 1119-1150; Gilfcs Veinstem, "Tetiliten Sonraki Osmanlı Millet Sistemi Üzerine Bazı Düşünceler", / *Uluslararası İstanbul'un Fethi Sempozyumu*, 24-25 Mayıs 1996, İstanbul 1997, s. 137-142.

² 1486 yılını ihtiva eden tahrir deUerinde Trabzon şelmünde müslüman hane 258, gayr-i müslim hane 901 iken; 1523 yılı tahrir defterinde 1005 müslüman haneye karşılık 6012 gayr-i müslim hane görünmektedir. Bu dununda şehrin nüfus yekünü müslümanlarda %14.32, gayr-i müslimlerde %8S.68 olarak ortaya çıkmaktadır, bkz. Heath W. Lowry, *Trabzon Şehrinin İslâmlaşma ve Türkleşmesi 1461-1583*, çev. Demet ve Heath Lowry, İstanbul 1981. s. 43, 93, 118.

³ Şehrin nüfusu, 1518 yılı tahrir defterinde müslümanlar 3594 hane, gayr-i müslimler 4616 hane; 1526 yılı tahrir defterinde müslümanlar 4610 hane, gayr-i müslimler 6202 hane; 1540 yılı tahrir defterinde ise. müslümanlar 5511 hane, gayr-i müslimler 8432 hane olarak görünmektedir. Şehirde, 1518 yılından 1540 yılına müslümanların nüfus artış oram %34'de kalırken, gayr-i müslimlerin nüfus artış oranı %56 olarak gerçekleşmiştir, bkz. Nejat Göyünc, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, Ankara 1991. s. 86. 88. 103.

⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşivi(BOA), *Tapu Deften* 387, s. 353-354.

meydana gelen gayr-i müslimler teşkil etmektedir. Gayr-i müslimlerin %17'si ki, 435 nefer nüfusun 73'ü Yahudi, kalanı da H'nstiyandır⁵.

Amas> a şehrinde mahalleler nüfus oranlaması itibariyle küçük birim yapılanması halinde olup, ortalama mahalle başına 33 nefer nüfus düşmektedir. Bu oran müslüman mahalle başına 32 nefer, gayr-i müslim mahalle başına ise 36 nefer olarak ortaya çıkmaktadır. Bu mahallelerden 39'unun 40, 14'ünün 20 neferin üzerinde nüfusa sahip oldukları görülürken, sadece 2 mahalle 80'in üzerinde nefer nüfus barındırıyordu. Amasya şehrinin en büyük mahallesi 94 nefer nüfusa sahip Dere Mescid iken, onu sırasıyla 91 neferle Sofular, 72 neferle Şamlular ve gayr-i müslim olmak üzere 73 neferle Savadİye mahalleleri takip etmektedir. Bir arada yaşayan Yahudi cemaati de 73 nefer nüfusla büyük mahalle yapılanması içinde görünmektedir. Amasya şehrinin en küçük mahalleleri ise, 7 nelerle Avkuniye, 9 neferle Alaca Mescid, 10'ar neferle Küba ve Mevlâna Sofu. 11 neferle Hızır Beğ mahalleleridir. Gayr-i müslim olmak üzere 8 neferle zimmi taifesinin birarada yaşadıkları birim yapılanması da nüfus yoğunluğu itibariyle en küçük birimi oluşturmaktadır.

Amasya şehrinin nüfusu 1520 tahririnden 1576 yılı tahririne kadar %67 oranında artış göstermek suretiyle 3326 nefer nüfusa ulaşmıştır. Bu oran, müslümanlarda 2551 nefer nüfusla %64 oranında iken, gayr-i müslimlerde 775 nefer nüfusla %78 oranında gerçekleşmiştir. Gayr-i müslimler arasında ise, Hnntiyanlar %97 oranında artarak 362 nefer nüfustan 712 nefer nüfusa artış göstermiş, Yahudiler 73 nefer nüfustan 63 nefer nüfusa düşmek suretiyle %14 oranında azalmışlardır⁶.

1520 yılından 1576 yılına ortalama mahalle başına düşen nefer nüfus sayısı müslüman mahallelerde 52, gayr-i müslim mahallelerde ise 60 nefer olmak suretiyle bir artış göstermişlerdir. Buna göre, iki mahalle150 neferin, 7 mahalle 100'ün ve 11 mahalle de 80'in üzerindedir. Öte yandan 24 mahalle 40'm ve 7 mahalle de 20'nin altında nefer nüfusa sahiptiler. Amasya şehrinin en büyük mahalleleri, şehrin dışında müslüman ve gayr-i müslimlerin kaşık olarak buldukları Dragobid, Ziyâre, Lîs , Kcklis ve Ağalık köyleridir. Şehir içinde Dere Mescid Mahallesi 94 nefer nüfustan 152 nefer nüfusa, gayr-i müslimlere ait olan Savadiye Mahallesi de 73 nefer nüfustan 129 nefer nüfusa ulaşmışlardır. Kübcügez Mahallesi 35'den 109 nefer nüfusa, Mehmed Paşa Mahallesi 64'den 105 nefer nüfusa artış gösteren büyük mahalleler olarak görülürken; Şeyh Çelebi Mahallesi 7 nefere, Küba Mahallesi 13 nefere düşen en küçük müslüman mahalleler olmuşlardır. Müslüman mahalleleri gibi küçülen bir başka gayr-i

⁵ XVI. yüzyılda Kayseri, Karaman, Amasya, Trabzon ve Erzurum şehirlerinin merkez alınarak Anadolu'nun nüfus durumunun incelendiği bir araştırmada; adı geçen şehirlerden sadece Amasya'da' Yahudi nüfusun yaşadığı belirtilmektedir, bkz. Ronald C. Jennings, "Urban Population In Analolia in the Sixteenth Century: A Study of Kayseri, Karaman, Amasya, Trabzon and Erzurum", *Üernational Journal of Middle east Studies*. 7(1976), s. 21-57. Bu Yahudi nüfusun büyük bir ihtimalle 1492-1496 İspanya ve Portekiz sürgünü Yahudiler olduğu düşünülebilir, bkz. Moshe Sevilla-Sharon, *Türkiye Yahudileri*, İstanbul 1993, s. 40-42. orlaya BOA, TD 2, s. 466480.

⁶ Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü, Kuyud-ı Kadime Arşiv(KKA), *Tapu Defteri* 26, s. 1 a-] 4b.

müslim mahallesi de 21'den 16'ya düşen Nasriyye cemaatinin bir arada yaşadığı yerleşme birimi olmuştur.

Tahrir defterlerinden takip edebildiğimiz kadarıyla Kanunî devrinin ilk başlarında, Amasya şehrinde 48'i müslüman ve 7'si gayr-i müslim olmak üzere 55 mahalle bulunmaktadır. Şehirdeki 7 gayr-i müslim mahallesinden 2'si cemaat ve biri de taife şeklinde yerleşmiş bulunmaktadır. Şehrin hemen yakınında bulunan 5 gayr-i müslim köyün de ilave edilmesiyle şehirde 60 mahallenin varlığı ortaya çıkmaktadır. 1576 yılına gelindiğinde ise, Müeyyedzâde ve Alaca Mescid mahallelerinin Yakutiye Mahallesi ile; Yörgüç Paşa Mahallesi'nin Gök Medrese Mahallesi ile birleşmeleri sonucu üç mahallenin eksilmesi ve Avkuniye Mahallesi ile 8 nefer nüfusa sahip zinimi tairesinin bir arada yaşadığı yerleşme biriminin ortadan kalkmalarına karşılık; Şah Çelebi ve Hızır Bey mahallelerinin sonradan kurulmaları ile şehirdeki mahalle sayısı 53 olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna şehir yakınındaki 5 gayr-i müslim köyü de ilave edilse bile mahalle sayısının 1520 tahririne göre 60'tan 58'e düştüğü görülür.

Şehirde, 1520 yılında müslümanlarla gayr-i müslimlerin karışık olarak bir arada yaşadıkları mahalle yokken, 1576 yılında 6 mahallede birden müslümanlarla gayr-i müslimlerin bir arada yaşadıkları görülmektedir. Bu mahalleler. Dede Kasını 28 nefer nüfus, 26 müslüman-2 gayr-i müslim; Bayezid Paşa 59 nefer nüfus. 58 müslüman-1 gayr-i müslim; Mescid-i Çeribaşı Mahmud Bey 44 nefer nüfus. 42 müslüman-2 gayr-i müslim; Eski Kethüda 34 nefer nüfus, 25 müslüman-9 gayr-i müslim. Şehir mahallelerinin dörtte birinde sadece gayr-i müslimler bulunmakla beraber, çoğunluğu her zaman müslümanlar oluşturmaktaydılar. Bununla birlikte, gayr-i müslimlerin her ne kadar az da olsa müslümanlarla karışık halde bir arada oturmaları dikkat çekicidir. 1576 tahririnde diğer bir dikkat çekici durum da 1520 tahririnde sadece gayr-i müslimlerin oturdukları şehrin mahallelerinden sayılan Dragobid ve Ziyare köylerinde müslümanlarla gayr-i müslimlerin karışık olarak bir arada oturuyor olmalarıdır. Buna göre Dragobid 109 nefer nüfusa sahip olup bunun 4'ü müslüman-105'i gayr-i müslim; Ziyare ise, 339 nefer nüfusa sahip olup, 101'i müslüman-238'i de gayr-i müslimler oluşturmaktadır.

Amasya şehrindeki gayr-i müslimlerin XVI. yüzyıl boyunca müslümanlara göre daha fazla çoğaldıkları görülmektedir. Gayr-i müslim nüfusun artış onun %78 iken. müslümanların artış oram %64 olmuştur. Bunun sonucunda gayr-i müslim nüfusun kendi içinde artış oranı %22'den %23'e yükselmiştir. Gayr-i müslim nüfusun içinde Hnsliyanlar %97 oranında artarken, Yahudiler %14 oranında bir azalma göstermiştir. Hrsliyanların artış oranı toplam şehir nüfusu içinde %19'dan %22'ye çıkmıştır.

Şehirde, 1520 yılında talimini olarak 5907'si müslüman ve 211 Ti de gayr-i müslim olmak üzere 8018 kişinin yaşamakta iken; 1576 yılında ise, 8907'si müslüman ve 2571'i de gayr-i müslim olmak üzere 11478 kişinin yaşadığı anlaşılmaktadır. Bunun sonucu olarak şehir nüfusunun yaklaşık %43 oranında bir artış gösterdiği görülmektedir⁷.

⁷ XV-XVI. yüzyıllar boyunca Osmanlı Anadolu'sunun çeşitli şehirlerinde ortaya çıkan tahmini nüfus oranları karşılaştırıldığında Amasya'nın nüfus itibarıyla önde gelen şehirler arasında yer

Sonuç olarak, klasik dönem Osmanlı toplum yapısı üzerinde gerçekleştirilen talirir defterlerine dayalı araştırmalarda, Osmanlı nüfus sayımlarının ortaya koyduğu gerçek, XVI. yüzyıl boyunca genel nüfusun İnzla arttığını ve bu artışa gayr-i müslim unsurun da büyük miktarda katkıda bulduklarını göstermektedir. Bu katkının sadece doğal artış yoluyla olmadığı, bir takım göçler dolayısıyla da gerçekleştiğini bilmemiz gerekiyor. Bilhassa 1492-1496 yılları İspanya ve Portekiz sürgünü Musevilere Osmanlı idaresinin kucak açması, ülke sınırları içinde yerleşmelerini ve yaşamalarını kolaylaştıracak tedbirleri alıp bu yolda idari düzenlemeler yapılması, insanseverliğin ve başka inançta olanlara saygı göstermenin tarih içinde ilk ve bu boyutta belki son örneğini oluşturmuştur.

Ekonomik Durumları

XV-XVI. yüzyıllar boyunca Osmanlı ekonomik hayatında XVII. yüzyıla gelinceye kadar büyük çaplı değişiklikler görülmemektedir. Osmanlı'nın salıp olduğu geniş coğrafya üzerinde gerçekleşen iç ve dış ticareti devlet, sıkı bir denetimi altında tutmuştur. Osmanlı'nın ekonomisi kendi keşme, ^etaa bār &ütaKI& W#dwvMk& dolaylı bu denetimin sağlanması da kolaylaşmaktadır. Üstelik, dünya ticaret yollarında XVII. yüzyılın sonuna kadar Osmanlı Devleti'nin kontrolündedir.

Gayri müslim unsurun bu çok düzenli ekonomik hayat içindeki yerine gelince; Osmanlılar Anadolu'yu idareleri altına aldıklarında bu coğrafya üzerinde her tarafa dağılmış çok miktarda Ermeni, Rum ve Musevî topluluğu buldular. Bu topluluğunun ekonomik hayatın bütün önemli iş kollarında üst seviyeden bir faaliyet içinde buldukları bilinmektedir. Bunlardan bilhassa Ermenilerin Osmanlı coğrafyası üzerinde her noktada ipek ticaretinde başarılı oldukları görülmektedir. Osmanlılar, Ermenilerin ticaretteki bu yeteneklerinden yararlanmak islediklerinden dolayı onlara kendi bölgelerinde dinî özerklik sağlamışlardır⁸. Diğer yandan Ermenilerin ekonomik durumlarını ve geleceklerini etkileyen çok önemli bir olay da Osmanlı-İran mücadelesi olmuştur. Yavuz Selim'in savaş sebebiyle Anadolu'da faaliyet gösteren İranlı tüccarları hapsedirip, mallarını müsadere ettirmesi ve İran ipek yolunu kapattırması ile başlayıp gelişen olaylar sonunda, Ermenilerin, daha önceki bilgi birikimleriyle İranlı tüccarların yerim alarak Osmanlı ipek ticaretine hakim olmalarına yol açmıştır⁹.

aldığı görülmektedir. MJI-ÜÜI Jiwa>: TŞOUHn .1.15(10.ju.vaunda JJUMUÜİSV -Kjvsfni,- .1UK10 jien 3500ü civarında bir nüfusa; Tokat, 7500'den 14000 civarında bir nüfusa ortalama %50 artış göstermek suretiyle sahip buldukları görülmektedir, bkz. Adnan Gürbüz, "XV-XVI Yüzyıllarda Sivas Şehrinde İdari ve Ekonomik Yapı", *Vakıflar Dergisi*, XXVI(1997). s. 95; M.Akif Erdoğan, "XV-XVII. Yüzyıllarda Kayseri Zimmeleri", *Tarih Boyunca Kayseri Sempozyumu Bildirileri*, Kayseri 1997, s. 71; İlhan Şahin-F eridim Emecen, "XV. A srm İkinci Yarısında Tokat Şehri", *Şeyhülislam İbn Kemal Sempozyumu*, Ankara 1986, s. 41-51.

⁸ İmparatorluğun ilk başşehri olan Bursa'da bulunan Ermeni Patrikliği, İstanbul'un feüdedilmesinden sonra cemaatıyla birlikte İstanbul'a getirilmek sureliyle yerleştirilmiştir, bkz. Hsat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Enneui Meselesi*, Ankara 1950. s. 89.

⁹ Osmanlı coğrafyasında cereyan eden ipek ticareti ve buna gayr-i müslim unsurun katkısı konusunda geniş bilgi için bkz. Halil İnalıcık, "Osmanlı Pamuklu Pazarı, Hindistan ve

Ermeniler, İsfahan'dan başlayıp Akdeniz'e kadar uzanan bölgede son derece faal bir ticaret ağı meydana getirmişlerdir. Bu üstünlüklerinin diğer bir sebebi de. eski ipek yolu üzerinde hemen her önemli durakta yerleşmiş bulunan soydaşlarından nakit sermaye sağlayabilme özelliklerine sahip bulunmalarıydı. Nakit sermayeye hakimiyetleri kısa zamanda Osmanlı iltizam sistemi içine girmelerine yol açmış, bilhassa imparatorluğun Önemli giriş noktalarında mesela Erzurum ve Bağdat'ta ipek ve gümrük mukataalarını ele geçirmelerini sağlamıştır¹⁰. Ermenilerin Osmanlı topraklarında hamam işletmeciliğinden kumaş boyacılığına, madencilikten baharat ticaretine kadar her türlü ekonomik faaliyetin içinde buldukları anlaşılmaktadır¹¹.

Osmanlı toplumunda, Ermenilerden farklı olarak diğer bir gayr-i müslini unsur olan Rumların da belirli bazı iş kollarında Ön plana çıktıklarını görüyoruz. Bu iş kolları bilhassa inşaat ve gemi yapımı sektöründe yoğunluk kazanmıştır. Mesela, 1553-1557 yılları arasında imparatorluk çapında bir devlet teşebbüsü olan Süleymaniye Camii inşaatında çeşitli mesleklerden toplam 3523 ustanın çalıştığını ve bunların 18 Urunun büyük çoğunluğunun Rum olmak üzere Hınsliyan lebaya mensup buldukları bilinmektedir¹².

Rumların büyük ölçüde istihdam edildikleri diğer bir devlet teşebbüsü de "Tersane-i Amire"dir. 1645'ü yıllarda İstanbul tersanelerinde gemi yapımı işinde çalışan ustaların büyük çoğunluğunun Rum oldukları ve bunların günlük ücretlerinin 12-16 akçe arasında değişen iyi bir gelire sahip buldukları görülmektedir¹³.

"Milel-i selâse" denilen Ermeniler ve Rumlardan başka Osmanlı Anadolu'sunda yaşayan diğer bir gayr-i müslini unsur olan Musevilerin. Osmanlı topraklarında belirli bir kaç bölgede, bilhassa İstanbul, Bursa, Selanik gibi büyük şehirlerin yanı sıra Mardin,

İngiltere: Pazar Rekabetinde Emek maliyetinin Rolü", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul 1993, s. 259-318; Doğu Anadolu'da süren Osmanlı-İran savaşı dolayısıyla çok sayıda Ermeninin daha emniyetli iç bölgelere, bilhassa Kayseri'ye göç edip yerleştikleri de bilinmektedir. Ermenilerin sayısı 1523-1554 yılları arasında %421, 1550-1583 yılları arasında ise %1781 oranında artış göstermiştir, bkz. R. Jermings, "Urban Population in Anatolia", s. 34.

¹⁰ Bağdat ipek gümrük mukataası 1645 yılı için 9.5 milyon akçeye Ermeni İskender'e, Bağdat gümrük mukataası ise, yine aynı miktara Ermeni Şato'ya 1633 yılı için açık artımla yoluyla tevcih edilmişlerdi, bkz. BOA, *Maliyeden Müdevver Defterler 4397*, s. 123: 9829. s. 115: Osmanlı İmparatorluğu'nda sermaye birikimi ve bu sermayenin hangi alanlarda kullanıldığı hususunda bkz. Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*. 2. bsk., İstanbul 1990, s. 75-76; Coşkun C. Aktan, "Osmanlı İltizam Sistemi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 71(1991). s. 73-79.

¹¹ Geniş bilgi için bkz. A.İhsan Bağış, *Osmanlı Ticaretinde Gayr-i Müslimler*, Ankara 1983, s. 113-117; Duralı Yılmaz, "Osmanlı Devleti'nde Ermenilerin Himayesi", *İlini ve Sanal*, 6(1985), s. 43-45.

¹² Ömer L. Barkan, *Süleymaniye Camii ve İmareti İnşaatı*, I, Ankara 1972, s. 172-174.

¹³ İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı, XVII. Yüzyılda Tersane-i Amire*, Ankara 1992, s. 145-149; XVI-XVII. yüzyıllarda gemi sektöründe çalışan ustaların aldıkları ücretlerin Akdeniz dünyası içinde Osmanlı ile diğer ülkeler arasındaki bir mukayesesi için bkz. Murat Çizakça, *İslam Dünyasında ve Batıda İş Ortaklıkları Tarihi*, çev. Şehnaz Layikel. İstanbul 1999, s. 76-111.

Tokat ve Amasya şehirlerinde küçük nüfuslar halinde yaşadıkları bilinmektedir¹⁴. Bunların da ekonomik yönden, Osmanlı ticarî potansiyeli içinde yer aldıkları ve daha çok yünlü dokuma sanayii sektöründe uğraş verdikleri görülmektedir. Musevilerin, Ermenilerden daha geniş ölçüde Osmanlı ticareti içinde mükataa sistemine girdikleri ve önemli paylar elde ettikleri anlaşılıyor. Mesela.. Halep gümrüğü nuukataasının bir müslümanı ile ortaklaşa olmak üzere Musevî sermayedar Yalıya'ya 1619 yılı için 1380000 akçeye tevcih edildiği; yine, Ankara'da sof cenderesi ve boyahane mukataasını 1592 yılı için 1100000 akçeye Mayer adlı bir Musevî'ye tevcih edildiği görülmektedir¹⁵.

Yünlü dokuma sanayii sektöründe ihtisas derecesinde bilgi birikimine sahip olan Musevilerin, Osmanlı idaresi tarafından bilhassa Selanik'e yerleştirdikleri ve yeniçeriler için çuha dokumakla mükellef tutuldukları bilinmektedir¹⁶. Selanik şehrinin 1478 yılı tahrir defterinde Museviler'in kayıtlı olmadıklarına bakılırsa bunların yukarıda bahsi geçen İspanya sürgünü Sephardim Musevileri olduğu anlaşılıyor. O dönemde İspanya yünlü dokuma sanayii Avrupa'nın en ileri dokuma tekniğine sahipli. Sephardim Musevileri sürgün sonucu Selanik'e bu ileri tekniği getirmek suretiyle Osmanlı sanayiinin gelişmesine büyük oranda katkıda bulunmuşlar ve Osmanlı ordusunun büyük bir bölümünün giyim İşim bu sayede çözümlemişlerdir. XVI. yüzyılım başında Selanik Musevileri, 96000 zira'(arşın) çuha dokumakla mükellefken, bu miktar XVII. yüzyılım başında 28000 zira'ya kadar çıkarılmıştır¹⁷.

Amasya şehrinde yaşayan gayr-i müslim topluluğunun ekonomik yapı içindeki durumlarına baktığımızda; 1520 yılı tahrir defterinde Amasya şehrinin padişah ve mirliha hasları arasında paylaştırılmış olan vergi gelirleri toplamında 33000 akçelik yer işgal eden •'mizân-ı harir" mukataasını Musevî Joachün'e 1540 yılı için tevcih edildiği belgelerden izlenebiliyor". 1576 yılı tahrir defterinde aynı mizân-ı harir mukataasının yıllık vergi gelirinin 45000 akçeye yükseldiği; bozahane mukatasının da 500 akçelik vergi geliri bulunduğu ve Avram adlı bir Musevî'ye 1580 yılı için iltizama verildiği görülmüştür¹⁴.

Şehirde gayr-i müslim nüfus çok fazla olmamasına rağmen, şarap üretimi ve tüketimi ile ilgili 1576 tahririnde. "Bâc-i hamr-ı gebrân ve yahudiyân-ı nefis-i şeh. haneden gelen hararın batmanından bir akçe ve hamr için gelen üzüm hamimden üçer akçe alınur, fi sene 8000 akçe" şeklinde geçen kayıttan anlaşıldığına göre şehir merkezinde yaşayan gayr-i müslim unsurdan şarap üretimi ve tüketimi ile ilgili yıllık 8000 akçe bâc alınmaktadır. Bu kayda ilaveten Rum Eyaleti kanunnamesinde, "Hamr

¹⁴ M. Sharon, *Türkiye Yahudileri*, s. 34-59.

¹⁵ BOA, *Maliyeden Mildevver Defter 75X9*, s. 25; 4088, s. 42; M. Çizakea. *İş Ortaklıkları Tarihi*, s. 128-130; Özer Ergeni;. "1600-1615 Yılları Arasında Ankara İktisadi Tarihine Ait Araştırmalar", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler/Tartışmalar*, Ankara 1975, s. 145-163.

¹⁶ Vîalü SaYülioğnu, "Yeniçeri Çuhası ve ü. Bayezid'in Son Yıllarında Yenicen Çuhası Muhasebesi", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 2-3(1974), s. 417.

¹⁷ H. İmılaL "*Osmanlı Pamuklu Paşan*", s. 283-285; H. SahiJlioglu, "*Yeniçeri Çuhası*", s. 415.

¹⁸ BOA. *Tapu Defteri 387*, s. 137; *Maliyeden Mildevver Defter 6229*, s. 47.

¹⁹ KKA. *Tapu Defteri 26*, s. ^*Maliyeden Mildevver Defter 6818*. s. 56.

hasılı olan yerlerde sipahi iki ay menapoliya dutub hanımı sata, gücile kefere üzerine bırakmaya ve menapoliya dutmak istiyecek keferenin fiçılarını mühürlüyeler ve iki ay menapoliya için yıllık hangi ayın ihtiyar idrclirse ol aylarda satalar" şeklindeki hüküm, gayr-i müslim reayanın ticari faaliyetleri ile ilgili bir fikir vermektedir²⁰.

Amasya şehrinde 1576 yılı itibariyle yaşayan 775 nefer nüfusa sahip gayr-i müslimlerden alınan ve "İspençe"^{ir} adı altında geçen baş ya da cizye vergisinin miktarı da 8000 akçe olarak görülmektedir³¹.

Sonuç

Osmanlı topraklarında yaşayan ve "Milel-i selâse"¹ denilen belli başlı üç gayr-i müslim unsurdan Ermeni, Rum ve Yahudilerin, büyük bir imparatorluğun koruyuculuğu altında Osmanlı ekonomisiyle bütünleşmek suretiyle devletin en çok ihtiyaç duyduğu sermaye sahibi bir konuma yükseldiklerini görüyoruz, Gayr-i müslim unsurun bunun karşılığında sadece cizye vergisi ve ticaretle müslümanlardan %1 oranında daha fazla ödedikleri gümrük vergisi mükellefiyetleri bulunuyordu. Bu ekonomik bütünleşmenin iki taraf için de faydalı sonuçlar doğurduğu görülmektedir. Gayr-i müslim unsur, serbestçe ticaret yaparak zenginleşirken, gerek cizyelerini ödeyerek ve gerekse açık artırma yoluyla devlet teşebbüsü nükulaa ve iltizam ihalelerine girerek devlet hazinesine büyük gelirler sağlamışlardır. Osmanlı'nın XVI. yüzyılda gerçekleştirdiği gayr-i müslimlere yönelik istihdam siyasetinin bugün dahi bir çok gelişmiş ülkeye örnek oluşturabileceği düşünülebilir.

²⁰ KKA, *Tapu Defteri* 14, s. 4b.

²¹ KKA, *Tapu Defteri* 26, s. 18a; Osmanlı Devleti'nde yaşayan gayr-i müslim unsurun ödemiş oldukları vergiler ve mükellefiyetleri hususunda geniş bilgi için bkz. Yavuz Ercan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar", *Belleten*, LV/213(1991), s. 371-391.

XV-XVI. YÜZYILLARDA UŞAK KAZASI PİYADE VE MÜSELLEM TEŞKİLÂTI

Turan GÖKÇE'

Giriş

Osmanlı Devleti'nin kuruluş devri askerî örgütünde son derece önemli bir yer işgal eden *yaya ve müsellemler* teşkilâtı, geçmişî Selçuklu devrine kadar uzanmakla beraber, Orhan Gazi döneminde (1324-1362) kurulmuştur¹. Kaynağım büyük ölçüde yürükler ile Türk köylülerinin oluşturduğu *yaya ve müsellemler*, kendilerine tahsis edilmiş olan çiftliklerde, *yaya-müsellemler* ve *yamağdm&mu* müteşekkil *ocaklar* halinde teşkilatlanmak suretiyle., bütün Anadolu ve Rumeli sathına yayılmışlardır. Bunlar, iküncilerin sefere atlı olarak iştiraki ve nisbeten daha geniş imkânlarla sahip olmaları dışında, memur oldukları vazife itibariyle aynı statüyü hâiz olmuşlardır². Başlangıçta, tasarruflarında bulunan çiftliklere mukabil, emir vâkî olduğunda muharip bir güç olarak filen sefere katılan *yaya ve müsellemler*, zamanla, özellikle Yeniçeri Ocağı'nin kurulması ile birlikte, kapıkulu askerinin yaygınlaşması sonucunda geri hizmete çekilerek, önemli mirî hizmetlerin ifâsına memur edilmişlerdir. Bu durum, ocak nizamının bozulmasıyla, XVI. asrın sonlarında teşkilâtın lağvına kadar devam etmiştir³.

Aşağıda zikredilecek olan ilgili tahrir defterleri, kısaca temas edilmiş olan *yaya ve müsellemler* ocaklarının Anadolu Eyâleti bünyesinde en yaygın olduğu alanlardan birisinin de Uşak kazâ dâiresi olduğunu göstermektedir. Nitekim, mirîye veya vakfa tahsis edilmiş olup, mufassal limar ya da evkaf lahrir defterlerine kaydedilmiş bulunan arazi ve nüfusla kıyaslandığında da, Uşak kazasının piyade ve müsellemler defterlerinde kayıtlı, oldukça önemli bir *yaya ve müsellemler* potansiyelini bünyesinde barındırdığı anlaşılmaktadır. İşte bu çalışmada, sözkonusu potansiyelin ortaya konulması suretiyle.

¹ Yrd. Doç. Dr., E.Ü. Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Öğretim Üyesi.

² 1. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatında Kapıkulu Ocakları I Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı*, Ankara 1984, s. 1-5; Halime Doğru, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaya-Müsellemler-Taya Teşkilatı (XV-XVJ. Yüzyılda Sultanömi Sancağı)*, İstanbul 1990, s. 1-8.

³ 2. Feridun M. Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara 1989, s. 142-143.

³ 3. Tafsilat için bkz. Muzaffer Arıkan, *XV. Asırda Yaya ve Müsellemler Ocakları (Toprak Tasarrufu. Vergi Muafiyetleri ve /fizme/)*, (A.Ü.D.T.C.F. Yayınlanmamış Doçentlik Tezi), Ankara 1966; Aynı Müellif, "Yaya ve Müsellemlerde Toprak Tasarrufu", *Atatürk Konferansları Vm'* (1975-1976), Ankara 1983, s. 175-201; II. Doğru, /lym eser, s. 8-50.

Uşak kazasının sâdece bir yönü aydınlatılmaya çalışılacaktır. Bir başka ifadeyle, Osmanlı piyade ve müselleme teşkilâtının Uşak kazâ dâiresindeki küçük bir kesiti ortaya konulacaktır. Ancak, buna geçmeden önce, konumuza zemin teşkil eden kaza dâiresi ve esas kaynağımızı oluşturan piyade ve müselleme tahrir defterleri hakkında kısa bilgi vermek yararlı olacaktır.

1953 yılında yapılan idarî düzenleme İle Kütahya'dan ayrılmak suretiyle teşkil edilmiş olan bugünkü Uşak ilinin esâsım oluşturan ve 1429'da Germiyan-ili'nin ilhâkıyla. nihâi olarak Osmanlı hâkimiyetine girmiş olan Uşak⁴, klasik Osmanlı idarî taksimatına göre. Anadolu eyâletine tabî Kütahya sancağına bağlı, kaza statüsünde bir idarî birim olarak düzenlenmiştir⁵. Bağlı bulunduğu sancağın orta kesiminde yer alan Kaza, kuzeyde aynı sancağa tabî Altıntaş. Gediz ve Simav, batıda Selendi ve Kula, güneyde Lâzıkıyye (Denizli) ve Honaz, güney-batıda Şeyhlii (Çivril) kazaları, doğuda ise Karahisâr-ı Sâhib sancağı ile mahdud bir alanı kaplamaktadır. Buna göre, mezkûr asırlarda Kula kazası dâhilinde bulunan Eşme hâriç olmak üzere, bugünkü Uşak ilinin merkez ilçe. Banaz, Karahallı, Sivasslı ve Ulubey ilçelerinin işgal ettiği alandan ibaret olan kaza dâiresi. Ona Anadolu'yu Batı Anadolu'ya bağlayan iç-Batı Anadolu eşiği üzerinde oldukça önemli bir yer işgal etmektedir¹.

I. Kaynaklar

1. Piyade Defterleri

Aşağıda ayrıca işaret olunacağı üzere, piyade teşkilâtı İtibariyle Karahisâr-ı Sâhib Yaya Sancağına tabî olan kaza çiftliklerinin de kaydedilmiş bulunduğu üç mufassal piyade tahrir defteri bulunmaktadır⁷. Bunlardan ilki, Kânûnî döneminde, Mustafa bin Hayreddin'in emânetinde kâtib Mustafa bin Mehmed tarafından tahrir edilmiş olup. 952 (1545) yılında tamamlanmıştır". İkinci kısmında Karahisar müselleme çiftliklerinin kaydedilmiş olduğu defter toplam 351 sâhifeden ibaret olup. Uşak kazasına tabî olan nahiyeler s. 210-265 arasında kaydedilmiştir. İkincisi, emîn tâyin olunan

⁴ Bkz. Mustafa Çetin Varlık, *Germiyan-oğudlan Tarihi (1300-1429)*, Ankara 1974; Haşım Tümer. *Uşak Tarihi*, İstanbul 197], 20-23; Besim Darkot, "Uşak", *İslâm Ansiklopedisi*, 13, s. 74.

⁵ XVI. yüzyılda Uşak kazasının idarî laksimâtı ve kısa bir değerlendirme İçin bkz. Mustafa Çetin Varlık, "XVI. Yüzyıl Osmanlı İdarî Teşkilâtında Kütahya", *Türklük Araşrmalan Dergisi 2* (İstanbul 1986), a. 201-239; Aynı müellif, *XVI. Yüzyılda Kütahya Sancağı* (Atatürk Üniversitesi, Yayınlanmamış Doçentlik Tezi). Erzurum 1985. s. 284-288; Aynı müellif, "XVI. Yüzyılda Kütahya Sancağı'nda Yerleşme ve Vergi Nüfusu", *TTK Belleten* LU/202 (Nisan 1988), s. 144-148.

⁶ Tafsilat için bkz. 13. Darkot, "Aynı madde", s. 73-74; Ali Cevad, *Memâlik-i Osmâniyenin Tarih ve Coğrafya Lügati*, Dersaadet 1313, s. 548-549; Şeraseddin Sami, *KâmûsU'l-Âlâm*, H, İstanbul 1306, s. 1306; IV, s. 3155.

⁷ Karahisâr-ı sâhib yaya sancağına âit 859/1455 tarihli en eski defterde (Başbakanlık Osmanlı Arşivi *Mâlîyeden Mf-İdevver Defterler (=BOA.MAD)-4*) Uşak kazası piyadeleri bulunmamaktadır.

⁸ Başbakanlık Osmanlı Arşivi *Tapu Tahrir Defterleri (=BOA.TD)-237*.

Karahisâr-ı Sâhib kadısı Mevlânâ" Mehıncd tarafından 967 (1559-1560) tarihinde tamamlanmıştır⁹. Yine ikinci kısımda Karahisâr-ı Sâlib müsellemlerinin kaydedilmiş olduğu defler, toplam 278 sâhife olup, Uşak kazası 27b-29a, 84b-105b varakları arasında yer almaktadır. Yine aynı şekilde., Karahisâr-ı Sâhib müsellemlerinin de yazılmış olduğu üçüncü defter ise, ahkâm-ı mâliye kâtiplerinden Kâtip Ahmed marifetiyle 987 (1579) yılda tamamlanmıştır¹⁰. Toplam 353 sâhifeden ibaret olan defterde Uşak kazası 72-76 ve 250-306. sâhifeler arasında kaydedilmiştir.

2. Müsellem Defterleri

Müsellem teşkilâtı itibariyle Kütahya sancağına bağı olan Uşak kazası müsellemlerinin de kaydedilmiş bulunduğu topları yedi mufassal müsellem tahrir defteri bulunmaktadır. Bunlardan en eskisi,, gurre-i Muharrem 862 /19-29 Aralık 1457 tarihli olup, Uşak kazası 51-57. sâhifeler arasında kaydedilmiştir¹¹. Yine XV. yüzyıla *ûit* olan ikincisi Şaban 894/Temmu/, 1489 tarihlidir¹². Uşak müsellemleri defterin 54-60. sâhifeleri arasında yer almaktadır. XVI. asra âit müsellem defterlerinden ilki 927/1520-152Harihlidir. 344 sâhifeden ibaret olan defterde, Uşak kazası 249-299 arasında kaydedilmiştir¹³. Mustafa bin Hayreddin'in emânetinde, Rumeli defter kâtiplerinden Mustafa tarafından tahrir edilmiş olan ikinci defter, 952/1545 tarilili olup. loplara 168 sahiledir¹⁴. Uşak müsellemleri 132-168. sâhifeler arasında kayıtlıdır. Sabık Kütahya kadısı Süleyman bin Ahmcd'in emînliğinde 968/1560-61 tarihinde kaydedilmiş olan üçüncü defter¹⁵, toplamı 155 sahife olup, Uşak kazası 123-155 arasında bulunmaktadır. Aynı dönemul*. Kütahya livasının iimar ve evkaf talırlırlenni de gerçekleştirmiş olan Dergâh-ı Âli müteferrikalarından Mehmed RâhimTnin emânetinde. Defler-i Hâkânî kâtiplerinden Kâtip Kasım tarafından, evâil-i Rebiülâhır 979/23 Ağustos-1 Eylül 1571 tarihinde tamamlanmış olan dördüncü defter¹⁶ 196 sâhifeden ibarettir. Uşak müsellemleri 155-193. sâhifeler arasında yer almaktadır. Divan kâtiplerinden Muhammed tarafından 988/1580 yılında tamamlanmış olan son defter¹⁷ ise toplam 164 sâhife olup, Uşak kazası 132-164 arasında kaydedilmiş bulunmaktadır.

Piyade ve müsellem teşkilâtının lağvedilmesi üzerine, timar ve zeamete tahsis edilmiş olan mensüh yaya ve müsellem çiftliklerinin kaydedilmiş olduğu *mensüh piyade ve müsellem defteri*¹⁵, tarihsiz olmakla beraber, 1582-1583 yıllarında tanzim edilmiş

⁹ BOA TD-320.

¹⁰ BOA.TD-574. Aynı defterin aynı arşivde mükerrer nüshası bulunmaktadır. BOA-TD-574m, s. 78-82,262-318.

¹¹ İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, *Muallim Cevdet Yazmalan-0.93*.

¹² İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, *A^a/fım Cevdet Yazmalan-0.72*.

¹³ BOA.TD-103.

¹⁴ BOA.TD-242.

¹⁵ BOA.TD-328.

¹⁶ BOA.TD-5/7.

¹⁷ BOA TD-589.

¹⁸ Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadîme Arşivi, *Tapu Tahrir Defleri* (=TKGM.KKA.n:>)/58.

olmalıdır. Toplam 353 varakdan ibaret olan defterin ilk bölümünde (v. 1b-261b) mensûli piyâde çiftlikleri kaydedilmiştir. Uşak kazası mensûh yaya çiftlikleri, "Şeyhlü ve Uşak" ile "Banaz" dan oluşan iki nahiyeye bağlı olarak, 86b-140b ve 160b-167a varakları arasında kaydedilmiştir, ikinci kısımda ise Kütahya mensûh müselleme çiftlikleri yazılmış olup, Uşak müsellemleri 307a-318a ve 349b-350b varakları Uşak müsellemlerine tahsis edilmiş bulunmaktadır.

II. Piyade Teşkilâtı

1. İdarî Taksimât

Giriş kısmında da işaret olunduğu üzere, Sipahi sancağı itibarıyla Kütahya'ya bağlı kaza statüsünde bir idarî birim olan Uşak, ilgili defterlerden anlaşıldığı kadarıyla, piyâde teşkilâtı bakımından oldukça farklı bir durum arz etmektedir. Uşak piyâdeleri, kaza dâiresi itibarıyla hem-hudud olduğu. Anadolu eyâletine tabî 12 yaya sancağından¹⁹ birisi olan *Karahisar-ı Sâhib* sancağına bağlı olarak teşkilâtlanmıştır²⁰.

Fatih döneminde, 1455 yılında tanzim edilmiş olup, XV. yüzyıldaki durumu aksettiren deftere göre Karahisar-ı Sâhib yaya sancağına bağlı olarak 10 nahiyeye kaydedilmiştir²¹. Bunlar içerisinde Uşak piyâdelerine rastlanmaması ve söz konusu asra ait başka bir defterin de bulunmaması dolayısıyla, Uşak yaya teşkilâtının XV. yüzyıldaki durumunu yeterince aydınlatma imkânı bulunmamaktadır.

Buna mukabil, kaynaklar arasında zikredilmiş olan 1545²², 1559²³ ve 1579²⁴ tarihli defterler, XVI. asırdaki durumu gayet açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Buna göre, sancak piyâdeleri, her biri nahiyeye²⁵ addedilen ayrı üniteler halinde kaydedilmiş

¹⁹ Sancak tevcih defterlerinde (Topkapı Şurayı Müzesi Arşivi, *Defter* (=TSMA.D)-5'246 (Mİ527); Başbakanlık Osmanlı Arşivi Mâliyeden Müdevver Defterler (=QOA.MAD)-563 (M. 1568-1574)'den ıkl. I. Metin Kunt, *Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, İstanbul 1978, s. 131-132, 137-138; M. Feridun Emecen-İlhan Şahin, "Osmanlı Taşra Teşkilâtının Kaynaklarından 957-958 (1550-1551) Tarihli Sancak Tevcih Defteri T, TTK Belgeler XIX/23 (Ankara 1998), s. 65-66.) kaydedilmiş bulunan Anadolu yaya sancakları şunlardır: *Kütahya, Karahisar-ı Sâhib, Karesi, Biga, Mentеше, İamid, Bolu, Aydın, Hüdavendigar, Ankara, Sultanönü*.

²⁰ Üçler Bulduk tarafından hazırlanmış olan doktora tezinde, XVI. yüzyılda sancağın genel idarî yapısı çerçevesinde, yaya ve müselleme sancak teşkilâtına da değinilmiştir: *XVI. Asırda Kara Hisar-ı Sahib Sancağı* (A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 1993, s. 76-88. Karahisar-ı Sâhib sancağının genel idarî taksimâtı hakkında ayrıca bkz. Mustafa Karazeybek, "Osmanlı Taşra Teşkilâtında Karahisar-ı Sâlûb Sancağı um idarî Yapısı", AX #. *Sosyal Bilimler Dergisi W* (Afyon Nisan-2000), 100-115.

²¹ BOA.MAD-4: *Karahisar (Şehrâhâd), Sincanlı, Sandıklı, Şuhud, Tutman Dağı, Giçi Sincanlı, Kayrhisan., Elçi, Barçınlu, Çöla*.

²² BOA.ro-2.77.

²³ BOA.TD-320,

²⁴ BOA.TD-574.

²⁵ Osmanlı taşra teşkilâtında en yaygın idarî ünitelerden birisi olarak "nahiyeye" hakkında bkz. Tayyîb GÖKBİLGİN, "Nahiyeye", *İslâm Ansiklopedisi* IX. s. 37-39; Nejat. Göyünç, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, Ankara 1991, s. 38-39; Feridun M. Emecen, *Aydın eser*, s. 110.

bulunan 31 idâri birim oluşturmuşlardır; Mirliva hâssına tâbî olarak, *Karahisar, Ulusincanlıt, Kayırhisar, Şuhud, Şeyh i ü ve Uşak* ile *Ulugobek*: ser-piyâdegâna tâbî olarak *Kayırhisar, Barçınlu, Oynaş, Kayırhisar, Kayırhisar, Barçınlu, Sincanlı, Kızı/taş, Dulmcıdağı, Sandıklı, Sandıkht-ı diğer, Elçi, Yalak, Çöla, Homa, Geyikler, Yalak, Elçi, Sandıkla, Sandıkht-ı diğer, Uşsak, Banaz, Uşsak, Uşsak-1 diğer* nahiyeleri kaydedilmiştir. Büyük çoğunluğu sipahi sancağı İtibariyle de Karahisâr-ı Sâhib'c tâbî olan üniteler yanında. Uşak. Ulugobek. Banaz, Yalak. Şeyhlü. Homa ve Geyikler Kütahya sancağına bağlı. Karahisâr-ı Sâhib hududunda yer alan nahiyelerdir. Burada dikkati çeken önemli hususlardan biri de. klasik Osmanlı idâri taksimatına göre kaza addedilen bir idâri ünitenin, sadece kendisine tâbî olan nahiyeler değil, bizzat kazaya isim teşkil eden aynı ad altında birkaç ayrı nâhiye olarak kaydedilmiş olmasıdır. Aynı adla, 4er nâhiye olarak kaydedilmiş olan *Kayırhisar* ve *Sandıkla* ile 3 nâhiye olarak yazılmış bulunan *Uşak* bunun en tipik örneklerini teşkil etmektedirler.

Yukarıda, defterlerde kaydediliş sırasına göre aynen aktarılmış olan nâhiye isimlerinden de anlaşılacağı üzere, araştırına alanımızı teşkil eden Uşak kaza dâiresinde bulunan piyade çiftlikleri biri mirliva hâssı. diğer dördü de ser-piyâde olmak üzere, her biri nâhiye addedilen toplam 5 ünite hâlinde teşkilâtlanmıştır. Bunlar, mirliva hâssına tahsis edilmiş olan *Ulugobek* (bugünkü Ulubey), ser-piyâde olarak kaydedilmiş olan *Uşak, Banaz, Uşak* ve *Uşak-1 diğer* nâli i yeler in den ibarettir²⁶. Osmanlı idâri taksimatında geçerli olan umûmî kaideye uygun olarak. Uşak kaza dâiresinde bulunan piyade çiftliklerinin nahiyelere taksiminde de, hem çiftliklerin murâkebesi hem de hizmet vâkî olduğunda yaya-başının sevk ve idaresinde kolayca toplanılarak hizmete eşilmesi kaygısıyla, coğrafi bütünlüğün dikkate alındığı anlaşılmaktadır³⁷. Mirliva hâssına dâhil olan *Şeyhlü ve Uşak* başlığı altında kaydedilmiş olan çiftliklerin tamamı Uşak kaza dâiresi hâricinde. Şeyhlü'ye tâbî iskân yerlerinde bulunduğundan, konumuzun dışında kalmaktadır³⁸.

2. Piyade Çiftlikleri ve Nüfus Durumu

İlgili piyade defterlerinde yer alan kayıtları aktarılmasıyla hazırlanmış olup, ek olarak verilmiş olan listelerden çıkarılan toplu sonuçları değerlendirmek suretiyle Uşak yaya çiftliklerinin genel durumunu netleştirmek mümkündür. Öncelikle, kaza dairesindeki her bir idarî üniteye kaydedilmiş olan çiftlik adedi ile yaya-yamak ve sair unsurlardan müteşekkil nüfus durumunu bir icmâl tablo üzerinde ifade etmek gerekirse, şöyle bir sonuç ortaya çıkmaktadır;

²⁶ Aynı isim altında kaydedilmiş olan üç ünitenin ayırdedilebilmesi için, aşağıda yapılacak olan değerlendirmelerde, ilki (1), diğerleri ise "ikinci" ve "üçüncü" olarak belirtilecektir.

²⁷ Sultauönü sancağındaki aynı durum için bkz. H. Doğru, *Aym eser*, s. 55-57.

²⁸ BOA.7D-2J7, s. 57-74; BOA. TD-320, v. 21a-27a; BOA.7P-574, s. 56-71.

XV-XVI YÜZYILLARDA UŞAK KAZASI PİYADE ÇİFTLİKLERİ
VE NÜFUS DURUMU

Tarihi	Nahiye	Kf-y Adedi	Çiftlik Adedi	Ne- fieri'i	YHVII- Yü.ü.ı.S\	Rt.sık-	Su- K ^m	İ- m:ün	Mü- ius- MI	Ma- lül VS-	Di-	Gâ-	M lir- de	Tahmini Nüfus,		
														I	il	
1545	Ulugöbek	3	y	.121	65	41	7	-	1	ı	-	7	54	363	1.123	
	Uşak(1)	S	34	403.	21S	145	-	-	4	16	17	34	180	1.211	1.423	
	Banaz	14	21	.209	121	62	4	-	4	14	4	14	11	627	7X1	
	Uşak (2)	16	25	368	204	136	4	-	-	20	4	29	153	1.104	1.280	
	Uşak (3)	10	27	387	2MI	145	6	-	9	16	10	7	15n	1.1(51)	1.331	
Toplam=		-40	-	122	LAM	m<>	521	24	-	1S	7A:	.35	95	65.4	4.4<4	5.22<
1579	Ulugöbek	3	9	110	75	32	-	-	-	1	2	2	56	330/	422	
	Uşak(1)	6	32	411	243	134	-	4	2	21	7	4	162	1:233	1.519	
	Banaz	13	18	177.	116	44	-	1	1	11	4	3	66	531	709	
	Uşak (2)	14	26	301	1S9	96	-	-	-	17	1	-	123	903	1.121	
	Uşak (3)	11	28	422	237	153	-	3	1	25	3	11	124	1.266	269	
Toplam=		47	122	421	1421	421	421	421	421	421	421	421	421	421	421	421

Aşağıda verilmiş olan listelerden de ayrıntılı bir şekilde takip edilebileceği üzere, 1545'de Ulugöbek nahiyesinde 3 köyde 9, Uşak (1)'da 6 köyde 34, BanazMa 14 köyde 21, ikinci Uşak'da 16 köyde 29, Uşak-ı diğer olarak kaydedilmiş bulunan üçüncü Uşak'da ise 10 köyde 29 çiftlik olmak üzere, toplam 49 köyde 122 çiftlik tespit edilmiştir. Çürümüş olan kısımlarındaki kayıtlar İtibariyle eksik olduğu için isim tabloya yansıtılmamış olan ikinci deftere göre, 1559'da Ulugöbek'de aynı durumun muhafaza edildiği görülmektedir. Bununla birlikte, Uşak (1)'da 6 köyde 32, Banaz'da 14 köyde 20, ikinci Uşak'da 14 köyde 26, üçüncü Uşak'da 9 köyde 28 olmak üzere, toplam 46 köyde 115 çiftlik tespit edilebilmiştir. Ulugöbek ve Uşak (1)'daki durumun muhafaza edilmiş olduğu 1579'da diğer nâhiyelerdeki köy ve çiftlik sayılarında küçük bazı değişiklikler görülmektedir. Buna göre, Banaz'da 13 köyde 18, ikinci Uşak'da 14 köyde 26, üçüncü Uşak'da ise 11 köyde 28 olmak üzere, kaza genelinde toplam 47 köyde 113 çiftlik tespit edilmektedir. Gerçek durumu tam olarak yansıtmayan 1559 tarihli rakamlar bir yana, 1545'den 1579'a kadar geçen zaman içerisinde, Uşak piyadelerinin ifa etmiş oldukları mîrî hizmetlere mukabil tasarruf ettikleri *ocak* tâbir olunan çiftlik sayısının 122'den 113'e düşmüş olması dikkati çekmektedir. Bunda, aşağıda ayrıca işaret olunacağı üzere, ziraî ya da yaya-yamak kapasitesi itibariyle yeterliliğini yitiren çiftliklerin mevkufa kaydedilmiş olması önemli rol oynamıştır.

Kayıtağmı yÖrük-Türkmen teşekkülleri ile Türk köylülerinin oluşturduğu söz konusu piyade çiftliklerinin önemli bir kısmı öz Türkçe isim taşımaktadır. Keza, listelerdeki şahıs isimleri ile mâruf olan çiftlikler dikkate alındığında, ocağm kumcusu yayanın ismini almış olan çiftliklerin sayısının oldukça fazla olduğu dikkati çekmektedir. Çiftliklerin tabî olduğu iskân yerlerinin büyük çoğunluğu, aynı zamanda has, zemet veya timara tahsis edilmiş olması dolayısıyla, diğer mufassal defterlerde de tesadüf edilebilen raiyyet köyü olmakla beraber, sadece yaya ve müselleme defterlerinde

veya yalnız piyade defterlerinde kaydedilmiş bulunan köyler de mevcuttur. Bünyesinde barındırdığı çiftlikler itibariyle yaya ve müselleme köyü konumunda bulunan Uşak (1) nahiyesine tabî Güğüm, Karlık ve Bulkas ile birlikte. Banaz'a lâbî Kuştımır ve İne; ikinci Uşak'da Marnakayası ve İslüce; üçüncü Uşak'da Müstecâb, Çarık, Eymirsevinç, Hisarözü karyeleri, birer piyade köyü olma özelliği taşımaktadır.

Kuruluşuna yakın zamanlarda bir piyade ocağı 1 yaya ile 1 yamaktan ibaret küçük bir ünite olarak öngörülmüş olmakla beraber²⁹, elimizde bulunan ilgili kanunnâme hükümleri ile XV ve XVI. yüzyıllardaki **filî** durumu yansıtan tahrir defterleri, bunun zaman içerisinde önemli ölçüde değişmiş olduğunu göstermektedir. Nitekim, Fâtih, U. Bâyezîd ve Yavuz Sultan Selim dönemlerine ait kânunnâmelere ilişkin hükümlerin³⁰, her ocakta 6-7 nefer yaya-yamak bulunmasını âmir olduğu görülmektedir. Keza, değişik bölgelerle ilgili tetkikler de. bunu teyid etmektedir³¹.

Aşağıda verilmiş olan listelerden de ayrıntılı bir şekilde takip edilebileceği üzere, hepsi XVI. asra tarihli olan defterlere göre. Uşak piyade çiftlikleri 5-14 yaya-yamaktan oluşmaktadır. Nâ-resîde, pîr-malûl ve şâir unsurların da dâhil edilmesiyle, çiftliklerin nüfusunun 5-34 nefer arasında değişmekle beraber. 7-15 nefer arasında yoğunlaştığı görülmektedir. 1545'de Uşak piyade çiftliklerinde bu minval üzere, tahmini³² 4.464-3.228 civarında bir gerçek nüfusa tekabül eden. toplam 1.488 nefer tespit edilmiştir. Bunun 121'i (% 8.13) mirliya hâssı olan Ulugöbek'de, 403'ü (% 27.08) ser-piyâde olan Uşak (1)'da. 209'tu (% 14.04) Banaz'da. 368'i (% 24.73) ikinci Uşak'da. 387'si (% 26) de üçüncü Uşak'da kaydedilmiştir. Eksik olduğu için gerçeği ifade etmekten uzak olan 1559 tarihli rakamlar bir yana, 1579'da Uşak piyade çiftliklerinin toplam nüfusu % 4.50 nisbetinde bir azalma göstererek, tahmini 4.263-5.267 gerçek nüfusa tekabül eden, 1.421 nefere düşmüştür. Bunun 110'u (% 7.74) Ulugöbek, 411'i (% 28.92) Uşak (1). 177'si (% 12.45) Banaz, 301'i (% 21.18) ikinci Uşak, 422'si (% 29.69) de üçüncü Uşak'da kaydedilmiştir.

1545 rakamları itibariyle, toplam nüfusun % 54.36'sını teşkil eden 809 neferini yaya-yamak yazılmış olanlar teşkil etmektedir. Bunların 65'i (% 8.03) Ulugöbek. 218'i (% 26.94) Uşak (1), 121'i (% 14.95) Banaz, 204'ü (% 25.21) ikinci Uşak, 201'i (% 24.84) de üçüncü Uşak'da bulunmaktadır. 1579'da bu sayı % 6.30'luk bir artışla 860'a yükselmiştir. Bunun 75'i (% 8.72) Ulugöbek. 243'ü (% 28.25) Uşak (1), 116'sı (%

²⁹ M. Arıkan, "Aynı makale", s. 176.

³⁰ Bkz. Mclmed Ârif, "Kânunnâme-i Âl-i Osman", *TOPMÎlâvesi* (İstanbul 1329), s.46; Alimed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Huhıld Tahlilleri 2. Kitap II. Bâyezîd Devri Kanunnâmeleri* istanbul 1990, s.62-65; Selanî Pulaha-Yaşar Yücel./., *Selim Kanunnâmesi (1512-1520) ve XVI. Yüzyılın İkinci Yansın Kimi Kanun/an*, Ankara 1988, s. 31-32.

³¹ Bkz. M. Arıkan, "Aynı makale", s. 176; F. Emecen. *Aynı eser*, s.144, 310-325 (Ekler, Lisle-III-V); H. Doğru, *Aynı eser*, s.65 vd.; Vehbi Günay, *XV-XVL Yüzyıllarda Bergama Kazası* (E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir 1999, s. 282-83.

³² Gerçek nüfusa d âhr* bir fikir verebilmek için, tablolarda verilen tahmini nüfusun ilk sütununda verilmiş olanı, "nefer x T, ikinci sütünde! verilmiş olanı da "hâne x 5 + nâ-resîde/mtcerred/sagir" formülüne göre hesaplanmıştır.

13,48) Banaz, 189'u (% 21.97) ikinci Uşak, 237'si (% 27.55) üçüncü Uşak ünitesinde kaydedilmiştir.

Anadolu piyade ocak nizâmına göre, her çiftlik defterlere "yaya" ya da "eşer-yaya" olarak kaydedilmiş bulunan bir kişi üzerine kaydedilmiştir. Devlete karşı söz konusu yaya yükümlü tutulmakla beraber, çiftliği muayyen sayıda yamak ile birlikte tasarruf etmekle ve bunun karşılığında yükümlü olduğu vazifeyi nöbetleşe yerine getirmektedirler. Bir başka ifadeyle, her ocakta yaya kaydedilmiş olan birisinin bulunmasına rağmen, o yıl nöbeti gelip sefere ve şâir hizmete eşen yaya. diğerleri yamak konumundadır. Bu itibarla. Anadolu'da yaya kavramının genel anlamda, hem yayalar, hem de yamaklar için kullanılmış olduğunu ifâde etmek mümkündür³³. 1545 ve 1579 tarihlerinde Uşak piyade çiftliklerinde tespit edilmiş olup. ilgili listelerin yaya-yamak sütununda kaydedilmiş bulunan yaya-yamak nüfusunun bir kısmını "eşer-yaya"nın oluşturmaktadır. Hem yukarıda işaret edilmiş olan durum, hem de her iki tarihte de bunların sayılarının çiftlik sayılarına eşit olması sebebiyle, tabloda ayrıca verilmemiştir. Bu minval üzere yaya kaydedilmiş olanlar, kaza piyadeleri yaya-yamak nüfusunun 1545'de "122 nefer ile % 15.08'ini, 1579'da ise 113 nefer ile % 13.13'ünü oluşturmaktadırlar.

Defter kayıtlarına göre, çiftliklerde yaya yazılmış olanların, genellikle çiftlik dışında bir iskân yerinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Bunların meskûn olduğu köyler, umumiyetle listelerde de belirtilmiş olan, çiftliğin tâbî olduğu, iskân yerleri almakla birlikte, kazâ dâhilinde çiftlik civarında, hatta kaza hâricinde her hangi bir köy de olabilmektedir. Sözelimi. 1545'de Ulugöbek nahiyesine tâbî çiftliklerdeki yayaların çoğunun tâbî oldukları Ulugöbek ve Emekse karyelerinde yazılmış olmakla beraber, Osman karyesine bağlı Göbek çiftliği yayası nm Uşak'a tâbî Tekye köyünde yazılmış olması³⁴, bu konuda Önemli bir fikir vermektedir. Kezâ, aynı tarihte, Uşak (1) nahiyesine tâbî Kızılhisar köyü hudutları dâhilindeki İslak çiftliği yayasının Şeytüü kazasına tâbî Ömer karyesinde bulunduğu dâir kayıt da bir başka örnek teşkil etmektedir³⁵. Uşak piyadelerine ait her (iç defterde de bu fiilî durumun oldukça yaygın bir şekilde tatbik edilmiş olduğu görülmektedir.

Ek olarak verilmiş olan listelerden ve genel durumu yansıtmak için hazırlanmış olan tablodan da dikkat çekeceği üzere, doğrudan yaya ve yamak yazılmış olanlar dışında, çiftliklerde kayıtlı nüfusun önemli bir kısmını da, henüz hizmete eşecek, yani yamak kaydedilecek yaşa gelmemiş olmaları dolayısıyla "nâ-resîde" statüsünde yazılmış olanlar teşkil etmektedir. Uşak piyadelerinin de dâhil olduğu her üç defterde de yaşları ile birlikte "nâ-resîde" kaydedilmiş olanların toplam sayısı 1545'de 4Ti (% 7.75) Ulugöbek, 145'i (% 27.41) Uşak (1), 62'si (% 11.72) Banaz, 136'sı (% 25.70) ikinci Uşak, 145'i (% 27.41) de üçüncü Uşak'da olmak üzere 529 olarak tespit edilmiştir. Bu rakam aynı tarihle kazanın toplam yaya-yamak nüfusunun % 35.55'ini teşkil etmektedir. 1559'daki durumu listelerde verilmiş olmakla beraber, eksik olması sebebiyle genel değerlendirmeye alınmayan nâ-resîde sayısı 1579'da % 13.23

³³ Tafsilat için bkz. M. Arkan, "Aym makale", s. 176-177.

³⁴ BOA.TD-237, s. 75-78.

³⁵ BOA.TD-237, s. 210.

XV-XVI. Yüzyıllarda Uşak Kazası Piyâde ve Müsellem Teşkilâtı

nisbetinde azalarak, 459'a düşmüştür. Mezkûr tarihle, kazanın toplam yaya-yamak nüfusunun % 32.30'unu teşkil eden bu zümrenin 32'si (% 6.97) Ulugöbek, 134'ii (% 29.19) Uşak (1), 44'ü (% 9.58) Banaz, 96'sı (% 20.91) ikinci Uşak, 153'ü (% 33.33) de üçüncü Uşak'ta kaydedilmiştir. Genel durumunu ifade etmeye çalıştığımız, 1545 ve 1579 tarihli defterlerde nâ-resîde kaydedilmiş olanların şâir hususiyetlerine işaret etmeden önce, yaş gruplarına dağılımını bir tablo üzerinde değerlendirmek gerekirse, şöyle bir sonuç ortaya çıkmaktadır;

UŞAK KAZAST PİYÂDE ÇİFTLİKLERİNDE "NÂ-REŞİDE" KAYDEDİLMİŞ OLANLARIN YAŞ «" SUPLARINA DAĞILIMI

Tarih	Nâhiye*	1	2	i	4	5	6	i	S	y	10	11	12	13	14	15	16	Toplam
1545	Ulugöbek	9	7	9	1	8	2	2	2	1	-	-	1	-	-	-	-	42
	Uşak	11	İS	17	27	17	13	8	13	7	3	-	4	2	-	3	1	144
	Banaz	3	n	in	11	13	7	5	1	4	1	-	-	1	2	-	-	62
	Uşak	13	22	20	21	23	4	8	6	9	2	1	2	1	2	-	-	136
	Uşak	14	21	19	17	15	12	14	11	7	6	-	2	4	-	3	-	145
	Toplam=	50	73	75	77	76	38	34	33	28	13	-	11	9	4	8	1	529
%	=	45	11.7	14.17	14.55	18	41	6.23	v2*	2.76	-	11.5	1.71	1.7	n.75	1.1	11.15	100
1579	Ulugöbek	6	3	6	-	8	2	-	-	-	6	-	1	-	-	-	-	32
	Uşak	8	20	8	13	26	12	3	9	3	27	-	4	-	-	-	-	134
	Banaz	3	n	fi	5	9	2	-	4	-	5	-	2	-	-	-	-	47
	Uşak	6	23	5	5	18	4	3	4	2	26	-	-	-	-	-	-	96
	Uşak	9	30	6	10	37	5	7	8	1	35	-	5	-	-	-	-	153
	Toplam=	32	87	31	33	98	15	13	2	1	-	-	12	-	-	-	-	462
%	=	19	18.83	7.0	7.14	21.21	5.41	2.81	5.41	1.29	2.142	-	2.59	-	-	-	-	100

Tablodan, 1545 tarihli defterde kaydedilmiş olan 529 nâ-resîdenin 1-16 arasında değişen yaş gruplarına dağılmış olmakla beraber, daha ziyade 1-5 yaş arasında yoğunlaşmış olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu 1-5 yaş gruplarında bulunanlar, toplam rakamın %66.35'ini teşkil etmektedirler. Geri kalan % 27.59'unu teşkil eden 146'sı 6-10. % 6. 04'ünü oluşturan 32'si ise 11-16 yaş gruplarında bulunmaktadır. Nâ-resîde kaydedilmiş olanların yaş gruplarına dağılımında, bir önceki tarihe göre önemli ölçüde bir farklılaşmamış görüldüğü 1579'da ise 1-12 arasında değişen yaşlarda bulunan 462 neferin % 21.42'sini teşkil eden 99'u 10, % 21.21'ini oluşturan 98'i 5, %18.83'üne tekabül eden 87'si de 2 yaş grubunda yer almaktadır. Geri kalan 33'ü (% 7.14) 4, 32'si (% 6.92) 1, 31'i (% 6.70) 3, 25'i (%5.41) 6, 25'i (%5.41) 8, 13'ü (% 2.81) 1, 12'si (% 2.59), 6'sı da (1.29) 9 yaş grubunda bulunmaktadır. 1545'de 11-16, 1579'da ise 10-12 yaşlarında bulunanlara genellikle "yarayınca/yaradukda eşer" kaydının düşülmüş olduğu dikkati çekmektedir³⁰. Bu durumda, kesü olmamakla beraber, hizmete eşme

³⁰ Belirli yaşlarda bulunan nâ-resîdler ilgili olarak düşülmüş olan bu tür notlara, özellikle 1579 tarihli defterde sıklıkla tesadüf edilmektedir: BOA.TD-574m, s.272-273, 283, 290, 292, 305-306.

yükümlülüğünün başlangıç, dolayısıyla kânunnâmelerdeki "yayanın bir ve iki hizmete kabil oğlanları olsa anlar dahi yamak yazıl uh növbetlerinde ve Klarnetlerinde o/a/ar" hükmü³⁷ fehvasınca yamak yazılma yaş tabanının, 1545'de 15-16 iken, 1579'da 12'ye düşmüş olduğunu ifade etmek mümkündür³⁸.

Bununla birlikte, sadece 1545 tarihli defterde nâ-resîdelerden ayrı, "sagîr" olarak kaydedilmiş olan, toplam neferin sadece % 1.61'ini teşkil eden zümreye de İşaret etmek gerekir.

Piyâde çiftliklerinde kaydedilmiş olup aşağıdaki listelere ve bunlardan hareketle düzenlenmiş olan genel tabloya yansımış olan unsurlardan birisi de *pîr-malâl* kaydedilmiş olanların teşkil etliği zümredir. Bu cümleden olarak, her iki tarihte de 73 nefer tespit edilmiştir. Bu da, topa m yaya-yamak nüfusun 1545'de % 4.90'ına, 1579'da ise % 5.13'üne tekâbül etmektedir.

Sayıları az olmakla beraber, muhassıl ve imam yazılmış olanlar da yaya çiftlikleri nüfusu içerisinde tesadüf edilen, iki önemli zümreyi teşkil etmektedirler. 1545'de 1'i Ulugöbek, 4'ü Uşak (1), 9'u da *Uşak-ı diğer* olarak belirtilmiş olan üçüncü Uşak nâhiyesinde olmak üzere, toplanı nüfusun % 1.20'sini teşkil eden 18 *muhassıl* kaydedilmiştir. 1579'da ise 2'si Uşak (1), 1'i Banaz, 1'i de yine üçüncü Uşak ünitesinde olmak üzere, muhassıl sayısı 4'e düşmüştür. Diğer taraftan, 1545'de hiç bir imam kaydına tesadüf edilememekle beraber. 1579'da 4'ü Uşak (1), 1'i Banaz, 3'ü de üçüncü Uşak nâhiyesinde olmak üzere, toplam 8 imam tespit edilmiştir.

Listelerde ve yukarıda verilmiş olan tabloda, diğer sütununda belirtilmiş olan, 1545'de 35, 1579'da 17 neferin önemli bir kısmının *derbend muhafızı* olarak kaydedilmiş olduğu görülmektedir. 1545'de, bu cümleden olarak, Uşak (1)'a tâbî Kızılcaşöğüd karyesi İlyas çiftliğinde 2. Karlık karyesi Hüsrev/Yuvaca Eşref çiftliğinde 4, Milgarb karyesi Eynebegi çiftliğinde 10, ikinci Uşak'da Gökkaya karyesi Çakır çiftliğinde 4. üçüncü Uşak'da Eymirscvinç karyesi Karesi çiftliğinde 2, Akkilise karyesi Güçlüoğlu çiftliğinde 1 olmak üzere, toplanı 23 nefer doğrudan "*derbend muhafızı*" olarak kaydedilmiştir. Bunlardan 19'u Kütahya sancağı, Gcdus nâhiyesinde bulunan *Kızılca*, 4'ü de yine aynı sancak hudutları dâhilinde olan *Yalak* derbendine muhafız tâyin edilmişlerdir³⁹. Yine aynı tarihte, aynı sütunda verilmiş olanlardan 5'inin *şerif*, 1'inin *derviş*, 1'ini de *tmar-eri* olarak kaydedilmiş olduğunu da belirtmek gerekir.

Tahrir işlemi sırasında, çiftliklerde tespit edilerek deftere kaydedilmiş olan mevcut yaya-yamak ve sair unsurlardan oluşan nüfus dışında, "*gâib*" ve "*mürde*" olanlar da sarahatle kaydedilmiş bulunmaktadır. Ocak halkından olmakla beraber, tahrir esnasında bulunamadığı için gâib yazılanlar, "*atik*" ve "*cedid*" olarak iki kaleme belirtmek sûretiyle, hem önceki tahrirde, hem de yeni yapılan tahrirde bulunamayanlar ayrıntılı olarak tespit edilmiştir. Ek olarak verilmiş olan listelerde aynen aktarılmış

³⁷ S. Pulaha-Y. Yücel, *Aynı eser*, s. 31-32.

³⁸ Anadolu'nun diğer bazı yerlerindeki dunun iuin bkz. F. Kmecen. *Aynı eser*, s.144-145; Turan Gökçe, *Al' ve XIII. Yüzyıllarda Azıhyye (Denizli) Kazası* (E. Ü. Sosya! Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir 1994, s. 329-330; V. Gtinay, *Aynı tez*, s. 283-284.

³⁹ *BÖA.TD-237*, s. 212, 222-223, 230, 257.

olmakla beraber, genel durumu yansıtan tabloda tek kalemde kaydedilmiş olan, Uşak piyâdelerinin toplamı gâib sayısının, 1545'de 95 iken, 1579'da %78.94 nisbetinde azalarak. 20'ye düşmüş olması oldukça dikkat çekicidir. 1545'de tespit edilmiş olanların 45'i *gâib-i atık*, 50'si de *gâib-i cedid* olarak yazılmıştır. 1579'da tespit edilenlerin tamamı ise yeni tahrirde tespit edilmiş anlamında, *gâib-i cedid* olarak kaydedilmiştir.

Mevcut yamak sayısının daha **sihhatli** bir biçimde tespiti düşüncesiyle⁴⁰, yine *atik* ve *cedid* olarak iki kalemde verilmiş olan mürde kayıtları da oldukça önemlidir. Özellikle Ölmüş olan, geçmiş ocak ahvâdına işaret etmesi bakımından ayrı bir ehemmiyeti hâiz olan "*mürde*" miktarının daha büyük rakamlara baliğ olduğu görülmektedir. Bu cümleden olarak, 1545'de tespit edilmiş olan 654 neferin 334'ü *mürde-i atık*, 320'si de *mürde-i cedid* olarak kaydedilmiştir. 1579'da tamamı cedid olarak yazılmış olan mürde sayısı 531 nefer olarak tespit edilmiştir.

3. Çiftliklerin İktisadî Durumu ve Toprak Tasarrufu

İlgili araştırmalarda ortaya konulmuş olduğu üzere, başlangıçta günde bir akça "*uluşe*" ve "*avânz-ı divânîye*"den muafiyet karşılığında sefere memur edilmiş olan yay aları statüleri. Yeniçeri ocağının kum İmasından sonra Önemli bir değişikliğe mâruz kalmıştır. Söz konusu değişiklikle, ulufe bedeli olarak kendilerine arâzi tahsis edilmiş olan yayalar, baş zamanı buralarda zirâatla meşgul olmuşlar, ayrıca "*avânz-ı divânîyye ve tekâlif-i örfiyye*" den muaf tutulmuşlardır. Kısaca ifade etmek gerekirse, önceleri yarı askerî bir statüyü hâiz olan yayalar, ancak bu gelişmelerle birlikte, tasarruflarında bulunan çiftliklerin *muafiyetle* kendilerine tevcihi ile birlikte, Uim bir "*askef*" statü kazanabilmişlerdir⁴¹.

Hizmetleri mukabili piyâdelere "*yayalık*" yerden tahsis edilmiş olan arazi, genellikle, büyüklüğü verim kabiliyetine göre değişen, bir çiftlik⁴² yerdir. Anadolu eyâleti yaya ve müsellem kanunnâmesinde yer alan hükme göre⁴³, bir bütün piyade çiftliği, "*eyii yerde yetmiş veya seksen dönüm, orta hallü yerde yüz dönüm, alçak yerde yüz otuz ve yüz elli dönüm*" den ibarettir. Bununla birlikte, aşağıda verilmiş olan listelerden de takip edilebileceği üzere, konumuzu teşkil eden Uşak piyade çiftlikleri dönüm miktarının genellikle mezkûr ölçüler civarında yoğunlaşmış olmakla beraber, özellikle zamîmleri ile birlikte kaydedilmiş bulunan önemli bir kısmının, üst sınırı teşkil eden 150 dönümün üzerinde bir yere sahip olduğu görülmektedir. Bu cümleden olarak, 1545'de Ulugöbek'deki 9 çiftlikten 4'ü (% 44.44)'ü 180, 1'i 170, 1'i 100, 1'i 90; Uşak (1)'daki 34 çiftlikten 1'i 60, 2'si 70, 1'i 90, 6'sı (% 17.64) 100, 5'i (% 14.70) 120, 3'ü 140, 3'ü 150, 1'i 170, 3'ü 180, 1'i 190, 4'ü (% 11.76) 200, 1'i 250, 1'i 310. 1'i 330; Banaz'daki 21 çiftlikten 2'si 50, 160, 5'i (% 23.80) 70, 3'ü 80, 1'i 100. 1'i 140,

⁴⁰ F. Emecen. *Aynı eser*, s. 145.

⁴¹ Bkz. M. Ankan, "*Aynı makale*", 180-181.

⁴² Genel anlamda ciltlik hakkında bkz. Ömer Lütfi Barkan, "Ciltlik", *İslâm Ansiklopedisi*, İÜ. s. 392-397; Halil İnalıcık, "Çiftlik", *EP*, U, s. 32-33.

⁴³ A. Akgündüz, *Aynı eser*, s. 31.

2'si 150, İM 200, 1'i 250, Tİ 310, Vİ 370; İkinci Uşak'daki 29 çiftlikten Tİ 100, 2'si 140, 3'ü 180, 2'si 190, 2'si 200, 4'ü (% 13.79) 250, 1'i 270, 3'ü 300 1'i 320, 1'i 330, 4'ü (% 13.79) 350, 1'i 370, 1'i 380, 1'i 450, Tİ 500, Vİ 700; üçüncü Uşak'daki 29 çiftlikten 4'ü (% 13.79) 80, 2'si 90, 4'ü (% 13.79) 100, 2'si 130, 2'si 140. 6'sı (% 20.68) 150, 1'i 180, 1'i 190, 2'si 200, 1'i 340, 1'i 380, 1'i de 1.500 dönüm yerden ibarettir. Bu rakamlar, Uşak piyade çiftliklerinin dönüm miktarının, nahiyeler arasında önemli farklılıklar gösterdiğini de ortaya koymaktadır. Nitekim, inrlivâ hâssına tahsis edilmiş olan Ulu göbek'teki çiftliklerden sadece 2'si 70-150 dönüm arasında . 7'si (% 77.77) ise 150 dönümün üzerinde bir yer işgal etmektedir. Uşak (1)'da 21 "i (% 61.76) 50-150, 13"ü (%38.23)"ü 150 dönümden fazladır. Banaz'daki çiftliklerin 15'i (% 71,42) 50-150, 6'sı (% 28.57) 150 dönümün üzerinde kaydedilmiştir. Keza. üçüncü Uşak nahiyesinde de çiftliklerin 20'si (% 68.%) 80-150, 9'u da (% 31.03) 150 dönümden fazladır. Bu bakımdan. Ulugöbek'de olduğu gibi, oldukça farklı bir görünüm arz eden ikinci Uşak Ma ise sadece 3 çiftlik (% 10.34) 100-150 dönüm iken, 26 çiftliğin (% 89.65) 150 dönümün üzerinde bir yer işgal ettiği görülmektedir. Ek olarak verilmiş olan listelerden de takip edilebileceği üzere, çiftlik dönüm miktarı itibarıyla Uşak piyâdelirinin arzettiği bu özellik, teşkilâtın lağvına kadar ciddi bir değişiklik göstermeksizin muhafaza edilmiştir.

Dönüm miktarı itibarıyla genel olarak değerlendirilmiş olan Uşak piyade çiftliklerinin, her bir idâri üniteyi ayrı ayrı belirtmek üzere. 1545 ve 1579 tarihlerindeki sayısı, toplam dönüm miktarı ve hâsılı bir tablo üzerinde değerlendirmek gerekirse, şöyle bir sonuç ortaya çıkmaktadır;

XVI. YÜZYILDA UŞAK KAZASI PİYADE ÇİFTLİKLERİNİN TOPLAM DÖNÜM MİKTARI VE HÂSILI

Tarih	Nâhiye	Çiftlik Adedi	Dönüm Miktarı	%	Hâsıl	%
1545	Ulugöbek	9	1.810	7.74	2.370	7.17
	Uşak (1)	34	5.110	21.87	S. 260	25.0)
	Banaz	21	2.787	11.93	4.870	14.74
	Uşak (2)	29	8.320	35.62	10.570	32.0)
	Uşak (3)	29	5.330	22.81	6.950	21.0)
	Toplam-	122	23.357	100	33.020	100
1579	Ulugöbek	9	1.750	8.63	2.340	7.53
	Uşak(1)	32	4.680	23.09	7.400	24.76
	Banaz	18	2.257	11.13	3.920	13.11
	Uşak (2)	26	7.440	36.70	9.510	31.82
	Uşak (3)	28	4.141	20.43	6.710	22.45
	Toplam^	113	20.268	100	29.880	100

Tablodan da takip edilebileceği üzere, Uşak kazâ dâiresinde. 1545'de tespit edilmiş olan 122 çiftliğin toplam dönüm miktarı 23.357'dir. Bunun % 7.74'ünü teşkil

XV-XVI. Yüzyıllarda Uşak Kazası Piyâde ve Müsellem Teşkilâtı

eden 1.810'u mîrlivâ hâssiia, talis edilmış olan Ukıgöbek nahiyesinde bulunmaktadır. Ser-piyâde olarak kaydedilmiş olan geri kalan miktarın 5.110'u (% 21.87) Uşak (1), 2.787'si (% 11.93) Banaz, 8.320'si (% 35.62) ikinci Uşak, 5.330'u (% 22.81) da Üçüncü Uşak ünitesinde bulunmaktadır. İlgili defterin eksik olması sebebiyle, 1559'daki durum genel değerlendirmeye dâhil edilememiştir. Aradan geçen zaman içerisinde, 1579'da % 13.22 nisbetinde azalarak 20.268'e düşmüş olan toplam dönüm miktarının 1.75ü'si (% 8.63) Ulugöbek'de, 4.680'i (% 23.09) Uşak (1)', 2.257'si (% 11.13) Banaz, 7.440'ı (% 36.70) ikinci Uşak, 4.141'i (% 20,43) de üçüncü Uşak nahiyesinde yer almaktadır.

Uşak piyâde çiftliklerinin toplam hâsılı 1545'de 33.020 akça olarak tespit edilmiştir. Bunun % 7.17'sini teşkil eden 2.370'i hâssa tahsis edilmiş olan Ulugöbek nahiyesinde olup, bakisi Ser-piyâde olarak kaydedilmiş olan dört nahiyeye dağılmış bulunmaktadır. Bunun 8.260'ı (% 25.01) Uşak (1), 4.870'i (% 14.74) Banaz, 10.570'i (% 32.01) ikinci Uşak, 6.950'si (% 21.04) de üçüncü Uşak nahiyesine aittir. Aradan geçen zaman zarfında, çiftlik adedi ve dönüm miktarında da görülen düşüşe paralel olarak, % 9.50 nispetinde azalarak 1579'da 29.880 akçaya düşmüş olan hâsılın 2.340'ı (% 7.83) Ulugöbek, 7.400'ü (% 24.76) Uşak (1), 3.920'si (% 13.11) Banaz, 9.51 (Tu (% 31.82) ikinci Uşak, 6.710'ı (% 22,45) da üçüncü Uşak ünitelerinde kaydedilmiştir.

Çiftlik hâsılları, genellikle "*hâsıl-ı go/lâl*" veya "*hâsıl-ı 'ani 'i-gaiie ve gaynhı*" ifâdeleriyle tek kalemde kaydedilmiş olduğundan, büyük çoğunluğu teşkil ettiği anlaşılan hububat dışında, şâir ziraî mahsûllerin üretimiyle ilgili tafsilata inme imkânı bulunmamaktadır.

Bununla birlikte, genel olarak Osmanlı kır kesiminde olduğu gibi, piyâde çiftliklerinde de tesadüf edilebilen tek küçük çaplı sınaî teşekkül olan değirmenlerin resîmcriyle birlikte ayrıca kaydedilmiş olduğu görülmektedir. Bu cümleden olarak, 1545'de tespit edilmiş olan iki değinilenden bütün yıl çalışması dolayısıyla 60 akça "*resm-i âsiyâlra*" tâbi olan biri, ikinci Uşak nahiyesi, Nusret⁴⁴; "*fmrâb*" olarak kaydedilmiş olan diğeri ise aynı nahiyeye bağlı Karabolu karyesi. Mihmad⁴⁵ çiftliğinde bulunmaktadır. 1579'da çiftliklerde olup, yayaların tasarrufunda bulunan değinilen sayısı 4'c çıkmıştır. Bunlardan ikisi, bir önceki tarihle harâb olmakla beraber, ihya edilmiş olan mezkûr Mihriad⁴⁶ ve Nusret⁴⁷ çiftliklerinde bulunan değirmenlerdir, ikisi de üçüncü Uşak. Eymirscvinç karyesi İlyas⁴⁸ ve Bağbaşı karyesi Evran⁴⁹ çiftliğinde kaydedilmiştir. Diğeri ise Ulugöbek nahiyesi, Emekse köyüne tâbi Yaya Hoca çiftliğinde bulunmaktadır⁵⁰. Altı ay yürüyen, 30 akçahk resimle kaydedilmiş olan, Evran çiftliğindeki hâriç, söz konusu değirmenlerin tamamının 60 akça "*resm-i âsiyâb*" ile bütün yıl faal olduğu anlaşılmaktadır.

⁴⁴ BOA.TD-237, s. 237.

⁴⁵ BOA.TD-237, s. 239.

⁴⁶ BOA.TD-574m, s. 293.

⁴⁷ BOA.TD-574m, s. 291.

⁴⁸ BOA.TD-574m, s. 309.

⁴⁹ BOA.TD-574m.s. 311.

⁵⁰ BOA.TD-574m, s. 81.

Defter kayıtlarına göre, Uşak piyade çiftliklerinin tasarrufu ile ilgili olarak belirtilmesi gereken önemli noktalardan birisi de. ihtiyâca binâen, bazı çiftliklere "zamîme" adı altında ilâveler yapılmış olmasıdır⁵¹. Esasen bütün yaya sancaklarında yaygın bir şekilde tatbik edilmiş olduğu anlaşılan bu uygulamayı gerektiren durumlar arasında, çiftliğin zamanla kanunî ölçülere göre küçülmüş olması veya ocak nüfusunun artması üzerine yetersiz hale gelmesi⁵² ile su baskını, saz ve çayır olması gibi nedenlerle "bl-hâsı!" olarak, zîrâî kabiliyetini yitirmesi⁵³, en fazla zikredilen sebeplerdir⁵⁴. Söz konusu gerekçelerle yapılan zamîmelerin, ocak ziyâdeleri ile mevkufata kaydedilmiş olan çiftliklerden yazılmış olduğu anlaşılmaktadır. Eksik olan 1559 tarihli defter dışında, 1545 ve 1579 tarihli defterlerde bu husus gayet açık bir şekilde kavdediliniş bulunmaktadır. Bu cümleden olarak, 1545'de Ulugöbek nahiyesinde Göbek çiftliğine mevkufatdan Orhan çiftliği zammolunmuştur. Uşak (1) nahiyesinde, aynı minval üzere, toplam 5 çiftliğe zamîme tahsis edilmiştir: hepsi mevkufatdan olmak üzere, Mürsel çiftliğine Akdere, Yunus çiftliğine Karlık köyünde Yamanbegi, Yahşi çiftliğine Banaz nahiyesi Çukurviran köyünde Çubuğa, Mahmud çiftliğine Karlık köyünde Alice, Eynebegi çiftliğine Bana/.a tabî Emiraziz köyünde Mesud çiftliği zammıol un muştur. Banaz nahiyesinde, çoğu mevkufatdan olmak üzere toplam 8 çiftliğe zamîme kaydedilmiştir. Bu cümleden olarak. Hacılar'da İldutan çiftliğine Kuzviran'da İshak çiftliği. Ayrukavak'da Osman çiftliğine Almaca çiftliği, Enüraziz'de Bayrambegi çiftliğine Oğlakalannıda Murad çiftliği, Kürt'de Kara İshak çiftliğine Halil çiftliği, Gökkaya'da Yahya çiftliğine Oğulca bin Hasan çiftliği, Kabağağaç'da Hızır çiftliğine Gündoğmuş çiftliği, Kuzviran'da Aslıhan çiftliğine İnebegi çiftliği, Dumlupmar'da Çullu çiftliğine Dutluca'da İsrail ve İbrahim çiftlikleri zammıolmmustur, ikinci Uşak nahiyesinde 3 çiftliğe zamime yazılmıştır. Kösürce çiftliğine Bağluca'da Karaca Uruz çiftliği, Emeksc'deki Hamza Bâlf çiftliğine Taşluca'da Haydar çiftliği. Bağluca'daki Balladır çiftliğine Gerdeme'do İrice çiftliği zaumolunmuştur. Üçüncü Uşak nahiyesinde ise 5 çiftliğe zamîme yazılmıştır. Bu cümleden olarak, Çank Maki Bâyezid çiftliğine AkkiliseMe Karesi çiftliği (2 eşer), Scndel çiftliğine Melikşah çiftliği, İlyas çiftliğine ...

⁵¹ Dîvân-ı Hümâyün kâtiplerinden yaya ve müselleme muharriri Hamza'ya hitaben yazılmış olan bir hükümdede, ziyâde yerlerden zayıf ocaklara zamîme yazılmak suretiyle ihya edilmesi hususunda gereğinin yapılması emredilmiştir (23 Muharrem 986/1 Nisan 1578 tarihli hüküm: BOA.MD-34, 67/146.).

⁵² Mesela, 1545'de üçüncü Uşak'da Karesi (BOA.7D-2J7, s. 257); 1579'da yine aynı çiftlikle birlikte Mihmad çiftliğine (BO A.TD-374m, s. 309, 316), "yeri az olduğu erilden" zamîme yazıldığı kaydedilmiştir. 1545'de Uşak (1)'da Yunus, Yahşi, İnebegi, ikinci Uşak'da Hamza Balı, üçüncü Uşak'da Bayezid, Güçlüoğlu (BOA.TD-237, s. 253-254, 258); 1579'da Uşak (1)'da Yunus, üçüncü Uşak'da Bâyezid, Güçlüoğlu (BOA.TD-574m, s. 269, 306, 311) çiftliklerine zamime yazılmasının gerekçesi de "ziyâde oldukları sebepten" şeklinde belirtilmiştir.

⁵³ 1545'de Ulugöbek'de Göbek, Uşak (1)'da Mürsel (BOA.TD-237, s.77, 211); 1579'da Uşak (1)'da Köse Halil, Banaz'da İldutan, Çakır, Yalı, Çullu; üçüncü Uşak'da İbrahim (BOATD-574m, s. 268, 279, 283-284, 316) çiftliklerinin zamaneye ihtiyâcının "6/Wi«w/" olmalarından kaynaklandığı belirtilmiştir.

⁵⁴ Tafsilat için bkz. M. Arıkuu, "Aynı makale", s. 182-185.

çiftliği, Karesi çiftliğine Sevinç çiftliği, Akkilise'deki Güçlüoğlu çiftliğine Sarucaoğlu çiftliği (2 eşer) zammolunmuştur.

1579 tarihli deftere göre, Ulugöbek'de Göbek çiftliğine mevkufaîdan Hızır çiftliği zammolunmuştur. Uşak (1)'da yine 5 çiftliğe zamîne yazılmıştır. Bunlar, aynı şekilde kaydedilmiş olan Miirsel, Yunus ve İnebegi çiftliklerinin dışında, Kızılcasögüd'de Hüseyin çiftliğinin zaimnolunduğu Hasan, Kızılhisar'da mevkufat-ı cedidden Melik çiftliğinin zaimnolunduğu Köse Halil çiftliklerinden ibarettir. Banaz'da zaimînc yazılan çiftlik sayısı 6'ya düşmüştür. Bunlar, aynı şekilde kaydedilmiş olan İldulan, Çakır, Yahya, Çullu ve Osman çiftlikleri ile Kuzviran'da mevkufat-ı köhneden İncbegi çiftliğinin zammolunduğu İshâk-ı diğer çiftliklerinden ibarettir. İkinci Uşak nahiyesinde zamîne yazılmış olan 3 çiftliğin durumu aynen devam etmiştir. Keza, zaimînc yazılan çiftlik sayısı değışmeyen üçüncü Uşak nahiyesinde de, aynı şekilde kaydedilmiş olan Bâyezid, Sendel, Karesi ve Güçlüoğlu çiftlikleri ile Banaz'a tabî Susuzviran'da Çubuğa çiftliğinin zammolduğu, Oğlakalanı'ndaki Murad çiftliği beJirti] iniştir.

Bunlann dışında, bazı çiftlikler de, doğrudan droğniya "*bîr görü/üb iki eskim vermek*" üzere kaydedilmişlerdir. Eklerde verilmiş olan listelerde işaret edilmiş olan numaralardan da takip edilebileceği üzere, aynı tarihte, Ulugöbek'de Yaya Entir-Kink Halil; Uşak (1)'de Sevindik-İlyas, Milmiad-Bâlîeşref, Yahşı-Şeyh Zekeryâ, Zckeryâ-Hüseyin, Yuvaca Eşref-Aydemür, Banaz'da İshak-Okcu Osman; ikinci Uşak'da Nusret-Köse Yusuf, Savcı-Mi lunad; üçüncü Uşak'da Ali-Hasanbegoğlu, Eildutan-Resül, Uzun-Yurtbegi, Turbegî-Hızır, Tavus Ali-İbrâhim, Hasan-Cullâh Ali çiftlikleri bu minval üzere kaydedilmişlerdir. Banaz nahiyesi Gökkaya karyesinde Hızır çiftliği ile bir görölmek üzere kaydedilmiş olan Begtemür çiftliğinin ilâvesi müstesna, 1579 tarihli defterde durumun aynen muhafaza edilmiş olduğu görölmektedir.

Kısaca temas edilmiş olan, çiftliğe yapılan ilâvelerin dışında, işaret olunması gereken önemli noktalardan birisi de iş gücüne yapılan takviyelerdir. Uşak piyadelerinin yazılı bulunduğu her üç defter kayıtlanılm tedkikiyle, muhtelif sebeplerle, nüfusu azalmış olan çiftliklere, çok yaygın bir biçimde, aynı idâri ünitelerde veya diğer nahiyelerde bulunan ocak halkından "*hâliyâ virtten*" kaydıyla birlikte *yamak* ilâvesi yapılmış olduğu anlaşılmaktadır. Yaya-yamak nüfusu bu minval üzere diğer çiftliklerden aktarılan yamaklarla tekmil olunan çiftlik sayısı oldukça fazladır.

Piyade ve müsellem teşkilâtı bünyesinde tatbik edilen Osmanlı toprak nizamına göre, bütün bu ve benzeri uygulamalarla kendini gösteren gayretlere rağmen, yeniden canlandırılmak sûretiyle işler hâle getirilemeyen harap çiftlikler *mevkuf* kaydedilmiştir. Önceleri, nuakataaya verilen ve geliri mevkufçular tarafından toplanarak hazineye aktarılmış olan bu çiftlikler, zamanla, *eşkin* karşılığında sancak beyleri veya yaya-başlılarına tahsis edilmeye başlandığı anlaşılmaktadır. Nihayet, bunların Önemli bir kısmının bu yolla umara dâhil edilmiş ve kısmen reâyâ eline geçmiş olduğunu da belirtmek gerekir⁵⁵. İşte, Uşak piyade çiftlikleri üzerinde dururken işaret edilmesi gereken önemli noktalardan birisi de, mevkufa kaydedilmek suretiyle, böyle bir

⁵⁵ Bkz. M. Ankan, "*Aynı makale*", s. 198-201.

gelişmeye maruz kalmış olan çiftliklerdir. Uşak piyadelerinin de kayıtlı bulunduğu bir defter mevcut olmadığı için, mevkuf çiftliklerin de XV. yüzyıldaki durumu meçhul kalmaktadır. 1545'de Uşak kazâ dairesinde, bu minval üzere mevkufa kaydedilmiş olan toplam 67 çiftlik tespit edilmektedir. Bu cümleden olarak, Ulugöbek'de "*el-mevkûf-ı köhne*" olarak 3 çiftlik kaydedilmiştir⁵⁶. Bunlardan, Bayındır çiftliğinin nısfı Yaya Halil, nısfı da Ulaş'da Ummâl çiftliğine zamîme yazılmıştır. Orhan çiftliği de Osman karyesindeki Göbek çiftliğine zammolunmuştur. Uşak (1) nahiyesinde "*mevkufat-ı cedit*" olarak 2, "*mevkufat-ı atik*" olarak da 7 çiftlik kaydedilmiştir". Bunlardan 4'ü yukarıda belirtilmiş olan çiftliklerin bazılarına zamîme yazılmış, 2'si de yaya-başı hâssma tahsis edilmiştir. Banaz'da ise. 3'ü cedit, 26"sı atik olmak üzere toplam 29 çiftlik mevkufa kaydedilmiştir⁵⁸. Bunlardan 11'i diğer toprak ihtiyacı olan çiftliklere zammolunmuş. 1'i de yaya-başı hâssma tahsis edilmiştir. İkinci Uşak nahiyesinde tespit edilen 1'i cedit, 15'i atik 16 çiftlikten 7'si diğer çiftliklere zamîme yazılırken. 4'ünün yaya-başı uhdesinde bulunduğu anlaşılmaktadır⁵⁹. Üçüncü Uşak'da tespit edilmiş olan 2'si cedit, 8'i atik toplam 10 mevkuf çiftlikten 3 'ü başka çiftliklere zammolunmuş⁶⁰.

Uşak kaza dairesindeki mevkuf çiftlik sayısı. 1579'da 69'a çıkmıştır. Bunlardan Ulugöbek'te bulunan 3 çiftlikten 2'si zamîme yazılmıştır⁶¹. Uşak (1)'ta bulunan 16 çiftlikten 6'sı zamîme olarak başka çiftliklere. 4'ü de yaya-başı hâssma tahsis edilmiştir⁶³. Banaz'da bulunan 31 çiftlikten sadece 9'u ihtiyacı olan diğer çiftliklere zammolunmuştur⁶³. Kczâ, ikinci Uşak nahiyesindeki 19 çiftlikten sadece 5'i⁶¹. üçüncü Uşak'da bulunan 6 çiftlikten de 1'i zamîme yazılmıştır⁶⁵,

4. Uşak Piyadelerinin Tâyin Edilmiş Oldukları Mîrî Hizmetler

Eksiksiz ortaya koyabilme imkânı bulunmamakla beraber, mühimme defterlerindeki ilgili kayıtlardan hareketle, Uşak yayalannın da dâhil olduğu Karahisâr-ı Sâhib piyadelerinin tâyin edilmiş oldukları hizmetleri kısmen de olsa tespit etmek mümkündür. Bununla ilgili olarak tespit edilmiş olan 26 Cemâziyelevvel 967/23 Şubat 1560 tarihli hükümden⁶⁶, Karahisar-ı Sâhib piyadelerinden 730 neferden ibaret olan bir nöbellisinin, "*zâd u zevâde"len*" ile birlikte Bilecik madeninde demir top yuvalağı hizmetine tayin edilmiş oldukları anlaşılmaktadır. Karahisâr-ı Sâhib sancağı kadılarına. Bilecik madenine tayin ohman nöbettii bazı yayaların görevi ihmâline dâir 17 Zilhicce

⁵⁶ BOA.TD-237, s. 79.

⁵⁷ BOA.TD-237, s. 224-225.

⁵⁸ BOA.TD-237, s. 234-235.

⁵⁹ BOA.TD-237, s. 249.

⁵⁹ BOA.TD-237, s. 265.

⁶¹ BOA.TD-574m, s. 82.

⁶² BOA.TD-574m, s. 276-277.

⁶³ BOA.TD-574m, s. 286-287.

⁶⁴ BOA.TD-574m, s. 301-302.

⁶⁵ BOA.TD-574m, s. 317.

⁶⁶ Bir sûreti Karahisâr-ı Sâhib piyadeleri begi Mehmed Beg'e yazılan hüküm: Başbakanlık Osmanlı Arşivi *Mühimine Defteri* (=BOA.MD)-3, 278/812-a.

972/16 Temmuz 1565⁶⁷ ve Bilecik madeninde hizmet eden müsellem ve piyade beylerine, bu hizmete layın edilmiş olan yaya ve müsellemelerin eksik gelmesi üzerine, hizmetin aksaması ile ilgili 24 Zilhicce 972/23 Temmuz 1565 tarihli hüküm". Karahisar piyadelerinin 1565'de tekrar aynı hizmetle istilidam edilmiş olduklarını göstermektedir. Karahisar sancağı piyadeleri beyine hitaben yazılmış olan hükümden anlaşıldığı kadarıyla⁶⁹, 1572 yılında sancağın bir ve ikinci nöbellileri *yaya-başılan*, *mukaddepleri ve altışar aylık zad ısı zevâdeleriyle*, tekrar Bilecik madeni hizmetinememur edilmişlerdir. Yine, Karahisar-1 Sâhib piyadeleri beyine, 5 Rebî'ülevvel 980/16 Temmuz 1572 tarihli bir hüküm⁷⁰, sancak piyadelerinin bir nöbetlisinin. hazırlanan top yuvalağını yalıda indirme hizmetini ifâ etmek üzere, Ali Paşa'ya teslim edilmesini âmir bulunmaktadır. Keza, bir sureti Karahisar piyadeleri beyine yazılmış olan diğeri bir hüküm⁷¹de, sancak yayalarının 730 neferden İbaret olan bir ve iki nöbehtlilerinin 14 Zilkade 980/18 Mart 1573'de lekrar. aynı madende yuvalak hizmetine memur edilmiş olduklarını göstermektedir.

23 Muharrem 972/31 Ağustos 1564 tarihli bir hükümden⁷². Karahisar-ı Sâhib yayalarının Mamûriyc kalesi tamiri hizmetinde istihdam edilmiş oldukları anlaşılmaktadır.

Karahisar-ı Sâhib piyadelerinin bir nöbetlisi, 11 Şevval 981/3 Şubat 1574 tarihli hükümle⁷³. Tobhâne-i Âmire hizmetine memur edilmişlerdir.

Karahisar-ı Sâhib piyade beyine hitaben kaleme alınmış olan bir hükümden de⁷⁴, 21 Cemâziyelevvel 982/8 Eylül 1574'de. sancak yayalarının bir nöbetlisinin Tercânc-i Âmire hizmetine tâyin edilmiş oldukları anlaşılmaktadır.

24 Şevval 984/14 Ocak 1577'de, Uşak piyadeleri de dâhil olmak üzere, Karahisar-ı Sâhib yayalarının tâyin edilmiş oldukları görevlerden birisi de, Ayasofya'nın tamiri hizmetidir⁷⁵. Keza, sancağın bir nöbetli piyadesinin "*Ayasofya-i kebîr haremının laihir*" ve yapılacak olan zaviye hizmetine tâyini âmir olan 19 Muharrem 990/13 Şubat 1582 tarihli hüküm⁷⁶, Karahisar yayalarının tâyin edilmiş oldukları en son Mzmetin de yine Ayasofya ile ilgili olduğunu göstermektedir.

Mühimine defterlerinde yer alan bazı hükümler, diğeri yaya sancaklarında da olduğu gibi⁷⁷, Karahisâr-ı Sâhib piyadelerinin de. zaman zaman tâyin edilmiş oldukları hizmetlerin ifâsında ihmâl göstererek, ciddî aksamalara yol açtıkları ortaya koymaktadır. 17 Şaban 967/15 Mayıs 1560 tarihli, Anadolu vilâyeti kadılarında yazılmış

⁶⁷ BOAMD-ö, 642/1412.

⁶⁸ BOA.MD-6, s. 658/1447.

⁶⁹ 22 Zilhicce 979/6 Mayıs 1572 tarihli hüküm: BOAMD-16, s. 182/347,183/350.

⁷⁰ BOA.MD-22, s. 116/242.

⁷¹ BOA.MO-22, s. 185/448.

⁷² BOA.MD-6, s. 43/86.

⁷³ BOAMD-23, s. 263/555.

⁷⁴ BOA.MD-26, s. 202/560.

⁷⁵ Karahisar-ı Sâhib piyadeleri beyine hüküm: BOA.MD-29, 84/203.

⁷⁶ Karahisâr-i Sâhib piyadeleri beyine hüküm: BOA.MD-46, s. 328/751.

⁷⁷ Bkz. *Taran Gökçe, Aynı tez*, s. 342-344.

olan bir hüküm⁷⁸, Bilecik mâdeni hizmetine tayin edilmiş olan Karahisar piyâdelerinin, çiftliklerinin yazılmasının ferman olunması üzerine, şâir sancaklarda olan piyâdelere muaf olduklarını bildirmeleriyle toplanmış olan yayaların dağılmalarına ve gitmemekle direnmelerine sebep olmak süreliyle, bütün Anadolu yayaları arasında önemli bir probleme yol açmış olduklarını göstermektedir. 17 Zilhicce 972/16 Temmuz 1565 tarihli. Karahisâr-ı Sâhib sancağı kadılarına yazılmış olan bir hüküm⁷⁹. Karahisar yayaları beyi Hüseyin'in ifâdelerine binâen, aynı hizmete lâyin olunan nöbetli bazı yayaların ilaat etmedikleri ve bazı sipahilerin de yayaların çıkarılmasına manî olduklarını ortaya koymaktadır. Keza, kısa bir süre sonra, 23 Zilhicce 972/23 Temmuz 1565 tarihinde. Bilecik mâdeninde liizniel eden müselleme ve piyade beylerine yazılmış olan bir hüküm de⁸⁰, aynı hizmete lâyin edilmiş olan piyade ve müsellemlerin noksan götürülmüş olmasından dolayı, önemli aksamaların yaşandığına işaret etmektedir.

Sancak dâhilinde yaya-başları ve yayalardan "*ehl-i berât*" olanların, *cürm İl cinâyet ve resm-i anlsâne* la leb olunması üzerine, "*ehl-i berât olduk*" diyerek, ödememekte direndiklerini gösteren 21 Şevval 966/27 Temmuz 1559 tarihli, Karahisar-ı Sâhib yayaları beyine yazılan hüküm⁸¹, bir başka önemli probleme işaret etmektedir.

Diğer taraftan, mühimine defterlerinde yer alan bazı hükümler de, yayaların muayyen bazı yollara baş vurarak, hizmetten kaçmaya çalıştıklarını ortaya koymaktadır. Nitekim, 3 Safer 982/25 Mayıs 1574 tarihli. Karahisar-ı Sâhib piyadeleri beyi Hasan'a yazılan bir hükümde⁸², piyade olmakla beraber, yeni tahrirde bir vesileyle derbendei, köprücü, doğancı, câmî meremmeteisi, seyyid ve sâdullah yazılmış olanların teftişi emrolunmaktadır. Ke/â. 25 Safer 982/16 Haziran 1574 tarihli, Karahisar-ı Sâhib sancağı kadılarına yazılmış olan hüküm⁸³de, aynı şekilde, sancak dâhilinde bazı piyadelerin, yerlerine "gâib" kimseleri, bazılarının da kendilerini derbendei, köprücü, ehl-i berat, sipâhi-zâdc ve muhassıl yazdırarak, bazılarının da başka ocağa kaydolunarak hizmetten kaçmaları üzerine, memur edilmiş oldukları mirî hizmetin aksamasına yol açtıklarından şikayetle, teftiş olunup, bu hususlarda suiistimali görülenlerin tespit edilerek, nöbetlerinde hizmete gönderilmelerini âmir bulunmaktadır.

Yaya ve yamakların suiistimali dışında, bizzat yaya sancak beylerinin ortaya koydukları problemlere dâir kayıtlara da tesadüf edilebilmektedir. Uşak kadısına hilâben. 12 Muharrem 967/14 Ekim 1559 tarihinde sâdır olan. Karahisar yaya sancağı beyi Mehmed'in "*tarih-i salât. ve şârik-i hanır*" olup, halkın Cuma namazında olduğu sırada, mescid civârında bulunan evinde kurduğu mecliste "*fisk u fücür*" üzere olduğuna işaretle, teftiş olunmasını âmir hüküm⁸⁴, bunun tipik bir örneğini teşkil etmektedir.

Daha da çoğaltılabilecek olan bu hükümler, bütünüyle Anadolu piyadelerinde olduğu gibi, Uşak yayaları da dâhil olmak üzere, Karahisar-ı Sâhib piyadelerinin.

⁷⁸ BOA.MD-3, s. 376/1116.

⁷⁹ BOA.MD-6, s. 642/1412.

⁸⁰ BOA.MD-6, s. 658/1447.

⁸¹ BOA.MD-3, s. 64/150.

⁸² BOA.MD-24, s. 270/718.

⁸³ BOA.MD-26, s. 25/68.

⁸⁴ BOA.MD-3, s. 152/409.

zikrolunan tarihlerde ne ölçüde zaafa uğramış olduğunu göstermesi bakımından oldukça Önemlidir.

5. Yaya ve Müsellem Teşkilâtının Kaldırılması ve Mensûh Piyâde Çiftlikleri

Kuruluşu ile birlikte, önceleri muharip bir güç olarak, geri hizmete çekildikten sonra da bazı mîrî hizmetlerin ifâsında önemli rol oynamış olan piyadeler, bir taraftan hemen yukarıda temas edilmiş olan suiistimallerin önü almamayacak kadar yaygınlaşması, diğer taraftan da Osmanlı askerî sisteminde kendini gösteren değişimin etkisiyle⁸⁵ tüm fonksiyonlarını yitirmesi sonucunda, XVI. asrın son çeyreğine girildiğinde, Devlet açısından halledilmesi gereken ciddi bir problem hâline gelmiştir. Özellikle, çiftliklerdeki yaya-yamak sayısının azalmasıyla, haymana taifesinden yamak kaydedilmesi, yaya ve yamakların, çiftliklerin bulunduğu yerlerin dışında, şehir ve kasaba gibi, sair iskân yerlerinde meskûn olmaya başlamaları gibi gelişmelerle ocak nizâmının iyice bozulmuş olması, teşkilâtın lağvında önemli rol oynamıştır. Diğer taraftan, Devlet'in, yukarıda işaret edilmiş olunan değişimin gereği olarak, ulûfeli ve ateşli silah kullanabilecek asker sayısını artırma yoluna giderek, XVI. asrın sonlarına doğru, en Önemli eyâlet askerî konumunda bulunan tımarlı sipahileri geri hizmete çekmeye başlaması, piyade ve müsellemlerin temel fonksiyonlarını lamamıyla yitirmelerine yol açmıştır. Bu da, tabiatıyla, teşkilâtın lağvı sürecini hızlandırmıştır⁸⁶.

Ek olarak verilmiş olan mensâh piyâde ve *müsellem çiftlikleri ile ilgili listelere* esas olan Karahisar-ı Sâhib sancağı *mensâh piyade ve müsellem defteri* tarihsiz olmakla beraber. Özellikle mühimine defterlerinde yer alan bâzı kayıtlar, teşkilâtın kaldırıldığı tarihi yaklaşık olarak tespit etmemize imkân vermektedir. Yukarıda da işaret olunduğu üzere, mevcut kayıtlara göre, 19 Muharrem 990/13 Şubat 1582'de tâyin edilmiş oldukları Ayasofya'nın tamiri hizmeti⁸⁷, Karahisar yayalarının memur edildiği son görev olmuştur. Nitekim, bundan yaklaşık dört ay sonra, 29 Cemâziyelevvel 990/21 Haziran 1582 tarihinde sâdir olan hükümler⁸⁸, yaya ve müsellemlerin bütünüyle ref i ile yaya ve müsellemlerin reâyâ yazılmasını âmir bulunmaktadır. Bu cümleden olarak, aynı tarihli, bir sureti Kütahya ve Karahisar-ı Sâhib sancaklarında piyade ve müsellemlerin tahririne memur edilmiş olan, Dergâh-ı Âli müteferrikalarından Bâlîye yazılmış olan hüküm⁸⁹, mezkûr tarihte. Kütahya ve esas konumuzu teşkil eden Uşak da dâhil olmak üzere, Karahisar-ı Sâhib sancağı yaya ve müsellemlerinin reâyâ kaydedilmek üzere, ref olunduğunu ortaya koymaktadır.

Söz konusu hüküm doğrultusunda, neshedilerek, zeamet ve timara tahsis edilmiş olan Karahisar-ı Sâhib piyâde çiftliklerinde kayıtlı yaya ve yamaklar, ifâ etmiş oldukları hizmetlere mukabil sahip oldukları her türlü muafiyetten arındırılmak suretiyle normal *raiyyet* statüsüne indirilmişlerdir. Bu süreü mensûh piyade ve müsellemlerine

⁸⁵ Söz konusu değişimini için bkz. Halil İnalçık, "'Militan' and Fiscal Transformatipn in the Ottoman Empire, 1600-1700", *Archivum Ottomanicum* VI (1980), s. 283-337.

⁸⁶ Tafsilat için bkz. H. Doğru, *Aynı eser*, s. 50-54.

⁸⁷ *BO AMD-46*, s. 328/751.

⁸⁸ *BOA.MD-47*, 164/359, 396 vd. Ayrıca bkz. F. Eneçen, *Aynı eser*, s. 152; Zeki Ankan, *XV-XVI. Yüzyıllarda Hamil Sancağı*, İzmir 1988, s. 97.

⁸⁹ *BOA.MD-47*, s. 164/394.

kaydedilmiş olan Uşak yayalarının durumu, ek olarak verilmiş olan listede ayrıntılarıyla takdim edilmiş olmakla beraber, genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır;

UŞAK KAZASI MENSÛH PİYADE ÇİFTLİKLERİNİN GENEL DURUMU

İdari Birim	İlâhi mm*	Çiftlik Adedi	Hâsıl	Nüfus					
				Neferen	Bennâk	Mücer- red	Muaf	Tahminî Nüros	
								i	ii**
Uşak	49	144	252.536	1.256	689	Ali	90	3.768	4.372
Banaz	28	47	53.669	179	106	52	21	50]	1.164
Toplam^	77:	191:	30&20S:	1,435:.	795:-:		111	4.305	5.059

Tablodan ve aşağıda verilmiş olan listeden de anlaşılacağı üzere, piyade teşkilâtı itibariyle 5 nahiyeye taksim edilmiş olan Uşak piyadeleri, nesholunduktan sonra, Uşak ve Banaz olmak üzere, sadece iki nahiyeye tabî olarak kaydedilmiştir. Bu cümleden olarak, 33'ii *mevkuf* olmak üzere, Uşak piyadelerinin tasarrufunda bulunan toplam 190 çiftlik neshedilerek, *titnar* ve *zeamete* tahsis edilmiştir. Bunlardan 90'ı (% 47.36) zeamete, 100'ii (% 52.63) de timara kaydedilmiştir. Ayn Ali Efendi'ye göre⁹⁰, Uşak piyade ve müselleme çiftliklerinin de dâhil edilmiş olduğu, Kütahya sancağında, mensûh çiftliklerin tahsis edilmiş olduğu 78 zeamet, 87 tiraar bulunmaktadır. Uşak mensûh piyade çiftliklerinin toplam hâsılı, 252.536'sı Uşak, 53.669'u Banaz'a tabî olmak üzere, toplam 306.205 akça olarak tespit edilmiştir.

Bu çiftlikler üzerinde tespit edilmiş olup, raiyyet statüsünde, öşür ve resme lâbî olarak deftere kaydedilenlerin sayısı, 1.256'sı doğrudan Uşak, 179'u da Banaz'a tabî olmak üzere, tahminî 4.305-5.059 gerçek nüfusa tekabül eden 1.435 neferdir. Bunun 795'i (% 55.40) bennâk, 529'u (% 36.86) mücerred, 11 Ti (% 7.73) de muaf olarak kaydedilmiştir. Raiyyet statüsüne indirilen yaya-yamak nüfus içerisinde, mensûh piyade defterinde özel statülerine binâen muaf kaydedilmiş olanlardan 7'si imam, Tİ kayyımı, 25'i sipâhî, 21'i sipâhi-zâde, 8'i seyyid-şerif, 14'ü de pîr-ınalül kaydedilmiştir. Ayrıca, Kızılcasöğüd'deki Balladır çiftliğinde "*an-nesl-i Aydın Baba*" ifadesiyle kaydedilmiş bulunan İÜ nefer ile Uşak kazasıyla ilgili kısmın sonunda kayıtlı 12 nefer köprücü de muaf yazılanlar içerisinde önemli bir yer tutmaktadır.

⁹⁰ *Kavânîn-i Âl-i Osman der Hulâsa-i Mezâmîn-i Defter-i Divân* (Nşr. M. Tayyib Gökbilgin), İstanbul 1979, s. 46.

İÜ. Müsellem Teşkilâtı

1. İdarî Taksimât

Sancak tevcih defterlerinden anlaşıldığı kadarıyla, Anadolu müsellemleri, sipahi ve yaya sancak teşkilâtından oldukça farklı bir idarî taksimata tabî tutulmuştur. Buna göre, "elviye-î müsellemân-ı Anadolu" birbirine yakın olan muhtelif livaların biraraya getirilmesiyle oluşturulan 4 sancağa taksim edilmiştir. Esas konumuzu teşkil eden Uşak müsellemleri de bunlardan "Livâ-i Müsellemân-ı Kütahya ve Karahisâr-ı Sâhib ve Hamid" sancağına bağlı olarak teşkilâtlanmıştır⁹¹.

Uşak müsellemleri de dalül olmak üzere, Kütahya müsellemleri ile ilgili en eski kayıtları ihtiva eden 1457⁹² ve 1489⁹³ tarihli defterlere göre, Uşak kaza dâiresinde bulunan müsellemler çiftlikleri, başlarında bulunan ser-askere bağlı bulunan üç üniteye taksim edilmiştir. Bunlar, ser-asker kaydedilmiş olan Uşak ile ona tâbî olarak yazılmış bulunan Ulugöbek ve Banaz nahiyelerinden ibarettir.

Aynı birimlerin muhafaza edilmiş olduğu XVI. yüzyılda Yayı nahiyesinin de ilâvesiyle, Uşak müsellemlerinin taksim edilmiş olduğu idarî ünite sayısı dörde çıkmıştır. Bu durum, müsellemler teşkilâtının lağvına kadar, XVI. yüzyıl boyunca değişmemiştir.

2. Müsellem Çiftlikleri ve Nüfus Durumu

Kaynaklar kısmında tavsif edilmiş olan müsellemler defterlerinde yer alan kayıtların aktarılmasıyla hazırlanmış olup, ek olarak verilmiş olan listelerden çıkarılan toplu sonuçları değerlendirmek suretiyle Uşak müsellemler çiftliklerinin genel durumunu netleştirmek mümkündür. Öncelikle, kaza dairesindeki her bir idarî üniteye kaydedilmiş bulunan çiftlik adedi ile müsellemler-yamak ve şâir unsurlardan müteşekkil nüfus durumunu bir icmal tablo üzerinde ifade etmek daha uygun olacaktır;

XV-XVI. YÜZYILLARDA UŞAK KAZAST MÜSELLEM ÇİFTLİKLERİ VE NÜFUS DURUMU

Tarih	Nahiye	Adetli	Çiftlik Adedi	Sefer en	Müselletli	Yeniak	Nâ-resi-; h	M(l-cur-red	Mu-hassıl	Der-jentî fi .	Ma*-IM vs.	Di-ğer	Gâ-ib	jvür-de	Tatnıflıf: Nüfus	
															I	II
1457	Uşak	10	18	95	18	75	-	-	-	-	2	-	-	-	2M5	47.1.
	Jl n göbek	4	1	23	4	19	-	-	-	-	-	-	-	-	69	115
	Banaz	6	10	44	y	35	-	-	-	-	-	-	-	-	132	220
	Pöjİlanış:	20	33	162	M	129	-	-	-	-	-	-	-	-	486	810

⁹¹ Sancak tevcih defterlerinde (JSMAD-5246 (M. 1527); BOA.MAD-563 (M. 1568-1574)'den nkl. İ. Metin Kunt, *Aym eser*, s. 131, 137; M. F. Emecen-İ. Şahin, "Aynı makale", s. 64-65; Bkz. Mustafa Çetin Varlık, "XVI. Yüzen Osmanlı İdarî Teşkilatında Kütahya", s. 207-208.) kaydedilmiş bulunan diğer Anadolu müsellemler sancakları şunlardır: Livâ-i Aydın ve Sanıhan ve Mentese ve Karesi ve Biga ve Hüdâvendigar ve Kocaili ve Sultatönü, Livâ-i Bolu ve Kastamonu ve Ankara ve Kankırı, Livâ-i Teke ve Alâiye.

⁹² İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, *Muallim Cevdet Yazmalan-0.93*.

⁹³ İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, *Muallim Cevdet Yazmalan-0.72*.

Turan Gökçe

14X9	Uşak	11	20	İS	20	123	-	7	-	-	-	-	-	22	•450	•722
	Jlugöbek	3	4	27	4	22	-	1	-	-	-	-	-	y	15 fi	131
	3a naz	6	13	52	S	44	-	-	-	-	-	-	4	9	15 fi	260
	Toplamı=	20	37	22	32	186	-	-	-	-	-	-	4	40	687	1.113
1520	Jşak	İÜ	İS	408	18	165	185	23	-	-	14	-	4	14fi	1.224	1.205
	Jlugöbek	3	5	• 9 İ •	5	44	35	4	1	-	1	-	1	45	279	297
	Banaz	6	8	• 1 5 0 •	8	57	71	11	2	-	2	-	13	33	450	426
	Yavı	1	17	460	14	196	210	28	3	-	0	-	1	166	1.350	1.348
Toplamı=	20	48	1.111	45	465	563	66	fi	-	26	-	20	434	3.333	1.279	
1545	Jşak	10	İS	405	İS	10	192	-	2	-	21	2	24	185	1.395	1.557
	Jlugöbek	3	İ	• SI	İ	51	20	-	-	-	1	-	7	44	243	325
	Banaz	6	S	123	8	71	26	-	-	12	3	S	13	71	354	536
	Yavı	1	17	527	14	265	225	-	1	-	17	2	34	i 95	1.531	1.735
Toplamı=	20	48	1.123	45	463	66	fi	-	12	4	12	7	501	3.103	4.153	
1560	Jşak	İÜ	İS	334	İS	222	84	1	1	-	S	-	17	331	1012	1.330
	Jlugöbek	3	5	• 56	İ	46	5	-	-	-	-	-	7	71	168	261
	Banaz	6	8	MS	• 8	76	IV	-	-	12	2	-	3	91	354	507
	Yavı	1	17	305	14	219	67	-	1	-	4	-	21	377	915	1.257
Toplamı=	20	48	1.123	45	463	66	fi	-	12	4	12	7	501	3.103	4.153	
1571	Jşak	10	18	• 455	İS	303	162	5	1	-	4	2	-	115	1.485	1.507
	Jlugöbek	3	5	• 91	İS	59	26	1	-	-	-	-	1	54	273	347
	Banaz	6	S	• 151	S	105	32	1	-	5	-	-	-	84	453	623
	Yavı	1	17	454	İS	287	143	7	-	-	2	-	3	352	1.362	1.670
Toplamı=	20	48	1.191	46	754	363	14	1	-	8	2	4	505	3.573	4.447	
1580	Uşak	10	İN	4R0	İS	281	162	-	-	-	16	4	-	251	1.44U	1.752
	Jlugöbek	3	5	• 90-	S	67	16	-	-	-	1	1	-	46	270	336
	Bana?	6	9	154	S	99	39	-	-	-	S	-	-	65	462	614
	Yavı	1	17	4S9	15	323	145	-	-	-	3	-	3	10H	1.467	1.553
Toplamı=	20	48	1.191	46	769	365	-	-	-	28	-	-	560	3.039	4.605	

Aşağıda ek olarak verilmiş olan listelerden de ayrıntılarıyla takip edilebileceği üzere, 1457'de Uşak kaza dâiresinde bulunan üç nâhiyede toplamı 20 köyde 33 müselleme çiftliği tespit edilmiştir. Bunlardan 18'i (% 54.54) Uşak, 10'u (% 30.30) Banaz, 5'i (% 15.15) de Ulugöbek nâhiyesinde kaydedilmiştir. Köy sayısının değişmemiş olduğu 1489'da çiftlik sayısı 37'ye çıkmıştır. Bunun 20'si (% 54.05) Uşak, 13'ü (% 35.13) Banaz, 4'ü (% 10.81) de Ulugöbek'te tespit edilmiştir. Sipahi vakıf ve piyade tahrir defterlerinde bulunmayan, bünyesinde barındırdığı çiftlikler ile tipik bir müselleme köyü hüviyetini hâiz olan Yavı karyesinde bulunan çiftliklerin oluşturduğu aynı adlı nahiye ile birlikte, 1520'de 48 çiftlik tespit edilmiştir. Bunun 18'i (% 37.5) Uşak, 17'si (% 35.41) Yavı, 8'i (% 16.66) Banaz, 5'i (% 10.41) de Ulugöbek nâhiyesinde bulunmaktadır. 1580'de Banaz'daki ocak miktarının 9'a çıkması hâricinde, söz konusu çiftlik sayısı ve nâhiyelere dağılımının XVI. yüzyıl boyunca hiçbir değişiklik arzeden aynıyle muhafaza edilmiş olması, kaza dairesindeki müselleme teşkilâtının istikrârını göstermesi bakımından, oldukça dikkat çekicidir.

Piyade ocaklarıyla ilgili olarak da işaret edilmiş olduğu üzere, kaynağım büyük ölçüde yörük-Türkmen teşekkülleri ile Türk köylülerinin teşkil etmesi ve genellikle kurucularının ismiyle mâruf olmaları dolayısıyla, müselleme çiftlik adlarının ekseriyetini de öz Türkçe isimler oluşturmaktadır.

Uşak müselleme çiftliklerinin kaydedilmiş olduğu, söz konusu iskân yerlerinin büyük çoğunluğu, has, zeamet veya timara tahsis edilmiş olması dolayısıyla, aynı zamanda mufassal tahrir defterlerinde de bulunan reâyâ köyleridir. Ancak, sâdece

piyade ve müsellemler defterlerinde tesadüf edilebilmesi dolayısıyla, yaya-müsellemler ya da yalnız müsellemler köyü konumunda bulunan iskân yerleri de mevcuttur. Daha önce de işaret olunduğu üzere, aynı zamanda raiyyet köyü olanlarla birlikte, hem yaya hem de müsellemler köyü olan Kızılhisar'ın dışında, Yavı, Göçürdük ve Yurtbegi. yalnız müsellemler defterlerinde kaydedilmiş bulunan iskân yerleridir. Kaynağım aynı adlı yörük-Türkmen teşekkülünün oluşturduğu⁹⁴ ve aynı zamanda âit olduğu İdarî üniteye de isim teşkil eden Yavı köyü, zamanla daha geniş çaplı, daimî bir iskân yerine dönüşmek suretiyle, Uşak merkez ilçeye bağlı bir köy olarak, varlığını aynı adla bugüne kadar devanı ettirmiş bulunan en tipik müsellemler köyü özelliğini taşımaktadır. Keza, aynı adlı çiftliğe bağlı olarak teşekkül etmiş bir müsellemler köyü olarak kaydedilmiş bulunan Yurtbegi karyesi de diğer önemli bir Örneği oluşturmaktadır.

Giriş kısmında da işaret edilmiş olduğu üzere, nisbelen daha fazla imkânlarla sahip olup, atlı olarak sefere iştirak etmeleri dışında, vazife itibariyle yayalarla aynı statüyü hâiz olan müsellemler de başlangıçla 1 müsellemler ve 1 yanak'dan oluşan ocaklar hâlinde teşkilâtlanmış olmakla beraber, somaki tarihlere ait kanunnâmeler ve fiilî durumu yansıtan defterler, bunun zamanla önemli ölçüde değişmiş olduğunu göstermektedir.

Aşağıda verilmiş olan listelerden de tafsilatıyla takip edilebileceği üzere, XV. asrın ikinci yansında ortalama 3-8 müseümler-yamaktan oluşan çiftliklerdeki nüfusun, nâ-resîde, pîr-ma'lûl ve şâir unsurlar da dâhil olmak üzere, neferen 5-34 arasında değiştiği görülmektedir. 1457'de Uşak müsellemler çiftliklerinde bu minval üzere, tahminî 486-800 gerçek nüfusa tekabül eden 162 nefer tespit edilmiştir. Bunun 95'i (% 58.64) Uşak, 44'ü (% 27.16) Banaz, 23'ü (% 14.19) de Ulugöbek'te kaydedilmiştir. 1489'da % 41.35'lik bir artışla, 150'si (% 65.50) Uşak, 52'si (% 22.70) Bana?, 27'si (% 11.79) Ulugöbek'te olmak üzere, yaklaşık 687-1.113 gerçek nüfusa lekâbül eden 229 nefer kaydedilmiştir. Yavı nahiyesinin de mevcut olduğu 1520'de % 385.15 gibi büyük bir artışla, 3.333-3.279 civarında bir gerçek nüfusu ifade eden, 1.111 nefere yükselmiş olan müsellemler-yamak sayısının 460'ı (% 41.40) Yavı, 408'i (% 36.72) Uşak, 15'ü (% 13.50) Banaz, 93'ü (% 8.37) Ulugöbek çiftliklerinde meskûn bulunmaktadır. Önceki defterlerde tespit edilememiş olan Yavı hâriç olmak üzere, yaklaşık 30 yıllık bir zaman zarfında, diğer üç nahiyenin nüfusunda görülen %184.27'lik artış dikkati çekmektedir. Nitekim, 1545'de sadece % 8'lik bir artışla, 3.603-4.153 gerçek nüfusa tekabül eden 1.201 neferin tespit edilmiş olması da bunu teyid etmektedir. Bunun 527'si (% 43.88) Yavı, 465'i (% 38.71) Uşak, 128'i (% 10.65) Banaz, 81'i (% 6.74) de Ulugöbek'te kaydedilmiştir. Yaklaşık on beş yıllık aradan sonra, 1560'da Uşak müsellemler nüfusunun % 32.30'hık bir düşüşle, 334'ü (% 41.08) Uşak, 305'i (% 37.51) Yavı, 118'i (% 14.51) Banaz, 56'si (% 6.88) de Ulugöbek'te olmak üzere, 813 nefer olarak tespit edilmiş olması da oldukça dikkat çekicidir. Tablodan da takip edilebileceği gibi, bütün idari birimlerde görülen düşüş, özellikle % 42.12 oranıyla Yavı nahiyesinde daha ciddi boyutlarda yaşanmıştır. Aşağıda ayrıca üzerinde durulacak olan, aynı yılın tespitlerine dayanan *cedid* mürde sayısında görülen, olağan üstü sayılabilecek artış, bu düşüşün

⁹⁴ Bkz. Cevdet Türkay, *Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğunda Oymak Aşiret ve Cemaatler*, İstanbul 1979, s. 765.

izâhi bakımından büyük önem taşınmaktadır. Nitekim, 1545'de 270 olarak tespit edilmiş olan cedit mürde sayısının, hem genel nüfusun, hem de yaya ve müsellemler ocakları nüfusunun önemli oranda artış eğiliminde olduğu on beş yıllık zaman zarfında % 56.38'lik bir artışla 619'a yükselmiş olması, 1560'da müsellemler ocakları nüfusunda görülen düşüşte, diğer faktörlerle birlikte, salgın hastalık ve benzeri âfetler sonucu yaşanmış olması muhtemel ölümlerin etkili olmuş olabileceğini düşündürmektedir. Uşak müsellemler nüfusunun 1571'de % 46.49'luk bir artış göstererek, tekrar 1545 yılı rakamlarına yakın bir seviyeye ulaşmış olduğu görülmektedir. Mezkûr tarihte tespit edilmiş olan, tahmini 3.573-4.447 civarında bir gerçek nüfusa tekabül eden 1.191 neferin 495'i (% 41.52) Uşak, 454'ü (% 38.08) Yavı, 151'i (% 12.66) Banaz, 91'i (% 7.64) de Ulugöbek'te kaydedilmiştir. Ocakların lağvedilmesinden yaklaşık iki yıl önce.. 1580'de sadece %1.84'lük bir artışla, yaklaşık 3.639-4.605 gerçek nüfusu ifade eden, 1.213'e ulaşmış olan neferin 489'u (% 40.31) Yavı, 480'i (% 39.57) Uşak, 154'ü (% 12.69) Banaz, 90'ı (% 7.41) da Ulugöbek nahiyesinde tespit edilmiştir. Uşak müsellemler çiftliklerinin bulunduğu dört nahiyenin eksiksiz kaydedilmiş olduğu XVI. yüzyıl defterlerinden tespit edilmiş olan rakamların göstermiş olduğu bu dağılım, bünyesinde barındırdığı çiftlik ve müsellemler-yamak nüfus potansiyeli itibarıyla Uşak ve Yavı nahiyelerinin önemli bir yer tuttuğunu ortaya koymaktadır. Bunları Banaz ve Ulugöbek nahiyeleri takip etmektedir.

Uşak müsellemler çiftliklerinde tespit edilmiş olup toplam rakamlarla ifade edilmiş olan nüfusun terkibine gelince; yukarıda da yayalarla ilgili olarak işaret edilmiş olduğu üzere, her müsellemler çiftliği defterlere "*müsellemler*" ya da "*eşkün*" olarak yazılmış olan bir kişi üzerine kaydedilmiştir. Başlangıçta muharip bir güç olarak katıldıkları sefer, geri hizmete çekildikten sonra da ifâ ettikleri mîrî hizmetlere mukabil kendilerine tahsis edilmiş olan çiftlikleri diğer yamaklarla müşterek tasarruf eden müsellemler, söz konusu hizmetleri "*be-nevbe*" tâbir olunan nöbetleşe yerine getirmektedirler. Bu itibarla, bir müsellemler ocağında kayıtlı muayyen sayıda yamaktan sırasıyla hizmete eşen biri *müsellemler*, diğerleri *yamak* konumunda bulunmaktadır. İşte, Uşak müsellemler çiftliklerinde tespit edilmiş olan nüfusun esâsını, bu minval üzere müsellemler veya yamak kaydedilmiş olanlar teşkil etmektedir. 1457'de tespit edilen 162 neferin 31'ini (% 19.13) müsellemler, %79.62'sini teşkil eden 129'unuyamaklar oluşturmaktadır. Geri kalan 2 nefer ise pîr-ma'lûl kaydedilmiştir. 1489'da kaydedilmiş olan 229 neferin 32'si müsellemler, 189'u yamak. 8'i ise mücerred statüsünde yazılmıştır. Çiftliklerdeki nüfusun daha tafsilatlı bir şekilde kaydedilmiş olduğu 1520'de, 1.111 neferin 45'i (% 4.05) müsellemler, 465'i (% 41.85) yamak yazılmıştır. Geri kalan 601 neferin 503'ü (% 45.27), henüz hizmete eşemeyecek yaşta olmaları dolayısıyla "*nâ-resîde*", 66'sı (% 5.94) mücerred, 6'sı (% 0.54) muhassıl, 26'sı (% 2.34) pîr-ma'lûl olarak kaydedilmiştir. 1545'te tespit edilmiş olan 1.201 neferin 45'i (% 3.74) müsellemler, 620'si (% 51.62) yamak, 463'ü (% 38.55) nâ-resîde. 3'tü (% 0.24) muhassıl, 12'si (% 0.99) derbendei.. 46'sı (% 3.83) pîr-ma'lûl yazılmıştır. 1560'da 813 neferin 45'i (% 5.53) müsellemler. 608'i (% 74.78) yamak, 1751 (% 21.27) nâ-resîde. 1'i mücerred. 2'si muhassıl. 12'si (% 1.47) derbendei, 14'ü (% 1.72) de pîr-malûl kaydedilmiştir. 1571'de tespit edilmiş olan 1.191 neferin 46'sı (% 3.86) müsellemler, 754'ü (% 63.30) yamak, 363'ü (% 30.47) nâ-resîde, 14'ü (% 1.17) mücerred, 1'i muhassıl, 5'İ (% 0.41) derbendei, 6'sı (% 0.50) pîr-

XV-XVI. Yüzyıllarda Uşak Kazası Piyade ve Müsellem Teşkilâtı

maiül yazılmıştır. Nihayet, 1580'de yazılmış olan 1.213 neferin 46'sı (% 3.79) müsellemler, 769'u (% 63.39) yamak, 365'i (% 30.09) nâ-resîde, 28'i (% 2.30) de pîrma'lül olarak kaydedilmiştir.

Yukarıdaki tablodan ve genel olarak işaret edilmiş olan bu rakamlardan da anlaşılacağı üzere, doğrudan müsellemler veya yamak yazılmış olanlar dışında, çiftliklerde kayıtlı nüfusun önemli bir kısmını, henüz yamak yazılarak, hizmete eşecek yaşa gelmemiş olmaları dolayısıyla "nâ-resîde" statüsünde kaydedilmiş olanlar teşkil etmektedir. Müsellemelerin muharip karakterini muhafaza etmiş olduğu anlaşılan XV. yüzyıla ait defterlerde nâ-resîde yazılmış olan herhangi bir nüfusa tesadüf edilememekle beraber, XVI. yüzyılda gerçekleştirilmiş olan tahrirlerin tamamında ayrı bir kategori olarak kaydedilmiş olduğu görülmektedir. Yukarıda da genel nüfusa nisbetleri ile birlikte işaret edilmiş olduğu üzere, toplam sayıları 1520'de 503 iken, 1545'de % 7.95 oranında azalarak 463'e düşmüştür. Keza, yaklaşık on beş yıllık zaman zarfında görülen % 62.63'lük bir düşüş sonucunda 173 nefer olarak tespit edilmiş olması da dikkat çekicidir. 157T'de tekrar % 109.82'lik bir artışla 363'e yükselmiş olan nâ-resîde sayısı 1580'de 359 nefer olarak tespit edilmiştir. Defterler, buldukları yaşları ile birlikte kaydedilmiş bulunan nâ-resîde 1 erin şâir hususiyetlerine temas etmeden önce, nâhiyelerdeki yoğunluğunu da göz önünde bulundurmak suretiyle, yaş gruplarına dağılımını bir tablo üzerinde değerlendirmek, genel bir fikir vermesi bakımından yararlı olacaktır;

UŞAK KAZASI MÜSELLEM ÇİFTLİKLERİNDE "NÂ-RESİDE" KAYDEDİLMİŞ OLANLARIN YAŞ GRUPLARINA DAĞILIMI

Tarih	Nâhiye	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40
1520	Uşak	-	-	41	23	16	y	12	22	13	15	17	11	5	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	185	
	Ulugöbek	-	-	11	8	5	2	2	3	1	i	2	2	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	38
	3 a naz	-	-	14	5	5	2	5	10	10	3	5	5	5	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	70
	Ya vi	-	-	49	31	İS	6	15	26	9	16	14	16	7	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	210	
	Toplam	-	-	115	79	44	W	34	61	33	35	38	34	18	5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	503	
%	=	-	-	21.0	15.2	8.1	3.77	11.5	12.0	6.5	7.4	6.7	3.57	1.0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	100		
1545	Jşak	17	25	18	21	27	12	19	18	17	5	1	5	2	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	171
	Ulugöbek	1	3	1	1	4	1	1	1	1	-	-	-	1	2	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	20	
	Bauuz	2	1	6	fi	3	3	2	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	26	
	i'avi	29	31	28	25	31	16	21	18	15	2	1	-	2	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	225		
	Toplam	49	63	53	57	32	43	40	33	7	1	5	5	4	4	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	463		
%	-	10.58	13.59	11.15	12.1	7.6	9.75	9.0	7.1	1.5	0.43	1.07	0.87	0.87	0.87	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	100			
1560	Jşak	15	11	15	11	13	6	4	7	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	84	
	UluHöbek	2	-	1	-	1	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5		
	Sanaz	2	5	3	1	1	1	1	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	17		
	i'avi	9	10	12	13	7	6	4	1	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	63+4*		
	Toplam	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	173		
%	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	100			

Turan Gökçe

1571	Uşak	13	18	16	14	15	22	17	20	7	13	-	4	-	-	-	-	-	162
	Ulugöbek	1	3	3	3	6	-	3	2	1	-	1	1	-	-	-	-	-	24+2*
	Banaz	-	7	4	3	3	3	5	4	1	1	-	1	-	-	-	-	-	n-
	Yavı	1	14	19	21	25	11	10	7	5	6	2	1	-	-	-	-	-	143
	Toplam=	33	42	42	41	55	11	35	33	14	20	7	7	-	-	-	-	-	303
	%	=	9.09	11.7	11.57	11.57	15.15	9.91	9.61	*.w	3.81	5.50	0.12	1.92	-	-	-	-	100
1580	Uşak	3	23	9	7	54	3	8	12	13	2	20	7	1	-	-	-	-	162
	Ulugöbek	-	1	2	-	6	-	-	2	2	1	2	-	-	-	-	-	-	16
	Banaz	1	2	2	2	18	-	-	3	10	-	1	-	-	-	-	-	-	39
	Yavı	2	21	19	5	45	1	6	12	20	5	10	2	-	-	-	-	-	148
	Toplu m=	6	47	32	14	123	4	14	29	45	8	3a	9	1	-	-	-	-	300
		1. M	ii. s7	S. 7. S	3. 83	33. 69	1. 50	3. 83	7. M	113:	2. 11	9. 04	2. 46	U. 27	-	-	-	-	100

* Yaşı belirtilmemiş.

Tablodan da lâkip edilebileceği üzere, müsellemler çiftliklerinde nâ-resîde kaydedilmiş olanların, yaş gruplarına dağılımında, talırlar arasında önemli farklılıklar görülmektedir. 1520'de tespit edilmiş olan ve yaşları 3-14 arasında değişen 503 nâ-resîdenin 115'i (% 22.86) 3, 67'si (% 13.32) 4, 61'i (% 12.12) 8, 44'ü (% 8.74) 5, 38'i (% 7.55) 11, 35'i (% 6.95) 10, 34'ü (% 6.75) 7, 33'ü (% 6.56) 9, 19'u (% 3.77) 6, 18'i (% 3.57) 13, 5'i (% 0.99) de lavanı teşkil eden 14 yaş grubunda bulunmaktadır. 1545'de 1-16 yaş arasında kaydedilmiş olan 463 nelerin yomluluk sırasına göre, 65'i (% 14.03) 5, 63'ü (% 13.60) 2, 57'si (% 12.31) 4, 53'ü (% 11.44) 3, 49'u (% 10.58) 1, 43'ü (% 9.28) 7, 40'u (% 8.63) 8, 33'ü (% 7.12) 9, 32'si (% 6.91) 6, kalan 28'i (% 6.04) ise 10-16 yaş gruplarında bulunmaktadır. Yukarıda da işaret edilmiş olduğu üzere, 1560'da Uşak çiftliklerindeki müsellemler nüfusuna paralel olarak, 173'e düşmüş olan ve yaşları 1-14 arasında değişen nâ-resîdelerin 31'i (% 17.91) 3, 28'i (% 16.18) 1, 26'sı (% 15.02) 2, 24'ü (% 13.87) 4, 24'ü (% 13.87) 5, 13'ü (% 7.51) 6, 9'u (% 5.20) 7, 8'i (% 4.62) 8, 3'ü (% 1.73) 10, 2'si (% 1.15) 12, 1'i (% 0.57) de 14 yaşında kaydedilmiştir. Aynı talü ile ilgili yaş tavanının en düşük olduğu 1571'de tespit edilmiş olan 363 neferin 55'i (% 15.15) 5, 42'si (% 11.57) 2, 42'si (% 11.57) 3, 41'i (% 11.29) 4, 36'sı (% 9.91) 6, 35'i (% 9.64) 7, 33'ü (% 9.09) 8, 29'si (% 5.50) 10, 14'ü (% 3.85) 9, 11'si (% 1.92) 12, 3'ü (% 0.82) de 11 yaş grubunda bulunmaktadır. 1580'de tespit edilmiş olan ve yaşları 1-13 arasında değişen 365 nâ-resîdenin 123'ü (% 33.69) 5, 47'si (% 12.87) 2, 45'i (% 12.32) 9, 33'ü (% 9.04) 11, 32'si (% 8.76) 3, 29'u (% 7.94) 8, 14'ü (% 3.83) 4, 14'ü (% 3.83) 7, 9'u (% 2.46) 12, 8'i (% 2.19) 10, 6'sı (% 1.64) 1, 4'ü (% 1.09) 6, 1'i (% 0.27) de 13 yaş grubunda kaydedilmiştir.

Çiftliklerde, müsellemler nüfus yanında, nâ-resîde statüsünde kaydedilmiş olanlarla ilgili olarak, ayrıca belirtilmesi gereken önemli hususlardan birisi de, bunların yaş tavanları, başka bir ifadeyle, yamak yazılmak suretiyle, fiilen hizmetle mükellef tutulma ameliyesinin yaş tabanıdır. Tablo üzerinde ifade edilmiş olan rakamlardan da anlaşılacağı üzere, 1520 ve 1560'da 14, 1545'de 16, 1571'de 12, 1580'de ise 13 yaşın üzerinde bulunan çocuklar nâ-resîde statüsünden çıkarılarak yamak sütüsünde kaydedilmişlerdir. Nitekim, defterlerde, söz konusu nâ-resîde tavan yaş gruplarında bulunanlarla ilgili kayıtlar arasında tesadüf edilen "yarayınca/yaradukda eşer" ifadeleri

XV-XVI. Yüzyıllarda Uşak Kazası Piyâde ve Müsellem Teşkilâtı

de bunu leyid etmektedir⁹⁵. Bu durumda, piyâdelerde olduğu gibi, şartlara bağh olarak, zamanla değışmekle beraber, Uşak müselemlerinde de nâ-resîde yazılma tavanını. ortalama 13-14 yaşlarınının teşkil etmiş olduğunu, bunun üzerinde bulunanların ise yamak yazılarak, fiilen hizmete eşmekle mükellef tutulduklarını ifâde etmek mümkündür.

Mü seli em-yamak veya nâ-resîde statüsünde bulunanlar dışında, 1520'de Uşak çiftliklerinde kayıtlı nüfusu teşkil eden kategorilerden birisini de "*niicerred*" kaydedilmiş olanların oluşturduğu, görülmektedir. Mezkûr tarihte, bu cümleden olarak.. 28'i yavı. 23'ü Uşak, 11'i Bana/, ve 4'ü Ulugöbek'de olmak üzere, toplam 66 nefer tespit edilmiştir. Kanunnâmelerle tâyin edilmiş olan nizâma göre, Raiyyet statüsünde bulunanlardan, bekâr olup, *mücerred resmi* adı allında bir vergiye tabî olanları belirtmek için kullanılan⁹⁶ bu tâbirle diğerlerinden ayırdedilmiş olan bir kategorinin, askeri olup. muaf durumda bulunan müsellem çiftliklerinde kayıtlı olanlarla ilgili olarak ifâde etmiş olduğu statüyü, sadece defter kayıtlarından hareketle, lam olarak açıklığa kavuşturmak mümkün olmamaktadır⁹⁷. Bununla birlikte, kanunnâmelerde yer alan "*yamak mücerred oba yigirmi beş akça harçlık virür*" hükmü⁹⁸, bununla ilgili önemli bir fikir vermektedir. Nitekim, buradan hareketle, nâ-resîde yazılmış olanlardan, yukarıda işaret edilmiş olan yaş tavanının üzerinde olup, yamak vazifesi görmekle beraber, bekar olan kimseleri belirtmek için kullanılmış olduğunu ifade etmek mümkündür.

Piyâde çiftliklerinde olduğu gibi, müsellem çiftliklerinde tesadüf edilen farklı kategorilerden birisi de "*sagîr*" kaydedilmiş olanlardır. Sadece 1571 tarihli defterde, 7'si Yavı, 5'i Uşak, 1'i Banaz ve 1'i Ulugöbek'te olmak üzere, toplam nüfusun % 1.17'sini teşkil eden 14 nefer sagîr tespit edilmiştir.

Ayrıca işaret edilmesi gereken nüfus gruplarından birisi de 1489 tarihli defter müstesna, bütün defterlerde kaydedilmiş olup, aşağıdaki listelerde ve yukarıda verilmiş olan icmâl tabloda, *pîr-ma 'lûl* sütununda tek kalemde belirtilmiş olan yaşlı ve mariz kimselerdir. Bu cümleden olarak, 1457'de 2, 1520'de 26, 1545'de 46, 1560'da 14, 1571 "de 6, 1580'de 2S nefer tespit edilmiştir.

Az sayıda olmakla beraber, diğer önemli bir zümreyi de 152ü'de 6. 1545'de 3, 1560'da 2, 1571'de 1 nefer olarak tespit edilmiş olan muhassıllar teşkil etmektedir. Keza, piyade ocaklarında da olduğu gibi, bâzı çiftliklerde "*derbender*" statüsünde kaydedilmiş olanlara da ayrıca işaret etmek gerekir. Bu cümleden olarak, Banaz nahiyesinde, 1545 ve 1560'da 12, 1571'de ise 5 nefer tespit edilmiştir. 1545'de Çukurviran'da Göğüoğlu çiftliğinden 1 nefer Kızılca, Dumlupmar'da Güçlü Hüseyin

⁹⁵ BOA.7D-5/İ, s. 164-165, 171vd.

⁹⁶ Bkz. Halil İnalçık, "Osmanlılarda Raiyyet Rüsümü", *Belleten* XXÜ/92 (Ankara 1959), s. 586-588.

⁹⁷ Nitekim, farklı bölgelerdeki yaya ve müsellem çiftlikleri ile ilgili bazı araştırmalarda da nâ-resîdelerle birlikte ayrıca kaydedilmiş olan mücerredlerle ilgili rakamlar verilmekle beraber, her hangi bir açıklama getirilmediği görülmektedir. Bkz. H. Doğru, *Aynı eser*, s. 132. 136. 164, 168; Üçler Bulduk. *Aynı tez*, s. 223.

⁹⁸ *Kânımnâme-i Âl-İ Osman* (M.Ârif nşr.), s. 46.

çiftliğinden 10, Kayıcık'da Elvan çiftliğinden 1 nefer Yalak derbendine muhafız tâyin edilmiştir". 1560'da mezkûr Gögüoğlu çiftliğinden derbend muhafızı kaydedilmiş olan 6 neferin, daha sonra kendi iradeleriyle feragat ederek, Banaz'da bir köprü hizmetine "*kÖptüct*" tâyin edilmiş oldukları anlaşılmaktadır¹⁰⁰. Güçlü Hüseyin çiftliğinden muhafız kaydedilmiş olan 6 nefer de Yalak derbendine tâyin edilmiştir¹⁰¹. 1571'de yine ayıu çiftlikten aynı derbende 5 nefer muhafız kaydedilmiştir¹⁰².

Bunların dışında, çiftliklerde farklı statülerde kaydedilmiş olup, listelerde ve tabloda diğer sütununda verilmiş olanlar içerisinde, *sâhib-i berat* ve *sipâhi-zâde* olanlar Önemli bir yer tutmaktadır.

Piyade çiftliklerinde olduğu gibi, müsellemler çiftliklerinde de tahrir sırasında tespit edilerek deftere kaydedilmiş olan müsellemler-yamak ve şâir unsurlardan oluşan mevcut nüfus ile birlikte, "*gâib*" ve "*mürde*" olanlar da isinen kaydedilmiş bulunmaktadırlar. "*Atik*" ve "*cedid*" olarak, iki kategoride belirtilmiş olan söz konusu gâib ve mürde kayıtları, yayalarla ilgili olarak da işaret edilmiş olduğu üzere, çiftlik nüfusunun daha sıhhatli bir biçimde tespiti ve geçmiş ocak halkına ışık tutması bakımından oldukça önemlidir. Bu cümleden olarak, 1489'da sâdece Banaz nahiyesinde 4 nefer gâib kaydedilmiştir. 1520'de 6'sı cedit, 14'ü atik 20, 1545'de 35'i atik. 43'ü cedit 78, 1560'da 45'i atik, 3'ü cedit 48 gâib tespit edilmiş iken, bu sayının 1571'de sadece 2'si atik, 2'si cedit 4, 1580'de ise hepsi cedit 3'e düşmüş olması, piyade çiftliklerinde olduğu gibi¹⁰³, müsellemler çiftliklerinde de, 1570'lerden itibaren daha sıkı bir denetimin işletilmiş olduğuna işaret etmektedir.

Bir bakıma ocaklardaki geçmiş yaya-yamak nüfusu ifade eden mürde başlığı altında 1489'da 40 nefer kaydedilmiştir. 1520'de 189'u atik, 445'i cedit olmak üzere 434'e çıkmış olan bu sayı. 1545'de 231'i atik, 270'i cedit 501, 1560'da 251'i atik. 619'u cedit 870, 1571'de 628'i atik, 177'si cedit 805, 1580'de ise 149'u atik, 411'i cedit 560 olarak tespit edilmiştir. Yukarıda, müsellemler-yamak nüfusu ile ilgili olarak da işaret edilmiş olduğu üzere, devamlı artış gösteren müsellemler çiftlikleri nüfusunun 1545'e nisbetle 1560'da % 32.30'luk bir düşüş göstermesinin izahı balonundan, 1560'da tespit edilmiş olan, özellikle cedit mürde sayısının 628'e çıkmış olması oldukça mânidar görünmektedir.

3. Müsellemler Çiftliklerinde İktisâdî Durum ve Toprak Tasarrufu

Önceleri, tıpkı yayalarda olduğu gibi, ulûfeli asker konumunda olan müsellemler, özellikle Yeniçeri ocağının kurulmasından sonra, muhârip bir güç olarak iştirak ettikleri sefer, bu hüviyetini yitirip, geri hizmete çekildikten sonra da ifâ ile

⁹⁹ BOA.TD-242, s. 151-153.

¹⁰⁰ BOA.TD-328, s. 139.

¹⁰¹ Bunlardan 3'ünün, evvelden Kızılca derbendinde hizmet etmelerine rağmen, sonradan kendi iradeleriyle Yalak derbendine yazıldıkları anlaşılmaktadır: BOA.TD-328, 140.

¹⁰² BOA.71J-5/İ, s. 176-177.

¹⁰³ Uşak piyade çiftliklerinde 1545'de 95 neler gâib tespit edilmiş olmasına rağmen bu sayı 1579'da 20'ye düşmüştür (Bkz. Yukarıda ilgili kısım.).

yükümlü tutuldukları mîrî hizmet karşılığında, "müsellem yer" olarak, kendilerine lahsis edilmiş olan çiftlikleri tasarruf etmekte idiler. Oldukça farklı bir statüyü hâiz olan Rumeli ve Teke-ili müsellemeleri dışında, konumuzu teşkil eden Uşak müsellemeleri de dâhil olmak üzere, Anadolu müsellemeleri, toprak tasarrufu bakımından Anadolu yayalanyla hemen hemen aynı statüyü hâizdirler¹⁰⁴. Nitekim, ilgili kanunnâme hükümlerinde bu dununun gayet açık bir şekilde ifade edilmiş olduğu görülmektedir¹⁰⁵;

"Ve bir ocakda müsellem kânûn-ı kadîm üzerine birer çiftlik yerleri vardır ot çiftlikde vûkî' olan gallâtdan ve bağdan ve hağçeden ve değirmenden kimesneye 'öşr ve rüsum virmez ve ol yer satılmak ve tapuya virilmek caiz değildir ve koyunları 'âdetine ve bakî rüsumlarına kimesne dahi etmez..."

Böyle bir statüyü hâiz olan çiftliklerde kayıtlı müsellem ve yamaklar, yayalarda da olduğu gibi, müşterek mutasarrıf olup, devlete karşı yükümlülüklerini "be-nevbef tâbir olunan nöbetleşe yerine getirmekle idiler¹⁰⁶.

Aşağıda ek olarak verilmiş olan listelerden de tafsilâtiyle takip edilebileceği üzere, Uşak müsellem çiftliklerinin kapladığı alanın piyade çiftliklerinden daha büyük olduğu anlaşılmaktadır. Sefer veya hizmete müsellem olarak eşmeleri hasebiyle, at ve sâir teçhizatın masraflarının yayalara oranla daha yüksek olduğu göz önünde bulunânında, bu dunun nonna} karşuanmâhâtr. MîjekJn, ocakların alan ölçüleriyle birlikte kaydedilmiş olduğu defterlere göre, XVI. yüzyılda Uşak'ta bulunan müsellem çiftliklerinin dönüm miktarının 90-700 dönüm arasında değişmekle beraber, daha ziyade 100-300 dönüm arasında yoğunlaştığı görülmektedir. Nitekim, 1520'de 46 çiftlikten 7'si (% 15.21) 150, 5'i (% 10.86) 100, 5'i 200, 5'i 250, 5'i 300, 3'ü (% 6.52) 600, 2'si (% 4.34) 400 dönümden ibarettir. Diğer 14 çiftlik ise, 90, 110, 130, 154, 160, 180, 190, 260, 330, 350, 430, 520, 550 ve 700 dönüm olarak kaydedilmiştir. 1545'de kayda değer bir değişiklik olmamakla beraber, 1560'da, çiftlik dönüm miktarlarının 100-450 arasında değiştiği görülmektedir. Nitekim, mezkûr tarihte Yavı nahiyesinde birlikte yazılmış olan iki çiftlik ile birlikte tespit edilmiş olan 45 çiftliğin % 71.11 'ini teşkil eden 32'sinin 150, 5'inin (% 11.11) 100, 2'sinin (% 4.44) 200, 2'sinin 250, 1'inin 110, Tinin 130, Tinin 300, Tinin de 450 dönümden ibaret olması oldukça dikkat çekicidir. Keza, listelerden de takip edilebileceği üzere, 1571 ve 1580 tarihlerinde de çiftliklerin dönüm miktarı itibariyle arz ettikleri bu özelliğin büyük ölçüde muhafaza edilmiş olduğunu da belirtmek gerekir.

Dönüm miktarı itibariyle genel olarak değerlendirilmiş olan Uşak müsellem çiftliklerinin sâir hususiyetlerine geçmeden önce, ek olarak verilmiş olan listelerden hareketle, her bir İdâri üniteyi ayrı ayrı belirtmek suretiyle, 1520, 1545, 1560, 1571 ve 1580 tarihlerindeki toplam sayısı, dönüm miktarı ve hâsılın bir icmal tablo üzerinde ifade etmek gerekirse, şöyle bir sonuç ortaya çıkmaktadır:

¹⁰⁴ M. Arıkan, "Aynı makale", s. 187. Ayrıca bkz. S. Pulaha-Y. Yücel, /, *Selim Kanunnâmesi*, s. 31-32; A. Akgündüz, *Aynı eser*, s. 62-65.

¹⁰⁵ *Kânunnâme-i Âlâ Osman* (M. Arif nşr), s. 45.

¹⁰⁶ M. Arıkan, "Aynı makale", s. 188.

XVI. YÜZYILDA UŞAK KAZASI MÜSELLEM ÇİFTLİKLERİNİN TOPLAM DÖNÜM MİKTARI VE HÂSILI

Tarih	NâUÿye	Çiftlik Adedi	Dönüm Miktarı	%	Hâsıl	%
1489	Uşak	20	-	-	4.550	-
	Ulugöbek	4	-	-	550	-
	Ban az	13	-	-	-	-
	Toplam=	37	-	-	5.100	-
1520	Uşak	18	4.524	37.84	6.305	38.52
	Ulugöbek	5	1.490	12.46	1.890	11.54
	Ban az	8	1.450	12.12	2.520	15.39
	Yavı	17	4.490	37.56	5.650	34.52
	Toplam=	48	11.954	100	16365	100
1545	Uşak	18	4.444	31.68	5.965	37.57
	Ulugöbek	5	1.440	10.26	1.860	11.71
	Ban az	8	1.700	12.12	2.550	16.06
	Yavı	17	6.440	45.92	5.500	34.64
	Toplam=	48	14.024	100	15.875	100
1560	Uşak	18	2.960	41.16	4.280	40.00
	Ulugöbek	5	750	10.43	1.000	9.34
	Banaz	8	1.150	15.99	1.690	15.79
	Yavı	17	2.330	32.40	3.730	34.85
	Toplam=	48	7.190	100	10.700	100
1571	Uşak	18	2.860	37.43	4.530	38.65
	Ulugöbek	5	750	9.81	1.000	8.53
	Banaz	8	1.150	15.05	1.690	14.41
	Yavı	17	2.880	37.69	4.500	38.39
	Toplam=	48	7.640	100	11.720	100
1580	Uşak	18	2.910	38.49	4.360	43.16
	Ulugöbek	5	750	9.92	1.000	9.90
	Banaz	9	1.270	16.79	490	4.85
	Yavı	17	2.630	34.78	4.250	42.07
	Toplam=	49	7.560	100	10.100	100

1457 tarihli defterde kaydedilmiş olan çiftliklerin dönüm miktarı ve hâsılları kaydedilmemiş olduğu için tabloya da yansımamıştır. Kezâ, 1489 tarihli defterde de iki nahiyedeki çiftliklerin sâdece dönüm miktarının yazılmış olması dolayısıyla, labloya aktarmakla beraber, genel durumunu yansıtmaktan uzak kalmıştır. Aşağıda ek olarak verilmiş olan listelerden ve bunlardan hareketle hazırlanmış olan, yukarıdaki icmal tablodan da takip edilebileceği üzere, XVI. yüzyıla âit defterlerde bütün çiftlikler, dönüm miktarı ve hâsılları ile birlikte kaydedilmiş olduğu için, kaza genelindeki durumu eksiksiz tespit ve zaman içerisindeki gelişimini takip etmek mümkün olmaktadır. Buna göre, 1520'de, nahiyelere dağılımı ve nisbetleri tablo üzerinde belirtilmiş olan 48 çiftlikten müteşekkil 11.954 dönüm nüsellemlik yerden elde edilen

16.365 akça hâsıl kaydedilmiştir. 1545'de toplam çiftlik dönüm miktânının % 17.31'lik bir artışla 14.024'e çıkmış olmasına rağmen, hâsılın % 2.99 nisbetinde azalarak, 15.875'e düşmüş olması oldukça dikkat çekicidir. Bununla ilgili olarak, asıl işaret edilmesi gereken önemli noktalardan birisi de 1560'da çiftlik dönüm miktarının % 48.73Mük düşüşle 7.190'a, bunun tabii bir sonucu olarak da toplam hâsılın % 32.59'kik düşüşle 10.700'e gerilemiş olmasıdır. Mezkûr tarihte Uşak müsellem çiftliklerinin dönüm ve hâsıl miktarında görülen bu önemli düşüşle. Özellikle Ulugöbek, Yavi ve Uşak nâhiyelerindeki düşüşün etkili olduğunu ifade etmek gerekir. Bu ölçüde önemli bir değişikliğin görülmediği 1571'de 7.640 dönüm, 11.720 akça hâsıl, 1580'de ise 7.560 dönüm, 10.100 akça hâsıl tespit edilmiştir.

Piyade ocaklarında olduğu gibi, müsellem çiftliklerinde de hububat üretiminin hâkimiyetine bağlı olarak, toplam gelirin genellikle "*hâsü-ı gallât*" şeklinde tek kalemde kaydedilmiş olması dolayısıyla, yetiştirilen ziraî mahsüllere dâir ayrıntıya inilememektedir. Bununla birlikte, sâdece 156()'da Uşak nahiyesi, Kürt karyesine tabî Kürt Süleyman çiftliğinde¹⁰⁷, altı ay faal olduğu anlaşılan bir değirmenin mevcut olduğunu da belirtmek gerekir.

Çiftliklerin dönüm miktarı itibariyle arzeemiş olduğu söz konusu hususiyetlerine bağlı olarak, piyade çiftliklerinde yaygın olarak görülen zamîme uygulamasına ihtiyaç duyan müsellem çiftliklerinin oldukça nâdir olduğu görülmektedir. Nitekim. 1545'de yerleri az olduğundan, Ulugöbek nahiyesinde Kara Yalısı çiftliğine mensûh vakıf olan Aşık Aydın çiftliği¹⁰⁸, Banaz nahiyesinde Tursun çiftliğine ise aynı nahiyeden Bekir Fakih çiftliği¹⁰⁹ zamîme kaydedilmiştir. Yavi nahiyesindeki Hacı Müstecab çiftliğine. yerlerinin "*bi-hâsıF**" olması sebebiyle, Simav çeri-başılığında mevkuf olan İlyasoğlu çiftliğinin zamîme verilmiş olduğu anlaşılmaktadır¹¹⁰. '1580'de Ulugöbek nahiyesinde Kara Yahşi¹¹¹ çiftliğine Âşık Aydın çiftliği, Banaz'da Bekir Fakih¹¹³ çiftliğine Çubuğa çiftliği zamîme kaydedilmiştir.

Diğer taraftan, defter kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla, yamak sayısı itibariyle ziyâde olmakla beraber, ayrılmaya rızâ göstermeyen veya *bir görülmek* üzere kaydedilmiş bulunan çiftlikler, fazlalıklarına inukâbil iki veya daha fazla *eşkün* vermekle mükellef tutulmuşlardır. 1520'de Uşak nahiyesinde Saray kaidesindeki Milımdabegoğlu çiftliği ile bir görülmek üzere yazılmış olan Küçük Yusuf ^m, Yavi nahiyesinde de Hacı Müstecab çiftliği¹¹⁴ iki eşkün vermekle mükellef tutulmuştur. 1545'de Uşak'da aynı minval üzere kaydedilmiş bulunan Küçük Yusuf¹¹⁵ çiftliğinden

¹⁰⁷ BOA.7D-32S.s- 131.

¹⁰⁸ BOA.TD-242, s. 148.

¹⁰⁹ BOA.TD-242, s. 154.

¹¹⁰ BOA.TD-242, s. 165.

¹¹¹ BOA.7D-589, s. 147.

¹¹² BOA.TD-589, s. 152.

¹¹³ BOA.7D-101.S.254.

¹¹⁴ BOA.TD-103, s. 295.

¹¹⁵ BOA.TD-242, s. 134.

başka. Yayla¹¹⁶ çiftliği de ziyâde olduğu sebepten iki eşmek üzere kaydolunmuştur. Yavı nahiyesinde, bir önceki tarihte iki eşmek üzere kaydedilmiş olan Hacı Müstecab¹¹⁷ çiftliği İse yerlerinin *bî-hâsıl* olması sebebiyle, Simav çeri-başığında mevkuf olan İlyasoğlu çiftliğinin zaniîme verilmesine karşılık, yine aynı şekilde yazılmıştır. 1560'da bunun daha da yaygınlaştığı görülmektedir. Nitekim, Uşak nahiyesinde Bıykoğlu Çakır^m iki, Yayla çiftliği¹¹⁹ üç eşmek üzere yazılmıştır. Yine aym nahiyeden Küçük Yusuf çiftliği¹²⁰, 1520'de olduğu gibi. Mihmadbegoğlu çiftliği ile bir görülüp, iki eşmekle mükellef tutulmuştur. Aym tarihte, Yavı nâhiyesinden Hacı Müstecab çiftliği¹²¹ ile Çullu¹²², İtpman¹²³, Kırık Hasan¹²⁴ ve Gedik¹²⁵ çiftlikleri ikişer eşmek üzere kaydedilmişlerdir. 1571'de Uşak nahiyesinde, iki eşmek üzere yazılmış olan Kavacık çiftliğinin¹²⁶ ilavesiyle birlikte 4, Yavı nâhiyesinden de Esenli çiftliğinin¹²⁷ ilavesiyle 5 çiftliğin aynı minval üzere kaydedilmiş oldukları görülmektedir¹²⁸. 1580'de gerek yamak, gerekse çiftlik ziyâdesinin artmasıyla, Uşak'da Mihmadbegoğlu çiftliği ile bir görülen Küçük Yusuf¹²⁹, ziyâde oldukları sebeplen Bıykoğlu Çakır¹³⁰. Dügüncüoğlu¹³¹, Kavacık¹³² ve Kürt Süleyman¹³³ çiftlikleri iki, Yayla¹³⁴ çiftliği ise üç eşmekle mükellef tutulmuştur. Banaz'da Bekir Fakih müsellemleri ile bir görülen Barınak İlyas¹³⁵ çiftliği de iki eşkün vermek üzere kaydedilmiştir. Yavı nahiyesinde ise ziyâde oldukları sebepten İtpınarı¹³⁶, Esenli¹³⁷, Kırık Hasan¹³⁸, Hacı Müstecab¹³⁹ ve Gedik¹⁴⁰ çiftlikleri 2,

^m BOA. TD-242, s. 141.

¹¹⁷ BOA. TD-242, s. 165.

¹¹⁸ BOA. TD-328, s. 125.

¹¹⁹ BOA. TD-328, s. 129-130.

¹²⁰ BOA. TD-328, s. 124.

¹²¹ BOA. TD-328, s. 151-152.

¹²² BOA. TD-328, s. 145-146.

¹²³ BOA. TD-328, & 141.

¹²⁴ BOA. TD-328, s. 149-150.

¹²⁵ BOA. 7D-32S, s. 154-155.

¹²⁶ BOA. TD-511, R. 160.

¹²⁷ BOA. TD-511, s. 186.

¹²⁸ BOA. TD-511, s. 183, 185-186, 188, 193.

¹²⁹ BOA. TD-589, s. 134.

¹³⁰ BOA. TD-589, ^ 134.

¹³¹ BOA. TD-589, s. 135.

¹³² BOA. TD-589, s. 137.

¹³³ BOA. 7Ü-JS9, s. 141.

¹³⁴ BOA. TD-589, s. 140. •

¹³⁵ BOA. TD-589, s. 148.

¹³⁶ BOA. TD-589, s. 158.

¹³⁷ BOA. TD-589, s. 159.

¹³⁸ BOA. TD-589, s. 160.

¹³⁹ BOA. 7D-J«P, s. 160.

¹⁴⁰ BOA. TD-589, s. 164.

Çullu¹⁴¹ çiftliği ise üç eşmeye memur edilmişlerdir. Gökçe murad çiftliği ile bir görülen Hürşid¹⁴² çiftliği de iki eşmek üzere kaydedilmiştir.

Uşak müsellemlerinin mutasarrıf oldukları çiftliklere mukabil, üzerlerine düşen mükellefiyetleriyle ilgili olarak, ayrıca işaret olunması gereken özelliklerden birisi de bazı müsellemlerin "*kendi ihtiyârlarıyla hürüme eşmeye mültezim*" olmalarıdır¹⁴³. Nitekim, Uşak'da Kürt Süleyman¹⁴⁴, Yavı'da İtpınarı¹⁴³ çiftlikleri müsellemlerinin 1520, 1545 ve 1560 tarihlerinde bürümc eşmeye mültezim oldukları görülmektedir. 1545 ve 1560'da, Ulugöbek nahiyesinde Kara Yalısı¹⁴⁶ çiftliği de "*cebelü eşmek*"¹⁴⁷ üzere kaydedilmiştir.

Piyade kısmında da işaret edilmiş olduğu üzere, muhtelif sebeplerle boşalmış ve tekrar mâmur hâle getirilme imkânı kalmamış olan çiftliklerin mevkufa yazılması kâmin gereğidir. Uşak piyade çiftliklerinin aksine, müsellemlerden, listelerde kaydedilmiş olan faal çiftlikler dışında, bu minval üzere harâb olup mevkuf kaydedilenlerin sayısı oldukça düşüktür. Nitekim, önceki defterlerde tesadüf edilememekle beraber, 1545'de sâdece Banaz'da Bekir Fakılı çiftliği¹⁴⁸ *mevküf-ı atik* olarak kaydedilmiştir. 1560'da Banaz nahiyesinde, *atik* Bekir Fakılı çiftliği yanında, *cedid* yazılan Çubuğa çiftliğinin de mevkufa kaydedilmiş olduğu görülmektedir¹⁴⁹. Yavı nahiyesinde, daha önce Mürşid çiftliğine zamîme yazılmış olan Gökçe Murad çiftliği de, söz konusu çiftliğin zamîmeye ihtiyâcı kalmamış olması sebebiyle mevkufa yazılmasıyla¹⁵⁰, mezkûr tarihte, Uşak kazasında üç mevkuf müsellemler çiftliği tespit edilmiştir. 1571 tarihli defterde Banaz nahiyesinde aynı şekilde kaydedilmiş olan iki çiftliğe rağmen¹⁵¹, Yavı nahiyesinde, daha önce mevkuf kaydedilmiş olan Gökçe Murad çiftliğinin, "*evlâd-ı müsellemler ile ta'mîr*" olunarak, faal hâle getirilmiş olduğu anlaşılmaktadır¹⁵². 1580'de ise mevkuf iken, tamir olunarak faal hâle getirilmiş olan Bekir Fakih çiftliği¹⁵³ hâric tutulursa, sâdece bu çiftliğe zamîme yazılmış olan Çubuğa çiftliğinin mevkuf yazılmış olduğu görülmektedir. Mevkufa kaydedilen az sayıda çiftliğin de "*evlâd-ı müsellemler ile*" tamir olunarak faal hâle getirilmesi, Uşak müsellemler

¹⁴¹ BOA.TD-589, s. 154.

¹⁴² BOA.TD-589, s.163.

¹⁴³ Bir tür zırh olan "*bilriime*" ve "*hunime eşme**" mükellefiyeti hakkında bkz. Nicoara Beldiceanu, *XIV, Yüzyıldan XII. Yüzyıla Osmanlı Devleti'nde Tımar*, (Çev. Mehmet Ali Kihçay), Ankara 1985, s. 87-89.

^m BOA.TV-/OS, s. 263; BOA.TD-242, s. 142; BOA.TD-328, s. 131.

¹⁴⁵ BOA.TD-103, s. 288; BOA.TD-242, s. 159-160; BOA.TD-328, s. 146.

¹⁴⁶ BOA.TD-242, s. IW\ BOA.TD-328, s. 136.

¹⁴⁷ Zırhlı bir askerî mükellefiyet olan "*cebeli eşme*" ite ilgili olarak bkz. N. Beldiceanu, *Aynı eser*, s. 90. •

¹⁴⁸ BOA.TD-242, s. 154.

¹⁴⁹ BOA.TD-328, s. 179.

¹⁵⁰ BOA.TD-328, s. 155.

¹⁵¹ BOATD-5//, s. 179.

¹⁵² BOA.7D-517, s. 193.

¹⁵³ BOA.TD-589, s. 152.

çiftliklerini, önemli bir kısmının mevkûf yazılmış olan piyade çiftliklerinden ayıran önemli özelliklerden birisi olarak görünmektedir.

Yeri az olan çiftliklere yapılan bu tür ilâveler yanında, defterlerde sıklıkla tesadüf edilen ilgili kayıtlardan¹⁵⁴, yamak ihtiyacı duyan çiftliklere de aynı ocağın "evlâd-ı müsellemlerinden"⁷ veya diğer çiftliklerin "hâric-ez-deftef olanlarından "hâlîyâ virilen"⁸ kaydı altında, iş gücü takviyesi yapıldığı anlaşılmaktadır.

Kanunnâmelerdeki ilgili hükümlere göre¹⁵⁵, müsellemlerin, *müsellemlik* yer dışında *sipâhî* yerinde zirâatla meşgul olmaları hâlinde, "öşürlerin ve iki dönüme bir akça yer resmin" ödemekle mükellef tutulmuş oldukları anlaşılmaktadır. Sipâhî yerinden bağ tasarruf etmeleri hâlinde ise "onar akça resm" vermek durumunda bırakılmışlardır. Konumuzu teşkil eden müselemlerin de yazılı bulunduğu 152ü tarihli defterde tesadüf edilen ilgili kayıtlar, Uşak müsellemler çiftliklerinde bulunan yamaklardan bir kısmının da bu minval üzere toprak tasarruf ettiklerini göstermektedir. Nitekim, aynı defterde, her bir çiftlikte, sipânî toprağından yer tasarruf edenler ismen kaydedildikten sonra, "mezbürün müsellemler ki karye-i mezbûreden dutdukları yerün Öşrün ve resmin ve bağçe ve bağın öşrün veya haracın karye-i mezbûreye mutasarrıf olana vireler ber-mûceb-i emr-i hümayûn"¹⁵⁶ kaydının düşülmüş olması da bunu teyîd etmektedir. Aynı defter kayıtlarına göre, Uşak'da 9, Ulugöbek'de 2, Banaz'da 3, Yavı'da 2 olmak üzere toplam 16 çiftlikte bu minval üzere, yer tasarruf edildiği anlaşılmaktadır. Bu cümleden olarak, Uşak nahiyesinde Karacaahmed çiftliğinde¹³⁷ 3, Nuh çiftliğinde¹⁵⁸ 2, Yurtbegi çiftliğinde¹⁵⁹ 3, Emür çiftliğinde¹⁶⁰ 2. Kavacık çiftliğinde¹⁶¹ 2, Yenice çiftliğinde¹⁶² 12. Kara Halil çiftliğinde¹⁶³ 1, Yurlbegi çiftliğinde¹⁶⁴ 1; Ulugöbek nahiyesinde Çubuğa çiftliğinde¹⁶⁵ 3, Cıngıoğlu çiftliğinde¹⁶⁶ 8; Banaz nahiyesinde Barınak İlyas çiftliğinde¹⁶⁷ 2. Bâlibeg çiftliğinde^{168*} 1, Gazi çiftliğinde¹⁶⁹ 7, Dursun çiftliğinde¹⁷⁰ 2; Yavı nahiyesinde Çullu çiftliğinde¹⁷¹ 2, Esenli

¹⁵⁴ BOA.TD-103, s. 272-273, 277, 281 vd.; BOA.TD-242, s. 143. 145. 147, 150; BOA.TD-328, s. 124-126, 128, 141, 150; BOA.TD-511, s. 155-157. 159 vd.

¹⁵⁵ Bkz. *Kâminnâme-i Âl-i Osman* (M. Ârifnşr), s. 45.

¹⁵⁶ BOA.TD-103, s. 251-252 vd.

¹⁵⁷ BOA.TD-103, s. 251.

¹⁵⁸ BOA.TD-103, s. 252.

¹⁵⁹ BOA.TD-103, s. 253.

¹⁶⁰ BOA.TD-103, s. 255.

¹⁶¹ BOA.7ZM0J, s. 257.

¹⁶² BOA.TD-103, s. 259.

¹⁶³ BOA.TD-103, s. 260.

¹⁶⁴ BOA.3TM03,s.262.

¹⁶⁵ BOA.TD~W3,.s.21Q.

¹⁶⁶ BOA.TD-103, s. 274.

¹⁶⁷ BOA.7D-/0J,s.276.

¹⁶⁸ BOA.TD-103, s. 278.

¹⁶⁹ BOA.TD-103, s. 280.

¹⁷⁰ BOA.7D-;05,s.282.

¹⁷¹ BOA.TD-103, s. 287.

çiftliğinde¹⁷² 1, Hacı Müstecab çiftliğinde¹⁷³ 2 neferin, öşür ve 1-130 akça arasında değişen resim vermek suretiyle, sipâhi yerinden toprak tasarruf ettikleri anlaşılmaktadır.

4. Uşak Müsellemlerinin Tâyin Edilmiş Oldukları Mîrî Hizmetler

Ynkarıda işaret edilmiş olduğu üzere, bazı çiftliklerde doğrudan derbendci ve köprücü yazılmış olan yamakların dışında, Uşak müsellemlerinin de dâhil olduğu Kütahya müsellemlerinin, geri hizmete çekildikten sonra, teşkilâtın lağvına kadar tâyin edilmiş oldukları mîrî hizmetleri, piyadelerde olduğu gibi, kısmen de olsa mühimme defterlerindeki ilgili kayıtlardan hareketle tespit etmek mümkündür.

Tespit edilebilen en eski tarihli kayda göre¹⁷⁴, Kütahya müsellemlerinin 735 neferden ibaret olan bir nöbetlisi 26 Cemâziyelevvel 967/23 Şubat 1560 tarihinde Bilecik mâdeninde top yuvalağı hizmetine tâyin olunmuştur. Yaklaşık iki ay sonra, gurre-i Şaban 967/27 Nisan-6 Mayıs 1560 tarihinde, Kütahya sancağı kadılarına hitâben sâdır olan bir diğer hüküm¹⁷⁵, söz konusu mâden hizmetinde istihdamı emredilmiş olan müsellemlerden bir kısmının, inatla hizmet yerine gitmemiş olduklarını göstermektedir. Keza, 22 Ramazan 979/7 Şubat 1572¹⁷⁶ ve 21 Safer 980/3 Temmuz 1572¹⁷⁷ tarihli hükümlerden de, daha sonra aynı hizmete tâyin edilmiş olan Kütahya sancağı müsellemlerinin bir kısmının, tahrir esnasında kendilerini raiyyet, sipâhi-zâde, derbendci, köprücü ve bürümme kaydeUirmeleriyle, demir top yuvalağı hizmetinin aksamasına yol açtıkları anlaşılmaktadır. Bu hükümler aynı zamanda, köprücü ve derbendci olanlar hâriç, diğerlerinin müsellemlik vazifesine tâyin edilmelerini âmir bulunmaktadır. 14 Zilkade 980/18 Mart 1573 tarihli hükme göre¹⁷⁸, Kütahya müsellemlerinin bir ve ikinci nöbetlileri olan 831 nefer, Saruhan ellicileri ile birlikte yine aym mâden hizmetine tâyin edilmişlerdir. Aym tarihli bir diğer hükümde¹⁷⁹ de ocakları mahsüllü olan müsellem taifesinin subaşılara para verip, hizmete varmadıkları belirtilerek, bunların cezalandırılmaları istenmiştir. 28 Zilhicce 981/20 Nisan 1574 tarihli bir hüküm¹⁸⁰, Kütahya müsellemlerinin, yine Saruhan ellicileri ile birlikte aynı hizmete memur edilmiş olduklarını göstermektedir. Kütahya sancağı müsellemleri beyine yazılan bir diğer hükme göre¹⁸¹, sancağın elliciler ile 831 neferden ibaret olan bir nöbetlisi 22 Rebñilâhır 982/11 Ağustos 1574 tarihinde aym hizmet çerçevesinde, lop yuvalağrını iskeleye indirme görevine tâyin edilmişlerdir. Son olarak, Kütahya

¹⁷² BOA.TD-103, s. 290.

¹⁷³ BOA.TD-103, s. 295.

¹⁷⁴ Kütahya müsellemleri beyi Kasım Bey'e hüküm: &OAMD-3, s. 278/812-f.

¹⁷⁵ BOAMD-3, s. 346/1019.

¹⁷⁶ Kütahya sancağı kadılarına hüküm: BOA.TD-16, s. 258/505.

¹⁷⁷ Kütahya sancağı müsellemleri beyine hüküm: BOAMD-19, s. 180/378.

¹⁷⁸ Kütahya müsellemleri beyine hüküm: BOA.MD-2İ. s. 185/448.

¹⁷⁹ Yörük ve müsellem taifesi olduğu yerlerin kadılarına hüküm: BOA.MD-21, s. 186/451.

¹⁸⁰ Manisa ve Nif ve Mendahorya kadılarına hüküm: BOAMD-24, s. 145/395.

¹⁸¹ BOA.MD-26, s. 148/388.

müsellemleri beyine yazılan iki hüküm¹⁸², 1577 yılında sancak müsellemlerinin 831 nefer olan ikinci nöbeti ilerinin, ellicilerle birlikte aynı mâden hizmetinde istihdam edilmiş olduklarını göstermektedir.

Kütahya müsellemleri, nâdir de olsa, bunun dışında, daha farklı mîrî hizmetlere de tâyin olunmuştur. Sözelimi, 3 Cemâziyelevvel 982/21 Ağustos 1574'de sâdir olan bir hüküm¹⁸³, müsellemlerin acele gönderilmeleri istenilen, bir yıl sonraki nöbetlisinin istihdam edilmiş oldukları "*mathah-ı âmire*" binası hizmeti bunlardan birisidir. Kezâ, Kütahya müsellemlerinin bir nöbet tisinin. 1 Şaban 982/16 Kasım 1574 tarihinde memur edilmiş oldukları, İstanbul'da Ayasofya'nını meremmeli hizmeti de bu çerçevede, bir diğer örneği teşkil etmektedir¹⁸⁴.

5. Müsellem Teşkilâtının Kaldırılması ve Mensûh Müsellem Çiftlikleri

Daha önce, piyade teşkilâtı ile ilgili kısımda, 1582'de "*umûmen yaya ve müsellemler teşkilâtının re fi*" ne dâir yeterli bilgi verilmiş olduğundan, burada ayrıca üzerinde durulmayacaktır. Müsellem teşkilâtının, piyade teşkilâtı ile birlikte lağvedilmesi üzerine gerçekleştirilmiş olan mensûh piyade ve müsellemler tahriiriyle, çiftlikler sipâlû yerine dâhil edilerek, timar ve zeamete tahsis edilmiş, üzerlerinde kayıtlı müsellemler-yamak! ar da ifâ ettikleri hizmetlere mukabil sâhip oldukları her türlü muafiyetlerden arındırılmak suretiyle, *raiyyet* kaydolunmuşlardır. Uşak kazası da dâhil olmak üzere, timar ve zeamete tahsis edilmiş olan Kütahya sancağı mensûh müsellemler çiftlikleri ve *raiyyet* statüsüne indirilmiş olan müsellemler-yamak nüfus da aynı minval üzere tahrir edilerek, deftere kaydolunmuştur. Kaynaklarda tavsif edilmiş olan bu defterde yer alan Uşak mensûh müsellemler çiftlikleri ile ilgili kayıtlar, aşağıda ek olarak verilmiş olan listede tafsilatıyla ifâde edilmiştir. Burada, sâdece mensûh çiftlikler ile üzerinde meskûn nüfusun genel durumunu yansıtan toplam rakamları bir icmal tablo üzerinde değerlendirmek yeterli olacaktır;

UŞAK KAZASI MENSÛH MÜSELLEM ÇİFTLİKLERİNİN GENEL DURUMU

İdîşî Birim	Köy Adedi	Çiftlik Adedi	Dönüm Miktiîn	Hfisd	...					
					Nttf-ren	Bemiâk	Mucur-red	Muaf	Tahrîriîî Nüfus	
									l	n
Uşak ma'a Yavı	15	34	5.244	83.584	742	398	283	61	2.226	2.578
Ulugöbek	3	5	759	13.944	76	48	19	9	228	304
Ban az	6	8	1.150	19.719	113	69	28	16	339	453
!TöplarıYi	24	47	7.153	117.247	...	515	330	86	2.793	3.335

¹⁸² 28 Rebittlevvel 985/15 Haziran 1577 ve 21 Rebiülâhır 985/8 Temmuz 1577 tarihli hükümler: BOA.MD-İÖ, s. 216/620, 363/858.

¹⁸³ Kütahya müsellemleri beyine hüküm: *J&OAMD-26*, s. 169/454.

¹⁸⁴ Kütahya müsellemleri beyine hüküm: BOA.MD-26, s. 317/912.

Tablodan da anlaşılacağı üzere, Yavı nâhiyesinin "Nâhiye-i Uşak ma'a nâhiye-i Ya \>r başlığı altında, tek ünite olarak kaydedilmiş olması dolayısıyla, üç nahiye hâlinde yazılmış olan Uşak kazâ dâiresinde, 24 köyde, 34'ü (% 72.34) Uşak ve Yavı, 5'i (% 10.63) Ulugöbek, 8'i (% 17.02) Banaz'a tabî toplam 47 mensûh çiftlik kaydedilmiştir. Toplam dönüm miktarının 7.153 olduğu anlaşılın ve hepsi zeamet ve timara tahsis edilmiş olan çiftliklerin hâsıl yekûnu, 83.584'ü (% 71.28) Uşak ve Yavı, 13.944'ü (% 11.89) Ulugöbek, 19.719'u (% 16.81) Banaz'a âit olmak üzere, 117.247 akça olarak tespit edilmiştir. Bu rakamlar, yukarıda verilmiş olan icmal tablodaki, teşkilâtın lağvından önceki son tahrir verilerini yansıtan 1580 yılı rakamlarıyla mukayese edildiğinde, çiftlik sayısı ile dönüm miktarının birbirine yakın olmasına rağmen, hâsılların çok büyük bir artış göstermiş olduğu dikkati çekmektedir.

Söz konusu mensûh çiftliklerle beraber, askerî olmaktan çıkarılarak raiyyet statüsüne indirilmiş olan müsellem-yamak nüfusun toplam 931 nefer olduğu anlaşılmalıdır. Bu da tahminî 2.793-3.335 civarında bir gerçek nüfusa tekabül etmektedir. 742'si (% 80.23) Uşak ve Yavı, 76'sı (% 8.16) Ulugöbek, 113'ü (% 12.13) de Banaz nâhiyesinde kaydedilmiş olan söz konusu 931 neferin 515'i (% 55.31) *bennâk*. 330'u (% 35.44) *mücerred*, 86'sı (% 9.23) da *muaf* statüsünde kaydedilmiştir. Muaf kaydedilmiş olanların % 48.83'ünü teşkil eden 42'si pîr, ma Tül ve benzeri sebeplerle mariz olanlar teşkil eünektedir. 10 sipâhî (% 11.62) ve 7 imam (% 8.13) da muaf zümre içerisinde önemli bir yer tutmaktadır.

Sâdece bir fikir vermek için, daha önce de işaret edilmiş olan "nefer X 3" formülünden hareketle, söz konusu 931 neferin, lahmînî 2.793 civânında bir gerçek nüfusa tekabül ettiğini ifâde etmek mümkündür. Ayrıca, 1582-83 yıllarındaki dununu yansıtan bu rakamlar, daha önce verilmiş olan 1580 yılı rakamlarıyla karşılaştırıldığında, kayıtlı nefer itibâriyle 1.213'den 93Te gerilemiş olan toplam nüfusun yaklaşık % 23.24 nisbetinde bir düşüş kaydetmiş olduğunu da belirtmek gerekir.

Sonuç

XV-XVI. yüzyıllarda Uşak kazasının bir yönünü, bir başka ifâdeyle, kuruluş devrinin karakteristik askerî müesseselirenden biri olan Osmanlı yaya ve müsellem teşkilâtının, Anadolu'daki küçük bir kesitini açıklığa kavuşturmayı amaçlayan bu çalışma, mezkûr kaza dâiresinde oldukça önemli bir piyade ve müsellem potansiyelinin mevcut olduğunu ortaya koymuş bulunmaktadır.

İlgili tahrir defterlerine göre, mirliva hâssma tahsis edilmiş olan Ulugöbek ile birlikte, *ser-piyâdeye* bağlı, nahiye addedilen toplam beş idarî üniteye taksim edilmiş olan Uşak piyâdeleri, 1545'de "yaya _yertz"nden tahsis edilmiş olan 49 köyde 22, 1579'da ise 47 köyde 113 çiftlik üzerinde kaydedilmiş bulunmaktadır. Bunlann nüfusu, 1545'de 809'u yaya-yamak olmak üzere, lahmînî 4.464-5.228 gerçek nüfusa tekabül eden 1.421, 1579'da ise 860'ı yaya-yamak, yaklaşık 4.263-5.269 gerçek nüfusu ifâde eden 1.421 nefer olarak tespit edilmiştir.

Mükellef tutuldukları mîrî hizmetlere mukabil, kendilerine tahsis edilmiş olan, alam 100-150 dönüm arasında yoğunlaşan çiftliklerin toplam dönüm miktarı 1545'de 23.357, 1574'de 20.268 olarak tespit edilmiştir. Bu çiftliklerden hâsıl olan toplam gelir ise, 1545'de 33.020, 1579'da 29.880 akça tutmaktadır.

Geri hizmete çekildikten sonra, muayyen zamanlarda, Başta Bilecik mâdeni olmak üzere, çeşitli mîrî hizmetlerde istihdâm edilmiş olan Uşak piyadeleri. 1582 yılında, bütünüyle Anadolu yaya ve müsellemlerin refi ile birlikte *raiyyet* yazılarak, çiftlikleri zeamet ve timara verilmiştir.

Sipahi sancağında olduğu gibi, Kütahya'ya bağlı olarak teşkilatlanmış olan Uşak müsellemleri, hepsi "*ser-asker*"e bağlı olmak üzere, Uşak, Ulugöbek, Banaz ve Yavi'dan oluşan, dört nahiyeye taksim edilmiştir. Bunlar, XVI. yüzyıl defterlerine göre, 20 köyde "*müsellemlik yer*" den tahsis edilmiş olan 48 çiftlik üzerinde kaydedilmişlerdir.

Uşak müsellemlerinin, XV. yüzyılın eksik defterlerinde 162-229 nefer arasında değişen nüfusu, 1520'de 1.111, 1545'de 1.201 iken, 1560'da 813'e düşmüştür. Bununla birlikte, 1579'da nüfusta görülen artışla, 1571'de 1.191, 1580'de ise 1.213 nefer olarak tespit edilmiştir. Mutasarrıf oldukları çiftliklerin toplam dönüm miktarı. 1520'de 11.954, 1545'de 14.024, 1560'da 7.190, 1571'de 7.640, 1580'de 7.560 olarak tespit edilmiştir. Bunlardan hâsıl olan gelir ise 1520'de 16.365, 1545'de 15.875, 1560'da 10.700, 1571'de 11.720, 1580'de 10.100 akça olarak hesap edilmiştir.

Piyadelerde olduğu gibi, Bilecik mâdeninde top yuvalağı başta olmak üzere, değişik mîrî hizmetlere tâyin edilmiş olan Uşak müsellemleri de 1582'de ref olunarak, *raiyyet* statüsünde kaydedilmişlerdir. Çiftlikleri de "**raiyyet .yen*"olarak, zeamet ve timara verilmiştir.

Sonuç olarak, aynı zamanda, birer köy-altı iskân yeri olma özelliğini taşıyan yaya ve müsellemler çiftliklerinden bir kısmının, Yavi ve Yurtbegi örneklerinde olduğu gibi, zamanla köy niteliğinde birer yerleşim birimine dönüşmek suretiyle varlıklarını devam ettirmiş olmaları, bunların iskân tarihi bakımından da oldukça önemli olduğunu göstermektedir.

EKLER

A
PİYADE ÇİFTLİKLERİ

I

BOA.TD.237'YE GÖRE 1545'DE UŞAK KAZASI PİYADE ÇİFTLİKLERİ

NÂHIYE-İ ULUGÖBEK(Hâssa-i Mîrmîrân-ı Kuualisâr-ı Sâbib)

İskân Yeri	Çiftlik	Dü- nüm	Hâsıl	Ne- fere n	Viyyu- Ya- mak	Na- reside	Sagir	Mu- kassıl	Pir Ma- lül vs.	Diğer	⟨ait⟩			MiU-dt
											At k	i d	Al i fc	
ölugöbek	Yaya Güvendik	350	350	10	7	3	-	-	-	-	2	-	1	4
	Şevh Hızır	180	250	15	6	8	1	-	-	-	-	-	4	4
	Kırık Halil (1)	ISO	250	6	5	-	-	-	1	-	1	1	2	2
	Yaya Enür (1)	170	350	13	8	4	1	-	-	-	-	2	2	1
Osman	Yaya Küçük	130	250	12	6	6	-	-	-	-	-	-	4	4
	Selcen	100	150	20	to	5	3	-	2	-	-	-	2	4
Emekse	Göbek	90	lön	16	7	5	1	1	2	-	-	-	-	5
	Yaya İsmail	350	400	16	8	7	-	-	1	-	1	-	i	6
	Yaya Hoca	ISO	200	13	8	3	1	-	1	-	-	-	1	4
3 Köy	? çiftlik :	•U80.	:2.290	; 121	. S5	41	7	1	7	-	4	3	18	36

NÂHIYE-İ UŞAK (Ser-piyâde)

Kızılhisar	Ishak	160	250	11	6	3	1	-	-	1	-	-	4	2
	Yiğit	100	190	7	5	2	-	-	-	-	1	-	1	1
	Sevindik (2)	200	250	7	6	1	-	-	-	-	-	-	1	2
	Tunrul	120	190	12	4	4	-	1	3	-	-	-	1	1
	Mürsel	120	210	10	6	4	-	-	-	-	-	-	2	2
Kızılca- sögüd	Turacı?	140	250	5	5	-	-	-	-	-	-	6	1	-
	Tıyas (2)	200	450	16	7	7	-	-	-	2	-	1	5	1
	Mihmad (3)	100	210	7	6	1	-	-	-	-	-	-	-3	1
Orta	Bahâdır	190	200	12	6	4	-	-	2	-	-	-	2	1
	İbrahim	100	190	11	6	4	-	-	1	-	-	-	1	2
	Diğer İbraiün	150	200	6	1	11	-	-	-	-	-	-	5	2
	Yaya Halil	90	180	11	C	3	-	2	-	-	1	-	-	8
	Hasan	70	200	13	7	5	1	-	-	-	-	2	-	1
	Köse Halil	120	170	9	4	5	-	-	-	-	-	-	3	4
	Yunus	İSO	220	23	9	12	-	-	2	-	-	-	3	3
	Bâlfeşler (3)	100	180	7	6	1	-	-	-	-	-	-	4	-
Yahşi	200	350	17	8	8	1	-	-	-	-	-	3	3	

Turan Gökçe

Güğüm	Şeyh Zekeryâ	150	280	S	6	2	-	-	-	-	-	-	1	2
	Yalı	60	100	.1	.1	-	-	-	-	-	8	-	-	2
	İbrahim	180	230	15	6	9	-	-	-	-	-	-	1	5
	Arslan	170	220	S	5	-	-	-	1	-	2	2	4	-
Karhk	Uruz	130	290	11)	7	2	-	-	1	-	-	-	9	2
	Turası	100	190	S	6	2	-	-	-	-	-	-	i	2
	Zckırya (5)	140	290	5	5	-	-	-	-	-	-	-	7	i
	Hıdır	120	290	6	ö	-	-	-	-	-	1	1	3	1
	Yahşi	200	250	10	5	5	-	-	-	-	-	1	3	3
	Hüseyin (5)	140	250	S	6	2	-	-	-	-	1	-	4	3
	Yahşi	330	410	31	12	17	-	-	2	-	-	-	0	?
	YurLcu	70	100	7	6	1	-	-	-	-	-	-	4	4
	Sendel	120	190	7	6	1	-	-	-	-	1	1	1	1
	Mahnuuİ	250	370	11	6	2	-	1	2	-	-	1	4	3
	Hüsrev/Yuvaca Eşref	100	150	23	8	11	-	-	-	4	dm	4	-	2
Bulkas?	Eymür	150	290	7	7	2	-	-	-	-	-	-	-	3
	Eyncheği	310	470	40	14	14	-	-	2	10	dm	-	-	K fi
^ Köy .	34 ÇiÜlik	5.11U	S.2YU	40?	21S	14.V	3	4	ir.	17	19	15	2	77

NÂHIYE-İBANAZ

Balarbılduk	Hoca Ahine d	100	180	8	5	3	-	-	-	-	-	-	3	.1.
	Tegmür	70	140	7	5	1	-	-	1	-	-	-	-	-
Emirabiid	Hisarbegi	50	100	4	4	-	-	-	-	-	-	3	-	T
Susuz	Errîn	100	160	15	.1	5	1	-	4	-	-	i	1	2.
	İ İd u tan	140	250	6	6	-	-	-	-	-	-	-	.1	2
Aynı kavak	Osman	200	300	10	7	3	-	-	-	-	-	1	5	9
	Biiyvamlu	180	250	6	G	-	-	-	-	-	-	-	4	-
Emir Aziz	Bayram begi	310	430	12	6	4	-	1	1	-	-	-	-	2
Kün	Kara İshak	150	260	11	4	T	-	1	1	-	-	1	-	3
	Timur	so	190	9	6	2	-	-	1	-	-	-	1	1
Gökkaya	Yahya	1511	320	8	6	2	-	-	-	-	1	-	1	4
	Hisarbegj	50	120	12	S	3	-	-	1	-	-	-	1	1
	Çakır	370	500	14	7	3	-	-	-	4	dm	-	5	-
Dutluca	İshak (1)	63	150	13	7	3	-	1	2	-	-	5	-	-
Kuzviran	İshak	250	400	8	4	4	-	-	-	-	-	-	4	6
	Oruč Gazi	70	190	15	7	8	-	-	-	-	-	-	-	-
Dunlu pınar	Cullu	150	250	14	7	7	-	-	-	-	-	-	1	-
Kızılca	Okçu Osman fil	70	150	16	5	6	2	1	2	-	-	-	4	7
İne?	Yahya	70	150	5	4	-	-	-	1	-	-	1	1	3
Ku'limur	Culiah	84	170	7	6	-	1	-	-	-	-	3	2	1

XV-XVI. Yüzyıllarda Uşak Kazası Piyade ve Müsellem Teşkilâh

Kayıck	Güvendik	70	15Ü	9	6	3	-	-	-	-	-	-	4	1
14 Köy	21 Cinlik	2.7*7	4-S 70	2n.O	121	62	4	1	14	4	2	16	4:	35

NÂHIYE-İ UŞAK

Kınık	Kınık	270	300	10	6	2	-	-	2	-	-)	2	4	
Ulueg	İşhak	250	300	13	6	7	-	-	-	-	-	-	4	1	
Sunkur	Nusret(1)	200	27Ü	18	7	10	-	-	1	-	-	-	4	1	
	Bekir	200	250	10	5	4	-	-	1	-	-	1	2	3	
	Misâr'ir	140	250	S	6	2	-	-	-	-	-	1	t	2	
	Savcı (2)	1M)	250	14	S	0	1	-	1	-	1	-	1	4-	
Karaholu	Mihmad (2)	190	350	15	7	7	-	-	1	-	-	1	fi		
	Köse Yusuf fi	350	400	15	5	9	1	-	-	-	-	-	4	3	
	Görelle	330	440	11	6	3	-	-	-	-	2	-	4	2	
Almaçtıck	Siilcymanoğlu	300	350	10	6	4	-	-	-	-	-	-	>	4	
	İdris	180	250	11	7	3	-	-	1	-	3	1	1	4	
Dutluca	Kerem Yalısı	700	750	22	7	15	-	-	-	-	-	-	4	5	
	Tişgın	300	370	12	6	4	-	-	2	-	-	-	2	1	
	Belfis?	500	550	15	G	9	-	-	-	-	-	1	>	1	
	Musa	250	300	8	6	2	-	-	-	-	3	-	4		
	Bekir	350	400	10	5	3	1	-	-	1	-	1	1	3	
Kürtcick	Sendel	350	450	15	8	6	-	-	1	-	-	-	5	1	
	Timur	350	400	14	8	1	-	-	1	-	-	-	1	7	
Ulaş	Yunus	100	170	S	R	-	-	-	-	-	-	7	-		
AkgeçHi	İsâ Beti	14U	290	7	5	1	-	-	1	-	-	-	1	3	
Kayalu	EyiK Gazi	320	310	11	10	-	-	-	1	-	-	-	-	2	
	İ Derk emiş	190	340	7	7	-	-	-	-	-	-	-	1	1	
Emeksö	Hamza Bfifi	37ii	500	36	18	14	1	-	3	-	-	-	5	7	
Manakayası	Atgezdüren	250	300	17	8	1)	-	-	-	-	-	-	1	2	
Iluca	Kara Halil	38U	490	14	9	4	-	-	1	-	-	-	1	1	
Lâl	Eyncbegi	300	350	7	6	-	-	-	1	-	6	-	-	5	
	Orhan	180	260	fi	5	-	-	-	-	1	1	-	1	4	
Bağlıma	Bahâdır	450	570	15	8	5	-	-	2	-	-	-	7	3	
K-ü-jlcasöğud	Adil	2Şil	100	9	7	2	-	-	-	-	-	-	3	-	
16 Köy	29 Çiftlik	S, 320	HL171)	368	204	V3.fi	4	-	-	211-	4	13	14	78	75

NÂHIYE-İ UŞAK

Müstecab	Sevinç	80	160	12	7	4	-	-	1	-	-	-	5	1
	Ali (1j	140	220	11	6	5	-	-	-	-	-	-	2	P
	Hasanhegoğlu (1)	150	240	7	6	1	-	-	-	-	-	1	2	9
	Yayla	80	100	9	4	5	-	-	-	-	-	-	3	1
Eymir.fivtin;	Mustafa	90	180	10	6	3	-	-	1	-	-	-	3	1
	Temiiirhan	90	180	11	>	5	-	-	1	-	-	-	3	1

Turan Gökçe

Çarık	Bayezîd	13 G	250	34	14	15	1	1	3	-	-	-	9	9
	Hızır (4)	J80	250	17	5	11	-	-	-	1	-	-	6	2
	Sende]	190	300	11	7	2	-	2	-	-	-	-	7	-
	Eşşek Alımcıd	150	MÜ	9	7	2	-	-	-	-	-	-	4	-
	İlvas	150	300	11	/	1	-	1	-	1	-	-	6	3
Resul	130	250	11	5	5	-	-	1	-	-	-	3	3	
Eymirsevinç	Karesi	380	390	7	5	-	-	-	-	2du	1	-	6	-
	Bıldulan (2)	80	120	15	8	ö	-	-	1	-	1	-	2	3
	Resul (2)	?	?	10	6	4	-	-	-	-	-	-	6	2
	Mı ki loğ i u?	80	170	11	7	4	-	-	-	-	-	-	1	4
Ak.kılı.Si;	Güçlüoğlu	340	640	32	15	10	-	2	3	Ukr	1	-	4	S
Bağbaşı	Evrans (3)	150	250	7	5	1	-	!	-	-	-	-	5	5
	israil	200	270	15	7	4	2	1	1	-	-	-	2	3
	Mustafa	140	200	15	7	4	-	-	-	şair	-	-	4	2
	Turbegî (4)	200	250	15	8	G	-	-	-	Şifir	-	-	1	4
	Tavus Ali (5)	1500	1000	20	11	8	1	-	1	-	-	-	1	7
	İvaz	150	250	17	s	7	-	1	1	-	-	1	3	-
Hısaîözü	Hasan (61)	150	i 40	13	6	6	1	-	-	-	-	-	1	4
Orta	Cüllah Ali (6)	100	180	19	S	10	1	-	-	-	1	-	1	3
Sorkun	Mümin	100	150	İG	e	8	-	-	1	-	-	-	4	5
Göçeri	Yurtbegî (3)	100	İSO	b	7	2	-	-	-	-	-	-	3	4
	İbrahim (5)	100	160	n	s	5	-	-	-	-	1	-	4	-
İli Koy	2yCıfılık	5.330	(2.)>M	387	21li	145	6	9	16	10	5	2	7	97

dm=Derbeud muhafızı

ti

BOA.TD-320'YE GÖRE 1560'DA UŞAK KAZASI PİYADE ÇİFTLİKLERİ

NÂHİYE-İ ULUGOBEK (Hüssa-i Mürmürân-i Karahisâr-ı Sâhib)

İsk;m Yeri	Çiftlik	"DÜ- ulni]	Hüsül	• Nv- IV.h'it	VilVlt- Vil- m;>k	ri'Şltli'	İ- u;mi	hassj	Pir MÜ 101 vs.	Düger	Oâih		Mürde	
											Atik	Lrd itti	\lik	t<-< id
Jlugöbek	Yavii Güvendik	?5u	3ÜJ	11	7	4	-	-	-	-	2	-	4	4
	Şevh Hızır	180	250	11	7	4	-	-	-	-	-	-	5	6
	Kırık Halil	?	1	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?
	Yaya Rmür	180	250	y	9	•	-	-	-	-	1	-	i	6
3sman	Yaya Küçük	150	250	s	7	1	-	-	-	-	-	-	4	.6
	Sülceen	90	180	10	7	2	-	-	-	1	-	-	-	-
3mekse	Göbek	?)	1	?	7	?	?	?	>	?	?	?	7
	Yaya İsmail	350	400	13	9	3	-	-	1	-	1	L	ii	5
3 Koy	Yaya İloaı	İSO	2fn	14	9	5	-	-	-	-	-	-	1	ti
	- 9 Çiftlik	j.ASCI	1.9 7u;	• 76	• 55	19-	-	-	!	-	5	1	24	33

NÂHIYE-İ UŞAK (Ser-piyâde)

Kızılhisar	tahak	ICO	250	9	7	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	W
	Sevindik		7	7	1	1	7	7	7	7	?	7	?	?	?	i
	Yieil	101	190	5	4	1	-	-	-	-	1	-	1	-	4	
	Mürsel	120	210	12	K	3	-	-	1	-	-	-	2	4		
	TunnuJ	120	190	fi	6	-	-	-	-	-	-	-	1	6		
KiziJcisogul	Bahâdır	130	200	9	6	3	-	-	-	-	1	1	n			
	Mihniad	100	210	8	6	2	-	-	-	-	-	1	3 ¹			
	Turacı	?	?	?	?	?	7	7	7	7	?	?	?			
Ona	Balı eş Fer	100	ISO	7	6	1	-	-	-	-	-	4	z			
	Yahşi	ISO	350	12	8	3	-	-	1	-	-	3	10			
	İbrahim	7	7	7	7	?	7	7	?	7	7	7	?			
	Diğer İhnimim	150	200	16	G	Ĝ	-	-	1	3	-	2	T			
	Halil	7	?	7	7	7	7	7	1	?	?	?	7			
	Hasan	170	270	15	9	3	-	1	-	-	2	2	1			
	Köse Halil	120	170	a	5	1	-	-	-	2	-	4				
	Yunus	·>	7	?	7	7	·>	?	7	7	?	?	?			
Gügüm	Şeyh Zekerya	?	7	7	?	?	?	?	?	7	?	?	7			
	İbrahim	180	230	7	6	1	-	-	-	-	-	1	11			
	Arşlan	170	320	7	4	3	-	-	-	-	-	2	3			
	Yahya	∞	100	6	6	-	-	-	-	S	-	2	4			
Kartlık	Uruz	?	7	7	·>	?	7	?	7	1	i	7	?			
	Turası	100	120	14	7	5	-	-	1	1	-	2	1			
	Zekerya	190	250	6	5	-	-	-	-	1	-	1	4			
	Hüseyin	140	250	11	9	2	-	-	-	-	-	3	5			
	Hızır	!	!	7	>	7	7	7	?)	7	7	?	?			
	Yahşi	150	200	21	12	1	-	-	4	-	-	1	15			
	Yurtçu	70	100	8	7	1	-	-	-	-	-	2	1			
	Sevide	120	130	6	6	-	-	-	-	-	1	-	1			
	Mahnud	200	270	10	7	2	-	-	-	1	1	-	7			
	Eşref / Yuvaca	100	150	7	7	?	-	-	?	7	S	5	4			
Bul kas?	Eşref									dm						
	Aylı emir	150	290	10	8	2	-	-	-	-	-	3	4			
	Eynebegi	210	470	>	7	7	-	7	7	dm	!	!	?			
6 Köy	n çiftlik	.1.290	5.3 70	211	148	·46	-	1	a	n	18	1	55			

NÂHIYE-İ BAN AZ

Bakırbulduk	Hoca Ahmed	100	180	8	6	-	-	-	9	-	1	-	1	3;
	Beplemür	70	140	4	4	-	-	-	-	-	6	-	-	
Susuz	Emin	7	?	7	7	7	7	?	7	7	7	?	!	>
Eymirâbâd'	Hisarbepi	50	100	7	7	-	-	-	-	-	3	-	1	i'
	Hacılar	140	250	14	7	7	-	-	-	-	9	1	2	2
Kızılca	Okçu Osman	70	150	<	7	2	-	-	-	-	-	-	2	11
Dutluca	Ishak	63	150	12	6	6	-	-	-	-	1	-	3	7
	Hisarbepi	50	120	15	7	B	-	-	-	-	-	-	1	6
Gökkaya	Çakır	200	250	17	S	7	-	1	1	-	1	-	5	3
	Yahşi	?	7	?	>	7	7	?	7	7	?	?

Kuştinur	Culhh	84	170	7	7	-	-	-	-	-	2	-	î	i
Du mi n pınar	Çülü	ISO	250	il	7	2	-	-	-	2	-	-	1	Ö
Kayıcık	Güvendik	70	150	8	8	-	-	-	-	-	-	1	3	4
Kürt	Kara İshak	150	2(50	S	6	-	-	1	1	-	1	i	3	5
	Timur	80	130	13	7	5	-	!	-	-	1	-	1	5
Ey ne	Yahşi	7	7	?	7	7	?	7	7	7	?	?	?	7
Ayrukavak	Osman	200	300	8	6	2	-	-	-	-	1	-	2	6'
	Bayramlı	180	250	6	6	-	-	-	-	-	-	-	5	4'
Kuzvian	Ishak-ı diğer	250	400	6	5	1	-	-	-	-	-	-	6	5
	Oruçüzi	7	-	7	-	?	?	7	?	7	7	?	?	7
14 Köy	20 Çiflik	1.S)37'	3.250	153	• 104	-40	-	3	4	2	13	9	37	69

NAHTYE-İ UŞAK

Kınık	Hasan	270	.300	a	6	2	-	-	-	-	1	-	4	4
Ulugöbek	İshuk	250	300	13	7	5	-	-	1	-	-	-	-	3
	Nusret	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7	?	?	7
Sorkun	Bekir	200	250	11	fi	-	-	1	1	3	-	-	3	2
	Misafir	140	250	9	6	3	-	-	-	-	1	-	3	4.
	Savcı	7	7	7	7	7	7	7	?	7	-	7	7	-
Karabolu	Köse Yusuf	350	400	8	7	1	-	-	-	-	1	-	3'	11
	Mihniâd	190	350	6	6	-	-	-	-	-	1	-	6	5
	Küs üre e	!	i	?	i	7	7	7	?	?	?	?	?	?
Almacık	Süleyman oğlu	3 EK)	350	9	9	-	-	-	-	-	-	-	5	5
	kiriş	180	250	8	7	1	-	-	-	-	1	-	4	2
Dutluca	Kerem Yahşi	7	7	7	7	?	?	7	7	?	?	?	?	?
	Taggun	300	370	6	5	1	-	-	-	-	-	-	1	9
	Melfis?	500	550	y	7	2	-	-	-	-	1	-	1	S.
	Musa	250	300	9	8	1	-	-	-	-	3	-	-	4
	Bekir	1	7	7	7	7	?	?	?	?	?	?	?	?
Kürecik	Sende!	350	480	13	8	2	-	-	2	1	-	-	1	>
	Timur	350	400	9	9	-	-	-	-	-	-	-	6	8
Akgeçilü	İsa Beg	7	7	i	7	7	7	7	?	?	?	?	7	i
E m ekse	Hamza Bâli	370	500	24	18	4	-	-	2	-	-	-	7	12
Maniakayasi	Alpezdüren	7	?	?	?	7	7	7	7	7	1	7	7	7
IIUCU	Kara Halil	380	430	14	7	6	-	-	-	1	-	-	1	10
LSI	Eynebtijî	300	350	e	Ğ	-	-	-	-	-	-	-	5	6
Kızılcaşögüd	Âdil	7	7	7	1	1	7	7	?	?	?	?	7	?
Bağlıca	Orhan	150	280	S	6	2	-	-	-	-	!	-	4	1
	Bahâdır	450	570	11	8	2	-	-	1	-	-	-	3	il
Ulaş	Yunus	100	170	9	8	1	-	-	-	-	-	-	6	4
Kayalu	Dirkemiş	190	340	7	7	-	-	-	-	-	-	-	i	1
14 Köy..	26 Çiftlik:	5.570	7.130	.197	151	33	-	1	7	5	10	1	04	116

XV-XVI. Yüzyıllarda Uşak Kazası Piyade ve Müsellem Teşkilâtı

NÂHIYE-İ UŞAK

Müsleriib	Sevinç	80	180	11	6	5	-	-	-	-	-	-	6	9
	Ali	140	220	7	7	-	-	-	-	-	-	-	2	6
	Hasanbegoğlu	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	7	>
	Yayla	60	100	7	6	1	-	-	-	-	-	-	3	:3
Çarık	Bâyuzid	?	?	7	7	?	7	?	?	7	7	?	?	?
	Hızır	150	250	10	6	3	-	-	-	1	-	-	4	?
	Semte!	?	?	?	?	?	;	?	?	?	?	?	?	?
	Minnetoğlu	>	?	?	?	?	;	?	?	?	?	?	?	?
Eymisevinç	Mustafa	90	150	5	6	2	-	-	-	-	-	-	1	7
	Temürhan	90	150	6	6	-	-	-	-	-	-	-	1	4" 9:
	Hşşek Ahmed	150	240	12	5	4	-	-	-	-	-	-	4	3'
	Ilyas	150	300	11	6	2	-	-	-	2	-	-	3	3'
	Resul	7	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?
	Karesi	250	420	6	6	-	-	-	-	-	1	-	6	1
	Bindi nan?	80	120	16	7	9	-	-	-	-	-	-	?	7.
	Resul	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?
Akkilise	Gür;lüoğlu	230	400	34	15	14	-	-	1	4	-	-	8	10
	Evrân	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?
Bağbaşı	İsrail	200	290	11	7	4	-	3	2	-	-	1	?	4
	Mustafa	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?
	Türbeni	200	250	15	8	?	-	-	?	-	-	-	4	Ö
	Tavus Ali	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?
	ivaz	150	250	10	5	-	-	-	2	-	1	1	3	8
Hisar özü	Hasan	150	140	11	7	3	-	-	1	-	-	-	4	1
Orta	Cüllah Ali	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?
Sırkun	Mümin	100	150	10	7	2	-	-	1	-	-	1	?	10
Göçeri	İbrahim	100	160	14	5	4	-	-	1	1	1	1	2	-
	Yurtbegi	100	150	0	7	1	-	-	1	-	-	1	4	2
9 Köy	28Çiftlik	2.470	4.010	213	• m	59	-	3	11	-	3	6	69.	100

Turan Gökçe

III

BOA.TD. 574 / 574m'YE GÖRE 1575'DA UŞAK KAZASI PİYADE ÇİFTLİKLERİ

NÂHIYE-İ ULUGOBEK (Hâssa-i Mirlivâ-i Karahisâr-ı Sîhib)

İskan Vi.-î	Çiçlik	Dö- nüm	M fisl	Ne- IXren	Yaya- yh- mak	Na- mı	i- İliam	Mu- ja.ssl	Pir İVL- iü! vs.	İğjer	Gâib		Mürde	
											-Vikt'eti il	2	Atik	Ced id
Ulugöbek	Yaya Güvendik	180	180	10	1	3	-	-	-	-	-	2	-	4
	Şeyh Hızır	180	250	14	8	5	-	-	-	1	-	-	-	11
	Kırık Halil/ üşmıkcı	180	250	S	7	1	-	-	-	"	-	-	-	11
	Yaya Emür	170	250	14	9	5	-	-	-	-	-	-	-	/
Osman	Yaya Küçük	150	250	10	8	2	-	-	-	-	-	-	-	4
	İscaın	100	150	15	10	6	-	-	-	-	-	-	-	7
3m.k.,	Göbek	150	150	16	8	7	-	-	-	1	-	-	-	7
	YitVi İsmail	350	400	y	8	-	-	-	-	1	-	-	-	11.
3 Köy	Yaya İK:II	180	260	13	in	3	-	-	-	-	-	-	-	4
	J--Ciil.uk	m?	2.349-	U.Ü.:	1%:-,*	-	-	-	-	1.	3	-	A,	56

NÂHIYE-İ UŞAK(Ser-piyâde)

K.ızılhisar	İs hak	180	250	7	e	1	-	-	-	-	-	-	-	1-
	Sevindik	200	280	12	8	2	1	-	1	-	-	-	-	7
	Mürsel	120	110	11	7	2	-	-	2	-	-	-	-	5
Kii'lcasögün]	Tunrul	120	130	6	6	-	-	-	-	-	-	-	-	5
	İlvas	200	450	14	9	1	-	-	-	-	-	-	-	6
	Baluğer	130	200	9	1	2	-	-	-	-	-	-	-	1
	Mirmud	100	210	10	7	2	-	-	-	-	-	-	-	2
Orta	Turacj	140	250	7	6	-	-	-	-	-	-	-	-	2
	Baleşler	100	180	7	6	-	-	-	1	-	-	-	-	4
	Yahşi	120	190	12	S	3	-	-	-	1	-	-	-	5
	İbrahim	100	m	11	7	2	-	-	2	-	-	-	-	5
	Dir:er İhralıın	150	200	15	9	5	-	-	1	-	-	-	-	6
	HHIII	90	180	22	S	a	1	-	4	1	-	-	-	6
	MİLSüll	170	370	11	y	1	-	-	-	1	-	-	-	7-
	Köse Halil	220	360	12	7	4	-	-	-	1	-	-	-	2
Gügüm	Yunus	150	150	26	12	13	-	1	-	-	-	-	-	16.
	Şeyli Zeker\«	150	250	13	8	7	-	-	-	-	-	-	-	(K)
	İbrahim	160	130	VJ	S	10	-	-	1	-	-	-	-	A/-
	Arşla n	170	320	15	7	6	-	-	1	1	-	-	-	11.
Yahya	60	100	7	7	1	-	-	1	-	-	-	-	11.	

XV-XVI. Yüzyıllarda Uşak Kazası Piyade ve Müsellem Teşkilâtı

Karlık	\ m/	150	240	10	1	2	-	-	-	lte.	1	-	-
	Turası	10 Ü	230	14	S	6	-	-	-	-	1	-	3
	Z'kerya	140	29 ü	lu	5	0	-	-	-	-	-	-	4
	Hüseyin	140	250	9	7	2	-	-	-	-	-	-	3
	Hıdır	i 20	23U	ç	8	1	-	-	-	-	-	-	-
	Yahşi	200	25U	L s	6	2	-	-	-	-	-	-	6
	Yahşi	150	200	21	7	y	1+1	-	2	-	-	-	7
	Yörük	70	100	9	6	3	-	-	-	-	-	-	4
	Mahmud	200	270	11	6	5	-	-	-	-	-	-	5
Eşref / Yuvaca	Eşref	100	150	17	10	5	-	-	1	-	-	-	7
	Eşref												
Bulka's'	Aydemir	150	2yo	16	7	9	-	-	-	-	-	-	~F
	hiyifuegi	33U	47 0	36	15	11	-	1	4	1	-	-	13
fi Köy	32 CİEllir	• ' y. 4.680	..T.4p0;	411	243	134	3+1	2	2)	7	-	A,-	162

h=hatib

NÂHİVE-İBANAZ

Bakırbıldık	H>ca Ahmed	100	180	11	6	4	-	-	-	1	-	-	-
	BöHtemür	70	140	7	7	-	-	-	-	-	-	-	-
Susu 7.	İn	80	180	y	5	3	-	-	1	-	-	-	1
Hacılar	İl iki Lan	140	250	s	7	1	-	-	-	-	-	-	1
	'l'imur	ko	130	7	5	1	-	-	1	-	-	-	4
Ey mir Aziz	Bayrambüf İ	150	24U	17	6	i	1	-	L	3	-	-	1
Kızılca	Okçu Osman	70	150	11	7	3	-	-	1	-	-	-	1
Dutluca	Asi İha»	63	150	7	7	-	-	-	-	-	-	1.	1
Ookkaya	Uisarbegi	50	120	11	8	-	-	1	2	-	-	-	1
	Çakır	200	250	28	9	16	-	-	3	-	-	-	5
	Yahısı	150	320	9	6	3	-	-	-	-	-	-	1
Kuştimur	Cellat	84	170	9	/	2	-	-	-	-	-	-	3
Dümlü pınar	Çu Hu	150	250	9	7	1	-	-	1	-	-	2	2
Kayıcık	Güvendik	70	150	5	5	-	-	-	-	-	-	-	1
fiyne	Yahşi	70	150	7	7	-	-	-	-	-	-	-	4
	Osman	200	300	11	7	4	-	-	-	-	-	-	5
Ayrukavak	Bayramlı	180	250	8	i	3	-	-	-	-	-	-	1
	Asl)han-ı dİğcr	250	400	5	5	-	-	-	-	-	-	-	5
Ku KVİraji	Omç-üâzi	70	140	7	6	1	-	-	-	-	-	-	2
r.i Kov	18 Çiftlik	2.257	1.920	177	il e	44	1	1	11	a	-	3	66

NÂHİYE-İ UŞAK

Kınık	Masan	270	300	10	6	4	-	-	-	-	-	-	2
Ulutföbek	Asi İhan	250	300	35	9	5	-	-	1	-	-	-	?
	N'usrel?	270	270	10	8	1	-	-	1	-	-	-	7
Sorkun	Bekir	200	250	16	S	7	-	-	1	-	-	-	U
	Misafir	140	250	12	7	5	-	-	-	-	-	-	2'
	Savcı	180	250	9	7	2	-	-	-	-	-	-	2
Karabolu	Köse Yusuf	350	400	10	7	3	-	-	-	-	-	-	3
	Milmâd	30	350	7	S	2	-	-	-	-	-	-	\
	Küsürce	330	460	13	6	7	-	-	-	-	-	...7...	5..

Turan Gökçe

Almaek	Süleyman oğlu	300	350	S	b	1	-	-	1	-	-	-	-	4
	Evres?	180	150	8	8	-	-	-	-	-	-	-	-	5
Duduca	Kerem Yalısı	700	750	15	6	5	-	-	4	-	-	-	-	10
	Taşgırı	300	370	6	5	1	-	-	-	-	-	-	-	5
	Belkıs?	500	550	13	7	5	-	-	1	-	-	-	-	1
	Musa	250	300	7	6	1	-	-	-	-	-	-	-	9
	Yeni?	350	400	13	7	4	-	-	2	-	-	-	-	9
Kürecik	Sen del	350	480	15	7	7	-	-	1	-	-	-	-	3
	Timur	350	400	10	G	4	-	-	-	-	-	-	-	4
Akeccilü	İsa Beg	140	230	8	7	1	-	-	-	-	-	-	-	1
Emek se	Hamza Bâfi	370	500	28	13	10	-	-	-	-	-	-	-	1
Mamakavası	Algezdüren	250	300	10	7	△	-	-	1	-	-	-	-	7
Eslüce	Kara Halil	3 SD	430	15	y	8	-	-	-	1	-	-	-	S
Lâl	Eynebegi	300	350	10	5	4	-	-	1	-	-	-	-	-
Bağluca	Orhan	150	280	11	7	4	-	-	-	-	-	-	-	i
	Bahâdır	450	57D	11	8	2	-	-	1	-	-	-	-	4
Ulaş	Yunus	100	17ii	X	7	1	-	-	-	-	-	-	-	3
!il4-kö!:"...!"	26 Çiftlik	7.440	9.510	.,:iol.,	189	96	-	-	.,P,:	1	-	-	-	120

NÂHIYE-İ UŞAK

Müstecab	Sevi jiv	SO	18(1	16	7	9	-	-	-	-	-	-	-	-
	Ali	140	220	7	6	1	-	-	-	-	-	2	-	1
	Hasanlı oğulu	150	240	11	7	4	-	-	-	-	-	-	-	8
Çarık	Yayla	SO	100	13	7	5	-	-	1	-	-	1	-	-
	Bâyczid	130	250	35	ia	11	2	-	4	-	-	-	-	16
	Hızır	15ii	250	13	8	3	-	-	2	1	-	-	-	4
	Sende]	150	150	0	7	2	-	-	-	-	-	-	-	3
	Minnetoğlu	m	170	14	6	6	-	-	2	-	-	-	-	8
Ey mi r se vi nç	Mustafa	90	180	9	6	3	-	-	-	-	-	-	-	7
	J,şşek Alimed	150	240	20	S	9	-	1	2	-	-	-	-	2
	İiva s	150	300	15	S	S	-	-	-	-	-	-	-	3
	Resul	170	250	9	7	2	-	-	-	-	-	-	-	1
	Karesi	250	420	7	7	-	-	-	-	-	-	-	-	2
	Bindinan?	80	12U	15	6	1	-	-	2	-	-	-	-	7
	Resul	80	160	12	7	4	-	-	1	-	-	-	-	2
Akkili.se	Genç lii oğlu	130	-	31	17	9	-	-	4	1	-	1	-	9
Bağbaşı	Evrân	150	430	18	10	7	-	-	1	-	-	-	-	M
	İsrâil	200	290	22	8	12	-	-	2	-	-	-	-	y
	Muštala	140	200	15	10	3	-	-	2	-	-	1	-	6
	Turbegi	200	250	19	9	9	1	-	-	-	-	-	-	3
	Tavus Ali	531	1000	14	11	3	-	-	-	-	-	1	-	9
	ivaz	150	250	13	7	6	-	-	-	-	-	1	-	1
Htsarözü	Hasan	150	140	11	8	3	-	-	-	-	-	-	-	3
Orta	Cellat Ali	100	180	14	8	5	-	-	-	1	-	1	-	5
Sorkun	Mümin	100	150	12	7	5	-	-	-	-	-	1	-	3
Göçeri	İbrahim	100	160	14	7	6	-	-	1	-	-	-	-	4

XV-XVI. Yüzyıllarda Uşak Kazası Piyâde ve Müsellem Teşkilâtı

Oğlakalam	Murad	180	250	16	12	3	-	-	1	-	-	-	-	-
M a ç r e m şah	Yıvacıhırv	80	120	16	5	8	-	-	-	-	-	-	-	-
İL.KÖY: .-	.28. Ofıtk" "	4.141:	0:710-	422	2.57	153	3	1	25	3	-	11	-	124

IV

TKGM.KKA.T0-158'E GÖRE UŞAK KAZASI MENSÜH PİYÂDE ÇİFTLİKLERİ

İ.kü Yeri	Çiftlik	Dünüm	İlâstı	NtlTtlİ	İk'imük	Milcer -mi	İmum	.Mn- luisl	Mpüllü	Sipülhi zâdc.	Kevvid Seril'	• Pır Ma'lnl Divinç Vs.	D)İgm
Sojiti d	nehoca	150	1.200	17	6	8	-	-	-	-	-	3	-
TÜğüm	Scyh Zckcryâ	50	2.000	12	6	5	-	-	-	-	-	1	-
	İbrâhim	160	2.300	16	5	7	-	-	1	2	-	1	-
Bağbaşı	\ isl an	170	2.500	10	4	6	-	-	-	-	-	-	-
	srâil	203	2.600	22	10	10	-	-	-	2	-	-	-
	'avus Aii	1.500	2.600	21	10	11	-	-	-	-	-	-	-
	'urbegi	200	2.500	24	10	14	-	-	-	-	-	-	-
	İvran	150	2.500	11	7	4	-	-	-	-	-	-	-
	vıustafa	147	2.200	10	6	4	-	-	-	-	-	-	-
Vlüstecâh	vaz	150	1.386	11	5	3	-	-	-	-	-	-	-
	-İasanbegoghı	161	2.700	8	6	2	-	-	-	-	-	-	-
	A ^b	140	2.200	12	8	4	-	-	-	-	-	-	-
	Vay la	82	2.600	9	6	3	-	-	-	-	-	-	-
Sorkun	Sevine	80	2.213	7	7	-	-	-	-	-	-	-	-
	Vi İ mi u	100	2.500	14	6	8	-	-	-	-	-	-	-
Mekilise	Güçlüngltı	190	3.000	36	17	17	-	-	-	-	-	1	1
	Karesi	50	999	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Dutluca	İerem Yahşi	700	2.965	13	7	6	-	-	-	-	-	-	-
	Taşgun	300	2.326	6	5	1	-	-	-	-	-	-	-
	Şeliş	500	3.219	12	7	5	-	-	-	-	-	-	-
	vİüsâ	250	2.567	7	6	1	-	-	-	-	-	-	-
	Bekir	350	2.706	15	6	4	-	-	2	3	-	-	-
	Bayımbegi (M)	200	300	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kiirtcik	İamfakih (M)	-	250	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Sendeİ	359	3.259	12	7	5	-	-	-	-	-	-	-
Şria	Feimu'	350	2.803	7	5	2	-	-	-	-	-	-	-
	3Sİİ Eşref	100	2.345	10	5	3	-	-	-	1	-	-	1
	Yahşi	200	1.850	12	6	6	-	-	-	-	-	-	-
	Halil	91	2.106	13	10	3	-	-	-	-	-	-	-
	İasan	100	2.312	10	4	3	-	-	3	-	-	-	-
	Köse Halil	120	2.184	9	7	2	-	-	-	-	-	-	-
	Yunus	150	2.452	16	9	7	-	-	-	-	-	-	-
	İbrahim	100	1.899	9	7	2	-	-	-	-	-	-	-
	Jıgırr Tb rahim	150	2.500	18	7	5	-	-	-	-	3	-	-
	Mü n.d. Karakeçili!	230	200	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Vlamak	30	600	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
İilliah Ali	103	2.639	12	6	5	-	-	1	-	-	-	-	

Turan Gökçe

Karlık	Yahşi	200	2.359	10	9	1	-	-	-	-	-	-
	Mi (M)	150	400		-	-	-	-	-	-	-	-
	Vahşi- Diğer	152	3.000	26	8	7	-	-	-	-	-	11
	Hüsrev n.d.	100	2.100	JO	5	4	-	-	-	-	-	1
	Yuvaca Eşref											
	Turası	100	2.410	" 10	7	3	-	-	-	-	-	-
	Hızır	102	2.220	8	7	1	-	-	-	-	-	-
	Yulcu	81	1.666	10	6	4	-	-	-	-	-	-
	Uruz	150	2.200		6	2	-	-	1	-	-	-
	Sekerya	140	2.434	9	4	5	-	-	-	-	-	-
Üseyin	140	2.547	12	6	3	-	-	1	1	-	-	
Mahmud	200	2.530	12	4	6	-	-	1	1	-	-	
Sendel (M)	120	409		-	-	-	-	-	-	-	-	
Kızıllıhisar	Sevindik	200	2.634	14	7	6	1	-	-	-	-	-
	şhak	180	2.331	6	4	2	-	-	-	-	-	-
	İfürsel	120	2.798	15	5	7	-	-	-	-	-	-
	Tımnı]	120	2.760	7	5	1	-	-	-	-	-	1
	Yigit	138	600		-	-	-	-	-	-	-	-
3 ökçe	Yahya	60	2.00U	10	6	4	-	-	-	-	-	-
	Yakfib	150	560		-	-	-	-	-	-	-	-
Femürhan	-Iızır(M)	100	490		-	-	-	-	-	-	-	-
	PeiTiürhan	90	300		-	-	-	-	-	-	-	-
Göçeri	Yurt be gi	100	300		-	-	-	-	-	-	-	-
	İbrâhîm	100	2.550	21	8	12	-	-	-	-	-	1
dlİgarb	Aydemür	150	2.200	14	5	7	-	-	J	1	-	-
	İnebegi	İSO	3.000	28	15	8	-	-	4	1	-	-
<Sfirviranı	Cara Dâvid	143	500		-	-	-	-	-	-	-	-
	Yaya Güvendik	350	3.000	9:V	5	3	-	-	1	-	-	-
	şhak	250	2.335	9	6	3	-	-	-	-	-	-
	Üelcen	100	2.300	14	11	3	-	-	-	-	-	-
	Göbek	90	2.000	14	7	3	-	-	2	2	-	-
	Şeyh İ Iızır	180	2.598	24	8	16	-	-	-	-	-	-
	Kırık Halil	İSO	2.556	14	7	7	-	-	-	-	-	-
	Yaya Umur	i 70	2.560	14	9	9	-	-	-	-	-	-
	Orhan (M)	-	i		-	-	-	-	-	-	-	-
	İıayram (M)	-	i		-	-	-	-	-	-	-	-
İııyıntlır (M)	-	300		-	-	-	-	-	-	-	-	
İsmau	Yaya Kliçük	150	2.566	13 V	8	4	1	-	-	-	-	-
	Bildi nâu?	80	1.400	15 j	10	4	-	-	-	-	-	1
İyüniratrıVİEiç	İlesfil	177	i	8	5	2	-	-	-	-	-	1
	İcsül-i diğer	81	2.542	" K:-	10	4	-	-	-	-	-	-
	Mustafa	90	2.500		6	3	-	-	-	-	-	-
	İlyas	η	2.220	15"	8	7	-	-	-	-	-	-
	İşşek Ahmed	150	2.300	19	12	6	-	-	1	-	-	-
	Aydın (M)	-	150		-	-	-	-	-	-	-	-
	Okcuömer (M)	-	150		-	-	-	-	-	-	-	-
Sevineç	Karesi	100	2.022	s	6	2	-	-	-	-	-	-

XV-XVI. Yüzyıllarda Uşak Kazası Piyade ve Müsellem Teşkilâtı

Karaholu	Kiise- Vusuf	350	3.085	12	7	4	1	-	-	-	-	-	-
	Göl ece	105	1.000	11	4	4	-	-	-	-	3	-	-
	Mihmâd	200	2.200	5	5	2	-	-	-	-	-	-	-
	İne Gazi	677	778	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	İne Gâzi-i diğer	46	410	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Be'irFükih (M)	80	300	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Abcül (M)	200	1.510	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Hafıluca	Turbegi (M)	100	150	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Bahâdır	250	2.500	6	5	1	-	-	-	-	-	-	-
	Orhan	150	2.035	7	5	2	-	-	-	-	-	-	-
	Karaçalı	25	300	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Sun kur	Nısrıcı	200	126 d	10	7	3	-	-	-	-	-	-	-
	Beglu	200	2.234	13	7	6	-	-	-	-	-	-	-
	Misafir	140	2.252	1*	7	6	-	-	-	-	-	-	-
	Savcı	İSO	2.335	5	4	-	-	-	-	-	-	-	-
Il uca	Kara Halil	350	3.085	12	7	7	-	-	-	4	-	-	
Almaçlık	Stileyimnoğlu	300	2.200	6	4	1	-	-	-	-	-	1	-
	İtlis oğlu	İSO	2.201	9	7	2	-	-	-	-	-	-	-
	Mıkluğlu	SÜ	2.207	10	6	4	-	-	-	-	-	-	-
	Bâyç/itl	80	2.899	34	16	17	1	-	-	-	-	-	-
Hisarözü	Hızır	165	2.200	16	5	6	-	-	-	2	2	-	1
	Sondül	148	2.200	7	6	1	-	-	-	-	-	-	-
	Hasmî	150	2.212	12	5	7	-	-	-	-	-	-	-
	Kayalu	D erk em iş	68	732	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Çaıakalanı	Isce	100	3.131	11	R	3	-	-	-	-	-	-	
Emekse	Ha niza BŞİ	250	3.060	14	14	10	-	-	-	-	-	-	-
	Yaya İsmail	350	2.200	11	8	3	-	-	-	-	-	-	-
	Yaya Hoca	148	2.203	8	5	3	-	-	-	-	-	-	-
Maniakayası	Atgezdürçn	254	2.333	8	6	1	-	-	-	-	-	-	
Kj'ileasögüd	Çal al tu	100	400	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Ilyas	200	2.210	8	5	3	-	-	-	-	-	-	-
	Bahâdır	130	2.211	17	2	1	-	-	-	-	-	10	
	Mihmâd	100	1.0X4	7	6	1	-	-	-	-	-	-	-
	Adil	250	400	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	H.İce	40	350	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Vuvacı	40	300	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Akdepe	41	273	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Ali	55	273	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Mahmûd (M)	100	132	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Hüseyin (M)	70	133	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Taslu	Haydar (M)	120	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Akgeçilii	İsâ Beg	140	2.400	4	4	4	-	-	-	-	-	-	
Ulaş	Yunus	100	2.500	4	4	5	-	-	-	-	-	-	
	Af ab (M)	-	500	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Çukurca	Alice (M)	-	150	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Oğl akalanı	M ur a d	250	1.300	9	6	2	-	-	-	-	1	-	
[âl	Eynebegi	300	2.600	9	5	4	-	-	-	-	-	-	
Kımk	Hasan	270	2.535	12	6	6	-	-	-	-	-	-	
	SÖzncü Halil (M)	100	592	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
.SerSbâd	Deltkuşlu (M')	-	215	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Durabda]	-	215	-	-	-	-	-	-	-	-	-	

Turan Gökçe

Karacahisar	7	215	215	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Çerçeme	irice (M)	-	300	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Eymir Aziz	Mesud (M)	150	340	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Mjremşh	Yuvacıtır	80	1.618	2	3	-	-	-	-	-	-	-	-
Mor uca	Mûsâ	150	2.000	11	7	3	-	-	-	-	-	1	-
Sivaslu	Bayındır (M)	80	557	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Sazak	Daraca (M)	80	250	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Sügüdü	Karagiivcnlik	150	2.400	10	6	-	-	-	-	-	-	-	-
Çal	Süleyman	150	2.600	15	10	5	-	-	-	-	-	-	-
	Oğulbegi	150	2.400	10	9	1	-	-	-	-	-	-	-
49 Koy	144 Çiftlik	22.730	252.536	1.256	(*)	477	4	27	20	6	13	2	

NÄHIYE-İ BANAZ

11 doğan	İl doğan	140	2.600	2	4	-	-	-	-	-	-	-	-
Baktrbukluk	Huca Alime d	100	2.420	11	6	5	-	-	-	-	-	-	-
	Begtemür	70	2.645	7	7	-	-	-	-	-	-	-	-
	Onıçgâzi	no	2.066	9	4	5	-	-	-	-	-	-	-
Kuz vıran	Aşık Beg	-	500	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Bâyczid	90	450	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	İshak	-	400	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	İshale-i diğer	200	2.150	5	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Oturak	İbrahim (M)	-	120	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Halil (M)	-	250	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Lâruk (M)	-	350	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	İsmail (M)	-	310	V	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Polad (M)	-	300	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Hoca (M)	-	300	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Batak Hüseyin (M)	-	200	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
K. ayıcık	Güvendi k	70	2.100	6	5	1	-	-	-	-	-	-	
Kuştimir	Ciillah	78	2.200	6	6	-	-	-	-	-	-	-	
Doğancık	Kurd (M)	-	250	>	-	-	-	-	-	-	-	-	
Kal'a	Aydın (M)	-	400	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Gökkaya	Yahşi	70	2.300	5	3	-	-	-	-	-	-	1	-
	Hisarbegt	50	2.066	10	4	6	-	-	-	-	-	-	-
	Çakır	200	2.586	ie	6	9	1	-	-	-	-	-	-
	Oyumken	80	370	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Emiraziz	Bayramlıca i	150	3.333	13	6	4	1	-	-	-	-	-	2
	Suyu uca Hasan?	34	519	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Susny.	Enin	80	2.200	11	6	2	-	-	-	1	2	-	-
	Okcit	-	600	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
D utluca	İshak	63	2.320	7	6	1	-	-	-	-	-	-	-
	Yaya israil	-	300	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Dumlu pınar	Çulln	180	2.000	12	10	2	-	-	-	-	-	-	-
	Milmâd ve Yaylıca	-	345	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kızılca	Temür	80	2.226	fi	5	1	-	-	-	-	-	-	-
	Okçu Osman	70	2.000	9	6	2	1	-	-	-	-	-	-
İne	Yahşi	70	2.290	7	7	-	-	-	-	-	-	-	-
Kelanin	Halil	80	300	-	•	-	-	-	-	-	-	-	-

XV-XVI. Yüzyıllarda Uşak Kazası Piyade ve Müsellem Teşkilâtı

Kürt	KıM İshak	70	400	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Manastır	Rteoglu (M)	-	200	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Manastır	Şeyh	-	250	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Oynıkavak	Osman	150	2.400	10	6	4	-	-	-	-	-	-	-
	Bayramlı	180	2.200	7	4	3	-	-	-	-	-	-	-
Çukurvıraa	Çubuğa(M)	70	500	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ovacık	Sâliheddin(M)	-	300	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Oğrakalası	Murad	160	450	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kabaüç	Gündoğmuş (M)	170	400	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Fil Üs	Harı (M)	-	250	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
i	Ilyas Köse (M)	-	250	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
26 Kily	Afifi fil il;	2. s's-	53.669	179	106	52	3	-	-	1	2	1	1
Kazı Tahsilatı Sırası	190 Çiftlik	25.615	306.205	1.435	795	529	7	-	22	11	11	14	4

(M; r\k\kûi * Köprücü

B
MÜSELLEM ÇİFTLİKLERİ

I

MC.TD-0.93'E GÖRE 1457'DE UŞAK KAZASI MÜSELLEM ÇİFTLİKLERİ

NÂHIYE-İ UŞAK

İskan Yeri	Çiftlik	Ne-toren	MİLsol-İllî	Yanık	Mu-	Pir. Malûl Üfye	Dur-be İKİ .Yıtb.	Diğer
İCâfirviran	Kanica Ahmcd	6	1	5			-	
	Nuh	6	1	4	-	1	-	-
	Yurtbegi	6	1	5			-	-
Göçürdük	Küçük Yusuf	4	1	3			-	-
	3yık oğlu Çakır	6	1	5			-	-
	il Masan	7	1	5		i	-	-
Bmür	4	1	3			-	-	
Göçeri	Yenice	4	1	3			-	-
Kızılhisar	Dügüncüoğlu	4	1	3	-		-	-
	Kava ak	6	1	5			-	-
A.vşar	Kara Halil	fi	1	4	-	-	-	-
	Yayla	4	1	3			-	-
Yurtbegi	Yurtbegi	5	1	4	-		-	-
Kürt	Kürt Süleyman	5	1	4	-		-	-
Bahalanı	Kara Bayczkl	6	1	5	-	-	-	-
Yire piren	Sâlib	5	1	4	-		-	-
Saray	Mihmadbegoğlu	7	1	6			-	-
	Sarıcakavak	5	1	4			-	-
10 Köy	18 Çiitlik	95	18	75		2	-	-

NÂHIYE-İ ULUGÖBEK

Tulluca	Yunus	fi	1	5	-	-	-	-
Emekse	Çubuğa	5	1	4	-		-	-
	Bıyıklı	7	1	6	-		-	-
Dümerek	Kara Yahşi	-	-	-	-	-	-	-
Sivasî	Cıngıoğlu	5	1	4	-		-	-
A Köy	5'Çiftlik	23	4	19	-	-	-	-

NÂHIYE-İ BANAZ

Kuzviran	Doğan	3	1	2	-		-	-
Gökkaya	Barınak İlyas	8	1	7	-	-	-	-

XV-XVI. Yüzyıllarda Uşak Kazası Piyade ve Müsellem Teşkilâtı

Çukurviran	Göğüoğlu	3	1	2	-	-	-	-	-
Çorumpınar	Bâlibeg	5	1	4	-	-	-	-	-
Dumlupınar	Güçlü Hüseyin	6	1	5	-	-	-	-	-
	Dursun	7	1	6	-	-	-	-	-
	Çubuğa	3	1	2	-	-	-	-	-
Kayıık	Gazi	4	1	3	-	-	-	-	-
	Elvan	5	1	4	-	-	-	-	-
	Bekü" Fakih	-	-	-	-	-	-	-	-
6-Köy.	1,0-Ciltlik	44	9	35	-	-	-	-	7

n

MC.TD-0.72'YE GÖRE 1489'DA UŞAK KAZASI MÜSELLEM ÇİFTLİKLERİ

NÂHIYE-İ UŞAK

İskan Yeri	Cinlik	Hâsıl	Nr-	Mü- sellem	vii- niak	Mii-	Mu- liisün	Malül bîTâ- ne	üer- bi'itl Muh.	Diğtr	Münk'	Gâib
Kâfirviran	Karaca Almed	400	7	1	5	1	-	-	-	-	-	-
	Nuh	300	10	1	7	2	-	-	-	-	1	-
	Yuribegi	300	6	1	5	-	-	-	-	-	1	-
	Küçük Yusuf	200	9	1	5	-	-	-	-	-	1	-
	3ıyık oğlu Çakn	500	5	1	4	-	-	-	-	-	-	-
	İt Hasan	200	7	1	6	-	-	-	-	-	1	-
	Emür	300	5	1	6	1	-	-	-	-	-	-
cöçer	Yenice	250	7	1	6	-	-	-	-	-	1	-
	3ügüncüoğlu	200	9	1	8	-	-	-	-	-	2	-
Cızı hisar	Kavauk	-	9	1	5	-	-	-	-	-	1	-
	Kara Halil	-	6	1	5	-	-	-	-	-	7	-
^vşar	Yayla	600	5	1	4	-	-	-	-	-	1	-
Yuribepi	Yurtbegi	-	9	1	8	-	-	-	-	-	2	-
Kür!	Kür! Süleyman	-	9	1	7	1	-	-	-	-	-	-
3 fi halanı	Kara Bayezid	200	8	1	7	-	-	-	-	-	1	-
Yiregiren	Sasa	400	6	1	5	-	-	-	-	-	1	-
S ar av	Mihmadbegoğlu	600	6	1	5	-	-	-	-	-	1	-
	Sancakavak	100	7	1	5	1	-	-	-	-	1	-
Jümerek	Kara Yahşi	-	10	1	8	1	-	-	-	-	-	-
Yavı	Kesmik ve Dündur	-	7	1	6	-	-	-	-	-	-	-
UKöy. '	20 Çiftlik	i.SKı	150	20"	123	7-;	-	-	-	-	22	-

NÂHİYE! ULUGÖBEK

Dutluca	Yunus	100	7	1	6	-	-	-	-	-	2	-
Emckse	Çubuğa	100	6	1	5	-	-	-	-	-	-	-
	Bıvıklı	100	8	1	6	1	-	-	-	-	4	-
Sivâsî	Cinmloöhu	250	6	1	*>	-	-	-	-	-	3	-
3 Köy	iffcaiftUfc..- . - .-55â-		27	4	..aa,-	1	-	-	-	-	9	-

NÂHİYE-İBANAZ

Kuzvıran	Doğan	-	6	1	5	-	-	-	-	-	1	-
Gökkaya	Barınak İlyas	-	6	1	5	-	-	-	-	-	2	-
Çukırvıran	Göğüoğlu	-	4	1	3	-	-	-	-	-	1	1
Çorunpınar	Bâlibe>	-	4	1	3	-	-	-	-	-	2	-
Dumlupınar	Güçlü Hüseyin	-	9	i	8	-	-	-	-	-	-	-
	Dursun*	-	6	1	5	-	-	-	-	-	3	-
	Çubuğa	-	3	-	3	-	-	-	-	-	-	3
	Yolma Boladoğlu Harman Alî	-	7	-	7	-	-	-	-	-	-	-
Kayıcık	Gazi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Elvan	-	6	1	5	-	-	-	-	-	-	-
	Bekir Fakih	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
*6 Köy	13:Çittak.;; ,;;		5İ;:	8	:>44	-	-	-	-	-	9	:4

III

BOA.TD-103'E GÖRE 1S20'DE UŞAK KAZASI MÜSELLEM ÇİFTLİKLERİ

NÂHİYE-İUŞAK

İskan Yeri	Çiftlik	nilm	Hâsıl	f'civ>	sel- küt!	mali	Nâ- reside	Mu- has-	Ml- iül D>iv Sn s	bi'i d Mu h.	ger	Gâib		Mün-dc	
												Atik	Cedit!	Atik	Cedit!
FCâfirvıranı	Saraca Alımed	ISO	350	26	1	12	11+2*	-	-	-	-	-	-	4	3
	Nuh	100	190	22	1	9	>+4	-	-	-	-	-	-	4	4
	Yurtbeit	150	150	1s	1	9	6+1	-	1	-	-	-	-	4	4
3öçüdük	•Cüük Yusuf	150	250	17	1	5	5+1	-	1	-	-	-	-	6	1
	Biyyık oğlu Çakır	250	270	21	1	9	10	-	1	-	-	-	-	1	4
	İl Hasan	110	22(1 281)	14	1	8	5	-	-	-	-	-	1	3	5
	ümür	160	281)	20	1	6	13	-	-	-	-	-	-	2	s

XV-XVI. Yüzyıllarda Uşak Kazası Piyade ve Müsellem Teşkilâtı

Göçeri	Yenice.	ISO	250	31	1	13	15	-	2	-	-	-	1	4	3
Cmlhisar	dügüncü oğlu	300	350	19	1	7	3+2	-	-	-	-	-	-	4	7
	Cavacık	400	450	27	1	>	12+4	-	1	-	-	-	-	1	9
A.vşar	Kara Halil	300	390	13	1	10		-	2	-	-	-	1	^	3
	Yayla	200	35(1	36	1	13	20+1	-	1	-	-	-	-	4	3
Yurlbe^i	Yurlbcgi	2sn	350	27	1	9	15+2	-	-	-	-	-	-	1	6
Kürt	İürt Süleyman	30(1	600	28	1	>	14+?	-	2	-	-	-	1	4	4
Şahalam	Cara Bavezid	250	.180	17	1	7	5	-	-	-	-	-	-	5	3
Yüreairun	Sâhib	550	500	17	1	9	6+1	-	-	-	-	-	-	-	10
Şiray	İVUlunatlıbeğoğlu	154	425	24	1	11	9+1	-	2	-	-	-	-	\	1
	San.ıra kavak	60 n	55(!	27	1	10	13+2	-	1	-	-	-	-	7	3
10 Köy.	İ&.fUŞk.,.,.,.	4.12J	6.305	431S	IS	16S	1*5 +23	-	ld	-	-	-	4	-	su

NÂHİYE-İ ULUGÖBEK

Dutluca	Yunus	300	350	14	1	9	4	-	-	-	-	-	1	4	1
Emekse	Çubuğa	350	mi	20	1	10	9	-	-	-	-	-	-	4	S
	Bryık!u	250	.580	18	1	S	7+2	-	-	-	-	-	-	6	2
Dünierck	Kara Yahşi	430	500	13	i	7	8+1	1	-	-	-	-	-	4	7
	CmtMiojUn	1150	2K0	23	1	10	HH-1	-	1	-	-	-	-	6	3
3 Köy	SOKİ'k	14 yo	1 Jv>1	5	u	38+4	1	1	-	-	-	-	1	2A	2İ,i

NÂHİYE-İ TBANAZ

Kuzviran	Doğan	150	300	ie	1	7	8	-	-	-	-	-	-	3	5
Gökkaya	Barınak İlyas	190	281)	13	1	3	7	-	-	-	-	1	-	9	4
Çukurviran	Göğü oğlu	180	350	12	1	5	5+1	-	-	-	-	-	1	S	3
Çoru rapınar	Bâlibeji	20.)	300	12	1	7	11 + 2	1	-	-	-	-	2	1	4
Durulupınar	Güçlü Hüseyin	150	370	22	1	7	12+2	-	-	-	-	1	-	S	3
	Dursun	330	430	23	1	10	10+2	-	-	-	-	1	-	6	S
Kaycık	G3zi	100	200	25	1	10	H+1	-	2	-	-	2	1	3	7
	İlvan	15)	210	17	1	6		1	-	-	-	-	4	8	3
6 Köy	« Çıldık	1.450	2.520	15ü	8	57	70 + 11	2	2	-	-	5	s	44	39

NÂHİYE-İ YAVI

Yavi	Ya^lupmar	600	700	23	1	10	3+3	-	-	-	-	1	-	6	10
	Süleyman şah	400	450	23	1	15	0	-	!	-	-	-	-	7	7
	Mûsâoğlu	100	170	31	1	12	IS	-	-	-	-	-	1	6	5
	Gtizeloğlu ve Göçbeji	200	550	24	1	13	9	-	1	-	-	-	-	1	7
	Çullu	no	220	44	1	17	22+3	-	1	-	-	-	-	2	9
	Tipi narı	200	800	54	1	19	27+5	1	1	-	-	-	-	4	6
	Esenli	soo	500	22	1	12	8+1	-	-	-	-	-	-	4	7
	Kırlü Halil	100	170	25	1	10	13+1	-	-	-	-	-	-	5	8
	Kırık Hasan	1Ü0	100	36	1	13	1S+4	-	-	-	-	-	-	3	2
	Oğlanbegi	520	450	30	1	14	13+1	-	1	-	-	-	-	4	11

	Elacı Müsleeb	250	350	43	1	22	17+1	2	-	-	-	-	-	-	S	13
	Yayaoğlu Kmgı ve Kazancı Mahmud	700	500	28	1	10	13+3	-	1	-	-	-	-	-	4	8
	rlurşid ve Gökçe Murad	200	450	17	1	12	14+1	-	1	-	-	-	-	-	4	2
	Gedik	300	450	46	1	17	23+5	-	2	-	-	-	-	-	3	10
T Köy	[7Çiftlik	4.4i>0	5. fi 511	46"	14	196	210 +23	3	0	-	-	1	1	61	105	

*+...=mücerred

IV

BOA.TD-242'YE GÖRE 1545'DE UŞAK KAZASI MÜSELLEM ÇİFTLİKLERİ

NÂHIYE-İ UŞAK

İskan Yeri	Çiftlik	Dü- nüm	İttisıl	Nı- feren	Mli- stle- m	Yıl- ma<	Nä- re si	VI- dehas- st	Hı- Ma- 101 Diy- ân e	Der- Mutl	D' at R	Gâib		M (irde	
												Atık	reci id	Alık	Codid
Kâlırvıranı	KJ1'JQ Ahmed	150	350	3i	1	10	11	-	3	-	1	-	-	1	1
	Nuh	100	130	27	1	15	11	-	-	-	-	1	1	5	3
	Yunbesi	170	250	16	1	7	ü	-	2	-	-	1	-	2	6
Göçütdük	Küçük Yusuf	150	250	18	1	7	S	-	2	-	-	-	-	1	5
	Bıyık oğlu Çakır	150	270	26	1	8	14	-	3	-	-	3	-	2	7
	İl Masan	110	221	10	1	7	1	-	1	-	-	2	1	2	2
3 üçeri	imiir	160	280	14	1	7	5	-	1	-	-	-	-	4	9
Kızılhisar	Yenice	150	250	25	1	15	K	-	1	-	-	1	-	y	10
	Düğüncü oğlu	300	350	25	1	13	9	-	2	-	-	-	-	4	1
	Kavatık	400	300	30	1	14	14	-	1	-	-	-	-	-	-
A.vşar	Kara Halil	300	390	11	1	10	-	-	-	-	-	2	-	5	3
Yurtbegi	Yunhegi	250	350	28	1	17	9	-	1	-	-	-	-	5	4
	Yayla	200	350	70	1	34	3S	-	-	-	-	-	-	7	4
Kürt	Kürt Süleyman	300	600	27	1	12	13	-	1	-	-	-	-	11	10
3a halanı	Kara Bayezid	250	380	19	1	10	8	-	-	-	-	-	S	1	6
Yiretiiren	Sim	550	50(1	26	1	14	M	-	-	-	-	1	5	5	7
	Nlilmanibeg-oğlu	154	425	34	1	13	1 fi	2	2	-	-	-	1	7	5
Sam v	Sum fa kavuk	600	550	2 fi	1	12	"	-	1	-	1	-	-	<	3
İO: Köy	m-ÇİTtUb:	465	465	465	1	12	23ü	-	2	-	2	u	13	13	93

NÂHIYE-İ ULUGÖBEK

Dutluca	Yunus	300	350	10	1	6	3	-	-	-	-	-	4	2	3
	Çubuğa	300	350	18	1	10	6	-	1	-	-	-	-	2	-
Eraeksc	Bıyık] n	250	380	11	1	8	1	-	1	-	-	-	1	1	7

XV-XVI. Yüzyıllarda Uşak Kazası Piyade ve Müsellem Teşkilât)

Diniler	Kanı Yahşi	430	500	20	1	12	n	-	1	-	-	-	5	7
	Cıngıloğlu	160	240	22	1	15	4	-	1	-	-	-	5	m
3 Köy	JJÇiilik	1.440	1.860	...	5	...	20	-	5	-	-	-	7	27

NAHİYE-İ BANAZ

Kuzvıran	Doğan	150	300	11	1	6	2	-	2	-	-	-	8	5
Gökkaya	Barnak İiyas	190	250	11	1	7	3	-	-	-	-	-	7	-
Çukurvıran	Göğü oğlu	150	350	B	1	7	-	-	-	1	4	-	3	2
Çonımpar	Bâlihçî	200	300	23	1	11	8	-	-	-	3	-	4	2
Dumlupınar	GLİÇÜ Hüseyin	270	370	26	1	11	3	-	1	m	-	-	8	3
	Dursun	460	460	10	1	5	1	-	-	-	-	3	1	6
Kavıcık	Gazi	100	200	2;	1	13	9	-	-	-	-	1	2	1
	Elvan	150	290	11	1	5	-	-	-	1	1	4	2	3
6 Köy	SÇitlik "	1.700	2.550	128	5	71	26	-	3	12	8	5	41	3D

NAHİYE-İ YAVI

Yavı	Yağlıpınar	600	700	17	1	11	1	-	-	-	-	1	2	7	3	
	Süley mandal)	400	400	21	1	15	5	-	-	-	-	1	-	1	-	
	Mûsâoğlu	100	170	31	1	20	5	-	2	-	-	1	2	4	-	
	Göçeloğlu	700	550	33	1	19	12	-	1	-	-	-	-	7	6	
	Çullu	130	220	72	1	30	39	-	1	-	!	2	1	5	7	
	İtınarı	120	200	62	1	27	34	-	-	-	-	-	-	13	17	
	Bıcnı	100	50	46	1	15	24	-	3	-	-	-	-	5	5	
	Kırlı Halil	100	170	10	1	5	5	-	-	-	1	-	1	7	10	
	Kırık Hasan	100	100	51	1	25	23	-	2	-	-	1	2	3	8	
	Oğlanboei	500	450	41	1	21	17	-	-	-	-	1	1	6	7	
	Hacı Müsticah	200	250	36	1	15	18	-	2	-	-	5	4	1	17	
	Yayaoğlu	700	500	26	1	14	"	-	-	-	-	1	-	5	12	
	Emgi ve Kazancı Malıud															
	Hurşid ve Gökco Murad	300	450	24	1	15	5	-	3	-	-	-	2	5	7	
Gedik	90	180	45	1	29	14	1	3	-	-	3	3	5	12		
L.Küy.,-,-,-,-,	1700	5.500	527	M	268	225	i	17	-	2	16	J8	75	120		

V

BOA.TD-328'E GÖRE 1560'DA UŞAK KAZASI MÜSELLEM ÇİFTLİKLERİ

NÂHIYE-İ UŞAK

İskitn. Yeri	Çiftlik	DR-nüm	[•lä-ul	Vr-fen'i	Mü-wl-k'm	Yu-mak	Nâ-nüüdf	Mu-lit' s-sil	i'v-Ma-lül Di. vâ-n e	j-t-iid Vtul	er	Gâib		Mürtie	
												Atik.	ı><jki	Aiik	Cttlkl
Kâfirvıramı	*tanıca Ahmet!	150	350	14	1	13	-	-	-	-	-	-	-	3	10
	Nuh	100	190	16	1	10	4	-	1	-	-	1	-	3	14
Göçür dük	Yurtbegi	150	200	S	1	7	-	-	-	-	-	-	-	6	10
	Küçük Yusuf	150	7	10	1	7	1	-	1	-	-	-	-	5	11
	3ıvık oğlu Çakır	250	350	19	1	18	-	-	-	-	-	-	-	7	12
	it Hasan	110	220	9	1	7	-	-	1	-	-	1	-	2	5
3öçeri	ümür	150	200	9	1	7	-	-	1	-	-	-	-	9	8
	YI nice	150	250	16	1	11	4	-	-	-	-	3	-	10	15
ECızılhısar	LÜ göncü oğlu	150	200	19	1	12	4	-	2	-	-	-	-	1	9
	i^avacık	150	200	11	1	11	19	-	-	-	-	1	-	3	18
Avşar	Kara Halil	150	200	11	1	10	-	-	-	-	-	-	-	3	4
	Yurtbegi	150	200	11	1	12	9	-	-	-	-	-	-	4	17
Yurtlegi	Yayla	450	550	52	1	40	11	-	-	-	-	-	-	4	29
Kürt	K.ün Süleyman	150	250	26	1	13	10+1	-	1	-	-	-	-	10	11
Bal lalanı	Kara Bayezid	150	220	20	1	11	6	1	1	-	-	5	-	6	7
Yirepiien	Sâsa	150	250	17	1	11	4	-	1	-	-	5	-	7	15
Saray	Milimadbcgoğlı	100	250	18	1	11	6	-	-	-	-	1	-	5	23
	Sarucakuvak	150	200	18	1	11	6	-	-	-	-	-	-	8	16
10 Köy	İS Çiftlik	2.0W)	4.2K0	335	18	222	U4+1	1	S	-	-	17	-	Ur,	245'

NÂHIYE-İ ULUGÖBEK

Tutulca	Yunus	150	200	S	1	7	-	-	-	-	-	4	-	3	2
Emek.sc	Çubuğa	150	200	11	1	10	-	-	-	-	-	-	-	-	14
	Bıvıklı	150	200	10	1	7	2	-	-	-	-	1	-	7	6
Dümerek	Kara Yahşi	150	200	15	1	11	3	-	-	-	-	-	-	7	10
	Cıngıoğlı	150	200	12	1	11	-	-	-	-	-	2	-	10	12
3 Köy	5 Çiftlik	750	••MS9	KS M*	5	•2Mk	5	im.	-	-	-	iÜ-...	-	..27.;	44

NÂHIYE-İ BANAZ

Kuzvicai	Doğan	150	200	14	1	9	4	-	-	-	-	-	-	5	4
Gokkaya	Bamıak İlyas	150	200	7	1	6	-	-	-	-	-	-	-	-	7
Çukurviran	Göğüoğlı	150	200	17	1	10	-	-	-	6	-	1	-	2	3
Çorum pınar	BSlibeg	150	200	13	1	9	3	-	-	-	-	-	-	2	15
Dumlupınar	Güçlü Hüseyin	150	200	19	1	12	-	-	-	6	-	-	-	7	1
	Durdun	150	200	10	1	11	-	-	-	-	-	1	-	6	7

XV-XVI. Yüzyılları Uşak Kazası Piyâde ve Müsellem Teşkilâtı

Kırvıcık	Gazi	100	200	23	1	13	7	-	2	-	-	-	7	12
	Elvan	15(1	20 fi	12	1	8	3	-	-	-	-	1	-	8
6 Köy :	Ş Çiftlik	1.150	1.690	Hrs	S	7-6	17...	-	-	11.	-	...3...	-	61;

NAHIYE-İYAVI

Yavi	Yağlupınar	150	220	15	1	10	4	-	-	-	-	2	-	3	12
	Süleymanşah	150	200	13	1	12	-	-	-	-	-	-	-	-	4
	MCısağlu	100	170	14	1	11	L	-	-	-	-	2	-	4	19
	Güzeloğlu	150	200	22	1	13	S	-	-	-	-	-	-	6	14
	Çullu	1.1(1	220	32	1	24	7	-	-	-	-	1	-	7	49
	Tipi narı	200	800	42	1	M	7	-	-	-	-	-	2	17	27
	Esenli	150	200	22	1	15	S	-	-	-	-	-	1	S	28
	Kırlı Halil	100	170	20	1	11	7	-	1	-	-	1	-	1d	7
	Kırık Hasan	300	400	21	1	K	2	-	-	-	-	2	-	S	28
	Oglanberî	150	200	15	1	9	A	-	1	-	-	1	-	1	11
	Hacı Müsleolı	250	150	21	1	13	5	-	2	-	-	4	-	17	15
	Yayaoğlu Eragi ve Kazancı Mahmud	150	200	13	1	11	1	-	-	-	-	-	-	12	7
Hurşid ve Gökçe Murad	150	200	20	1	13	6	-	-	-	-	2	-	7	11	
Gedik	200	300	35	1	27	6	!	-	-	-	3	-	-	26	
1 .Köy •	17.QAUK	2.1.HI	.17 .İO	305	14	2:y	67	i	4	-	-	18	3	KIK	269

W

BOA.TD-511'E GÖRE 1571'0E UŞAK KAZASI MÜSELLEM ÇİFTLİKLERİ

NAHIYE-FUŞAK

İskan Veri	çiftlik	Dü- nüm	Hâsi!	Ni- RTİMİ	Mii- SPI- k'in.	Ya- mak	Nâ- resitk'	Mit- HİS- Sİ	İtil Div İ-İC	CHH Müh	ke er	Güil)		Mtrtdt	
												Atik	Ydil	Atik	Cedid
fCâfirıramı	İarata Ahmed	150	35U	İS	1	14	3	-	-	-	-	-	-	17	3
	Kırlı	100	ıyo	25	1	14	10+1*	-	-	-	-	-	-	14	13
	YurtbcgL	150	200	15	1	9	5	-	-	-	-	-	-	10	3
Göçürdük	Küçük Yusuf	150	250	17	1	11	3+1	-	-	-	1	-	-	11	-
	3ıyık oğlu Çakır	150	350	34	1	23	10	-	-	-	-	-	-	12	4
	İt Hii Nan	110	220	1	1	7	1	-	-	-	-	-	-	1	2
Kızı İh isar	Enür	150	200	9	1	7	-	-	1	-	-	-	-	S	-
	3ügü neti oğlu	150	200	26	1	24	1	-	-	-	-	-	-	9	-
	üavacık	150	200	27	1	21	4	-	1	-	-	-	-	18	10

Turan Gökçe

Göçeri	Yenice;	150	250	24	1	14	8+1	-	-	-	-	-	-	-	15	4
A.v-jar	Kara Halil	150	200	18	1	12	4	-	1	-	-	-	-	-	4	-
Yurihegi	Yunbcjy	150	200	15	1	15	2	-	-	-	-	-	-	-	17	2
	Yayla	450	550	69	1	41	25+1	1	-	-	1	-	-	-	27	12
Kürt	Kürt Süleyman	150	250	48	1	19	4	-	-	-	-	-	-	-	13	5
Baha lam	Kant Bayezki	150	220	36	1	15	20	-	-	-	-	-	-	-	7	11
Yiro.niren	Sâhib	150	250	29	1	21	7	-	-	-	-	-	-	-	15	-
Saray	Mîlunadiegoğlu	100	250	31	1	17	13	-	-	-	-	-	-	-	23	1
	Sarıca kavak	151)	200	35	1	19	16+1	-	1	-	-	-	-	-	15	3
10 Köy.	IS.VU 1.(4.	2.860	4.550	495	M	303	162	1	4	-	2	-	-	-	242	73

NÂHIYE-İ ULÜGÖBEK

Dutluca	Yunus	15(1	200	S	1	7	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-
	Çubuğa	150	200	15	1	10	4	-	-	-	-	-	-	-	14	4
Eniekse	Bıvıku	150	200	14	1	12	1	-	-	-	-	-	-	-	0	-
	Kara Yalı	150	200	25	1	12	12	-	-	-	-	1	-	-	10	3
Dümeiek	Cingiloğlu	150	200	29	1	13	9+1	-	-	-	-	-	-	-	12	3
3"Küy	/>ciniife	750	1.1.10	üt	5	5)	2ft.1	-	-	-	-	1	-	-	44	m

NÂHIYE-İ BANAZ

Kuzviran	Doğan	150	200	10	1	9	-	-	-	-	-	-	-	-	4	4
Cökkaya	Yarık İlyas	150	200	17	1	11	5	-	-	-	-	-	-	-	7	-
Çukurviran	Göğü oğlu	150	200	28	1	20	7	-	-	-	-	-	-	-	1	4
Çorum pınar	Bâlîbe!	150	200	15	1	13	4	-	-	-	-	-	-	-	15	7
	Güçlü Hüseyin	150	200	33	1	14	12+1	-	-	5	-	-	-	-	7	1
Dumktpmar	Dursun	150	2(10	12	1	11	-	-	-	-	-	-	-	-	7	1
	Gîzî	100	200	21	1	16	4	-	-	-	-	-	-	-	12	5
İs.avn.ik	Elvan	150	290	12	1	11	-	-	-	-	-	-	-	-	8	-
6Kn\	8 Çiftlik	1.1.11i	1.690	15i	8	1'D	32+1	-	-	5	-	-	-	-	61	23

NÂHIYE-İ YAVI

	Yağlupmar	15n	220	15	1	14	3	-	-	-	-	-	-	-	12	1
	Sülevmanşah	150	200	15	1	13	4	-	-	-	-	-	-	-	4	2
	M üs â oğlu	100	170	23	1	15	n+1	-	-	-	-	-	-	-	19	1
	Yörükoğlu	150	200	27	1	15	10+1	-	-	-	-	-	-	-	14	5
	Çullu	130	220	34	1	22	11	-	-	-	-	-	-	-	47	13
Yavi	İtpınarı	20U	300	51	1	37	1g+i	-	-	-	-	-	2	-	27	5
	İsNmüi	15ü	200	30	1	19	10	-	-	-	-	1	-	-	25	6
	Kirlü Halil	100	170	17	1	11	5	-	-	-	-	-	-	-	7	7
	Kırık Masan	300	400	51	1	32	18	-	-	-	-	-	-	-	28	3
	Oğlan Leçi	150	200	23	!	1fi	6	-	-	-	-	-	-	-	22	7
	Hacı Müstecab	500	500	29	1	20	6	-	2	-	-	-	-	-	15	5

XV-XVI. Yüzyıllarda Uşak Kazası Piyade ve Müsellem Teşkilâtı

	Yayaoğlu Emgi ve Kazancı Mahmud	150	200	17	1	11	5	-	-	-	-	-	-	15	3
	Hırşkl ve üökce Muratlı	1511	220	33	1	15	17	-	-	-	-	-	-	il	5
	Gedik	200	3110	41	1	26	20* 2	-	-	-	-	-	-	29	7
	Gökçe Munul	300	57*0	26	1	21	1	-	-	-	-	-	-	-	-
1 Köy	17 Çiftlik	1.SKO	4 3*11	454	15	257	Mi+7	-	2	-	-	1	2	281	71

*+...=sagır

vn

BOA.TD-589'A GÖRE 1580'DE UŞAK KAZASI MÜSELLEM ÇİFTLİKLERİ

NÂHIYE-İUŞAK

TSİİ;le Yeri	Çiftlik	Dü- nüm	na<ı	Ne- öven	Mil- 3cl- lom	Yu- mak	reşide	Mo- taS- sil	S: Ma- IEL Di- vâ- ne	Di- rh- cnd Muh	Di- ğer	Câ il		Miinle	
												Mik	l.Vihıl	A İIK	Cedld
Câ lirviranı	daraca Ahmeil	150	350	25	1	13	11	-	-	-	-	-	-	3	1
	Suh	100	190	28	1	13	12	-	2	-	-	-	-	3	16
GöçÜRLük	Yunbe.ei	150	200	17	1	11	11	S	-	-	-	-	-	3	7
	füçük Yusuf	150	250	15	1	12	5	-	-	-	-	-	-	-	7
	Bıyık oğlu Çakır	250	350	32	1	10	10	-	1	-	1	-	-	4	9
	İl Hasan	110	-	11	1	9	1	-	-	-	-	-	-	2	6
Göçeri	îmiir	150	250	11	1	1	1	-	1	-	-	-	-	-	5
	Yenice	150	25(ı	20	1	13	6	-	-	-	-	-	-	4	8
Kızılhisar	Düşüntüoğlu	150	210	32	1	21	7	-	3	-	-	-	-	-	9
	Kavacık	150	200	26	1	20	5	-	-	-	-	-	-	8	10
Vvşar	Kara Halil	150	200	17	1	11	4	-	1	-	-	-	-	-	7
	Yunlteni	150	200	20	1	12	6	-	1	-	-	-	-	2	7
Yurt beni	Yayla	400	550	66	1	41	23	-	1	-	-	-	-	12	21
<ün	Kün Süleyman	150	250	49	1	21	23	-	4	-	-	-	-	1	11
3ahal;mi	Kara Bayezid	150	220	25	1	13	11	-	-	-	-	-	-	11	17
Y ire ; i ren	Sahih	150	250	26	1	14	10	-	1	-	-	-	-	-	12
Mirav	Mihmadiegoğkı	100	250	26	1	13	H	-	1	-	-	-	-	1	S
	SariK-akavak	150	200	31	1	15	12	-	-	-	3	-	-	3	14
10'Köy	15.Cifilüt.-T	2.910	4J&J	...480,	15	230	...102...	10	-	-	4	-	-	61	190

NÂHIYE-İULUGÖBEK

Dul kıça	Yunus	150	200	14	1	11	2	-	-	-	-	-	-	-	4
Emekse	Çuhuğa	150	200	16	1	14	1	-	-	-	-	-	-	4	7
	Bıvıklı	150	200	14	1	13	-	-	-	-	-	-	-	-	4

Turan Gökçe

D\m>a-*V	1 Kara Yahşi Cingiloğlu	150 180	200 200	22 24	1 1	13 16	7 6	- -	1 -	- -	- 1	- -	- -	3 3	5 16
3kuj	5 Çıldık	750	1.00 fi	Ki	5	0?	16	-	i	-	1	-	-	Ki	36

NÂHIYE-İBANAZ

Kuzvirau	Doğan	150	200	18	1	16	-	-	1	-	-	-	-	1	4
Gokkaya	Bamiak Ilyas	150	200	21	1	14	3	-	i	-	-	-	-	-	4
Çukur vi Jan	Göğü oğlu	150	200	15	1	12	2	-	-	-	-	-	-	4	7
Çorumpınar	Bâlibef!	150	200	14	1	10	3	-	-	-	-	-	-	7	7
Dumlupınar	Güçlü Hüseyin	150	200	23	1	11	10	-	1	-	-	-	-	2	5
	Dursun	150	200	15	1	12	2	-	-	-	-	-	-	1	5
Kayıcık	Gazi	100	200	25	!	14	9	-	1	-	-	-	-	n	s
	Blvan	150	290	17	1	10	4	-	2	-	-	-	-	-	s
	Bekir İçkili	1211	2 UD	19	1	12	n	-	-	-	-	-	-	-	-
-ö-Köy..	*Q. Çiftlik..	t. 270	490.	148	S	99	39..	-	*A	-	-	-	-	20	/.45 ¹¹

NÂHIYE-İYAVI

Yavi	Yağlı pınar	150	220	25	1	16	8	-	-	-	-	-	-	1	e
	Süleymanşah	150	200	20	1	12	7	-	-	-	-	-	-	2	n
	Mûsâoğlu	100	170	24	1	10	7	-	-	-	-	-	3	1	6
	Güz el oğlu	150	200	28	1	15	11	-	1	-	-	-	-	5	^
	ÇUULU	130	220	si	1	47	33	-	-	-	-	-	-	3	13
	Tıp man	200	800	62	1	37	24	-	-	-	-	-	-	5	20
	Esenli	150	200	34	1	23	10	-	-	-	-	-	-	6	10
	Kirlü Halil	100	170	19	1	12	4	-	2	-	-	-	-	1	4
	Kırık Hasan	300	400	36	1	33	2	-	-	-	-	-	-	3	17
	Oğlan begi	150	200	22	1	17	4	-	-	-	-	-	-	4	7
	Hacı Müstcoab	250	250	35	1	24	10	-	-	-	-	-	-	4	4
	Yayaoğlu Emgi ve Kazancı Mhhmucl	150	200	21	1	12	a	-	-	-	-	-	-	1	5
	THrşjd ve Gökcc Murad	150	220	22	1	15	6	-	-	-	-	-	-	5	11
Cieftik	200	300	45	1	31	13	-	-	-	-	-	-	7	12	
Ciokecc Murad	100	500	15	1	13	1	-	-	-	-	-	-	-	S	
*1 Köy . . .	17 Çiftlik	2.63ü	4.250	*im	15	323	14K	-	3	-	-	-	3	*58.	140

vin
TKGM.KKA.TD-158'E GÖRE UŞAK KAZASI MENSÜH MÜSELLEM
ÇİFTLİKLERİ

İskân Yeri	Çirilik	Ditnllm	Hâsl	Neferen	İscmâk	MÜ ÜT	İ-	Mu-	'sipahi	zade	Soy-	Mu-U'l	Di-
						rwl	namı	lİHS-			yul-	iv:)'11	ğ-
								sil			Şeril'	e	ğ-
											şevh	vs.	ğ-
Yol he l i	Yol be l i	150	2.700	19	11	6	-	-	-	-	-	2	-
Saray	İhmiidbeğolu	100	2.000	24	13	10	-	-	-	-	-	1	-
	İlacı Müstecab	250	1.380	31	18	12	-	-	-	-	-	1	-
	İpınan	-	6.100	5 İ	20	27	1	-	2	-	-	1	-
	Yağlupıtıran	150	3.984	Jö	8	5	1	-	-	-	1	-	i
	Güzeloçlu	150	3.132	18	4	11	-	-	-	-	-	2	1
	OğlanLegi	150	2.933	21	11	8	-	-	-	-	-	2	-
	İlurşid ve Gökçe		3.406	2U	4	12	-	-	2	-	-	2	-
	Muratlı	150											
Yavı	Sükvmanşalı	150	3.299	25	15	10	-	-	-	-	-	-	-
	İvlösaoğlu	100	2.198	21	5	12	-	-	-	-	-	1	-
	Zirli Halil	100	2.381	n	4	5	1	-	-	-	-	1	-
	İşiiik Hasan	300	3.400	30	25	3	-	-	-	-	-	-	2
	Gedik	200	3.533	30	16	12	-	-	-	-	-	1	1
	Çullu	200	4.656	58	26	30	-	-	1	-	-	1	-
	Vayaoğlu Emgi ve Kırağı Mahmud	150	2.516	15	8	4	-	-	-	-	-	2	1
	Bsenli	150	3.332	26	19	7	-	-	-	-	-	-	-
Saray	Siirueakavak	150	4.327	11 J	17	9	-	-	-	1	-	-	-
Vurbepi	Yayla	400	2.000	30	37	18	-	-	-	-	-	-	-
Yircgiren	3 asa	150	1.500	20	9	11	-	-	-	-	-	-	-
	İmür	150	2.600	7	4	2	-	-	-	-	-	i	-
	İl Hasan	110	2.200	9	7	2	-	-	-	-	-	-	-
Göçünlük	İvıvıkoğlu Çakır	250	1.020	16	7	5	-	-	-	-	-	1	3
	Çüçük Yusuf	150	615	a	4	2	-	-	-	-	-	-	2
Küt	Çürl Sük'ymail	-	3.832	42	19	16	1	-	-	-	-	2	4
	Nuh	100	3.600	17	5	5	1	-	-	-	-	3	-
Câfirıranı	Türbesi	150	3.000	10	6	3	-	-	-	-	-	-	1
	Kanıcaahmed	150	1.215	13	7	6	-	-	-	-	-	-	-
barlık	Aslılatı	80	İ	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
İökceüzü	Beşiroğlu	100	İ	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
İkilKisır	İügimaloğlu	150	650	28	17	10	-	-	-	-	-	1	-
	kavacık	300	715	20	15	3	-	-	-	-	-	1	11*
İüçeri	Yenice	104	7K)	10	9	5	1	-	-	-	-	-	1
İâfi al anı	Karabayezif	150	650	21	13	5	1	-	-	-	-	2	-
Avşar	Kanı l-İilil	150	3.200	14	9	4	-	-	-	-	-	1	-
İş Köy	İ4-Çiölik	5.244	83.5S.7	742	39	283	7	-	5	1	1	29	İS.

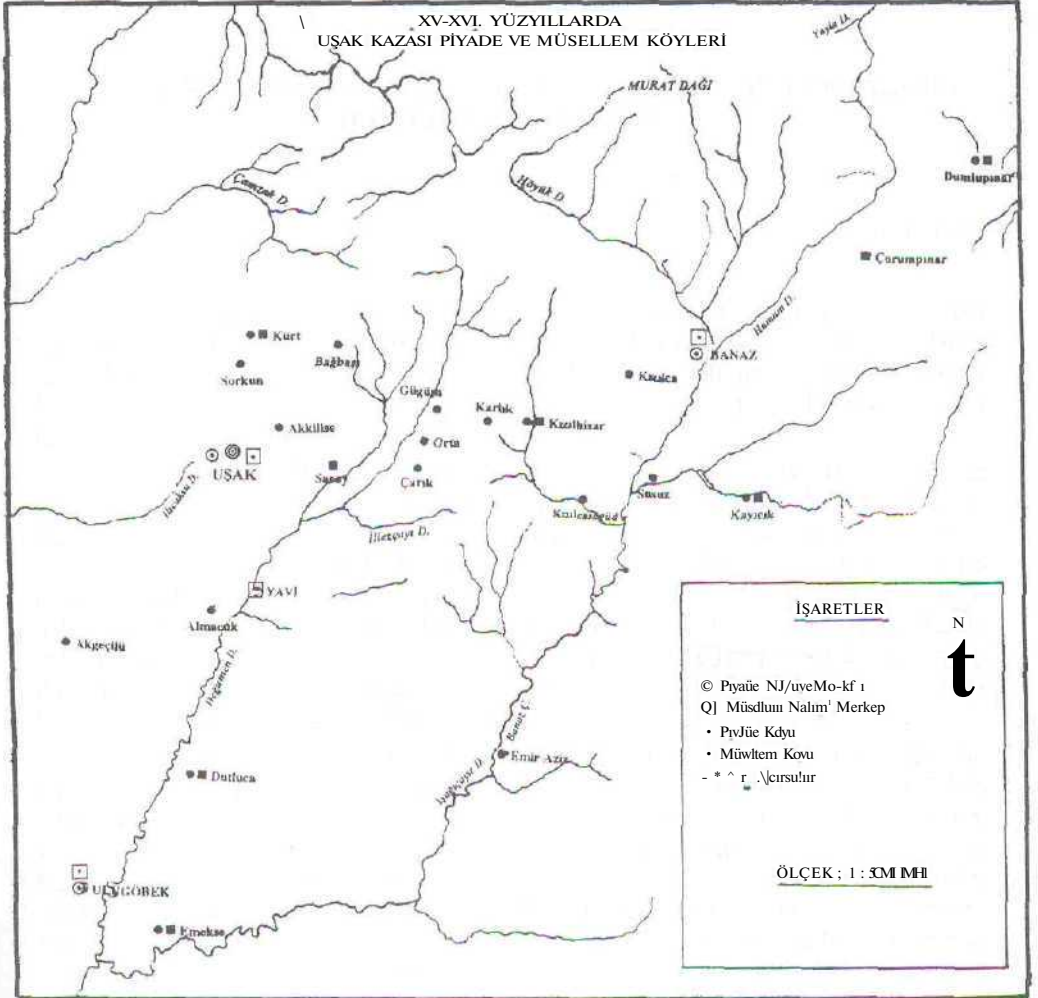
ULUGÖBEK

Dutluca	Yunus	150	2.194	14	12	2	-	-	-	-	-	-	-
Ümekstı	Pulluya	150	3.100	14	9	5	-	-	-	-	-	-	-
	Bıvıku	150	2.410	14	9	4	-	-	-	-	-	-	1
Dü inere k	Cıngıoğlu	159	3.4110	m	8	4	-	-	1	-	-	4	2
	Kara Yahşı	150	2. TSM	15	11	4	-	-	-	-	-	!	-
İ.Köy	ŞÇİİdik	759	U.M4	7(3	4C	!9	-	-	1	-	-	5	3

BANAZ

Gokkaya	Barmak İlvas	150	2.79S	21	1?	5	-	-	-	-	-	3	-
Dumluptür	Güçlü Hüseyin	150	2.452	6	2	3	-	-	-	-	-	1	-
	Dursun	150	2.506	1.3.	10	1	-	-	2	-	-	-	-
Kuz vira 11	Doğan	150	2.664	14-	9	4	-	-	-	-	-	1	-
Kavıcık	GÜZİ	100	1.059	19	S	4	-	-	-	-	-	2	-
	Elvan	150	2.600	17	9	2	-	-	2	-	-	1	3
HentZLimjijjai	Balıbe.n	150	2.440	8	6	2	-	-	-	-	-	-	-
Çukurviran	CüRİoğın	150	2.600	15-	12	2	-	-	-	-	-	-	1
Ş-Köy	8 Çiftlik	1.150	19.719	! P	60	!S	-	-	4	-	-	8	!
...Kaz3' :trojliL:	47 Çiftlik	7.153	117.11:	931	5.5	330	-	-	-	1	J	42	25

XV-XVI. Yüzyıltarıa b'şak Kazası Piyade ve Müsellem Teşkilâtı

CAŖNİK MUHASSILI VEZİR ELHAC ALİ PAŞA'NIN 1779 TARİHLİ MUHALLEFÂT DEFTERLERİ

Cahit TELCİ*

Canik muhassih Ali Paşa¹, Dergâh-ı Ali kapucı başı hır mdan Fatsalı Ahmed Ağa'nın oğlu olarak 113? (1720-21) senesinde İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Daha sonra Canik tarafına gelmiştir. Babasının bölgede yaptığı zulümler yüzünden, onunla beraber 1741 senesinde. Ankara'ya sürtümüş, V% d's babasmuA &timümd<M.\ soiva. tekrar Canik'e dönmüştür.

1768'de Osmanlı Rus harbine katılmış ve 1769 senesinde Hotin tarafına gönderilmiştir. 1772 senesinde Amasya sancağı kendisine mâlikâne olarak verilen Ali Paşa'ya, vezirlik rütbesi ihsan olunmuştur. Daha sonra Kırım Seraskerliğine getirilmesi Aynı bölgede bulunan Çapan Oğlu Mustafa Bey'in de kışkırtılmasına sebep oldu, Zaten o tarihe kadar Canikli Hacı Ali Paşa ailesine bölgede verilen görevler ile, Çapan oğullan, hâkim oldukları coğrafyaya bir anlamda sıkıştırılmışlar idi. Hacı Ali Paşa'nın Kırım seferine çıkması ve oradan eli boş dönmesi, devleti hoşnut etmemiştir. Bir de üstüne Ali Paşa'nın. yazdığı mektuplarında kendi kabahatlerini kapatmaya matuf ifadeler kullanması da merkezi idareyi rahatsız etmiş idi.

Bu sebepler ile, Caniklioğulları ile Çapanoğullan arasında vuku bulan bu kavgalar sürecinde devlet. Çapanoğulları tarafında yer almıştır. Eylül 1772'de İstanbul'dan Çapanoğlu Mustafa Bey'e gönderilen bir fermanla, Hacı Ali Paşa'dan din ve devlete bir fayda olur niyetiyle, kendisine vezârel ihsan olunduğu ve şimdiye kadar hiç kimse için uygulanmadığı halde, on sekiz yaşındaki oğlu Mikdad'a da aynı rütbe verildiği gibi. kendisinin Kırım seraskeri tayin edildiği fakal O, derya mevsimi geçtikten sonra Kırım tarafına gidip başarı sağlayamadan eli boş döndüğü, ve ayrıca yazdığı birçok mektupta başarısızlığım gizlemeğe gayret maksadıyla tahammül edilemeyecek sözler söylemekte olduğu ve Çapanoğulları rakib kabul ederek ya Çapanoğulları idam edersiniz ya da ben fecrine gidip izale ederim dediğinden bahisle,

* Dr.; E. Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü.

¹ Ahmed Vasıf Efendi, *Mehtsinii'l-âsâr ve Hahâikil'l-Ahbâr*, Yay. Mücteba İlgürel, İstanbul 1978» s. 277; Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, C. III, Dersaadet 1309, s. 145. Mehmed Süreyya, *Sicill-i üsnânî*, C.m. Dersaadet 1309, s. 548; Bernard Lewis, "Djamklı Hadjdji Ali Paşlıa" *E12*, II, 548; Özcan Mert "Canikli ilacı Ali Paşa Ailesi"- *TDI'*. İA. C. VE. 151-154.

² Özcan Meri, a.g.m.. s. 151.

bu asinin yakalanarak idam olması ve başının İstanbul'a gönderilmesi Mustafa Bey'den islenmektedir³. Bunun üzerine Mustafa Bey birkaç bin kişilik kuvvetle hareket ederek Bafra tarafına yönelmiş. Hacı Ali Paşa'nın az miktardaki öncü kuvvellerini bozmuştur. Hacı Ali Paşa'nın asıl kuvvetleri Mustafa Bey'in askerlerinden fazla olduğu halde O, muharebeye girişmemiş ve Bafra'daki kendi konağını yakmış, yanma maiyeti ve hazinelerinin bir kısım ile oğlu Battal Hüseyin'i de alarak Kının tarafına firar etmiştir⁴. Bunun üzerine devlet firarilerin unvanlarını geri alarak mallarını da müsadere etmiş idi⁵. Daha sonra afv edilerek yeniden vezâret payesi verilen Ali Paşa. 15 Şaban 1199 (23 Haziran 1785) tarihinde Erzurum'da ölmüş ve orada defn edilmiştir¹⁵.

Muhallefât ve Müsadere:

Osmanlı yönetimi başından beri muhtelif sebeplerle devlet yönetiminden uzaklaştırılan İdşilcrin geride bıraktıkları menkul ve gayri menkullerini zaptetmekte idi. Ancak bu işlem XVIII Yüzyıla beraber, maliyede meydana gelen sıkıntılara da bir çare olarak addedilmiştir. Böylece, servetine el koyabilmek maksadıyla adı zengine çıkmış bazı kişiler⁷ muhtelif sebeplerle devlet yönetiminden uzaklaştırılarak cezalandırılmakta ve mallarına da el konulmakta idi*.

Müsadere işlemi, muhallefâtı zabtedilecek olan kişinin emval ve eşyası ile alacakları ve borçlarının görevlendirilen memurlar vasıtasıyla mahallinde sayılarak defterlere geçirilmesi işlemi ile başlamaktadır. Daha sonra bu defterler merkeze getirilerek, İstanbul'a getirilmesi istenilen eşya ile mahallinde, yerli rayiçten satılması istenilenler işaretlenir. Mahallinde satılan eşya ve satış fi atları daha sonra ayrıca bir deftere kaydedilir ve yine İstanbul'a gönderilerek hazineye giren ya da İstanbul'da satılanlar da ayrıca defterlere kaydedilirlerdi. Muhallefâlin kaydedildiği mufassal

³ BOA.MD.m,x.37.

⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı "Çaptın Oğulları" TTICBellenen, XXXVIII /15Ü.S.223.

⁵ Vâsıf, s. 278.

⁶ Hafız Hüseyin Ayyansarâfî, *Vefâyât-ı Selâtin ve Meşâhir-i Rical* Haz. Fahri Çetin Derin. İstanbul 1978,3. 162.

⁷ D'Ohsson, Türklerin şeiir dışında büyük yazlık malikâneler yapmıyor olduklarını ifade ederken bunun sebebini kişinin zenginliğinin ortaya yıkması tehlikesi olarak ifade eder. *18. Yüzyıl Türkiye'sinde Örf ve Adetler*, çcv. Zerinin Yüksel (ty), s. 157. Kitabın bu çevirisi hakkındaki tenkiti için, Keinel Beydilli 'İgnatius Mouradgea D' Ohsson" T.D.V. İA ,IX,496-97.

⁸ Cavid Baysan, XVIII. yüzyıl müsadere işlemini "hazine müzayakasına karşı, mâli bir İcdbir İmline getirilmek sureti ile, sfiistimU edilmiştir" ifadesiyle anlatır bkz: " Müsadere" *İslam Ansiklopedisi*, VHI. 659-673. Yine hemen aynı dönemin bir ıslahatçısı olan Penah Efendi de "Nizam her ne güne olur ise katı ve nefy ve müsadere İle mutlak olmaz san 'at ile olur" demek suretiyle bu uygulamayı kınar, Aziz Berk'tir "Mora ihtilali Tarihçesi veya Penah Elendi Mecmuası 1769" Tarih Vesikaları. C.II. S. 8, s.158: Aşağıda 10 numaralı dipnotla gösterilen eserinde Ata, Kdremid ayanı Mürid-zâde Mehmet! Ağa'nın, zerre kadar kabahati yok iken sadece " servet-i bisyârına tama" en şehid" edilerek muhallefâtmm aimması tenkid eder (s.204)

defterler ile bu fûruht defterlerindeki mallar ve de şayet, muhallefâtın mahallinde bir devlet görevlisine verilen unsurlar varsa, onların teslim senedi erinin biri biriyle denk olması, hesap olunduğu zaman mufassal muhallefât defteri ile fûruht defterleri ve senedlerinin toplamının denk çıkması, işlemin önemli noktalarından idi. Zaman zaman bu konuda problemlerin ortaya çıktığı, muhaliefâtı zabt ile görevlendirilen kişinin muhallefâtın bazı yerlere verdikleri karşılığında, sened almaması/alamaması sebebiyle, bazı malların kendi zimmetinde kaldığı durumlar da ortaya çıkmakta idi.

Müsadere usulünün devrin kaynaklarında zaman zaman şiddetle tenkid edildiğini görmekteyiz". Neüccde II, Malımud devrinde yasaklanan müsadere, Tanzimat Fermanıyla kaldırılmıştır¹⁰.

Ali Paşa'nın Muhallefâtı

Ali Paşa'nın 1779 senesinde Kırım tarafına kaçmasından sonra, devlet tarafından bütün unvan ve dirlikleri geri alınırken, emvali de mirî tarafından zabt edilmiştir. Ancak yukarıda ifade edildiği gibi Ali Paşa kaçarken hazinelerinden bir kısmını, ve muhtemelen önemli bir kısmını da beraberinde götürmüştür. Bizim tesbil edebildiğimiz kadariyle toplam üç defter halinde müsadere edilen muhallefâtın büyük kısmını, bizim D I olarak kısalttığımız defter içermektedir¹¹. Bu defter üzerinde, üç suret halinde hazırlandığı ifade edilmektedir ki biz iki surelini tesbit edebildik¹². Bunun dışında D II¹³ ve DIII¹⁴ olarak kısalttığımız iki küçük defter daha bulunmaktadır, Muhallefât m zabtı ile görevlendirilen kişiler (memur-ı zabt-ı emvâl) dergâlı-ı âli kapucubâşısı Mehmed ile kâtib Abdi Efendi'dir¹⁵. Aynı zamanda, Çapanoğlu Mustafa Bey'in de bu müsadere işleminde görev aldıklarını anlıyoruz.

Metinden ve aşağıda verdiğimiz tablolardan da anlaşılacağı üzere, Ali Paşa'nın kendi konağını yakarak kaçması ile muhallefât m zabt edilmesi arasında geçen zaman içerisinde halk, paşaya ait, özellikle hayvanat ve zahirenin önemli bir kısmını yağma hımsıtır. Ali Paşa kaçarken konağın yakarak kaçlığı için bu yangın mahalli de ahali yardımıyla kazılarak, yangından kalanlar da zabt edilmiştir (D I. ıra. 13)

¹⁰ Muhallefât ve müsadere işleminin tatbikatında dikkat çeken hususları ve bir muhali e taun miri için zabt edilmesi sürecini, bizim burada bahsedeceğimiz Ali Paşa ile aynı bölgeye. Samsun civarına ait başka bir muhallefât örneğinde inceleyen biç çalışmada bk/.. Yavuz Cezar " Bir Ayanın Muhallefâtı, Havza ve Köprü Kazalar Ayanı Kör İsmail- Oğlu Hüseyin, Müsadere Olayı ve Terekenin İncelenmesi" *TTK. Belleten*, XLI/161, ss. 41-78. Bazı muhali e'at tamı zabtının, devrin kaynaklarında yansımalarına dair örnekler için, Cahit Telci "Aydın Muhassılı Abdullah Paşa ve 1148/1735 Senesinde Zabıt Edilen Muhallefât" *Tarih İncelemeleri Dergisi XVI* (Baskıda).

¹¹ Tuyyar-zâde Mehmed Ata, *Tarih-i Ata.*, C.3. Dersaadet 1293 Muharrem/1291 K.sâni, s.204.

¹² BOA. D.BŞMMHF. 13693.

¹³ Defterin ikinci sureti BOA. D.BŞM.4932 numarada bulunmaktadır.

¹⁴ BOA. D.BŞMMHF. 13694.

¹⁵ BOA. D.BŞMMHF. 13695.

¹⁶ BOA.D.BŞMA932, S.1,12.

Muhallafâtın büyük bir kısmının İçerisinde yer aldığı defterde, altın olarak kaydedilen kalemlerin dışındaki unsurlar, sadece miktar olarak belirtilmiş, kıymet olarak kaydedilmemiş oldukları için, muhalefâün lamamının kıymeti konusunda kesin bir şey söyleyebilmek mümkün olmayıp, ancak bazı tahminler yürütülebilir. Bu sebeple, daha önce başka bir muhalefât ile ilgili çalışmamızda¹⁶ yaptığımız gibi, burada da muhalefâtı, defter içerisinde yer alan unsurların miktarına göre inceleyeceğiz.

D I KISALTMALI DEFTERDEKİ UNSURLARIN DÖKÜMÜ

Türü	Defter içinde kaç kere zikredildiği	Kıymeti (• giriş) ."
Altın ve akça	û	294.643 ^w
Mücevher eşya	6	-
Kumaş, kumaş eşya ve giyecek	51	-
Muhtelif cins kürkler	17	-
Saat	1	-
Kıymetli taşlarla süslü eşya	3	-
Nargil, teşbih, ayna	6	-
Mutvak eşyası	8	-
Silah	13	-
Bayrak-sancak-mehler	18	-
Kitap	1	-
At takınılan	9	-
At	5	-
Çiftlik	5	-
Diğerleri	16	-
TOPLAM	165	-

Mal ve eşyanın dökümünden de görüleceği üzere defterde, 5 tanesi, içerisinde muhtelif hayvan've zahirelerle beraber sayılan çiftlikler olmak üzere toplam 165 kalem unsur yer almaktadır. Paşanın serveti diğer malların maddi kıymetleri belli

¹⁶ Cahit Telci " a.g.m."

¹⁷ Rakamlar toplandığında 295 .428 çıkmaktadır- Bunun sebebi, 775 gıruş kıymetindeki kaltak bargirlerini buraya almamızdır

olmamakla beraber, sadece para olarak, yaklaşık 300.000 kuruş kıymelindedir. Bu servet, devri içerisinde hiç de küçümsenemeyecek bir meblağdır ki müverrih Vasıf da paşanın emvalinin zabtından bahsederken servetiyle ilgili olarak "nükd-ı bi-hadd ü payân" tanımlamasını kullanır¹⁸. Muhalleiat içerisinde en önemli yekûn kumaş ve kumaştan mamul giyim ve ev eşyalarıdır. Kumaş olarak 1 top Trabzon bezi bulunmaktadır. Bunun dışında muhtelif türlerde giyim eşyaları ile seccade, minder, yastık gibi ev eşyalarını söylemek mümkündür. Ancak aşağıda görüleceği gibi bu miktar diğer defterde daha fazladır. Bu yüzyılın genel bir özelliği olarak kürke rağbeti Ali Paşa'da da gömek mümkündür ki bu defter içerisinde 17 başlık altında, toplam 27 tane muhtelif cins kürkünün yer aldığını görüyoruz¹⁹. Dil deki 6 kürkle beraber toplam 33 kürkü bulunmaktadır. Silahlar beklenen kadar değildir. Bu meyanda birer adet topuz, şeşber, gaddare, 21 tüfek, birer tane. mızrak, kılıç ve hançer, 11 tane Trabzon işi fişeklik, birer tane de pişlov ve piştov kuburu bulunmaktadır. Yine tablodan görüleceği üzere mulallefat içerisinde, büyük çoğunluğu koyun ve keçi olmak üzere 7.550 civarında da canlı hayvan bulunmaktadır ki. bu bile başlı başına bir servet oluşturmaktadır.

ÇİFTLİKLERDE MEVCUT CANLI HAYVANLAR VE TAHMİNİ BEDELLERİ

Türü	Aded-	Talimim bedel (gunış)	Tallmırır Toplam kıymet (Guruş!)
Kısrak	~4TP'	20	9.020
Tay	92	20	1.840
Bargir	34	5	170
Merkeb	8	5	40
Ester	4	5	20
Kara sığır öküz	51	15	765
Kara sığır dana	8	10	80
Kara sığır inek	874	10	8.740
Camus öküz.	97	20	1.940

¹⁸ *Vasıf* S.27S.

¹⁹ XVII. Yüzyılın ikinci yansında Osmanlı ülkesinde seyahat eden Thevenot, Türklerin kürke olan tutkularından bahisle, orta halli olanların bile samur bir kürke sahip olmak için seve seve dört veya beş yüz kuruş sarf edebildiklerini söyler. Jean Thevenot, *1655-56'da Türkiye*, Çev. Nuray Yıldız, İstanbul 1978, s. 83.

²⁰ Meünde, 7 tanesi, "sığır ve kısrak" olarak kayıtlı bulunup, bu 7 hayvanın lamamı kısrak olarak kabul edilmiştir.

Camus ineği	217	15	3.255
Cam us düge	57	15	855
Canı us dana	3	15	45
Malak	24	15	360
Koyun -keçi	5.621	4	22.484
TOPLAM	7.541		49.614

Aslında defterlerden sadece bir tanesinde hayvan fiatlarıyla ilgili bilgi bulunmaktadır³¹. Burada 3 adet camusun beheri 15 gnmştan toplam 45 gnuş ve 33 tane kara sığırın da beheri 10 guruşlan toplamı 330 guruş ettiğine dair bir bilgi bulunmaktadır. Gerçi şunu burada önemle vurgulamak gerekir ki eşyalarda da olduğu gibi bilhassa canlı hayvan fiatları konusunda kesin bir şeyler söyleyerek mali bir yekün çıkartmak mümkün değildir. Bunların fiatları, hayvanın kilosu, sağlık dununu, gösterişi, alıcının ve satıcının o andaki vaziyeti, satışın yapıldığı yer, iklim gibi bir çok değışkene bağlıdır. Aynı zamanda Ali Paşa'nın muhalledfâlındakı bu iki fiatı Pazar fiatı olmadığı da muhakkaktır. Fakat biz aynı muhalledfat içerisinde, o anda oluşan bir fiat ile karşı karşıya bulunduğumuz için, diğer canlı hayvanların takriben bedelleri ne kadar olabilir düşüncesinden hareketle, böylesi bir fiat yaklaşımında bulduk. Elimizdeki camus ve inek fiatının üzerine, üçte bir artı ilave ederek öküz fiatı ve inek Kalının yarısından az olarak da koyun ve keçi fiatını düşündük. Tay ve kısarak fiatını da ortalama olarak, bir öküz fiatı civarında hesap etlik. Böylece Ali Paşa'nın muhalledfâlı içerisinde bulunan yaklaşık 7.550 hayvanın, tahminen bedeli, 50.000 guruş civarında olabilir.

ÇİFTLİKLERDE MEVCUT ÜRÜNLER

Çiftlik Adı	Türü	Keyi-i İstanbulî		
		Asıl	Yağmalanan	Kalan
En giz	Hinta	2.176	1.624	552
	Şair	320	320	000
	Mısır Buğdayı	472		472
Uzunkoz	Hint a	-		80
	Kabluca	-		40
	Şair	-		200
Kaldalipa	Şair	160	160	000

³¹ BOA. D.BŞMMHFA3695, s. 2.

Kanlıcak	-	-	-	-
Kelene	Şair	KKK)	3.000	000

Tablodan da görüldüğü üzere paşanın firarı ile muhalefatın zabtı arasında geçen zaman içerisinde mevcut tahılın önemli bir kısmı yağmalanmıştır. Bu zahire dışında daha henüz döğülmemiş olan bir miktar daha zahire bulunmaktadır ki hakiki miktarlarını bilememekteyiz. Bu zahire, defterde 3 tepe hinta ve birer tepe de şair ve kabluca olarak belirtilmiştir²².

D İT KISALTMALI DEFTERDEKİ UNSURLARIN DÖKÜMÜ

Türü	Defter, içinde .kaç; kcre.&il\$^Idiği...;...; ^vinçti. .v	
Kumaş ve kumaş eşya	7	-
Muhtelif cins kürkler	6	-
Mutvak eşyası	7	-
Silah	6	-
At lakımı	1	-
Diğerleri	4	-
TOPLAM	31	-

Tablodan da görüleceği üzere bu defter içerisinde mevcut eşyalar arasında kumaş ve kumaş eşyalar ilk sırada yer almaktadır. Metinlerden de anlaşılacağı üzere kumaş türleri imparatorluk coğrafyasının muhtelif yerlerine ait olup, Şam, Halep, Tosya. Ankara'nın muhtelif cins kumaşlarından toplam 11 top kumaş mevcuttur. Ayrıca da birer tane Selanik seccadesi ile Bağdat, abası ve 20 tane de Fransız çukası toplam 7 başlık altında kaydedilmiştir. Kürkler de muhtelif türde olup semmur, zerdeva, vaşak, kaplan kürkleri olarak tavsif edilmiş, toplam 6 başlık halinde ve 6 adet olarak kaydedilmişlerdir.

Silahlar, 6 madde halinde, muhtelif cins 9 tüfek, 2 tüfek kuburu, 1 kalkan ile 1 tane de yatağan bıçağından oluşmaktadır. Ancak bölgesel anlamda Önemli bir güç olan Ali Paşa'nın aslında daha fazla silahının olduğu da muhakkaktır. Mutvak eşyaları ise bakır leğen, ibrik, matara ile gümüş gülabdan, buhurdan, kahve tepsisi,, kahve sinisi, zarf gibi eşyalardan müteşekkildir. Defter içerisinde, bu döneme ait bir çok muhalefatta tesadüf edilen mercan bir teşbih de bulunmaktadır.

²² BOA.DBŞM.MHF. 13693. s.5.

D m KISALTMALI DEFTERDEKİ UNSURLARIN DÖKÜMÜ

.....	DefKr'lçirîâte-^aç"" İçere zikredildiği	::fâyım^İ(güitl^ -1 "" "" "" ""
Kumaş ve kumaş eşya	7	192,5
Mutvak eşyası	1	10n
Si lahı	1	40
Kitap	1	11
Canlı hayvan	2	375
TOPLAM	12	668,5 (743.5 yazılmış}

Bu defter Ali Paşa'nın imhalefâtı içerisinde tüm kaydedilenlerin kıymetlerinin de verildiği yegâne defterdir. Ancak defterde çok şey kayıtlı değildir. Kumaş eşyalar bu defterde de en çok yer bulan unsurlardır. Toplam 7 başlık altında 49 tane kumaş eşya kaydedilmiştir. Bunlar, beheri 2 guruş'tan 48 gümüş eden 24 tane köhne kadife yastık, belieri 6,5 guruş'tan 6 adet şilte (39 guruş). beheri 13 guruş'tan 2 tane orta kilimi (26 guruş), beheri 4 guruş'tan 4 tane minder (16 guruş). beheri 6,5 guruş'tan 4 tane köhne mak'ad (26 gırnış) . 3 guruş'tan 2 tane baş yaşlığı (6 guruş) ve 4,5 guruş'tan 7 tane yorgan (3L5 gümüş) dir.

Defter içerisinde iki kalem halinde toplam 36 tane canlı hayvan kayıtlıdır. Bunlar beheri 15 guruş'tan 3 adet camus (45 guruş) ve beheri U) guruş'tan 33 tane büyük ve küçük kara sığır (330 guruş) dir.

Defter içerisinde silah olarak ise sadece 1 tane ve 40 guruş değerinde Banyakâri piştov bulunmaktadır ki bu tür silahı da dönemin birçok muhalefâtında görmek mümkündür.

Yine bu defter içerisinde 828 keyl hinta, 868 keyl alef, 436 keyl kabluca ve 122 keyl de mısır bulunmaktadır.

Sonuç olarak Ali Paşa'nın muhalefâtının bütününe değerlendirecek olursak, nakit ve canlı hayvan varlığı olarak, yaklaşık 350.000 guruş kıymetinde bir meblağ ile karşılaşmaktayız. Bunun ü/erinc. ayrıca diğer eşyalar ve defterde kayıtlı 5 çiftliği de ilave edersek, ki bu çiftliklerin de vasıf ve bedelleri belli olmadığı için değerleri konusunda bir şey söylemek mümkün değildir, servetinin, defterlere akseden kısmının 400.000 guruş civarında bir yekûn tuttuğunu söylemek mümkündür. Ancak kaçtığımda servetinden önemli bir kısmını beraberinde götürdüğü de muhakkaktır.

D.BŞM.MHF. 13693 (Di)

Bundan mukaddem Canik muhassılı iken firar eden Elhac Ali Paşa'nın bi'l-cümle emvâl ve eşya ve nükûd ve zinmîât ve gulâm ve cevâri ve hayvanât ve sair cins mal illa' olunur her nesi var ise t[iz]"ahîre îhrâc ve memlûr ve mümzâ defteri der alizeye irsal ohinmak babında sâdır olan emr-i âlişân mücebince firari-i müşârünileyh makam olan Canik Sancağında vaki Bafra kasabasında kâin alik sarayına bade'l-vusûl taraf-ı hazret-i vclüü"n-niâinânclerinden tayin buyrulan divân kâtibi Elhâc Abdi Efendi ve dergâh-ı âli kapucibaşlılarından hüsûs-ı mezbûra memur Çapar-zâde Mustafa Beğ ve sabıka Kırını defterdarı olub Bafra kasabasında mevcut Mustafa Ağa ve şâir bi'l-cümle ahâli marifetleri ve marifel-i çakeri ve marifet-i şer' ile hâne-i niezbûrun harem bağçesi derûnunda kârgîr malizen-kâşan de mevcut olan uükûd ve eşyâ-yı şâire ve Canik Sancağı'nda vâki çiftlikâü ve derûnlarmda olan hayvanâtı ve bazan bir miktar malttır ile bazı aliâli-i kuraya verdiği hayvanât ve sâirenin müfredat defteridir.

Müşârünileyhin Bafra kasabasında kâin atik hanesi derûnunda kârgîr mahzende mevcud bulunan

- 1) Cümle marifetiyle tadâd olunan beyaz akça, torba aded:32,
fiy: 2.500. guruş: 80.100"
- 2) Kapan ile vezn olunan beyaz akça torba aded: 49 fiy: minih, guruş: 122.500
- 3) Hazine bağıyla bnlunub feth olunmaksızın hâli üzere
terk olunan torba aded: 44 , gıınış: 85.000
- 4) Tâdâd olunur İken bazı denkler derûnunda zuhur eden malüüt
altını guruş: 3.473
- 5) Firari-i müşârünileyhin iç çıkadan Halil Ağa yed'inde bulunan
• fındık ahunu mukaddem Çapar-zâde Mustafa Beğ alız cdüb [...] guruş hesabıyla mir-i mumaileyh tarafından
teslim olunan fındık altını aded: 895, be hesâb-ı guruş: 3.580

²³ / tobramn biri safi para olmağla yüz guntz ziyadesi vardır]

- 6) Vilayet tarafından müşarünileytin firarından sonra bazı kesâna ber kazıyye-i emanet verilüb badehu fûruht olunan bargÎrân-ı kaltak, re's ; 31 fiy beher re's: 25 guruş;

775

YEKUN GURUŞ : 295.428, Kese-i Rumî: 590. küsur guruş : 428

- 7) Firari-i müşarünileyhin Fatsa kasabasında mevcut imhasından kal' eltirdikten sonra Piiinci-zâde Elliac Hasan Ağa'ya fûruht edüb balasıyçün alız eylediği temessük kıt'a * 1
- 8) Üçer yapraklı sîm beyaz çelenk aded: 227
- 9) Ortasında bir lûlî ve bir ziinriidi bir yapraklı matla' çelenk, aded: 1
- 10) Nulias, kıyye: 7.140
Batman : 1.190; fiy beher batman: 40, gunış: 4.761
- 11) Ortasında ve kenarlannda beşer zümrüd ve dört la'l ile müzeyyen
- 12) Beş yapraklı sîm inalla' çelenk, aded: 1
- 13) Müşarünileyhin muhlerik hanesi cümle marifetiyle hafr olundukta hurda ve külçe zuhur eden sîm, kıyye 700
- 14) Sîm matla' sade ve kalemkâr nargü seri 8
- 15) Simlice mukavva nargil seri 1
- 16) Sîmli fağfur nargil seri 1
- 17) Sîm matla ve su hanesi sîm beyaz ve lale avizeli yedi müdevver yaftalaranııda kuş resm vaz' sîmsiz, aded; 1
- 18) Sîm beyaz kalemkâr gülabdan, aded: 1
- 19) Etrafı gayet hurda incilü müdevver ve müşebbek küpe, çift: 1
- 20) Sîm matla gayet hurda firuze taşlı kefere nisası takımı? , aded: 1
- 21) Şişhane sîm beyaz su tası, aded: 1
- 22) Sîm beyaz, l...] kutu, aded: 1
- 23) Sîm beyaz [...], aded: 1
- 24) Sîm zencirli ve nişanlarında ikişer niercanh teşbih, aded: 1
- 25) Hurda la'l taş ile müzeyyen on yedi müşebbek kitabeli [...] sîm islelâi, aded: 1
- 26) Sîm beyaz kalemkâr l...] badem resmli ayine, aded: 1

27) Altı sıra pul resin sîm zencirli reaya nisalarına mahsus altunboğaz avizesi: 1

Müşarünileyhin iç oğlanı baş çavuşu yedinde olub kadı efendiye Teslim eylediği,

28) Matla iki başlı çavuş kuşağı, çift: 1

29) Baş çavuş çevgânı simleri X

30) Sîm beyaz mükemmel çavuş çevgânı. aded: 1

Müşarünileyhin kahveci yamağı Mehmed yedinde kahiñ teslim Eylediği:

31) Yalnız altmış sagır ve hurda elmas Üe müzeyyen müşebbek ahun zarf, aded: 1

32) Mâi ve kırmızı ve beyaz taşlı müşebbek altun zarf, aded: 1

33) ALü mahallinde minekârî jüllü müşebbek altun zarf, aded 1

34) Kema'yar sîm matla¹ düz yaftalı birer zencirli kırmızı püsküllü sinebenâ ma 'a başlık?, aded: 1

35) Sîm matla' çifte peçeli beyaz püsküllü kalemkâr yalnız sinebend 1

36) İshakbcğ-zâde'nin lalası yedinde bulunan sîm beyaz pul avizeli sade başlık, aded: 1

37) Sîm topuz, aded: 3

38) Sîm şeşber. aded: 1

39) Sîm matla' donanmalı ve kabzalı ağaç ve şir-mâhi gaddare, aded: 6

40) Sîmlice şikesi gaddare. aded: 3

41) Sîm beyaz rikab-ı esb çift: birbirine uymaz: I, kem a'yar sîm matla': 1 %

42) Birer yanlan beyaz sîm kaplama temiir rikab çift: 1

43) Piriñ at başlığı, aded: .. I.

44) Piriñ rikab çift: %

45) Temür rikab-ı esb, çift: \$

46) Temür rikab-ı çatkim, çift: % 1

47) Kâm aheni, aded: 30

48) Sîm matla' [...] kaştan bütün kaplama kalemkâri ve şüküleli sarı dibah resen? Kıt'a: 1

49) Piriñ üzerine câbeca altım kakmalı rikâb-ı esb tek: 1, çift: 2

Cahit Telci

- 50) Sîm matla' önü nim ve orhanesi ? bütün kaplama kalemkâr
ve kırmızı kadifeli [...] kıt'a: 1
- 51) Köhne kaltak aded; 4, taylara mahsus: 2 f,
- 52) Mor çuka üzerine serâpa matla' kabaralı sagîr Midillü
haşesi, aded: 1
- 53) Mor çuka üzerine sîm matla kabara İaşe, aded: 4
- 54) Gezi çuka üzerine sîm matla beyaz kabaralı, aded: /
- 55) Surmai kadife üzerine kezâlik kabaralı, aded: 1
- 56) Mor çuka üzerine etrafı şerid resim ve sîm matla" kabaralı
haşe, kıt'a: 1
- 57) Mor çuka üzerine üç sagîr üç kebîr gül resm sîm beyaz kabaralı
haşe, kıt'a: 1
- 58) Mor çuka üzerine iki nîm müdevver güllerinin ortalarında
minakârî sîm malla' kalemkâr müseccem kebîr kabara ve saçak
mahallinde sîm beyaz, zencire avize sîm beyaz müdevver pullu
sagîr haşe, kıt'a: 1
- 59) Köhne sagîr şam haşesi, kıt'a: 1
- 60) Türkmânî çul sepet , aded: 1
- 61) Sîm matla' şişhane fota ? sancağa avise [silik | Mushaf-ı
şerif, cild: 1
- 62) Sîm beyaz sancak bayrağı tepeliği, aded: 1
- 63) Sîm matla sancak alemleri ve tahtında yine sîm matla
bir toplu bilezik 1
- 64) Üç halkalı sîm beyaz alem çubuğu ? topu. aded; /
- 65) Sîm beyaz resm [silik]kabaraJı şenr sofrası, aded: 1
- 66) Altım kakmalı ve sîmli revgani ve çâr kuşe demren mızrak, aded: 1
- 67) Deürrenleri altım kakmalı ve sîmli kargı mızrak, aded: %
- 68) Sancak bayrağı, aded: 2
- 69) Beyaz sandal Yörük bayrağı, aded: 1
- 70) Nefti çuka üzerine serapâzerdüz köhne seccade,aded: 1
- 71) Trabzonkârî kılâbdarüca fişenklik, aded: %
Bafra sâkinlerinden Deh Hüseyin yed'inde bulunan 1
Bafra sâkinlerinden Kürekli Abdullah yed'inde bulunan 1
Öküzoglu Hasan yed'inde bulunan 1 %
- 72) Kundağı bütün sîm matla ve bazen mercan ile müzeyyen ve

on dokuz sîm matla' [...] ve nişan mahalli altun kakmalı hâre demirli şîşhane tüfenk, aded:	1
73) Kundağı şîr-nîai ve sîm matla ve beyaz kabarı ve nişangâh mahalli	
74) Altun kakmalı hâre demirli şîşhane tüfenk	6
Bafralı Deli Hüneyin yed'inde bulunan	1
İshak Beğ-zâde yed'inde bulunan	1
Abdullah yed'inde bulunan	1
Akgö/oğlu Hasan yed*inde bulunan	1
Kürecibaşı yed'inde bulunan	1
Bafralı Saraç Ali yed'inde bulunan	1
Sunguroğlu Osman yed'inde bulunan	1
75) Kaval nefer tüfenki, aded:	1
76) Kölme piştov, aded:	1
77) Mor çuka üzerine beyaz kabarı piştov kuburu, çift:	1
78) Serasere kaplı sırt semmur ve zavât ? kürkü, aded:	1
79) Gezi çukaya kaplı sırt semmur erkân kürkü, aded:	1
80) Sarı ve fıstıkî ve yeşil çukaya kaplı Rumili semmur paçası çiftlik kuntuş kürk. aded	5
81) Yeşil çukaya kaplı Anadolu nâfesi hırdevatı kürk, aded:	1
82) [...] çukaya kaplı beyaz tavşan kuntuş kürk, aded:	1
83) Mâi-İ şaliye kaplı vaşak köline yemin ? kürk, aded:	1
84) Penbe kermesuda kaplı müstamel kakımı biniş kürk, aded.	1
85) Gezi atlasa kaplı zerlieva? paçası nimten müst'aracl kürk. aded:	1
86) Gezi ve siyah kermesuda kaplı öni ? siyah sincab biniş kürk, aded:	2
87) Yeşil çukaya kaplı vaşak köhne nimten kürk, aded:	1
88) Yeşil çukaya kaplı bol yenli Anadolu nâfesi sagîr kürk, aded:	1

Aktekye karyesinden gelen kürklerin miktarı

89) Kermesud kaplı nâfe kürk, aded:	1
90) Çukaya kaplı hırvani kölme kürk, aded:	1
91) Kapsız koline sincab kürk, aded:	1

Biniş Seyis yed'inde bulunan

92) Semmur kuntuş kürk, adcd:	1
93) Cüd kafa kuntuş kürk aded:	t
94) Müstamel kaplan postu, aded: 3; sade: 2	üs
95) Elvan şali kerrake, aded:	4
96) Bir zeubil derununda sarayda nicdfün bulunan Çifilikkapu taklidi biniş, aded:	3
97) Gezi sof kerrake, aded:	%
98) Altım harclı?beşer şemseli beyaz şali kenake, aded;	%
99) Beyaz harelî cevizi sof kerrake, aded:	1
100) Derzibaşı yed'inde bulunan çiftilekapu biniş, aded:	4
101) Müstamel gözi kürk kabı. aded:	1
102) Kabala çukası 12, mâi:27, mâi-i Fransız: 14, aded:	53
103) Battal Beğ-zâde Tayyar Beğ'ingulamı yed'inde bulunan yalnız ağızlığı sîm beyaz kara kaplı ? kaliça, aded:	İ
104) S i yalı aüas entari, aded:	1
105) Zerdûzkâri köhne boğça. aded:	1

*Bafra kasabasına tâbi Sağlar nâm karye yolunda bir seis yed'inde buldum
Deyu Alemdaryed'iyile teslim olunan*

106) Balçık ve kabza ve kımı bütün sîm matla' kılıç, adcd:	I
107) Kabzası ve kımı sîm inatla' hançer, aded:	1
108) Sîm köhne saat, aded:	1

Sunkur oğlu Osman yed'inde bulunub teslim olunan

109) Mercan teşbih, aded:	1
110) Müstamel şükufeli entari,aded:	:
111) Köhne çakşur, aded:	t

Bafra kasabasına tâbi Aktekye karyesinden gelen

112) Havlı, aded:	I
113) Destmâl sini. aded:	,1
114) Köhne çuka cübbe., aded:	1
115) Köhne enmri, aded:	İ

Canik Muhasssı Vezir ilhac Ali Paşa 'nın 1779 Tarihti Muhallefât Defterleri

116) Tencere, adcd:	2
117) Kapak, aded:	1
118) Elvan cezâir ihramı	
Cedid ve şeridli, aded:	4
Müsle'mel	3
Köhne	4
119) Müsta'mel sagîr kilim, aded:	\$'
120) Taraklı sandal mtist'amel yorgan yüzü, aded:	1
121) Pebe memlu çubuklu kırtmı köşe şiltesi ve me'a şükûfeli mor puşide	1
122) Penbe memlu gezi şükûfeli köşe şiltesi, aded:	1
123) Beyaz üzerine şükûfe İşleme mak'ad, aded:	
124) Şeritli ve yeşil püsküllü [...] mak'ad, adcd:	% •
125) Köhne al mak'ad, aded:	1
126) Çiftlik kaftanı, aded:	4
127) Köhne Türkmen Kilimi, aded:	t
128) Yapağı memlu gayet köhne kadife yasdık, çift:	5
138) Yapağı memlu şayak yasdık, aded:	3
130) Yapağı memlu minder, aded:	%
131) Surmfı çuka yol dolaması, aded:	1
132) Çuka yelek, aed:	2
133) Destar [...] aded:	4
134) Trabzon bezi, top:	1
135) Koline atlas boğça : aded:	1
136) Yorgan me'a çarşeb, aded:	\$!
137) Müstamel kılbadanlı kadife yasdık, adcd:	10,
138) Müstamel çuka mak'ad, aded:	8
139) Koline şayak yastık, aded:	%
140) Müsüme! ve köhne Selanik kiçesi, aded:	;3

Müşarünileyhin Çalıcı Mehterbaşısı yed'inde bulunan

141) Nakkare, aded:	1
142) Surma, aded:	7
143) Kaba suma , adcd:	10

- 144) Kaba çevre, aded: 5
145) Boru, aded: 9
146) Zil, aded: f
147) Kamış göl, aded: 22
148) Kaba lülesi, aded: 40.
149) Surna ve çevre lülesi, aded: 60
150) Talim düdüğü, aded: %;
151) Kemik surna ağızlığı, aded: 10
152) Sımlı nây, aded: 1
153) [...]santur, aded: 1
154) Pirinç boru ve ağızlığı, aded: 2; şikestl i
155) İbtida Bafra kasabasına vürudumuzda müşarünileyhin esblerinden bulunan Bağdad Kulası diniekle arif lenk esb, re's: 1
156) Yine firari-i müşarünileyhin esblerinden iç çukadarı, yed'inde bulunub mukaddem Çapar-zâde Mustafa Beğ'inahz etmekle badehu tarafımıza teslim olunan perişan tabir olunur kara esb, re's: 1
157) Mumâileyh Çapar-zâde Beğ'in Çorumlu Mehmed yed'inde bulunan Akçakanad Kula esb 1
158) Yine müşarünileyhin kendüye mahsus esblerinden Çapar-zâde Beğ'in firarından sonra bulunan Bolu Dorusu diniekle ârif doru Esb, re's 1
159) Yine Çapar-zâde Beğ'in adamlarından Sunkur oğlu Osman yed'İyle gelen al esb. re's: 1
160) Müşarünileyh hîn-i firarında vilayet marifetiyle bazı kurraya ber veçh-i emanet verilen bargir (Çapar-zâde Mustafa Beğ'in hîn-i vürudunda yağmaya gittiğini haber verdiler) nı's: 22
161) Çift İ k â t - ı E n g i z

[Firari-i müşarünileyhin oğlu merhum (silik) zade İsmail Beğ'e işbu çiftlik pederimden müntakil deyu ahali haber verirler.]

Canik Muhassü Vezir Elhac Ali Paşa'nın 1779 Tarihli Muhalle/ât Defterleri

Çiftlik-i mezbûr derumunda olan hayvanât

a . . .	Ru:S	Yağmaya giden	'Fuplaün . . .
Camus ineği	82	-	82
Malak	24	-	24
Cam us Öküzü	10 çift	-	10
Kara sığır öküzü	6	-	6
Kara sığır ineği	33	20	13
Yine çiftlik-i mezbûr hademelerinden Ebce Mehmed zabtında olan ki sak	10	-	-
Keyl-i İstanbul!			
Hınta	2.176	1.624	552
Şair	320	320	000
Mısır Buğdayı	472	000	472

162) Çiftlik-i Uzunkoz

Çiftlik-i mezbûr Kethüdası FeyzüUah zabtında olan hayvanât

•Türü	..çm. .	Tok j	Re's
Camus öküzü	2	1	-
Kara Sığır Öküz	2	-	-
Kara Sığır İneği	-	-	5
Bargir	-	-	2
Ağnam ve Keçi	-	-	100

Kebe, aded:

1

Kilim, aded:

1

Evâni-i Nühas

Tencere, aded:	3
Taba ? ve sallan ve şâir nühas, aded:	12

Mevcud der anbar-ı çiftlik

Şair, Keyl-i İstanbulî	200
Hinta, Keyl-i İstanbulî	80
Kabluca, Keyl-i İstanbulî	40

Döğülmemiş zehairin mikdarı

Hinta tepesi, aded:	3
Şair tepesi, aded:	1
Kabluca tepesi, aded:	1

163)Çiftlik-i

Kaldalipa

Çiftlik-i mezbûr derununda olan Hayvanât

• Türü	Ru's	f İfİ; ifgg ii. j To >? a Il	
Camus ineği	10	-	10
Camus öküzü	1	-	1
Kara sığır	18	13	5
Şair, keyl-i İstanbulî	160	160	000

164) Çiftlik-i *Kaniucak*

\ Çiftlik-i mezbûr firarı Ali Paşa-zâde İshak Beğ'in üveği oğlu Abdurrahman Ağa-zâde Hasan Beğ'in kendi pederinden niüntakil olduğuna binaen müşarünileyh vaz-ı yed etmeyüb ... yed'inde olduğunu cümle ahali haber verirler. 1

Çiftlik-i mezbûr kethüdası Süleyman zabtında olan hayvanât:

İTUM'I	Kü	
Cüüius öküzü	-	1
Kara sığır öküzü	-	1
Kara sığır ineği	8	
Camus ineği	13	-
Sığır ve kebîr kısrak	7	-

165) Çiftlik-i Keler iç

[Çiftlik-i mezbûr firari Ali Paşanın [silik] Abdurrahman Ağa'mn hademelerinden ve [silik] ser çukadârân-ı hazret-i şelriyâri [silik] hazretleri biraderi Halid Ağa benimdir [silik] olduğunu müş'ir yedimde senedim vardır lakin firari-i müşarünileyh cebren zabt eyledi deyu ihbar ve senedini ihraz eder.]

Çiftlûi-i mezbûr hademelerinden Evkathı Hasan zabtında olan:

İ I P • •	Ru's	pi.ijn.	Toplotn
Canus incği	12	-	12
Canus danası ?	3	-	3
Kara sığır	5	-	5
Bafra kasabası anbannda mevcut bulunan şâir. keyl-i İstanbulî	3.000	3.000	000

YEKUN

Türü	Rırs	t c k	Çift	Tayinata giden	Yağmaya giden
Canus Öküzü	-	1	34	-	1
Camus ineği	284	-	-	-	76
Camus dügesi	57	-	-	-	4
Kara sığır öküzü	-	1	19	-	7
Kara sığır ineği	284	-	-	-	174
Kara sığır tanesi	8	-	-	6	-
Ganem ve keçi	210			30	-
Esb	4	-	-	-	3
Kısrak	230	-	-	-	35
Tay	92	-	-	-	26
Bargir	10	-	-	-	-
Ester sayısı	4	-	-	-	-
Merkeb sayısı	8	-	-	-	8

Wi: ^!llllllll 1 il	Kale-i İstanbul	verilen	Kalan
Hm ta	3.938	3.192	746
Şair	4.044	2.844	200
Kabluca	40	00	40
Mısır Buğdayı	792	000	792

[Bafra kasabasında ve etraf kurada asâkir kesir olduğundan hinta ve şâirin kemâl küeli olmağa medâr-ı masarifimiz için (bir kelime okunamadı) mezkûr zehairi bazan tanzim ettirdiğine şerh verildi.]

Türü	AdeJ	f
Sairan ve tencere ve şâir evân-i nühas	61	
Asi yâ b	2	

Kebe	1
Kilim	1

Fıran-i müşarünileyhin malı olmak üzere Cânık sancağı'n d a vaki kura ahailerinde ağnam ve keçi ve hayvanât-ı şâire:

[Hayvanât-ı mezkûrun bu larafıa fıınıhtu nırad olunub ancak talibi olmadığına binâen defter-i müfredat mucebince yerlü yerinden, [bir kelime okunamadı] talisi 1 olunmayub lakin bazen sülük oldukta müşarünileyh **hın-İ** fıırında Çapar-zâde Mustafa'nın asâkir-i vefire ile girdiği esnada hayvanât-ı mezkûrun ekserisi yağmaya gittiğini haber verirler.]

Türü	Ru's
Koyun ve kı\i	5.311
Kısrak	214
Kara siğır	237
Camus	100

Sâbıkâ Canik muhassılı iken fııran eden El-hac Ali Paşa'nın **nükud** ve eşya ve çiflükât ve hayvanâübâlâda serd ve beyân olunduğu üzere **olub lâkin** lâyinâl verilen deyu işaret olunarak aşağı? Verilen dergâh-ı âli Kapucıbaşılanndan Çavuşbaşı-ı Esbak Melımed Ağa Hazretleri Bafra kasabasına vünıdundan sonra Çapar-zâde Mustafa Beğ kullarının asâkirinc badehu bahalarını eda eylemek şartıyla verilen hayvanât olub kasabaya bir.... geldiğine binaen bir re"sinin bahasını alız edemeyüb mır-i mümâileyri zimmetinde kaldığı muhat-ı ? ilm-i âlileri buyruldukta ol bâbda enir ü ferman devletlü inâtetlü ve merhametlü efendim sultanım hazretlerindir.

Bende-i Melımed Ser- bevâbîn-i dergâh-ı âli memur-ı zabt-ı emvâl-i mezkûr

D.BŞM.MHF. 13694
(Dil)

Sabıka Canik muhassılı iken firar eden El-Hac Ali Paşa'nın Kethüdası Abdullah Kethüdanın Samsun'da kâin hanesinde mevcut bulunub bâ enır-i şerif-i âlişânı cânib-i iniriçün zabl ve marilel-i şer'le tahrîr olunan bi'l-cümle cvâni ve sim ve şâir eşyasından aynı der aliyeye nakl olunacak lüfenk ve evâni-i sim ve sâirenin defleridir.

	Aded
1) Sim Kaplı Şeşhânc tüfenk	3
2) Sim pladinli şeşhâne lüfenk	4
3) Sim pladinli kaval tüfenk	2
4) Simli piştov kuburları, çift	1
5) Sim kaplı vezne ?	2
6) Sim kaplı En'amkisesi	1
7) Sim gülabdan me'a. buhurdan	2
8) Sim kahve tepsisi	î
9) Sim kahve ibriği	I
10) Sim Yatağan bıçağı	î
11) Nühâs matla' leğen me'a ibrik	I
12) Nühâs matla'malara	1
13) Sim su tası	2
14) Sim zarf	%
15) Sim raht me'a resme	3
Oğluna verdiği	1
16) Sim karalı kalkan	1
17) Mercan teşbih	I
18) Müstamel semnmr paçası kuntuş kürk	1
19) Müstamel semrmır paçası beden kürk	1
20) Zerdeva paçası müstamel biniş kürk	1
21) Atlasa kaplı vaşak biniş kürk	1
22) Zerdeva kürk tulum	1

Canik MuMssih Vezir Elhac Ali Paşa'mn 1779 Tarihli Muhalle/ât Defterleri

23) Pulad kolçak	1
24) Şam gezisi, top:	4
25) Haleb çiçeklisi, top:	3
26) Tosya şalisi, top:	2
27) Ankara şalisi, top:	2
28) Nini Fransız çukasi	20
29) Selanik seccadesi	1
30) Kaplan postu	1
31) Köhne Bağdad abası	1

Vech-i meşruli üzere bâlâda mezkûr olan sim ve kürk ve eşya-yı sâire sâdir olan emr-i âlişân mucibince aynı der alizeye irsal olunmak üzere olınağla işbu mahalle şerh verildi

Mühür

D.BŞM.MHF. 13695
(Dili)

Sâbika Canik muhassılı iken firar eden Elhac Ali Paşa Kethüdası Abdullah Ağa'ım Samsun'da kâin hanesinde mevcut bulunup bâ emr-i şerif-i âlişân cânib-i mirfıçün zabt ve ma'rifel-i şer'le lalrir ve defter olunan bi'l-cümle emval ve eşyasından aynen der aliyyeye nakl olunacaktan maada bi'l-müzâyede fûrult olunan ecnâs zeâir ve hayvanât ve sâirenin müfredat defteridir.

	Aded	fiy	Guruş
1) Şifa-i şerif, cild:	1	-	11
2) Banyakârî Piştov	1	-	40

İki aded Oda döşemeleri

3) Kadife köhne yasdık	24	2	48
4) Şilte	6	6,5	39
5) OrVaYiYim	2	Yi	İİb

Cahit 7elci

6) Minder	4	4	16
7) Camu, ru's:	3	15	45
8) Kara siğir kebîr ve sagû\ru's	33	10	330
9) Salan ve tencere ve sâîr evânHniihas, kıyye	İÜ	-	100
10) Köhne mâi çuka mak'ad	4	6,5	26
11) Baş yasdığı	2	3	6
12) Müstamel yorsan	7	4,5	31,5
YEKUN			743,5

ECNAS ZEHAİR

	Key[-i istanbul	Fiy	Para
Hinta	828	25	20.700
Alet'	868	12	10.416
Kabluca	436	12	5.232
Mısır	122	15	1.830
YEKUN			38.178

YEKUN GURUŞ 954 Para: 18
CEM'AN YEKUN 1.697,5 Para:18

Vech-i meşriih üzere bâlâda zikr olunan eşya ve ecnâs zchâire vaz' olunan fiy mücebince bi'l-müzâyede fûrult ve iktiza eden bahaları alız ve kabz olunmağla işbu mahalle şerh verildi.

Mühür

KÂNUNÎ DÖNEMİNDE YAZILMIŞ BİR TARÎH-İ ÂL-İ OSMAN

Mustafa KARAZEYBEK'

Osmanlı tarihinin ilk dönemleri için en önemli kaynaklardan olan Tevârîh-i Âl-i Osmanlar üzerine zamanımıza kadar muhtelif çalışmalar yapılmış, bir kısım da yayınlanmıştır. Ancak, üzerinde çalıştığımız *Târîh-i Âl-i Osman*' ile ilgili olarak herhangi bir inceleme yapılmamış, diğer Tevârîh-i Âl-i Osman'lara gösterilen ilgi bu esere gösterilmemiş ve gözardı edilmiştir.

Başka nüshasını tespit edemediğimiz bu eser. Kânîmî Sultan Süleyman zamanında Tevârîh-i Âl-i Osman geleneğine uygun tarzda sade bir dil ve üslupla yazılmıştır. Eserde, Osmanlı ailesinin Anadolu'ya gelerek Osmanlı Beyliği'ni kurması ile başlayıp; Kânîmî'nin II. İran seferinin H.956 (M. 1549) yılına kadarki dönem içinde meydana gelen olaylar ele alınmıştır. Dönemi, diğer Tevârîh-i Âl-i Osmanlara nazaran daha geniş ve bilhassa Kânunî dönemi itibarıyla diğerlerinden daha teferruatlı ve orijinal bilgilerle anlatan eser, müellifinin kimliği dışında muhteva itibarıyla de dikkate şâyandır.

Anonim olarak bilinen eserin, diğer eserlerle yaptığımız karşılaştırmalar neticesinde ünlü tarihçi ve nakkaş Matrakçı Nasuh'a ait olabileceği ihtimali belirmiştir. Şayet bu kanaat doğru ise eserin öneminin oldukça artacağı şüphesizdir. Zira bu durumda Matrakçı Nasuh'un bu zamana kadar bilinmeyen bir çalışması ortaya çıkmış olacak, ayrıca parça parça yazdığı mufassal *Utana' el-Tevârîfi* adlı eserini kısaltıp daha sade bir üslupla kaleme aldığı yolundaki kanaatleri kuvvetlendirecek ve Rüstem Paşa'ya izafe edilen bu tür çalışmasının ikinci bir telifi olarak karşımıza çıkacaktır.

Tarih Uzmanı, Afyon Kocatepe Üniversitesi

Târîh-i Âhi Osman, TSMK, Revan Ktb., nr. 1099. Bu eser üzerinde tarafımızdan yapılan inceleme için bkz. Mustafa Kanizeybek, *Târîh-i Âl-i Osman*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Anabilimdalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1994.

Bu çalışmamız; *Târîh-i Âl-i Osman*'ın fizikî özellikleri, muhtevası, müellifi, yazıldığı dönem ve kaynaklarının tespiti hususlarındaki değerlendirmelerimiz ile diğer bazı *Tevârîh-i Âl-i Osman*larla yaptığımız mukayeseleri ihtiva etmektedir.

A. *Târîh-i Âl-i Osman*'ın Fizikî Özellikleri ve Muhtevası

Eser, 17.5 cin. eninde, 28 cm. boyunda, miklepli kahverengi deri ciltli, yapraklar aharlı kağıt olup eserin tümü sağlamdır. Siyah mürekkeple nesih hattıyla yazılmış 209 varaktan müteşekkildir. Baştan sona kadar mürekkep ve yazı sitilinde hiçbir farklılık yoktur. Eserin başında ve sonunda beşer saliife boşluk vardır. Her saliife 9.8 cm. uzunluğunda 27 satırdan oluşmaktadır. Sahifelerdc metnin etrafı kırmızı mürekkeple çizilmiştir. İlk sahifenin renkli müzelüeb ser-levhası vardır ve bunun içinde eserin ismi olan "*Târîh-i Âl-i Osman*" yazılıdır. Her varakta "reddâde"² mevcut tur. Metinde bulunan bütün başlıklar, âyet-i kerîmeler, rakamla yazılı tarihler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Fazla olmamakla beraber bazı sahifelerin kenarlarında metne ilaveler yapılmıştır. Bu ilavelerin bir kısmı metnin yazı ve mürekkebine uyarken, bazıları hem mürekkep hem de yazı karakteri olarak farklıdır. Eserin, başı ve sonu tam olmakla birlikte muhtevası incelendiğinde Fatih dönemi hadiselerinin anlatıldığı kısımda eksiklik olduğu anlaşılmaktadır.

Eserin muhtevasında; önce Allâhu Teâlâ'ya hamd ve Rasûlü Muhammed Mustafâ (s.a.v.)'ya, etbâ¹ ve ashabına saiât ü selâm getirdikten sonra "Sultan Süleyman Şah Han bin Sultan Selim Han'ın" ecdâdından "Vilâyet-i Rûm'a"¹¹ gelen Osman Gâzî'nin atalarından ve nerelerde yaşadıklarından kısaca bahsetmektedir. Arkasından Osman Gâzî'nü Vilâyet-i Rûm'a gelişi sebeplerini zikretmektedir. Daha sonra Osman Gâzî dönemi ile Osmanlı tarihini anlatmaya başlayarak. Kânûnî Sultan Süleyman'ın II. İnan seferinin sonlarında H.956 (M. 1549) yılında Serasker Ahmed Paşa'nın Gürcüler üzerine sefere gönderilmesi hâdiselerine kadarki Osmanlı tarihine ait olayları nisbelen sade bir dil ve üslupla; diğer *Tevârîh-i Âl-i Osman*lara nazaran daha teferruatlı bir şekilde nakletmektedir.

Târîh-i Âl-i Osman'ın içine aldığı bu geniş zaman diliminde; Fâtih dönemi hadiselerinde daha önce de söylediğimiz gibi eksiklik bulunmaktadı. Metinde varak 98b ile varak 99a arasında konularda kopukluk olduğu görülmektedir. Nitekim v.98b'dc Fâtih'in İnan üzerine sefere çıkma kararı vererek yaptığı sefer hazırlıkları anlatılırken; v.99a'da Fâtih'in vefâlından sonra yerine geçen Sultan Bayezid'i tahldai indirmek düşüncesiyle Cem Sultan'ın Mısır'dan tekrar Anadolu'ya gelmesi olaylarına geçilmektedir. Bu iki olay arasındaki dönemle ilgili olarak herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Eserde baştan sona kadar bütün yaprakların ikinci sahifelerinin alt kısmında "reddâde" bulunmaktadır. 98b'nin altında bulunan "reddâde" "ol" kelimesidir. Ancak 99a'nın başlangıcı "sultan" kelimesi ile başlamaktadır. 98b'nin

² Reddâde: Osmanlılar zamanında vücuda getirilen birçok yazma eserde, varakların ikinci sah itelerinin sonunda, metnin sol alt köşesine bir sonraki sahifenin metninin ilk kelimesi yazılırdı ki buna "reddâde" denilirdi. Bu usûl herhangi bir şekilde sahifeleriî karışması halinde sahifeleri düzenlemek maksadıyla kullanılmakta idi.

sonunda anlatılan konu bitmeden, bir sonraki sahifenin başında bir anda başka bir konunun ortasından devam etmesi ve 98b'nin sonundaki "reddâde"nin de bir sonraki sahi Penin ilk kelimesi ile birbirini tutmaması; aradaki dönemin de eserde mevcut iken daha sonra herhangi bir sebepten aradan çıkarak kaybolduğunu göstermektedir. Varak numaralarında eksiklik olmaması ve yazmanın cildinde bozukluk görülmemesi bu sahifelerin çok önceden kaybolduğu düşüncesini akla getirmektedir.

Eserde, Osmanlı tarihi ile fazla alakalı olmamakla birlikte İstanbul'un tarihi ve Ayasofya'nın inşa edilmesi hakkında geniş bir bölüm de mevcuttur. Fâtih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethi anlatılırken "*Der-beyân-ı hikûyet-i ibtidâ-i imâret-i şehri Kostanüniyye*"(y.(A%..)) başlığı altında garip rivayetlerle gayet uzun bir şekilde İstanbul'un tarihi anlatılmaya başlanmaktadır. Yine bu konu içerisinde Ayasofya'nın inşasından da bahsedilmektedir. Arkasından İslâm tarihine kısa bir girişten sonra Müslümanların tarih boyunca İstanbul'u fethetmek için yaptıkları seferler sıra ile anlatılarak hâdiseler Fâtih'in İstanbul'u fethetmesine kadar getirilmektedir. Daha sonra "...biz girii Sultan Mehemed Hân hikâyesine gelelim" (v.88a.) denilerek Fâtih dönemi hadiselerinde kalındığı yerden devam edilmektedir.

B. Târîh-i Âl-i Osman'ın Müellifinin Tespiti

Târîh-i Âl-i Osman; Anonim Tevârîh-i Âl-i Osmanlar tarzında kaleme alınmış olup, anonimlerin özelliklerini taşımaktadır. Eserin muhtevasında müellifi hakkında açık olarak verilmiş bilgi yoktur. Ancak diğer Tevârîh-i Âl-i Osmanlarla, Özellikle ünlü tarihçi Matrakçı Nasuh'un Osmanlı tarihine dair yazmış olduğu eserlerle yaptığımız mukayeseler sırasında ortaya çıkan benzerlikler müellifin tespitinde bize yol gösterici olmuştur. Nitekim, İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi'nde bulunan ve Hüseyin Gazi Yurdaydın tarafından Matrakçı Nasuh'a ait olduğu tespit edilen *Süleyman nâme*³ ile *Târîh-i Âl-i Osman*'ın ilgili bölümleri her yönü ile birbirine benzemektedir.

Târîh-i Âl-i Osman'ın müellifi eserini vücuda getirirken; başka kaynaklardan faydalanarak kaleme aldığı bölümleri sürekli olarak "râvîlerden" naklettiğini belirtmektedir. Müşâhadelerine dayanarak yazdığım düşündüğümüz bölümlerde ise bu ifadeyi kullanmadığı görülmektedir. Eserde "râvî" ibaresinin kullanılması; Kânunî Sultan Süleyman dönemi hadiselerinde H.954 (M. 1547) senesinde Osmanlı Devleti ile Almanya ve Avusturya devletleri arasında yapılan sulh antlaşması bahsine(v. 77b) kadar devanı etmekte ve bundan sonra bir daha kullanılmamaktadır. *Târîh-i Âl-i Osman* ile Matrakçı Nasuh'un *S (i! ey mannâme'si* arasındaki benzerlik, aynı konunun anlatıldığı kısımdan⁴ itibaren başlamaktadır. Her iki eserde sözkonusu antlaşma bahsinde başlayan benzerlik *Târîh-i. Âl-i Osman*'ın sonuna kadar devam etmektedir.

³ Hüseyin Gazi Yurdaydın, "Matrakçı Nasuh'un Hayalî ve Eserleri ile İlgili Yeni Bilgiler", *Bellekten*, XXIX/114, (Nisan 1965), s. 329-354.

⁴ Matrakçı Nasuh, *Süleymannâme*, İstanbul Arkeoloji Müzesi Ktb., nr. 379, v. 81b.

Müellifin bizzat kendi müşaha deleri ne dayanarak kaleme aldığı kanaatini uyandıran eserin bu son kısmının, Matrakçı Nasuh'un eserindeki aynı bölümlerle, konunun özünü değiştirmeyecek bazı ufak farklılıklar haricinde kelimesi kelimesine birbirini tutması; *Târîh-i Âl-i Osman*'ın Matrakçı Nasuh'a ait olabileceği düşüncesini akla getirmektedir.

Diğer bir husus ise eserin dili ve üslubunda ortaya çıkmaktadır. *Târîh-i Âl-i Osman* nisbeten sâde bir dil ve ifade tarzıyla kaleme alınmış olup, sonlarına doğru ifadenin biraz daha ağırlaşması dışında başı ile sonu arasında herhangi bir farklılık göstermemektedir. Başından sonuna kadar konu başlıklarının tespitinde., olayları anla üş tarzında ve kullanılan ifadelerde değişiklik yoktur. Bu yönüyle eserin tümünün tek bir şahıs tarafından kaleme alındığı anlaşılmaktadır.

Târîh-i ÂN Osman'ın Matrakçı Nasuh'un eseri ile benzerlik gösteren bölümlerinin dili, anlatış tarzı ve kullandığı ifadelerin eserin diğer bölümleri ile de pek farklılık göstermemesi ve tamamı itibarıyla birbirine uyması; *Târîh-i Âl-i Osman*'ın Matrakçı Nasuh'a ait olabileceği düşüncesini kuvvetlendirmektedir.

Ayrıca, eserin yine Matrakçı Nasuh'a ait *Beyât-ı Menûzil-i Sefer-i Irakeyn-i Sultan Süleyman Han* isimli eserle karşılaştırılması sırasında da *Süleymannâme* ile yapılan karşılaştırma sonuçlarına benzer bulgular elde edilmiştir.

Öncelikle, *Târîh-i Âl-i Osman* ile *Menzîlnâme'nin* mukaddimleri karşılaştırıldığında her iki eserin girişlerindeki ifadelerin benzerliği aynı kalemenden çıktığı kanaatini uyandırmaktadır.

Matrakçı'nın bütün eserlerinde ortak özellik olarak görülen; hadiseleri anlatırken konuya uygun olarak bazen şiir bazen de âyet-i kerimeler koyma hususu *Târîh-i Âl-i Osman*'da da görülmektedir. Hatta, *Menzîlnâme*'de farklı yerlerde zikredilen âyet-i kerimelerden on biri *Târîh-i Âl-i Osman*'da benzer konular anlatılırken zikredilmiştir. Diğer larafdan *MenzUnâme'deki* bilgiler özetlenerek ve ifadeler sadeleştirilerek *Târîh-i Âl-i Osman*'a aktarılmıştır⁵.

Süleymannâme ve *Menzîlnâme* ile *Târîh-i Âl-i Osman* arasındaki benzerlikler Matrakçı Nasuh'un *Mecma' el-Tevârîh*'inin Osmanlı tarihini içine alan son cildini akla getirmektedir. Matrakçı Nasuh üzerine geniş bir araştırma yapan H. Gazi Yurdaydm, onun Taberî'nin ünlü eserini Arapça aslından *Mecma' el-Tevârîh* adı ile Türkçe'ye çevirdiğini ve *Taberî Tarihi'mi* bittiği yerden devam ederek 958/1551 yılına kadar getirdiğini belirtmektedir. Bununla birlikte Osmanlılara kadar olan dönemi içine alan üç cilt yazmanın mevcut olmasına rağmen IV. cilt olarak nitelenebilecek Osmanlı devrinin bütün olaylarını içine alan bir cildin tespit edilemediğim, ancak bu devrenin muhtelif bölümlerine ait birtakım yazma nüshaların mevcudiyetine İşaret etmektedir⁷.

⁵ Nasûhü's-Silâhî (Matrakçı), *Beyât-ı Menûzil-i Sefer-i Irakeyn-i Sultan Süleyman Han*, (neşr. H. G. Turdaydm), Ankara 1976.

⁶ İki eser arasındaki benzerlikler için eserlerin mukayesesi bahsine bakınız.

⁷ *Aynı Eser*, s. 2-6.

Ayrıca H. Gazi Yurdaydın, Nasuh'un Rüstem Paşa'nın teşvikleriyle *Mecma' el-Tevârîh*ki ihtisar etmek süreliyle sade bir dille ikinci bir versiyon olarak *Cami' el-Tevârîh*'i kaleme aldığını ve Nasuh'ım *Cami' el-Tevârîh*'im girişinde Taberî Tarihi'nin tercümesinin ardından birtakım tarihî eserlerden faydalanarak yazmaya devam ettiğini, Oğuz Han'ın evlâd ve ensâbmdan başlayarak Selçuklular, Cengizogulları, Osmanlılar ve son olarak da 957/1550 yılına kadar yaşadığı zamanın hükümdan Kanunî devrinin tarihini yazdığını söylediğinden bahsederek bunun Osmanlı tarihi bölümünün Rüsleni Paşa'ya izafe edilen eser olduğunu vurgulamaktadır⁸. Onun beyanları çerçevesinde sözkonusu nüshanın benzerliklerinin bir tesadüf eseri olamayacağı düşünülebilir. Ancak bu konuda daha detaylı bir çalışma yapma ihtiyacı olduğunu da belirtmeliyiz.

Bu arada özellikle şunu ifade edebiliriz ki; bizim üzerinde çalıştığımız *Târîh-i Âl-i Osnuin'm* genel özellikleri ve Nasuh'ım eserleri ile yaptığımız mukayeseler sonucunda ortaya çıkan benzerlikler, bu eserin büyük ihtimalle *Cami' el-Tevârîh*'in Osmanlı tarihine ilişkin bölümü olabileceğini göstermektedir. Diğer bir deyişle *Târîh-i Âl-i Osman*; Matrakçı Nasuh'un parça parça kaleme aldığı Osmanlı tarihine dair eserlerinin, manzum ve ağıdalı ifadelerden büyük ölçüde arındırılarak halkın anlayabileceği sade bir dille ve aynı zamanda bilgilerin özetlenerek muhtasar şekilde aktarıldığı yeni bir versiyonudur. Bu tarz, Tcvârîh-i Âl-i Osnuinlarm halk için yazılmış elmaları mantığına da uygun düşmektedir.

C. Târîh-i Âl-i Osman'ın Yazıldığı Dönemin Tespiti

Eserin kaleme alındığı tarih ve dönem hakkında yazılmış herhangi bir yazı bulunmadığı gibi, bu konuda muhtevasında da net bir bilgi mevcut değildir. Bununla beraber dönemin yaklaşık olarak tespitinde bize yardımcı olacak bazı ipuçları mevcuttur.

Târîh-i Âl-i Osman'ın ithaf kısmındaki ifadelerden Kânîmî Sultan Süleyman'ın o dönemde hayatla bulunduğu anlaşılmaktadır. Müellifin, eseri yazma gayesini belirtirken "*es-Sultân bin es-Sultân bin es-Sıdtân Süleyman Şah Han bin Sultan Bâyezid Han*"m ve ecdadının yaptıklarını ortaya koyacağını ifade etmesi (v.1), eseri Kânîmî döneminde kaleme aldığını düşündürmektedir.

İkinci bir husus ise; müellifin Kanunî dönemine kadar her konu başlığından sonra verdiği bilgileri râvîlerden veya ehl-i tevârîhden naklettiğini sürekli olarak belirtirken. Kânunî döneminden itibaren bu ifadeleri kullanmayı terketmesi, müellifin kendi müşahadelerine dayandığını düşündürmektedir ki bu da müellifin Kânunî döneminde yaşadığına delalet etmektedir.

Bunların yanında; eserde Ayasofya'nın yapılması vakaları anlatılırken kullanılan bir ifade bize daha doğru tahmin yapma imkanı vermektedir. Müellif, Ayasüfya'nın yapımı için harcanan altın miktarından bahsederken şöyle demektedir: "... *Ayasofya'mn binası harcına üç yüz sübeke altın hare olunup ve her sübekenin kıymeti içim üç yüz bin altın bahâ vaz' olunmuşdur. Eyle olduğu takdirce dokuzyüz*

⁸ Matrakçı, *Beyân-ıMenûzil* s. 21-25; H. G.Yurtlaydın, "Aynı Makale", s. 349-353.

kene yüzbin altın hare olunmuşdur dirler. Zikr olan hesâb üzre şimdiki hâlde bir allunun kıymeti ki altmış akçe olmuşdur, ol zamanın ahunu veznde eğer bit zamanın altunu gibi kıyâs olunur ise zikr olunan üç yüz sübeke altına kıymet takdir olunan elli dört bin kene yüz bin akçe olur..."(v. 78a).

Buradaki ifadelerde; müellifin eseri kaleme aldığı dönemde bir altının kıymetinin altmış akçe olduğu görülmektedir. Bir altının (Sultanî ve Flori) rayicinin 1560'da 58-60 akçe, 1563'de 60 akçe olduğu ve bu tarihten 1584'e kadar resmî kurun 60 akçe olarak kaldığı, 1584'de 85 akçeye çıktığı bilinmektedir⁹. Bu bilgiler ışığında, eserin en geniş zaman dilimi olarak 1560 ile 1584 yılları arasında kaleme alınmış olması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Ancak "*şimdiki hâlde bir ahunun kıymeti ki altmış akçe olmuşdur*" ifadesinden, altının fiyatının 60 akçeye yeni çıktığı anlaşılmaktadır ki bu itibarla yaklaşık bir tahmin ile eserin 1560 yıllarında kaleme alındığı düşünülebilir.

D. Târîh-i Âl-i Osman'ın Kaynakları

Târîh-i Âl-i Osman'ın kaynakların tespit ederken eseri iki bölümde incelemek gerekmektedir. İlk bölüm; baştan Kânûnî Sultan Süleyman'ın tahta çıkışına kadar, ikinci bölüm ise Kânûnî'nin cülusundan sonuna kadardır. Diğer bir ifade ile müellifin yaşadığı dönem öncesi ve idrâk ettiği dönemdir. Müellif, kendinden önceki dönemler için mevcut muhtelif eserleri kullanmış ve kendi dönemini müşâha deleri ne dayanarak ilave etmiştir

Müellif, kullandığı kaynakların isimlerini vermemektedir. Ancak eserini vücuda getirirken; başka kaynaklardan faydalanarak kaleme aldığı bölümleri sürekli olarak "râvilerden" naklettiğini belirtmiştir. Başlangıçtan Kânûnî'nin cülusuna kadarki bölüm müellifin kendisinden önce kaleme alınmış muhtelif kaynaklardan yararlanarak yazdığı bölümdür. Bu kısımda istisnasız her konu başlığından sonra "*Râviler şöyle rivayet ederler ki*", "*Ehl-i tevârih şöyle rivayet ederler ki*" "*Rivâyetde gehnişdir ki*", "*Râviyân-ı tevârih şöyle rivayet ederler ki*" gibi ifadeler kullanarak konuya girmektedir. Müellifin bu bölümde "*râv*" ibaresini kullanmakta titizlik göstermesi; onun başkalarından naklettiği olaylar ile kendi müşâhadelerine dayanarak yazdığı bölümleri birbirinden ayırmak düşüncesinden kaynaklandığını akla getirmektedir.

Müellifin "*râv*" ibaresi kullanmadan zikrettiği ilk konu; Kânûnî'nin tahta çıkışı ile ilgili kısa bir bölümdür. Buradan itibaren H. 954 (M.1547) senesine kadar birkaç konu hariç yine "*râv*" ibaresiyle konular nakledilmektedir. Eserin bundan sonraki kısmı ise olayların en teferrüatlı şekilde anlatıldığı ve diğer eserlerde bulunmayan geniş bilgiler ihtiva eden, aynı zamanda Matrakçı Nasuh'un *Süleymannâmesi'nin* Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi'nde bulunan nüshası ile birbirine benzeyen kısımdır. Bu bölümde "*râvT*" ibaresi de bir daha kesinlikle kullanılmamaktadır.

⁹ Halil Sahillioğlu, *Kum hisşından XVII. Asrın Sonlarına Kadar Osmanlı Para Tarihi Üzerinde Bir Deneme*, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1958, s.166 ve tablo 9.

Müellif genel olarak Anonimleri taslak olarak almış, onlardan aktardığı bilgileri diğer muhtelif eserlerle takviye ederek genişletmiştir. Bu eserler arasında *Âşıkpaşazâde Tarihi'*¹⁰, Neşri'nin *Kitâb-ı Cihan-nümâ'sı'* ve Hadîdî'nin *Tevârîh-i Âl-i Osman'im*¹² sayabiliriz. Aşağıda örnek olarak verilen metinler karşılaştırıldığında bunu görebilmekteyiz.

Târîh-i Âl-i Osman (v.la-lb)

"Hâmân şehrin Cengiz Han harâb itmişdi, pâdişâhları Osman Gâzî'nin dedesi Süleyman Şâh'dı, ol aradan vilâyet-i Rûm'a gelmeğe niyyet eyledi, zîrâ kim dâyimâ meyli gazâyâ idi. *ol sebebden Süleyman Şah bahâdûr elli bin mikdân Türkmân evi ile Erzincan yolundan vüâyet-i Rûm'a kadem basıp Amasya tarafına geüp ol etraflarda altı yıl mikdân küjfar-ı meâ'inler ile gazalar idüp nice yerler feth itdikden sonra âkibelü'l-ömr dönüp Halcb vilâyetine çıkup Ca'ber nâm kal'a önüne gelüp âb-ı Fırat'dan güzer itmek içiin bir yere uğrayup geçmek isteyicek ittifak kazâ-i kudret ol sunun güzer itmek için uğraduğu yirin kenârı yâr ve amîk olmağın bindüğü atıyla suya batıp lükmu'Ilâhî ile suyu öte geçmedin dâr-ı fenadan saray-i bekaya göçüp ol arada cism-i pâkin âb-ı Fırat'dan çıkanıp hâk-i zemine defn idüp Fırat'a Mezar-ı Türk diyü nâm virdiler ki henüz ol nâmla meşhurdur."*

Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman (s. 8-

9)

"Mânân şehrinün pâdişâhı Süleyman Şahı idi kim Osman'ım dedesidür. Âl-i Selçuk ve Âl-i Abbâs tefrika olmağın Süleyman Şah dahi Mâhân şehrinde kopup Rûm vilâyetine gelmeğe niyet itdi. Ve hem işildî kim Rûm vilâyetinde gazalar olur, Süleyman Şah dahi memleketinden kopup Erzincan'a geldi. Erzincan'dan Rûm vilâyetine girdiler. Amasiyye tarafı kim Rûmîlerdür, ol taraftan çok gazalar ildiler. Rûm vilâyetinden hayli vilâyetler aldılar. Akıbet andan göçüp Haleb'e çıktılar. Ca'ber kal'ası dirler bir kal'a vardır, gelüp öninc kondılar. Fırat ırmağı suyu önlerine geldi. İrmağı geçmek dilediler. Yol iz bilmezler göçmel yörükleridi. Gafilin Fırat ırmağına uğradılar. Süleyman Şah atın depli. geçmek istedi, Öni hoz yar İmiş. Süleyman Şah alile Furat ırmağına boğıldı. Eceli andayidi. Şhid oldı. Halk üşdi, ırmaktan çıkardılar. 01 Ca'ber kalasınım Öninde defn ildiler. Şimdiki halde ana "Mezâr-ı Türk" dirler."

¹⁰ *Âşık Paşaoğlu Tarihi*, (Haz. N. Atsız), İstanbul 1992.

¹¹ Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, (Haz. Faik Reşit Unat ve Mehmed A. Köymen), I-II, Ankara 1987.

¹² Hadîdî, *Tevârîh-i ÂN Osman*, (Haz. Necdet Öztürk), İstanbul 1991.

Aşık Paşaoğlu Tarihi (s. 13)

"Süleymanşah Gaziyi ileri çekdiler ki o, göçer evlilerin ulularındandı. *Elli bin kadar göçer Türkmen ve Tatar evini onun yanma verdiler. "Varın, Rûm'da (=Anadoln'da) gaza edin" dediler. Süleymanşah dahi kabul etli. Geldiler. Erzurum'dan Erzincan'a indiler. Erzincan'dan Rûm (-Anadolu) ülkesine girdiler. Rûm (=Anadolu) ülkesinde altı yıl durdular. Etrafları fethettiler."*

Hadîdî'nin Tevârih-i Âl-i Osman'ı (s. 22-24)

Süleymân-şâh o kavtnün hânı Geh idüp kûh u sahrânun şikârın
imiş Gehî seyrân ider cûyun kenarın
Göçer-evlülerün sultam imiş Birez gün ol arada eglenürler
Dil ü candan gazaya niyyet Seferdür danışurlar, öğlentirler
eyler Dilerler kim ol aradan göçeler
Okur akıllan cem'iyet eyler Furat ırmağını asra geçeler
0 yer Türkmau evi yigirmi bin Geçit bulup bular cûy-ı Furat'a
var Seherden kim süvâr oldılar ata
Kimi Türkmanidi kimisi Tâtâr Süleymân-şâh hemân-dem depdi atı
01 aradan ki cem' olup Ki ya'nî alile geçe Furat'ı
göçerler Öni yarİmiş uçdı nâ-gehânî
Gazâ kasdına Rûm'a azm Kaza irüp ayırdı atdan anı
iderler Getürler şahı Ca¹ber-karası'na
iderler Be-resm-i şer'i korlar anda sine
Cihanı ehl-i küfre teıg iderler Yapup bir türbeyi bünyâd iderler
Amâsiyye nevâhîsinde çok yer Ana şimdi Mezâr-ı Türk dirler
Birez vakt olmadın feth
eylediler
Göçerler ol aralardan yegâne
Haleb'den yana olurlar revâne
İrerler çün Haleb nâhiyyesine
Furât ırmağı, Ca¹ber-kal'ası'na
Süleymân-şâh konar bir sebze-
zâra
İrüp leşger tolar hep ol diyara

Burumla birlikte eserde, Nihat Azaniat tarafından *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*(Giese neşri)'m kaynaklanndan oldukları tespit edilen Yahşi Fakih'in

Kâimûn Döneminde Yazılmış Bir Târîh-i Âl-i Osman

Menâkıbnâme'si, *Târîhî Takvimler* ve Ahmedî'nin *Dâsîtân-ı Tevârîh-i Mülûk-i Âl-i Osman*'ından¹³ da faydalanılmış olması kuvvetle muhtemeldir.

İstanbul'un tarihi ve Ayasofya'nın inşası hakkındaki bilgiler ise; *Anonim. Tevârîh-i Âl-i Osman'daki* bilgiler ile büyük bir benzerlik göstermektedir. Ayrıca bu konularla ilgili olarak Âlî'nin *Künlü'î-Ahbâr'mda*, Yusuf b. Musa Balıkesirli'nin *Târîh-i Ayasofya* isimli eserinde¹⁴ ve Ali el-Arabî İlyas'ın *Tevârîh-i İhüdâ-i Şehr-i İstanbul ma'a Ayasofya-i Kebîr* isimli eserinde¹⁵ benzer bilgiler bulunmaktadır. Bu durum; İstanbul ve Ayasofya'nın tarihi hakkında değişik eserlerde bulunan bilgilerin aynı kaynaklara dayandığını göstermektedir.

Tâih'î Âl'î Osman'daki 1. İran seferi ile ilgili bilgiler Matrakçı Nasuh'un *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i İrakeyn-i Sultan Süleyman Han* isimli eserine dayanmaktadır. *Menzilnâme'deki* bilgiler *Târîh-İ Âl-i Osman'a* aktarılırken, metin içerisindeki şiir, âyet-i kerîme, övgü ve yerme ifadelerinden büyük ölçüde arındırılmış, teferruat atlanarak konular özetlenmiş ve ifadeler sadeleştirilmiştir.

Târîh-i Âl-i Osman'da H.954 (M.1547) senesinde Osmanlı Devleti ile Almanya ve Avusturya devletleri arasında yapılan sulh antlaşması bahsinden(v,177b.) eserin sonuna kadar olan bölüm ise daha önce belirttiğimiz gibi Matrakçı Nasuh'un İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphânesi'nde bulunan *Süleymannûmesi'ndz* aynı konunun anlatıldığı kısımdan itibaren büyük ölçüde aynıdır. *S'ükymannâme'deki* bilgiler, konunun özüne taalluk etmeyen bazı kısımlar atlanarak ufak bazı cümle farklılıkları ile *Târîh-i Âl-i Osman'a* alınmıştır. *Târîh-i Âl-i Osman'ın* bu son kısmı. Matrakçı'nın eserinin tekrar kaleme alınmış şekli olarak görünmektedir.

E. Târîh-i Âl-i Osman'ın Bazı Osmanlı Tarihleriyle Mukayesesi

a) *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i İrakeyn-i Sultan Süleyman Han*

\\Târîh-i Âl'î Osman'ın ilk sahifesi ile *Menzilnâme'nin* ilk sahifesi karşılaştırıldığında eserlerin girişinin ifade tarzları aşağıda verdiğimiz örnekte de görüldüğü gibi birbirine benzemektedir.

Târîh-i Âl-i Osman (v. 1)

"Şükr-i sipâs ve fanul u M-kıyâs ol
hâlik-i cinn ü inâs ya'nî hazret-i Hudâ-yı
te'âlâ cellet-âlâ'uhû ve ammet
ni'amâ'uhûya olsun kim nev'-i beşeri âlem-
i ademden fezâ-yi vücûda getirip teklîf-i
a'mâl-i ferâyiz-i ibâdâl-ı sâliha ile mükellef
eylemeğın sebep-i kat'-ı derece-i âliye

Menzilnâme

(Giriş kısmı, s. 211-213)

"Hamd <u> sipâs-ı bî-kıyâs
ol kâdir u mu^â ve kayyftm u lâ-
yezâi _cellet kudretuhu ve tabet
hikmetuhu- hazretine olsun kim
iktizây-ı ezeli ve <te'vîd-i> takdîr-i
lem-yezelisinden rûy-ı zenîni tîre ve

¹³ *Anonim Tevârîh-i Âl-İ Osman (Gie.se neşri)*. (Haz. Nihat Azamat), İstanbul 1992, s. XIV-XVII.

¹⁴ Yusufb. Musa Balıkesirli, *Târîh-i Ayasofya*, Süleymaniye Ktb., Yazma Bağışlar nr. 2057/2.

¹⁵ Ali el-Arabî İlyas, *Tevârîh-i İbüdâ-i Şehr-i İstanbul ma'a Ayasofya-i Kebîr*, Süleymaniye Ktb., Esad Efendi, nr. 1803/4.

kılmışdır *vüfûr-ı teslimât-ı zâkiyât ol server-i kâyinât ve mefhar-ı mevcudât şefî-i usât fi yevni-i ırasât Rasûl-i Huda ya'nî Muhammed Mustafâ sallallâhu aleyhi vesellem hazretlerinin üzerine olsun ki, tâyife-i usât ve zümre-i tağâta arsa-i arasâda şefâ'at-i bî-gâyeti mebzuldür ve dahi âl-i et.hu'i ve ashâb u eşyâ't üzerlerine olsun ki* herbiri muktedâ-yı şer'-i şerîf mütebeyyin ve pîşvâ-yı dîn-i münîf metindir rıdvânullâhi te'âlâ aleyhim ecma'in ve ba'demâ talîrî-i ân-aklâm ve bâ'is-i tasdîr-i erkâm-ı anber-i fâm oldur kini. hazret-i sultânü'l-guzât ve'l-mücâhidin kâtilül'-keferetü ve'l-müşrikîn ve kâmi'ü'z-zanâthk ve'l-mülhidin sultânü'l-herreyn ve'l-hahreyn burhânü'l-inaşrikîn ve'l-mağrîbîn *hâdimü'l-haremeyni's-şerifeyn mâlikü'l-memâlik alcl-itlâk vâliyü'l- vilâyet bi'l-irs ve'l-isühkâk a'nî halîfete-i haiifeüllâhi'l- meliki'l-mennân es-sultân bin es-sultân hin es-sultân Süleyman Şah Han hin Sultan Selim Han bin Sultan Bâyezid Han ..."*

'ayn-i berînî hîre iden zulmet-i deycür ve şerr u şürî-i nîâdde-i âsumân-ı saltanat-ı cihâna mâh; vücûd-ı pâdişâh-ı kişver-penâh ve kevâkib-i mevâkib-i leşker ve sipâhile gîderdi ve *vüfûr-ı 'inâyet-i karniye* ve kemâl-i kudret-i şâmilesinden cihet-i kaf-ı mevâdd-ı küfr u zalâl ve def <u> ref'-i dâire-i fesâd u cidal ... *ol server-i kâinat meflar-i mevcudat ... habîh-i <hudâ> hazret-i Muhammed Mustafâ üzerine olsun kim ... ve dahi âl <u> ashâb-ı erbâb-ı hidâyet ... üzerine olsun kim ... sultânü'l-berreyn ve 'l-hahreyn hâdimü 7-haremeyn Vş-şerîfeyn pâdişâh-ı cihan hüsrev-i devr-i zaman melâz-ı ehli îmân Sultân bin Sultân Sultân Süleyman Hân bin Sultan Selim Hân hin Sultân Bâyezid Hân ..."*

2) Nisbelen ağır bir ifade tarzı ile yazılmış olan *Menzilnâme'Göki* bilgiler, metin içerisindeki şiir, âyet-i kerîme, övgü ve yerme ifadelerinden büyük ölçüde arındırılarak sade bir dille *Târih-i Âl-i Osman'a* aktarılmıştır.

3) Matrakçı'nın bütün eserlerinde ortak özellik olarak görülen; hadiseleri anlatırken konuya uygun olarak bazen şiir bazen de âyet-i kerîmeler koyma hususu *Târih-i Âl-i Osman'da* da görülmektedir. Hatta *Menzilnâme'de* farklı yerlerde zikredilen âyet-i kerîmelerden on biri *Târih-i Âl-i Osman'da* benzer konular anlatılırken zikredilmiştir. Meselâ, *Menzilnâme'de* Kânûnî'nin 1534'de I. İnan seferine hareketinde İstanbul'dan Üsküdar'a geçmek için iskeleye indiği sırada gemilerin denizdeki görünüşlerini tasviri ve gemiler ile denizden geçmesi anlatılırken iki kere zikrettiği âyet-i kerîme¹⁶, *Târih-i Âl-i Osman'da* Kânûnî'nin 1548'de II. İnan seferi için Üsküdar'a geçmek üzere iskeleye inip kadirgalara binmesi anlatılırken de zikredilmektedir¹⁷.

¹⁶ "المشاة فى البحر كالاعلا] I^JI Denizde yürüyen dağlar gibi gemilerfO'nım varlığının delilidir-]." *Rahmân*, 24 (Matrikçı, *Beyân-t MerâzH*, s.22i-222).

¹⁷ *Târih-i Âl-i Osman*, v. 178b; Aynı âyetlerin zikredilmesi hakkında ayrıca bkz. *Aynı Eser*, v. 31a, 113b, 178a, 180a, 184a, 185b, 198b, 203b, 206a; *Krş. Matrakçı. Beyân-ı Menâzil*, s. 154, 212, 220, 227, 252, 258, 265, 266, 269.

Yine *Menzilnâme'dt* I. İran seferi sırasında Şâh'ın sulh için gönderdiği elçilere verilen cevapta Şâh'ın kurtuluş çâresi ifade edilirken zikredilen âyet-i kerîme; *Târîh-i Âl-i Osman'da* 11. İran seferi sırasında Şah Tahmas'ın oğlu İsmail Mirza'nın sulh maksadıyla padişaha gönderilmek üzere Van Beğlerbeğisi İskender Paşa'ya gönderdiği mektubundan bahsedilirken de¹⁸ zikredilmektedir.

4) Diğer bir husus; *Menzilnâme'âs* İrakeyn Seferi teferruatlı olarak anlatılırken *Târîh-i Âl-i Osman'da* aynı bilgiler özetlenmiştir. *Menzilnâme'de* yarım sayfede anlatılan bir husus *Târîh-i Âl-i Osman'da* bir-iki satırda ifade edilmektedir. Bu dimim hem konunun özetlenmesinden hem de kullanılan ifade tarzının sadeleştirilmesinden kaynaklanmaktadır. Aşağıda verdiğimiz örnek bunu açık bir şekilde göstermektedir.

*Târîh-i
Âl-i Osman* (v.
149b)

...
sultân-ı serasker
İbrâlûm Paşa
hazretleri dahi
mahrûsa-i
İstanbul'dan bî-
hadd ve bî-
pâyân asâkir-i
bî-girân ile
vilâyet-i
Anadolu'ya
geçüp diyâr-ı
Arab'a çıkup ve
şehr-i Haleb'e
kışlamak için
girüp karâr
eylediler..."

Menzilnâme (s. 213-214)

• 'Makarr-ı hilâfet-i cihân bâni ve mesned-i hükümet-i fermân-revânî ve pâ-y-gâh-ı bulcud ü refî' ve tahtgâh-ı ercümend ü inenî' canibinden; Beyt: L^U^ 'Ü₃JL* j>*-kl j L^lj b üy.y »yıl I İcâbiyle umûr-ı (merhûnun) zuhûnna ve emr-i mu'zamun husulüne pîşvâ ve rehniimâ olan kâim-i makâm-ı hüsrev-i sâhibkırân ve İleşker-keş-i Süleymân-ı zaman (Vezîr-i a'zam ve Rıunili beylerbeyisi İbrahim Paşa) 'izz ü şevket ve nusret u sancak tavk-ı 'azamet u bayrak ıbheth ü 'izzet ve dergâh-ı sipihr-i ihlişâm ve bârgah-ı gerdûn kıyamdan nice biri bahâdirân-ı sipâh u dilîrân-ı fırsat-nigâh ve şîrân-ı peleng-i ceng ve mübârizân-ı neberd-âhçng suvâr-ı ceng-sâz "askeriyle mukaddimâ irsal olunub semt-i İmtisâlile kûs-ı (irtihâli) cihet-i intikâle çâlub dahi teveccüh-i hümâyûn-ı zafer-rehber-i meymûn ile sene (tokuz-yüz kırk reb'ü'l-âhîrinün onunda) mecma'-ı şerâyi'-i Muhammediyye ve menba'-ı mezâhib-i İslâmîyye ve mevzi'-i mesâkin-i sultâniyye ve râsihu'l-eyvâniyye ve kadîmu'l-esasiyye ve azîmu'ş-şâniyye ve etrafı ehâsin-i inehâsin-i (bahre) ve eknafi tezâyin-i mezâyin-i nehiile müzeyyen olan medîne-i rnetîne-i Kostantîniyye'den (teveccüh idüb) kat'-ı nienâzil ve (tayy-ı merâliil ile) serhadd-i vilâyet-i 'Arab ve mahrûse-i ma'mûre-i Haleb canibine varub subh-İ devlet-i kûmurânî ve ahter-i sa'âdet-i dü-cihânî ile vusul bulıcak evân-ı şedâyid-i şiddet-i şitâ ve zamân-ı savlet-i burûdel-i hiddet-i hevâ (cvânî) karîb olmağın 'asker-i zafer-reliberile kışlaması lâzım (bel mühim) olduğu eelden (mumaileyh) mahrûse-i (mezbûrda) ve medîne-i (meşhurda) kışlayup andan sonra ..."

b) Matrakçı Nasuh'un *SüleymannâmesVnin* İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi'nile Bulunan Nüshası

¹⁸ Matrakçı, *Beyân-ı Menâzil*, s.265; Kr.ş. *Târîh-î. Âl-i Osman*, v, 206a.

Târîh-i Âl-i Osman'i diğer Osmanlı tarihleri ile yaptığımız karşılaştırmalarda aralarında net olarak irtibat kurabildiğimiz eserlerden birisi de Matrakçı'nın sözköimsu eseri olmuştur. Bu iki eser arasındaki ilişki de eserlerin tümü üzerinde değildir. Her iki eser arasındaki benzerlik, H.954 (M.1547) senesi olaylarından başlamakla ve bu durum *Târîh-i Âl-i Osman*'ın sonuna kadar devam etmektedir. Bu iki eserde başlıklar ufak bazı farklılıklar haricinde kelimesi kelimesine aynıdır. Olayların anlatımında ise Matrakçı'nın eserindeki konunun Özünü etkilemeyen bazı kısımlar atılarak, basit cümle farklılıkları ile *Târîh-i. Âl-i Osman*'a alınmıştır. Nadiren bazı olaylar Matrakçı'da başlık altında anlatılırken aynı konu *Târîh-i Âl-i. Osman*'da başlık konulmadan anlatılmaktadır. Eserin bu kısmı, Matrakçı'nın eserinin büyük ölçüde tekrarı mahiyetinde yeniden kaleme alınmış şekli olarak görünmektedir. Söylediğimiz hususlar aşağıda verdiğimiz metinler karşılaştırıldığında açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Târîh-i Âl-i Osman

(v. 177b-178a)

"Haber-i mütâ'abet-kerden serdâr-ı vilâyet-i Alaman ve cizye firistâden be-dergâh-ı hazret-i Süleymân-ı zemân

...öte cânibde ol ceş ve bed-kîş ve salâbet ve mehabet' endîş ile meşhur olan Alaman vilâyetlerinin kral-ı bed-fi'âl Frandoş nâm olan bed-encâmın kalb ve salîb-i bed-nihâdlarına nassâl-i sihâm-ı ehl-i İslâm'dan rı'b u hirâs müstevli olup heman dem pâdişâh-ı memleket-küşânın yümn-i himetleri berekâtında tav'an bel rav'an itâ'at-şî'ârın izhâr idüp

يعطوا الجزية عن يدوهم صاغرون

y>." zillet ile tahkîr olan sâyir kefere ve fecereden kendülerin add idüp elçüsiyle dergâh-ı tilempenâha otuz bin sikke temâmü'l-ayâr altını gönderüp istid'â-yt emân taleb eyledikde..."

Târîh-i Âl-i Osman (v. 184a-184b)

Süleymannâme (v. 81b-82a)

"Haber-i mütâ'abet-kerden serdâr-ı vilâyet-i Alaman ve cizye firistâden be-dergâh-ı Süleymân-ı zemân

...öte cânibde vüfûr-ı aded ve huzûr-ı uded ve ceş-i bed-kîş-i salâbet ve mehabet-endîş ile meşhur olan Alaman vilâyetinin kral-t bed- fi'âli ve sipehsâlâr-ı nekbet-âmâli Frandoş nâm ki hemîşe ol bed-nihâdın gümrâh-ı tuyurları saydgâh-ı gazada sığûr-ı kârzâr-ı ecnâd ile buluşu gelüp gülşen-i vilâyetlerine ve kişver-i memleketlerine yaği ayağın basdurmazlardı. Kalb-i salîb-i bed-nihâdlarına nassâl-i sihâm-ı ehl-i İslâm'dan nı'h u hirâs müstevli" olup hemati dem padişâh-ı memleket-küşânın yümn-i himmetleri berekâtında dürr-i muvafakati feth ü derîçe-i muhalefeti fesli idüp musâlahat-ı hâl selâmete yakındur diyü tav'an bel rav'an itâ'at-şî'ârın izhâr u sadâkat-ih-tisâsın aşîkâr idüp

“jiji-iv> *-*Jo ,y- 'ij>#j \, Janj , ^” zilleti ile

tahkîr olan sâyir kefere-ifecereden kendülerin add idüp elçüsiyle dergâh-ı âlem-penâh ve bârgâh-ı sa'âdet destgâha otuz bin sikke temâmü'l-ayâr ahun gönderüp istid'â-yı emân taleb eyledi"

Süleymannâme (v. 95a)

Kânûnî Döneminde Yazılmış Bir Târih-i Âl-i Osman

"Der-beyân-ı haber-i cenk-kerden-i ümerâ-i şâh-ı gümrâh ve inhizâtn-yâften an-tâyife-i gcc-râh

Bu cânibden hazret-i sultân-ı selâtn-i cihan ferman-Termây-ı heft-aklân cânib-i Tebriz'e teveccüh idüp kasaba-i Hoy'dan azîmet-i hümâyûnla göçüp gider iken adüvi-i mağrurun mukaddemâ zikr olunduğu üzere Karadere canibinden giriz idüp şâh-ı bed-hâh tarafına giden ümerâ-i nekbet-âBâ\\e.^m4en Bedirkan ve Abdullah. Han ve Whs/t\\w. Ban. ve. Kayıtmaz, ve Muzaffer ve Hacı Beğ ve ..."

Târih-i Âl-i Osman (v. 197a)

"Der-beyân-ı pîşkeş-i firistâden-i Elkas be-südde-i sidre-i esâs

Ve pâdişâh-ı âlem-penâh mahrûsa-i Haleh'de iken girü sene 956 dokuzyüz elliatı Saferinin yirmisinde Elkas Mirza ahd-i sadâkati teedîd ve peymân ve kavâid-i ubûdiyyeti te'kîd itmek için pâdişâh-ı zıllu'llâh hazretlerinin âsitâne-i sa'âdetine seferinin ibtidâsile intihâsın vukû'u üzere bundan evvel arz eylemiş idi...⁷

c) Anonim *Tevârih-i Âl-i Osman*(Giese neşri)

Târih-i Âl-i Osman'ın diğer eserler ile mukayeselerine gelince; Matrakçı Nasuh'un eserleri bir tarafa bırakılacak olursa, diğer eserler içerisinde en fazla irtibat kurabildiğimiz Anonim *Tevârih-i Âl-i Osman*lar olmuştur.

Anonimlerle yapılan karşılaştırmada, *Târih-i Âl-i Osman*'ın müellifinin Anonim *Tevârih-i Âl-i Osman*'ları taslak olarak kullandığı anlaşılmaktadır. Eserin başından, Kânûnî'nin II. İran seferine kadarki dönemde II.Murat dönemi hariç Anonim'in bilgileri ile büyük benzerlik içerisinde. Konuların anlatılış sırası ve olayların seyri birbiri ile aynıdır. Anonimi erdeki bilgiler bazı ifade farklılıkları ile *Târih-i Âl-i Osman*'a alınmıştır. Verdiğimiz kısa örnekler de bunu göstermektedir.

Târih-i Âl-i Osman (v. 13a)

"Sultan Orhan Kal'a-i İznik'i feth idüp ve kendüye taht idüp oturup karâr eyledi.

"Haber-i cenk-kerden-i ümerâ-i şâh-ı bed-ahvâl ve inhizâm-yâften an-tâyife-i nekbet-âmâl

Bu cânibden sultân-ı selâtni 7-islâm asâkir-i süreyyâ-intizâm kasaba-i Hoy'dan azîmet idüp gider iken düşman-ı makhûnın Karadere canibinden kaçup giden ümerâ-i kalîle ve küberâ-i zcYİlesinden Bedirhan ve Abdullah Flan ve Hüseyin Caa ve Kayıtmaz ve Muzjffer ve Hacı ve..?"

Süleymannâme (v. 122b)

"Haber-i pîşkeş-i firistâden- i Elkas <ç.i-südde-i sidre-i esâs

Sene sitte ve hamsin ve tis'a mi'e Saferinin yirmisinde sâbıkâ sîlk-İ beyâna getirilen ahvâl muhakkak ve makâl-i musaddak üzere Elkas Mirza safka-İ ahd ve sadâkati teedîd ve peymân ile kavâ'id-i ubûdiyyetini te'kîd ve teşlîd itmek için sultân-ı zıHu'llâhî hazretlerinin âsitân-ı gerdûn- iktidarına seferinin ibtidâsı ile hatimesin vuku 'u üzere ale't-tafsîl iftitâh idüp rîlâmitmişdi..."

Anonim *Tevârih-i Âl-i*

Osman (s.17)

"Andan sonra Orhan

Oğlu Süleyman Şâh'a İznikmid sancağın virüp Taraklu Yenicesi ve Göynük ve Mudurnu vilâyetlerine havâle eyledi ve bir oğlu dahi ki Murad Han Gâzî'dir ana Buruşa sancağın virüp ..."

Târîh-i Âl-i Osman (v. 40b)

"... îsâ Çelebi karındaşı Mûsâ Çelebi ile bir nice zemân cenk eylediler âhirü'l-emr Mûsâ Çelebi gâlib olup karındaşı îsâ Çelebi'i ortadan göLürüp andan kendüsü Burusa'ya gelüp oturup birkaç gün karâr i dince değin ki Mir Süleyman ki Yıldırım Hân'ın ulu oğludur, asker cem' idüp Buruşa üzerine hücum idicek Mûsâ Çelebi Mir Süleyman'a mukabil olamayup Burusa'dan çıkup kaçup Karaman vilâyetine gidüp..."

Bunun yanında umumiyetle konular *Anonim'de* kısa ve özet; *Târîh-i Âl-i Osman'da* daha teferruatlıdır. *Anonim'de* birkaç cümle ile bahsedilen bazı hadiseler *Târîh-i Âl-i Osman'da* ayrı başlıklar altında zikredilmektedir. Meselâ: Bursa'nın fethi, Osman Gazi'nin vefatı, I.Murad'm öldürülmesi ve yerine Yıldırım Baycizid'in geçmesi hadiseleri *Anonim'de* kısaca geçilirken aynı konular *Târîh-i Âl-i Osman'da* uzun bir şekilde anlatılmaktadır. Yine birçok yerin fethi *Anonim'de* sadece fethedildikleri belirtilerek geçilirken *Târîh-i Âl-i Osman'da* nasıl fethedildikten ayrı ayrı nakledilmektedir. Meselâ; Balıkesir, Bergama ve Edirne'nin fetihleri hakkında *Anonim'de* sadece "nevâhileri ile fethedildi" denilirken, *Târîh-i Âl-i Osman'da* nasıl fethedil dikleri ayrıntılı olarak anlatılmaktadır. Bunun yanında *Târîh-i Âl-i Osman, Anonim,'e* nazaran daha fazla konu içermektedir.

Târîh-i Âl-i Osman'ın müellifinin müşahadelcrine dayanarak kaleme aldığım düşündüğümüz konular, özellikle II. İran seferi hazırlıklarından eserin sonuna kadarki bölümü *Anonimler* ile mukayese edilemeyecek kadar geniş ve teferruatlıdır.

Fâtilh Sultan Mehmed döneminde *Târîh-i Âl-i Osman'da* bulunan İstanbul'un tarihi ve Ayasofya'nın inşası bahsi *Anonim'de* de vardır. Bu konularda her iki eserdeki bilgiler birbirine benzemektedir.

Târîh-i Âl-i Osman (v. 67a)

"... âhirü'l-emr ol kızın temâmet ahvâline den haberdâr olup kendü sarayında olan hâtûnu pula lapduğı sebebden hatemi nübüvvet elinden gidüp ve ol kıza ol mertebe mâyl olduğundan ötürü kendüyc bunca akabeler vakf olup tâc [u] tahl elden

İznikmid'i oğlu Süleyman Paşa'ya virdi. Yenice'ye ve Göynük'e ve Muturnu'ya havâle olmuşdı ve Buruşa sancağın oğh Murad Gazî'ye virdi..."

Anonim Tevarîh-i Âl-i Osman (s. 50,51)

"... îsâ ve Mûsâ Karesi İli'ndc birbirin kovagitdi. Âhirü'l-enir Mûsâ îsâ'yı bulup aradan götürdi. Andan Mûsâ Çelebi Bursa'ya vardı. Andan Emir Süleyman Bursa'ya geldi. Andan Mûsâ Çelebi kaçdı. Karaman'a eitdi..."

Anonim Tevarîh-i Âl-i Osman (s. 80)

"... âhirü'l-emr Süleyman Peygamber ol kız puta tapduğı ccilden Süleyman Hak tarafın koyup ol kıza gönül virdüğü ecilden akıbet bunca vak'alara uğradı. Tacından tahtından

gidüp kırk gün temâm şeytân-ı recim emri ile o dîv-î sakîm talit-ı Süleyman'da mukâm olup ve Süleymanlık idüp ve kendü bu kadar zaman âvâre ve sergerdân olduğuna..."

âvâre olup bir dîv sihr idüp Süleyman'un tahtına geçüp hükm-i hükümet idüp kırk gün tamâm Süleyman tahtından ayrılıp avarelik çekdi..."

Bu konularda eserler aralarındaki iârk; daha önceki konularda olduğu gibi *Anonim'deki* bilgilere nazaran *Târîh-i Âl-i Osman'ın* daha fazla bilgi ihtiva etmesidir. İstanbul'un tarihi ve Ayasofya'nın inşası hakkında her iki eserde bulunan bilgilerin aynı kaynaklardan alındığı anlaşılmaktadır.

d) *Lütfî Paşa Tarihi*

Târîh-i Âl-i Osman'ın başından fetret devrine kadarki dönemle Fatih dönemindeki İstanbul'un tarihi ve Ayasofya'nın inşası bahsi İle Kânûnî Sultan Süleyman'ın saltanatının ilk dönemleri hakkındaki bilgiler ve anlatış tarzları birbirine yalandır. Ancak *Târîh-i Âl-i Osman, Lütfî Paşa Tarihi'm* göre daha geniş bilgi vermektedir. Diğer dönemler hakkında verilen bilgiler ise farklıdır, özellikle *Târîh-4 kl'î Osman'ın* son kısmında müellifin kendi müşahadelerine dayanarak yazdığı düşündüğümüz kısımlardaki bilgiler *Lütfî Paşa Tarihinden* çok daha mufassaldır. Kanaatimizce iki eser arasındaki benzerliklerin sebebi, müelliflerin aynı kaynakları kullandığıdır.

Târîh-i Âl-i Osman (v. 1 a-1 b)

"... Süleyman Şâh bahâdır ellibin mikdâr Türkmân evi ile Erzincan yolundan vilâyet-i Rûm'a kadem basup, Amasya tarafına gelüp ol etrâflarda altı yıl mikdârı kiuffâr-ı inelâ'inler ile gazalar İdüp nice yerler feth itdikden sonra âkîbetü'l-ömr dönüp Halcb vilâyetine çıkup Ca'ber nâm kal'a önüne gelüp âb-i Fırat'dan güzer itmek için bir yere uğrayup geçmek İsteyince; ittifâk kazâ-i kudret ol sunun güzer itmek için uğraduğu yirin kenârı yâr ve araîk olmağın bindüğü atıyla suya batup *hükümîlân ile suyu içe geçmedim dîn-i fenâdan saray-ı bekaya göçüp...*"

e) *Âşıkpaşazâde Tarih?*®

Târîh-i Âl-i Osman ile *Âşıkpaşazâde Tarihi* arasında olaylar zinciri ve ihtiva ettikleri bilgiler açısından benzerlikler bulunmaktadır. Her iki eserde bazı farklı konu ve rivayetler mevcut olmakla birlikte Osmanlıların ilk • dönemlerine ait birçok konu

Lütfî Paşa Tarihi (s. 18)

"... Süleyman Şalı kim Osman'ın dedesidir. 01 feterâtda Rum vilâyetine azm ve niyyet-i cezm idüp doğru Erzincan'a gelüp Erzincan'dan Rum vilâyetine ki Amasya tarafıdır gelüp anda haylî zaman gaza ildi. Andan girü Haleb'e çıkdı. Haleb'den Ca'ber kal'asına revânc olup ve Fırat suyun geçmek kasdın eyledi. Kaza ve kader şu üslûb üzerine cârî oldu kim sâyir halkdan Ögedin kendü uğrayup önu hod yâr imiş atıyla bile belürsüz *çüp suya bögüldü...*"

¹⁹ Lütti Pa'a, *Tevârîh-i At-i Osman*, (neşr. Âlî Bey), İstanbul 1341.

²⁰ Âşıkpaşazâde, *Tevârîh-i Âl-i Osman*, (neşr. Âlî Bey), İstanbul 1332.

hakkında verdikleri bilgiler birbirine benzemektedir. Ancak anlatış ve ifade tarzları farklıdır. Bilgilerin birbirlerine benzemesinin sebebi; *Tânî-i Âl-i Osman*'in müellifinin *Âşıkpaşazâde*'yi kaynak olarak kullanması ve Osmanlıların ilk dönemlerine ait kaynakların kısıtlı olması nedeniyle kaynakların müellifler tarafından müştereken kullanılmasından olmalıdır. *Tûnh-i Âl-i Osmari&akÂ* İstanbul'un tarihi ve Ayasofya'nın inşası konuları ise *Âşıkpaşazâck*'de mevcut değildir.

Târîh-i Âl-i Osman (v. 5b)

"...Samsa Çavuş dimekle meşhur bir künesne varidi, bahâdır er idi ve hem Osman Şalı Gâzî'nin sâbıkdan emekdar yoldaşlarından idi, ayağ üzre durup Osman Şah Gâzî hizmetine baş koyup yir-yurl idinmek içtin birkaç pare köy laleb idikde, Osman Şalı Gâzî dahi kabul idüp kal'a-i Lefke civarında Yenişehir suyu kenarında bir kal'acık varidi ol hisarcuka tâbi' olan il [ü] vilâyeti mezkûr Samsa Çavuş'a ihsan eylediler..."

Âşıkpaşazâda Tarihi (s. 24)

"...Samsa Çavuş geldi eydür; bu vilâyeti bana ver kim bunlar yine yâğî olmuşlar. Osman Gâzî eydür; vilâyetin ba'zısm virmezini, zîrâ bunlun vilâyetinden çıkarmazam. lefke yanında dere ağzında Yenişehir suyunun kenarında bir hisarcık vardı anı Samsa Çavuş'a viridi..."

Netice olarak *Târîh-i Âl-i Osman*; Matrakçı Nasuh tarafından *Mecmaü'levârîh*'in değişik bir versiyonu şeklinde kaleme alınan *Câmi'ifi.f.-ievârth*'in Osmanlı tarihine hasredilen ikinci cildi olmalıdır. Yaklaşık olarak 1560 tarihlerinde yazılmış olan eser; Matrakçı'nın daha önce Osmanlı tarihine dair yazdığı muhtelif eserleri özetleyerek halkın anlayabileceği sade bir dille yeniden kaleme aldığı tek ciltlik farklı bir eserdir. Bu bilgiler Nasuh'un yazdığı tahmin edilen ve kendisinin de yazdığını ifade ettiği ancak günümüze kadar tespit edilememiş müstakil bir Osmanlı Tarihinin varlığını ortaya koymaktadır.

MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN M ÜFETTİŞLİK GÖREV BÖLGESİNDEN GERİ ÇAĞRILMASINA NEDEN OLAN GELİŞMELER

Zekeriya TÜRKMEN'

GİRİŞ

Mütareke Döneminde kumlan askerî müfettişlikler içerisinde şüphesiz en önemlisi IX. Ordu (in.Ordu) Kafaları Müfettişliği idi. Bu müfettişlik gerek Anadolu'daki ordunun yeniden teşkilatlanması hususunda, gerekse ülkenin kurtarılmasında büyük rol oynayacak olan Mustafa Kemal (ATATÜRK) Paşa'run emrinde bulunmasından dolayı son derece önemli idi.

Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandıktan sonra, Adana'dan hareketle 13 Kasım 1918'de İstanbul'a gelen M.Kemal Paşa, ülkenin içinde bulunduğu kötü şartlardan kurtulabilmesi için siyasî yollardan çözüm aramanın faydalı olacağına inanıyordu.O İstanbul'a gelişinden, 1919 yılı Nisan ayma kadar geçen beş aylık süre içinde çeşitli temaslarda bulundu.¹

Dr., Genelkurmay ATAŞE Başkanlığı, Atatürk Araştırma ve Eğitim Merkezi.

¹ M. Kemal Paşa, İstanbul'daki faaliyetlerinde esas olarak hükümet kurmak, olmazsa kurulacak hükümete Harbiye Nazın olmak, ya da mebus olarak meclise girmek arzusunda idi. O, bu faaliyetleri sırasında ttihad ve Terakki Cemiyeti yetkilileri ile yakınlaşmayı, Meclis-i Meb'usân eski reisi Ahmet Rıza Beyle temas kurmayı düşündüğü gibi dönemin önde gelen asker-devlet adamlarından Ahmet İzzet Paşa ile de temasa geçmek niyetinde idi. Bk., Sina Aksin, İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, İstanbul 1983, s. 125-133. Öte yandan, M. Kemal'in bu düşüncelerini uygulamaya kayması mümkün olmadı. Bu dönemdeki faaliyetlerini bilahare Falih Rıfkı'ya anlatan M. Kemal Paşa: "... Ağır ve kafi bir kararın doğruluğuna inanmak için vaziyeti her köşesinde mütalaa etmek, tereddüde yer bırakmamak, başka ihtimal kalmadığına inanmak için mütareke esnasmdadört-beş ay (13 Kasım 1918 - 16 Mayıs 1919) İstanbul'da kaldığım" belirtmişti. Bk., Falih Rıfkı Alay, *Atcaılrk'ün Bana Anlattıkları*, İstanbul 1955, s.97. Mustafa Kemal Paşa bu sırada İngilizlerle de temasta bulunmaktan geri kalmamıştı. O, basın yoluyla İngilizler'den yana bir tavır sergileyerek onların şüphelerinden uzak durmayı planlar ve 17 Kasım 1918Me Minberde , 18 Kasım 1918Me Vakıl'de yayımlanan mülakatında; İngilizler'in Osmanlı Milleti'ne gösterdiği iyi niyet ve dostluktan uzun uzun bahsetti. Geniş bilgi için bk., Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, s.99; Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (ASD.), c.m, (1961), s.l. Hatla

M. Kemal Paşa, İstanbul'da bulunduğu süre zarfında politika gereği, İngilizlerle münasebetlerde bulunmaktan çekinmiyor, saray ve çevresiyle olan ilişkilerinde de dikkatli davranıyordu. Nitekim, bu sırada İstanbul'da yönetimin karşı olduğu şeylere kendisinin de karşı olduğunu gösteriyor ve siyasî taktikler sergiliyordu. Bu arada belirtmek gerekirse, kendisi, bir süre Padişah Vahdettin¹'ü yaverliğini yapmış², diğer taraftan Çanakkale'deki başarısından dolayı herkesçe tanınmış bir generaldi. İşte bu durumu çok iyi değerlendiren M. Kemal Paşa, İstanbul'da kaldığı süre içinde bir kaç kez (15 Kasım, 29 Kasım ve 20 Aralık 1918 tarihlerinde padişah ile görüşme fırsatını buldu. Keza, M. Kemal Paşa'nın yukarıda izah edilmeye çalışılan tasarısı ve düşünceleri çok ince düşünülmüş fikirlere sahipti. O, bu taktiklerinin bir süre sonra ortaya çıkan gelişmelere bakılırsa zararını değil, faydasını gördü.

İstanbul'da sürdürülen uzun temasların sonunda M. Kemal Paşa'nın ordu müfettişi olarak Anadolu'ya gönderilmesi uygun görüldü³. M. Kemal Paşa, 30 Nisan 1335 (1919) tarihinde IX. Ordu Kıt'aâtı Müfettişliğine tayin olundu⁴. Aynı gün Harbiye Nazırın (Milli Savunma Bakam) Şakir Paşa tarafından sadaret makamına, yapılan bu tayin hakkında bilgi verildi⁵, bundan sonra, IX. Ordunun iş ve idare için vilayetlerle yazışma başlatıldı⁶.

Müfettişlik talimatnamesine göre, M. Kemal'in görevi, Samsun ve çevresindeki eşkıyalık hareketlerini engellemek, sonra da Anadolu'nun çeşitli yerlerinde beliren kuva-yı milliye veya şuraları ortadan kaldırmak, İtilaf Devletlerinin istekleri dışında bir harekette bulunmamak, onların şikayet ettikleri olayları önlenmektir.

bu sırada M. Kemal İngiliz casusu Rahip Frew'le temas kurdu. Bk., Jaeschke, Aynı eser, s.97; S. Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, c.I. (1969). s.372.

² M. Kemal Paşa 23 Eylül 1918 tarihli irade ile yaveran-ı hazret-i şehriyarfiliğe getirildi. Bk., Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Babıalı Evrak Odası (BOA.BEO.), Harbiye Giden nr: 340052. 9 Ağustos 1919 tarihinde de yaverlik rütbesi kaldırıldı. Bk., BOA.BEO., Harbiye Giden nr: 343882. Mirliva Mustafa Kemal Paşa ile Sultan Vahdettin arasında padişahın şelzadeliik döneminde Almanya seyahati vesilesiyle bir yakınlık kurulduğunu Teşkilat-ı Mahsusa'nın lideri olan Hüsamettin Ertürk de eserinde izah eder. Bk., Hüsamettin Ertürk, *Milli Mücadele Senelerinde Teşkilat-ı Mahsusa*, Gnkur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATAŞE) Kütüphanesi, Daktilo Metin, s.87 vd.

³ Hüsamettin Ertürk, Aynı eser, s.88 vd; Bu konu daha sonra yapılan araştırmalarda da ele alınmıştır. Mesela David Fromkin batılı gözü ile olaylara yaklaşarak, bu sırada bütün gelişmelerin M. Kemal Paşa'nın lehine olduğunu ifade eder. M. Kemal'in müfettişlik için Samsun -yolculuğunu bir yerde XX. yüzyılın en büyük politik yolculuğu olduğunu belirtir. Bk., Banşa Son Veren Banş, (Çev. Mehmet Harmancı), İstanbul 1994, s.404.

⁴ BOA. BEO., Harbiye Giden nr:342765; BOA. Dosya Usulü İrade Tasnifi (DUİT.), nr: 68/11.

⁵ ün. Kur. ATAŞE Arşivi: 1 -1, Kls:1 1, Ds: 164, F: 1;BOA. Harbiye Terliat, Tevcihat nr: 67/5.

⁶ BOA. Dahiliye Şifre Kalemi (DH.ŞFR), nr:99/55; ayrıca bk., Midhat Sertoğlu, "Millî Mücadelede M. Kemal ile İlgili Bilinmeyen Belgeler", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi (BTDD.)*, Sy:14, (Kasım 1968), s.5-41.

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a Hareketi ve Bölgedeki Faaliyetleri İngilizlerin Endişeleri

15 Mayıs 1919 gtnini vedalaşmak için Babıâli'ye giden M. Kemal Paşa, orada, İzmir'in işgal haberini aldı ve hükümet erkânını da büyük bir telaş içerisinde buldu, Ertesi gün (16 Mayıs) yapılan selamlık resmine Bahriye Nazın Avni ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi (Genelkurmay Başkanı) Cevat Paşa ile birlikte tkatıldıktan sonra⁷, -öğleden sonra- saat 16.00'da Bandırma Vapuruna binerek maiyeti ik\ Samsun'a hareket etti⁹.

M. Kemal Paşa üç günlük bir yolculuktan sonra 19 Mayıs 1919'da Samsun'a vardı. Paşa ilk iş olarak mıntıkasında bulunan Sivas, Van, Erzurum, Trabzon, Ankara, Kastamonu, Mamüretlaziz (Elazığ), Diyarbakir vilayetleri ile Erzincan müstakil mutasarrıflığı ve 15. ve 20. Kolordu komutanlıklarına iki numaralı emrini yayınladı. Bu emrinde, Samsun'da bir kaç gün kalacağını, memleketteki asayişsizlik ve eşkıyalığın sebepleri hakkında gerekli bilgiyi toplamaya çalışacağını, bu konuda valilerin kendisine yardımcı olmaları gereğini hatırlatmakta İdi¹⁰. M. Kemal'in Samsun'da bulunduğu 24 Mayıs tarihine kadar, müfettişlik ile hükümet arasındaki yazışmaların gayet normal devam ettiği fakat, zaman zaman görüş ayrılıklarının ortaya çıktığı görülüyordu. Havza'ya geçişinden sonraki günlerde görüş ayrılıkları daha da arttı. M. Kemal Paşa, Samsun'daki işgal hadisesi ile İzmir'in işgaline karşı duyulan tepkiyi 20 Mayıs tarihli iki ayrı telgrafi ile sadarete bildirdi". Paşa, telgrafında, bu tür saldırıların hükümetçe

⁷ ASD. , c.I, s.15; Jaeschkc, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, c.I, s.32; bir kısım kaynaklarda selamlık görüşmesinin 15 Mayıs'ta yapıldığı belirtilmektedir. Bk., İkdam nr: 7998, 16 Mayıs 1335; Yusuf Hikincil Bayur, *Atatürk*, c.I, Ankara 1970, s.303;

⁸ Miralay Mehmet Arif, Aynı Eser, s.25; Mustafa Kemal Paşa'nın maiyetinde şunlar bulunuyordu: M. Kemal Paşa'nın maiyetinde ili. Kolordu Komutam Erkân-ı Harp Miralay Re'lêt (Bele Paşa) Bey, Erkân-ı Harp Miralay, Müfettişlik kurmay başkanı Manastırlı Kâzım (Dirik Pastı) Bey, Tabip Miralay İbrahim Talı (Öngören) Bey, Erkân-ı Harp Kaymakamı Mehmet Arif Bey (Ayıcı), Erkân-ı Harp Binbaşısı Hüsrev (Gerede) Bey, Topçu Binbaşısı Kemal (Doğan) Bey, Tabip Binbaşısı Refik (Saydam) Bey, Yüzbaşı Cevat Abbas (Gürer), Yüzbaşı Mümtaz (Tünay), Yüzbaşı İsmail Hakkı (Ede), Yüzbaşı Ali Şevket (Öndersev), Yüzbaşı Mustafa Vasfı (Süsoy), Üsteğmen Hayati, Üsteğmen Arif Hikmet (Gerçekçi), Üsteğmen Abdullah (Kunt), Teğmen Muzaffer (Kılıç), Birinci sınıf kâtip Faik (Aybars), Dördüncü sim I" kâtip Memduh (Atasev) Beyler bulunuyordu. Bk., Fethi Tevetoğlu, *Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar*, s. 16.

⁹ Alemnar nr:86-1 396, 17 Mayıs 1335; Jaeschkc, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, s.117.

¹⁰ Gn. Kur. ATAŞE Arşivi: 1-1, K1s:11, Ds: 164, F:22, 19 Mayıs 1919.

¹¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., *Atatürk'le İlgili Arşiv Belgeleri*, Ankara 1982, Belge nr:25; M. Kemal Paşa aynı yoldaki telgrafları Harbiye Nezaretine de göndermişti. Bk., *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi (HTVD.)*, Sy:4, (1953), vesika nr:68.

önlenmesi için gerekli tedbirlerin alınmasını ve kendisinin de bunlardan haberdar edilmesini istedi \

İstanbul'da ise, IX. Ordu Kıt'aa'lı Müfettişi M. Kemal Paşa'nın geniş bir subay kadrosu ile Samsun'a gitmesinden ve orada millî galeyana neden olmasından dolayı İngilizler'in kuşkusu giderek arlı. İngiliz İşgal Kuvvetleri Karadeniz Ordusu Komutanı General Münc, 19 Mayıs 1919 günü Harbiye Nazırına gönderdiği şifrede duydukları kuşkulardan anlattı. Milne, IX. Ordu dağıldığı halde ona bağlı birlikler için bir müfettişin geniş bir kurmay heyetiyle gönderilmesinin asıl amacının ne olduğunu öğrenmek istedi. General, ayrıca bu heyet'in, niçin Sivas'a doğru hareket etmekte olduğunu merak ettiğini belirterek bu konunun açıklanmasını istedi*³. Nitekim, yukarıdaki bu İngiliz tepkisine karşı Osmanlı hükümeti iki ayrı cevap verdi. İlk cevap Harbiye Nezareti tarafından verildi. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa'nın imzası olan bu belgede IX. Ordu Müfettişliğinin Konya'da kumlan Yıldırım Kıt'aatı (II.Ordu) Müfettişliğinin benzeri olduğu ve belirli bir merkezi olmadığı açıklandı. Müfettişlikten beklenen görevlerin ise şunlar olduğu belirtiliyordu: Geniş bir bölgeye dağılınuş olan birliklerin genel durumlarını yerinde incelemek, bölgedeki tüfek, sürgü kolu ve top kamalarının toplanıp belirlenen yerlere gönderilmesini sağlamak, bölgede her hangi bir asayişsizlik olayına yer vermemek⁴. Cevat Paşa'nın İngilizlerce verdiği bu cevaba bakılırsa M. Kemal Paşa'nın Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi tarafından korunduğu anlaşılmakta idi. Öte yandan, Sadrazam Damat Ferit ise, aynı zamanda Hariciye Nazırın sıfatı ile 25 Mayıs'la Milne'ye verdiği cevapta; M. Kemal'in Anadolu'da görevlendirilmesinin ilk nedeninin Galthorpe'nin 21 Nisan 1919 tarihli notası olduğunu vurguladıktan sonra, ülkedeki asayişsizlik, sükûn ve asayişin her hangi bir şekilde bozulmasını önlemek amacıyla bu ordu müfettişliğinin kurulduğunu ve doğu vilayetlerinde görev yapacağını belirtmekte idi⁵.

Samsun'da bulunan İngiliz istihbarat subayları ise, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliğine ordu müfettişinin çalışmaları hakkında devamlı raporlar veriyorlardı. Yüzbaşı Hurst, 21 Mayıs tarihli raporunda Samsun yöresindeki çete faaliyetlerinden ve şehre Rusya'dan 500 Rum'un getirilip yerleştirildiğinden bahsettikten sonra, M. Kemal'in bölgeye varışı ve teftiş gezileri hakkında önemli bilgiler aktarıyordu¹⁰. Öte yandan M. Kemal Paşa da, sadarete gönderdiği raporlarında İngiliz faaliyetleri hakkında bilgiler vermekte idi¹⁷. Nitekim M. Kemal, asayişsizlik hakkında 21, 22 ve 24 Mayıs tarihlerinde beş ayrıntılı rapor gönderdi¹⁸. Bu raporlarda jandarmanın takviye edilmesini istedi; Harbiye Nazırın Şevket Turgut Paşa da 26 Mayıs tarihli cevabı telgrafında bunu

¹² Mithat Sertoğlu, "Millî Mücadelede Ata'nın Bilinmeyen Bir Telgraf]", BTTD, Sy:5, s.9.

¹³ Gn. Kur. ATAŞE Arşivi: 1-1, Kls:11, Ds:164, F:29; HTVD., Sy:I, vesika nr:15; ayrıca bk.Jaesckhe, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, s.269-270.

¹⁴ HTVD, Sy:1, vesikanr:16.

¹⁵ Jaesckhe, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, s.267-269.

¹⁶ Yüzbaşı Hursftan Amiral Calthorpe'a gönderilen bu mufassal rapor için bk. Bilal N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, c.I, Ankara 1992, s.4-5.

¹⁷ BUA.BEO., Dahiliye nr:343451.

¹⁸ HTVD-, Sy:4. (1953)vesikanr:69, 71, 77; ASD., c.IV, nr:12.

Mustafa Kemal Paşa'nın Müfettişlik Görev Bölgesinden Geri Çağrılmasına Neden Olan Gelişmeler

yapacağına dair söz verdi¹⁹. Bu yazışmalar sırasında M. Kemal, ülkede asayişin sağlanabilmesi için devletçe jandarma sayısının 75.000 kişi olarak gösterildiğini ve kendi teklifinin de buna uygun olduğunu belirtmekte idi²⁰. Halbuki mütareke hükümleri gereği jandarma sayısı 43.000 civarına indirilmek durumunda idi. Ayrıca Canik livasında asayişin sağlanabilmesi için de, halktan bir kaç bin askerin silah altına alınmasını teklif eden Paso, bu durumun İtilaf temsilcilerine kabul ettirilmesini de istemekte idi²¹. Nitekim bu istekler, 28 Mayıs 1919 tarihli Hey'et-i Vükelâ toplantısında etraflıca görüşüldü ve uygun bulunarak²², alman karar aynı gün Damat Ferit tarafından M. Kemal Paşa'ya şifre edildi. Damat Ferit şifrelelgrafında, jandarmanın artırılması hususunaşu açıklamayı getirmekte idi: "...Devletin halen muhtaç olduğu jandarmaya kayd keyfiyetinin de bir vazife-i vataniyye ifâsından ibaret olduğunun, icap eden mahallerde ahaliye hüsn-i suretle ifnâmı tenün-i maksada hâdim olacağına binâen, cihet-i mülkiyye ve askeriyye tarafından ana göre İcdâbir ve tçebbüsât-ı lazimenin ifasıyla icabı miktar jandarmanın kayd ve istihdamı esbabının istikmâli, Hey'et-i Vükelâca kararlaştırılmış ve Harbiye ve Dahiliye Nezaretleri'ne tebligat yapılmıştır."²³

Mustafa Kemal Paşa'nın Müfettişlik Bölgesinden Geri Çağrılması

M. Kemal Paşa'nın Samsun'a gidişinden sonra İngilizler kendisinden şüphelenmeye başladılar. M. Kemal'in müfettişlik mıntikasındaki tutumu. İngilizlerin kuşkularını daha da arttırdı. İngilizler, Sadrazama ve hükümete baskı yaparak Önlemler alınmasını istedi. Bu sırada memleketin çeşitli yerlerinden gelen telgraflar, hükümete güven duyulmadığını belirtiyordu. Nitekim, işgal olayları karşısında pasif davranan hükümete halk hoş bakmıyordu. Bu sırada Paris'e barış görüşmelerine giden Sadrazam, hükümet başkanlığına, M. Kemal'in ordu müfettişliğine atanmasına başından beri karşı çıkan Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi'yi bıraktı. Bu durumdan yararlanmak isteyen İngilizler hemen devreye girerek M. Kemal'in geri çağrılması yolunda hükümete baskı yapmaya başladı.

3 Haziran 1919 günü M. Kemal Paşa önemli bir girişimde bulundu. Osmanlı murahhaslarının 1 Haziran'da Paris Barış Konferansına çağrıldığıının, hükümet tarafından bildirilmesi üzerine müfettişlik mıntikasındaki kumandan ve valilere "kişiyeye özel" olarak bir telgraf çekti. Bu telgrafında, halkın tepkisinin İtilaf Devletleri tarafından dikkate alınmak mecburiyetinde olduğu, yapılan miting ve sairinin hedefine ulaştığı belirtiliyordu. Ayrıca Yunanlılar'ın İzmir'i işgal ettikleri bir zamanda milletin istekleri ile Paris Konferansına gidecek hey'etin istekleri arasında bir uygunluk bulunması gerekiyordu²⁴. Öte yandan, bu konferanstan kısa bir süre önce 26 Mayıs

¹⁹ HTVD., Sy:4, vesika nr: 78,82.

²⁰ BOA.BEO., Harbiye Giden nr:343181; HTVD., Sy:4, aynı vesikalar.

²¹ Gn-Kur.ATASE Arşivi:] -1, Kısılı, Ds:1 64, F:48-1; BOA.BEO., Harbiye Giden nr: 343 181.

¹⁷ BOA.MVM.,nr:215.s.132.

[^] BOA.DH.ŞFR., nr:99/385.

²⁴ Kemal Atatürk. *Nutuk*, c.1, s.27-29.

1919'da toplanan Saltanat Şurasında, hemen herkes millî bağımsızlığın korunması ve millet adına alınacak kararların bir millî şuraya verilmesi gereği istendiği halde²⁵. hükümetin sırtını dayadığı Hürriyet ve İtilaf Fırkası adına konuşan Sadık Bey, İngiltere himayesini teklif ediyordu²⁶. Şunu da belirtmek gerekirse, M. Kemal'in 3 Haziran'da Havza'dan Harbiye Nezaretine gönderdiği telgraf. İtilaf Devletleri istekleri doğrultusunda hareket etmek durumunda kalan hükümete bir başkaldırı niteliğinde idi. M. Kanal bu telgrafında; ""İtilaf Devletleri milletimizin hukuk ve istiklaline riayetkar kalmadıkça ve millet ve devletin tamamı-i masuniyetinden emin bulunmadıkça... tezahürâl-ı milliyeyi men' ve tevkif için nefsimde ve hiç kimsede kudret ve takat göremeyeceğim gibi, bu yüzden çıkacak olay ve gelişmeler karşısında sorumluluk kabul edecek ne kumandan, ne mülkiye memuru ve ne de hükümet tasavvur edemiyorum"²⁷ diyordu.

Mustafa Kemal'in Görevden Alınması Yolunda İngiliz'lerin Çabaları, Hükümetin Tutumu

Bu sırada İngiliz istihbaratından Yüzbaşı Hurst ise. Merzifon'dan Amiral Galthorpe'a gönderdiği şifre telgrafta, III. Ordu Müfettişinin faaliyetleri birer birer sıralıyor; M. Kemal'in "telgraJhalencri âdetâ tekeline almış olduğunu" ifade ediyordu²⁸. Hurst'tan gelen bu raporlar, İngiliz işgal kuvvetleri komutanlığını harekete geçirdi. General Milne, 6 Haziran 1919'da Harbiye Nezaretine verdiği notada M. Kemal Paşa ile maiyetinin derhal İstanbul'a çağrılmasını istemişti. İngiliz komutana göre. o günün kritik şartları içinde tanınmış bir Türk generalinin, emrindeki subaylarla birlikte Anadolu'da dolaşması huzursuzluk yaratacak nitelikte idi. Ayrıca askerî yönden bir faaliyette bulunmasına da gerek yoktu²⁹. Milne'in bu eniri yanında Galthorpe da 8 Haziran (1919) tarihinde Osmanlı Harbiye Nezaretine gönderdiği şifre telgrafta, Samsun mıntıkasından iç kesimlere gitmek için hazırlanan M. Kemal Paşa'nın geriye çağrılmasını istedi³⁰. Bu maksatla İngiliz Askerî Ataşesi Deedes, 8 Haziran'da Sadrazam ve Dahiliye Nazın Vekili Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi ile bir görüştü. Bu görüşmede Sabri Efendi, M. Kemal'in geri çağrılması yolunda istekte buldukları için İngilizler'e teşekkür dahi etti. Sadrazam vekiline göre, Anadolu'daki hareketin ardında Harbiye Nezaretinin bulunduğu bir gerçektir. Deedes. Anadolu'daki milliyetçi hareketin bir ittihatçılık hareketi olarak yorumlanması konusunda Sabri Efendi ile hem

²⁵ Tayyip Gökbilgin. *Millî Mücadele Başlarken*, s.95-119.

²⁶ Sina Aksin. Aynı eser, s.339-340.

²⁷ HTVD.. Sy:5, (1953), vesika nr:95; Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.I, s.26.

²⁸ Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, s.I, s.15-23.

²⁹ HTVD., Sy:1, vesika nr: 17; vesikanın İngilizce metni için bk. HTVD., Sy:19, (1957), vesika nr:494.

³⁰ BOA.DH.KMS., Ds:53-1, nr:43, F:2; Bilal Şimşir, Aynı eser, c.L s. 10.

Mustafa Kemal Paşa'nın Müfettişlik Görev Bölgesinden Geri Çağrılmasına Neden Olan Gelişmeler

fikir idi. İngiliz Generali bu sırada İngiliz Muhipler Cemiyetinin kurucuları arasında yer alan Sait Molla ile de bu konuda görüşmekte idi³¹.

Bu gelişmelerin olduğu esnada, İngilizler'in kararlı tutumları karşısında şaşkına dönen Osmanlı hükümeti, çelişkili tavırlar sergiliyordu. Hükümetin sivil kanadı İngiliz görüş ve istekleri doğrultusunda bir politika izlerken, askerî kanada bakılırsa, farklı bir görüş içinde buldukları anlaşılır. Nitekim Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa, Milne'nin notasına 8 Haziran tarihinde şu cevabı verdi: "M. Kemal Paşa'nın IX. Ordu Kıt' alan müfettişliğine tayininde en etkili sebeplerden biri İngiltere Devleti mümessilinin Bâbîâlîye verdiği bir nota olmuştur. Bu nota üzerine Sadrazam (Damat Ferit), siyasî mümessil ile görüşmüş ve bir müfettiş gönderileceğini söylemiş, her hangi bir itiraza maruz kalmamıştır. Hususiyle o sıralarda silahların toplanmadığı ve nakledilmediği hakkında bir çok şikayetler de vardı. Binaenaleyh şikayetin önünü almak, hem de hükümetin mütareke hükümleri gereği mes'ul olduğu asayiş ve inzibatı teinin etmek amacıyla hükümetin kararı ile ülke üç ayrı müfettişlik muntıkasına taksim edilmiş, her muntıkaya da bir müfettiş tayin olunmuştur. M. Kemal Paşa da bunlardan biridir. Talep ve tasvip buyurduğunuz şekilde Yakup Şevki Paşa'nın yerine tayin edilmiştir. Ancak barış kadrosu olduğundan ordu komutanı değil, ordu müfettişi unvanına sahiptir.. Böyle bir müfettişin vilayetleri dolaşmasının halkı rahatsız mı, yoksa teskin mi edeceğinin takdirini memleketin lecitibeli bir asker evlâdı ve mes'ul nazırı olarak acizlerine terk edilmesiiü rica eder ve sekiz aydan bu yana devam eden bir mütarekeden soma artık Türkler ve Müslümanlara lütfen güven duymanızı rica ederim,.."³². Cevat Paşa'nın cevabından da anlaşıldığına göre, bu görevlendirmede yani müfettişlik mes'ulesinde İngiliz temsilcilerinin arzusu da dikkate alınmış; öte yandan, Damat Ferit ile İngiliz siyasî mümessili Ryan görüşüp anlaşmışlardı.

Bu gelişmeler olurken Havza'da bulunan M. Kemal, buradaki faaliyetlerinden dolayı. İngilizlerin kuşklarını daha da arttırmakta idi. Paşa tarafından Sadrazam ve hükümete gönderilen telgraflarda İngilizlere karşı önlemler alınması isteniyordu. İşte bundan dolayı M. Kemal Paşa ile hükümet arasında ilk kovalamaca ve sinir savaşı başlamış oldu. Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa, İngilizler'in isteğini kabul eden Meclis-i Vükela (Bakanlar Kurulu) kararına uyarak M. Kemal'den 8 Haziran'da, ".... elindeki istibotlardan biri ile hemen İstanbul'a dönmesini" istedi³³. Öte yandan, hükümetin sivil kanadının M. Kemal'in İstanbul'a hemen dönmesi yolundaki çalışmaları karşısında. Şevket Turgut Paşa, M. Kemal'in başkente dönmesi hakkında hiç bir açıklamada bulunmuyordu. M, Kemal gönderdiği telgrafta, çağırılma gerekçelerini sorduktan sonra, kömür ve benzin sıkıntısından dolayı gecikeceğimi ileri sürerek³⁴, gerçek nedeni öğrenebilmek için de Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa'ya

³¹ Bilal Şimşir, Aynı eser, s.11-14.

³² Gn.Kur.ATASE Arşivi: 1-1, Kls:1 1, Ds: 164, F:76, 76-1, 76-2; Ayrıca bk.HTVD., Sy:1 (1952), vesika nr: 18-a,b,c; Gotthard Jaeschke, Milne'in notasına Harbiye Nazırının cevap verdiği söyleyerek hataya düşmüştür. Halbuki cevabı veren imzasından da anlaşıldığı üzere Cevat Paşa'dır. Krş., Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri, s. 125.

³³ HTVD.,Sy:1, vesika nr:19.

³⁴ HTVD..Sy:1, vesika nr:20.

başvuruyordu. Nitekim Cevat Paşa, 11 Haziran tarihli cevabında; M. Kemal Paşa'ya gizlice mes'elenin gerçek nedeni şöyle açıkladı: "Sizin gibi kıymetli bir generalin Anadolu illerinde dolaşması kamuoyunda iyi bir etki uyandıracığından bahisle İstanbul'a çağrılmanızı İngilizler istedi"³⁵. Diğer taraftan Harbiye Nazın Şevket Turgut Paşa da M. Kemal'e aynı tarihte (11 Haziran) gönderdiği telgrafında; "İstanbul'a davetiniz hükümetin kararı sonucudur." diye açıklamakta idi³⁶. Bu yazışmalar devam ederken. Hariciye Nezareti Vekâletinden Dahiliye Nezaretine yazılan bir tezkireden anlaşıldığına göre, M. Kemal'in görevine Meclis-i Vükela karar ile son verileceği belirtiliyor; ayrıca bütün mülkiye memurlarının, bundan haberdar edilmeleri gereği üzerinde duruluyordu³⁷.

Böylece hükümet ile müfettişlik unvan ve yetkilerini bırakmak istemeyen M. Kemal Paşa arasında zamanla giderek şiddetlenen yeni bir yazışma dönemi başladı ve bu tam bir ay sürdü. İngilizlerin kesin ve ısrarlı istekleri karşısında, M. Kemal Paşa'nın görevinden azledilmesi an meselesi haline geldi. O, hükümetin İngiliz istekleri karşısında boyun eğdiğini görünce, bir telgrafla padişaha müracaat etti. M. Kemal Paşa'nın bu telgrafi gayet uzun yazılmış bir şikayetname idi. Bu telgrafında sık sık saltanat makamına bağlılığını vurgulamakla birlikte, Anadolu'daki millet, kumandan ve memurların düşüncelerine nüfuz ettiğinden milletin baştan aşağıya uyanık bulunduğunu, devletin istiklalini, saltanat ve hilafet haklarını korumak için güçlü bir azim ve imanla donanmış olduğunu belirtiyordu. Öte yandan bu sırada yayınlanmış olan padişah'ın son hatt-ı hümayûnu, milletin azmim arttırmıştı. M. Kemal'e göre, İstanbul'da bulunan korkakların ahlâkından yararlanmasını bilen yabancılar; devlet, millet ve padişahına bağlılık ve fedakârlıkla hizmet kabiliyetinde olanları ortadan kaldırmak istiyorlardı. Şayet kendisi başkente dönecek olursa; Ah' İhsan, Yakup Şevki Paşa, Fethi Bey vb. kumandan arkadaşları gibi İngilizler tarafından tutukluma çağından kuşkulanyordu. Ona göre hükümet, kendisini aldatarak merkeze çekmek istiyordu. M. Kemal bilahere telgrafında şu açıklamalarda bulunuyordu: "... Eğer icbar edilirsam, memuriyet-i âcizânemden istifa ederek kemâgân Anadolu'da ve sine-i **milletle** kalacağını ve ve/âif-i vataniyyeme bu kere daha sarıh hatvelerle devam edeceğim. Ta ki, millet mazhar-ı istiklâl ve saltanat ve hilafet-i muazzama-i hümayûnları masun-ı indiras olsun.."³⁸. Bu telgrafın M. Kemal'in azlini geciktirmek yanında bir faydası da, kendisini Padişah Vahdetlin'e millî direnişin sözcüsü olarak tanıtmak oldu³⁹.

M. Kemal Paşa 11 Haziran tarihinde Erzurum'da bulunan 15.Kolordu komutam Kâzım Karabekîr Paşa'ya gönderdiği şifre telgrafta ise, bütün bu gelişmeleri anlatmış ve "milletin hukuk ve istiklalini tayin uğrunda millet ile beraber çalışmaktan" yana olduğunu belirtmişti. Ayrıca kendisinin, mümkün olduğunca zaman kazanmak ve karargâhını memleket dahiline sokmak amacıyla olduğunu ifade etmişti⁴⁰. Bu sırada

³⁵ ATTB., c.IV, Ankara 1964. s.29.

³⁶ HTVD., Sy:L, vesikanv:22.

³⁷ BOA.DH.KMS., Ds:53-1, nr:43, F:2.

³⁸ ASD..C.1. s.15-17.

³⁹ Sina Aksin de bu görüştedir. Bk. Ayın eser, s.346.

⁴⁰ Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s.44.

Mustafa Kemal Paşa 'mn Müfettişlik Görev Bölgesinden Geri Çağrılmasına Neden Olan Gelişmeler

Şevket Turgut Paşa, 15 Haziran'da M. Kemal'e "İstanbul'a davetiniz hükümetin karandır." ifadelerini içeren telgrafını tekrar göndermişti⁴¹. Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa. adeta bu işten yani M. Kemal Paşa'nın İstanbul'a çağrılması hususundan nezaretinin sorumlu tutulmasını istercesine, bu çağrının hükümet tarafından yapıldığını tekrarlıyordu. Paşa'nın telgrafında isteksizce bir çağrı ifadesi gizli idi. Bütün bunlardan da anlaşıldığı üzere, M, Kemal Paşa'nın hareketi ordu mensuplarınca kalben destekleniyordu.

Bütün bu gelişmeler olurken, hükümet, bu defa Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin telgraflarının işleme konmasını yasakladı. Posta ve Telgraf Müdürü Refik Halit (Karay) Bey, 16 Haziran tarihinde bütün posta teşkilatına yayınladığı genelgesinde, bu demeklerin telgraflarının kabul edilmemesini tebliğ etli. Dahiliye Nazırın Ali Kemal ise, işgallerden dolayı duyulan üzümlü ne kadar büyük olursa olsun, bu aşamada hükümetin ne Yunanlılarla, ne de başkalarıyla savaşabilecek bir gücü olmadığını, bit nedenle "kuva-yı milliye" adıyla birlikler hazırlamanın felaketlere neden olacağını ileri sürmekte idi⁴². AH Kemal'in bu dönemde politikası kuva-yı milliye karşıtı-bir yerde lince-ve bekle gör, olanları kabul et şeklinde idi. Bunun üzerine M. Kemal Paşa, Posta ve Telgraf Müdüriyetine gönderdiği 20 Haziran tarihli yifrede bu gelişmelerden dolayı hükümeti protesto etti. Refik Halit Bey'in ifadesiyle; "...Anadolu'da o şiddetli müdahale, İstanbul'da bu acele mukabele..." M. Kemal ile bağların kopmasına zemin hazırladı⁴³. Bir müddet sonra da 7/8 Temmuz, 1919 tarihinde İstanbul hükümeti ile Anadolu arasındaki ilişkiler tamamen kopacak ve Mustafa Kemal Paşa önderliğinde Anadolu Türkü kendi basma Millî Mücadele hareketini yürütmek için harekete geçecekti.

SONUÇ

Osmanlı ordusunun tasfiyesinin düşünüldüğü bir sırada teşkil edilmiş olan ve olağanüstü bir dönem olması itibarıyla geniş yetkilerle donatılmış bulunan ordu müfettişlikleri İngiliz propagandası, baskısı ve tazyiki, diğer yandan hükümetin beceriksizliği yüzünden lağv edildi. Gerçi Osmanlı hükümeti, ekonomik krizden dolayı müfettişlik teşkilatına son verildiğini açıklarsa da, bu pek inandırıcı değildi. Geri planda İtilaf Devletleri temsilciliklerinin baskılan ve özellikle ordu müfettişlerinin Anadolu'da kuva-yı milliye hareketini örgütlemeleri, halkı işgal ve ilhaklara karşı uyandırmaya çalışmaları büyük ümitler bağlanan bu yapılanmalım sona ermesinin nedenleri arasında idi. Ordu müfettişlikleri, 3-3,5 ay kadar süren görevleri esnasında millî hareketin Anadolu'da yayılıp dal budak salmasında önemli bir görevi yerine getirmişti. Bunların başına tayin olunan genç ve dinamik komutanların, memleketin içinde bulunduğu

⁴¹ HTVD., Sy:1. vesika nr:22.

⁴² Refik Halit Karay, *Mine! Bâb İle Mihrap*, İstanbul 1992, s. 156-159.

⁴³ Refik Halit Karay, Aynı eser, s. 160-161; Karabekir. Aynı eser, s.48vd; ayrıca geniş bilgi için bk.. Metin Ayışîai. *Mareşal Ahmet İzzet Paşa (Askeri ve Siyasi Hayatı)*, Ankara 1997, s.204-205.

durum ve diğer gelişmeleri, olayların gidişatını çok iyi tahlil etmeleri sonucu, bu teşekküllerin Anadolu'da birlik ve beraberlik ruhunu sağlayarak, düşmana karşı mukavemet duygusunun oluşmasında önemli roller üstlendiğini ifade etmek gerekir. İstanbul'un orduyu ayakta tutma fonksiyonunu yitirmesinin ardından Anadolu'da giderek dallanıp budaklanan bir hareketle ordu yeniden- fakat bu defa Anadolu merkezli

⁴⁴
- yapılanmanın içerisine girdi .

Nitekim, Damat Ferit hükümetin ecziyet ve beceriksizliği, İtilaf Devletlerinin etkisinden kurtulamaması Anadolu'da halkın başının çaresine bakması için yeni bir politikanın belirlenmesini gündeme getirdi. İşte bu dönemde halk, Anadolu'da Kuva-yı Milliyeci komutanlar etrafında birleşerek yöresel mücadeleleri başlattı. Yöresel mücadeleler kısa bir süre sonra da Mustafa Kemal Paşa önderliğinde topyekun "Millî Mücadele" hareketine dönüştü.

⁴⁴ Milli. Mücadele yıllarında ordunun yeniden yapılanması hakkında geniş bilgi için bk., Zekeriya Türkmen. *Mütareke Döneminde Ordu ve Yeniden Yapılanma (1918-1920)*, (M.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1996.

NEVRUZ VE OSMANLI DA YAŞATILDIĞINA DAİR

Muzaffer TEPEKAYA*

Nevruz; Orta Asya'da yaşayan Uygur, Türkmen, Özbek, Azeri, Kazak, Kırgız gibi Türk topluluklar ile Anadolu ve Balkan Türkleri'nin ve İranlıların "yemgün" ve yılbaşı olarak kabul ettikleri gündür.¹ Türk Dünyasının ortak kültür unsuru olan Nevruz, en eski dönemlerden bugüne kadar yaşayagelnüştür.

Divan-ü Lûgat-it Türk'te, On iki Hayvanlı Türk Takvimi'nde yılbaşı 21 Mart, yani Nevruz'dur. Türkler bugüne "yenigün" demektirler.² Takviin-İ Celali* de sene başı ve ilk bahar başlangıcı olan bu gün. Rumi takvime göre 9 Mart'a tesadüf etmekte ve Nevruz olarak kabul edilmektedir.³ Türklerle ait bu kaynaklara göre, Türklerde yılbaşı ve baharın başlangıcı Mart ayıdır, Nevruz'dur. On iki Hayvanlı Türk Takvimi üzerine Türkiye'de doktora yapan İranlı Ebulfez Nebeyî, On iki Hayvanlı Türk Takvimi'nin başlangıcının 21 Mart tarihi ve Nevruz günü olduğunu çok net ve açık bir şekilde belirtmiştir." Yine Batılı Türkolog ve Sinologlar, On iki Hayvanlı Türk Takvimi'nin Türklerle özgü ve onların icadı olduğunu söylemişlerdir. Bunlardan ünlü Fransız Sinoloğu Abel Remusat (1788-1832). "Bu takvim Türklerin biricik buluşudur" derken, bir başka Fransız Türkolog ve sinoloğu Edouard Chavannes (1865-1918). "Kim ne derse desin her yönü ile Türk düşüncesine uygun olan bu takvim, Türklerin kendi buluşudur ve Çin'e M.48 yılında Türkler tarafından sokulmuştur"⁵ demektir.

Türk Dünyasında en eski dönemlerden beri Nevruz, yılbaşı, baharın başlangıcı, Ergenekondan çıkış, yenigün olarak da kullanılmıştır.⁶ Nevruzlu, Nevruz Köyü, Nevruz

* Yard. Doç. Dr., Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi.

¹ Nuranıye- Erkin H.Ekrem, "Tl ygurlarda Nevruz Kutlamaları" *Anayurttan Atayurda Türk Dünyası*, sayı: 12, Ankara 1997, s.73.

² Kaşgarî Mahmud, *Divan-U Lûgat-it Türk*, c.I, (çev:Besim ALalay), Ankara 1939, s.347, M.Abdülhah Çay, *NEVRUZ Türk Ergenekon Bayramı*, 8.baskı, Ankara 1999, s.69.

³ Şemseddin Sami, *Kamus-ı Tîrki*. Dersaadet 1317, s.1474-1475; *Aydın Vilayeti 1304 tarihli salnamesi*, İzmir Aydın Vilayet Matbası,s.33Ü.

⁴ Reşat Genç, "Türk Tarihinde ve Kültüründe Nevruz" *Anayurttan Atayurda Türk Dünyası*, sayı:12, Ankara 1997, s. 1-2.

⁵ Neşet Çağatay, "Eski Türklerde Takvim", *Anayurttan Atayurda Türk Dünyası*, sayı: 12, Ankara 1997, s.55.

⁶ Çay, A.g.e., ss.503-508.

Yaylası gibi yer isimleri; Nevruz, Nevmzay, Atabeg Nevruz. Nevruz Han gibi şahıs isimleri ve baharın simgesi Nevruz Çiçeği de bitki ismi olarak Türk Kültür Tarihi'nde yerini almıştır. Buna ilaveten Nevruz Çiçeği tabii özelliğini, önemli ve anlamlı bir motif olarak, Türk süsleme sanatlarında yaklaşık üç bin yıldır sürdürmektedir.⁷

Nevruz Çiçeği motifi M.Ö.1.Binc ait Altun Yış mezarlarında bulunan (Pazınc V.Kurgan). Kagnılı boylarının kullanıldığı kağının üstüne gerilen renkli keçelerden müteşekkil çadır örtüsünde yer almıştır.⁸ Tarihten bugüne gelen seyir içerisinde peynir veya kırmızı tulumunda, halı kilim motiflerinde. Hoca Ahmed Yesevi Türbesi'nde, giyim kuşam ve ev eşyalarında Nevruz Çiçeği motifini görebiliyoruz.⁹

Nevruz geleneği Orta Asya Türk topluluklarında çok eski tarihlere kadar inmektedir.¹⁰ Çin kaynaklarında Hunların, Milattan yüzlerce yıl önceleri, 21 Mart tarihinde hazır yemeklerle kıra çıktıklarını, bahar şenlikleri yaptıklarını, bu bahar şenliklerinin o günden bugüne değişmeden gelen âdet ve gelenekler olduğunu öğreniyoruz.¹¹

Ts-ma-chian'ın yazdığı Shih-ehi adlı kitabın "Hım Tezkeresi" bölümünde "Her yılın birinci ayı olan (yılbaşı) mart ayında Hunların bütün beyleri Chan-yü ordugahına toplanıp kendi adetlerine göre çeşitli kutlamalar ve ibadetlerde buldukları"¹² yazılıdır. Yine Çin kaynaklarında Göklükleri otların yeşermesini yani balları yeni yılın başlangıcı olarak kabul ettikleri belirtilmektedir.¹³ Ergenekon efsanesine göre her yılbaşında, Ergenekon'dan çıkış gününde demir döverek çeşitli kutlamalar yapılırdı. Bu da Çin kaynaklarında yer alan "Göktürkler her yıl Atalar mağarasında Göktan ve Yersu'İara kurbanlar vererek kutlama törenleri yapar" yolundaki görüş ile aynıdır.¹⁴

Belgelerde Nevruz geleneklerinin Uygurlar'da da varlığına şalüt oluyoruz, 840 yılında Turan bölgesine göç eden Uygurlar, Wang-yen-te'nin anlattıklarına göre ilkbaharda toplu olarak civardaki mabetlere gitmekte idiler.¹⁵ Uygurlar da diğer Türk toplulukları gibi yeni yıl kutlamalarını Mart ayında düzenlemişlerdir. Bu gelenek dala sonra dinî, mitolojik ve

folklorik bir özellik kazanmış ve Uygur Türklerinin vazgeçilmez adetleri arasına girmiştir.¹⁶ Çağdaş Uygur resminde Uygurların Nevruz kutlamalarını temsil eden tablolar yapılmıştır.¹⁷

⁷ Remzi Duran. "Türk Süsleme Sanatlarının Ortak Motifi Nevruz Çiçeği" *Ege Üniversitesi Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, sayı:2, İzmir 1998, ss. 125-173.

⁸ Emel Esin, *İslamiyeten Önce Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş* (Türk Kültürü El-Kitabı II.cild 1/b'den Ayrı Basım) İstanbul 1978, s.332; Duran, *A.g.m.*, s.137.

⁹ Duran, *A.Ş.m.*, ss.137-140.

¹⁰ M.Abdülhalük Çay, *Türk Ergenekon Bayramı NEVRUZ*, Ankara 1985, s.51.

¹¹ Crenc, *A.g.m.*, s.2.

¹² Nuraniye-Erkin H.Ekrem, *A.g.m.*, s.74.

¹³ Nuraniye-Erkin H.Ekrem, *A.g.m.*, s.75.

¹⁴ Nuraniye-Erkin H.Ekrem, *A.g.m.*, s.75

¹⁵ Özkan İzgi, *Çin Elçisi Wang-yen-ie'nin Uygur Seyahatnamesi*, Ankara 1989. s.65.

¹⁶ Nuraniye-Erkin H.Ekrem, *A.g.m.*, s.76.

Nevruz ve. Osmanlı da Yaratıldığına Dair

XI.yüzyılda meşhur Selçuklu veziri Nizam-ül Mülk. Siyasetnamesinde Nevruz'un yılbaşı olduğunu¹⁸ ve Türkler arasında yaygın olarak kutlandığını belirtir.¹⁹ El Bîrûnî. aynı yüzyılda Nevruz'un canlı bir şekilde Türkler arasında yaratıldığından söz etmiştir.²⁰

Babumâme'de (H.910) 1505 yılı ile ilgili hatıralda Ramazan bayramı ile Nevruz bayramının 1-2 gün gibi bir müddetle birleşmesinden bahsedilmektedir.²¹ Ali Şîr Nevarde eserlerinde Nevruz adı verilen musiki makamlarından ve Nevruz'da okunan şiirlerden söz eder.²² Tüm bunlar 14 ve 15. yüzyıllarda Nevruz geleneğinin yaşadığının delilidir.

Fransız seyyah Gabriel Bonvalot, 1881-1882 yıllarında Orta Asya'yı dolaşmış ve seyahat hatıralarını bir eserde toplamıştır- Bu eserde Ramazan ve Kurban bayramları gibi bayramlar yanında yılbaşı bayramı da yapılmakta olduğundan bahsedilmektedir.²³ Gün olarak yılbaşı bayramından bahsederken, ilkbaharın yaklaşmakta olduğu zamanı belirtmektedir.²⁴

Nevruz ;Türk edebiyatında. Türk şiirinde, Türk musikisinde ve Türk sanatında konu ve motif olarak her devirde kullanılmıştır.²⁵ Türk edebiyatında Nevruz münasebetiyle yazılan şiirlere Nevruziye adı verilmektedir. Bektaşilerde Nevruziyeler dergah bahçelerinde, kırlarda okunmaktadır.²⁶ Divan edebiyatı şairleri ise, caize almak için Nevruz dolayısıyla devlet büyüklerine Nevruziyeler sunarlardı.²⁷ Altı yüzyıllık Divan Edebiyatının mahsulü olan gazel, kaside vb. gibi şiir türlerinde, birçok şairimizin divanlarında dinî-Tasavvufî Türk edebiyatında²⁸ konu ve motif olarak yer almıştır.

Türk edebiyatında Türk şairleriün şiirlerinde Nevruz'un yılda bir defa geldiği vurgulanmış ve yılbaşı gününe işaret edilmiştir.

Fuzuli'nin;

"Her gün açar gönlünü zevk-i visalün yetleden,

Gerçi güller açmağa her yılda bir nevrüz olur. "

¹⁷ Mahmut Tezcan, "Türk Coşkusunun Simgesi NEVRUZ" *Anayurttan Aıayurda Türk Dünyası*. sayı:12, Ankara 1997,8.27.

¹⁸ Nizamü'l-Mülk, *Siyaset name*. (Haz: Mehmet Altay KÖymen), Ankara 1982, s. 53

¹⁹ Nizamü'l-Mülk. *A.g.e.*, s.53; Genç, *A.g.m.*, s.2.

²⁰ Genç, *A.g.m.*, s.2.

²¹ Reşit Ahmeti Arat, *Vekayî, Babur'un Hatıratı, II*, Ankara 1946, s.162.

²² Nuranıye-Erkin H.Ekrem, *A.g.m.*, s.76.

²³ Gabriel Bonvalot, *EsirYurt Orta Asya 'dan* (terci Reşat Uzman), İstanbul 1976, s.72.

²⁴ Bonvalot, *A.g.e.*, s. 114.

²⁵ Zeynelabidin Makas, *Türk Milli Kültüründe Nevruz*, istanbul 1987, ss.9-52. Duran, *A.g.m.*, s. 136-140.

²⁶ Bedri Noyan, "Nevruz Erkanı", *Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, İl*, Prof.Dr.Harun Tolasan Özel Sayısı, izmir 1983, s. 117.

²⁷ Çay, *A.g.m.*.'s.450.

²⁸ Abdurrahman Güzel, "XIV-XV.>üzyıl Edebiyatında Nevruz ve Nevruziyeler", *Türk Kültürü Nevruz Uluslar arası Bilgi Şöleni (Sempozyumu) Bildirileri* (Ankara 20-22 Mart 1995) Ankara 1995, s.99.

Nev'î Efendi'nin;

"Nevruz kim bu bezm içine yılda bir gelir
Hürmetsiz itdi anı da hu köhne rüzgar";

Nefi'nin;

"Yılda bir ahır bu dem-i ferhunde aceb mi,
Olmazsa her eyyamda ger âlem-i nevrüz "

Sultan IV.Murad'in;

"Ey gönülgül devridür vakt-i nev-i Nevruzdur
Can bağışlar âdeme bu dem dem-i firuzdur. "

beyitleri Nevruzla ilgili güzel örneklerdir.²⁹

Türk Dünyası edebiyatında da Nevruzlu konu alan şiirlere sıklıkla rastlamak mümkündür.

Bâbur Şah'in;

"Yüzi nevrüm vaslı lychını Babûr ganimet tut
ki imindin yahşi bolmas bolsayüz nevrüzü bayramlar" ?³⁰

Kuzey Azerbaycan Türlderinden Şair Bal aş AzeroğluTmm;

"Nevruz bayramıdır, ilk bahar gelir.
Kışın el-ayağı yığışır demek.
Fakat ele bil ki, ona ar gelir,
Yara teslim olup geri çekilmek"³¹

XIX. yüzyıl başlarında yaşayan meşhur Türkmen şairi Mahdum Gulu'nun;

"Olmadı bende nasibin istedim güzden seni,
Dedîn:geçşİN kış bulurum ben taze Nevruz 'dari seni" ?³²

²⁹ Müjgan Cunbır, "'Klasik Edebiyatımızda Nevruz" *Türk Kültüründe Nevruz Uluslar arası Bilgi Şöleni (Sempozyum) Bildirileri* (Ankara 20-22 Marti 995), Ankara 1995, ss.37-42, Çay, A.g.e., 8.baskı, s.448-449.

³⁰ BilalYücel. *Bâbur Divanı.Ankian1995*, s.129.

³¹ İrfan Ünver Nasrattmğlu,Çağrağ *Kuzey Azerbaycan Şiiri Antolojisi*, Ankara 1984, s,80.

dizeleri bu örneklerden birkaçıdır.

Osmanlılarda Nevruz geleneği hemen her dönemde görülmüştür. Gerek sarayda gerekse halk arasında Nevruz coşkuyla kutlanmıştır. Gülbahar Valde Sultan, oğlu Bayezid (II.Bayezid, 1431-1512)'a nevrüz dolayısıyla bir tebrikname göndermiştir.³³ Sultan I.Mahmud döneminde nevrüzün tarih tespitinde kullanıldığı görülmektedir. Dönemin Baş Defterdarı Atf Efendi H.1152/M.1739'dan itibaren maaşların ve vazifelerin Muharrem ayından başlamayıp Mart ayından başlamasına karar vermiştir.³⁴

Osmanlı Sarayında Münecimbaşılann en önemli görevleri her yıl takvim tertip edip Nevruz sabahı padişaha, sadrazama ve diğer devlet ricaline düzenledikleri bu takvimi "Nevruz Pişkesi" olarak sunmalarıydı.³⁵ Yine Nevruziye denen çeşitli baharattan yapılmış macunlar, padişah ailesine ve büyüklere sunulurdu.³⁶ Bunların karşılığında padişah ve sadrazam "Nevruziye" adı verilen bir takım hediyeler dağıtırlardı.³⁷ Nevruz kutlamaları Osmanlı Devletü'nde bir Türk halk geleneği olarak devam ettiği gibi. Nevruz sabahları yeni yıl takviminin sunulduğu da bir Osmanlı saray âdeti olarak yerleşerek sürmüştür.

Osmanlı döneminde Nevruz kutlamaları örnek teşkil etmesi bakımından, Naima Tarihinde Veziri Azam İbşir Mustafa Paşa'nın IV.Mehmed'e sunduğu Nevruziye ile birlikte sadarete tayini dolayısıyla verilen bilgiler ilgi çekicidir.

"Cumadiye V ulanın On ikinci sebl günü ba 'de 'l-gump şems evvel-i hamele tahvil idup Nevruz oldu...."

...Vezir kanun üzere Nevruziyye pişkesi ile sadâret pişkesini cem idüp birden irsaleyledi.

Tophane önünde müceddeden bina olunan kalyon Nevruzdan sonra tamam olup deryaya indirdiler. Vezir ve müfli ve vükelâ cem ve yevm-i meşhûd oldu."

Bu bilgiler Nevruzun Osmanlı saray hayatının bir parçası olduğunu göstermektedir.

Osmanlı Devleti'nde her büyük savaş için sefer hazırlıkları yapılırken taşradaki askerlerin çağrılarak Ordu-yı Hümayun'un da toplanma zamana olarak da Nevruz günü belirlenmiştir.Mora Seferi için taşradaki askerlerin Edirne Salmışında Nevruz-ı Finize'de Ordu-yı Hümayuna ilhak olmaları islenmektedir³¹. Aynı şekilde Sarıtan

³² Orazpulat Eke Baharlı; "'Nevruz-Yeni Yıl", *Anayurttan Atayurda Türk Dünyası*, sayı:8, Mart 1995, s.42.

³³ Çağatay Uluçay, *Harem //*, 2.baskı, Ankara 1985, s. 158.

^w Faik Reşit Unat, *Hicri Tarihleri Miladi Tarihe Çevirme Kılavuzu*, ö.baskı, Ankara 1988, s.159.

³⁵ Müjgan Cunbur, "Bir Osmanlı Münecimbaşının Nevruz Tebrikleri", *Nevruz ve Renkler*, (Yay.haz: Sadık Tural-Elmas Kılıç) Ankara 1996, s.122.

³⁶ Ali Haydar Bayat, *Manisa fvesir Bayramı ve Darüşşifası*, Manisa 1981, s.21.

^v İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*, 4.baskı. Ankara 1988, s.371-372, Bayat. A.g.e... s.21.

³⁵ Naima *Tavîh-İ Naima- Ravzalı' Hüseyin fi Hulâsati Ahbârî'l-Hâfikayn*, 3.baskı, Matbaa-i Amire, istanbul 1283, C.VI, s.65-66, Cunbur, A.g.m.. s. 122-123.

³⁹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Divan Kalemi (A.DVN)*, 685/39

Sancağı'ndan Mora Seferi içki Nevruz-ı Firuze'de yani 21 Martta toplanmak üzere asker çağrılmaktadır.⁴⁰ Prut Seferi'nde "Harp ilanından sonra vilayeti erdeki askere Nevruz yani 21 Mart tarihinde, Edime salmışına gelmeleri" istenmiştir.⁴¹ Avusturya Seferi'nde⁴² de aynı şekilde askerler Nevruz günü toplanmak üzere çağrılmışlardır.

19.yüzyılda Osmanlı ülkesinde Nevruz geleneği canlı bir şekilde devam etmiştir. Bunun ilk örneğine meşhur tarihçi Ahmet Cevdet Paşa'nın Tarih-i Cevdeti'nde rastlıyoruz. Ahmet Cevdet Paşa, Yeniçeri isyanlarını anlatırken;

"Bu olayda Sadrazam Hurşit Paşa eşkiyayı bastırmağa uğraşırken, Şeyhülislam Durrişzade Abdullah Efendi yerinden kıpırdamıyor, ufacık bir ilgi göstermiyordu. Bu durumuna bakılarak 10 Rebiülâhir 1229 (21 Mart 1814) Çarşamba günü görevinden uzaklaş

tırıldı. Arpalığı olan Manisa'ya sürüldü. O gün ise nevrüzü.

Zulmel-i gamla seçilmez geceden gündüzü

Böyle eyyam-ı gamın böyle olur nevrüzü

Deyimiyle kar yağar seri fırtına olmakla o gün Abdullah efendi Üsküdar'a geçemedi. Fındıklı'da akrabasından birinin evinde kaldı. Ertesi gün karşıya geçerek sürgün yerine gilli."⁴³ İfadelerini kullanmaktadır.

Müneccimbaşlar padişah ve sadrazama Nevruz takvimini sunarken yanlarında Nevruziye adı verilen macunlarını takdim eden hekimbaşlar da bulunmaktadır. Nitekim 1821 yılında Münecimbaşı Rakım Efendi ile Anadolu Kazaskeri Payellî Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi birlikte Bab-ı Ali'ye gidip sadrazamın huzuruna kabul olunmuşlar, biri takvimini, öbürü de Nevruz macununu sunmuştur. Onlara kahve, gülsuyu ve buhur ikramından sonra hil'atler giydirilmiş, atiyeler sunulmuştur.⁴⁴

Yine Yakınçağda vatan şairimiz Namık Kemal'in Nevruz adlı şiiri, Türk Edebiyatında Nevruz geleneğinin Osmanlı'da sürdüğünü gösteren en güzel delillerden biridir.

NEVRUZ⁴⁵

Bayramı getürdü şeref-ı makdem-i nevrüz.

Hem hurrem-i îdi/, yine hem mükrem-i nevrüz.

At köhne libâs-ı gamı teedî-i sürüret,

Hem îd-i safa sür yürü hem âlem-i nevrüz.

Olsam iki yüzden nola şekker çeş-i buse,

⁴⁰ *Manisa Seriyeye Sicilleri*. C.176,s.1 13/1

⁴¹ Akdes Nimet Kural, *Prut Seferi ve Barış 1123 (1711)*, Ankara 1951. s.256

⁴² Crullne Finkel, *The Administration of Warfare: The Ottoman Military Chantpaigus in Hungary*. 1593-1606, Wien 1988.S.49-50

⁴³ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*. c.V, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1993,s.2580.

⁴⁴ Uzunçarşılı, A#.e., s.367.

⁴⁵ *Namık Kuma fin Şiirleri*, İstanbul 1957, s.81-82.

Nevruz ve Osmanlı da Yarattığına Dair

İd-İ ramazan oldu bugün hemdem-i nevruz.
Bir tıfl-ı yetim-i elemiz etmeyiz ikbâl,
Bin id-i sürür olsa eğer tev'em-i nevruz.
Gönlüm gibi hamyâze keş-i bûse-i îdim.
Namık gibi hem teşne-i câm-ı ccm-i nevruz.
Tebrik edelim bir meli-i lıurşîd cemâle,
İdin şerefi oldu yine munzam-i nevruz.
Uşşâka zamân-ı keseni îd-i safâdır.
Her tavrı televvünde velîkin dem-i nevruz.
Nâmık Kemal

. 1

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Nevruz törenleriyle ilgili olarak Sultan n.Abdüllihamifin kızı Ayşe Osmanoğlu hatıralarında; "Nevruz bahann ilk günü olduğundan bir gün önceden Eczahane-i Hümayun'da hazırlanmış Nevruz macunu denilen üzerine altın tozu dökülmüş kırmızı renkte Nevruz şekeri hazırlanır, tüllerle bağlı güzel kâseler içinde Hanedan azasına, vükelâya, mevki sahiplerine, bendegâna dağıtılırdı"⁴⁶ diye bahsetmektedir.

Nevruz kutlama millî millî lan millî bir gelenek olmaktan öteye geçerek milletlerarası bir boyut kazanmıştır. Nevruz münasebetiyle İran Şahı İstanbul'daki elçilik kanalıyla Osmanlı Hükümdarına hediyeler sunmuştur. Bu hediyeler, kumaş tablolar içinde kıymetli porselenler ve süslü kutular içinde macun ve İran usulü çeşitli şekerlerdir. Mabeyn-i Hümayûn "a getirilen

bu hediyeler yanında bizzat Hükümdara takdim edilmek üzere Nevruz şekerinin üzerinde İran Şahı'nın resmi bulunan küçük İran alımlarıyla Sultan II.Abdülhamid'in adının yazıldığı Nevruz şekerleri sunulurdu.⁴⁷ Ay m dönemde Tahran Sefaretinden Osmanlı Hariciye Nezaretine gelen 21 Mart 1303 (1886) tarihli telgrafnamede Nevruz münasebetiyle İran Şalu'na Avrupa hükümdarlarında» lebriknameler geldiği bildirilmektedir.** Konu Hariciye Nezareti tarafından Sadârete bildirilmiş.⁴⁵ Sadrazam Mehmed Kamil Paşa da padişaha iletmiştir.⁵⁰ Bunun üzerine Sultan II.Abdülhamit *tk* İran Şahı'na Nevruz münasebetiyle tebrikname göndermiştir.

Nevruz başkent İstanbul'da kutlandığı gibi taşrada da kutlanmaktadır. Nitekim Aydın Vilayeti H. 1304 (1887) tarihli salnamenin Sanman Sancağı kısmında; Nevruz'un Mart dokuzuna tesadüf ettiği ve Mesir ilamıyla kutlandığı geniş bir şekilde

⁴⁶ Ayşe Osmanoğlu. *Babam Sultan Abdülhamil (Hatıralarım)*, 3.baskı, İstanbul 1986, s. 106.

⁴⁷ Osmanoğlu, A.g.e., s. 106, *Çüy.A.g.e.* s.275.

⁴⁸ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Yıldız Sadaret Hususi Maruzat (Y.AHus)*; 200/110-1

⁴⁹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Y.A.Hus*, 200/110-2.

⁵⁰ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Y.A.Hus*. 200/110-3.

anlatılmaktadır.⁵¹ Ma'nisa Sancağı merkezinde H.1304/M.1887 tarihinde Mesir adıyla kuşanan Nevruz törenlerini anlatan belgeyi aynen veriyoruz:

"Mağnisa'nın Mesiri

Her sene Mart'm dokuzuna müsadif olan nevrüzda Mağnisa'da "Mesir" namıyla bir cemiyet olduğu ve yevra-i mezkûrde oraya her taraftan külliyyetli halk toplandığı malumdur. Bu babda ba'zı malumat i'tası münasib görülmüştür. Mâhımat-ı tarihiyeye nazaran Mağnisa şehri kadime şimdiki mevkinin şarki cihetindeki dağ üzerinde müessis olub halbuki orası pek sarp ve taşlık bir mahal olduğuna ve cennetmekân Kânûnî Sultan Süleyman Han Hazretlerinin zaman-ı saltanatlarında kesb-i vüsat itmeğe başladığına mebnî şehrin hâl-ı hazırdaki mevki'ne nakli lüzumu tahakkuk eylemiş ve bu lüzum üzerine dağın altında en evvel hakân-ı müşânuileyli hazretlerinin valdeleri Hafize Sultan hazretleri tarafından elhâletü hazihî mevcut ve ma'mur olan "Sultan" Camii" şerifi ile ittisalindeki medreseler bina ve bir de bimârhâne te'sis ve inşâ olunmuştur.

Bundan sonra şehrin şimdiki mevki'inde haneler inşâsına başlanub alıfran Halunîye camii şerifi dahi bina kılınmış ise de emr-i nakil bir suret-i matlubede sürat peyda edemediğine mebnî bu babda bir çare teharri edilmiş ve bu sırada Hamiliye camii şerifindeki tülhânede icray-ı tedabette meşgul bulunan ve dersâ'dette defin-i hâk-i itirnak ve Merkez Efendi namıyla şöliretyâb olajı şeyli Mûsâ Muslihiddin kuddise sırta hazretlerinin re'y ve tensibleri ile tıbb-ı kadim ahkâmına tevfigan bir ma'cun tertib ve bunun küçük küçük kağıtlara sarılarak her sene nevrüzda sâlifü'z-zıkr Sultan camii şerifinin kubbesinden halka saçılması ve bu sebeble bir cemiyet akd idüerek oraların git gide şenlendirilmesi tasvib edilmiştir. O vakitten beri bu veehle her sene cemiyet akd idilmekde ve camii şerifin kubbesi üzerinden halka kâğıtlara sarılı macunlar saçılmaktadır.

Bu macunlardan münasib miktarının her sene hâk-i pâ-yı şevket-i ihtivayı hazretî padişahiye ve vükelây-ı fihâm hazeratına takdim-i dahi de'bi kadimden olub ancak bu sürat beş on seneden beri terk edilmiş ve halbuki Sultan-u nüşârın ileyha misillü hanedan-ı saltanat-ı seniyyeden olan bir muhaddere-i mulueremenin ve şeyh-i nüşârın ileyh gibi bir zât-ı mukaddesin tasvib ve tertib kerdeleri olan de'bi müstahsenin unutulup gitme nezd-i sâmi hazret-i velâyetpenâliide münasib görülmeyerek malıallından âdet-i kadimesi veehle ma'cunlar celb ve dersâ'dete takdim olunmağa başlamıştır.

Bu ma'cunların tenâvülünde halkça bir itikâd-ı umumî olub bu da ma'cunu eki eden zâta senesi içinde yılan tasallut idemeyeceğinden ibaret ve ma'cun dahi âtide gösterileceği üzere kırk türlü edviye-i nebâliyeden mürekkeptir. Mesirde Mağnisa "ya hariçten hemian kırk bin nüfus ahâli gelir ve Magnisa'nın seksen bin neferden ibaret halkıyla birleşerek yüzyirmi bin kişilik azim bir cemiyet akd edilir. Ma'cunun lerkibâü edviye-i atiyeden ibarettir. Karanfil, yeni bahar, zencefil, kolonga, karabiber, kının tartar, kişniş, havlıcan, kebabiye, hindistan cevizi, anason, hiyarşenbe, sakız, zaTeran. tarçın, ûdül-kahar. çöp çini, hardal, mür-ü safi esmâri, iksir, çivid, meyan balı, kalem-i

⁵¹ Aydın Vilayeti 1304 tarihli salnamesi, ss.330-332.

bârid, tiryak, san halil, kara halil. razyane (rezene), kimyon, zerdeçay. tarçın çiçeği, Hindistan Çiçeği, çörek otu, dâr-ı fülful, ravend, limon tuzu, kakule, sinameki, vanilya, portakal kabuğu, topalak kökü, şeker"⁵²

Kastamonu'da çıkan Köroğlu gazetesinin 2 Nisan 1330 (1914) tarihli nüshasında "Millî Bir Bayram" başlığı altında manşetten verilen Nevruz kutlaması anlatılmaktadır."Gazetenin verdiği bilgiden anlaşıldığına göre Nevruz kutlaması Türk Gücü Cenûyeti Kastamonu şubesi tertip etmiştir. Bu kutlamalarda; "Bizzat Saltanat-ı Osmaniye'de Türkler; ta eski cengaver ve kadirşinas ecdadını istihlaf ederek nasıl ki islamiyetin hadimi ve Osmanlılığın müessis ve hamisi olmuş iseler bugünkü Türkler de o necabet-i fitriye safkasiyle senelerden beri bünyesine sâri olan zaafiyeti teşhis ederek eslâfına hayr-ül halef olmak azmine koyulmuşlardır"⁵⁴ denilmektedir. Yine aynı gazetenin Türk Gücü Kastamonu şubesinin müracaatı üzerine çıkardığı ilavesinde Nevruzdun Türklerin en eski bayramı olduğu ve Ergenekon'dan çıkışı simgelediği vurgulanarak Nevruzu yaşatmak için tüm Kastamonuluları Nevruz törenlerine davet eder.⁵⁵

Türk Gücü Cenûyeü Kastamonu Şubesi'nin Köroğlu gazetesi vasıtasıyla daveti üzerine. Kastamonu'da halk ve resmi zevatın katılımıyla Nevruz, yani Ergenekon'dan çıkış günü coşkuyla kutlanmıştır.⁵⁶

Aynı şekilde ertesi yıl, yani 1331 Mart'ında Ergenekon Bayramı adı altında Nevruz kutlamaları yapılmıştır.⁵⁷

Nevruz kutlamalarının bir başka örneğini de Konya'da çıkan Türk Sözü gazetesinden öğreniyoruz. Saim Sakaoğlu'nun araştırmaları sonucu ortaya çıkan Nevruz törenleri 21 Mart 1918'de Konya Valiliği ve Konya Türk Ocağı Başkan tarafından organize edilmiştir. Tören Alaâddin Tepesi'nde toplanan halk ve resmi zevatın katılımı ile gerçekleşmiştir. Törende millî kıyafetler giymiş bir heyet Ergenekon adında bir beste seslendirmişlerdir. Daha sonra öğrenciler şiirler okumuş ve günün mana ve ehemmiyetini anlatan konuşmalar yapılmıştır.⁵⁸

Nevruzla ilgili ilk araştırmalar II.Meşmütiyet döneminde yapılmıştır. Ömer Seyfeddin Mart Dokuzu veya Nevruz olarak bilinen bu millî gelenekle ilgili olarak 18 Mart 1914'de bir makale neşretmiş⁵⁹ ve bugünün Türk gençliğinin millî

⁵² *Aydın Vilayeti 1304 tarihli salnamesi*, ss.330-332.

⁵³ *Çay.A.g.e.*, s.286.

⁵⁴ *Köroğlu Gazetesi*, 2 Nisan 1330, sayı:254, Mclîmeî Serhat Yılmaz, "Kastamonu'da Bir Nevruz Kutlaması", *Duygu*. sayı:6, a.5-7. (Mart 1997)

⁵⁵ *Köroğlu Gazetesi*, 2 Nisan 1330, sayı:254'e ilave.

⁵⁶ *Çay.A.g.e.*, ss.2X8-293.

⁵⁷ *Köroğlu Gazetesi*, 26 Mart 1331- 2 Nisan 1331, Sayı:305-306.

⁵⁸ Saim Sakaoğlu, "Konya'da 1918 Yılı Ergenekon Bayramı"⁷¹, *Türk Kültüründe Nevruz Uluslar arası Bilgi Şöleni (Sempozyumu) Bildirileri (Ankara 20-22 Mart 1995)*, Ankara 1995. s.89-90; *Türk Sözü Gazetesi*, 24 Mart 1918.

⁵⁹ Ömer Seyfeddin, "Türklerin Milli Bayramı, Yeni Gün: Mart 9", *Tanıt*, C.16, (18 Mart 1914), s.3-4; *Çay, A.g.e.*, s.285.

bayramı olduğunu vurgulamıştır.⁶⁰ II. Meşrutiyetle birlikte Türk Ocaklarının öncülüğünde Ergenekon, Nevruz bayramı kutlamaları yaygınlaştırılmış ve iktidarda bulunan İttihatve Terakki Partisi bu bayramı devlet töreni haline getirmiştir.⁶¹ Özellikle 1914'den sonra ülke genelinde dala çok kutlanmaya başlanan Nevruz ve Ergenekon Bayramı, İttihâl ve Terakki 'nin bu dönemde uyguladığı Türkçülük politikasının bir neticesidir.

Görüldüğü gibi Osmanlı Devleti'nhi, saray çevresinde olduğu gibi Manisa, Kastamonu ve Konya merkezlerinde de coşkulu bir şekilde Nevruz kutlamaları tertip edilmektedir. Nevruz kutlama geleneği Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir.

⁶⁰ Ömer Seyfeddin, *A.g.m*, s.4.

⁶¹ Çay, *A.g.e.* R.2H5.

ÇİN KAYNAKLARINDAN T'UNG TIEN VE BUNUN TÜRK TARİHİ AÇISINDAN ÖNEMİ

Eyüp SARITAŞ*

T'ung Tien klasik Çin tarih kitapları arasında önemli bir yer tutan özel tarih kitabıdır. Çin hükümdarı Hsüen Tzung'ın saltanat döneminin (742-756) siyaseti, toplum hayatı, dini törenleri ve askerlik sistemi gibi kurumlan ile loponomi ve Asya kıtasında yaşayan çeşitli kabilelere ait bilgiler içeren T'ung tien. ayın zamanda bir Çin tarih külliyyatıdır.

Zamanın saray başbakanı Tu You bu eserin yazandır. Tu You'nırn diğeri adı Chiin Hsiang'dır. 734-812 yılları arasında yaşamıştır. Yeni T'ang Hanedanı Yıllığının (Hsin T'ang Shu) 147. bölümünde Tu You'nun biyografisi bulunmaktadır. Yüksek makamlara sahip olmuş bir aileye mensup olan Tu You, daha genç yaşındayken "Chin Kuan" ve "Wai Kuan" gibi önemli rütbelere yükselmiş ve bu arada Ling Nan ve Hnai Nau bölgelerinin üst düzey askeri komutanlığını da yapmıştır. Te Tzung, Hsün Tzung ve Hsien Tzung gibi Çin hükümdarları zamanında Çin'in önde gelen siyasetçisi, maliyecisi ve tarihçisi olarak da tanınır. Yeni T'ang Hanedanı Yıllığındaki Tu You'nun biyografisi sindeki kayda göre. Tu You yüksek bir makamda bulunmasına rağmen devamlı olarak kitap okurdu. T'ung Tien'i imparatora sunduğunda ondan büyük Övgüler almıştır.' Tu You kaymakam yardımcılığından başbakanlığa kadar yükselmiş, politika alanındaki yükseliş ve düşüşleri tam anlamıyla kavramış, para, tahıl, tuz ve demir işyeriyle ilgili yönetim işlerini de iyice Öğrenmiştir. D olayı siyi a onun politika ile ilgili zengin deneyimleri T'ung Tien'i tamamlamasında büyük katkıları olmuştur.

K'ai Yüen saltanat döneminin (713-741) son yıllarında tarihçi Liu Cluh çeşitli tarih belgelerinden faydalanarak 35 bölümden oluşan "Cheng Tien" adını verdiği bir tarih kitabı yazmıştı. İşte, Tu You. bu eseri incelemiş ve adigeçen eserin yetersiz olduğu sonucuna vararak, sayıca çok daha fazla tarih belgelerini kullanarak, 200 bölümden oluşan yeni bir tarih kitabı yazmıştır. Liu Chih'mn "Cheng Tien" adlı eseri temel alarak yazılan T'ung Tien hacim ve içerik açısından oldukça büyüktür². Tu You sözkonusu

* Arş. Görv., E. Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

¹ Ou Yang Hsiu-Sung Ch'i, *Hsin T'ang Shu (Yeni T'ang Hanedanı yıllığı)*, Chung Hua Shu Chü, Beijing, 1986, cilt xvi, bölüm 166, s.5089.

² Ou Yang Hsiu... a.g.c. s.5089.

kitabını yazmak için 30 yıldan fazla bir süre harcayarak eserini 801 yılında tamamlamıştır³.

Tu You kitabını yazarken "Shih Chi", "Han Sim", "Chin Shu", "Sung Shu", "Nan Ch'i Shu", "Bei Ch'i Shu", "Wei Shu" ve "Sui Shu" gibi resmi Çin yıllıklarından faydalanmış, bunun yanında "Sui Kuan Hsü Lü"\' "Sui Ch'ao Yi Li", "Ta T'ang Yı Li", "K'ai Yüen Li", "T'ai Tzung Cheng Yao" ve "T'ang Liu Tien" gibi klasik eserlere de müracaat etmiştir. T'ung Tien'in tamamlanması ile Çin'de biyografi yazarlığı ve tarihi olayları kaydetme konusunda Çin tarihçiliğinde yeni bir ekol başlatılmış oldu. T'ung Tien'in etkisiyle Çin kaynakları arasında önemli bir yer tutan "T'ung Ch'if ve "Wen Hsien T'ung K'ao" adlı eserler birbiri arkasından yazılmış, bu sayede Çin tarihinin çeşitli dönemlerinin sistem ve kurumlarının araştırılması için uygun bir ortam oluşmuştur. Tu You'ya göre, ülke yönetimi bakımından en çok önemli olan ekonomik durumdur. Bu yüzden yazar sözkonusu eserde ekonomik konulara büyük yer vermiştir. Dolayısıyla T'ung Tien'de en çok, çeşitli dönemlerin ekonomik durumlarını anlatan bölümler için özel bölümler ayrılmıştır. Kitapta bu tür konulara ağırlık verilmesinin bir diğer nedeni de, yazarının aynı zamanda iyi bir maliyeci olmasındandır, Tu You ekonomi tarihine çok önem vermiştir. Bu yüzden eserde bu konuya daha fazla ağırlık vermiştir. Bu nokta onun ne kadar bilgili olduğunu göstermektedir⁴.

Toplam 208 bölümden oluşan T'ung Tien'de konular 9 büyük kısma ayrılmıştır:

1. Yiyecekler-20 bölüm.
2. Memur Seçme Sistemi-6 bölüm.
3. Meslekler-22 bölüm.
4. Törenler-100 bölüm.
5. Müzik-7 bölüm
6. Askerlik-15 bölüm
7. Cezalar-8 bölüm.
8. Yönetim Birimleri-14 bölüm.
- 9, Şuurları Koruma-16 bölüm.

Bu 9 bölüm de kendi aralanında küçük bölümlere ayrılmıştır. Bölümler açıklanırken çeşitli devirlerdeki durumları hakkında da bilgi verilmektedir. 9 Bölümün düzenlenme sistemi Tu You'nun siyasi fikrini de ortaya koymaktadır. Ona göre bir ülkede barış ve sükuneti sağlamak için halkın yiyecek ve giyecek ihtiyacının lam olarak sağlanması gerekmektedir. Halkın yiyecek ve giyecek gibi ihtiyaçları yeterince karşılandığı sürece onların medeni olmaları ancak mümkün olabilir⁵.

³ Cnang Ta K'e -Wang Hsü Kuang, *Chung kuo Li Shih Wen Hsien I işiten (Çin Tarihi Belgeler Bilimi)*, Shaanhsi JenMin Chiao Yü Ch'u Pan Shih, Hsi 'An, 1991, s.206.

⁴ Meng Ch'ing Yüen, *Chung Kuo Ku Tai Shih Ch 'ang Shih (Esli Çin Tarihi Hakkında Genel Bilgiler)*, Chung Kuo Ch'ing Nien Ch'u Pan Shih.Beijing, 1979, s. 168.

⁵ Tu You, *Tung Tien*, Chung Hua Shu Cim, Beijing, 1993, cilt 1, s. 2.

T'ung Tien ile diğer eski tarih kayıtları aynı değildir. Öyle ki astronomi, hukuk, Beş Element ve Budizm gibi konular diğer tarih kayıtlarına nazaran belli bir sistem dahilinde kaydedilmiştir.

T'ung Tien'de yer alan siyasi sistem, ekonomik oluşumlar ve yönetim birimlerinin kuruluşları gibi konular çok eski çağlardan itibaren ayrıntılı bir şekilde Tang hanedanı imparatoru Hsüen Tzung'un saltanat yıllarına (742-756) kadar Özetlenmiştir.

T'ung Tien çok fazla sayıda tarihi belge içermektedir. Öyle ki bu belgelerin pek çoğu bugün elimizde değildir. Cl'in (M.Ö.221-M.Ö.207), Han (M.Ö.206-M.S.229) ve Üç Devlet (220-280) döneminden itibaren alü hanedanlık boyunca, yaklaşık 900 tanhi belge T'ung Tien'den derlenmiştir. Bu nedenle klasik Çin tarihi araştırmaları açısından T'ung Tien çok değerli bir kaynaktır. Eserin hacminin dörtte birinden fazlası T'ung Hanedanı ile ilgilidir. Bu yönüyle de Kök Türk devri araştırmacıları için çok büyük bir önem arz etmektedir. Bunun yanında memur ve unvan kayıtları ve ticari belgelerle, özel şahıslara hitaben yazılan imparator fermanları, yönetim birimlerinin kanunları ve T'ien Pao saltanat yıllarının içeren (742-756) istatistik kayıtlarının hepsi birinci elden tarih belgeleridir. Yukarıda adı geçen belgeler T'ung hanedanı tarihini araştırmak isteyenler için ana kaynaklardır. Fakat bu belgeler tasedüfen seçildiği için kullanılırken çok dikkatli olmak gerekmektedir. Bazı önemli belgeler ise kullanılmamıştır. Bir kısmı belgeler de kontrol edilmeden esere alınmıştır. Örneğin askerlik sanatı ile ilgili kayıtlar bölümünde strateji ve taktik, savaş hilesi ve savaş yöntemlerine ilişkin konulara dikkat çekilmiş, askerlik sistemi ile ilgili konulara önem verilmemiştir. Diğer taraftan T'ung Tien sınır bölgelerinde yerleşik milletler ve diğer dış ülkelerin durumlarını aydınlatmaya ağırlık verilirken, savunma sistemleri ve teknikleri konusu ihmal edilerek herhangi bir kayıt verilmemiştir.

Sung Hanedanı (960-1279) tarihçilerinden Cheng Ch'iao ile Ma Tuan Lin, T'ung Tien'i temel alarak "T'ung Chih" ve "Wen Hsien T'ung K'ao" adlı ünlü eserlerini yazmışlardır. Bu kitapların da yazılmasıyla T'ung Tien de dahil olmak üzere "San T'ung (Üç T'ung: T'ung Tien, T'ung Chih ve Wen Hsien T'ung K'ao) deyimi kullanılmaya başlanmıştır. Sung, Yüen (1272-1368), Ming (1378-1644) ve Cl'ing (1644-1911) hanedanları döneminde T'ung Tien'in baskıları yapılmıştır. Bunlar arasında Cl'ing döneminde basılan "Chiu T'ung Pen" adını taşıyan nüshası en çok kullanılandır. Çin dışında, Kore'de basılan nüshası da kayda değer niteliktedir. Günümüzde mevcut en eski T'ung Tien nüshası Kuzey Sung dönemine (960-1127) ait nüsha Japonya Kraliyet Kitaplığında saklıdır. Bu nüsha 1981 yılında yeniden basılmıştır⁶.

T'UNG TIEN' TÜRK TARİHİ İLE İLGİLİ BÖLÜMLER

⁶ Wu Feng-Tsung T'ai Pen, *Chung Kuo Ta Pai K'e Ch'üen Shu, Chung Kuo Li Shih (Çin Ansiklopedisi-Çin tarihi cildi)*, Chung Kuo Ta Pai K'e Ch'üen Shu Ch'u Pan Shu, Beijing" 1994, s. 722-723

Türklerin en eski devirlerini oluşturan Hun döneminden başlayarak kök Türkler, Uygurlar ve bir kısım Kök Türk hakimiyeti altında bulunan bazı Batı Türkistan şehir devletleri baklanda pek çok kaydı bu eserde bulmak mümkündür. Söz konusu eser, Çin'in resmi yıllıkları arasında yer almamasına rağmen İslmiyetten önce Türk tarihinin çeşitli devirlerine dair oldukça ayrıntılı bilgiler içermektedir.

Toplanı 5 büyük ciltten oluşan T'ung tien'deki Türklerle ilgili tarih kayıtları beşinci ciltte yer almaktadır. Bu kayıtlar Hunlar, Kök türkler ve Batı Türkistan-Uygurlar olmak üzere üç kısma ayrılmaktadır..

- a) Hunlar: Bu eserdeki Hun tarihi ile ilgili kayıtlar 194.-195. bölümlerde yer alır. Hunlar kısmı, onların ataları olduğu kabul edilen Tilerle başlatılmaktadır. Hunlar ar o dönemde Çin'in kuzeyinde yaşadıkları için, T'ung Tien Hun bölümünü "Kuzey Tiler I" başlığı ile başlatılmaktadır. Bu bölüm eserin 5302-5332. sayfaları arasındadır. 195. bölümde ise Kuzey Tiler 11 kısmında, Hunlar 11 (5333-5346) sayfaları ve Güney Hunlar hakkında kayıtlar vardır (5347-5464). 197. bölümde yaklaşık 3 sayfa Kao Ch'larla ilgili bilgiler bulunmaktadır (5398-5400).

Aynı bölümün 5401-5431. sayfaları arasındaki Kök türkler I, 198. bölümde kök Türkler 11 (5432-5461), 199. bölümdeki Kök Türkler III ise 5442-5463. sayfaları arasındadır.

Bu kitaptaki Hunlar ve Kök Türkler ile ilgili kayıtlar oldukça ayrıntılıdır. Kitabın bazı yerlerinde diğer Çin kaynaklarına atıflar yapılarak açıklamalar eklenmiştir. Şüphesiz, bu açıklama kısımları her bölümün sonundadır ve sonraki çağdaş tarihçiler tarafından, araştırmacılara kolaylık olması için eklenmiştir. Atıfta bulunulan tarih kitapları sadece resmi Çin yıllıkları olmayıp, bazı özel tarih kitapları da yer almaktadır.

199. bölümde ayrıca T'ien Le'lar (Tölesler), Hsüeh Yen T'uo'lar (Sir Tarduşlar), ve Pu Ku, T'ung Po, Pa Ye Kırlar (Bayırkıtlar). Hu Hsüeh ve A Ttiehler gibi Töles boyları ile ilgili kısa da olsa. kayıtlar bulunmaktadır.

200. bölümde bir Hun boyu olan Hsi'ler, Pa Hsi Mi'ler (Basmıllar). Uygurlar, Ku Li Han ve Chich Ku'lar (kırgızlar) gibi Türk boyları tanıtılmaktadır.

Yeni ve Eski T'ang Hanedanı Yıllıklarında Uygurlarla ilgili kayıtlar oldukça geniş olmasına rağmen, T'ung Tien'de Uygurlara sadece bir sayfa kaydın ayrılmış olması dikkat çekicidir. Diğer taraftan Pu Ku'lar, A Polar, Basmıllar ve Ku Li Hanlar ile ilgili T'ung Tien'de özel kısımlar yer alırken, bu boylar hakkında Eski ve Yeni T'ang Hanedanı Yıllıklarındaki bilgiler özel bölümler halinde olmayıp, dağınık bir şekilde bulunmaktadır.

Ülkemizde Orta Asya Türk tarihi ile meşgul olup da kaynak dili Çince olan tarihçiler, Çin kaynaklarındaki Türk tarihine ilişkin kayıtların sadece kendilerini ilgilendiren kısımlarını kullanarak araştırmalarını yapmaktadırlar. Oysa. gerek resmi Çin yıllıklarında ve gerekse özel Çin tarih kitaplarında Orta Asya Türklerinin siyasi ve kültür tarihlerine dair oldukça fazla miktarda kayıt bulunmaktadır. Üstelik bunların hiç

birisi sistematik bir biçimde dilimize çevriyip, diğer Türk tarihçi ve araştırmacıların istifadelerine henüz sunulmamıştır. Burada çalışma konusu yaptığımız T'img Tien'de yer alan Türk tarihinin çeşitli devirlerini kapsayan kısımlarının çevrilmesi kültür tarihimiz açısından son derece faydalı olacaktır. Bu sayede T'img Tien'de yer alan Türk tarihi ile ilgili bilgiler, resmi Çin yihklanndaki ve diğer dillerde yazılmış kayıtlarla karşılaştırma olanağı ortaya çıkacaktır. Böylelikle Orta Asya Türk tarihçiliği alanında önemli bir görev yerine getirilmiş olacaktır.

MAKRİZİ'NİN KİTÂB ES- SULÛK'UNDAKİ OSMANLILAR İLE İLGİLİ KAYITLAR

Cüneyt KANAT*

Şüphesiz Osmanlı dönemine ait, Türkçe olarak yazılmış olan yerli kaynakların dışında, yabancı dilde yazılmış birçok değerli ve önemli bilgileri iltiva eden kaynaklar mevcuttur. Yabancı dilde yazılmış olan bu kaynaklar arasında, Arapça olanlar da büyük önem taşımaktadır. Ancak, özellikle Anadolu'daki Türk tarihi ile ilgili kayıtların bulunduğu bu kaynakların büyük bölümü, Türkçe'ye çevrilmemiş ve araştırmacıların istifadesine sunulamamıştır. Osmanlı Devleti hakkında Memlûk kaynaklarında çeşitli bilgiler ve kayıtlar bulunmaktadır. İşte bu kayıtlar günümüz tarihçileri için her zaman kullanışlı ve orijinal olma özelliği korumuştur. Bu kaynakların büyük bir bölümü, içinde bulunduğumuz yüzyıl içerisinde neşredilmiştir. Bunların en önemlilerinden birisi de, içinde bulunduğumuz yüzyılda neşredilmiş olan, Makrîzî'nin Kitâb es-Sulûk li-Ma'rîlel Düvel el-Mulûk isimli eseridir¹. Arapça olarak yazılmış olan bu dönemdeki kaynaklar içerisinde bulunan kendi tarihimize ilgili bilgiler, tarihçiler tarafından zaman zaman bölümler halinde, bazen de bir kaynağın tamamen taranıp tüm kayıtların ayıklanarak tercüme edilmesi şeklinde, Arapça bilmeyen tarihçilerin de istifadesine sunulmuştur. Bizim bu çalışmadan amacımız da; Makrîzî'nin Kitâb es-Sulûk'unda

* Yrd. Doç. Dr. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

¹ Eserin kullandığımız baskılan şunlardır; Takiy ed-Dîn Ahmed b. Ali el-Makrîzî, *Kilâb es-Sulûk li-Ma'rîfet Düve' el-Mulâk*, C. 141. neşr; Muhammed Mustafa Ziyade, Kahire C. 1-1/2 1956, C. 1-3 1970 ikinci baskı, C. II-1/2 1941, C. II-3 1958, C. 111-IV, neşr; Saîd Abdültettah •Aşîr, Kahire 1971-72.

² Özellikle Memlûk devri Arapça kaynaklarında bulunan Anadolu ve Osmanlılar ile ilgili kayıtları bir kısmı bazı araştırmacılar tarafından Türkçe'ye kazandırılmıştır. Bu türden şu ana kadar yapılmış olan çalışmalar ise şunlardır; Şevkiye İnalçık, "İbn-i Hacer'de Osmanlılara Dair Haberler", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. VI. S. 3, Ankara 1948, ss. 189-195; Aynı yazar aynı makale II, C. VI, S. 4, ss. 349-359; Aynı yazar aynı makale III, C. VI, S. 5, ss. 517-529; Kazım Yaşar Koprman. *el- 'Aytut'nin 'Ikâu'U Cuman 'ında XV. Yüzyıla Ait Anadolu Tarihi İle İlgili Kayıtlar*, basılmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1971; Kazım Yaşar Koprman, "İkdu'l-Cumâivda Karanı an -Oğullarına Dair Kayıtlar", *Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı*, izmir 1999, ss. 43-54. Bunların dışında bizim yüksek lisans tezi olarak yaptığımız bir çalışmamız var ki, biz bu yazıyı o çalışmanın bir bölümünü tekrar gözden geçirip kullanarak hazırladık. Bkz. Cüneyt Kanat, *Makrîzî'nin Kitâb es-Sulûk'unda Osmanlılar, Karamanoğulları ve Batı*

bulunan ve taraflınızdan Türkçe'ye çevrilmiş olan Osmanlılar ile ilgili kayıtların, bilim adanılan tarafından kolaylıkla kullanılabilmesini sağlamaktır.

Makrîzî'nin bir Memlûk tarihçisi olması ve bahsedilen eserinde özellikle Memlûk Devleti tarihini yazmak istemesi sebebiyle, eserindeki meselelerin büyük bir bölümünü Memlûk Devleti'ni yakından ilgilendiren olaylar meydana getirmektedir. Ancak muhakkak ki bu devletin komşularıyla olan ilişkilerine de büyük ölçüde yer verilmiştir. Özellikle Osmanlı Devleti'nin Ankara savaşıdan sonra fetret devrini atlattığı güçlü bir devlet olmaya başlaması ile, iki devlet arasındaki ilişkiler artmış ve Makrîzî de eserinde bu hadiselerle yer vermiştir. Fakat bunların yanısıra müellif, Osmanlı Devleti'ni ilgilendiren bazı önemli olayları da göz ardı etmemiştir ki bunlara en güzel örnek ayrıntılı olarak anlattığı Ankara savaşı olmalıdır.

766 (1364-1365) yılında Kahirede doğup 27 Ramazan 845 (9 Şubat 1442) tarihinde vefat eden Makrîzî'nin³ en önemli eserlerinden birisi olan Kitâb es-Sulûk, Mısır'ın Arap fethinden kendi zamanına kadar olan ve Mısır'da kurulmuş olan iki devlet yani; Eyyübîler ve M emlâkler devletlerinin tarihini ihtiva eder. Bahsedilen eserden bizim Türkçe'ye çevirdiğimiz kayıtlar ise, hem müellifin yaşadığı döneme ait olması hem de Osmanlı Devleti'nin erken dönemine tekabül etmesi açısından büyük önem taşımaktadır.

Kullandığımız metinlerin Türkçe'ye çevirisi esnasında bazen güçlüklerle karşılaştık. Bunun en önemli sebeplerinden birisi ise eserin bundan altı yüzyıl önceki Arapça ile yazılmış olmasıydı. Bu sebeple cümleler içerisinde bazen ortaya çıkan kopuklukları [] kare parantez içerisinde yaptığımız ilaveler ile tamamlamaya çalıştık. Yine Türkçe'ye girmiş ve halen kullanılan istihlamları da aynen yazdık ve Arapça asıllarını da () normal parantez içerisinde verdik. Ayrıca metinler içerisinde geçen, özellikle Türkçe isimlerin okunmasında zorluklarla karşılaştık. Bunun sebeplerinden en önemlisi de herhalde eserin müellifi olan Makrîzî'nin Türkçe bilmemesi ve Türkçe isimleri zaman zaman farklı şekillerde yazması idi. Bahsedilen ve çözmekte sıkıntı çektiğimiz bazı isimlerin okunuşunda emin olamadığımız zaman ise ismin arkasına koyduğumuz soru işaretiyle (?) bunu belirtmeyi uygun gördük.

Müellifin kullandığımız eserinde hadiseler yıl yıl ve yıllar da ay ay olmak kaydıyla anlatılmaktadır. Bu sebeple biz de yaptığımız çevirilerde bu kronolojik sırayı koruduk ve metinleri aynı şekilde sırası ile vermeye çalıştık. Buna bağlı olarak ekte verdiğimiz Arapça metinleri de aynı sıraya göre dizdik.

Anadolu Beylikleri ile ilgili Kayıtlar, basılmamış yüksek lisans tezi, E. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1991.

³ Memlûk Devri müelliflerinden olan Makrîzî'nin hayatı ve eserleri ile ilgili geniş bilgi için bkz; Muhammed Mustafa Ziyâde, "Makrîzî ve Çağdaşları", çev. Cüneyt Kanat, *Tarih İncelemeleri Dergisi*. S. VIÜ, İzmir 1993, s. 221-227; Saîd Abdulfettah 'Aşur, "Edva' Cedide ala el-Muverrih Ahmed b. Ali el-Makrîm ve KitâbStihi", *Âlem el-Fikr*, Kuveyt 1983. S. II. s. 455-457.

C. ili, s. 574, y. 760h./1358-59⁴.

Osmanlı sultanı İbn Osman'ın⁵ elçileri geldi ve Mevred el-Cebs⁶ yoluyla büyük meydana indirildiler,

C. m, s. 749, y. 793h./1390-91.

Haberci geldi ve Osmanlı sultanı Hondgâr Ebu Yezid⁷ b. Osman'ın KayserTye geldiğini ve orayı aldığını bildirdi.

C. IH, s. 763, y. 794h./1391-92.

Bu ayda (Rebi'ül-Ewel=Ocak-Şubal 1392)⁸ Emîr Hasan el-Gecgenî(?), Hondgâr Bayezid b. Osman için [hazırlanmış olan] armağan ile birlikte Anadolu (Rûmf memleketine gitti.

C. IH, s. 790, y. 795h./1392-93.

Bu ayda (Zilkâ'de=Eylül-Ekin 1393) Osmanlı sultanı Bayezid Beg¹⁰ b. Murad Beg b. Osman'ın elçileri Emir Hüsameddîn Hasan el-Gecgenî ile beraber geldiler, Yanlarında içlerinden birisi beyaz bir Atmaca olan değerli hediyeler vardı. Elçiler İbn Osman'ın hastalığının tedavisi için Kahire tabiblerinden birinin hazırlanmasını istediler ve tabib Şemseddîn Mıhanîmed b. Muhammed es-Sagîr tayin edildi. Yolculuğa hazırlandı ve O'na İbn Osman'ın ihtiyaç duyduğu ilaçlar verildi.

⁴ Daha önce 1 noiu notta verilmiş olan kullandığımı/ eserin tam künyesi bundan böyle aynen veya kısaltılmış olarak tekrar edilmeyip, yalnızca aynı eserden alınıp çevrilmiş olan metinlerin cildi: C, sayfası: s ve yılı: y olarak kısaltılmış şekliyle birbirinden bağımsız olan her metnin başında verilecektir.

⁵ Makrîzî, eserinde Osmanlı sultanlarından bahsederken genellikle ya Bursa Meliki ya da Rûm Meliki veya Rûm Hâkimi tabirlerini kullanıyor. Biz metinler arasında bütünlüğün sanlaması için bundan böyle bu ifadelerin, geçtiği yerde Osmanlı sultanı tabirini kullanacağız.

⁶ Nâşir metinde kelimeyi cebs olarak okumuş, ancak kelimeyle ilgili verdiği notta bu kelimenin başka yazmalarda ceşş olarak geçtiğim de belirtmiştir, Bkz. Makrîzî, *Sulak*, C. III, s. 357, not 3.

⁷ Bayezid isim Makrîzî tarafından değişik yerlerde "Yezid" olarak yazılıp kullanılmıştır.

⁸ Müellif, genellikle paragraf başlarında veya yeni bir meseleyi anlatmaya başlarken, "bu yılda" yada "bu ayda" diye söze başlıyor, ay ve yılı belirtmiyor. Ancak, biz daha önceki sahifelerden kastedilen ayı bulup parantez içerisinde gösteriyoruz.

⁹ Makrîzî, eserinde Anadolu ile ilgili bahislerde "Rûm" kelimesini kullanmış ve bununla Anadolu'yu kastetmiştir. Bu sebeple bundan böyle bu kelimenin geçtiği yerlerde Anadolu tabirini kullanacağız. Rûm ifadesi ile Anadolu'nun kastedilmediği diğer Memlûk devri müelliflerinde de görülür. Bkz. Mustafa Çuhadar, "tbı Tagribirdüm Hayatı ve Eserleri", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 3, Kayseri 1989. s. 364.

¹⁰ Müellif zaman zaman "Beg" unvanını y ile yazılmış şekliyle "Beyk" olarak bazen de y kullanmadan "Beg" biçiminde yazmıştır. Biz yine metinlerde bütünlük olması için bundan böyle bu kelime geçtiğinde "Beg" olarak yazacağız.

C. III, s. 813, y. 796h./1393-94.

Bu ayda (Cemâdi'cl-EweI=Marl-Nisai 1394) Osmanlı sultanı İbn Osman'ın elçileri Kahire'ye geldi.

C. m, s. 817, y. 796h./1393-94.

Sultan'a [yani Memlûk Hükümdarı Berkûk'a] yardım için ikiyüz bin¹¹ hazırlanmış olan İbn Osman'ın elçileri geldi. İbn Osman'a güvnebilmesi için gelecek olan cevabı beklemektedir.

C. III, s. 865, y. 798h./1395-96.

Osmanlı sultanı Hondgâr Ebû Bayezid b. Mırad Beg b. Osman'ın elçisi Hanefî fakih Sefer Şah, Cemâdi'el-Evvel (=Şubat -Mart 1396) ayında Kahire'de vefat etti.

C. III, s. 873-74, y. 799/1396-97.

Ayın oundokuzunda (Rebi'ül-Ewel=21 Aralık 1396) Anadolu memleketinden Tolu min Ali Şalı geldi. Hondgâr İbn Osman'a bir mektup ile gitmişti. O'nun el-Akiros¹² muharebesini ye bu muharebede zafer ve ganimetler elde ettiğini, sayısız canlıları öldürdüğünü, Şemseddin Muhammed b. el-Cezerî'nin¹³ İbn Osman'a ulaştığını ve sultanın kendisine mulîşem ikramlarda bulunarak gündelik yüzelli altın dirhem bağladığım haber verdi.

O'nunla ilgili haber şöyle idi; Kahire'den kaçtığı zaman İbn Osman'a katılmak istediği için İskenderiye'den gemiye binip üç günde Antakya'ya vardı. O, Dimaşk'ta Anadolu halkından olan ve Hacı Mü'min diye tanınan bir adama dersler okutmuştu. Bu kişi sonra İbn Osman'ın en büyük dostlarından biri oldu. Antakya valisi O'na ikramda bulundu ve İbn Osman'ın Anadolu'da bulunan ve Pay-ı tahtı olan Bursa'ya gönderdi. Bursa halkı O'nu karşıladı ve İbn Osman'ın huzuruna çıktı. [Sultan] O'na zikredilen ücreti verdi, dokuz tane at ile köle ve cariyeler sundu ve ikramda bulundu. Bundan sonra O, büyüklerden sayıldı.

¹¹ Burada bahsedilen ikiyüz binin ne olduğu, ytni para mı yoksa asker mi olduğu belliülmemiş, yalnızca rakam verilmiştir.

¹² Burada geçen isim, el-Ekros veya cl-Akiros olarak okunabilir. İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Balıkesir'in pek yakınında eski adı Akiros veya Akiraus olan bir şehir bulunmuştur" demekte ve kelimeyi bu şekilde yazmaktadır. Bkz *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara 1984. s. 97.

¹³ Arapça metnin aslında, bahsedilen şahsın ismi yazılırken muhtemelen baskı hatası olarak Cezeri deki Cim hailininin noktası düşmüştür.

Yine vezir Taceddîn Abdurrahim b. Ebu Şakir'in Dimaşk'tan kaçtığı ve Beyrut'tan İbn Osman'ın yanına gittiği¹⁴, [sultanın] O'na ikramda bulunduğu ve günlük elli dirhem bağladığı haberi geldi.

C. III, s. 879, y. 799İ1./1396-97.

Bu ayın yirmiüçünde (Şaban=22 Mayıs 1397) Osmanlı sultam İbn Osman'ın elçileri Bulak¹⁵ sahiline geldiler. Onları hacib, Sultan'ın atlan ile bu allara binsinler ve kendileri için hazırlanan eve gidebilsinler diye karşıladı.

Ayın yedisinde (Ramazan=4 Haziran) tbn Osman'm elçileri kendileriyle gönderilen armağanları [Sultan'a] verdiler.

C. III, s. 906, y. 800h./1397-98.

Bu ayda (Zilka'de=Temmuz-Ağustos 1398) Sivas hâkimi Kadı Burhaneddîn ile Türkmenler'den İbn Bozdoğan'ın evlatlarının muharebe ettikleri haberi geldi. Yapılan savaşta Kadı Burhaneddîn öldürüldü, yerine oğlu geçti ve Türkmenlerin Sivas'ta oturmalarını yasakladı. Babası ile ilgili haberler şöyleydi; Osman b. Kara Yülük et-Türkmanî O'na muhalefet etti ve O'na her zaman verdiği armağanları göndermedi. Kadı Burhaneddîn ise O'nu önemsemedi. Çünkü. O önemli emirlerden değildi. Kara Yülük, Amasya ile Erzincan'a gelip giderdi. Bir gün Sivas'ın yakınından bir yaylaya gidiyordu. Oradan geçerken Kadı Burhaneddîn'İN de orada olduğunu duyunca bu dunundan çok rahatsız oldu ve acale ile atına binerek askerlerinin başına geçip O'nu yakalamak üzere harekete geçti. Gece olurken Kara Yülük maiyeti ile O'na saldırdı ve Kadı Burhaneddîn'i eliyle yakaladı, sonra da öldürdü ve Sivas'ı kuşattı. Sivas halkı da buna şiddetle savaşarak karşı koydu ve bu durumu Bayezid b. Osman'a, onlara [yardıma] gelsin diye yazdılar. [Osmanlı sultanı da] onlara doğru yola koyuldu. Kara Yülük bunun üzerine Azerbaycan'da bulunan Timurlenk'in yanına gitti ve orada O'nun maiyyetinde kaldı.

C.III, s. 965, y. 801h./1398-99.

Bu ayda (Şewâl=Haziran-Temmuz) Osmanlı sultanı Bayezid b. Osman'ın Şam¹⁶ memleketinden geçmek üzere hareket ettiği ve Acem ülkesi hakimi Timurlenk'in Hind memleketlerini ele geçirdiği haberi geldi.

¹⁴ Burada gitti anlamındaki fiil muhtemelen yanlış olarak sat ile yazılmıştır, ancak biz onu sin ile yazılmış kabul edip öyle tercüme ettik.

¹⁵ Bulak, Kahirede Nü kıyısındaki gezinti yerlerinden birisidir. Bkz. Kazım Yaşar Koprıman, *Mısır Memlüklere Tarihi*, Ankara 1989, s. 221.

¹⁶ Burada Şam isminden kastedilen yer; O dönemdeki Suriye bölgesidir. Bugünkü Şam şehri ise daha önce geçmiş olduğu üzere Dimaşk ismiyle anılmıştır.

C. III, s. 971, y. 801İ1./1398-99.

[Zilhicce'nİN] onüçünde (-16 Ağustos 1399) Osmanlı sultanı İbn Osman'ın Elbistan'ı (Ablastin)¹⁷ aldığı ve sonra Suriye bölgesine doğru yürümeye niyetlendiği haberi geldi. Emirler, kadılar ve devletin üsl yöneticileri ayın onbeşinde (18 Ağustos) sultanın sarayına çağrıldılar. Onlara, Osmanlı sultanı İbn Osman'ın kardeşini¹⁸ asker ile gönderdiğini ve O'mm Malatya ile Elbistan'ı aldığını, Sadaka b. Sûlî'nin O'ndan kaçtığını ve Zilka'denin yirmisekizinde (=1 Ağustos) şehir teslim alındıktan sonra da Darend'e'yi kuşattığım içeren nâmeler okundu. Orada bulunanlar O'na karşı savaşmak üzere ittifak edip dağıldılar. Daha sonra Sultan'm memlûkları bu haberlerin doğruluğunu inkar edip "bu bizi Kahire'den çıkarmak için bir hiledir" dediler ve haberin doğruluğunu araştırmak üzere Emîr Ahur¹⁹ Sudun et-Tayyûfi görevlendirdiler.

C, III, s. 972, y. 801h./1398-99.

J5V ayoir ^ühtcc^/tgusrtıff-^ılâi' iSfff £krair el-Tayyar; haberlerin araştırılması için posta (berid) atıyla gitti ve ayın yirmisinde (Zilhicce-23 Ağustos 1399) Dimaşk'a girdi. Bunu üzerine. Sultan'ını Suriye birliklerine, İbn Osman'ın memleketine sefer hazırlığının emri çıkarılıp ilan edildi ve sonra Sudun et-Tayyâr Haleb'e doğru yöneldi.

C. III, s. 979, y. 802h./1399-1400.

İbn Osman'ın Malatya'ya gittiği orayı kuşattığı ve orada ez-Zâhiriyye [Memlûklarından]²⁰ Çomak'm²¹ bulunduğu, ayrıca Suriye'deki aşiretler arasında fitne ve harplerin olduğu ve binlerce insanın katledildiği haberleri geldi.

Yine İbn Osman ile ilgili olarak gelen haberler şunlardı: Sivas hâkimi Kadı Burhaneddîn katledildiği zaman Sivas halkı Bayezid b. Osman'ı yardıma çağırıldı ve O

¹⁷ Urfah Mathieu ve diğer Ermeni müverrihlerin Ablusta, Süryani Mihaîl'in Ablustayn. Abu'l-Farae'm Ablastin, Yûkût Hamavi'nin AbîLislayn, 'Aynî'nin ve diğer Memlûk müverrihlerinin Ablustayn, Selçuklular tarihine dair eserler yazan müellifler ile XIV. ve XV. asırlardaki kan müverrihlerinin Abustan şekil ve telifu ile yazdıkları bu ismin XVI. asırdan itibaren, İbn İyâs hariç diğer bütün müellifler tarafından Ablistan veya Elbistan şeklinde yazıldığı görülmektedir. Bkz. M. Halil Yinanç, "Elbistan", / A., C. IV, s. 223. Makrîzî de kullandığımız eserinde bu ismi zaman zaman Abustan veya Ablustayn olarak yazıyor. Fakat bazan doğru şekliyle Elbistan olarak da yazmıştır.

¹⁸ Metinde Osmanlı sultanının kardeşi diye verilen isim lam olarak okunamamış ve böyle bir şahıs lesbil edilememiştir.

¹⁹ Sultanın veya büyük emirlerin ahularından sorumlu olan görevlidir. Bu kişi Yüzler Emîri rütbesinde olup üç tane Tablhane Emîri ile çok sayıda Onlar Emîri kendisine yardımcı olurdu. Bkz. Kazım Yaşar Kopruman, Mısır Memlûkleri Tarihi, s. 34.

²⁰ Ez-Zâhiriyye Memlûkları, yani el-Me'fik ez-Zâhir Rerkûk'un satın alıp azad ettiği memlûklar.

²¹ Çomak isminin okunuşuyla ilgili olarak bkz. .I. Sarrvaet, "Noms et Suniems de Mamelouks", *Journal Asiatiq_ue*, 1950, 238, s. 47.

da süratle çok sayıdaki askeriyle birlikte oraya gitti, Sivas'ı aldı. Orada oğlu Seltan'ın²² bırakıp Erzincan'a gitti. Bunun üzerine Erzincan hâkiminin oğlu Tuhr, Timurlenk'e kaçtı. İbn Osman O'nun malını aldı ve haremindeki kadınları kendi devlet adamlarına verdi, sonra memleketine döndü.

C. III, s. 1027, y. 803h./1400-01.

[Mımarciyün] altısında (=27 Ağustos) Timurlenk'in Dimaşk'tan Sivas'a indiği ve Sivas'ı alarak Süleyman b. Bayezid'in halkının büyük bir bölümünü katlettiği. Kara Yusuf b. Kara Muhammed'in, Anadolu memleketinden Bursa yönünde olduğu haberi berid yoluyla geldi.

[Muharrem] dokuzunda (=31 Aralık) İbn Osman'ın elçileri geldi, getirdikleri mektuplara cevaplar yazıldı ve geri gönderildiler.

C. III, s. 1031, y. 803İ./1400-01.

Bu ayda (Rebi'ül-Ewel=Ekim-Kasım 1400) önceki yıl Irak'a da gelmiş olan Timur'un elçisi, şeyhler, kadılar ve emîrler için olan beraberindeki mektupla geldi. [Mektubun içeriği şuydu;] O Rahbe'de elçilerini katledenlerden intikam almak istiyordu. Ancak sonra [insanlarını Hiudislanda fesatlıkla ilgili olarak yaptıkları kendisine bildirildiğinde Hindistan'a döndü ve Allah'ta O'nu onlara karşı muzaffer kıldı. Ez-Zâhir [Berkük'ım]²³ ölümü O'na bildirildiğinde ise geri döndü ve Kerec'e saldırdı. Daha sonra ise delikanlı olan Bayezid b. Osman'ın terbiyesizliği anlatılınca O'na bir ders vermeye niyetlendi, Sivas'ta ve memleketinin diğer yerlerinde duyduklarınızı yaptı.

C. UI, s. 1056, y. 803U./1400-01.

Aydın (Receb=Şubat-Mart 1401) sonunda İbn Osman'ın Anadolu memleketinden Kay seriye ulaştığı haberi geldi.

C. III, s. 1069, y. 803h./1400-01.

Bu ayda (Zillicce=Temmuz-Ağustos 1401) Osmanlı sultan İbn Osman'ın elçileri armağanlar ile geldiler. Bu armağanların içerisinde; On köle, on at, on parça yünden örülmüş elbise, gümüş kadehler ile aralarında tabaklar ve bunun ben./cri şeyler olan on parça gümüş vardı. Ayrıca emîrler için de çok sayıda armağanlar

²² Makrîzî burada Süleyman ismini Seltan şeklinde yazmıştır, fakat yine muhtelif yerlerde aynı isim Süleyman olarak ta geçmektedir.

²³ Memlûk Devleti'nde kendisinin de mensup olduğu Çerkezler'i iş başına getirmeğe muvaffak olan Berkük'un 741 (=1340-1341) yılında doğduğu kabul edilmektedir. İlk sultanlığı ise 1382 yılı başlarında olmuştur. İkinci sultanlığı da 1390 yılında gerçekleşmiştir. Berkük'un ölüm tarihi olarak da 801 yılı Şevvali'nin 15. Cuma gecesi (=20 Haziran 1399) kabul edilir. Daha geniş bilgi için bkz. M. C. Şhabeddin Tekindağ, *Berkük Devrinde Memlûk Sultanlığı*, İstanbul 1961, s. 41-42.

bulunmaktaydı. Daha sonra ayın yirmisinde (=1 Ağustos) O'ndan gelen mektup okundu.

C. III, s. 1091-1092, y. 805h71402-03.

Doğu Meliki zatım Timur Kerim (Güregen) ile Osmanlı sultanı Hondgâr Bayezid b. Murad b. Osman'ın vakıası bu ayda (Muharrem=Ağustos-Eylül) idi. Bu hadise özet olarak şöyleydi; O [Timur] Irak'tan Anadolu memleketine doğru gitti. İbn Osman da askerlerini Akşehir -yani beyaz şelür- kentinde istihdam etti. Atlı askerlerinin adedi yediyüzbine, yaya askerlerinin adedi ise üçyüzbine ulaşıyordu. Tatbikat gününde ortaya çıkan izdihamdan yinnibeş asker ayaklar altında ezilerek öldü. [Bayezid] yaklaşık olarak onbeş gün sonra O'nımla karşılaşmayı istediği için gitti. Timurlenk O'nu kandırmak için şöyle bir haber gönderdi; "Sen Allah yolunda cihad yapan bir insansın, benim istediğim seninle savaşmak değil, ben senden yalnızca Osmanlı memleketindeki babanın ve dedenin toprakları ile yetinmeni istiyorum ve benim amacım Anadolu Emiri Sultan Ebu Saîd'in zamanındaki Emir Eretüa'nın topraklarını almaktır". Buna aldanan İbn Osman barış yapmaya meyletti ve Timurlenk'in Kemah'a gidip oranın hâlisini katlettiği, namuslarına el uzatıp her yeri harap ettiği haberi kendisine gelinceye dek de bu aldatmacayı hissetmedi, İbn Osman, Timurlenk'in kendisini aldattığını anladığı zaman O'nun yakınına kadar gitti. Timurlenk de O'nu yanıltıp geri çekildi. Bayezid ise O'nun kendisinden korktuğunu zannetti. Timurlenk Bayezid'm arkasından ve O'nun farkedemeyeceği bir yoldan Anadolu memleketinde sekiz gün yolculuk yaptıktan sonra Amûriyye'ye -bu gün orası için Engüriyye denir- ulaştı ve orayı kuşatarak ateşe verdi. Bu haber İbn Osman'a bildirildiğinde hemen harekete geçerek birlikleri ile yola çıktı ve sekiz gün sonra oraya ulaştı. Fakat oraya geldiğinde askerleri darmadağınk., alları ise telef olmuştu. Kendisi de çok yorgun düşmüştü. İbn Osman, oraya ulaştığında Timurlenk O'nun ve askerlerinin yorgunluktan bitkin bir halde olduğunu öğrendiği zaman O'nımla savaşmamak için hiç bir sebep göremedi ve Muharrem ayının birinci gününde (1 Ağustos Salı) alma binerek savaşmak üzere harekete geçti ve ayın beşinde Pazar günü (=5 Ağustos Cumartesi) sabahın ilk saatlerinden akşam saatlerine dek iki ordu harp etti. O sırada Timurlenk de yüksek bir yerden askerlerini düzenleyerek kontrol ediyordu. Anlatılanlara göre her iki ordudan da seksen bin kişi öldürülünceye dek aynı yerde savaşıldı ve bu esnada Timurlenk'in askerlerine karşı galip olan taraf Osmanlılar idi. Günün son saatlerinde Timurlenk bir tuzak hazırladı, bunlar yaklaşık yüzbin askerdî. Emîr Süleyman b. Bayezid b. Osman'ın askerlerinin büyük bir bölümü çarpışma esnasında kırıldı ve askerlerinin geriye kalan üçte biriyle babasına katıldı, böylece Meynene²⁴ ortaya çıktı ve Kalb'in²⁵ üstüne doğru yöneldi. Bunun üzerine Emîr Süleyman yaklaşık yüzbin askeriyle birlikte payitaht olan Bursa'ya doğru kaçtı. Timurlenk'in askerleri, İbn Osman'ın bulunduğu yeri ve beraberindekileri çember içine aldılar ve O'nu esir ederek Timurlenk'in huzuruna

²⁴ Meymene, Arapça bir kelime olup, ordunun sağ tarafındaki kuvvetlere verilen isimdir. Bkz. Corci Zeydan, *İslam Medeniyeti Tarihi*, C. I, İstanbul 1976, s. 265.

²⁵ Kalb Arapça bir kelimedir ve ordunun ortasındaki yani merkezdeki ana kuvvetlere verilen isimdir. Bkz. İsmet Kayaoğlu, *İslam Kurumları Tarihi*, Ankara 1980, s. 57.

getirdiler. Bu sırada İbn Osman'ın askerleri bölünmüş ve tamamen parçalanmıştı. Eğer gece olmasaydı, Timurlenk'in askerleri onlardan hiçbirini sağ bırakmayacaktı. İbn Osman Timur'a getirildiği zaman O'nu ayakta tuttu ve azarladı, sonra da ilgililere teslim etti. Ertesi günü. Timur mağlup olan orduyu takip etmeleri için askerlerini gönderdi ve sonra O'na yaklaşık olarak üçbin yaralı getirildi. Timur'un taraftarları Anadolu memleketine dağılarak her tarafı yağmaladılar. İnsanlara çeşitli işkenceler yaparak onları esir ettiler ve öldürdüler. Bursayı'da yaktılar. Bu altı ay boyunca böyle devam etti. Emîr Süleyman b. Bayezid b. Osman Bizans (KostanUniyyc) topraklarına geçti.

C, III, s. 1109, y. 8051/71402-03.

Osmanlı sultanı Hondgâr Bayezid b. el-Emîr Murad b. el-Enîr Orhan b. el-Emîr Osman, Zilka'de ayında (=Mayıs-Haziran 1403) Timurlenk'in yanında esir olduğu halde vefat etti.

C.IV.s. 142, y. 813h./1410-II.

Bu ayda (Cemadi'el-Evvel=Eylül) Emîr Süleyman b. Hondgât Bayezid b. Murad b. Orhan b. Osman, kardeşi Musa Çelebi ile yaptığı savaşta, O'nu hezimete uğrattı. Musa Eflak'a kaçtı. Sonra Süleyman O'mı kuşattı. Bu sırada kardeşlen Güreşçi²⁵ Bursa'da oturuyordu.

²⁶ Makrîzî tarafından muhtelif yerlerde zaman zaman Kirişçi, bazen de Muhammed Güreşçi olarak verilen isimden Emîr Süleyman ve Musa Çelebi'nin kardeşi Mehmet Çelebi kastedilmektedir. Bkz. İ. H. Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 20. Yukarıda geçen Kirişçi veya Güreşçi olarak okunmaya müsait olan kelime İ. H. Uzunçarşılı tarafından Anadolu beylikleri isimli kitabında (s. 20 not. 1) Kirişçi, diğer taraftan başka bir eserinde yine Makrîzî'den yaptığı alıntılarda Güreşçi olarak okunmuştur. Bkz. İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. I. Ankara 1982, s. 353, 357. Bütün bunların yanı sıra Uzunçarşılı. *İslâm Ansiklopedisi* Mehmed I. Maddesinde Kirişçi veya Güreşçi lakabı ile ilgili olarak aynen şu bilgileri vermektedir; "Arap ve Bizans tarihçileri Çelebi Melmed'e Kirişçi lakabını vermektedirler (İbn Tagribirdi, al-Manhal al-Sâtl, Nuruosmaiye Kulüp., nr. 3429, var. 249 ve al-Nucûm al-Zâhira, s. 550 ve Vaciz al-Kalâm, Zehcî Zeyli, Köprülü Kutup., nr. 1189. s. 89 ve Sina at al-İnşâ Bibi. Nat., Arapça yazm. Nr. 4439, s. 128'de •Sultan Çelebi diye ma'ruf ve Kirişçi lakabı ile mülekkab Mehmed bey' iki unvan ile beraber ve Makrîzî, Ayasofya nüshası, nr. 3376'da 813-814, 818-819 vekayü arasında ve Phrantz.es. Bonnlab., s. 85). Arap müverrihleri hükümdar olmadan evvel giriş ile boğulmak istenmiş olduğunu ve Bizans tarihçileri de kardeşlerinden korkarak, yay yapan bir kirişçinin yanında çirak olduğunu yazıyorlar. Sonradan bir çok garp müverrihleri de Çelebi Mehmed "i Kiri lakabı ile zikretmişlerdir. (Gibbons, Türkçe trc. Ragib Hulusi, s. 26.). Bu lakabın doğrusunun onun mücadeleleri dolayısı ile "Güreşçi" demek olduğu ve yukarıda gösterildiği gibi, bir lakabın da Sultan Çelebi veya Çelebi sultan olduğu anlaşılmalıdır (bu hususta bkz. Tahrir defteri, nr. 453, s. 50; Neşri, Tarih, nşr. T.T.K., s. 350)". Biz bu iki tür okunuş şekline, Makrîzî genellikle kef harfinin üzerine ötre koyarak Güreşçi biçiminde yazdığından ve metinler arasında bütünlüğü sağlamak için Güreşçi'yi tercih ediyor ve o şekliyle kullanıyoruz.

C. rv, s. 159, y. 813Ü./1410-11.

Emîr Süleyman b. Osman'ın, kardeşi Çelebiyi [Musa Çelebi] Eflak ülkesinde muhasara ettiği ve yine kardeşi Muhammed Güreşçi'nin [Meluned Çelebi] Anadolu memleketine oğlu Murat'ı vali tayin ettiği. İbn Karamarın, İbn Genniyatım memleketini muhasara ederek yaktığı ve İbn Dulkadir'in de Elbistan da ziraatı men ettiği haberleri geldi.

C.IV.s. 162,y. 813İl./1410-11.

Bu ayda (Zilka'de=Şubat-Mart) Osmanlı sultanının elçileri Haleb'e geldi.

C. IV, s. 171, y. 813h./1410-11.

E mir Süleyman b. Bayezid b. Osman öldürüldü. Kardeşi Musa Anadolu ülkesine (el-Cezire er-Rûmiyye) ve civarına hakim oldu. Muhammed b. Osman Rumca'da Bursa denilen Yeşil Köy'e ve civarına hakim oldu.

C. IV, s. 173, y. 814h./1411-12.

Karaman hâkimi el-Emîr Nâsireddîn Muhammed b. el-Emîr Alaaddin b. Karaman ve Ucât sahibi el-Emîr Musa Çelebi b. el-Emîr Bayezid b. Murad Han İbn Orhan (Azman)²⁷ b. Osmancık [idi.]

C. IV, s. 179, y. 814h./1411-12.

-Bursa hâkimi olan- Musa Çelebi b. Bayezid b. Osman'ın, kardeşi Süleyman'ı katlettiği ve bütün topraklarını aldığı sonra da diğer kardeşi Güreşçi'nin üzejine doğru yürümeye niyetlendiği haberi geldi.

C. IV, s. 190, y. 814h./1411-12.

Bu ayda (Şaban=Kasım-Aralık) Güreşçi b. Bayezid b. Murad b. Orhan b. Osmancık ile kardeşi Musa Çelebi arasında anlaşmazlık çıktı ve Muhammed Güreşçi. kardeşi Musa Çelebi'y° Bizans (Kostantiniyye) topraklarında yenildi.

C. IV, s. 200,y. 814h./1411-12.

Bu yılda Emîr Musa b. Osman İstanbul'u (Kostantiniyye) kuşattı ve oradan bir çok memleketi feth ederek bol miktarda ganimet ele geçirdi ve Hıristiyan birliğini bozdu.

²⁷ Burada her zaman Osman'dan önce Orhan diye geçen isim herhalde basım hatası sonucunda Azman olarak yazılmıştır.

C. IV, s. 204 y. 815h./1412-13.

Anadolu Memleketi'nin geri kalan kısmının sultanı el-Emîr Musa Çelebi b. Bayezid Hondgâr b. Murad Han b, Orhan b. Osmancık idi.

C. IV, s. 253, y. 815h./1412-13.

Bu yılda Emîr Musa b. Osman Hristiyanlar'm ülkesine girdi, oraları yaktı, esir aldı ve (tir çok şey] ele geçirdi. Sonra döndüğünde İstanbul hâkimiyle [Manuel İL Palaiologos], kardeşi Muhammed b. Osmairm kendisine karşı olduklarını gördü. Emirler de O'mı destekledi. [Böylece] onların arasında büyük harpler oldu.

C. IV, s. 275, y. 816İ1./1413-14.

Bu yılda Emîr Muhammed b. Osman kardeşi Musa'yı katlettikten sonra Bursa'ya sahip oldu. Yine aynı yılda Emîr Muluunmed b. Karaman Bursa şehrine saldırdı ve orayı yakarak kalesini kuşattı ve hatta az kalsın ele geçirecekti. [Fakat] Emîr Musa'ma katledildiği kendisine bildirildiğinde memleketine gitti,

C. IV, s. 299, y. 818İ1./1415-16.

Osmanlı sultanı Muhammed Güreşçi b. Hondgâr Bayezid b. Murad Han b. Orhan b. Osmancık idi. O, Emîr Muhammed Beg b. Karaman'i [ele geçirmek] istediği için Bizans (Kostanüm'yye) topraklarından dönmüştü. Bunun üzerine Karamanoğulları devletinin idarecileri ('Ayañ) de O'na kaçmıştı. İbn Karaman ise [bu sırada] el-Versak²⁸ topraklarına sığındı ve kendini orada savundu²⁰.

C. IV, s. 310, y. -818h./1415-16.

Muhammed Beg Güreşçi b. Osman'ın Konya hâkimi Muhammed b. Karaman ile savaştığı, O "mı yendiği ve İbn Karaman'm elinde yalnızca Konyanın kaldığı, geri kalan topraklarının çoğunu ise Muhammed Güreşçi b. Osman'ın aldığı haberi geldi.

C. IV, s. 339, y. 818h./1415-16.

Bu yılda Mustafa b. Osman İstanbul'dan Eflak'a geçti ve Muhammed Güreşçi bundan rahatsız oldu.

²⁸ Versak, Türk oymaklarından birisinin ismidir. Bkz. Faruk Sümer, *Oğuzlar*, İstanbul; 1980, s. fi 14.

²³ t. H. Uzunçarşılı, kitabında Karaman sererini anlatırken yukarıdaki bölümü Makrîzî'den aynen alıp tercüme ederek kullanmıştır. Ayrıca, Karaman seferinin TSFuoini takvimlerde 817,818 ve 819 senelerinde (1414-1416) (Nur-ı Osmaniye nüshası ve Osman Turan neşri olan ve T. T. K. tarafından bastırılan takvim s. 20 ve 56) olduğunun görüldüğünü belirtmiştir. Bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*. C. I, s. 353.

C. IV, s. 366, y. 819h./1416-17.

Bu ayda (Şaban=Eylül-Ekim) Bursa hâkimi Süleyman b. Bayezid b. Osman'ın armağanları geldi. O'nun elçisi misafir evine (Dâr ed-Diyâfe) yerleştirildi. Sonra armağanları kabul edildi ve O'na armağan hıazırlanması için emir çıkarıldı.

C. IV, s. 369, y. 819h./141fi-17.

Bu ayda (Şevval-Kasım-Aralık) Osmanlı sultanı Muhammed Güreşçi b. Bayezid b. Osman, Kastamonu Hâkimi İsfendiyar b. Bayezid ile savaşmak üzere harekele geçti ve O'nu Sinop adasında³⁰, aralarında kendi ismine hutbe okutacağı ve para bastıracağına dair anlaşma oluncaya dek kuşatma altında tuttu ve daha sonra serbest bıraktı³¹. İsfendiyâr Kastamonu'ya döndüğünde, Muhammed Güreşçi adına hutbe okuttu. Fakat veziri Hondsalâr Ali kendisi için inşa edilen camide Onun ismine hutbe okunmasına muvafakat etmedi. Böylece o camide İsfendiyâr adına hutbe okundu, geri kalan camilerde ise Muhammed Güreşçi adına hutbe okundu ki bu durum -yani aynı anda aynı şehirde iki sultan adına hutbe okutulması - çok garip idi.

C. IV, s. 375, y. 819h./1416-17.

Bu yılda İbn Osman ile Hıristiyanlar arasında büyük harpler oldu, Hıristiyanlar [İbn Osman'ın] oniki gemisini ele geçirdiler ve Müslümanlardan dörtbin kişi öldürdüler.

C. IV, s. 384-385. y. 820İ1./1417-18.

Bu ayın dördünde (Safer=23 Mart) Sultan [Şeyh el-Mahmüdi] Kahire dışından, geri kalan askerler ile Suriye'ye doğru yola çıktı. O'nunla birlikte halife, başkadılar, (Kudâl el-Kudâl)³² ve içinde bulunduğumuz yılda gelen elçiler, yani, Kara Yusuf'un elçisi, Süleyman b. Osman'ın elçisi, Erzincan hâkimi Pir Ömer'in ve İbn Ramazan'ın elçisi vardı.

C. JV.S.403, y. 820İ1./1417-18.

Sultan, [Muhammed b. Karaman'm elçileri arasında bulunan kadı] Muslihîddîn'i emretti. O'da geldi. Sultanla konuştu ve O'na Osmanlı sultam Süleyman b. Bayezid b. Osman'ın mektubunu takdim etti.

³¹¹ Makrîzî, aslında bir yarını ada olan Sinob'u burada Sinob adası olarak ifade etmiştir.

³¹ İ. H. Uzunçarşılı, eserinin Candar Beyleri ile münasebet bölümünde yukarıdaki metni Makrîzî'den çevirerek kullanmış ve bu muharebe ile ilgili Osmanlı tarihlerinde herhangi bir bilgiye rastlanmadığını belirtmiştir. Bkz. *Osmanlı Tarihi*. C. I, s. 357.

² Fâümîler ile Eyyûbîler'ini bir çok teşkilatına varis olan Meirdüklerde en yüksek dinî sîfata sahip olan ve şer'i kaza ile hukuki işlere bakan Kadı el-Kudât, Dâr el-Adl'de örfî kazaya memur Bacibler'in yanında, mezhebi ile alakalı davaları ru'yet etmek suretiyle, hal-ı fasl ederdi. Bkz. Şehabeddin Takındağ, *a.g.e.*, s. 147.

C. IV, s. 431, y. 820h./1417-18.

Bu yılda Osmanlı sultanı İbn Osman, Konya'ya saldırdı ve Muhammed b. Karaman'ı kuşattı. Fakat Onu ve askerlerim neredeyse yok edecek çok şiddetli bir sel felaketine inanız kaldıkları için şehri terk etti.

C. IV, s. 490, y. 822h./1419.

Anadolu memleketinde güneşin tutulduğu günde [meydana gelen] şiddetli zelzele ile ilgili haberler geldi. Zelzelenin şiddetinden Erzincan (Erzcnkan) şehrinin yansı ve çok sayıda insan helak oldu. Yine Bizans (Kostanüniyye) binalarından bir çoğu yıkıldı. İbn Osman da Bursa'da yeni bir saray ve bir kaç dükkan inşa ettirmişti. Fakat bunlar ve çevresindekiler de yıkıldı. Ayrıca hiçbirisi sağ kalmayacak şekilde bir çok canlı da yok oldu. Avrupa (Frenk) ülkelerinden olan Giril (Akıtuş) ve Venedik'te (el-Bundrikiyye) veba salgını o kadar yayıldı ki iki [şehir] boşaldı. Avrupalıların Osmanlı sultanı İbn Osman ile savaşmak için bir araya geldiklerinin haberi geldi.

C. IV, s. 519, y. 823h./1420.

Errîr Kockâr³³ el-Kerdemî. Osmanlı sultan İbn Osman'a gitmek üzere elçi olarak hazırlandı. Götüreceği mektup İbn Karaman'm yakalanması ve tutuklanması [ile ilgili mevzuları] içeriyordu.

C. IV, s. 522, y. 823h./1420.

Bu ayın yirmi seki zinde (Safer=15 Mart) Dâr el-Adi'deki Eyvan'da huzura kabul gerçekleşti ve Osmanlı sultanı Muhammed Güreççi b. Osman'ın elçileri ve hediyeleri takdim edildiler,

C. IV, s. 524, y. 823h./1420.

[Sultan] bu ayın yedisinde (Rabi'ül-Ewel= 23 Mart) Peşembeyi Cuma'ya bağlayan gecede adet olduğu üzere peygamberin doğum yıldönümü do)ayısı ile tören düzenledi. Devlet adamlarının., ilim adamlarının, kadınların, emirlerin. İbn Osman'ın elçilerinin. İbn FenarTnin hazır bulunduğu muazzam bir geceydi.

C. IV, s. 548, y. 824İ1./1421.

Osmanlı sultanı, Muhammed Güreççi b. Hondgâr Bayezid b. Osman idi.

C. IV, s. 599, y. 824İ1./1421.

Osmanlı sultanı Gıyaseddîn Ebif 1-Feth Muhammed Güreççi b. Bayezid b. Murad b. Orhan b. Osman, Bursa'da vefat etti. Kendisinden sonraki Osmanlı sultanı ise oğlu

³³ Koçkar isminin okunuşuyla ilgili bfcz. J. Sauvaget *a.g.im.* s. 52.

Hongâr Murad Çelebi (Şelebi)³⁴ Muhammed Güreşçi b. Bayezîd Hondgâr oldu. Bu da Receb ayında C=Temmuz-Ağustos) idi.

C. IV, s. 625, y. 825hV 1421-22.

Bu ayda (Zilhicce=Kasım-Aralık) Bursa şelûnün yakınında iki kale halkı arasında çarpışmalar oldu. Bu kalelerden birisi Anadolu ülkesi Müslümanlarına diğeri de Hırisüyanlara ait idi. Çarpışmalar günlerce, hatta bazı geceler bile sürdü ve bazen Hıristiyan kalesinden gelen bağışmalar Müslümanların yüreklerini hoptatacak şekildeydi. Müslümanlar bir sabah uyandıklarında Hıristiyan kalesindeki bütün insanların ve hayvanlarını helali olduğunu gördüler ve kaledeki herşeyi kolaylıkla teslim aldılar.

C. IV, s. 625-626, y. 825h./1421-22.

Murad b. Muhammed Güreşçi b. Osman, Receb ayında (=Haziran-Temmuz) Bursa'dan İstanbul'a -yani Kostantiniyye'ye- gitmek üzere yola çıkıp Şaban ayının ilk günü (=21 Temmuz 1422) oraya ulaştı ve oradaki ağaçların büyük bölümünü kesti. Sonra şehre yiyecek girmesini tamamen menetti. Ramazan ayının üçünde Cuma günü (=21 Ağustos Cuma 1422) günü olan çarpışma dışında herhangi bir olay olmadı. Bu çarpışma şehir halkı ile hücum edenler arasında çok şiddetli bir şekilde sürdü. Tam bu sırada Muhammed Beg b. Karamanın memleketinde olan kardeşi Mustafa geldi. Sonra Murad'ın askerleri O'na muhalefet etti ve onlar yüzellibi kişiden azala azala yaklaşık yirmibü kişi kaldılar. Mustafa İstanbul'a iltica etti. Murad, Yaklaşık bir ay daha orada kaldı ve [daha sonra] askerlerinin kendisine muhalefet etmesinden dolayı aciz duruma düştü³⁵.

C. IV, s. 634, y. 826h./1422-23.

Bu ayda (RebiHil-Ahir^Mart-Nisan) Mustafa b. Osman İstanbul'dan İznik'e geçti ve orayı bir müddet kuşattıktan sonra ele geçirdi. [Bunun üzerine] kardeşi Murad

³⁴ Arap alfabesinde ç harfi olmadığı için bu isini Makrîzî tarafından Şelebi şeklinde yazılmıştır.
³⁵ İstanbul'un I). Murad tarafından kuşatılmasını anlattın yukarıdaki metin, İ. H. Uzunçarşılı tarafından eserinin "İstanbul'un Muhasarası" isimli bölümünde ayrıntılı oUtrak biraz farklı bir şekilde anlatılmaktadır. Bu metinle ilgili olarak bizim için önemli olan Uzunçarşılı'nın aynı sayının 2 numaralı notunda yazdıklarıdır; "İstanbul'un II. Murad tarafından yapılan bu muhasarası hakkında bizim tarihlerimizdeki bilgi, Küçük Mustafa Çelebi vakıası içinde yarı satırdan ibare olup bu hususta Rûm ve ve ecnebi tarihlerinde malumat vardır." Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi isimli eserinde Makrîzî'nin Kitâb es-Sulûk'unu kaynak olarak kullanmış ve zaman zaman alınlar yapmıştır. Ancak her nasılsa yukarıda tercüme ederek verdiğimiz İstanbul'un kuşatılması ile ilgili bölümü gözden kaçırmış ve yukarıdaki notta da belirttiği gibi bizim Uzunçarşılı'de ayrıntılı bilgi olmadığından Rûm ve ecnebi tarihlerinden faydalanmıştır. Bizim yukarıda verdiğimiz metin ise Uzunçarşılı'nın Rûm ve ecnebi tarihlerinden faydalanarak yazdığı söylediği bölümle bazı küçük ayrıntılar hariç olmak kaydıyla büyük oranda benzerlik göstermektedir. Bkz. İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. I, s. 389-390.

askerleriyle O'mm üzerine yürüdü. O'nunla savaştı ve savaşı kazanarak [Mustafa'yı] öldürdü. Sonra Bursa'ya döndü- Böylece bu meseleden kurtulmuş oldu.

C. IV, s. 656, y. 827h./1423-24.

Bu ayın yirmialtısmda (Muharrem=30 Aralık) Bursa hükümdarı Murad b. Osman'ın elçileri armağanlar ile birlikte geldi.

C. IV, s. 747-748, y. 830İ1./1426-27.

Bu ayda (Şcwal=Tcmmuz> Ağustos) Anadolu ülkesinden Bursa hükümdarı Murad b. Muhammed b. Güreşçi b. Bayezıd b. Osman'ın, Ankeros³⁶ -Hıristiyan Rûmlar'dan bir grup- muharebesi için asker topladığı ve savaştığı sonra askerlerinden bir çoğunun öldürüldüğü ve hezimete uğradığı haberi geldi.

C. IV, s. 776, y. 831İ1./1427-28.

Bu ayın yirmidokuzunda (Cemadi"el-Âlür=25 Nisan) Bursa'daki Osmanlı sultanı Murad Bcg b. Güreşçi Muhammed b. Bayezıd'm elçileri mektup ve armağanlar ile birlikte geldiler. Sultan, askerlerine, O'ulan karşılamarını emrederek, buraya gelmelerinden dolayı törenler tertip etti. Osmanlı Melikleri [şehzadeleri] ile ilgili haberler geldi; Osmanlı sultanı Hondgâr Bayezıd b. Murad b. Osman geride dört erkek evlat bırakmıştı. Bunlarda en büyüğü Süleyman olmak üzere Muhammed, İsa ve Musa'dır. Süleyman sultan oldu ve İstanbul (Kostantmiyye) topraklannda.ii Edime ve Gelibolu'ya yerleşti. Kardeşi İsa ise Bursa şehrinde ikamet etti, daha sonra savaştılar ve İsa öldürüldü. Süleyman, babasının memleketine sahip çıktı. [Bunun sonucunda] kardeşi Musa Süleyman'ın üzerine yürüdü ve O'nunla savaştı. Süleyman öldürüldü. Süleyman'dan sonra, Musa Edirne topraklarına hâkim oldu. Bursa'ya yerleşmiş olan kardeşi Muhammed Güreşçi'yle savaştı ve bu savaşta Musa öldürüldü. Muhammed Güreşçi ölünceye dek Osmanlı sultanı olarak kaldı ve O'ndan sonra yerine oğlu Murad Beg b. Muhammed Güreşçi geçti.

C. IV, s. 821-822, y. 833h./1429-30.

Anadolu ülkesinden Bursa şetirinde veba salgınının kötü bir şekilde olduğu ve hergün ölenlerin sayısının binbeşyüz kişiyi aşığı haberi geldi.

C.TV, s. 880. y.836h./U32-33.

[Bu yıl] Osmanlı sultanı Murad b. Muhammed Güreşçi b. Osman idi.

³⁶ Bu kelime muhtemelen daha önce geçen Akiros isminin faiklî şekilde yazılmış şeklidir. Bu kelimenin okunuşu ile ilgili olanık bkz. not. 12.

C. IV, s. 957, y. 839h./1435-36.

İskender b. Kara Yusuf Akşehir'e indi. Akşehir valisi O'nun hizmetine girdi. Fakat sonra Ahmet Cuki'ye (?), İskender'in kendisiyle birlikte olduğunu bilsin diye gizlice haber gönderdi. Bunun üzerine İskender hiç bir şeyin farkına varmadı ve askerlerin ani baskım ile [karşılaştı]. Ancak beraberindeki bir grupla kaçabildi. Cuki O'nunla birlikte olan her şeyi ganimet olarak aldı ve döndü. İskender. Osmanlı sultanı Murad b. Muhammed Güreşçi b. Osman'a gitmek istediği için ona doğru yöneldi. Tokat'a ulaştığında oranın hâkimi Erkoç, İskender'in geldiğini öğrendi diye Murad'a durumu bildirdi. Bunun üzerine [Osmanlı sultanı] O'na çok sayıda elbiseler, cariyeler, köleler, hayvanlar ve onbin dinar gönderdi. Tskender ve beraberindekiler İse Tokat'a çok kötü muamele yaparak orayı harab ederek her şeyi çaldılar. Neticede Erkoç ile İskender arasında tartışmalar olduğu için Erkoç Murad'a mektup yazıp ülkesindeki tahribatı ve hırsızlıkları O'na bildirmek zorunda kaldı. Bu [haber Murad'a] çok dokundu ve hediyelerin geri gönderilmesi için emir verdi. [Sonra] asker göndererek İbn Karaman ile diğerlerine İskender'e karşı savaşılması ve O'nun oradan uzaklaştırılması için mektup yazdı. Sonuçta İskender Fırat ülkelerine doğru giderek, onlardan kaçtı.

C. TV, s. 959, y. 839İl./1435-36,

Bu ayda (Rebrül-Evvel=Eylül-Ekim) Anadolu memleketinden Bursa şehrinde veba salgınının arttığı, şehirde ve civarında yaklaşık dört ay devam ettiği haberi geldi.

C. IV, s. 991, y. 840h./1436-37.

Anadolu memleketinin Müslüman hükümdarı, Bursa ve Gelibolu hâkimi Hondgâr Murad b. Muhammed b. Güreççi b. Yıldırım Bayezid b. Murad b. Orhan b. Erden Ali b. Osman b. Süleyman b. Osman idi.

C. IV, s. 997-998, y. 840ı71436-37.

Bu ayın beşinci günü, Pazar'ı Pazartesiye bağlayan gecede. (Rebi'ül-Evvel=7 Eylül Pazartesi) Kal'al ül-Cebel'de ikamet ediyor olan Süleyman b, Orhan Beg b. Muhammed Güreşçi b. Osman ve kız kardeşi Şehzade ve beraberindekiler kayboldular. Bu. Sullan [Barsbay'ın] oğlu el-Cemâf'nin hizmetinde bulunan Süleymandı. O'nunla ilgili haber şöyle idi; Anadolu memleketinden Bursa ve diğer yerlerin sahibi olan Osmanlı sultanı Murad b. Güreşçi, kardeşi Orhan Beg'i yakaladı ve gözlerine mil çekerek O'nu bir müddet hapsedti. Hapishanedeyken O'nun hizmetinde bulunan kölelerinden birisinin ismi Doğan'di. O gizlice hapishaneye [Orhan] için tebdil-i kıyafet içinde bir carie soku. [Bu carie] Orhan'dan bu çocuğu ve diğerini [Dünyaya gelirdi]. Köle, Orhan ölünceye dek bu çocukları sır olarak sakladı. [Ve sonra] bu köle ismi Süleyman ve kardeşi Şehzade olan bu İki çocuğu ve annelerini alarak Haleb şehrine kaçtı. Sullan otuzallı [yani 836İl./1432-1433] senesinde Haleb'e gelinceye kadar orada ikamet eltiler. Sonra sultanın huzuruna çıkarıldılar. Sultan onlara ihsanda bulundu ve Haleb kalesine yerleştirdi. Sultan onları sonra Kahire'ye gönderdi. [Kahire'de] onları Kal'at ül-Cebel'de bulunan Kaat'es-Sâhib olarak bilinen yere yerleştirdi. Onlara elbise

verdi ve Kahire'de yürürlükte olan dirhemden her ay yirmiiki bin dirhem **tahsis** etti. Onların Kahire'ye inmesini yasaklamadı. [Bu sırada] Sultan, Süleyman b. Orhan'a oğlu el-Cemâli'ye hizmet etme görevini verdi. Böylece sultanın oğlu ala bindiğinde O da O'nunla biniyordu ve Süleyman'ın gözetimi altında oluyordu. [Hatta] istediği zaman sultanın oğlunun evinde yatabiliyordu. [Bu durum Süleyman ve beraberindekileri kayboluncaya kadar [devam etli]³⁷.

C.IV.s. 1001.y. 840h./1436-37.

Bu ayda (Cemâdi'el-Ewel=Kasım-Arahk) Osmanlı sultanı Murad b. Muhammed Güreşçi b. Bayezid b. Osman'ın elçisi armağanlar ile geldi.

C. IV, s. 1064, y. 841İ1./1437-38.

El-Emîr Süleyman b. Orhan Beg b. Muhammed Güreşçi b. Osman [bu yılda] öldü. Dedesi Muhammed Güreşçi Anadolu memleketinin hükümdarı idi. Amcası Osmanlı sultanı Murad b. Muhammed Güreşçi, babası Orhan Beg'i tutuklatıp O'nu ölünceye dek hapsedmişti. Süleyman doğduktan sonra babasının kölesi O'nun kaçırarak [Memlûk] sultanı el-Eşref Barsbay'a gitti. Barsbay O'na iyi davrandı ve O'nu büyüttü. Sonra babasının kölesi Anadolu memleketine gitmek istediği için O'nu kaçırdı. Fakat Barsbay tarafından yakalandı ve hapsedildi. Barsbay daha sonra O'nu serbest bıraktı ve kız kardeşi Şehzade ile evlendi.

C. IV, s. 1112, y. 842İ1./1438-39.

Bu ayda (Ramazan=Şubat-Mar) İskenderiyeden, Kalalon taifesinin, Anadolu sahillerine ve Suriye sahillerine gitmek için, oniki gemi inşa **ettirdiği** ve Osmanlı sultanı Murad b. Osman'ın yüz gemi inşa ettirdiği haberi geldi.

C. IV, s. 1189, y. 843h./1439-40.

Bu ayın onaltısında (Zilka'de=19 Nisan) Osmanlı sultanı Hondgâr Murad b. Muhammed Güreşçi b. Bayezid b. Osman'ın elçisi geldi.

³⁷ Yukarıda anıttığımız mesele ile ilgili geniş bilgi için bkz. İ. H. Uzunçarşılı, "Memlûk Sultanları Yunma İltica Etmış Olan Osmanlı Hanedanına Mensup Şehzadeler". *Bellekten* C. XVII, S. 68, Ankara 1953, s. 522-529.

Cüneyt Kanat

EK

C. III, s. 574, y. 760h./1358-59.

وقدم سار ابن عثمان ملك برصا، فأنزله بالميدان الكبير نخط موردة
الخبس.

C. III, s. 749, y. 793h./1390-91.

وقدم البريد بنزول خوندكار أنى يزيد بن عثمان ملك الروم إلى قيصرية
وأخذها.

C. ffl, s. 763, y. 794h713yi-92.

وفيه سار الأمير حسن الكججكنى.
أنى يزيد بن عثمان.

C. III, s. 790, y. 795fi./1392-93.

وفيه قدمت رسل أنى يزيد بيك، ابن مراد بيك، بن عثمان، متملك
الروم، مع الأمير حسام الدين حسن الكججكنى، بهدية سنية، منها باز أبيض،
وسأل الرسل تجوين طبيب من أطباء القاهرة إلى ابن عثمان ليداويه من مرض
به
الأد

C. III, s. 813, y. 796h./1393-94.

وفيه سار ÜUx- Ü^P ^i J--j SJAÜH Ji

C. III, s. 817, y. 796h./1393-94.

و
وأنه ينتظن ما يرد عليه ليعتمده.

C. IH, s. 865, y. 798h/1395-96.

ومات النقیه صَنَد شاه الخنئی ، رسول متملك الروم خوند كار أن یزید
ابن مراد بك بن عثمان ، بالقاهرة

C III, s. 873-74, y. 799/1396-97.

وفي تاسع عشر قدم الأمير طولو من على شاه من بلاد الروم ، وقد
توجه فی الرسالة إلى خوند كار ابن عثمان ، وأخبر بأنه واقع الأكروس :
وقدر منهم بقناهم كثيرة : وقتل خلائق لا تحصى ، وأن شمس الدين محمد
ابن الخزرى لحن بأبن عثمان : فبالغ في إكرامه ، وجعل له فی اليوم مائة
وخمسين دراهم نقرة .

وكان من خبره أنه لما فر من القاهرة ركب البحر من الإسكندرية إلى
أنطاكية فی ثلاثة أيام يريد اللحاق بأبن عثمان : X îyl *zi شق القراءات
رجلا من الروم يقال له حاجي مؤمن ، صار من عطاء أصحاب ابن عثمان ،
فأكرمه متوى أنطاكية : وبعث به إلى برصا - دار ملك ابن عثمان - من
بلاد [الروم] : فلقاه أهل برصا ، ودخل على ابن عثمان : فأكرمه وأجرى
عليه المرتب المذكور : وقاد إليه تسعة أروس من الخيل وعدة مماليك وجواري :
وصار يعد من العطاء .

وورد الخبر أيضا بأن الوزير عبد الرحيم بن أبي شاكِر فر من
دمشق : وصار من بيروه i! - Ji عثمان : فأكرمه : وأجرى عليه
فی اليوم خمسين درهما :

C. III, s. 879, y. 799h./1396-97.

وفي ثالث عشرينه قدمت رسل ابن عثمان متملك ال I_M إلى ساحل بولاق
فخرج إليهم الخناجب بالخيول السلطانية حتى ركبوها إلى حين أنزلوا بدار
أعدت .
وفي سابعة قدم رسل ابن عثمان هدية مرسلهم .

C. III, s. 1056, y. 803h./1400-01.

وفي سلخه ورد الخبر بأن ابن عثمان وصل إلى قيصرية ، من بلاد الروم .

C- III, s. 1069, y.803h./1400-01.

وفيه قدم رسل أبي يزيد بن عثمان - ملك الروم - مهدية ، فيها عشرة ممالك ، وعشرة أروس من الخيل ، وعشر قطع من الجوخ ، وثمانان من النضفة . وعشر قطع فضة : ما بين أطباق وغيرها ، وعدة هدايا إلى الأمراء ؛ فقرأ كتابه في العشرين منه .

C. III, s. 1091-1092, y. 805h./1402-03.

وفيه كانت وقعة الطاغية تيمور كركان ملك الشرق مع نخوند كار [ج] . من مراد بن عثمان ملك [الروم] . وملخص ذلك أنه سار من العراق إلى جهة بلاد الروم ؛ فجمع ابن عثمان عساكره وعرضهم على مدينة آقشهر - يعني المدينة البيضا - t-i - J.c - il - JI - u - u . ثم أتته في سنة 805 هـ / 1402-03 م . وألف راجل . ومات وعشرون رجلا . ثم لنتك بخدعه ويقول : أنت رجل مجاهد غازي في سبيل الله ؛ وليس غرضي قدلك ؛ ولكني أريد منك أن تقنع بالبلاد التي كانت مع أبيك وجدك ، وأخذ أنا بلاد الأمير أرطنا أمير الروم أيام السلطان أبي سعيد . فأتخذ لذلك ومال إلى الصلح ؛ فلم يشعر إلا بالخبر قد ورد عليه أن تمرلنتك نزل على كماغ ، وقتل أهلها وسبأهم ؛ وخرّبها . فعلم أنه ما أراد إلا تخادعته . وسار

C IH, s. 1109, y. 805h./1402-03.

[ومات] خوندكار أبو يزيد بن الأمير مراد [ابن] الأمير أوره خان
ابن الأمير عثمان ملك بلاد الروم . وهو في الأمر عند تمرلك في ذي القعدة .

C. IV, s. 142, y. 813tk/1410-II.

وقبه اقتتل أمير سليمان بن خوندكار في . . . * J. ٨١٣
مع أخيه موسى جلي ووزمه ، ففر موسى إلى أطلاق : فحصره سليمان . وكان
أخوهما كرشجي مقيماً برصا :

C.IV,s. 159, y. 813h./1410-U.

وورد الخبر بأن الأمير سلمان بن عثمان حصر أخاه جلي ببلاد أطلاق .
وأن أخاه محمد كرشجي ولى ابنه مراد لبلاد الرومية . وأن ابن قومان حاصر
بلاد ابن كرتيمان وأحرقها . وأن ابن دغاغر منع من الزرع بأبلستين .

C. IV, s. 162, y. 813h./1410-II.

٧٧٦ قدم رسل ابن عثمان متملك الروم إلى حلب .

C.IV.s. 171, y. «13h71410-U.

وقتل الأمير سلمان بن بايزيد بن عثمان : وملك أخوه موسى الجسرية
الريزية وأعمالها . وملك محمد بن عثمان القرية الخضراء وأعمالها ، وهي يقال
لها برصا بالرومية :

C. IV, s. 173, y. 814h71411-12.

و صاحب بلاد قسمرمان الأمير ناصر الدين
و صاحب أجات الأمير موسى جلي بن الأمير أبي يزيد بن مراد خسان
ابن أرمان بن عثمان جلي .

C IV, s. 299, y.818hV1415-16.

وتمتلك الروم محمد كرشجي
ابن خردكازا، از... بيك... اورخان بن عثمان بن علي . وكان قد
عدلي [من] بر قسطنطينية بريد الأمير محمد بك ابن قرمان ، ففر إليه أعيان
دولة ابن قرمان . فلذلك أكثر ! J' s' -' -v s> -1- رسي ، وامتنع بها :

C. IV, s. 31ü, y. 818h71415-16.

وقدم الخبر بأن محمد بك كرشجي بن عثمان حارب [الأمير] محمد
ابن قرمان صاحب قونية -ج- . وأخذ له بلاداً كثيرة . بحيث لم يبق بينه
سوى قونية .

CIV, s. 339, y. 818h./1415-16.

وفيها عدى مصطفى بن عثمان من اسطنبول إلى أطلاق . فاضطرب الأمير
محمد كرشجي .

C. IV, s. 366, y. 819lu/14 İti-17.

C. IV, s. 369, y. 819hJ1416-17.

وعاد اسفنديار إلى قسطنطينية . وخطب باسم محمد كرشجي ،
وزيره خواند سالار على إقامة الخطبة بالجامع الذي أنشأه محمد ، وصار يخطب
فيه باسم ملكه اسفنديار . وخطب اسفنديار في بقية جوامع قسطنطينية باسم
محمد كرشجي . وهذا من غريب ما وقع أن يخطب في مدينة واحدة باسم
ملكين في وقت واحد .

C.IV,s.375,y.819h./1416-17.

J JJ \ I. I*JIP -şty şf^ JHI «W* C/) *y. " ^ ^ ^ V*J
مآلات

C. IV, s. 384-385, y. S20h7i417-18.

في رابعه استقر السلطان بالمسير من ظاهر القاهرة ببقية العساكر
يريد الف.uj 1 *—uj 1 üJJ^i j SUsil âl^i . ومعنه من القصاد الواردین
في السنة الخالصة قاصد قرايرسقف : وقاصد سليمان بن عثمان ، وقاصد
بیر عسمر صاحب أرزنکان . وقاصد ابن رمضان .

C. P/, s. 403, y. H2QhJ1417-18.

و أمر مصالح الدين ، فوج ...
أبي يزيد بن عثمان ، صاحب j—i .

C. IV, s. 431, y. 820h./1417-18.

وفيهما ترك ابن عثمان صاحب برصا على قونيا . وحاصر محمد بن قرمان .
فدمه سيل عظيم . كذا أن هلكه وعساكره . فرحل عنها ،

C. IV, s. 490,y.822h./1419.

وقدم الخبر بخروج زوزله عاصمة بسلاط الروم ، حدثت يوم كدغ
الشمس . حصد منها قنبر نصف مدينة أرزنکان . هلك فيها عظم كثير . وأهدم
من مبان القسطنطينية عني كثير . وكان ابن عثمان قد بنى في برصا قيسارية ،
وعدة حراقت : حصد بها وبما حولها ؛ فهلك خلق كثير . لم يسلم منهم
أحد . وأن الوباء عم أهل إقريطش والبندقية من بلاد الفرنج : حتى خلتنا .
وأن الفرنج قد اجتمعوا لخراب ابن عثمان متملك برصا .

C.rV,s.519,y.823h/1420.

وجہز الأمير قجقار [القردي] رسولاً إلى ابن عثمان ممتلك برصا ، وعلى
يدہ کتاب يتضمن القبض علی ابن قرمان واعتقاله .

C. IV, s. 522, y. 823h/1420.

وفي ثامن عشره محلت i.-^ J'z^Ni JIQJ JUU s-lj; برسل الأمير
محمد کرشچی بن عثمان صاحب برصا رهنديه .

C. IV, s. 524, y. 823h/ 1420.

وفي ليلة الجمعة سابعه عمل [الذوالد] الذ
وحضر الأمراء والنقضاء ومشايخ العلم وأهل الدولة : ورسول ابن عثمان ؛
وابن التمرى . وكان وقتاً جليلاً .

C. IV, s. 548, y. 824h/1421.

ابن خوندکار بايزيد بن مراد بن عثمان .

C. IV, s. 599, y. 824h/1421.

ومات ممتلك بلاد الروم بمدينة برصا ، غياث الدين أبو الفتح محمد
کرشچی بن بايزيد j: مراد بن أرخان بن عثمان . وملك برصا بعده ابنه
خوندکار مراد شای محمد کرشچی بن بايزيد [خوندکار ، وذلك في شهر رجب ؛

C. IV, s. 625, y. 825h71421-22İ

وفيهما كانت حروب بلاد الروم
في أحدهما طائفة من الروم المسلمين
فامتدت الحرب أياماً حتى كان بعض الليال : إذا هم بصيحة من حصن
التصاري : كادت تتخلع منها قلوب المسلمين . فلما أصبحوا إذا بجميع من
في الحصن من التصاري قد هلكوا هم ودوابهم : فقتلوا ما في الحصن
بلا مانع :

C IV, s. 625-626, y. 825hJI 421-22.

وفيهما سار مراد بن محمد كرشجي بن عثمان في شهر رجب من برصا
إلى اصطبلبول - وهي قسطنطينية - ونزل عليها أول شعبان . وقطاع عامة
أشجارها . ومنع عنها الميرة . حتى فرغ شهر رمضان من غير حرب . سوى
مرة واحدة في يوم الجمعة ثالث رمضان . فإنه زحف على المدينة فكان بينه
وبين أهلها حرب شديدة : فتخلى عنه عسكره . وبينها هو في ذلك إذ جاءه
أخوه مصطفى . وكان في ملكة محمد بك بن قرمان : فتفرق عن مراد عسكره ،
وكانوا نحو مائة وخمسين ألفاً . حتى بقي في زهاء عشرين ألفاً . وانسحب مصطفى
إلى اصطبلبول . وواقف مراد نحو شهر . وقد عجز عنه مراد مخالفة [عسكره]
عليه .

C. IV, s. 634, y. 826hJ1422-23.

وفيه عاد مصطفى بن عثمان من اصطبلبول
حاصرها مدة ، فسار إليه أخوه مراد بعساكره وقائمه . فظفر به وقتله ، وعاد
إلى برصا ، وقد صفنا له الخبر .

C. IV, s. 656, y. 827h. 1423-24.

وفي سادس عشر .

C. IV, s. 747-748, y. 830h./1426-27.

في أثناء
صاحب برصا من بلاد الروم ، جمع لخاربة الأتكرس - من طوائف الروم
المتصرة - وواقهم . فقتلوا عدة من عسكره . وهزموه .

C, IV, s. 776, y. 831h/1427-28.

وفي تسع
ابن كرشجي
وأركب العسكر إلى القاهم : ومن خبر ماروك الروم أن خوندكار بايزيد بن مراد
ابن عثمان ترك أربعة أولاد : سلمان وهو أكبرهم ، ومحمدا ، وعيسى ،
وموسى . فقام بالأمر سلمان ، وأقام بهر قسطنطينية في مدينة أدرة وكالي بولي ،
وقام أخوه عيسى بمدينة برصا . وخاربا ، فقتل عيسى ، واستبد سلمان
بمملكة أبيه : فقتل عليه أخوه موسى وخاربه . فقتل سلمان : وملك بعده موسى
بهر أدرة . . وقام برصا أخوه محمد كرشجي وقتله ، فقتل موسى ،
واستبد بالمملكة حتى مات فقام [* . t . ^] : ابنه مراد بك بن محمد كرشجي .

C. IV, s. 821-822, y. 833h./1429-30.

وقدم الخبر بشناعة الطاعون بمدينة برصا من بلاد الروم . وأنه زاد عدد
من يموت بها في كل يوم على ألف وخمسة إنسان .

C. IV, s. 880, y.835t./1432-33.

وملك الروم مراد بن محمد كرشجي بن عثمان .

C. IV, s. 937, y. 839i)71435-36,

وأما اسكندر بن قرا يوسف فإنه نزل [على] آتشهر . فقام متوليا بخدمة ،
وبعث في السير يعرف أحمد جوكي به : فلم يشهر إلا وقد طرقة للعسكر بغتة ،
ففر في جماعة : وغتم جوكي U jIT . * j . jic-j : jT اسكندر . ^ jil «
على ملك الروم مراد بن محمد كرشجي بن عثمان : حتى نزل توقات t i «

حاکمها ارکج إلی مراد ، بعلمه بقدم اسکندر . فجهز له عشرة آلاف دينار ،
 وعدة من الخيل والمماليک والخواری والشباب . هذا وقد عاث اسکندر — هو
 ومن معه — فی معاملة توقات ، ونهبوا وخربوا : فجزت بيته وبين ارکج بسبب
 بیایله من الشهب «^١ Nju. illi . ^٢ ^٣ ^٤ ^٥ ^٦ ^٧ ^٨ ^٩ ^{١٠} ^{١١} ^{١٢} ^{١٣} ^{١٤} ^{١٥} ^{١٦} ^{١٧} ^{١٨} ^{١٩} ^{٢٠} ^{٢١} ^{٢٢} ^{٢٣} ^{٢٤} ^{٢٥} ^{٢٦} ^{٢٧} ^{٢٨} ^{٢٩} ^{٣٠} ^{٣١} ^{٣٢} ^{٣٣} ^{٣٤} ^{٣٥} ^{٣٦} ^{٣٧} ^{٣٨} ^{٣٩} ^{٤٠} ^{٤١} ^{٤٢} ^{٤٣} ^{٤٤} ^{٤٥} ^{٤٦} ^{٤٧} ^{٤٨} ^{٤٩} ^{٥٠} ^{٥١} ^{٥٢} ^{٥٣} ^{٥٤} ^{٥٥} ^{٥٦} ^{٥٧} ^{٥٨} ^{٥٩} ^{٦٠} ^{٦١} ^{٦٢} ^{٦٣} ^{٦٤} ^{٦٥} ^{٦٦} ^{٦٧} ^{٦٨} ^{٦٩} ^{٧٠} ^{٧١} ^{٧٢} ^{٧٣} ^{٧٤} ^{٧٥} ^{٧٦} ^{٧٧} ^{٧٨} ^{٧٩} ^{٨٠} ^{٨١} ^{٨٢} ^{٨٣} ^{٨٤} ^{٨٥} ^{٨٦} ^{٨٧} ^{٨٨} ^{٨٩} ^{٩٠} ^{٩١} ^{٩٢} ^{٩٣} ^{٩٤} ^{٩٥} ^{٩٦} ^{٩٧} ^{٩٨} ^{٩٩} ^{١٠٠} ^{١٠١} ^{١٠٢} ^{١٠٣} ^{١٠٤} ^{١٠٥} ^{١٠٦} ^{١٠٧} ^{١٠٨} ^{١٠٩} ^{١١٠} ^{١١١} ^{١١٢} ^{١١٣} ^{١١٤} ^{١١٥} ^{١١٦} ^{١١٧} ^{١١٨} ^{١١٩} ^{١٢٠} ^{١٢١} ^{١٢٢} ^{١٢٣} ^{١٢٤} ^{١٢٥} ^{١٢٦} ^{١٢٧} ^{١٢٨} ^{١٢٩} ^{١٣٠} ^{١٣١} ^{١٣٢} ^{١٣٣} ^{١٣٤} ^{١٣٥} ^{١٣٦} ^{١٣٧} ^{١٣٨} ^{١٣٩} ^{١٤٠} ^{١٤١} ^{١٤٢} ^{١٤٣} ^{١٤٤} ^{١٤٥} ^{١٤٦} ^{١٤٧} ^{١٤٨} ^{١٤٩} ^{١٥٠} ^{١٥١} ^{١٥٢} ^{١٥٣} ^{١٥٤} ^{١٥٥} ^{١٥٦} ^{١٥٧} ^{١٥٨} ^{١٥٩} ^{١٦٠} ^{١٦١} ^{١٦٢} ^{١٦٣} ^{١٦٤} ^{١٦٥} ^{١٦٦} ^{١٦٧} ^{١٦٨} ^{١٦٩} ^{١٧٠} ^{١٧١} ^{١٧٢} ^{١٧٣} ^{١٧٤} ^{١٧٥} ^{١٧٦} ^{١٧٧} ^{١٧٨} ^{١٧٩} ^{١٨٠} ^{١٨١} ^{١٨٢} ^{١٨٣} ^{١٨٤} ^{١٨٥} ^{١٨٦} ^{١٨٧} ^{١٨٨} ^{١٨٩} ^{١٩٠} ^{١٩١} ^{١٩٢} ^{١٩٣} ^{١٩٤} ^{١٩٥} ^{١٩٦} ^{١٩٧} ^{١٩٨} ^{١٩٩} ^{٢٠٠} ^{٢٠١} ^{٢٠٢} ^{٢٠٣} ^{٢٠٤} ^{٢٠٥} ^{٢٠٦} ^{٢٠٧} ^{٢٠٨} ^{٢٠٩} ^{٢١٠} ^{٢١١} ^{٢١٢} ^{٢١٣} ^{٢١٤} ^{٢١٥} ^{٢١٦} ^{٢١٧} ^{٢١٨} ^{٢١٩} ^{٢٢٠} ^{٢٢١} ^{٢٢٢} ^{٢٢٣} ^{٢٢٤} ^{٢٢٥} ^{٢٢٦} ^{٢٢٧} ^{٢٢٨} ^{٢٢٩} ^{٢٣٠} ^{٢٣١} ^{٢٣٢} ^{٢٣٣} ^{٢٣٤} ^{٢٣٥} ^{٢٣٦} ^{٢٣٧} ^{٢٣٨} ^{٢٣٩} ^{٢٤٠} ^{٢٤١} ^{٢٤٢} ^{٢٤٣} ^{٢٤٤} ^{٢٤٥} ^{٢٤٦} ^{٢٤٧} ^{٢٤٨} ^{٢٤٩} ^{٢٥٠} ^{٢٥١} ^{٢٥٢} ^{٢٥٣} ^{٢٥٤} ^{٢٥٥} ^{٢٥٦} ^{٢٥٧} ^{٢٥٨} ^{٢٥٩} ^{٢٦٠} ^{٢٦١} ^{٢٦٢} ^{٢٦٣} ^{٢٦٤} ^{٢٦٥} ^{٢٦٦} ^{٢٦٧} ^{٢٦٨} ^{٢٦٩} ^{٢٧٠} ^{٢٧١} ^{٢٧٢} ^{٢٧٣} ^{٢٧٤} ^{٢٧٥} ^{٢٧٦} ^{٢٧٧} ^{٢٧٨} ^{٢٧٩} ^{٢٨٠} ^{٢٨١} ^{٢٨٢} ^{٢٨٣} ^{٢٨٤} ^{٢٨٥} ^{٢٨٦} ^{٢٨٧} ^{٢٨٨} ^{٢٨٩} ^{٢٩٠} ^{٢٩١} ^{٢٩٢} ^{٢٩٣} ^{٢٩٤} ^{٢٩٥} ^{٢٩٦} ^{٢٩٧} ^{٢٩٨} ^{٢٩٩} ^{٣٠٠} ^{٣٠١} ^{٣٠٢} ^{٣٠٣} ^{٣٠٤} ^{٣٠٥} ^{٣٠٦} ^{٣٠٧} ^{٣٠٨} ^{٣٠٩} ^{٣١٠} ^{٣١١} ^{٣١٢} ^{٣١٣} ^{٣١٤} ^{٣١٥} ^{٣١٦} ^{٣١٧} ^{٣١٨} ^{٣١٩} ^{٣٢٠} ^{٣٢١} ^{٣٢٢} ^{٣٢٣} ^{٣٢٤} ^{٣٢٥} ^{٣٢٦} ^{٣٢٧} ^{٣٢٨} ^{٣٢٩} ^{٣٣٠} ^{٣٣١} ^{٣٣٢} ^{٣٣٣} ^{٣٣٤} ^{٣٣٥} ^{٣٣٦} ^{٣٣٧} ^{٣٣٨} ^{٣٣٩} ^{٣٤٠} ^{٣٤١} ^{٣٤٢} ^{٣٤٣} ^{٣٤٤} ^{٣٤٥} ^{٣٤٦} ^{٣٤٧} ^{٣٤٨} ^{٣٤٩} ^{٣٥٠} ^{٣٥١} ^{٣٥٢} ^{٣٥٣} ^{٣٥٤} ^{٣٥٥} ^{٣٥٦} ^{٣٥٧} ^{٣٥٨} ^{٣٥٩} ^{٣٦٠} ^{٣٦١} ^{٣٦٢} ^{٣٦٣} ^{٣٦٤} ^{٣٦٥} ^{٣٦٦} ^{٣٦٧} ^{٣٦٨} ^{٣٦٩} ^{٣٧٠} ^{٣٧١} ^{٣٧٢} ^{٣٧٣} ^{٣٧٤} ^{٣٧٥} ^{٣٧٦} ^{٣٧٧} ^{٣٧٨} ^{٣٧٩} ^{٣٨٠} ^{٣٨١} ^{٣٨٢} ^{٣٨٣} ^{٣٨٤} ^{٣٨٥} ^{٣٨٦} ^{٣٨٧} ^{٣٨٨} ^{٣٨٩} ^{٣٩٠} ^{٣٩١} ^{٣٩٢} ^{٣٩٣} ^{٣٩٤} ^{٣٩٥} ^{٣٩٦} ^{٣٩٧} ^{٣٩٨} ^{٣٩٩} ^{٤٠٠} ^{٤٠١} ^{٤٠٢} ^{٤٠٣} ^{٤٠٤} ^{٤٠٥} ^{٤٠٦} ^{٤٠٧} ^{٤٠٨} ^{٤٠٩} ^{٤١٠} ^{٤١١} ^{٤١٢} ^{٤١٣} ^{٤١٤} ^{٤١٥} ^{٤١٦} ^{٤١٧} ^{٤١٨} ^{٤١٩} ^{٤٢٠} ^{٤٢١} ^{٤٢٢} ^{٤٢٣} ^{٤٢٤} ^{٤٢٥} ^{٤٢٦} ^{٤٢٧} ^{٤٢٨} ^{٤٢٩} ^{٤٣٠} ^{٤٣١} ^{٤٣٢} ^{٤٣٣} ^{٤٣٤} ^{٤٣٥} ^{٤٣٦} ^{٤٣٧} ^{٤٣٨} ^{٤٣٩} ^{٤٤٠} ^{٤٤١} ^{٤٤٢} ^{٤٤٣} ^{٤٤٤} ^{٤٤٥} ^{٤٤٦} ^{٤٤٧} ^{٤٤٨} ^{٤٤٩} ^{٤٥٠} ^{٤٥١} ^{٤٥٢} ^{٤٥٣} ^{٤٥٤} ^{٤٥٥} ^{٤٥٦} ^{٤٥٧} ^{٤٥٨} ^{٤٥٩} ^{٤٦٠} ^{٤٦١} ^{٤٦٢} ^{٤٦٣} ^{٤٦٤} ^{٤٦٥} ^{٤٦٦} ^{٤٦٧} ^{٤٦٨} ^{٤٦٩} ^{٤٧٠} ^{٤٧١} ^{٤٧٢} ^{٤٧٣} ^{٤٧٤} ^{٤٧٥} ^{٤٧٦} ^{٤٧٧} ^{٤٧٨} ^{٤٧٩} ^{٤٨٠} ^{٤٨١} ^{٤٨٢} ^{٤٨٣} ^{٤٨٤} ^{٤٨٥} ^{٤٨٦} ^{٤٨٧} ^{٤٨٨} ^{٤٨٩} ^{٤٩٠} ^{٤٩١} ^{٤٩٢} ^{٤٩٣} ^{٤٩٤} ^{٤٩٥} ^{٤٩٦} ^{٤٩٧} ^{٤٩٨} ^{٤٩٩} ^{٥٠٠} ^{٥٠١} ^{٥٠٢} ^{٥٠٣} ^{٥٠٤} ^{٥٠٥} ^{٥٠٦} ^{٥٠٧} ^{٥٠٨} ^{٥٠٩} ^{٥١٠} ^{٥١١} ^{٥١٢} ^{٥١٣} ^{٥١٤} ^{٥١٥} ^{٥١٦} ^{٥١٧} ^{٥١٨} ^{٥١٩} ^{٥٢٠} ^{٥٢١} ^{٥٢٢} ^{٥٢٣} ^{٥٢٤} ^{٥٢٥} ^{٥٢٦} ^{٥٢٧} ^{٥٢٨} ^{٥٢٩} ^{٥٣٠} ^{٥٣١} ^{٥٣٢} ^{٥٣٣} ^{٥٣٤} ^{٥٣٥} ^{٥٣٦} ^{٥٣٧} ^{٥٣٨} ^{٥٣٩} ^{٥٤٠} ^{٥٤١} ^{٥٤٢} ^{٥٤٣} ^{٥٤٤} ^{٥٤٥} ^{٥٤٦} ^{٥٤٧} ^{٥٤٨} ^{٥٤٩} ^{٥٥٠} ^{٥٥١} ^{٥٥٢} ^{٥٥٣} ^{٥٥٤} ^{٥٥٥} ^{٥٥٦} ^{٥٥٧} ^{٥٥٨} ^{٥٥٩} ^{٥٦٠} ^{٥٦١} ^{٥٦٢} ^{٥٦٣} ^{٥٦٤} ^{٥٦٥} ^{٥٦٦} ^{٥٦٧} ^{٥٦٨} ^{٥٦٩} ^{٥٧٠} ^{٥٧١} ^{٥٧٢} ^{٥٧٣} ^{٥٧٤} ^{٥٧٥} ^{٥٧٦} ^{٥٧٧} ^{٥٧٨} ^{٥٧٩} ^{٥٨٠} ^{٥٨١} ^{٥٨٢} ^{٥٨٣} ^{٥٨٤} ^{٥٨٥} ^{٥٨٦} ^{٥٨٧} ^{٥٨٨} ^{٥٨٩} ^{٥٩٠} ^{٥٩١} ^{٥٩٢} ^{٥٩٣} ^{٥٩٤} ^{٥٩٥} ^{٥٩٦} ^{٥٩٧} ^{٥٩٨} ^{٥٩٩} ^{٦٠٠} ^{٦٠١} ^{٦٠٢} ^{٦٠٣} ^{٦٠٤} ^{٦٠٥} ^{٦٠٦} ^{٦٠٧} ^{٦٠٨} ^{٦٠٩} ^{٦١٠} ^{٦١١} ^{٦١٢} ^{٦١٣} ^{٦١٤} ^{٦١٥} ^{٦١٦} ^{٦١٧} ^{٦١٨} ^{٦١٩} ^{٦٢٠} ^{٦٢١} ^{٦٢٢} ^{٦٢٣} ^{٦٢٤} ^{٦٢٥} ^{٦٢٦} ^{٦٢٧} ^{٦٢٨} ^{٦٢٩} ^{٦٣٠} ^{٦٣١} ^{٦٣٢} ^{٦٣٣} ^{٦٣٤} ^{٦٣٥} ^{٦٣٦} ^{٦٣٧} ^{٦٣٨} ^{٦٣٩} ^{٦٤٠} ^{٦٤١} ^{٦٤٢} ^{٦٤٣} ^{٦٤٤} ^{٦٤٥} ^{٦٤٦} ^{٦٤٧} ^{٦٤٨} ^{٦٤٩} ^{٦٥٠} ^{٦٥١} ^{٦٥٢} ^{٦٥٣} ^{٦٥٤} ^{٦٥٥} ^{٦٥٦} ^{٦٥٧} ^{٦٥٨} ^{٦٥٩} ^{٦٦٠} ^{٦٦١} ^{٦٦٢} ^{٦٦٣} ^{٦٦٤} ^{٦٦٥} ^{٦٦٦} ^{٦٦٧} ^{٦٦٨} ^{٦٦٩} ^{٦٧٠} ^{٦٧١} ^{٦٧٢} ^{٦٧٣} ^{٦٧٤} ^{٦٧٥} ^{٦٧٦} ^{٦٧٧} ^{٦٧٨} ^{٦٧٩} ^{٦٨٠} ^{٦٨١} ^{٦٨٢} ^{٦٨٣} ^{٦٨٤} ^{٦٨٥} ^{٦٨٦} ^{٦٨٧} ^{٦٨٨} ^{٦٨٩} ^{٦٩٠} ^{٦٩١} ^{٦٩٢} ^{٦٩٣} ^{٦٩٤} ^{٦٩٥} ^{٦٩٦} ^{٦٩٧} ^{٦٩٨} ^{٦٩٩} ^{٧٠٠} ^{٧٠١} ^{٧٠٢} ^{٧٠٣} ^{٧٠٤} ^{٧٠٥} ^{٧٠٦} ^{٧٠٧} ^{٧٠٨} ^{٧٠٩} ^{٧١٠} ^{٧١١} ^{٧١٢} ^{٧١٣} ^{٧١٤} ^{٧١٥} ^{٧١٦} ^{٧١٧} ^{٧١٨} ^{٧١٩} ^{٧٢٠} ^{٧٢١} ^{٧٢٢} ^{٧٢٣} ^{٧٢٤} ^{٧٢٥} ^{٧٢٦} ^{٧٢٧} ^{٧٢٨} ^{٧٢٩} ^{٧٣٠} ^{٧٣١} ^{٧٣٢} ^{٧٣٣} ^{٧٣٤} ^{٧٣٥} ^{٧٣٦} ^{٧٣٧} ^{٧٣٨} ^{٧٣٩} ^{٧٤٠} ^{٧٤١} ^{٧٤٢} ^{٧٤٣} ^{٧٤٤} ^{٧٤٥} ^{٧٤٦} ^{٧٤٧} ^{٧٤٨} ^{٧٤٩} ^{٧٥٠} ^{٧٥١} ^{٧٥٢} ^{٧٥٣} ^{٧٥٤} ^{٧٥٥} ^{٧٥٦} ^{٧٥٧} ^{٧٥٨} ^{٧٥٩} ^{٧٦٠} ^{٧٦١} ^{٧٦٢} ^{٧٦٣} ^{٧٦٤} ^{٧٦٥} ^{٧٦٦} ^{٧٦٧} ^{٧٦٨} ^{٧٦٩} ^{٧٧٠} ^{٧٧١} ^{٧٧٢} ^{٧٧٣} ^{٧٧٤} ^{٧٧٥} ^{٧٧٦} ^{٧٧٧} ^{٧٧٨} ^{٧٧٩} ^{٧٨٠} ^{٧٨١} ^{٧٨٢} ^{٧٨٣} ^{٧٨٤} ^{٧٨٥} ^{٧٨٦} ^{٧٨٧} ^{٧٨٨} ^{٧٨٩} ^{٧٩٠} ^{٧٩١} ^{٧٩٢} ^{٧٩٣} ^{٧٩٤} ^{٧٩٥} ^{٧٩٦} ^{٧٩٧} ^{٧٩٨} ^{٧٩٩} ^{٨٠٠} ^{٨٠١} ^{٨٠٢} ^{٨٠٣} ^{٨٠٤} ^{٨٠٥} ^{٨٠٦} ^{٨٠٧} ^{٨٠٨} ^{٨٠٩} ^{٨١٠} ^{٨١١} ^{٨١٢} ^{٨١٣} ^{٨١٤} ^{٨١٥} ^{٨١٦} ^{٨١٧} ^{٨١٨} ^{٨١٩} ^{٨٢٠} ^{٨٢١} ^{٨٢٢} ^{٨٢٣} ^{٨٢٤} ^{٨٢٥} ^{٨٢٦} ^{٨٢٧} ^{٨٢٨} ^{٨٢٩} ^{٨٣٠} ^{٨٣١} ^{٨٣٢} ^{٨٣٣} ^{٨٣٤} ^{٨٣٥} ^{٨٣٦} ^{٨٣٧} ^{٨٣٨} ^{٨٣٩} ^{٨٤٠} ^{٨٤١} ^{٨٤٢} ^{٨٤٣} ^{٨٤٤} ^{٨٤٥} ^{٨٤٦} ^{٨٤٧} ^{٨٤٨} ^{٨٤٩} ^{٨٥٠} ^{٨٥١} ^{٨٥٢} ^{٨٥٣} ^{٨٥٤} ^{٨٥٥} ^{٨٥٦} ^{٨٥٧} ^{٨٥٨} ^{٨٥٩} ^{٨٦٠} ^{٨٦١} ^{٨٦٢} ^{٨٦٣} ^{٨٦٤} ^{٨٦٥} ^{٨٦٦} ^{٨٦٧} ^{٨٦٨} ^{٨٦٩} ^{٨٧٠} ^{٨٧١} ^{٨٧٢} ^{٨٧٣} ^{٨٧٤} ^{٨٧٥} ^{٨٧٦} ^{٨٧٧} ^{٨٧٨} ^{٨٧٩} ^{٨٨٠} ^{٨٨١} ^{٨٨٢} ^{٨٨٣} ^{٨٨٤} ^{٨٨٥} ^{٨٨٦} ^{٨٨٧} ^{٨٨٨} ^{٨٨٩} ^{٨٩٠} ^{٨٩١} ^{٨٩٢} ^{٨٩٣} ^{٨٩٤} ^{٨٩٥} ^{٨٩٦} ^{٨٩٧} ^{٨٩٨} ^{٨٩٩} ^{٩٠٠} ^{٩٠١} ^{٩٠٢} ^{٩٠٣} ^{٩٠٤} ^{٩٠٥} ^{٩٠٦} ^{٩٠٧} ^{٩٠٨} ^{٩٠٩} ^{٩١٠} ^{٩١١} ^{٩١٢} ^{٩١٣} ^{٩١٤} ^{٩١٥} ^{٩١٦} ^{٩١٧} ^{٩١٨} ^{٩١٩} ^{٩٢٠} ^{٩٢١} ^{٩٢٢} ^{٩٢٣} ^{٩٢٤} ^{٩٢٥} ^{٩٢٦} ^{٩٢٧} ^{٩٢٨} ^{٩٢٩} ^{٩٣٠} ^{٩٣١} ^{٩٣٢} ^{٩٣٣} ^{٩٣٤} ^{٩٣٥} ^{٩٣٦} ^{٩٣٧} ^{٩٣٨} ^{٩٣٩} ^{٩٤٠} ^{٩٤١} ^{٩٤٢} ^{٩٤٣} ^{٩٤٤} ^{٩٤٥} ^{٩٤٦} ^{٩٤٧} ^{٩٤٨} ^{٩٤٩} ^{٩٥٠} ^{٩٥١} ^{٩٥٢} ^{٩٥٣} ^{٩٥٤} ^{٩٥٥} ^{٩٥٦} ^{٩٥٧} ^{٩٥٨} ^{٩٥٩} ^{٩٦٠} ^{٩٦١} ^{٩٦٢} ^{٩٦٣} ^{٩٦٤} ^{٩٦٥} ^{٩٦٦} ^{٩٦٧} ^{٩٦٨} ^{٩٦٩} ^{٩٧٠} ^{٩٧١} ^{٩٧٢} ^{٩٧٣} ^{٩٧٤} ^{٩٧٥} ^{٩٧٦} ^{٩٧٧} ^{٩٧٨} ^{٩٧٩} ^{٩٨٠} ^{٩٨١} ^{٩٨٢} ^{٩٨٣} ^{٩٨٤} ^{٩٨٥} ^{٩٨٦} ^{٩٨٧} ^{٩٨٨} ^{٩٨٩} ^{٩٩٠} ^{٩٩١} ^{٩٩٢} ^{٩٩٣} ^{٩٩٤} ^{٩٩٥} ^{٩٩٦} ^{٩٩٧} ^{٩٩٨} ^{٩٩٩} ^{١٠٠٠} ^{١٠٠١} ^{١٠٠٢} ^{١٠٠٣} ^{١٠٠٤} ^{١٠٠٥} ^{١٠٠٦} ^{١٠٠٧} ^{١٠٠٨} ^{١٠٠٩} ^{١٠١٠} ^{١٠١١} ^{١٠١٢} ^{١٠١٣} ^{١٠١٤} ^{١٠١٥} ^{١٠١٦} ^{١٠١٧} ^{١٠١٨} ^{١٠١٩} ^{١٠٢٠} ^{١٠٢١} ^{١٠٢٢} ^{١٠٢٣} ^{١٠٢٤} ^{١٠٢٥} ^{١٠٢٦} ^{١٠٢٧} ^{١٠٢٨}

حلب، وأقادوا V~{~ OiliUI f~^~ [J 1 ~~~^~ ست وثلاثين ، وقف
 يسما إليه ، فأكرمهم وأنزلهم بتلعة حلب ، ثم سيرهم إلى القاهرة وأسكنهم في
 الدار التي كانت قاعة الصاحب من قلعة الحبل . وكساهم ، ورتب لهم في كل شهر
 اثنين وعشرين ألف درهم من معاملة
 القاهرة . وأضاف ، هذا الصبي سليمان بن الجاهلي ، وولده جلال بن جلال ،
 فكان ركب معه إذا ركب ، ويظل بين يديه ، ويبيت - إذا شاء عنده -
 إلى أن فقدوا .

C. IV, s. 1001, y. 840hJ/1436-37.

فيه قدمت رسل مراد بن محمد كرشجي بن بايزيد بن عثمان ملك الروم ،
 بهدية .

C. IV, s. 1064, y. 841h./1437-38.

ومات الأمير سليمان بن أورخان بك بن محمد كرشجي بن عثمان ،
 ملك جده محمد كرشجي بلاد الروم . وقبض عنه مراد بن [محمد]
 كرشجي ملك الروم على أبيه أورخان بك ، وحبسه حتى مات . وقد ولد
 سليمان ففر به *ك V ، حتى قدم على السلطان [الأشرف برسباي]
 فأكرمه وورثه . ثم فر به مملوك أبيه : ريد بلاد الروم ، فقبض عليه [برسباي]
 وحبسه ، [ثم أفرج عنه] ، وتزوج السلطان بأخته شاه زاده .

C. IV, s. U12, y. 842h./1438-39.

وفيه قدم الخبر من الإسكندرية بأن طائفة القطلان عمرووا إني عشر
 غراباً ، لتسير في البحر نحو سواحل التـجـزـيـة - j~z~ . وأن مراد
 ابن عثمان ملك الروم عمر مائة غراب . وأن متملك الكرسي من الفرنج مات .

C. IV, s. 1189, y. 843hJ/ 1439-40.

وفي سادس عشره قدمت
 كرشجي بن بايزيد بن عثمان .

OSMANLI DEVLETİ'NDE MİLLİYETÇİLİK HAREKETLERİ

Turgay UZUN*

1839 Gülhane Hatı-ı Hümayımı ile başlayan Tanzimat'la birlikte İmparatorluk içinde yaşayan gayrimüslim ve Müslümanlar eşit haklara sahip olmuşlardır. Osmanlı devlet adanılan, bu tavizin, geleneksel olarak özerk gayrimüslim cemaatlerin devlete bağlılıklarını artıracak umut etmişlerdir. Oysa Batılı devletler yeniden sağlamlaştırdı klan kapitülasyonlardan hemen yararlanarak, Hıristiyan tüccarları himayelerine alıp vergi bağışıklığı ve yürürlükteki Osmanlı yasalarından korunma güvencesi sağlamışlardır. Tanzimatın özellikle vergi alanındaki merkezileştirici önlemleri, Hıristiyan nüfusun yoğun olduğu Balkan yarımadasında toplumsal huzursuzlukların ve milliyetçi hareketlerin nedenlerinden biri olmuştur. Merkezileşme ve Batılılaşma doğrultusunda atılan adımlar gayrimüslimlerin aksine Müslüman topluluklarda hemen bir ayrılıkçı hareketi doğurmamış, Halifelik kurumu ve İslâmın "bütünleştirici" etkisi milliyetçi hareketlerin gücünü azaltmıştır.

MÜSLÜMAN UNSURLARDA MİLLİYETÇİLİK HAREKETLERİ

Osmanlı İmparatorluğundaki Türk olmayan Müslüman toplulukların çoğunun, toplumsal ve idari yapıdaki birinci sınıf rollerine karşın, idari-askeri yapının çözülmesi ve ülke dışından gelen ideolojik etkiler nedeniyle bir milliyetçi hareketin içinde oldukları görülmektedir. İmparatorluğun birliğini, İslâmi duygularla destekleyerek, Türkler dışındaki Müslüman halklarını milliyetçi hareketlerini engelleme çabaları da işe yaramamış, özellikle Arap ve Arnavut ulusal topluluklarında görüldüğü gibi. İslâm ümmetçiliği, bir Osmanlı kimliğini yaratma projesinde çok az başarılı olmuştur.

* Dr., Muğla Üniversitesi, İİBF, Kamu Yönelimi Bölümü

ARAP BAĞIMSIZLIK HAREKETİNİN GELİŞİMİ

Osmanlı Devleti'nde Müslüman unsurlar içinde on dokuzuncu yüzyıldan itibaren oluşan milliyetçi bağımsızlık hareketleri içinde ilk hareket ve milliyetçi bilinçlenme ilk önce Araplarda ortaya çıkmıştır. Arapça konuşanların bir ulusu oluşturmaları ve bu ulusun bağımsız ve birleşmiş olması gerekliliği ancak yirminci yüzyılda anlaşılır hale gelmiş ve siyasal güç kazanmış olmasına rağmen, bu sürecin başlangıcı daha eskilere gitmektedir. Araplarda ilk milliyetçi hareketler Suriye'de yaşayan Araplar arasında daha çok kültürel ve edebi faaliyetler şeklinde başlamıştır. Arap aydınları Batıdan öğrendikleri milliyetçi düşünceleri gençlere aktararak bu yönde bir hareketin doğmasında önemli rol oynamışlardır. Abdurrahman El Kevakibü Rifat El Tahtavi. Muhaimned Abdül gibi aydınlar Arap milliyetçiliğinin oluşumunda önemli rol oynamışlardır.'

Osmanlı Devleti'nin iktisadi ve askeri alanda gerilemesi ve Batılı devletlerin etkileriyle on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından sonra Vahhabi hareketi, Mehmet Ali Paşa İsyanı ve benzeri hareketler ideolojik bütünlüğün sarsılmasına yol açmıştır.³ Önceleri Osmanlı Devleti içerisinde aynı ümmet toplumuna bağlı olarak yaşayan Müslüman unsurlar, devletin zayıflaması ve bağımsızlıkçı düşüncelerin yaygınlaşması sonucu bu ümmet bağı yerini ulus bilincine bırakmış, Arap milliyetçi hareketi bazen yoğun bir anli-Türk teması doğrultusunda gelişine göstermiştir. Diğer yandan Hıristiyan Arapların da milliyetçi hareket içinde önemli rolü olduğu görülmektedir. Özellikle misyonerlik faaliyetleri Müslüman Arapların Hıristiyanlaşınmasına değil, ulusal bilinçlerinin uyandırılmasına yönelik olarak uygulanmıştır.³

Osmanlı Toplumunda Araplar

Arap topluluğu, Osmanlı imparatorluğu içinde büyük bir nüfusa sahip olmasına karşın, devlet bürokrasisinde çok daha az oranda yer almıştır. Örneğin, 215 Osmanlı sadrazamından hiçbirisi Arap kökenli değildir. 78 Türk ve 31 Arnavut sadrazama karşılık, sadece üç sadrazamın Arap kökenli olma olasılığı vardır. Kaptan-ı Derya'lar içinde Arap olan

yoktur. Başdeğerdarlar arasında bir, reisülkütaplar arasında ise dört Arap vardır. Müslüman Araplar devletin adli yönetiminde geleneksel bir yere sahip olmuş olsalar da, bu dini hiyerarşinin daha üst kademelerinde yine İstanbul'da yetiştirilmiş ve yüksek idari mevkilere bağlı insanlar görev yapmış, Tanzimat la birlikte yasal sistemin giderek laikleştirilmesi ulemanın rolünü de zayıflatmıştır. ⁴ Ancak Osmanlı bürokratik yapısı

¹ İlher Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Arap Milliyetçiliği", *Tanzimatın Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*. Cilt:4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s.1033-34.

² Ortaylı, a.g.m.,s.1Ü33

³ Araplar arasındak Hıristiyan misyonerlerinin faaliyetleri, için bkz. Hısham Sharabi, *Arab Enicdlecuah and the West The Fonnative Years*. Baltimor, 1960.

⁴ Hasan Kayalı, *Jön Türkler ve Araplar Osmanlılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık (1908-1918)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998, s.2!.

çinde etnik grupların temsili noktasında bir kayırmanın veya bir ön yargının varlığından söz etmek güçtür. Nitekim çok değişik etnik gruplardan olan çok sayıda üst düzey kaimi görevlisi devlet örgütü içinde yer alabilmiştir. Kayalı da bu doğrultuda Arapların bürokrasi içinde az sayıda temsil edilmesini, Arap vilayetlerinin İmparatorluğa daha geç katılmış olması, tımar sisteminin Arap toprakları feth edildiğinde, yavaş yavaş işlemez hale gelmiş olmasından dolayı seçkinlerin imparatorlukla bütünleşme yollarından birinin fiilen kapanmış olması, Arap bölgelerinin başkente uzaklığı ve özellikle aşiret bölgelerinde özerk yönetimlerin devanı etmesi gibi tarihsel nedenlere dayandırmaktadır.⁵

Araplar her zaman için istisnâ bir şekilde dillerinin bilincinde olmuşlar ve onunla gurur duymuşlardır. İslâm öncesinde de Arapların bir çeşit ırkçı duygulanımları olduğu görülmemektedir. Osmanlı Devleti içinde yaşayan Arapların peygamber ile aynı soydan gelmeleri ve Kur'an'la aynı dili konuşmaları onlara doğal bir ayrıcalık vermiştir. Araplarda mevcut bulunan kavmiyet bilinci. Arabistan'daki Valmabi Krallığı ve Mehmet Ah Paşa'nın kısa egemenliği Arapların bağımsızlıkçı ve milliyetçi hareketler içine girmelerinde etkili olmuştur. Bu etkilerinde etkisi ile İmparatorluğun Balkanlardaki tebaası arasında milliyetçiliğin yayılmasıyla, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Türkler ve Araplar arasında farklılık bilincinin geliştiği görülmektedir. Bununla beraber, açık bir Arap milliyetçiliği on dokuzuncu yüzyılın sonlarına kadar siyasal hedefleri olan önemli bir hareket olarak ortaya çıkmamıştır. Bu noktaya kadar Arapların eylemleri, padişahı destekleyerek Müslüman unsurun egemenliğini sürdürmek ve hiç bir fark gözetmeksizin bütün tebaaya eşit haklar tanıyan bir anayasal monarşiyi kurmak arasında değişiklik göstermiştir.⁶

Arap Milliyetçiliğiyle İdeolojik Etkiler

Arap milliyetçiliği konusunda yazılmış temel eserlerden olan George Antonius'un "Arap Uyanışı" (The Arab Awakening) adlı eserinde, Arap milliyetçiliğinin başlangıcı on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısı olarak ele alınmaktadır. Antonius. Arap milliyetçiliğinin aşamalı gelişimini, 19 yüzyılın ortalarından Birinci Dünya Savaşına, 1916 yılındaki Arap isyanıyla doruğa ulaşmasına, hatta daha sonrasına kadar götürmektedir.⁷

Arap aydınları arasında da özellikle İmparatorluğun son döneminde kendi geleceklerinin ne olacağı ya da ne olması gerektiğine yönelik tartışmaların yaşandığı görülmektedir. Bu doğrultuda Arap milliyetçiliğini savunan çeşitli dergi ve gazetelerle birlikte bu amacı savunan örgütlerin kurulma süreci yaşanmıştır. Suriye'nin, Mısır'ın ve Lübnan'ın, bağımsızlığı için çalışan örgütlerin ortak amacı, Osmanlı egemenliğinden kurtularak kendi topraklarında bağımsız bir ülke yaratmaktır.

⁵ Kayalı, *a.g.e.* s.22.

⁶ Albert Hourant, *Çağdaş Arap Düşüncesi*, Çev.:Latif Boyacı-Hüseyin Yılmaz, İnsan Yayınları, İstanbul, 1993s.287.

⁷ Kayalı, fl.5.c, s.6.

On dokuzuncu yüzyılın sonlarında ise bazı Arap aydınlar, îslâmi fikirleri farklı bir modernleşmeci tarzda vurgulamaya başlamışlardır. Bu akımın önde gelenlerinden Muhamined Abdülî ve pek çoğu ulemeden olan taraftan, liberal düşüncelerin İslâmla bağdaşabileceği düşüncesine daha sistematik olarak yaklaşmışlardır- Abduh'un İslâmi modernizmi (Selcfiyye), Genç Osmanlı⁸ düşüncesini besleyen benzer toplumsal, ekonomik ve siyasal sıkıntılara tepki olarak gelişmiştir. Selefî modernizm, Tanzimat sonrası dönemde Mısır ve Suriye'de gelişerek Abdülhamid döneminin siyasal ve toplumsal rahatsızlıklarına karşı çıkmış, böylece Abdülhamid'e karşı gelişen Überal hareketin daha sonraki evresiyle kesişmiştir.⁹

Abdülhainid'in iktidara gelmesi ve muhalefete karşı baskıcı bir politika izlemesi, diğer bütün muhalif gruplarda olduğu gibi Arap'lar da yeni bir yapılanmaya gidilmesine yol açmıştır. Padişah'ın özellikle yayın hayatı üzerinde sürdürdüğü sansür ve sürgün politikası, pek çok gazetecinin Avrupa ve Mısır'a gitmesine neden olmuştur. Muhalif aydınların Avrupa başkentlerinde, Paris'te, Londra'da örgütlenmeleri ve muhalif yayınlar çıkarmaları Abdülhamid iktidarına karşı olan Genç Osmanlı hareketi ile başlayan ve Jön Türklerle devam eden muhalefetin güçlenmesini sağlamıştır. Muhalefetin, liberal-nişruü bir rejim isteği ancak Padişahın gücünün azaltılması ile mümkün olabilecektir. Bu nedenle Padişahın sahip olduğu Halifelik makamı muhalefetin önündeki en büyük engel olarak ortaya çıkmıştır.

Muhalefetin Padişahın halifelik makamına olan salüpliğini çürütme stratejisi bir anlamda dinsel bağılıklarla engellenmeye çalışılan Müslüman ayrılıkçı hareketin de işine yaramıştır. Halifelüğün ve "din kardeşliğinin" birleştirici etkisinin azalması özellikle Arap milliyetçi hareketinin belirli bir ivme kazanmasına yol açtığı söylenebilir.

Arap kentlerinde milliyetçi hareket, gerek örgütsel gerekse entelektüel anlamda bir gelişme dönemine girmiştir. Bunlara başta gelen örnek olarak gösterilebilecek olan Suriye'nin bağımsızlığını savunan bir Arap milliyetçisi Butrus el-Bustanî ve onun çıkardığı dergi "ez-Zinan". Osmanlı vatani içinde birlik çağrısı yaparken "Osmanlı bizim vatanımızdır; ancak memleketimiz Suriye'dir" demektedir. 1875'de Bustanî halkasından Hıristiyan Araplar gizli bir dernek kurarak, Suriye'nin Lübnan'la birlikte özerkliğini ve Arapça'nın resmi dil olarak kabul edilmesini istemişlerdir. Suriyeciliğin ilk ve en inanmış taraftarlarından biri olan Bustani, Suriye'nin entegrasyonunun başan olabileceğinin bir anayasal düzenlemeye bağlı olduğuna inanmamıştır.¹⁰ Butrus el Bustani, Rifât Tahtavi. Abdurrahman Kavvakebi gibi Arap aydınlarının tarih yorumları

⁸ Genç Osmanlı hareketi ve Jön Türk hareketinin çoğu zaman birbirini yerine kullanılan terimler olduğu görülmektedir. Ancak Genç Osmanlı hareketi gerek dönemsel gerekse de düşünsel açıdan Jön Türk hareketinden farklılık gösterir Genç Osmanlılar, dönemsel olarak Abdülhamid döneminden önceki bir hareketi ifade etmesine karşın Jön Türk Hareketi Abdülhamid ile aynı dönemi paylaşır.

⁹ Kayalı, *a.g.e.*, s.25.

¹⁰ Kayalı, *a.g.e.*, &A%.

tamamen anti-Türk ve ırkçılığa dayanan bir Arap milliyetçiliği olarak kendisini göstermiştir.¹¹

Diğer bir Suriyeli Arap olan Maninî Buluş Nuceym, Suriye'nin hepsinin bir gün bütünüyle bağımsız olacağını, yazdığı eserlerde vurgulamış. 1861'de ilk Arap gazetecilerinden olan Halil el-Huri, "Harabat-ı Suriyye" adlı eserinde Suriye halkının farklılığını ortaya koyan bir kitap yazmıştır. Yine Suriye milliyetçisi olan Necip Azuri bu akım içinde önemli bir yere sahiptir. 1905'de Paris'te yazdığı "Le Revue de la Nation Arabe" adlı kitapta Arapların farklı bir ulus olduğunu ve Hıristiyan veya Müslüman Araplar arasındaki ayrılığın dış güçler tarafından çıkarıldığını söyleyerek tüm Araplar arasında bir birlik kurmaya çalışmıştır. Azuri'ye göre Arap ulusu, Türklerden bağımsız olmalıdır. Daha önceki yazılarına göre Türk karşıtlığı daha çok vurgulamakla ve Türklerin Arapları "mahvettiğini" söylemektedir.¹² Hıristiyan Araplar arasında partikularist milliyetçi düşüncenin Müslüman Araplara göre daha fazla yayıldığı ve taraftar bulduğu görülmektedir. Bunun nedeni olarak İslâm'ın evrenselci ve ulusal-üstü bir niteliğe salûp olması ile Halifelik kurumunun birleştirici özelliğinin hala etkin olabilmesi gösterilebilir,

Bazı Arap milliyetçilerinin, İslâm'ın bu evrenselci niteliğine karşın, milliyetçilik ve islâm'ı bağdaştırma çabası içine girdikleri de görülmektedir. Şali el Husri ve Abd-el Rahman el-Baz/az gibi milliyetçi düşünce adamları, İslâm ve milliyetçiliği birleştirmiş ve Arap kimliğine sahip olma ile Müslüman olma arasında doğrudan bir ilişki kurmuşlardır. Diğer yandan radikal bir Arap milliyetçisi olan Michel Eflak, Arap milliyetçiliğinin aslında İslâm anlamına geldiğini ve peygamberinde bir Arap milliyetçisi olduğunu söylemiştir.¹³ Bu tip ideologların, aynı Yahudilikte olduğu gibi İslâm'ı Araplara has bir "ulusal din" haline getirerek, milliyetçi idealleri önünde engel olarak gördükleri evrensel İslâm anlayışını aşma amacıyla oldukları söylenebilir.

Arap ulusal bilincinin yükselmesinde. Özellikle Abdülhamid yönetimi döneminde Arap gençlerinin, Suriye ve Irak'ın büyük şehirlerinde kurulan devlet okullarında eğitim alarak yabancı dil öğrenmeleri ve yeni düşüncelerle tanışmaları önemli bir etken olarak sayılabilir. Bu okullardan mezun olan gençler, devlet bürokrasisi içinde değişik mevkilerde görev almış ve farklı etnik kökene sahip kişilerle bir arada yaşamaları sonucunda Arap kimliğine sahip olma ve farklı bir etnik kimliğe sahip olma duygusu güçlenmiştir. Bağımsızlık yanlısı milliyetçi bir Arap aydın grubun oluşması ve bu düşüncüyü savunan örgütlerin çatısı altında birleşmeleri Osmanlı Devleti'nde Arap milliyetçi hareketinin güçlenmesinde önemli bir etki yapmıştır. Devlet tarafından Arap vilayetlerinde Arap gençlerine Osmanlılık düşüncesini aşlamak için verilen eğitim milliyetçi uyanışı önleyememiş, ancak görece de olsa diğer bölgelerde

¹¹ Ortaylı, *a.g.m.* s.81.

¹² Houratii. *a.g.e.*, s.301-302.

¹³ Ernesi Dawsi, *From Ottomanist to Arab'ism*, University of Illinois Press, Illinois, 1973, s. 174.

olduğu gibi- bir Osmanlılık anlayışını yerleştirmiş. Arap bölgelerinde Osmanlı eğitimi almış bir bürokrat kadronun yerleşmesini sağlamıştır. Nitekim daha sonra bu eğitimli kadrolar yeni Arap devletlerinin kurulmasında önemli roller üstlenmişlerdir.

Arap ulusal hareketinin oluşmasında Abdülhamid döneminde ortaya çıkan Türkçü aküitn da bir itici güç oluşturduğu söylenebilir. Bununla beraber, Türk milliyetçiliği düşüncesinin ortaya çıkması ve gelişmesinde. Müslüman un sur tan n ve özelde Araplann milliyetçi hareketlere girişmelerinin de rolü olmuştur.¹⁴ Osmanlıcı ve Pan-İslâmist politikaların, Müslümanların ayrılıkçı hareketlerini engelleyememesi üzerine Türkçülük, yeni ve güçlü bir alternatif olarak ortaya çıkmıştır.

Milliyetçi Arap Örgütlerinin Kuruluşu

Fikri alanda olduğu gibi örgütsel alanda da Arap milliyetçi hareketi bu dönemde önemli gelişme içerisinde. Arap milliyetçiliği ve Araplann bağımsız bir devlete sahip olmasın sürecinin başlarında çoğunluğu Suriyeli Araplardan oluşan bir grup 1912'de Osmanlı İdari Adem-i Merkeziyet Partisi'ni kurmuşlardır. Dahil sonra bu partiye katılmış bir grup 1913 yılında Paris'te bir Arap kongresi düzenlemiş, bu kongrede Araplann idari ve siyasal Özerkliğini Öngören öneriler kabul edilerek Osmanlı yönetimine bildirilmiştir. O dönemde iktidarı elinde bulunduran İttihat ve Terakki yönetiminin bu önerilere cevabı Arapları tatmin etmeyince, Araplann bağımsızlık istediği ve bunun da ancak güç kullanarak mümkün olabileceği görüşü ağırlık kazanmıştır.

Özeli ilde 1908 sonrası dönemde, Arap milliyetçiliğini gizli veya açık şekilde amaç edinmiş ve Osmanlı Devletinden ayrılarak ayrı bir Arap Devleti kurma yönünde faaliyet gösteren bir çok örgüt kurulmuştur. Suriye Osmanlı Cemiyeti, (Paris 1908), İha el Arabi (Al İkha-İstanbul 1908), El Müntedi-ül Edebi (İstanbul İ 909), Cemiyet-ül İha el Osmani (Kahire 1909), El ttihad-ül Lübnani (Kahire 1909). Cemiyet-ül Kahtaniye (İstanbul 1909), El Fatat (Beyrut 1912), Cemiyet-i İslahiye (Beyrut 1912), El "la Merkeziye (Kahire 1912), El Ahd (İstanbul 1913) bu örgütlerin başta gelenleridir.¹⁵

Osmanlı Devleti İçindeki Türk olmayan Müslüman halkları birbirine bağlayan din unsurunun ve Halifenin otoritesinin giderek zayıflayarak etnik farklılıkların ön plana çıkması Arap ulusal hareketine belirli bir ivme kazandırmıştır. İmparatorluğun kurtanılması ve dinsel bağlılık temelinde bir birlik kurulması düşüncesini savunan Arap aydınlanılın da bulunmasına rağmen. Özellikle İttihat ve Terakki dönemi sonlarına doğru bu birlikten yana olan görüşlerin giderek güç kaybettiği ve Türk karşıtı, Arap siyasal birliğinin kurulmasını amaçlayan eylemlerin yoğunluk kazandığı söylenebilir. Bu görüşleri savunanlar Osmanlı Devleti'nin taraf olduğu savaşın Araplar lehine sonuçlanmasının ancak Türklerin yenilgisi sonucu ortaya çıkabileceğini ve özellikle

¹⁴ Zekeriya Kuşun, "I. Meşrutiyet Dönemi Türk Milliyetçiliğinin Gelişmesinde Arap Milliyetçiliğinin Rolü" *fürk Yurdu Dergisi*, Cilt:1), Sayı:32, Nisan 1990, s.15.

¹⁵ Milliyetçi Arap örgütleri ve bunlara ilişkin belgeler hakkında bkz, Tarık Zafer Tutaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, Ciltli, iletişim Yayınlan, İstanbul, 1998, s. 623-634.

Fransa ve İngiltere'nin Arap siyasal birliğinin kurulmasında kendilerine yardımcı olacaklarını düşünmüşlerdir. Bu gruplar da Fransa ve İngiltere yanlıları olarak iki gruba ayrılmışlardır. Bunların ortak endişesi bağımsızlık sonrası kurulacak Arap Devletinin hükümdarının kim olacağı yönündedir. Bu süreç içinde Mekke Şerifinin ailesinin yönelim düşüncesi öne çıkmış ve Adeu-i Merkeziye! Partisi'nin görüşlerine uygun olarak eyaletlerin federasyonundan oluşan ve bağımsız bir Irak ve Hicaz ile bir tür gevşek ilişki içinde olan bir Suriye kurma düşüncesi güç kazanmıştır. Ancak Lübnan Araplarının, Mekke Şerifi'ne güvenmemeleri nedeniyle, İngiliz himayesine karşı çıkmaları, lam bağımsız bir Lübnan kurma filerini öne çıkarmış ve bir çok Lübnanlı Hıristiyan Fransız ordusuna katılmıştır. Bu arada Mekke Şerifi de Türk egemenliğine karşı birleşen Arap milliyetçisi örgütlerle birlik olarak Osmanlı Devleti'ne isyan etliğini açıklayarak Hicaz'ın bağımsızlığını ilan etmiş ve bir Arap Ordusu kurmuştur. Suriye, Lübnan ve Filistin'in İngiliz ve Fransızlar tarafından işgal edilmesi ile birlikte bu bölgelerde bir işgal yönetimi kurulmuştur.

Bu bölgelerde işgal güçlerinin denetiminde Arapların da yönetime katılması sağlandıysa da, İngiliz ve Fransızlar kendi çıkarları için Arap milliyetçiliğinin bir araç olarak kullanmışlardır. Osmanlı yönetimi altında yaşamak istemeyen ve Müslüman Türklerin kendilerini ezdiğini söyleyen Araplar, yaşadıkları toprakları, özellikle kutsal sayılan şehirlerin bile Hıristiyan devletlerin işgali altına girmesine göz yummuşlar, hatta işgal ordularına katılıp Türk askerleriyle savaşmaktan çekinmemişlerdir.

Sonuç olarak Arap milliyetçi hareketi kendi devletlerini kurma amacına ulaşıysa da birleşik bir Arap devleti kurma düşüncesi gerçekleşmemiştir. Bu süreç içinde İngiliz ve Fransızlarla Osmanlı Devleti'ne karşı birleşen Arap milliyetçileri, Osmanlı Devleti'nin yenilgisinden sonra yine kendi topraklarının sömürge haline getirilmesine ve yüzyıllardır Arapların yaşadığı topraklarda, tarihsel hasımları olan Yahudilere bir vatan oluşturulma snia tanık olmuşlardır. Osmanlı Padişahı Abdülhamid'ı, Filistin topraklarının satın almak için gelen Yahudi zenginlerine "bu toprakları kendi kanımızla aldık, ancak aldığımız bedele size verebiliriz" sözlerinin üzerinden çok geçmeden Araplar, kendilerine olan olumsuz etkisi uzun yıllar sürecek bir Yahudi Devleti'nin kuruluşuna zemin hazırlamışlardır.

ARNAVUT ULUSAL HAREKETİ

Müslüman unsurların milliyetçilik hareketine bir diğer örnek de Arnavut ulusal hareketidir. İmparatorluk içinde Müslüman Türk ve Araplardan sonra geniş bir etnik topluluğu oluşturan Müslüman Arnavutların Osmanlı Devleti içinde önemli ve etkin bir topluluk olduğu görülmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'ndan en son ayrılan Arnavutluk, yirminci yüzyılın başlarında hala ortaçağ geleneklerini ve yaşam şartlarını devam ettiren bir ülkedir. Arnavut halk arasında bağımsızlık noktasında bir görüş birliği olmamasına ve bu halkın Hıristiyan ve Müslüman Arnavutlar olarak ikiye ayrılmasına rağmen, 1908'den 1913'e kadar milliyetçi Arnavut hareketi sürekli olarak eylem yapan aktif bir hareket görünümündedir, Arnavutluk bağımsızlık hareketi, 1908 devrimi sonrasında,

Meşnıtiyet'in eşitlikçi politikasını yeterli bulmamış, yeni vergi konulması sonrasında ivme kazanmıştır.

Büyük çoğunluğu Müslüman olan Arnavutların yaşadıkları toprakların güneyinde geniş bir Ortodoks azınlık, daha da dağlık ve aşiretlerin yaşadığı kuzeyde ise daha küçük bir Katolik azınlık bulunmaktadır.¹⁶ Arnavutların genelde İmparatorluğa sadık oldukları kabul edilmiş. Arnavutlar içinden çok sayıda yüksek rütbeli subay yetişmiştir. Arnavutların çevresinde oluşan gelişmeler onları da etkilemiş, bağımsızlığını kazanan Yunan Devletinin güneye, Sırp devletinin kuzeye yayılması Müslüman Arnavut cemaati arasında. Osmanlı İmparatorluğunun, onların çıkarlarını zorba komşularına karşı konıyamayabileceğine ilişkin korkuların ortaya çıkmasına yol açmıştır. 1878'de bir grup Arnavut aydını. Arnavutça'yı yaygınlaştırarak ve Sırbistan ile Yunanistan ve belki de Bulgaristan arasında bölünme tehdidine karşı savaşarak Arnavut ulusal bilincini güçlendirmeyi amaçlayan "Prizren Lİğası"nı kurmuştur. 1880'lerin başlarında Naim Frasheri gibi aydınların öncülüğünde güney Arnavutlukta. Arnavutça eğitim yapan bir çok okul açmışlar, küçük ve entelektüel çevreyle sınırlı kalmasına ve kitlesel olmamasına rağmen bu hareket, yeni ve önemli bir etki oluşturmuştur.¹⁷ Arnavut milliyetçi aydınlarının açtığı okullarda bağımsız Arnavut devletinin kurulması gerektiği düşüncesi yayılmaya çalışılmış,, bu eğitim ve bilinçlendirme süreci yerini daha sonra, eylem sürecine bırakmıştır.

Arnavutluk bağımsızlık sürecinde, milliyetçi örgütlerin önemli yeri bulunmaktadır. Arnavut denekleri, Kürt dernekleriyle beraber İstanbul'da ilk kumlan örgütler olmuşlardır. Bu Örgütler içinde Başkim Cemiyeti, dernekleşme tarihi içinde en etkin ve en tanınmış demektir. Bu derneğin görünen amacı, "millî dil olan Osmanlıca ve Arnavutça'nın öğretilmesi ve yaygın la ş t in İma sıdır. Ancak gerçekte bu örgüt ayrılıkçı Arnavut hareketinin eylem organı olmuş ve 1909 isyanında da aktif rol oynamıştır.¹⁸

Siyasal amaçlı ilk Arnavut gerilla hareketi (Bulgar devrimci gruplarının faaliyetlerine karşı direniş), 1899'da Hacı Molla Zeka tarafından kurulmuştur. 1905'de ise, çok sayıda Arnavut kasabasında Osmanlı yönetimine karşı bir ayaklanma düzenlemek için Arnavut devrimci komiteleri oluşturulmuştur. 1908 Jön Türk devrimine kadar, İttihat ve Terakki'nin Makedonya da'ki bazı üyeleri ile Arnavut Devrimci Komiteleri'ndeki benzerleri arasında ilişki kurulmuştur. Üsküp'teki İttihat Terakki şubesi genellikle Arnavutlardan oluşmaktadır. Bu arada Mithat Frasheri Selanik'te tüm Arnavut halkına devrimi destek çağrısı yapmaktadır.¹⁹

¹⁶ Osmanlı Dönemi Arnavutluğun toplumsal yapısı ve ayrılıkçı hareketler hakkında geniş bilgi için bkz. Nuray Bozboru, *Osmanlı Yöneliminde Arnavutluk ve Arnavut Uhtşçılığının Gelişimi*, Boyut Yayınları, İstanbul, 1997.

¹⁷ Hugh Poulton, *Top Hal, Grey Wolf and Crescent*, Hurst&Company, London, 1997. a.g.e., s.81.

¹⁸ Tunaya, a.g.e., s.564.

¹⁹ Poulton, a.g.e.. 82.

Osmanlı Devleti'ne karşı geniş çaplı ilk başkaldırı hareketi 1910 yılı Nisan'da başlamış ve Malisöric (Malisya bölgesinin Kalolük Arnavutları) tarafından bir yıl sonra tekrar alevlendirilmiştir. Bu yıllarda hükümet isyanı bastırmak üzere Şevket Turgut ve Cavit Paşa'ları görevlendirmiştir. Ayaklanma hızla bastırılmış, isyancıların silahları toplanmıştır. Padişahın ortamı yumuşatmak için "Kosova Sahrasında namaz kılması yeterli olmamış, 1912 yılında iki Arnavut derebeyi İsa Bolalin ve Yakovalı Bayram Sur ve arkadaşları Sait Paşa hükümetine isteklerini saptayan sert bir bildiri vermişlerdir.²⁰ Bu sırada İstanbul'da hükümet darbesi olmuş, İttihat Terakki hükümeti devrilmiş ve yerine Gazi Ahmet Muhtar Paşa hükümeti kurulmuştur. Yem hükümet isyancıların şartlarını kabul ederek Arnavutluk sorunun çözüldüğünü ilan etmiş, sıkıyönetimi kaldırmış ve genel af çıkarılmıştır.

Bunalım süresince Arnavutlar bir kaç kez bağımsızlık ilan etmiştir. Birinci Dünya Savaşı sırasında ABD Başkanı Wilson Arnavut ulusunun koruyucusu olmuş ve 1924 yılında ilan edilen cumhuriyet Başkan Zogu'nun krallığı ilan etmesiyle monarşiye dönüşmüştür."

Arap ve Arnavut ulusal hareketlerinin ortaya koyduğu gibi, Müslüman unsurlarda milliyetçi hareketin oluşmasında, Batı'dan gelen milliyetçi düşüncelerin önemli payı olduğu söylenebilir. Avrupa'nın çeşitli bölgelerinde eğilim gören Müslüman gençlerin milliyetçi düşüncelerle ülkelerine dönmeleri ve düşünceleri yaymaları, bir ulusal hareketin oluşmasına yol açmıştır. Diğer yandan İmparatorluğun çözülme sürecine girmesiyle birlikte ortaya çıkan ekonomik ve siyasal bozulmanın, Arap ve diğer Müslüman kentlerinde kendini hissettirmesiyle başlayan çözüm arayışları sonucu, milliyetçilik ve ulusal devlet kurma düşüncesi, güçlü bir seçenek olarak kendini göstermiştir. Bu seçeneğin güçlenmesi ve örgütlenmesi sürecinde, Batılı devletlerin ayrılıkçı Müslümanların hareketlerini ideolojik ve lojistik anlamda desteklemesi, Müslüman unsurlarda milliyetçi hareketlerin güçlenmesini sağlamıştır.

Bu etkenler kadar olmasa da, Jön Türk devrimi sonrası güçlenen Türkçülük düşüncesinin, başta Arap ulusal hareketi olmak üzere, diğer Müslüman unsurlardaki ulusal hareketlerin oluşumunda elbisi olduğu söylenebilir. Müslüman topluluklarda milliyetçi hareketlerin ortaya çıkmasıyla, İmparatorluğun dağılmasını önleyecek bir seçenek olarak görülen İslamcılık, bu niteliğini kaybetmiş, yerini Türk milliyetçiliği ideolojisine bırakmıştır.

GAYRİMÜSLİMLERDE MİLLİYETÇİLİK HAREKETLERİ

Osmanlı Devleti'nin gayrimüslimlerle ilgili politikası, "millet" anlayışına dayanmaktadır. Millet anlayışı toplumların birbirleriyle olan ilişkilerini belirleyebildiği gibi, devletle olan ilişkilerini de belirlemektedir. Osmanlı toplumu "Müslüman" ve "gayrimüslim" olmak üzere iki ana gruptan oluşmuştur. Bireylerin toplumdaki

²⁰ Tunaya, a.g.e., s.562.

²¹ Tunaya, a.g.e., s.562.

statülerini ve devletle olan ilişkilerin belirleyen ya din ya da mezhep olmuştur. Osmanlı toplumu inanç temelinde çeşitli milletlere ayrılmıştır. Din farklılığı kriterine göre idari ve ruhani anlamda örgütlenen gayrimüslim topluluk Osmanlı Devletü'nde iki temel toplumsal yapıdan ikincisini oluşturmaktadır.

Toplumsal Yapı İçerisinde Gayrimüslimler

Osmanlı Devletü'nde gayrimüslim azınlıkların hem siyasal hem de ekonomik açıdan güçlenmesi, Rumların, Ermenilerin, Süryanilerin kültürel düzeylerinin yükselmesini ve kendilerini diğerlerinden ayıran cemaat bilinçlerinin gelişmesi sonucunu doğurmuştur. Bütün bu cemaatlerin Osmanlı öncesi varolan bağımsızlık hatıraları tekrar canlanmış, gayrimüslim azınlıkların kültürel seviyelerinin yükselmesi, Avrupa'da eğitim almaları ve yabancı dil bilmeleri onların devlet kademelerinde yer almasını kolaylaştırmıştır. Tanzimat'ın ilanına kadar Avrupa'ya gayrimüslim öğrenci gönderilmemesine karşın, Tanzimatın ilanıyla, 184-0'da

Avrupa'ya öğrenime gönderilen ilk grubun çoğunluğunu gayrimüslimlerin oluşturması dikkat çekicidir. " Zengin Rum ailelerinin çocukları devlet yapısı içinde önemli mevkileri neredeyse tamamen doldurmuşlardır. Avrupa'da eğitim gören zengin azınlık çocukları oralarda yeni filizlenen ve moda olan milliyetçi fikirlerle ülkeye dönmüşler ve bu fikirleri kendi cemaatlerine anlatmaya başlamışlardır.

Osmanlı Devletinde yaşayan gayrimüslim azınlıkların sahip olduğu haklar açısından 1856 Islahat Fermanı yeni haklar ve özgürlükler getirmesi bakımından önemli bir başlangıcı temsil etmektedir. Bu fermanla beraber, gayrimüslim vatandaşların kamu lüzmetlerine, sivil ve askeri okullara girebilmeleri, kendi aralarındaki uyuşmazlıkların kendi dinsel otoritelerince çözümlenebilmesi, her dinsel toplumun rubani başkanı ile devlet tarafından görevlendirilecek bir memurun , tüm vatandaşları ilgilendiren sorunlarda düzenlenen toplantılara (Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye) katılabilmeleri gibi hususlarda yeni özgürlükler tanınmıştır.

1856 Islahat Fermanı, Osmanlı yönetim yapısı üzerinde de önemli etkiler yapmıştır. Ferman halkın yönetime katılmasını teşvik ederken, bunun taşra yönetim birimleri olan vilayet, liva ve nahiye düzeyinde gerçekleşmesini belirtmesi bakımından

²² Avrupa ülkelerine gönderilen 11 kişilik gruptan sadece ikisi Müslüman gerisi gayrimüslimdir. Bunlardan birisi fen öğrenimi diğerleri tıp öğrenimi yapmak üzere gönderilmiştir. 1847-1856 yılları arasında gönderilen 32 kişinin 24'ü Müslüman, 8'i gayrimüslimdir. 1856 yılının sonuna kadar Fransa'ya toplam 56 öğrenci gönderilmiştir. 1856-64 yılları arasında 38'i Müslüman 23'ü gayrimüslim 61 kişi gönderilmiştir. Bu öğrenciler ülkeye geri döndüklerinde, başta Sadrazamlık olmak üzere, değişik Nazırlıklar, Büyükelçilikler, Silahlı Kuvvetler ve eğitim kurumlarında görev almışlardır. Ekmeleddin İnsanoğlu, "Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı", 150. Yılında Tanzimat, Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992. s.123.

önem taşımaktadır.²³

Osmanlı toplumsal yapısını biçimlendiren millet sisteminin, gayrimüslim topluluklara idari ve dinsel haklar ve özgürlükler getirmesine karşı, bu topluluklarda diğer etkenlerle birlikte milliyetçilik akımlarının güçlenmesi noktasında elverişli bir zemin hazırlamıştır. Millet sistemi, farklılığı ve çeşitliliği yok etmek değil, korumak işlemektedir. Kültürel yönden çeşitlilik içinde bütünlüğü amaçlamaktadır. İşte bu noktada bir paradoks ortaya çıkmaktadır. Millet sislenü, farklılıkları bütünlük içinde korumak amacıyla oluşturulmuş olmasına rağmen, gayrimüslim toplulukların kendi farklılıkları üzerinde yükselen bir milliyetçiliğe ve ulus devlet sürecine giden yolu açmıştır. Millet sistemi gayrimüslimleri Osmanlı toplumuna entegre etmeyi amaçlayan bir sistem olduğu halde yaşanan süreç sonunda, bu toplumların ayrılıkçı hareketlerini kolaylaştıran bir unsur haline gelmiştir. Ancak yine de tek basma bir hoşgörü ve özgürlükler sistemi olan millet sistemini Osmanlı Devleti'nin parçalanmasından sonumlu tutmak yanlış olacaktır.

Tanzimat reformları amaçladığı Osmanlı ulusu yaratma amacına ulaşamamış, bu arada milliyetçilik de gayrimüslim halkları etkilemeye devam etmiştir. Tanzimat ile eşit hale gelen gayrimüslim halkın önderleri, sahip oldukları otoritelerini kaybetmeye başladıkları sırada, bu halkların içinden çıkan milliyetçi liderler, din adamlarının kaybettikleri otoriteyi kendilerine aktarmayı başarmışlardır. Devletin giderek daha fazla toprak kaybetmesi ve o güne kadar Türklerle eşit haklara salüp Müslüman halkların da ayrılıkçı hareketlere girişmeleri, Osmanlıcılık ve İslamcılığın çöküş karşısında bir engel oluşturamayacağı düşüncesini güçlendirmiştir.

Osmanlı Devletindeki gayrimüslim topluluklar içerisinde, Ortodoks cemaatte "ulusal sorun"un daha canlı olduğu görülmektedir. İstanbul Rum Patriği 1433'den bu yana bütün Ortodoks cemaatinin sivil başkanı olmuş ve on dokuzuncu yüzyıldan itibaren İstanbul'un Fener semtindeki Rumlar, Osmanlı Hükümeti üzerinde büyük nüfuz sahibi olmuşlardır. Rumlar dinsel yönetimlerini aşamalı olarak tüm Kilise örgütüne yaymışlardır. " Rumlar özellikle yabancı dil bilmelerinden dolayı bir çok üst bürokratik görevlere sahip olmuşlardır. Ancak Yunan ayaklanmasından somaki dönemde Fenerli Rum aristokrasisi gözden düşmüş ve Babıali'nin kadrolarına diğer gayrimüslim unsurlar ve Türkler de girmeye başlamıştır. Örneğin Ermeni Divan-ı Hümayun tercümanlarından Salıh Abro Efendi Osmanlıcasının zenginliği ve yaptığı telif ve tercümelerde İktisat bilimine ait bulunduğu Türkçe karşılıklarıyla tanınmaktadır. On dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde eğitim reformu geçiren Museviler de bu dönemden itibaren Babıali bürokrasisinin önemli mevkilerinde görülmeye başlamışlardır. Bu bürokratların içinde örneğin Moiz Fresko gibi İbranice harflerle "Üstad" adlı Türk dilinde gazete çıkaranlar,

²³ Turgay Uzun-Bayram Coşkun, *Türkiye'de Yerel Yönetimlerin Gelişimi, Niteliği ve Muğla İli Yerel Yönetimlerinin Uygulamada Karşılaştıkları Şortular*, Muğla Üniversitesi Yayını, Muğla, 1999, a.35.

²⁴ Hourani, *a.g.e.*, s.298.

Missalidis gibi Yunanca harflerle Türkçe dergi çıkaran ve roman yazarlar (Temaşa-i Dünya), Ermem harfleriyle roman ve şiirler yazarlar. Baronyan Agop gibi hem Ermenice hem Türkçe gazete çıkaranlara da rastlanmaktadır ("Tadron" veya "Tiyatro" gazetesi). On dokuzuncu yüzyılın bu kültürel pluraüzmi, Şeinseddin Sami gibi hem Arnavut hem Türk milliyetçiliğinde ayrı bir yeri olan, daha doğrusu bir Osmanlı imparatorluk milliyetçisi tipindeki aydınların da ortaya çıkmasına neden olmuştur.²⁵ İyi eğilim görmüş ve ekonomik yönden gelişmiş gayrimüslimler, kültürel anlamda kendilerini Osmanlı toplumu içinde ispatlamışlar, toplumsal yaşam içinde önemli işlevlere sahip olmuşlardır. Kültürel farklılıkların Osmanlı toplumsal yaşamına eklemleyen gayrimüslimler, kamu yönetimi alanında da önemli mevkilere yükselebilmişlerdir. Gayrimüslimler, İmparatorluğun dağılma sürecine girmesiyle, sahip oldukları ekonomik gücü ve toplumsal alandaki yerlerini büyük oranda kendi ulusal hareketleri doğrultusunda seferber etmişlerdir.

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Avrupalı devletler ülke içinde yaşayan gayrimüslimlerin koruyuculuğunu o kadar ileri düzeye götürmüşlerdir ki, sanki kendi vatandaşları olan kişileri yabancı bir ülkenin yönetiminden kurtarmaya çalışıyormuş gibi, hukuk dışı koruma yöntemleri geliştirmişlerdir. Gayrimüslimlere yönelik hiç bir askeri tehdidin olmadığı eyaletlerde bile, Avrupalı devletlerin etkisi hissedilmiştir. Etrafında kendilerine yabancı statüsüne sahip bazı ayrıcalıklar tanınan Osmanlı Hıristiyanları ya da Yahudilerden oluşan bir grup zimmî toplanan her Avrupa konsolosluğu bir etki merkezi olmuştur. Avrupa koruması, bireyleri aşarak bütün milletleri kapsar duruma gelmiş, kapitülasyonlar, on altıncı yüzyıldan beri Fransa'ya. Osmanlı topraklarındaki Avrupa Katolikleri, Kiliselerini ve rahiplerini himaye hakkı vermiştir. Ortodoks ve diğer Hıristiyan cemaatler on sekizinci yüzyıl boyunca refah, kültür ve nüfus açısından gelişmiştir. Yabancı devletlerin himayesi onlara sadece siyasal kazançla sağlamakla kalmamış, onları Avrupa'yla yapılan ticarete araçlar yaparak ticari ve malî açıdan kalkındırmıştır.²⁶

Ticari ve hukuki ayrıcalıklar getiren kapitülasyonlar azınlıklarla beraber yabancıların da Osmanlı Devleti içinde daha çok yatırım yapmasını sağlamış ve bu da onları devlet içinde bağımsız bir iktisadi güç haline getirmiştir. Bu nedenle denilebilir ki, yabancı sermayenin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bu sınırsız egemenliği bu ülkenin ekonomik ve kültürel geriliğinin baş nedenlerinden birini oluşturmuştur. Yabancı sermaye yatırımcıları, Türk sanayiinin gelişmesine yardım etmek şöyle dursun, bu sanayiinin oluşma durumundaki çekirdeklerini yok etmiş, ülkeyi kendi fabrika ve atölye ürünlerinin pazan durumuna getirerek Türk zanaatçılığının temellerini yıkmışlardır. Diğer yandan Türk tanın ekonomisini kendi sanayileri için hammadde kaynağı durumunda tutarak feodal ilişkileri korumaya çaba göstermiş ve bu sistemin

²⁵ İlber Ortaylı, "Osmanlı Kimliği", *Cogito Dergisi*, Yapı Kredi Yayınları, Sayı: 19, Ağustos-1999, İstanbul s.80.

²⁶ Hourani, *a.g.e.*, s.57.

dayanaklarını desteklemişlerdir.²⁷ Giderek ekonomik açıdan palazlanan gayrimüslim halklar, düşünsel alandaki yeni gelişmelerin de etkisiyle bir siyasal bağımsızlık hareketine girişmişlerdir. 1805'de Sırp bağımsızlık hareketi, büyük ölçüde Rusya'nın desteğiyle ortaya çıkmış ve başarıya ulaşmış, bunu 1821'de Mora'da patlak veren Yunan isyanı izlemiş ve bu hareket 1830'da Yunanistan'ın bağımsızlık ilanı ile sonuçlanmıştır.²⁸

1856 Islahat Fermanı'nın azınlıklara iktisadi ve Toplumsal alanda yeni haklar getirmiş ve bunlar da milliyetçi hareketlere uygun bir hareket alam sağlamıştır. Nitekim 1848'de başlayan Bulgar isyanı, bağımsız Bulgar devletinin kurulmasına giden süreci başlatmış. 1858'de Bosna-Hersek'in bağımsızlık hareketi başlamış, 1897'de Girit bağımsızlığını ilan etmiştir. Osmanlı Devletinde gayrimüslimlerin milliyetçi bağımsızlık hareketlerine yönelmeleri Osmanlı'da İslamcılık akımının ortaya çıkması ve güçlenmesi sonucunu doğurmuştur²⁹

ERMENİ HAREKETİNİN GELİŞİMİ

Gayrimüslim azınlıkların milliyetçi hareketlerinde eylemsel ve toplumsal anlamda Ermeni hareketi daha değişik konumda bulunmaktadır. Ermeniler Osmanlı Devleti içinde bürokratik kadrolarda üst düzey mevkilere kadar yükselmişler³⁰, iktisadi alanda da gelişmiş bir topluluk oluşturmuşlar, diğer etnik unsurlarla, özellikle Türk toplumu ile iyi ilişkiler

kurmuşlar ve kültürel etkileşim içinde bulunmuşlardır.³¹ Ancak Tanzimat süreci ile gayrimüslim azınlıkların elde ettiği haklar Ermenilerce bağımsızlık amacıyla kullanılmış. Osmanlı Devletine karşı içinde para-militer grupların yer aldığı silahlı bir bağımsızlık hareketi başlatılmıştır. Ermeni hareketinin diğer hareketlerden ayıran nokta. yoğun olarak bağımsızlık amacına yönelik askeri yöntemin kullanılmış olmasıdır. Diğer Gayrimüslim halkların bağımsızlık hareketlerinin de silahlı bir hareket niteliği gösterdiği görülmeğe de, bunlar Ermeni hareketi gibi halklar arasında topyekün bir

²⁷ A.M. Şamsutdinov, *Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923*, Doğan Yayınları, İstanbul, 1999, s.11-12.

²⁸ Yunan bağımsızlık süreci hakkında bkz. Tarık Zafer Tunaya, *a.g.e.*, s.530-533.

²⁹ Şükrü Hanioglu, *İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s.628.

³⁰ Osmanlı bürokratik yapısı içinde bir çok Ermeni üst düzey kamu görevlerine kadar yükseltilmişlerdir, Bunlardan bazıları şunlardır: Ayan Azası Mareşal Ohannes Kuyumcuyan, Maliye Bakam ve Hazine-i Hassa Nazırı; P.T.T Bakanları Mareşal Karabet Artin Davut Paşa ve Andan Tmger Yaver Paşa; Bayındırlık Bakanları Bedros Hallaçyan, Avukat Kirkor Fiuapyan, Kirkor Agafyan; Hazine-i Hassa Nazırları Mikael Portakalyan Paşa ve Sakız Ohannes Paşa. Diğer yandan 1876 ve 1908 Meşrutiyet Meclislerinde çok sayıda Ermeni milletvekili de bulunmaktadır.

³¹ Ermeni ve Türkler arasındaki kültürel ilişki konusunda bkz. Fikret Türkmen, "Tarih Boyunca Türk-Ermeni Kültür İlişkileri", *Türk Tarihinde Ermeniler*, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1983, s.57-67 .

çatışmayı beraberinde getirmemiş ve geniş bir alana yayılmamıştır. Bu nedenle Ermeni hareketi tarihsel köklere de inen, büyük oranda Müslüman ballan yaşadığı yerleri kendi toprak almı olarak kabul eden bir harektir. Bütün bu nedenlerden dolayı Ermeni hareketi kendisinden sonraki dönemlerde de etkisini gösteren bir sorun olma özelliğine bürünmüştür.

Osmanlı Toplumunda Ermeniler

Anadolu'nun demografik yapısına bakıldığında Ermeni nüfusun, hemen hemen her vilayette az veya çok bulunduğu görülmektedir. Ancak Anadolu'daki Ermeni nüfusun sayısı hakkında başta Türk, yabancı ve Ermeni kaynaklarında değişik rakamlar verilmektedir. Örneğin Badaljan 1870'de tüm Osmanlı toprakları içinde üç milyon Ermeni nüfusun yaşadığını, bunun iki buçuk milyonunun altı vilayette toplandığını belir im ektedir.³² Yine Ermeni bir yazar olan Hovannisian, 1914 yılından önce bütün Türkiye'deki Ermeni nüfusun iki milyondan az ancak, bir buçuk milyondan fazla olduğunu ifade etmektedir. ³³ Anadolu'daki Ermeni nüfusu en geniş şekilde incelemiş olan Vital Cuinet'e göre. tüm imparatorlukta yaşayan Ermeni nüfusu 1,475.01 l'dir. ³⁴ 1896 tarihli Osmanlı kayıtları ise, Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan Ermeni nüfusu 1.160.000 olarak göstermektedir. Vergi ve askerlik yüzünden kimliğini saklayan ve yazılmayanlarla birlikte bu sayı 1.300.000'e yaklaşmaktadır ³⁵ Ermenilerin askerlik görevinden muaf tutulmaları diğer gayrimüslim cemaatlerde olduğu gibi, Ermenilere de önemli bir avantaj sağlanmış, Müslümanlar birbiri ardına çıkan savaşlarda kırılırken. Ermeniler büyük bir ekonomik güç olma yolunda ilerlemişlerdir. ³⁶ Bu doğrultuda Sovyet Ali ev, Ermeni ve Rum burjuvazisinin, özellikle imparatorluğun dış ticaretinde önemli payı olduğunu belirtmekte ve bunların İngiliz ve Fransız sermayesini de desteklediklerini ifade etmektedir.³⁷

³² H. Bacıaljan. *Berlin Kongresinde Etmeni Meselesi (Ermenice)*, Erivan, 1955. s.122; Tessa Hofmann. *'Die Armenische Frage' aufdem Berliner Kongress atış Sowpetanninscher Sicht Südos-Forschungen*, XX1XX. München, 1980, s.220-226, akt. Cevdet Küçük, "XIX. Asırda Ermeni Nüfusu", *Türk Tarihinde Ermeniler*. Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, izmir. 19S3, s.78.

³³ R.G. HovannisiLin, *Armenia on the Road ofthe Independence*, Los Angeles, 1967, s. 37, akt.: Küçük, a.g.m, s.78.

³⁴ Vital Cuinet, *La. Turquie, d'Asie*, Paris. 18924894. akt. Küçük, a.g.m.. s.78.

³⁵ Küçük. a.g.m, s.79.

³⁶ Ermeniler özellikle İstanbul'da ekonomik birer güç haline gelmişlerdir. İstanbul Ermenilerinin daha çok matbaacılık ve gazete tekeli elinde bulundurdıkları görülmektedir. Artin Bezeiyan, Köçeoğlu Agop devlete kredi açacak düzeyde zengin Ermenilerdendir. Diğer yandan Ermeni tüccarlardan bir grup, devletten yetki alarak tahsildarlar cemiyeti kurmuş ve vergi toplama yetkisi almışlardır. Bu gruplar Osmanlı Bankası ve Şirket-i Hayriye hisselerinden bir çoğunu da elinde bulundurmaktadır. Bkz. Mehmed Hocaoğlu, *Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler*, Anda Yayınları, İstanbul, 1976, s.XXI.

³⁷ G.Z.Aliev, *Turtsiyet v Period Pravleniya Mladoturok*. Moskova, 1976, s.275, akt.:Aydın Söer, "1915 Ermeni Ayaklanmalarında Çarlık Rusya'sının Rolü", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt:33, Sayı: 1-2, Ankara, 1990, s.459.

Osmanlı Devleti 'nde Milliyetçilik Hareketleri

Ermeniler Hıristiyan olmalarına rağmen Gregoryen, Katolik ve Protestan mezheplerine ayrılmış, bu nedenle de aralarında bir savaşım başlamıştır. Padişah II. Mahmut Fransa elçiliğinin aracılığıyla 1830 tarihinde Ermeni Katolikleri bir topluluk olarak kabul etmiştir. 1850 yılında da Osmanlı Devleti İngiliz elçisinin baskısıyla Ermeni Protestan topluluğunu da bir ferman ile tanımıştır.³⁸

Ermenilerde milliyetçilik hareketlerinin başlamasında en önemli etkenlerden birisi, yurtdışına özellikle Fransa'ya giden Ermenilerin milliyetçi düşüncelerle İstanbul'a dönmeleridir. Fransız başkentinden dönen Ermeniler, kendi cemaatlerinin ikiye bölünmüş olduğunu görmüşlerdir. Bu grupların ilki Minas ve Canik adlı iki Ermeni milliyetçisinin yanında yer alanlar, diğerleri ise. Agop Gıvıkyan'ın akıl hocalığını yaptığı Kevork Yeremyan, Bağos Dıdyan, Karabet Balyan, Mıgırdıç Cezayirliyan'ın oluşturduğu gruptur. 1839 Gülhane Hatlı Hümayunu ikinci grubun genişlemesini sağlamış ve 1847 yılında Rum Patrikhanesi'ne, kendi cemaatlerinin işlerini yürütme yetkisi veren muhtıranın Ermenileri de kapsayacak şekilde genişletilmesi çabası bu iki grubun birleştirilmesine yol açmıştır. Bu isteğin kabulü sonrası Ermenilerin kendilerini temsil edecek biri ruhani, diğeri cismimi olmak üzere iki meclise sahip olmuşlardır.¹⁶

Ermenilerden bazıları bu gelişmeyi yeterli görmeyerek kendilerine daha çok özerklik getirecek bir düzenlemenin yapılması için çalışmaya başlamışlardır. Bu grubun amacı, Ermeni azınlığın kendi kendisini idare edebilecek bir duruma gelebilmesidir. 1848'de Meclis-i Maarif oluşturulması, 1851'de Encümen-i Dâniş, 1854 Kırım Savaşının çıkması Ermeni milliyetçi hareketine ivme kazandırmış, Ermeniler kendi isteklerini içeren bir nizamname hazırlayarak Sadr-ı Azam Mustafa Reşit, Âli ve Fuat kabinesine iletmiş ve bunun (Nizamname-i Ermeniyân) kabul edilmesini sağlamışlardır.⁴¹ Bu belge Ermenilerin siyasal ve toplumsal varlıkları açısından yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur.

Nizamname-i Ermeniyân⁴¹, Ermeni toplumunun devlet içindeki durumu bakımından değil de, Patriğin yetkilerinin, mutlak olmaktan çıkarılarak Ermeni cemaati ile bölüşülmesi noktasında, toplumun lehinde, ancak Patrikhane'nin aleyhinde bir durum yaratmıştır. Kendi hak ve imtiyazlarının erozyona uğradığını gören dönemin Patriği Çuhacıyan ve Keresteciyan gibi patrikler görevlerinden istifa etmişlerdir. Bunların her

³⁸ Halil Metin, *Türkiye'nin Siyasi Tarihinde Ermeniler ve Ermeni Olayları*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1992, s.34.

³⁹ Hocaoğlu, *a.g.e.*, s.23.

⁴⁰ Hocaoğlu, *a.g.e.*, s.23.

⁴¹ Bu nizamname 6 bend ve 95 maddeden oluşmaktadır. Ermenice metinde Ermenileri Teşkilat-ı Esasiyesi., beşinci bendinde Ermeni milletvekilleri deyimi yer almıştır. Bu yönetmeliğin yapısı Ermenilerin bağımsızlığa hazırlanması yolunda önemli bir adım attıklarını göstermektedir. İlginç olan ise bu yönetmeliğin devlet tarafından onaylanmış olmasıdır. Bkz. Hocaoğlu, *ö.#. e.*, s.27.

ikisi de ileri tarihlerde Eçmiyazin Katolikosluğuna seçileceklerdir.⁴²

Ermeni Nizamnamesi ile Patrikhane ve kendi cemaati arasında süregelen otorite savaşını cemaat lehine sonuçlanmış ve Patrikhanenin kendi otoritesini yeniden kumya yolunda, Osmanlı Devleti'nden ayrılarak bağımsız bir Ermenistan devleti kurulması tek seçenek olarak seçilmiştir. Bu seçeneğin seçilmesinde Osmanlı Devleti içinde yaşayan tüm Hıristiyanların tek bir cismani lidere bağlanma ve Ermeni Patriğinin sadece ruhani bir lider olarak kalması ütimali de önemli rol oynamıştır.

Ermenilerin Osmanlı yönetimine karşı strateji belirleme sürecinde diğer gayrimüslim topluluklara Osmanlı Devletine karşı silahlı bağımsızlık mücadelesi içine girdikleri ve bazılarının bu mücadeleden başarıyla çıktıkları görülmektedir. Rumeli'de Bosna-Hersek'te ayaklanma başlamış, bu ayaklanma Bulgaristan'a da sıçramıştır. Bu tip bağımsızlık amaçlı ayaklarını alarm artması Ermeni hareketinde de bir yol ayırımına girilmesini hızlandırmıştır. Ermeniler ya Osmanlı yönelimine ve Türklere karşı mücadeleden vazgeçecek veya diğer gayrimüslim cemaatler gibi bir bağımsızlık hareketine başlayacaklardır.

Bulgaristan sorununun çözümü için 1876 yılında toplanan İstanbul Konferansında Ermeniler İngiliz temsilci Salisbury'ye Osmanlı hükümetinin Ermenilere yaptığı baskılar, bunlara karşı alınmasını istedikleri önlemler ve destek isteklerini içeren bir rapor sunmuştur. Bu konferansın doğrudan Ermenileri ilgilendirmemesi nedeniyle Ermeniler bu girişimden bir sonuç alamamışlardır. İstanbul Konferansının ardından Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne savaş açması. Padişah II. Abdülhamid'in de bunu gerekçe gösterip Anayasayı geçersiz sayarak Meclisi dağıtması bir baskı dönemini getirmiş, Ermenilerde bu dönemin şartlarından yararlanmışlardır. Ermeni milliyetçileri Padişahı II. Abdülhamid ve hükümete karşı silahlı mücadele yöntemini benimseyen gizli dernekler kurarak tedhiş hareketlerine girişmişlerdir.

Bu dönemde Rusya'nın, güneye inme politikası içinde, Ermeni bağımsızlık hareketini kullanma yönünde önemli gayretler harcadığı görülmektedir. Ruslar, Çar Petro döneminde Hıristiyan Gürcü ve Ermeni Prenslikleri döneminde kurduğu ilişkiler ve onların hamiliğini üstlenmesinden beri, Osmanlı Devleti'ne karşı Ermenileri kullandığı görülmektedir. Rusların 1813 ve 1828'de İran'a ve 1828-1829'da Osmanlı Devleti'ne karşı Kafkaslarda yaptığı savaşlarda Ermeni asıllı subayların önemli etkileri olmuştur. Daha sonra Rus askeri okullarında eğilim alan bu subaylar, Ermeni çetelerinin kurmay kadrolarını oluşturmuştur.⁴³

⁴² Kamuran Gürün, "Türkiye'de Ermeni Sorununun Yaraübsü", *Türk Tarihinde Enneniler*, (Türk Tarihinde Ermeniler Sempozyumu'na Sunulan Bildiri), Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınlan, No:2, İzmir, 1983, s.21.

⁴³ Bu Ermeni güçlerini örgütleyen Ermeni asıllı Rus subaylar arasında General Rütbesine yükselmiş olanlar Yermoşov, Tergeğusov ve Lazaryev. Müslümanlara yönelik katliamları yönetmişler ve Kafkas direnişi olarak anılan Şeyh Şamil hareketinin başlamasına neden olmuşlardır. Bkz. Mehmet Saray, *Türk-Rus Münasebetlerinin Bir Analizi*. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1998, s.164-165.

İT. Abdülhamid, hem dış destekçilerini Ermenilere karşı, Ermenileri birbirine, diğer yandan Ermenilerin yaşadıkları bölgelerdeki halkı Ermenilere karşı kullanarak bu isyanları bastırmıştır.⁴⁴ Ermenilerin bu dönemdeki ilk büyük ayaklanma hareketi Zeytun⁴⁵ adlı bir kasabada ortaya çıkmıştır. 1862 yılında radikal milliyetçi Ermeniler bir ayaklanma başlatmış ve bağımsız Ermenistan'ı kurma isteklerini açıkça İlan etmişlerdir. Ayaklanmayı başlatan grubun önde gelenleri İstanbul'a geldiğinde Ermeniler tarafından coşkuyla karşılanmıştır. Ayaklanma üzerine özellikle Fransa'nın baskıları ile bir komisyon kurulmuş, Patrik

Varjabetyan'da bu komisyonda yer almıştır. Hükümetin Zeylun'a kaymakam tayin etmesi ayaklanmayı durduramamış, karışıklıklar devam etmiştir.⁴⁶

Ermeni Örgütlerinin Kuruluşu

1870-1880 tarihleri arasında, Van bölgesinde "Araratlı", Merkezleri Muş'ta bulunan "Okul Sevenler", "Doğulu" ve "Kilikya" demekleri kurulmuş, ve 1880 yılında bu demekler bir çatı altında birleşmiş ve "Ermenilerin Birleşik Demeği" adını almıştır. 1879'da "Milliyetçi Kadınlar Derneği", 1880'de Erzurum'da "Silahlılar Derneği", Kafkasya'da "Genç Ermenistan Demeği", 1872'de Van'da "İttihat ve Halas Derneği" ve "Karahaç Derneği" kurulmuştur.⁴⁷

1873 yılında Portakalyan adlı bir Ermeni ini Ermeni ihtilal grubunu kurarak "Asya" adlı bir gazete yayımlamaya başlamıştır. Daha sonra Araratyan komitesi bağımsızlık yanlısı Ermenilere daha uygun bir zemin haline gelmiştir. "Cemiyet-i Tedriye", "Cemiyet-i Hayriye" adları altında kurulan gruplar, milliyetçi hareketin örgütlenmesinde önemli roller oynamıştır. 1862 yılında "Umumi Hayriye Cemiyeti" adıyla başka bir demek kurmuştur. Bu demeğin amacı. Adana, Maraş ve çevresini imar etmektir. Ancak gerçekleşen bu demeklerin bağımsızlık ve özerklik amaçları da vardır. "Araratyan", "Tabkutrarinaüs". "Tervliyan", "Kilikya" adında demeklerde bu yolla milliyetçi hareketi örgütlemek için faaliyette bulunmaktadır. Bu demeklerden Araratyan, Türk ve Rus Ermenileri arasında önemli bir köprü oluşturma işlevim yerine getirmektedir. Bu demek ve lideri Portakalyan Türk-Rus savaşında karşılıklı yardımları örgütlemiş, Portakalyan, girişimleri sonunda Van'da milliyetçi düşünceleri yaymak ve geliştirmek için ünlü Ermeni Kilisesini açmıştır. Daha sonra iç çekişmeler sonunda Fransa'ya giden Portakalyan, Pariste "Armenia" gazetesini çıkartarak milliyetçi hareketin sözcülüğünü yapmaya başlamıştır.⁴⁸

⁴⁴ Recep Şahin, "Tarih Boyunca Türk Devletlerinin Ermeni Politikaları", *Türk Tarihinde Ermeniler*, (Türk Tarihinde Ermeniler Sempozyumuna Sunulan Bildiri). Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, No:2, İzmir, 1983, s.

⁴⁵ Zeytun, yeni adı Süleymanlı olan Kahramanmaraş ilinin kuzeyinde bir kasabadır.

⁴⁶ Hocaoğlu, a.g.e., s.30,

⁴⁷ Metin, a.g.e. s.87.

⁴⁸ Hocaoğlu, a.g.e. s.30.

1829 yılında Yunanlı kırım ayaklanma sonucunda bağımsızlıklarını kazanmalarının. Ermeni milliyetçi hareketine olumlu bir etki yaptığı söylenebilir. Bu aşamadan sonra Ermenilerin bağımsızlık yönündeki faaliyetleri artmış, özellikle kiliseler, milliyetçi hareketin örgütlediği ve gençlere aktarıldığı yerler olmuştur.

Ermeni ruhani liderlerinden Van Başpiskoposu Mıgırdıç Hırmıyan, daha sonra onun yerine gelen Nerses Varjabetyan döneminde milliyetçi hareketin yeni bir ivme kazandığı görülmektedir, Ermeni bağımsızlık hareketine destek bulma yönünde bu iki patrik özellikle Avrupa'da etkili çalışmalar yapmışlardır. Bu dönemde Bosna-Hersek, Sırbistan ve Bulgaristan'da milliyetçi karakterde isyanların çıkması da Ermenileri bu yolda cesaretlendirmiştir. Ayestefanos Antlaşmasıyla bu yerlerin bağımsızlıklarına kavuşması ve Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü dunun. Ermenilerin bir an önce bir isyan hareketi başlatma yönündeki isteklerini artırmıştır.

Ermeni Komitelerinin Oluşumu

Ermeni bağımsızlık hareketinde, bu hareketin odaklarını oluşturan komitelerin önemli rolü olmuştur. Bu komitelerden ilki olan Hınçak Komitesi.. 1887 yılında Kafkas Ermenilerinin önderliğinde Avcıls Nazarbekian ve eşi Manan Vardaniyan tarafından Marksist ilkeler doğrultusunda kurulmuştur. ⁴⁰⁰ İlk olarak Türkiye Ermenistan¹ diye adlandırdıkları bölgeyi temel faaliyet alanı olarak belirlemişlerdir. Örgütün amacı, *Osmanlı Devleti sınırları içinde bağımsız Ermenistan i kurmak* ve daha sonra *Rus* ve İran Ermenistan¹ ıyla birleşerek efsanevi ideal olan "Büyük Ermenistan"ı kurmaktır.

Örgüt, İngiliz hükümetinin sağladığı destek sonucu merkezini Londra'ya kaydırmış, daha sonrada İstanbul'da bir temsilcilik açmış ve tüm milliyetçi örgütler bu komiteye bağlanmıştır. Büyüyen örgüt, sırasıyla İzmir, Halep ve diğer büyük kentlerde örgütlenmiştir. Ermeni milliyetçi hareketinin bir diğer önemli örgütü, 1890 yılında Kafkasya'da kurulmuştur. Komitenin asıl adı, "Ermeni İhtilal Cemiyetleri İttifakıMır. Örgütün tam adı federasyon anlamına gelen "Taşnaksıtyun" dur. Rusya Ermenilerinin katılımıyla kurulan komite, Hınçak komiteleriyle birleşerek Rusya'dan Türkiye'ye giren çetelere yardım amacını taşımaktadır. Taşnak komitesi. Türkiye'ye silahlı Ermeni güçlerini sokmak, Türkiye Ermenilerini silahlandırarak bir bağımsızlık hareketini başlatma amacı gütmektedir.

Ermeni milliyetçi hareketini örgütleyen iki büyük örgüt, bu süreç içerisinde görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Marksist ideolojiyi benimseyen Hınçaklarla. Türkiye'de işçi sınıfının bulunmadığını ve bu nedenle de Türkiye Ermenilerinin bu harekete katılımının az olacağını söyleyen Taşnak Komitesi arasında ideolojik ve yöntemsel farklılıklar nedeniyle görüş ayrılıkları oluşmuştur. Bu nedenden dolayı iki örgüt .1896 yılına kadar iki ayrı örgüt olarak faaliyetlerini sürdürmüştür. Taşnak Komitesine bağlı güçler 1890 yılında Erzurum ve çevresinde çeşitli silahlı eylemlerde bulunmuşlar. Üçüncü Türk kolordusu ile çatışmalara giren örgüt militanları, Müslüman köylerine

^w Halil Metin, *a.g.e.*, s.90.

yaptığı baskınlarla sürekli bir çatışma ortamı yaratmayı bir strateji haline getirmiş ve 1896 yılında silahlı çeteler Türk-Rus sınırını geçmiştir.

Bu süreç içinde Ermeni güçlerin Rusya'dan yardım aldığı görülmektedir⁵⁰ Taşnak Komitesi'nin kumcusu olan Christopher Mikaelyan, Rusların gizli bir örgülü olan Norotonovlets'de uzun zaman çalışmış, Taşnak komitesi'nin programını buradan adapte etmiştir. Taşnak Komitesi, tüzüğünde, kendisine "sosyalist demokrat", "sosyalist devrimci", "milliyetçi", "adem-i merkezîyetçi" gibi tutarsız tanımlamalar getiriyorsa ve Ermeni toprak sahiplerini, din adamlarını, tüccarları, işçi sınıfını sömürmekle suçlamışsa da, işçi ve köylülerle beraber yapısında bunlara da yer vermekten kaçınmamıştır.⁵¹ Taşnak Komitesinin programından, amaçlarını gerçekleştirmek için silahlı mücadele yolunu seçtikleri ve bir terör örgütü kimliğini taşıdıkları görülmektedir Diğer yandan Taşnaklar ilk programlarında bağımsızlıktan hiç söz etmemişler ve Hmçak Parlisi'nden kesin çizgilerle ayrılmışlardır.⁵²

Taşnak komitesi bölgedeki Kürt aşireleriyle işbirliği içinde bir ayaklanma başlatmaya çalıştıysa da bunda başarılı olamamıştır. Ancak Taşnak Komitesi'nin Makedon ve Bulgar milliyetçi örgütleriyle bir ittifak sağlama girişimini başarıyla sonuçlanmış, Ermeni gençlerine Makedon ve Bulgar örgütleri tarafından askerî eğitim verilmesi ve askerî yardım sağlanması konusunda antlaşma yapılmıştır.

Ermeni güçlerin saldırıları Birinci Dünya Savaşı sonrası mütareke döneminde özellikle Fransız ve Rus işgal güçlerinin yardımıyla daha da artmış ve Ermeniler Kars, Ardahan ve havalisini işgal etmişler. Bu yörelerde katliamlar yapmışlardır. Kurtuluş Savaşı sırasında Ankara Hükümeti bu güçlere karşı 9 Haziran 1920'de Doğu Cephesini oluşturmuş ve Kazım Karabekir Paşa komutasındaki ordu, Kars ve Ardahan bölgesini kurtarmıştır. Ermenistan'la yapılan Günrû Antlaşması ile de ateşkes ilan edilmiş, Rusya'da Ekim Devrimi sonrasında Ermenistan'ın Sovyetler içinde yer alması ile de Ermeni milliyetçi hareketi uzun bir süre için ortadan kalkmıştır.

⁵⁰ Ermeni hareketi ve 1915 Ermeni ayaklanmalarında Rusya'nın etkisi konusunda bkz. Süer, *a.g.m.*, s.459-466.

⁵¹ İlcioğlu, *ct-g.e.*, s.34.

⁵² Süer, *a.g.m.* s .461.

İZMİR SAAT KULESİ

İnci Kuyulu ERSOY*

19. yüzyılda, Osmanlı Devleti'nin ekonomik, sosyal ve toplumsal değişimlerine paralel olarak, kentlerin fiziksel çehrelerinin de farklılaşmaya başladığı izlenir¹. Bu farklılaşmalar arasında, kentlerde oluşturulmaya başlanan idari merkezler ve bu merkezlerde inşa edilmeye başlanan hükümet konağı, belediye gibi yeni yapı türleri ile çeşitli meydan tasarımları göze çarpar. Kent silüetlerine düşen öğe olarak katkıda bulunan saat kuleleri de, bu bağlamda önemli yapılar olarak karşımıza çıkar.

Aydın Eyaletine bağlı bir kent olan İzmir, 1850'den itibaren, bu eyaletin merkezi olmuştur. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu değişimlerin etkilerini dımsayan kentlerden biri olarak önem taşır. Konak Meydanı olarak tanımlanan meydanın tasarımı da, o döneme kadar uzanır. Batısından denize açılan meydan, diğer üç yönden de Sankışla' Hükümet Konağı ve depo yapılarıyla çevrelenmiştir². Osmanlı'nın prestij yapısı olan Sankışla 1827-28 yıllarında tamamlandığı dönemde, bu alanda herhangi bir meydan yoktu³. Bu bölge, 1867-72 yılları arasında inşa edilen Hükümet Konağı ile önem kazanmaya başladı⁴. Önündeki geniş bahçe düzenlemesiyle de dikkati çeken Hükümet Konağı'nın bulunduğu mahal, Konak adıyla anılmaya başlandı⁵. 18. yüzyıla tarihlendirilen Yalı Camii ve bugün ayakta olmayan medresesi⁶ bu oluşumdan sonra, bu

* Doç. Dr. E.Ü. Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü. Öğretim Üyesi.

¹ Kent yapısındaki değişimler için bkz. S. Aklüre, *19. Yüzyıl Sonunda Anadolu Kenti Mekansal Yapı Çözümlemesi*, Ankara 1978.; S. Dıncel, *Batılılaşma Sürecinde İstanbul'da Tasarım ve Dış Mekanlarda Değişim ve Nedenleri*, Ankara 1982.; M. Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapılan*, Ankara 1991.; P. Dumont-F. Georgeon (Ed), (*Çav. A. Berktaş*), *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, İstanbul 1996.

² T. Baykara, *İzmir Şehri ve Tarihi*, İzmir 1974, s. 55.

³ Konak Meydanı'nın eski durumunu gösteren kartpostal resmi için bkz. *19. Yüzyıl İzmir Fotoğrafları*, İstanbul 1997, s. 43.

⁴ Kışla ile ilgili geniş bilgi için bkz. N. Ülker, "İzmir Sankışlaşım Yapım Çalışmaları", *X. Türk Tarih Kongresi*'nden ayrıntı (Ankara 1994), s. 2439-2446.

⁵ Hükümet Konağı için bkz. T. Baykara, *İzmir Şehri ve Tarihi*, İzmir 1974, s. 52.

⁶ Sonradan ortadan kaldırılan havuzlu ön bahçenin görünümü için bkz. Ç. Atay, *Osmanlı'dan Cumhuriyete İzmir Palımları*, İzmir 1998, s. 192.

⁷ Tarihlendirme için bkz. M. Aktepe, "Osmanlı Devri İzmir Camileri Hakkında Ön Bilgi", *Tarih Enstitüsü Dergisi*. S.3 (Ekim 1972), 1973, s. 211-212.

alan içinde kaldı⁸. Hükümet-i Seniyye ve Kışla-yı Hümayun Meydanı olarak da adlandırılan⁹ bu alana temel kimliğini kazandıran ve genellikle neo-klasik üslup özellikleri yansıtan bu yapılardan sonra, İzmir için simgesel bir değer taşıyan ve kent silüetine düşey bir öge olarak katkıda bulunan Saat Kulesi inşa ettirildi¹⁰.

Konak Meydamlım denize bakan tarafında yer alan ve Sultan II. Abdülhamit'in tahta çıkışının 25. yıldönümü kutlamaları nedeniyle, 1901 yılında inşa ettirilmiş olan Saat Kulesi¹¹, Oryantalist eğilimli yapıların kentteki en anıtsal örneğidir (Res. 1). Yapının inşaat nazarlığını, eski sadrazamlardan İzmir Valisi Kıbrıslı Kamil Paşa'nın oğlu bahriye mirlivası Said Paşa'nın yaptırdığı¹² ve bir inşaat komisyonu kurulduğu¹³ anlaşılmaktadır. Yapının inşası sırasında, bir maketinin yaptırıldığı ve maketin inşaat komisyonu üyesi Belediye Reisi Eşref Paşa ve Kamil Paşa'nın oğlu Said Paşa eliyle gönderilmesi konusunda 10 Mart 1307/23 MarL 1901 tarihli bir emir müsveddesi bulunmaktadır¹⁴.

Bugün Topkapı Sarayı'nda bulunan ve Saat Kulesi ile aynı özellikleri taşıyan 1902 tarihli maketin sanatçısı, İstanbullu Kuyumcu Zingulli Usta'dır¹⁵. 90 cm. yüksekliğindeki som gümüşten yapılmış makel, değerli taşlar ve altın yaldızla süslenmiştir. Maketin üzerindeki Fransızca ya/ıtlan. kulenin mimarının İzmirli S.Raymond olduğu anlaşılmaktadır¹⁶. Ancak, Saat Kulesi'nin görünümünün bulunduğu bir kartpostalda, yapının mimarının M. Raymond Pere olarak verilmektedir¹⁷. Yapı hem maketin yazıtında, hem de yukarıda zikredilen emir müsveddesinde, yapı İzmir'de inşa edilen Şadırvan Saat Kulesi olarak tanımlanmıştır.

Her katı kendi içinde bir bütünlük gösteren Saat Kulesi, haç biçimli bir platform üzerinde yükselir. 25 m. yüksekliğindeki 4 katlı kuruluşun kaidesi, sekizgen planlı olup çokgenin köşeleri merdivenlerle ulaşılan birer su yapısı olarak tasarlanmıştır (Res. 1-2)

⁸ Konak Meydanının 1910 yıllarındaki görünümü için bkz. Ç. Atay, *ag.e.*, İzmir 1998, s. 9,

⁹ Bir gazete haberinde, inşaatı devam eden Saat Kulesi'nin yeri bu şekilde belirtilmiştir. Ahenk Gazete.si'nde çıkan bu haber için bkz. N. Ülker, "İzmir Saat Kulesi", *Lak*: S. 7 (t990), s. 11.

¹⁰ Saat kuleleri hakkında toplu ve geniş bilgi için bkz. H.Acun. *Anadolu Saca Kuleleri*, Ankara 1994.

¹¹ N. Ülker. "Saat Kulesi", s. 10.

¹² H. Güllütekin, *İzmir Tarihi*, İzmir 1952, s. 60.

¹³ Yapının İzmir Valisi Kıbrıslı Kamil Paşa oğlu Said Paşa ve Belediye Reisi Eşref Paşa "dan oluşan bir komisyon tarafından yaptırıldığı konusunda bilgi için bkz. 11 Acun, *ag.e.*, s. 24.

¹⁴ Başbakanlık Arşivi, Kemal Paşa Evrakı, 86/13 1210 numarada kayıtlı yapının maketi ile ilgili belgenin iranskripsiyonu için bkz. H.Acun, *ag.e.*, s. 24-

¹⁵ İstanbul Beyoğlu'ndaki kuyumcu atelyelerinde yapılan maketle ilgili bilgi için bkz. G.Sonat, "E. Abdülhamife Hediyen İdüen Gümüş Maketler", *Sanat Dfnyamız*, S.37 (Temmuz 1998). s.23.; Ayrıca bkz. K.Çiğ, "Topkapı Sarayı Müzesi Saat Seksiyonu", *Sanat Dünyamız*, S.12 (Ocak 1978), s.5.

¹⁶ S.Raymond'ın, İzmir'deki Alman Konsolosluk binasını da inşa eden mimar olduğu belirtilmektedir. Bkz. Ç.Alay, *Tarih İçinde İzmir*, İzmir 1978, s. 133.

¹⁷ M. Raymond Pere'nin, bazı İevantenlere ev planları çizdiği ve bugünkü Alman Konsoloslugu binasının da mimarı olduğu belirtilmektedir. Bkz. 19. *Yüzyıl İzmir Fotoğraflan*, s. 42, 194; Ç. Atay, *ag.e.*, s. 183.

İzmir Saat Kulesi

(Şek. 1-3)¹⁸. Üzeri birer kubbeyle Örtülmüş baldaken tarzında inşa edilmiş bu kuruluşların alt kesimine dikdörtgen biçimli birer havuz yerleştirilmiştir (Res.3). Ortasında birer fiskiye bulunan havuzların üç tarafında da. birer yalak yerleştirilmiş ve bu ayaklara havuzdan birer lüleyle suyun akması sağlanmıştır¹⁹. Bu nedenle de, halk arasında Havuzlu Anıt olarak da isimlendirilmiştir. Baldakenin kubbeleri, cephelere yerleştirilen ve alttan Morcsk başlıklı silindirik sütunlarla desteklenen birer at nalı kemerle taşınmaktadır. Kemer köşelikleri bitkisel kıvrık dallar ve palinet motifleriyle bezenmiştir. Taştan yapılmış ok ucu biçimli birer alemle biten kubbelerin dış yüzeyleri de, içlerinde birer palmet bulunan baklava motifleriyle bezenmiştir.

Yapının eksenlerde yer alan kapıları, sivri at nalı kemerli birer açıklık şeklinde olup sekizgenin köşelerine yerleştirilmiş birer ayakla baldaken kuruluş gösterir. Sivri at nalı kemerler, orijinalinde çift renkli taşla örülmüşken, onarımlar sonucunda tek renkli taşla inşa edilerek bugünkü görünümünü almışlardır²⁰. Kemer köşeliklerinde, üst kesimlerinde birer ay ve yıldız motifi bulunan bitkisel arabeskler görülür. İki tarafında yer alan düşey dikdörtgen pano yüzeyleri geometrik motifler ve aralarındaki palmet motifleriyle bezenmiştir.

Alt kat cepheleri silmcli bir saçak ve onun üstünde yer alan ajurlu palmet şeridiyle son bulur. Köşelerdeki baldakenler ile eksenlerdeki açıklıkların kemer köşeliklerindeki Oryantalist bitkisel motifler, saçak üzerinde yer alan palmetlerle birlikte cephe süslemesinin ana unsurlarını oluşturur.

Alt bölüme göre daha alçak ve dar tutulmuş olan ikinci kat. köşelerde iki, cephelerde dört kemer açıklığının oluşturduğu at nalı formu, üç dilimli kemerlerle hareketi en dirilmişür (Res.4). Kemerleri taşıyan silindirik sütunlar, Moresk başlıklara sahiptir. Kemer köşelikleri bitkisel arabesklerle dolgulandırılmıştır. Yine sekizgen plan gösteren ve gövdenin etrafını bir galeri şeklinde çevreleyen bu bölüm, alt bölümde olduğu gibi silmcli bir saçak ve üzerindeki taştan palmet dizisiyle son bulur.

Galerinin üzerinden yükselen ve eksenlerde geniş, köşelerde dar sekiz kenarlı bir plan tasannu gösteren gövdenin yüzeyleri baklava motifleri içine yerleştirilmiş beş kollu yıldızlarla dolgulandırılmıştır (Res.4). Geniş kenarlarının ortasına, sütunçerler üzerine oturan dilimli kemerli, birer açıklık ve bu açıklıkların önüne de konsollarla taşman ve mükebbireleri anımsatan birer küçük süs balkonu inşa edilmiştir. Bu açıklıklardan güneybatıdaki hariç, diğerleri birer yalancı açıklık şeklindedir ve önlerini kapatan duvar yüzeyi bitkisel arabesk bezemelerle süslenmiştir. Üst kesimde de, deniz cephesi hariç diğer cephelerde, süs balkonlarıyla aynı hizada yuvarlak madalyon içine

birer ay-yıldız motifi işlenmiştir. Yapının ilk inşasında, ay-yıldız motiflerinin yerinde, Osmanlı Arması ve II. Abdülhamit'in tuğrasının bulunduğu bilinmektedir²¹.

¹⁸ - Yapının çizimleri, Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nden alınmıştır.

¹⁹ - Fiskiyelelerden bazıları günümüze ulaşmamıştır.

²⁰ - Saat Kulesi'nin eski durumunu gösteren kartpostal resmi için bkz. *19. Yüzyıl İzmir Fotoğrafları*, s. 42.

²¹ - 15 Haziran 1927 yılında çıkarılan "Millî ve Resmi Binalarda Bulunan Tuğra ve Medhiyelerin Kaldırılması" hakkındaki 1057 sayılı kanundan sonra arma ve tuğraların çıkarıldığı bilinmektedir. Bilgi için bkz. N. Ülker, *a.g.m.*, s. 13.

Gövdeden, dışa taşkın üst bölüme geçiş üç mukarnas sırasıyla sağlanmışır (Res.5). Cephelerin tamamı yine taş oylmuş bitkisel ve geometrik motiflerle süslenmiştir. Geniş cephelerinde, Alman İmparatoru II. Wilhem tarafından hediye edilmiş birer saat yer almaktadır²².

Dışa taşkın saçak ve üstünde yer alan mazgallardan soma daralarak yükselen kule, üst bölümde, diğer bölümlerde olduğu gibi sekizgen bir baldaken şeklindedir²³. Bir alemle son bulan kubbeyle örtülü baldakendeki saçak üstü süslemesi, bir alt bölümdekiyle aynı karakteri taşır.

Tamamen düzgün kesme taşla inşa edilmiş yapının, köşelerindeki havuz ve kumalar mermerden yapılmıştır. Sütunlardan 40 ianesi Marsilya'dan getirtilmiş²⁴ yapıda, saatlerin bulunduğu bölüme ulaşım, zemin kattaki odadan başlayarak yükselen bir merdivenle sağlanmaktadır.

Kuruluş özellikleri ile bezemenin bütünleşerek ahenkli bir etki bıraktığı yapıda gerek form gerek kullanılan biçimler, İslaini karakterin ön plana çıkmasına neden olmuştur. Bu karakteriyle de, Saat Kulesi, Oryantalist üslubun İzmir'deki en Önemli temsilcisidir. Moresk sülün başlıkları, yuvarlak ve sivri at nalı kemerlerle, dilimli kemerler: kat cephelerini sııandıran silmeler üzerindeki palmet ve mazgal dizileri: dışa taşlan üst bölüme geçişi sağlanyan üç sıra mukarnas dizisi: cephe yüzeylerinin danteliinsi ağ gibi baklava motifleri içine yerleştirilmiş beş kollu yıldızlarla dolgulandırılması. kemer köşeliklerindeki ve cephelerdeki bitkisel ve geometrik motifler, kaynağı KaJiire'deki Fatimi ve Memluk yapılarıyla, Endülüs'teki yapılarda aranabilecek biçimlerin eklektik anlayışta ele alınışım göstermektedir.

1881-83 tarihli Mekteb-i Sultani (Mithatpaşa Endüstri Meslek Lisesi)²⁵, 1893 tarihinden sonra inşa edilen Salepçioğlu Camii²⁶ ile Vali Rahmi Bey Dönemi'nde 1913-1918 tadilleri arasına larihlenen Kemeraltı, Çorakkapı (Basmahane), Keçeciler (Anafartalar) ve Kemer (Yenişehir) karakolları gibi yapılar, İzmir'deki Oryantalist eğilimli yapıların ilginç örneklerindedir²⁷. Ancak, bu yapılarda Oryantalist özellikler, diğer Baüli üslup özellikleriyle biramda kullanılmışır. Kuzey Afrika ve Endülüs yapı ayrıntılarıyla İslami Revivalizm diyebileceğimiz bir yaklaşımla ele alınmış Saat Kulesi

²² H.Acun. *a.g.e.*, s. 26.

²³ 1974 yılındaki depremle yıkılanbu bölüm, 1976 yılında onarılmıştır. Bkz. N. Ülker, "İzmir Saat Kulesi", s. 14.

²⁴ 18 Haziran 1901 ve 18 Eylül 1901 tarihli Ahenk gazetelerinde çıkan haberler için bkz. N. Ülker, "izmir Saat Kulesi", s. 11,13.

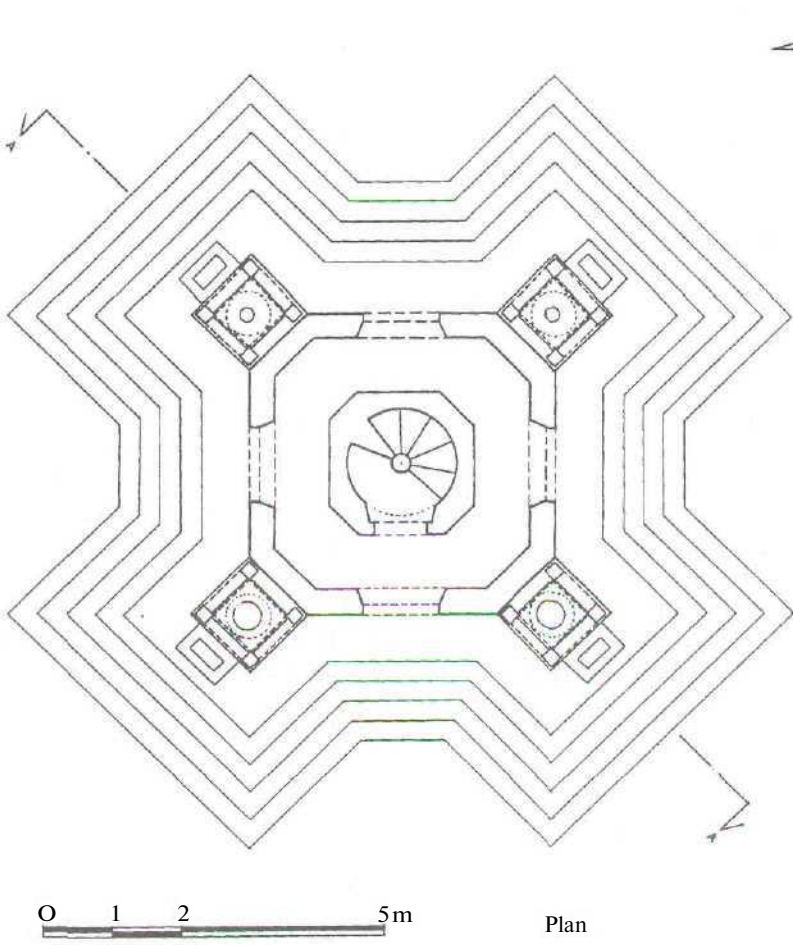
²⁵ Yapıyla ilgili geniş bilgi için bkz. İ.Kuyulu, "İzmir Mekteb-i Sultanisi (Mithat Paşa Endüstri Meslek Lisesi Binası), *IV. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi* (3-7 Kasım 1997 Ankara), baskı da.

²⁶ Tarihlendinme için bkz. MAktepe. "Osmanlı Devri Camileri Hakkında Ön Bilgi", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S.4-5 (Ağustos 1973-74), istanbul 1974, s. 136.

²⁷ İzmir'deki Oryantalist eğilimli yapılan konu alan bir araştırmamız, Ağustos 1999'da Hollanda'nın Utrecht kentinde düzenlenen *A7. Uluslararası Türk Sanalları Kongresi* nde bildiri olarak sunulmuştur. "Kemeraltı, Çorakkapı, Keçeciler ve Kemer Polis Karakolları Örnekleriyle İzmir'de Oryantalist Eğilimli Yapılar" başlıklı bildirimiz, adı geçen kongre metinleri arasında yayınlanacaktır.

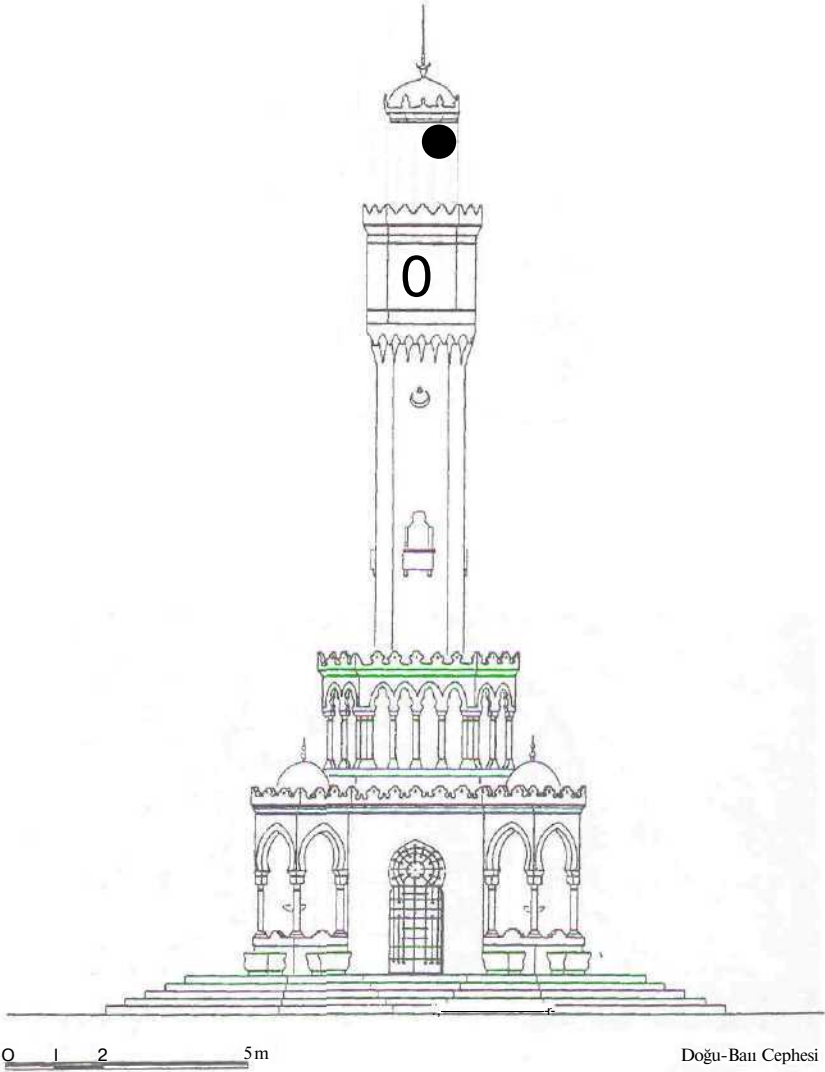
İzmir Saat Kulesi

ise. daha çok Baü Oryantalizmini hatırlatan tarzıyla, sadece İzmir'in değil, Türkiye genelinde de Oryantalist üslubun en anıtsal temsilcilerinden biridir.

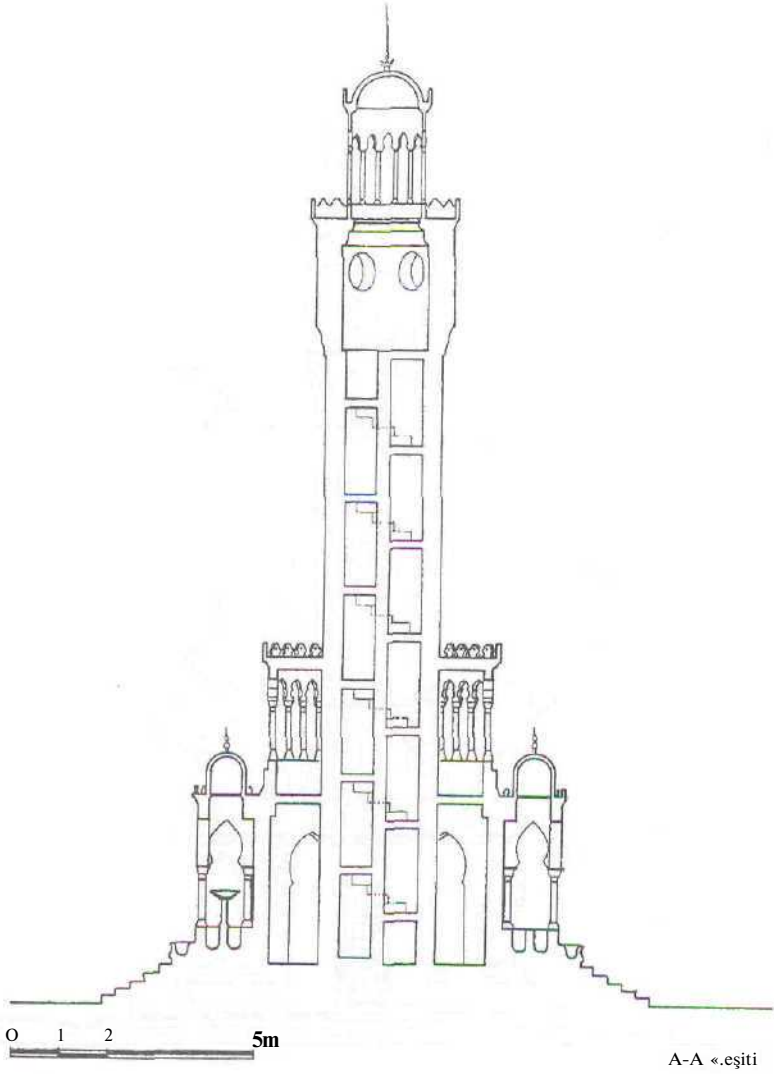
Şek. 1 - İzmir Saat Kulesi

İzmir Saat Kulesi

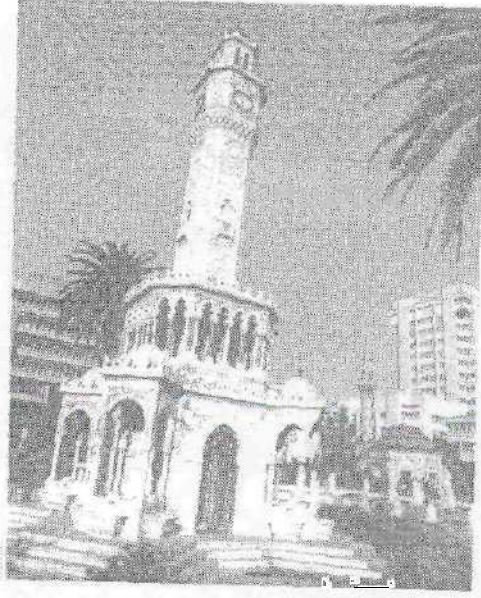
Şek. 2 - İzmir Saat Kulesi

İnci Kuydu Ersoy

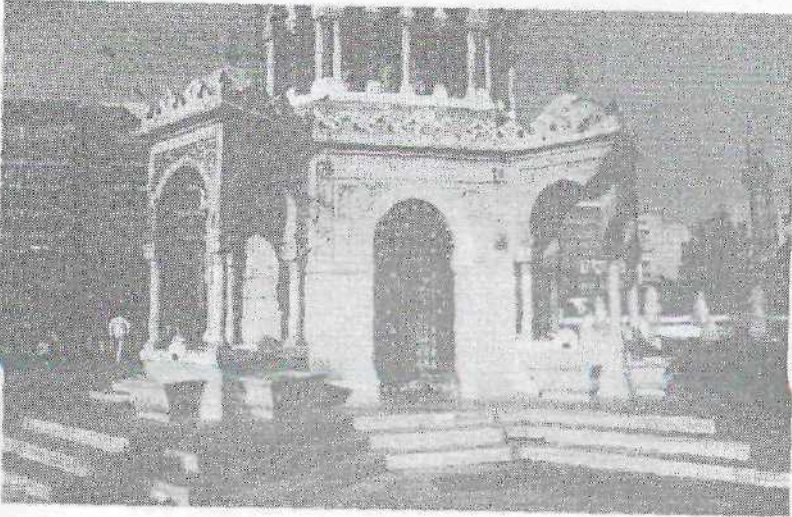

Şek. 3 - İzmir Saat Kulesi

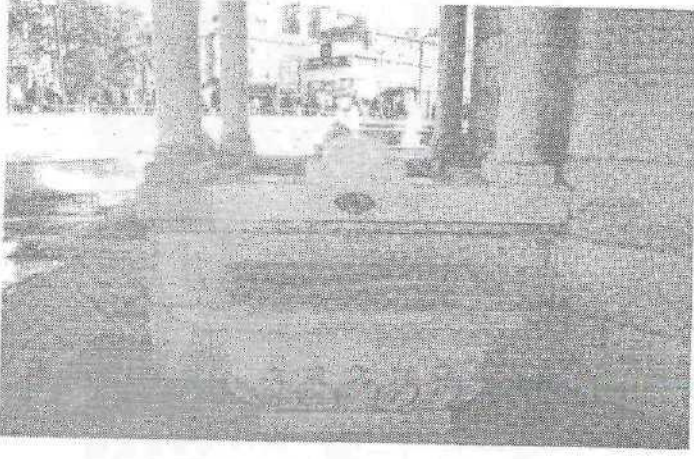
İzmir Saat Kulesi

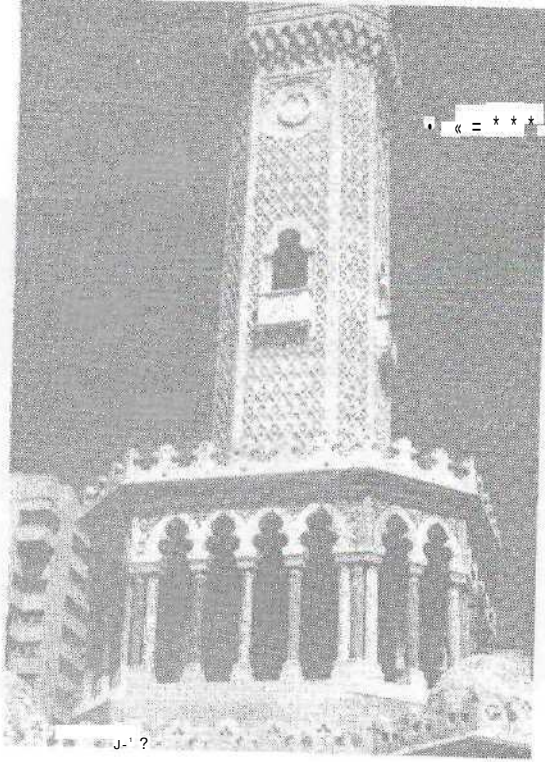
Res. 1 - İzmir Saat Kulesi

Res. 2 - İzmir Saat Kulesi

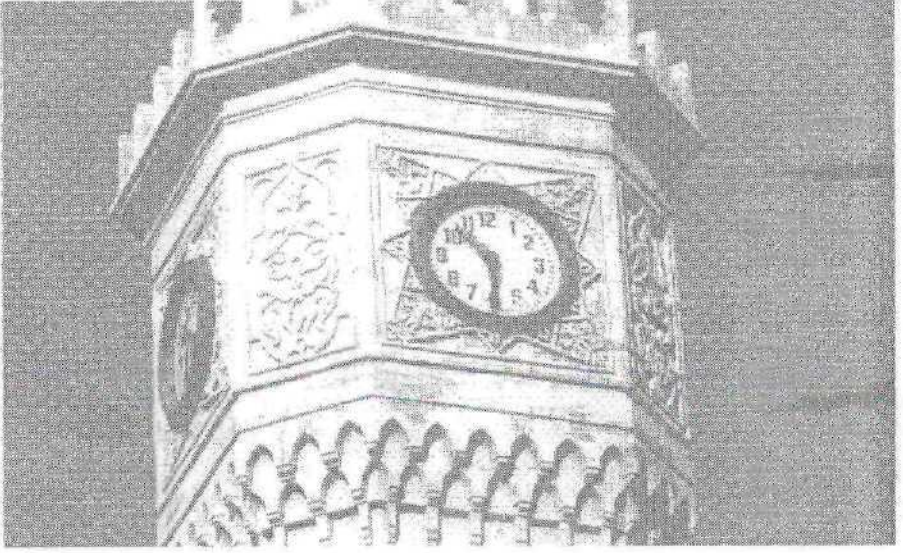

Res. 3 - İzmir Saal Kulesi

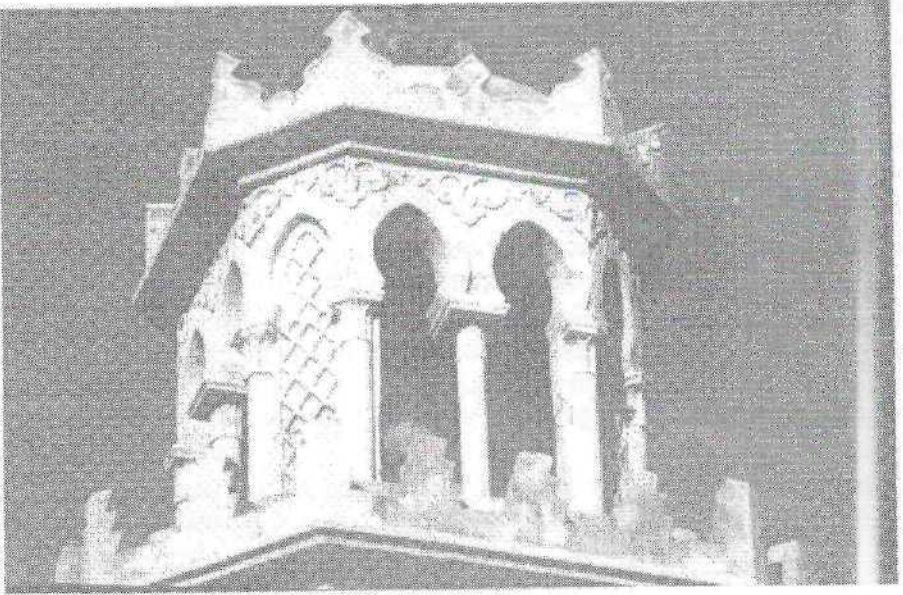

Res. 4 - İzmir Saat Kulesi

İzmir Saat Kulesi

Res. 5 - İzmir Saat Kulesi

Res. 6 - İzmir Saat Kulesi

TÜRK KÜLTÜRÜNDE VASİYET GELENEĞİ

Hasan KOKSAL'

Vasiyet: "Birini (ana-babamn. üstadın, idarecinin vs.) bir başkasına (çocuklarına, akrabalarına, talebelerine, kendi yolunu devam ettirenlere) ölütn öncesi yazılı veya sözlü olarak bıraktığı nasihat"¹, "Kişinin, malını ölüm sonrasına bağlayarak bir şahsa teberru yoluyla temlik (mülk kazandırma) etmesini ifade eden bir ierim"²dir.

Halk eğitiminde ve sosyal huzurun sağlanmasında geleneklerin önemli bir fonksiyonunun bulunduğu herkesçe kabul edilen bir gerçektir. Konu olarak seçtiğimiz "vasiyet geleneği"³, aileden devlete kadar uzanan kurumlarda görülen bir uygulamadır. Bunun esasım rica, dilek, bir neslin tecrübesini diğer bir nesle ulaştırma, ibret alınacak fikir teşkil eder.

Aslında dilimizde yaşayan binlerce "ata sözü", "kıssa", "didaktik şiir" ve yüzlerce ahlâk kitabı birer vasiyet niteliğindedir. Mesela "pend-name" adı altında kaleme alınmış manzum ve mensur bir çok eser vardır. Bunlarda ahlâki öğütler yer alır³. Modern Edebiyat'taki Vecize (Maxime)ler aynı amaçlı ürünlerdir.

Konumuzu dağıtmamak için bu bir biriyle iç içe bulunan didaktik mahiyetteki bir başka çalışmada ele almayı düşünüyor, vasiyet konusuna geçiyoruz.

Vasiyet konusunda Hunlar devrine kadar çıkan Oğuz-nâme'de ilk bilgilere rastlıyoruz. Oğuz Han, altı oğlu ile birlikte dünyayı fethedip cihangir olduktan sonra ana yurduna (yurt-i asli) döner. Bir "Uluğ Kurultay" toplar. Binlerce hayvan keserek büyük bir toy yapar. Altın bir otağ kurar. Üç büyük oğlu Boz-oklar sağda, üç küçük oğlu üç-oklar solda oturur.

"Ey oğullarım! Çok savaştım; artık yaşlandım. Düşmanları ağılattım, dostları sevindirdim. Gök-Tanrı'ya borcumu ödedim." der.

* Yard.Doç.Dr. E. Ü. Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü.

¹ *Edebiyat Bilimi Sözlüğü*, Kazan 1990, s. 32.

² *İslâm'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, C, 4, İstanbul 1997, s. 440.

³ Levend, Ağâh Sun, *Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız*, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1963, Türk Dil Kurumu Yayınları: 234, Ankara 1988, s. 91.

Yurdunu oğulları arasında böler. Ok-yay ilişkilerine göre Üç-oklar'ın boz-oklar'a tabiiyetini bildirir. Töreye ve birliğe bağlı kalmalarını vasiyet eder⁴.

Uygurlara ait hukukun çeşitli alanlarındaki hukukî ilişkileri düzenleyen belgeler arasında vasiyetnamelere de rastlıyoruz.

"Küskü yılının sekizinci ayının on sekizinci gününde ben Tüşimi Ağırca hastalandığımdan ve hastalığımın gittikçe fenalasaçağını düşünerek ben karım Silang'a şu yazıyı bıraktım: "Benim ölümünden sonra, başka bir kimse ile evlenmeden, evimi yönetip oğlum Altmış-Kaya'nını eğitimi ile uğraşsın. Oğullarım Kosang ile Esen-Kaya üvey annemiz bizimidir, alacağız diye, işe karışmasınlar. Eğer alacağız diye dava ederlerse, büyük orduya (?) bir altın yastık, şehzadelere birer gümüş yastık, iç hazineye bir at vermek yoluyla ağır cezaya çarptırılınsınlar ve sözleri geçmesin. Ben vasiyetnameyi Sıtz'a, Ked-Kaya Tukung, Tükele ve Kimtsü başta olmak üzere, cemâat ile Tavgaç-Yeke. İkinci başta olmak üzere, halk ve yakınlarımdan Asana, onlar huzurunda verdim. Tanık İnge, Tanık Kara-toym. Bu tamga benimdi. Ben Kaysın sorup yazdım. Bu tamga ben, Tavgaç-Keke'nindir. Bu tamga ben Asana'mndır. İmlâsı altında yazdım."⁵.

Bu belgede vasiyeti yapan, kimi mirasçı olarak kabul ettiğini ve terekesinde kimlerin hakkı olamayacağını gösteriyor. Ayrıca üvey oğullarının, analıkları ile evlenmelerine vasiyetname ile engel olunabileceği anlaşılmaktadır.

İslâmiyet öncesi Türklerde yerleşik medeniyete geçildikten sonra "velayet hakkı", "trampa", "faizle ve kefaletle borç alma", "yarıcılık", "evlat edinme" vs. gibi konularda yerleşik kültür hukukunun gelişmiş olduğu görülmektedir⁶.

Türkler bir yandan doğuda yerleşirlerken, diğer yandan da batıda Müslümanlarla ilişki kurmuşlardır; gerek savaş, gerekse barış yoluyla İslâmiyet Türkler arsında yayılmaya başlamıştır.

XT-XIII. yüzyıllarda siyaselnâmeler ve ahlâk-görgü kurallarından bahseden didaktik mahiyetteki kitaplar (Nizamü'ül-mülk'ün Siyasetnâme'si, Yusuf Has Hacib'in Kutad-gu Bilig'i) özellikle dikkati çeken eserlerdir.

Anadolu kapısını Türklere açan sultan Alparslan'ın Roinenos Diogenes ile Malazgirt Meydan Muharebesinle çıkmadan yapmış olduğu şu vasiyet-hitâbe bu geleneğin devlet katında sıkı bir şekilde uygulandığını göstermektedir:

"Ey askerlerim! Eğer şehid olursam, bu beyaz elbise kefenim olsun. O zaman ruhum göklere çıkacaktır. Melik Şah'ı yerime tahta çıkarınız ve ona bağlı kalınız. Zaferi kazanırsak önümüzde çok hayırlı günler olacaktır⁷.

⁴ Ögel, Bahaddin, *Türk Mitolojisi* /, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1971, s. 206; Tanen, Aydın, *Türk Devlet Geleneği*, Milli Eğilim Bakanlığı Eğitim Dizisi: 30, İstanbul 1997, s. 211.

⁵ Üçok, Prof. Dr. Coşkun-Mumcu, Doç. Dr. Ahmet, *Türk Hukuk Tarihi*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını: 388, Ankara 1976, s. 32.

⁶ Üçok-Mumcu. *a.g.e.*, s. 29-34.

Türk Kültüründe Vasiyet Geleneği

Malazgirt Meydan Muharebesi'nde esir aldığı ve yaptığı antlaşmadan sonra serbest bıraktığı Rotnenos Diogenes'in tahttan indirildiği ve gözlerine mil çekildiğini haber alan Alparslan, bu dununa çok üzülmüş, beylere ve askerlere şu vasiyet-hitabe'de bulunmuştur.

"Bundan böyle arslan yavruları olunu?.; yeryüzünde, gece-gündüz kartal gibi uçunuz ve Rumlara merhamet etmeyiniz"⁸.

Selçuklu dönemine ait diğer bir vasiyetname Sultan Alaeddin Keykubad'a aittir. 1237 yılında bir ziyafet sofrasında zehirlendiği anlaşılmış ve Celaleddin Karatay'a:

"Benim işim sona erdi, kendimden ümidim kalmadı, Kemaleddin Kâinyar'ı çağır, ona memleket meseleleri hakkında vasiyetler yapacağım" demiş, fakat az sonra konuşma melekesini kaybetmiştir⁹.

Vasiyet konusunda bir başka örnek de Memlûk Devleti Sultan'ı en-Nasır Muhammed'in hasta iken verdiği vasiyettir. en-Nasır Muhammed daha Önce veliaht tayin ettiği oğlu Amık'un 1340 yılında vefat etmesi üzerine, hasta yatağında ümerânın büyüklerini toplayarak kendisinden sonra oğlu Seyfeddin Ebu Bekr'i sultan yapmalarını vasiyet etmiş ve onlar da bu vasiyete uymuşlardır¹⁰.

1071 Malazgirt Zaferi'nden hemen sonra Merv'den Doğu Anadolu'ya gelip yerleşen bir Türk grubunun, Oğuzlar'm 24 boyundan bir olan Kayı aşiretinin reisleri Ertuğrul Gâzi'nüi, oğlu osman Gâzi'ye, Osman Gâzfnin, oğlu Orhan Gâi'ye sundukları vasiyetleri ve Osman Gâzi'nüi kayın babası şeyh Edebalı'nin vasiyetleri bu türün devlet geleneğinde ciddiyetle uygulandığı; Asya-Avrupa-Afrika kıtalarındaki pek çok devlete 600 yıldan g-fazla adil bir ölçüde davranarak, onların dil ve dinlerini devlet güvencesi alıma alarak örnek davranışlar gösterdiklerini görmekteyiz. Bu vasiyetnameleri aşağıya alıyoruz:

ERTUĞRUL GÂZİ'NİN VASIYETNAMESİ:

"Bak oğul;

Beni fıır, Şeyh Edebalı'yi kırma. O bizim boyumuzun ışığıdır. Terazisi dirhem şaşmaz. Bana karşı gel., ona karşı gelme! Bana karşı gelirsen üzülür, incinirim, ona karşı gelirsen, gözlerim sana bakmaz. Baksa da görmez olur.

⁷ tbnü'1-Esir, *el-Kâmil Fi't Târîh Tercümesi*, Cilt:U), çeviren: Dr. A. Özeydin, Bahar Yay. İstanbul, s. 71.

⁸ Turan, Osman, *a.g.e.*, s. 188489.

⁹ Turan, Osman, *Selçuklular Zamanıyla Türkiye Tarihi*, İstanbul 1984, 2. Baskı, s. 389.

¹⁰ Koprıman. Kâzım Yaşar, *Mısır Memlûka teri*, Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, C. VI, İstanbul 1989, s. 491.

Hasan Koksa!

Sözümüz Edebalı için değil, senceğiz içindir. Bu dediklerimi vasiyet .say.'.. "

ERTUĞRUL GAZİ

OSMAN GÂZİ'NİN VASİYETNAMESİ:

Bak oğul!

ALALH-û Teâla'mn emirlerine muhalif bir İş işlemeyesin. Bilmediğini Şeriat (İslâm) ulemasından sorup anlayasın! Sana itaat edenleri hoş tutasın! Askerine in 'ami, ihsanı eksik etmeyesin ki, insan ihsanın kulcağıdır. Zalim olma! Alemleri adaletle şenlendir ve ALLAH İçin cihadı terk etmeyerek beni şad el. Ulemaya rivayet eyle ki, Şeriat (din) işleri nizâm bulsun! Nerede bir ilim ehli duyarsan, ona rağbet, ikbal ve hilm göster! Askerine ve malına gurur getirip, Şeriat (Kur 'an) ehlinden uzaklaşma! Bizim mesleğimiz ALLAH yoludur. Ve maksadımız, ALLAH'm dinini yaymaktır. Yoksa kuru kavga ve cihangirlik da 'vasi değildir. Sana da bunlar yaraşır. Daima herkese ihsanda bulun! Memleket işlerini noksanız gör! Hepinizi ALIAH-û Teala 'ya emanet ediyorum"¹¹.

OSMAN GAZİ

ŞEYH EDEBALI'NİN VASİYETNAMESİ:

- Oğul!

İnsanlar vardır, şafak vaktinde doğar, akşam ezanında ölürler.

Avun oğlum, avun.

Güçlüsün, kuvvetlisin, akıllısın, kelâmlısın.

Ama;

Bunları nerede, nasıl kullanacağım bilmezsen,

Sabah rüzgarında sa\rulur gidersin.

Öfken ve nefsin bir olup aklını yener.

Daima sabırlı, sebatlı ve irâdene sahip olasın.

Dünya senin gözlerinin gördüğü gibi büyük değildir.

Bütün fethedilmemiş surlar, bilinmeyenler, görünmeyenler,

Ancak; senin fazilet ve erdemlerinle gün ışığına çıkacaktır.

¹¹ Bürün, Vecdi, *Nasıl Öldüler*, Ötüken, İstanbul 1981, s. 14.

Türk Kültüründe Vasiyet Geleneği

Ananı, atanı say. Bereket, büyüklerle beraberdir.

Bu dünyada İnancını, kaybedersen, yeşilken çorak olur, çöllere dönersin.

Açık sözlü ol. Her sözü üstüne alma.

Gördün söyleme, bildin bilme.

Sevdiğin yere sık gidip gelme, kalkar muhabbetin itibar olmaz.

Üç kişiye acı:

Cahiller arasındaki âlime,

Zenginken fakir düşene,

Hatırlı iken itibarım kaybedene.

Umuma ki yüksekte yer tutanlar,

Aşağıdakiler kadar emniyette değildir.

Haklı olduğunda mücadeleden korkma.

Bilesin; atın iyisine doru, yiğidin iyisine deli derler... ”²

ŞEYH EDEBALI

İslamî Türk destanı olan Saltuk-nâme'de de vasiyet geleneği ile karşılaşırız. Sarı Saltuk'a bir yahudi hile ile bir zehirli su içirir ve arkasından gönderdiği bir fedai ile hançerletir. Sarı Saltuk ölümün yaklaştığını anlayınca abdeslini alır ve kefenini giyerek çerağın yanına gelir. Sarı Saltuk gâ/ilere kendisi için on iki tabut yaptırmalarını vasiyet eder. Bu tabutların her birisi Eski Baba'daki Sarı Saltuk tekkesinde bir gün bekletildikten sonra na'şını almaya çevreden gelen beylere verilecektir. San Saltuk'un böylece tekkede bekleyen her bir tabutta ayrı ayrı görülecektir. Sarı Saltuk'un ölüsü yıkanıp tabuta konduktan sonra, tabut kendiliğinden, hiç bir kimsenin yardımı olmadan musallaya doğru yürür. Gâziler, San Saluk'un vasiyeti üzerinde ihtilafa düşerler. Bu tartışma esnasında. Sarı Saltuk tabutun içinden bir na'ra alarak vasiyetinin dışına çıkmamalarını İster¹³.

Kırgızların milli destanı Manas'ta da aynı gelenekle karşılaşırız. Manas hasta yatarken kırk yiğidini çağırır ve onların huzurunda Vezir Bakay'a vasiyetini bildirir:

Ey benim kardeşlerim Abeke ile Kölfışf

Vasiyetimi yapın, olun bana birer eş

Altıma da bir davak, hazır olsun, ey Bakay!

¹² *Semerkant Dergisi*, Ocak 2000.

¹³ Yüce, Kemal, *Saltuknâme*, Kültür ve Turizm Bak. Yay.:832, Ankara 1987, s. 377-378.

*Maiyetimle herkes- hazır olsun, ey Bakay!
Ölmek üzereyim ben, gelin şimdi, ey Bakay!
Başımla ayağımı, çekin şimdi, ey Bakay!
Yakup oğlu genç Manas böylece göçüp gitti!
Bay 'in tek oğlu Bakay, baktı Han göçüp gitti!
Onun cenazesini kamaşa koydu gitti!
Bir dağ gibi Manas 'ı mezara koydu gitti!"*

Aynı destanda Yakup Han'ın vasiyetnamesini de hazırlayan yine Vezir Bakay'dır¹⁵.

Bu tarihî açıklamalardan anlaşıldığı gibi Türk toplumunda vasiyet, kökü çok eskilere dayanan bir gelenektir. Şimdi, vasiyetin günümüzde uygulanan şekillerine bakalım.

Günümüz toplumunda, vasiyet konusunda bir takım ölçü ve kayıtlar getirilerek yakınların korunması, kamu düzenin sağlanması, hak ve ödevler arsında denge kurulması hedeflenmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Önder Atatürk'ün vasiyetnamesi, oldukça anlamlı bir tarih vesikasıdır. Hasan Rıza Soyak, anılarında diyor ki: "... çok sakindi... Hem yazıyor, hem de bazı kelimeleri değiştiriyor, cümleleri mânalarına hiç halel gelmeden kısaltıyor ve sadeleştiriyordu. Eşsiz muhakeme ve zarafeti burada da kendini göstermişti, çok ince düşünüyordu. Mesela; bir maddede kendilerine ayaklık bağlanmasını vasiyet ettiği hanımlardan beşinin soyadı yazılı idi., yalnız Bayan Afet'in soyadı yoktu; o, ailesinin soyadını kullanmıyordu; henüz başka bir ad da almamıştı; bunu görünce diğerlerinin soyadlarını yazmadı"¹⁶.

Atatürk'ün bizzat kaleme aldığı vasiyetnamesi şekil ve muhteva olarak şöyledir:

VASİYETNAME:

Ankara 28 (A:A)-Atatürk'ün bugün açılan vasiyetnamesi aşağıdadır:

"Dolmabahçe 8.9.1938 Pazartesi; malik olduğum bütün nüküt ve hisse senetleriyle Çankaya'daki menkul ve gayri menkul emvalimi Cumhuriyet Halk Partisi 'ne âtideki şartlarla terk ve vasiyet ediyorum:

î. Nüküt ve hisse senetleri şimdiki iş Bankası tarafından nemalandırılacaktır.

¹⁴ Ögel, a.g.e., s. 531.

¹⁵ Ögel, a.g.e., s. 505.

¹⁶ Levendoğlu, Mazhar, *Atatürk'ün Vasiyeti*, İstanbul 1968, s. 125.

2. *Her seneki nemadan bana nisbetleri şerefi mahfuz kaldıkça yaşadıkları müddeçe Makbule'ye ayda 1000, Afet'e 800, Sabiha Gökçen'e 600, Ülkii'ye 200 lira ve Ruhîye ile Nebiye 'ye 100'er Ura verilecektir.*
3. *Sabiha Gökçen 'e bir evde alınabilecek ayrıca para verilecektir.*
4. *Makbule 'tiin yaşadığı müddetçe Çankaya 'daki oturduğu ev de emrinde kalacaktır.*
5. *İsmet İnönü'nün yüksek tahsillerini İkmal için, muhtaç oldukları yardım yapılacaktır.*
6. *Her sene nemadan mütebaki miktar yarı yarıya Türk Tarih ve Dil Kurumlarına tahsis edilecektir. K.ATATÜRK"¹⁷.*

Bu vasiyetnamenin notere teslim edilmesini Hasan Rıza Soy ak şöyle anlatmaktadır:

"...Bir gün sonra emrettiği saatte noter geldi. Kendisine haber verdim. Biraz vakit kazanmamı istedi. Zaten bizimde yapacak işlerimiz vardı. Alt katta bir odaya girdik, bir zabıt yazdık. Bunda Dr. Neşet. Ömer İrde/p ve ben şahit oluyorduk.

Atatürk 'ten haber gelince üst kata çıktık, yatak odasına girdik.

Kendisi yataktan çıkmış, traş olmuş, yıkanmış, ipek ve robdöşambır giymiş. Boynuna gene koyu vişne renginde ipek bir eşarp bağlamıştı. Denize nazır pencerelerin önüne koydurduğu bir şezlongun üzerine oturmuş, sigara içiyordu. Biz görürnce hafifçe kııldadı, "Buyursunla" dedi. Tam karşısına koydurduğu sandalyelerde üçümüze de ver gösterdi, oturduk. Hatırimda kaldığına göre noterle; İstanbul 'daki noter mevcudu ve o sene yeni çıkan noterlik kanunu üzerine konuştuk. Getirilen kahvelerin içilmesini bekledi, sonra önündeki sigara masasının üzerine koyduğu kapalı zarfı aldı;

'Bu benim vasiyetimdir, icap ettiği zaman kanuni muamelesini yaparsınız', diyerek notere verdi.

Derhal kalkıp odadan çıktık.

Çıkarken baktım, üzerinden bir yük kalkmış gibi ferahlamış, yüzü pembeteşmişti"¹⁸.

Özellikle ebeveynler, yeni kurulacak bir yuvanın ayakta kalması ve mutluluğu için her türlü tedbiri önceden aldığı gibi, kendileri ölmeden önce düşündükleri yolun devam etmesi için varislerine -özellikle mali konularda- bulunacakları tasamı Har hakkında İsteklerde bulunurlar. Çoğu kez yazılı hale getirilen bu beyanlar, hukuki bir belge sayılmakla birlikte, edebî bir kıymete de sahiptirler.

¹⁷ *Olcay Gazetesi*, Sayı:2024, Trabzon 29 2. Teşrin (Kasım) 1938, s.1.

¹⁸ Soyak Hasan Rıza, "Atatürk Vasiyetnamesini Nasıl Hazırlamıştı?", *Tarih Coğrafya Dünyası*, Sayı:9-10, 10 Kasım 1939, s. 249.

Edebî metinlere geçmeden önce İslâm Miras Hukukunda "Ölüme Bağlı Tasarruflar" başlığı altında ele aldığımız^{iv} vasiyet'i izaha çalışalım:

Kişinin kendi malında hayatta iken dilediği gibi tasarrufla bulunması gibi, bu malı Ölüme bağlı bir tasarrufa konu edebilme hakkı ve irade hürriyetinin tabîi bir sonucudur. Fukahanın değerlendirilmesine göre, ölüme bağlı tasarruflar içinde vasiyetler önemli bir yer tutar. İslâm Miras Hukukunda, miras bırakanın herhangi bir kimse ile miras mukavelesi yapması mümkün değildir. İslâm Miras Hukuku'nda, böyle bir müessese kabul edilmemiştir". Ancak tereke (ölen kimsenin miras olarak bıraktığı her şey) üzerindeki hakların sıralanmasında vasiyetlerin, borçların ödenmesinden sonra yer aldığı bilinmektedir²⁰.

Hanefî mezhebine göre vasiyet, bir kimsenin sahip olduğu malın aynını veya menfaatini bağış şeklinde ölüme bağlı olarak temlik edebilir. Yalnız İslâm Hukukunda bu serbestlik sınırsız değildir; kişinin miras olarak bıraktığı malların ancak üçte birini vasiyet edebilir. Bu hususta mezhepler arasında birlik vardır²¹. Hz. Peygamber, Veda haccı sırasında şiddetli bir hastalığa tutulan öleceği zannıyla malının tamamını hayır hizmetlerine vakfetmek isteyen Sa'd bin Ebu Vakkas'a izin vermemiş, ancak inalinin üçte birini vasiyet etmesine müsaade etmiştir²².

Kur'an'da vasiyetin caiz olduğu genel bir ifadeyle duyurulmaktadır.

*"Mirasçılarda taksim, ölenin borcu ödenip vasiyeti yerine getirildikten sonradır"*²².

"Ey iman edenler! Sizden birinize ölüm hali geldiği zaman vasiyet vaktinde içinizden adalet sahibi iki kişiyi şahit tu/un ". Ayetleri, vasiyetin müessese olarak tslâm hukukunda caiz olduğu açıklanmaktadır.

Hız. Peygamber de müslümanları vasiyette bulunmaya, sağlığında yapamadığı bazı hayır ve iyilikleri vasiyet yoluyla olsun yerine getirmeye teşvik etmiştir. Hatta Hız. Peygamber'in, *"Bir müslümanın vasiyet edebileceği bir şeyi varsa, vasiyetnamesi yanında yazılı olmadığı halde iki gece geçirmelidir."* Diye buyurduğu rivayet edilmiştir²³.

Vasiyette bulunmanın dinî hükmü, kural olarak niendup (şeriatça yapılması uygun görülen) ve müstehap (beğenilen) olmakla birlikte belli şartlarda farz, mekrun

¹⁹ Aklan, Hamza, *Mukayeseli İslâm Miras Hukuku*, İşaret Bilimsel Araştırma Dizisi/9. Erzurum 1989, s. 71. •

²⁰ Aklan, *a.g.e.*, s. 71.

²¹ Aktan, *a.g.e.* s. 71.

²² Aktan, *a.g.e.* s. 72.

²³ Nisa, 4/11-12.

²⁴ Maide. VI06.

²⁵ Aktan, *a.g.e.*, s. 79.

(yapılması şeriatça hoş görülme) hatta haram hükmü de olabilir²⁵. Mesela vakıf, çeşme, okul, hastane, kütüphane, camii... gibi bütün insanlara yararlı yatırımları sağlığında yaptırma fırsatı bulamayanların bu yönde vasiyette bulunması müstchap görülmüştür. Buna karşılık, bir müslümanın sağlığında ödemesi gerektiği fakat ödeyemediği malî karakterdeki dinî ve medenî borçlarının, ölümden sonra ödenmesini ve hak sahiplerinin haklarının verilmesini vasiyet etmesi ise vaciptir²⁷.

İslâmiyette gayri meşru bir iş ve faaliyet için vasiyette bulunma caiz olmadığı gibi bu tür vasiyetlerin yerine getirilmesi de caiz değildir.

Yapılan bir vasiyetin hukuken geçerli olması için vasiyette bulunanın akit ehliyetine sahip bulunması; vasiyet yapılanın vasiyeti kabul ettiğini belirtmesi gerekir²⁸.

Vasiyette bulunan kimse ölmeden önce vasiyetten vazgeçebilir. Yani kişi yaptığı vasiyetine bağlı kalmak zorunda değildir⁹. Bu durum dikkate alınınca vasiyetin bırakılan mallara taallukunun ölümden sonra gerçekleşeceği sonucu ortaya çıkmaktadır. Geride kalanların bu vasiyeti yerine getirmeleri hem dinî hem de hukukî bir borçtur. Vasiyetin yerine getirilmesi mirasın paylaşılmasından önce gelir.

Lehine vasiyet edilen kimse, vasiyette bulunanın hıssını olabilir, ancak mirasçısı olamaz. Başka bir söyleyişle mirasçıya vasiyet olmaz. Eğer kendisini mirastan mahrum edebilecek başka bir mirasçı bulunuyorsa böyle bir mirasçıya vasiyet caizdir. Mesela oğlu sağ olan baba, yetim torununa vasiyette bulunabilir¹.

Müzik dünyasının yakından tanıdığı merhum Sadi Hoşses bir gün, bestekâr Yusuf Nalkesevî'nin evine gider. Yusuf Nalkesen'in hanımı, o gün kalburabastı tatlısı yapmıştır. Sadi Hoşses, çok sevdiği bu tatlıyı yer ve hoşuna gider. O an Yusuf Nalkesevî e vasiyette bulunur:

"Öldüğüm zaman, mezarlığa gelen cemaate yetecek kadar kalburabastı tatlısı yaptır ve onlara yedir. Şerbetini de benim mezarımın toprağına dök".

Sadi Hoşses öldüğünde Yusuf Nalkesen bu vasiyeti yerine getirir³¹.

Yine ünlü bestekâr Reşat Aysu, ölmeden önce şu vasiyeti yapmıştır:

"Kendi beste/ediğim cenaze marşım, cenazemde çalınsın..."

Bu vasiyet, geç duyulduğu için öldükten sonra Devlet Klasik Türk Müziği Korosu tarafından "Reşat Aysu'yu Anma Programında yerine getirilmiştir³².

²⁶ *İslâm'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, "Vasiyet" Maddesi, Cilt:4, İstanbul? 1997, s. 440-442.

²⁷ Aynı yer.

²⁸ Aynı yer.

²⁹ Aktan, *a.g.e.*, s. 72.

³⁰ Aklan, *a.g.e.* s. 74.

³¹ Bilgiyi aktaran: Emiroğlu, Sami, İzmir Klasik Türk Müziği Korosu Viyola Sanatçısı.

⁵² Emiroğlu, Sami.

Çeşitli meslek gruplarından olup da toplum tarafından sevilen-sayılan şahsiyetler ilgi odağı oldukları için, ömürlerinin son döneminde kendilerinden arzuları sorulur. Öğrenilen bu istek yerine getirilir. Röntgen Mütahhasısı Dr. Cemalettin Alptekin, orada bulunan Şair Yalçın Banrıcaı, Şair şahin Çandır, Sanatçı Engin Çır, Sami Emiroğlu ve aile efradına:

"Ben öldüğüm zaman, benim oğlumla aynı mezara gömüm ve mezar taşıma da şu dörtlüğü yazın:

*Baba oğlu kavuştuk, sonunda bir kabirde,
Her yolun başlangıcı, sonuymuş başka yolun;
Bu toprak yığımından, geçerken biraz durun,
Allah rızası için, bir fatiha okuyun!*

Yalçın BENLİ CAN

Baba: Dr. Cemalettin Alptekin (1928-1992)

Oğul: Tahsin Eren Alptekin (1960-1981)

Türk San'at müziğinin paşası diye namlandırılmış Zeki Müren'in vasiyeti ilginçtir:

"Ben öldükten sonra, Mustafa Kandırah benim mezarımın başında klarnet çalsın... "Bu vasiyet de yerine getirilmiştir³³.

Büyük Ozan Aşık Veysel'in sazına vasiyeti, alegori san'atının da tipik örneğini teşkil etmektedir.

*Ben gidersem sazım sen kal dünyada
Gizli sır/arımı aşikar etme
Lâl olsun dillerin, söyleme yâda
Garip bülbül gibi âhuzar etme.*

*Gizli dertlerimi sana anlattım
Çalıştım sesini sesime kattım
Bebe gibi kollarımda yaylattım
Hayali hatır et, beni unutma.*

*Sen petek misali Veysel de arı
înleşir beraber yapardık balı*

³³ Emiroğlu, Sami.

Türk Kültüründe Vasiyet Geleneği

Ben bir insan oğlu san bir dut. dalı

Ben babamı, sen ustamı unutma.

Bu gelenekler, toplulukların tarih sahnesine çıktıkları andan bugüne kadar geçirdikleri hayal serüvenlerini, mitolojilerini ve inançlarını kayıtlara geçirmemiş bir çok yönleriyle ve bir bütün halinde muhafaza etmeyi sağlamıştır. Elemanları bakımından çeşitlilik arzeden kültürümüzü bir bütün olarak ele alıp değerlendirmek, bizleri büyük bir devlet olduğumuz sonucuna götürür.

"PİR SULTAN VE HIZIR PAŞA" HİKAYESİ

Nerin KÖSE*

*Bir toplumda farklı sınıfların varlığı, bu sınıflar arasındaki çeşitli çatışmaların, çelişkilerin, anlaşmazlıkların da olması demektir. Zaten sınıflaşmanın temelini de bu çatışma, çelişki ve anlaşmazlıklar oluşturmaktadır. O sebeple ortaya çıkan çeşitli ayaklanmalar, eşkıyalık hareketleri ya da başka türden olayların doğduğu ortamın niteliğini taşıması, bir başka ifadeyle bu tür hareketlerin farklı sınıflar bünyesinde barındıran toplumlarda görülmesi bu durumun toplumların ihtiyaçlarına göre ortaya çıkan ve şekillenen, onların arzu ve beklentileriyle kültürel yapıların da ortaya çıkararak anlatı türlerine de aksetmesine yol açacaktır. Bu sebeple Türk toplumunda XV. yy.dan itibaren farklı sınıfların görülmeye başlamasıyla teşekkül ettiği kabul edilen halk hikâyelerimiz (Boratav II ss:76-77) de de bu tür olayların tespit edilmesinden, hatla Pir Sultan Abdal gibi bir dönem Türk Edebiyatına damgasını vurmuş şairin hayatı çevresinde bir halk hikâyesi teşekkül etmesinden daha tabii bir şey olamaz. İşte yazımızın konusu da Pir Sultan Abdal'ın hayatını konu alan ve onun ölümüyle ilgili bilgilerin de yer aldığı "Pir Sultan Abdal ve Hızır Paşa Hikayesi" de böyle bir anlatıdır ve dönemin siyasi ve sosyal durumundan pek çok şeyi aksettirmektedir. O yüzden hikâye üzerinde incelemeye başlamadan önce hikâyenin kahramanı olan Pir Sultan'm yaşadığı dönem ve o döneme gelinceye kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun genel durumu hakkında kısa bir bilgi vermeyi uygun buluyoruz.

XIII. Yüzyılda Anadolu coğrafi, siyasi, tarihi, kültürel ve ekonomik bakımdan oldukça ilginç bir tablo görünümündeydi. Orta Asya, İran ve Harezmi ile Mısır ve Suriye arasında geçit durumunda olması doğudan gelen bitmez tükenmez bir trafiğe yol açmış, bir asır boyunca devam eden Moğol istilâsı ise bu trafiğin bir insan seli halini almasını sağlamıştır. Selçuk Devleti'nin askeri ve iktisadi durumunu daha çok Moğollar'ın bu acımasız saldırılan sarsması; hükümetin merkeze uzaktaki yerlerin denetimini ve halk üzerindeki etkisini zayıflatmıştır. (Gülpinarlı 1, ss:413-414: Köprülü I. s:200) Taht kavgaları, toprak idaresinde rüşvetin önlenememesi, savaşlar vb. (Öz; ss: 18-90) idari ve askeri kudretin bozulması birtakım isyanların, özellikle topraklarını kaybeden beylerin başkaldısına da zemin hazırlamış; İran ve

* Doç. Dr., E. Ü. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi

Türkistan'dan pekçok sufînin Anadolu'ya gelip çoğu Batını karakter taşıyan çeşit çeşit tarikat ve mezhep cırbabıyla birlikte yarattıkları yeni hava ile hükümetin etkisi daha da azalmıştır. Anlaşılabacağı üzere bu karışık dunun halk ve İdareciler arasında şu ya da bu sebeple sivrilmiş pek çok kimsenin bu gruplar aracılığıyla kuvvetlenme, kuvvetlerini konuna vb. hesaplarına son derece uygundur. Mesela 1240'ta güçlükle bastırılan Babailer İsyanı İle 1278'te Konya'yı zaptederek adına hutbe okutan ve şehzade olduğunu iddia eden Cimri İsyanı bize, Selçuklu Devleti'ndeki idari ve askeri çöküntü ile XIII. yy. Anadolu'sımdaki yeni ve ilginç bir dini havanın haberini de vermektedir (Gölpınırlı II. S:414J. Çünkü Sünni ya da değil (Rum Abdalları, Kalenderiler, Camiler, Haydariler. Alp Erenler vb.) bütün yeni tarikat, mezhep ve inançları temsil eden ve çoğu gezginci olan bu kimselerin gelişiyile İslâm dini büyük bir toleransın hakim olduğu geniş bir düşünce akımı halini almıştır (Köprülü I, ss:20Q-255; Gölpınarhl. ss:413-414).

Bu durum XIV ve daha sonraki yüzyıllarda da devam etmiş; İslamiyet, kaynağı Yesevi'nin Hikmet'lerine dayanan ve Yunus'un coşkun lizmiyle beslenerek tekkelerde şeyhlerin, esnaf teşkilâtlarında ahilerin, sınır boylarında alp-erenlerin ve diğer çeşitli grupların aracılığıyla farklı şekillerde yorumlanıp hızla yayılmaya başlamıştır. Bir başka ifadeyle kıtlık ve açlık, isyanlar taht ve toprak kavgaları, bozulan ekonomiyi düzeltmek için konulan ağır vergiler ve dunundan İstifade etmek isteyenlerin yağmaları vb. Anadolu'da her türlü inanç şeklinin yerleşip yeşermesine elverişli bir durum yaratmış; " Zümre Edebiyatları" dediğimiz "kendi inanç şekilleri doğrultusunda ibadeti öngören, bu zümrenin erkân ve usûllerini içeren nutukların, ilâhilerin, nefeslerin söylenip çalındığı yeni bir edebiyat türü ortaya çıkmıştır (Köprülü 1 ss:337-357); Gölpınarlı II. Ss:359-375; Boratav:ss:5()-51).

*Tasavvufî Halk Edebiyatı.

*Alevi-Bekt.âşi Halk Edebiyatı

*Melâmi-Hamzavi Halk Edebiyatı olarak üç grupta inceleyebileceğimiz Türk Edebiyatının bu sahasında (Gölpınırlı II. S:360). A İcvi-Beklaşi Edebiyatı, önemli bir yer işgal eder. Âşıkların gerek şiir türleri ve konuları, gerekse ekseriyetinin içinde buldukları çevre bakımından Alevi Bektaşî şairlerle paralel bir özellik göstermelerinin (Köprülü II, ss: 184-187) yanısına tasavvufu kaynak edinmeleri (Gölpınarlı I, ss:361-362) halk edebiyatımıza bu iki sınıfının benzer ya da aynı ürünleri yaratmalarına yol açmıştır. Saz şairlerinin bazılarının da bu inanç tarzım temsil ettikleri düşünülecek olursa bu yakınlığın ve önemin sebebi daha iyi anlaşılabilir olur.

Yunus'u kaynak edinmiş olmasına rağmen kullandıktan terimlerin Alevi ve Bektaşîlik'in erkân ve usulünü yansıtmaması, şiir (nefes, nutuk, devriye vb.) lerin kendi inançlarıyla örülü olup kutsal tanındıklarının inen kabelelerini anlatması, tasavvuftaki "Varlık Birliği" yerine "Ali ve Ehl-i Beyt Sevgisi"nin ön plâna geçmesi, müslüman inanç ve ibadetlerine karşı tevîl ve kınamada bulunmaları, Tanrı ile inceden inceye

alay edilmesi, İran'a ve Erdebil Dergâhına candan bağlılığının görülmesiyle bu cdcbiyal Tasavvuf! Halk Edcbiyalı'ndan hemen ayrılır (Gölpınarh II, ss:362-371).

Alcvi-Bektaşî Edebiyalı'mn en önemli siması, en lirik şairi kuşkusuz Pir Sultan'dır. Şiirlerinde bu inancı yaymaya çalışmasına, bu uğurda hayatından olmasına rağmen tasavvuf, pek önemli bir yere sahip değildir. Beklentileri, yaşayışı ve hayatı, yol vermeyen dağlar tepeler, sık ağaçlı ormanlar, çiçekler, bağlar bahçeler, hayvanlar, dünya ve ölüm. insan sevgisi vb. Kısacası herşey onun şiirlerinde kendilerine yer edinmişlerdir. Ayrıca Dede Korkut'tan Kaygusuz'a, Yunus'tan Hayati'ye kadar pekçok ustanın etkisi açıkça görülen Pir Sultan Dadaloğlu. Koroğlu. Kerem. Sefil Ali, Deniz Ali, Kul Mustafa, Gevheri gibi diğer Alevi şairlerini etkilemekte gecikmemiştir (Gölpınarh I, ss:418-419; Aslanoğlu, ss:60-64). Hem kendi, hem de daha sonraki çağların Alevi şairleri Pir Sulum tarzında söylemeye çalışmışlar; hatta kendisiyle aynı adı taşıyan beş şair daha ortaya çıkmıştır. Bu sebeple Pir Sultan'ın olmayan ancak onun gibi gösterilen pek çok nefes tesbil edilmiştir (Aslanoğlu, ss:67-86). Kısacası Tasavvuf Halk Edebiyatı için Yunus ne ise. Alevi-Bektaşî Edebiyatı için de Pir Sultan, odur.

Pir Sultan hayatı boyunca Alevilik'in en güçlü savunucularından olmuş; bütün nefeslerinde bu inanca ait erkân ve usûlleri. Hz. Ali'ye ve Şah İsmali'c bağlılıklarını dile getirmiş (Aslanoğlu, ss:417-423; Gölpınarh I. Ss:58-66); hükümetin yıllar boyu Aleviler'e baskı uygulaması hatla öldürtülmesi (Aslanoğlu, ss:43-53; Ural. ss: 111-142) bile onu bu yolundan alıkoyamamıştır.

Pir Sultan'ın hayatında III. Murat döneminde Sivas valisi olan Hızır Paşa'nın ayrı ve önemli bir yeri vardır. Düşüncelerinden vazgeçmediği, üstelik vazgeçmeye niyelli olmadığını açıkça söylemekten çekinmediği için onun tarafından hapse atılmış ve idam edilmiş (Ural; ss:120-142; Aslanoğlu, ss:48-53; Gölpınarh, ss:417-418); diğer Pir Sultan Abdallar ise sanki kendi başlarından geçmiş gibi bu olayı anlatan şiirler söylemişlerdir (Aslanoğlu, ss:67-68). Bunların sonunda Pir Sultan'ın hayatı destanlaşmış; bazı olayların etrafında efsaneler teşekkül etmiştir. Nitekim ölümü ve ölüm sebebi. Hızır Paşa ile olan ilişkileri, deyiş söylencesi vb. ile ilgili hususlarda anlatılanlar (Aslanoğlu, ss:30-54; Gölpınarh I, ss:417-418) onun halk tarafından ne kadar sevildiğini, bir ermiş gibi kabul edildiğini göstermektedir. Özellikle III. Ahmet zamanında Sivas valiliğinde bulunmuş olan Hızır Paşa ile olan münasebeti şiirlere konu olmuş; bu yolda bir kitap olabilecek hacimde rivayetler ortaya çıkmıştır. İşte makalemizin konusu olan "Pir Sultan ve Hızır Paşa Hikâyesi" de bunlardan biri olup mahalli bir saz şairinin tasnif ettiği halk hikâyesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hikâyenin musannifi Ali İzzet İlci aslen Sivas'ın Su Şehri köyünden olup 63 yaşındadır ve âşıklığını, kahvelerde saz çalıp söyleyerek sürdürmektedir. 5 yıldan beri İzmir'in Torbalı ilçesinde yaşayan Ali İzzet İlci "Kul İzzet" mahlasım kullanmaktadır. Alevi olan ve "kul" lakabıyla bunu açıkça ortaya koyan, uzun yıllar adı geçen olayın geçtiği çevrede yaşayan Ali İzzet İlci, bir müddetten beri farklı bir yörede oturmasına

rağmen hafızasından silinmeyen "Pir Sultan'ın ölümü" meselesini bir halk hikâyesi haline getirmiştir. Önce vakayı anlatan nesir kısmını düzenlemiş; uygtn yerlerine de (1 no.lti varyanttaki iki türkü hariç) Kul İzzet'İN, Çıldırlı Âşık Şenlik'in "Salman Bey Hikâyesi'ni tasnifini hatırlatan (Boratav, ss: 127-128) bu lükayesindeki türkülerinde bile Pir Sullan'm etkisi açıkça görülmektedir. Nitekim hikâyede 3'ü lek dörtlük 11 türküden:

Muhammed Ali'dir var mıdır aynı
Pirimi sevenler çeker mi kaygu,
Mahşerde toplanır biltamam kamu
Ol Nebi Muhammed Pirim Ali'dir
dörtlüğünde:

Gelstin ikrarına beli diyenler
Anladım derdim Muhammed Ali'dir
İsmim anınca salâal vernler

Meşrebim virdim Muhammed Ali'dir (Aslanoğlu, s:164, 85 no.lu deyiş) diye başlayan deyişini:

Ey bana kimsin diyen
Evvel Allah'tanız bir
Nâmıma Haydar derler
Âli Abadanız biz

şeklinde başlayan 2 dörtlükten ibaret türküsünde:

Gel güzelim kaçma benden
Yad değiliz bülbülüz biz
Biz yol ehli kardaşlarız

Erkân içinde yoluz biz (Aslanoğlu, s:231, 158 no.lu deyiş) misralanyla başlayan deyişin; ilk dörtlüğünün son iki mısraı aynı olan:

Hakyonunu eğri tuttun,
Evvel n/a demedim mi?
Bu bir rıza lokmasıdır,

Yiyemezsin demedim mi? Diye başlayan 4 dörtlükten ibaret türküsünde:

Güzel âşık çevrimizi
Çekemezsin demedim mi?
Bu bir rıza lokmasıdır

Yiyemezsin demedim mi? (Aslanoğlu, s: 197, 121 no.lu deyiş) mısralarıyla başlayan deyişinin;

Hızır Paşa bizi berdar etmeden.
Açılın kapılar Şah'a gidelim
Siyaset günleri gelip yetmeden
Açılın kapılar Şah'a gidelim
diye başlayan ve ilk dörtlüğü aynı olan türküsünde de:

Gönül çıkmak ister Şah'ı köşküne

Can boyanmak ister Ali Müşküne

Pirim Ali on'ki imam aşkına

Açılın kapılar Şah'a gidelim (Aslanoğlu, ss:13ü-132. 47 no.lu deyiş) deyişinin açık tesirini görmemek mümkün değildir. 1 no.lu varyanttaki

Öyle bir zamane geldi ki devran

Zalimler sultandır Hak agâh olsun

Elimde zincir var dilimde efgân

Halimi işiten dil mahzun olsun

dörtlülüğüyle başlayan ve 2 bentten ibaret olan türkü. Kul İzzet'in kendisine;

Gerçeği istersen kâtip böyle yaz

Hem gece hem sabah Şah'adır niyaz

İnşallah yıkılır şu kanlı Sivas

Kâtip ahvalimi Şah'a böyle yaz

dörtlülüğüyle başlayan diğer türkü ise tamamen Pir Sultan'a aittir (Öztelli, S. 18.)

2 no.lu varyantta ise 3 iürkü ile iki dörtlük vardır ve Mukammed Ali'dir var mıdır ayn diye başlayan ilk dörtlük hariç, hepside Pir Sultan'a aittir.

Hikâyenin her iki varyalındaki türkülerin hepsi de (1 no.lu varyanttaki tek dörtlük hariç) koşma düzeninde söylenmiştir. Edebiyatımızın en çok sevilen şiir türü ve saz şairlerimizin ister nefes, ister nutuk, isterse devriye vb. olsun bütün şiirlerinde kullandıkları bir biçim olduğunu (Elçin, ss:189-223; Dizdaroğlu, ss:68-84) da ortaya koyan bu dimim Hz. Ali'ye olan bağlılığını konu eden ilk dörtlükle, kendisini sevenlerin ve halkın Hızır Paşa'ya karşı duyulan, Pir Sultan'ın ağzından söylenen türkülerde gayet açık bir şekilde görülmektedir. (Dizdaroğlu, ss: 102-122) Zaten türkülerimi/, toplumun herhangi bir olay karşısındaki yergisini; sevincini ve tasasını, yani tulum ve tepkisini gösteren en güzel i İade yoludur.

Gelelim anlatının konusuna... Hikâyenin adından da anlaşılacağı üzere vaka. Pir Sultan ile Hızır Paşa arasındaki ilişkileri anlatan olaylarla ilgili olup, özeti kısaca şöyledir:

"Horasan erenlerinden Kul Fa'm ve eşi Bahar Çiçek'in (1 no.lu varyantta Cemile olarak geçmektedir) yedi yıldır evli olmalarına rağmen çocukları olmamıştır. Günlerden birgün yavrularını arayan ancak bir türlü bulamayan bir kazın "yetiş Allah" diyerek dileğine-kavuştuğunu gören Kul Fa'm evine dönünce olanları karışma anlatır ve sabaha kadar "kendilerine bir evlât vermesi için Allah'a dua ederler.

Gel zaman, git zaman Cemile Hatun'un uzun saçlı, badem tenli bir oğlu olur. Kul Fa'm sevincinden ne yapacağını bilemez; sofralar kurdurur, müjdeciyeye de bir ak koç hediye eder.

"Pir Sultan Ve Hızır Paşa" Hikayesi

Bir hikmet gösterene kadar adı konulmayan çocuk kısa zamanda "dört kapı kırk makamın sırrına vakıf olur ve yedi yaşında iken de erenler sohbetine girer. Orada Banaz'ın usta âşığı Kul Himmet'in ulu kişisi Seyid Necmettin'in önünde söylediği bir dörtlükle hikmetini gösterir ve Kul Fahı oğluna Haydar adını koyar. Usta ozan da sazı ile birlikte oradan gider; bir daha da görünmez.

Giderek nefesinin ve sazının kerameti her yere yayılan Haydar babasının evini dergâh edinir ve etrafı müridleriyle dolar, taşar. Bunların içinde Tokat'tan gelen Hızır isimli abdestsiz namaza duran, destursuz dergâha gelen müridini ise Pir Haydar'm "Sarı Kadı" ve "Kara Kadı" adlı köpekleri bile sevmezler.

Bu arada amca kızı Balım Sultan'la evlenen Pir Haydar haktan ağır vergiler alan ve onlara zulmeden Sivas Valisi Ayvaz Paşa'nın huzuruna çıkarak "yaptıklarının ulanç verici olduğunu" söyler . Duyduklarına çok sinirlenen paşa ona kuk değnek vurdurup ellerini zincirletir ve katırına ters bindirerek Banaz'a yollar.

Bunlar yetmezmiş gibi Hızır "İstanbul'a gidip medrese okuyarak Sivas'ta adaletin temsilcisi olmayı düşündüğünü" belirtmiştir. Haydar ona "yol verir" ve "eline, beline, sahip olmasını" söyler.

Gel zaman git /aman İstanbul'da tahsilini tamamlayan ve Sivas'a vali tayin edilen Hızır Bana/. Köyü'nden haracını alamayınca Pir Sultan'ı ayağına çağırır. Pir Sultan bu davete cevap vermezse de eli-kolu zincirlenir ve sürüye sürüye konağa getirilir. Durum çok ağırına giden Pir Sultan, Hızır'ın olayı bilmezden gelmesi üzerine hiddetlenir ve "yaptıklarının kötü olduğunu" söyler. Bunu gören Hızır Pir Sultan'a "Sivas'a girmesinin yasak olduğunu" ifade eder ve onu kovar.

Uzun süre ilden ile dolaşan Pir Sultan vatan hasretine dayanamayıp geri geldiğinde Banaz'da taş taş üstünde kalmamıştır. Hızır Paşa'dan hesap soran ve ondan "Banazlılar bana itaat etmedi, haram yediler" cevabını almaca "o halde iki helâl, iki haram yemek pişirir. Göreceksiniz benim illerim yemeyecekler, seninkelerse yiyecekler" teklifini yapar. Hızır Paşa söylenileni yapar ve : Pir Sütan'ın dedikleri aynen gerçekleşir. Bunu gören Hızır Paşa daha da hiddetlenir ve Pir Sultan'a "içinde şah kelimesi geçmeyen bir şiir söyle, seni affedeyim, yoksa asarım" der. Ancak Pir Sultan'ın

Yıkılın kapılar Şah'a gidelim redifli deyişi, onun sonunu hazırlar ve Hızır Paşa, halkın gözü önünde asılır. Bugün Banaz halkı "onun ölmediği" konusunda efsaneler, hikâyeler anlatırlar.

Anlaşılacağı üzere "Pir Sultan ve Hızır Paşa Hikâyesi", XVI. yy âşıklarından ve Alevi-Beklaşi Edebiyat'ın önderi Pir Sultan'ın hayat hikâyesi olup., mahalli bir saz şairi tarafından halk Hikâyesi haline getirilmiştir. O sebeple hem anlatı geleneğinden, hem de gerçek hayattan pekçok unsuru bünyesinde barındıracağı, tabidir ve bunların basında da Dede Korkut gelmektedir.

*Herşeyden önce Pir Sullan'ın annesinin adı Bahar Çiçek, bize Dede Korkut'taki Bamsı Beyrek'in beşikkertme nişanlısı Banu Çiçek (Ergin; s:122)i hatırlatmaktadır. Ancak "Gökçe Çiçek", "Çiçek". "Bahar", "San Çiçek" gibi isimlerin bu gün Anadolu'da hala yaşıyor olması bu durumun kaynağını Dede Korkut'un hikayedeki izlerinden biri olarak değerlendirmekten ziyade ilk insanın çevresini tanıma döneminde olduğu gibi dünden bugüne gelen çizginin hemen her aşamasında süjeyi objede görme (Yöntem ss. 1-2)si sebebiyle uğuruna, gücüne inandığı yada korktuğu varlık veya canlıları ad olarak koyma meselesinde aramak gerektiğine inanıyoruz. (İnan, s:2)7; Kalafat, s: 11).

*Yine hikâyede yedi yıllık evli olmasına rağmen çocuğu olmayan Kul Fakı'nın gamlı gönlünü avutmak için çıktığı çayırdı yavrularını arayan ancak "medet Allah, medet Allah" dedikten sonra onları bulabilen bir anne kazı gördükten sonra "Allah deyince işler olmaz, kul islemeyince Allah vermez" diye söylenmesi (1 no.lu varyantta "Aliah'dan ân iş olmaz. Kul istemeyince Mevlâ vermez. Sânu ulvi Allah..." şeklinde geçer) Dede Korkut'taki Allah Allah dinleyince işler aılmaz, kadir Tanrı virmeyince er bayımaz (Ergin, s:73) soy lamasını hatırlatmaktadır.

*Hikâye kahramanının adının konması ile ilgili kısımlarının da Dede Korkut Hikâyeleri'yle paralelliği söz konusudur. Nitekim kul Fakı'nın oğlu yedi yaşma gelmesine rağmen adı konmamış, saç kesilmemiştir. Çünkü bir hüner göstermemiştir. Günlerden birgün erenler sohbetine ayak basan oğlan orada Kul Himmet adlı bir âşığın (1 no.lu varyantta bu, Seyîd Necmeddin'dir) çalıp söylediğini görür. Babasına "âşığın söylediklerinin manâsını " soran oğlan ondan "muhabbetten oğul" cevabını alınca "Böyle sohbet olmaz. Bunca söze ne hacet?

"Ademi "adem eden üç harf ile beş noktadır.

Âlemi âlem eden üç harf ile boş noktadır.

demek yeterli" diye cevap verir. Bun duyan Kul Himmet: "Bahey Kul Fakı! Ne zamandan beri adı olmayan çocuklar meclise gelip olur olmaz sözlerle ayıplar kılar?! diye kızar. Bunun üzerine meclîste oturanlardan Seyid Necmeddin adlı yaşlı ortalığı yatıştırır, "Dört kapı, kırk makamın sırrım" söyleyen oğlanın, meclisteki 1 erin: "Muhammed kimdir, Ali kimdir?" sorusuna karşılık söylediği:

Muhammed Ali'dir var mıdır ayrı
Pirini sevenler düşer mi sayrı
Mahşerde toplanır biltamam kamu
Ol nebi Muhammed şalımı Ali'dir

dörtlüğü onların "hû" çekmelerine sebep olur. Durumdan çok memnu oldukları için de Kul Fakı'ya "oğlun hünerini gösterdi, aşk badesini içip deryaya daldı; artık adını koymalı" derler ve oğlanı Haydar diye çağırmaya başlarlar.

Dede Korkut kalıra inanlarından Dirsec Han'ın oğlunun "Boğaç" adını alması Bayındır Han'ın "taşa boynuzuyla vırsa un gibi öğüten" boğasını yumnuğuyla yere serdikten (Ergin, ss:81-83); Kam püre'nin oğlunun "Beyrek" adını alması ise EvnüK Kalcsi'nin kâfirlerini yendikten (Ergin, ss:118-121) sonra Dede Korkul'un gelip soylaması ile söz konusu olur. Gerek Bcyrek'in, gerekse Boğaç'ın ancak onbeş yaşında adlarının konması ise "ol zamanda bir oğlan baş kesmese, kan dökmese ad komazlar idi" (Ergin, s: 118) geleneğinde yatmaktadır. Ancak değişen şu ki "bir hüner göstermeyince çocuğa ad koymama" geleneği tarih boyunca şekil değiştirmiş; toplumun ihtiyacım da belirleyen bu durum epik ürünlerde fiziki güce yönelik bir Özellik göstermekte iken Alevî-Bektaşî bir âşığın hayatım anlatan hikâyede ise "çok küçük yaşta tarikatının sırlarına vakıf olma" şeklinde bir keramete dönüşmüştür.

*Epiko-romanesk dönemin ürünlerindeki en önemli özelliklerinden biri, anlatımda bol sıfatlı ve zarflı, tamlamalarla dolu, olağandan İri ve abartılı, secilerle dolu bir üslubun kullanılmasıdır. İlk örneğinin Dede Korkut Hikâyeleri'nde gördüğümüz (Boratav I, s:71; Ergin s. 112) hem epik, hem de roman döneminin özelliklerini taşıyan hikâye kahramanlarının göçebe, hareketli bir hayattan yerleşik ve durgun bir hayat tarzına geçişin anlatı türlerindeki izlerine uyar tarzda tarif edilmesi, bir başka ifadeyle anlatı kahramanlarının, içinde buldukları sosyal yapının ihtiyacı olan ürünle beraber doğup gelişmeleri meselesidir. Nitekim Kara Göne "kara buga derisinden bişğininim yapuğı olan, açığı tutanda kara taşı kül eyleyen, kara bıyığın yidi yirden ensesinde düğen (Ergin, s:174) şeklinde tarif edilir.

Bu sebeple incelediğimiz hikâyenin kahramanı Pir Sultan'ın da Dede Korkut kahramanlarına benzer şekilde "yandan bakınca kayık, önden bakınca höyük, seğirdince geyik gibi (2 no.lu varyant) veya (Yandan bakınca höyük, önden bakınca kayık, seğirdişi ceylân gibi, azameti arslan gibi şeklinde (1 no.ın varyant) verilmesinin sebebini bu açıklamaya, daha doğrusu Dede Korkut'ın söz konusu hikâyedeki izlerine bağlanmayı uygun buluyoruz.

"Pir SulUui ve Hızır Paşa Hikâyeci"nde Alevi-Bektaşî Edebiyatı'na ait terimlerin ve özelliklerin çokluğu, hemen dikkati çekmekleedir. Gerek hikâyenin musannifi olan Kul İzzel'in, gerekse hikâye kahramanı Pir Sullau'm Alevî olmaları sebebiyle gayet tabi olan bu durumu şimdi teker teker gösterelim:

*Alevi-BektaŖi Ŗairlerinin hepsi kendilerine "kul", "abdal", "pir", "deniŖ". "miskin" gibi adlar verirler: Pir SultarTm mrdi Kul Himmet, XVI-XV. yy. Ŗairlerinden Ka\u011fusuz-Abdal örneklerinde oldu\u011u gibi (Gölpmarlı II, s:163) Pir Sultan'da "pir" ve "sultan" terimlerinin birlikte görülmesi babası Fakı'nin adına "kul" eklenmesi de tamamen bu edebiyatın geleneklerinden biri olmasındadır.

*Alevi-BeklaŖi nefeslerinin özelliklerinden biri "Al ve Ehl-i Beyt sevgisi" nin n plâna geçmesi, buna karŖılık "Allah sevgisi"nin daha geri plâna itilmesidir (Gölpmarlı II. S:366). Her iki varyantta da Pir Sultan'ın erenler sohbetine ayak baŖlı\u011fında ineciisteklerin (1 no.lu varyantta bu soruyu Seyid Necmeddin sorar) "Nebin kim, pirin kimdir" sorusuna cevap olarak syledi\u011i:

Muhammed Ali'dir var mıdır aynı

Pirini sevenler çeker mi kaygu

(2 no.lu varyalta ikinci msra "Pirini seven dŖer mi sayrı" diye geçmektedir)

MahŖerde toplanır bulamanı kamu

Ol nebi Muhammed Pirim Ali'dir.

drtl\u011fu ile, anlatının giriŖinde, halk hikyelerine baŖlarken söylenmesi âdet olan "dua" kısmında; 1 no.lu varyantla "Evvel h diyelim, h'ya nazar glalım, kem dölden arınalım, nr ile sa\u011fmalını. Allah Allah ayvallah: Nur-ı Nebi, Kerem-i Ali, pirimiz hnkrımız Hacı BektaŖ-ı Veli demine h"; 2 no.lu varyantta ise: "Evvel h diyelim, h'ya nazar glalını. Allah Allah eyvallah, klcımız karımız dŖmana ziyan, kullu\u011fumuz Allah'a ayan. Pir-i Nebi, Kerem-i Ali, pirimiz sultanımız hnkr Hacı BektaŖ-ı Veli demine bir h" Ŗeklinde tesbil etli\u011fimiz ve bir BektaŖi Glbanki olan kısımda da bu durum, apaçık ortadadır.

*Hz. Ali sevgisi, ona olan candan ba\u011flılık, hikâyenin bitiŖ kısmında da kendisini göstermektedir. Nitekim halk hikyelerimizde anlatının sona erdi\u011ini gsleren dua bölümü (Türkmen, s:XHI 1) no.lu varyantta "iŖte böyle pirin ahvali. Âmin diyelim, min. Olmayalım zalime yakın. Haktan geri tüm insanın mluma Ŗad olsun bu dua. Zalime klc gibi, mazluma mit gibi do\u011fsun gneŖ. Ali demine bir daha h!"; özellikle 2 no.lu varyantla ise "Böyle iŖte erenler. Biz de Ali sıırma, Muhammed aŖkına bir h diyelim. H! "olarak geçmekte; 2 no.lu varyantta Pr Sultan'ın Hızır PaŖa'ya "Kadlarının haram yiyecekten yemeleri" zerine syledi\u011i:

Muhammed dinidir bizim dinimiz

Tarikat altında geçer yolumuz

Cibrii-i Emindir hem rehberimiz

Biz mminiz hrsidimiz Ali'dir.

drtl\u011fn de hesaba katlı\u011fımız bu dunun hem Ali sevgisinin bykl\u011fn, hem de bu sevginin ve ba\u011flılı\u011fın Hz. Muhammed'e olandan daha fazla oldu\u011unu gayet açık olarak ortaya koymaktadır.

*Hz. Ali'ye ve Ehl-i Beyl'c olan büyük sevgi ve buna karşı olanlara duyulan nefret yani "tevellâ" ve "teberra" Alevi Bektaşî Edebiyatı'nın önemli bir başka yanındır. Özellikle XVI-XVII. yy. kırdâ Erdebil'i merkez edinerek Anadolu'da Safcviyc ve Erdebiliyye tarikatını yaymak isteyen Ali lara fi arlarının Anadolu'ya gelip propaganda yapmaları, bu sebeple yerleşmek için izin istedikleri halde kabul edilmemeleri sebebiyle Erdebil'c geri dönen laraftarlarımı Şah İsmail'e, Saftıvi Hanedanına. Erdebil dergâhına ve İrân'a duydukları candan bağlılık ile Osmanlılara duyulan nefret (Gölpmarlı II. S:36f>) Pir Sultan'm, Hızır Paşa'nın kendisine; "bir azim şiir söyle ki, içinde "Şah" kelimesi geçmesin" sözü üzerine söylediği;

Hızır Paşa bizi berdar etmeden,

Açılın kapılar Şah'a gidelim

Siyaset günleri gelip çatmadan

Yıkılın kapılar Şah'a gidelim (1 no.lu varyant) dörtlüğüyle başlayan nefesinde bu durum, çok açıktır.

*Bu edebiyatının bir başka Özelliği ise bazı şiirlerinin "erkân" dan bahsçnesidir. Alevi veya Beklaşiler "Ayn-ı Cem'leri sırasında sorulan" dört kapı". "kırk makam" vb. ile ilgili bilgilerin yer aldığı şiirleri sadece bu konuda bilgi sahibi olanların ya da Beklaşilik'e intisap etmiş kimselerin anlayabilmesi ise. tamamen bu şiirlerin çeşitli remizlerle örölü olmasından ileri gelmektedir (Gölpmarlı II, ss:365-366).

Bu durumu, incelediğimiz hikâyenin her iki varyantında da tesbit edebiliyoruz. Nitekim Pir Sultan yedi yaşında erenler meclisine ayale bastığında çoktan "dört kapı kırk makanTın sırrına ermiştir. Ayrıca:

"Âlemi "alem eden üç harf ile beş noktadır.

Âdemi âdem eden üç harf ile boş noktadır.

diyerek aşk ve âdem p>1 in sırrım bildiğini, ve

01 nebi Muhammed pirim Ali'dir

diyerek de mürşidini, rehberini söyleyip artık kemale erdiğini ortaya koymuştur.

._**

Bilindiği üzere zümre halk edebiyatlarının hepsinin kaynağı da. Yunns'tır. (Gölpmarlı II. Ss:357-362, 371-375; Köprülü II, ss:357-362) İlk ya da geri plânda olsun "varlık birliği", "esma".. "Fenâfillâh". "kavs-i nüzul ve kavs-i urûc". "aşk ve gönül" vb. bütün kavram ve inanışlar Anadolu'da Yunus'un şiirlerinde vücut bulmuş; daha sonra onu taklit eden bütün şairlerin bu konuları kendi tarikat esaslarına göre yeniden işlemeleriyle tekkelere taşınmıştır (Köprülü II. ss:300-327). Yunus'un gerek söyleyiş tarzının ve söylediklerinin, gerekse hayatıyla ilgili menkıbelerinin tekkelere girmesinin çeşitli veli veya dervişlerle ilgili olarak anlatılmasının Anadolu Türk-İslâm kültür ve medeniyetinin kurulmasında büyük bir rolü olanlardan biri olan Yunus'la ilgili iki menkıbenin (Kaplan, ss:120-131) hikâyede Pir Sultan'a izale edilmesinin

sebebi, budur. Nitekim. "Hacı Bektaş'tan himmet alamayıp Taptuk Emre'nin dergâhına giderek odun taşımaya başlayan ve hizmet ettiği kırk yıl içinde bir tek eğri odun taşımaya başlayan ve hizmet ettiği kırk yıl içinde bir tek eğri odun getinneyişi üzerine

-Dağda eğri odun kalmadı mı hey Yunus? diye soran şeyhine:

-Eğri odun çok ama, senin dergâhına odunun eğrisi bile geremez." şeklinde açıkladığı bilinen rivayet (Kabaklı, s:24) Pir Sultan ve Hızır Paşa Hikâyesi'nin 1 no.lu varyantında "... Kul Fahi oğlunun adını Haydar koymuş. Gel zaman git zaman oğlanın namı cihanı dulmuş. Babası gapısın dergâh edinmiş. Dergâhına müridler dolmuş, taşınış; odun taşımışlar dergâha. Hemi de doğru odun..." olarak kendini göstermiş; Yunus'la Mevlâna arasında geçtiği söylenen "Mevlâna Mesnevi'sini Yunus'a okutmuş ve nasıl bulduğunu sormuş-Yunus:

-Fevkalâde ama çok yazmışsın, demiş. Ben olsaydım:

Ete kemiğe büründüm,

Yunus diye göründüm

derdim, olur biterdi (Kabaklı, ss: 38-39) diye söylenen rivayet ise incelediğimiz hikâyenin her iki varyantında Pir Sultan'm (1 no.lu varyantta Seyid Necmeddin. 2 no.lu varyantta ise Kul Himmet adını taşımaktadırlar) erenler meclisinde çalıp söyleyen ozanları beğenmeyerek babasına:

-Baba, bu âşık neyden bahseder? diye sorduğunda

Muhabbetten bahseder oğul, cevabım alınca:

-Baba böyle muhabbet sohbeti olur mu? Bunca söze ne hacet? deyip çaldığı:

"Alemler âlem eden üç harf ile beş noktadır.

Âdemi âdem eden üç harf ile boş noktadır.

deyişinde yerini almıştır.

*"Pir Sultan ve Hızır Paşa Hikâyesi"nde âşıklık geleneğiyle ilgili özelliklere de rastlamaktayız. Çünkü kırsal kesimlerde. Alevi-Kızılbaş toplulukların bulunduğu bölgelerde uzun yıllar hem tekke şairleri, hem de halk şairlerimiz ayrı topluluğa seslenmişlerdir. Dolayısıyla gerek dil ve üslup, gerekse şiir türleri, birbirine son derece benzer özellik gösterirler. Pir Sultan'ın da bir Kızılbaş şairi olmasına rağmen yaratmalarında âşıklık geleneğini içinde kalması, âşık tarzında deyişler söylemesinin sebebi buradan kaynaklanmakta olup (Boratav II, ss:21-22, Boratav IV, ss:340-343; Köprülü II, ss: 177-178) bu durum hikâyesinin her iki varyantına da aynı şekilde aksetmiştir. Nitekim elleri zincirlenerek huzura çıkarılan Pir Sultan'ın köpeklerinin helâl yemeği, iki kadısının ise hakani yemeği seçip yemeleri üzerine sınırlanan Hızır Paşa âşıktan 1 no.lu varyantla "Ey koca pir! Büyü yaptın, kadınlarımı yoldan şaşırttın. Anıma büyüklük bizde kalsın. Bana bir azım şiir söyle ki içinde şah ismi geçmesin. Eğer o isim geçti ise seni darda asarım". 2 no.lu varyantta ise "Ey pir Seni bir yolla

affederim. Bana bir şiir söyle ki, içinde şah adı olmasın" demesi üzerine Pir Sultan'm 1 no.lu varyantta:

Hızır Paşa bizi berdar etmeden,
Açılın kapılar ŞAH'a gidelim -1

Siyaset günleri gelip yetmeden
Yıkılın kapılar ŞAH'a gidelim ;

2 no.lu varyantta ise:

Şu görülen yayla ne güzel yayla
Bir dem süremedim giderim böyle
Pirim ben gidiyom sen himmet eyle
Açılın kapılar ŞAH'a gidelim

diye başlayan "Şah'a gidelim" redifli deyişi, Alevi-Bektaşî Edebiyatı'nın belirgin vasıflarından olan" İran'a, Safavi Hanedanına ve o hanedanın temsilcisi Şah İsmail'e olan bağlılığı (Gölpınarlı İL s:366) ifade eden "koşma tarzında bir güzellemedir ve âşık tarzında bu şekil, "leb-değmez" olarak bilinmektedir. [Türkmen (II) ss: 87-88].

**

Gelelim anlatının halk hikâyeleri ile gerek üslûp, gerekse yapı ve motif yönünden benzerliklerine...

* Herşeyden önce "Pir Sultan ve Hızır Paşa Hikâyesi" halk hikâyelerinin geleneksel üslubu [Türkmen (I). s:XXI; Baratav (TI). ss:49-51]'na uyarak anlatılmıştır. Her iki varyant da (daha önce sözünü ettiğimiz üreze) aslında bir Bektaşî Gülbankı olan "dua" kısmıyla başlar; "asıl hikâye" dediğimiz anlatı kahramanımı macerası ile devam eder ve nihayet gene "dua" dediğimiz bilîş kısmı ile sona erer. Ancak 1 no.lu varyantın sonunda Dede Korkut'un "İç Oğuz Taş Oğuz Âsi Olup Beyrek Öldüğü Boy." nda gördüğümüz "... biş kelime dua kıldık, kabul olsun, âmin amin diyenler didar görsün, yığırdırsın dürişdürsün günahınızı Muhammed Mustafaya bağışlasın hanım hey (Ergin, s:251) şekline benzeyen tarzda, hak hikâyelerimizin bu ilk örneğine yakın bir şekilde "işte böyle pirin ahvali. Amin diyelim âmin. Olmayalım zalime yakın. Hakdan geri tüm insanın ruhuna şad olsun bu dua. Zalime kılıç gibi. mazluma ümit gibi doğsun güneş. HÛ!" olarak görülen bu kısım 2 no.lu varyantla Alevi-Bektaşî Edebiyatın en önemli yanı olan Hz. Ali sevgisini öne çıkaran ve Hz. Muhammed'i geri plâna iter tarzda (Gölpınarlı II, s:366) "İşte böyle erenler. Biz de Ali sırrına, Muhammed aşkına bir hû diyelim hû!" şeklinde tesbit edilmiştir.

Hikâyenin yapısında gördüğümüz:

I. Hazırlık Bölümü

A. Ailenin tanımı:

a)Zaman: Sultan Süleyman zamanı

b)Yer:Banaz/Sivas

c) Sosyal statü belli değil

d) Çocukluluk: Knl Faım ile eşi Bahar Çiçek'in. hatunun 40 yaşına gelmesine rağmen çocukları yoktur.

e) Çare arama: Her iki varyantta da baba Kul Faını, çocuğunun olması için dua eder.

B. Kahramanın Tanınması:

a) Doğum: Dıa edişlerinden 9 ay sonra bir oğullan olur.

B) Eğitim: 7 yaşına kadar, kendi kendine "dört kapı, 40 makam sırrına erer. çalıp söylemeyi" öğrenir.

C) Ad koyma: Erenler sohbetinde yapılan bir imtihandan sonra adı babası tarafından Haydar konulur.

II. Macera Bölümü:

A. Pir Sultan, babasının evini dergâh haline getirir; orada hastalanıncesiyle dertliyi saziyla iyeleştirmeye başlar.

B. Pir Sultan, anıca kızıyla evlenir.

C. Zamamın Sivas Valisi Ayvaz Paşa. halka ağır vergiler yükler; karşı gelenin malına da el koyar. Devlete verdikleri ise, elde ettiklerinin çok az bir kısmıdır.

D. Bu durumdan rahatsız olan Pir Sultan, Ayvaz'ın huzuruna giderse de bu olay, durumun daha da kötüleşmesine sebep olur.

E. Dergâhta müridlik yapan ve pek makbul tutulmayan Hızır. Pir Sultan'dan "İstanbul'a gidip medrese tahsili yapmak ya da halkın bu durumuna çer bulmak" niyetiyle izin ister ve gider.

F. Hızır, günün birinde Sivas'a vali olur ve Ayvaz Paşa'yı aratmayacak kötülöklere meydan verir.

G. Pirini unuttuğu görünen Hızır, Banaz'ın vergisini vermesi üzerine Pir Sultan'ı huzuruna çağırır. Ancak Pir Sultan, valinin bu isteğine uymaz.

H. Ellerini zincirleterek zorla saraya getirttiği . Pir Sultan Hızır'a "tuttuğu yolun yanlış olduğunu" ağır bir dille söyleyince olanlar olur ve eski müridi Hızır Paşa. "Sivas'a girmesini yasak ederek sürgüne gönderir."

III. Sonuç Bölümü.

A. Günün birinde Banaz'a geri dönen Pir Sultan, köyünde taş taş üstünde kalmadığını görünce Hızır Paşa'nın huzuruna çıkar

B. Kendisinden hesap soran ve onun Banazlılar'a iftira ettiğini duyan Pir Sultan, Hızır Paşa'ya bunun böyle olmadığını ispat eder.

C. Ancak Hızır Paşa, Pir Sultan'ın haklı çıkması üzerine çok kızar ve ondan "içinde Şah adı geçmeyen bir türkü isteyince de yerine "Şah'la bağlılığımı dile getiren bir nefes" söylemesi üzerine onu asılır. Görüldüğü üzere anlatı, halk hikâyelerinin yapısına (Köse, ss:2Ü-60) genel bir benzerlik yanında Hazırlık Bölümü ile de tam bir

paralellik göstermektedir. Ayrıca hikâyede anne Ballar Çiçek'in (1 no.lu varyantta Cemile olarak geçmektedir) kırk yaşına gelmesine rağmen bir çocuk doğuramamış olması ve ailesinin bu durumdan duyduğu üzüntü yanında bir evlâda kavuşmak için çare arayışları, Pir Sultan'm mucizevi doğumu, ona bir ad verilmesi için hem uygun bir zamanın hem de olağanüstü bir işi başarmasının beklenmesi vb. gibi hususlar halk hikâyelerimizin bünyesine ve anlatı tekniğine büyük bir uygunluk ortaya koymaktadır.

Kısacası Pir Sultan Abdal ve Hızır Paşa Hikâyesi. Pir Sultan'ın efsanevi hayat hikâyelerinin geleneksel şekil ve üslûbuna uygun tarzda tasnif edilip anlatılmasıyla teşekkül etmiş klâsik bir halk hikâyesidir.

Çalışmamızın başından beri de belirtmeye çalıştığımız üzere bu anlatı yaşadığı bilinen bir âşığın XVI. yy saz şairlerinden Pir Sultan'm yarı mekabevi hayatını anlatmaktadır. Bu sebeple hikâyede Pir Sultan'la aynı çağda yaşamış kimselerin, ve o dönemde cereyan etmiş olayların görülmesi, gayet tabiidir. Nitekim hikâyeye zemin teşkil eden "Pir Sultan'ın Hızır Paşa tarafından astınlması "meselesinde önemli rolleri olan Hızır Paşa'nın T. Ahmet zamanında Sivas Valiliğinde bulunması (Gölpınarlı H. ss:417-418; Özlelli, s:34) ise hikâyenin realist yanını güçlendiren hususlardan sadece bir tanesidir.

Hikâyenin, olayın gerçekte de cereyan ettiği yöre olan Banaz'da geçmesi ise anlatının realist yanıyla beraber anlatıcının Sivaslı ve Pir Sultan âşığı. Alevi bir şair olmasıyla da ilgilidir. Büyük bir ihtimalle âşık Kul İzzet, nefeslerinin pekçoğunda onun tarzını sürdürerek bu üzücü olaylara karşı tavrını saziyhî, sözüyle dile getirmeyi, kutsal bir görev olarak görmektedir.

* Hikâyenin her iki varyantında da vakanın Kanuni Sultan Süleyman zamanında geçtiğinden bahsedilmektedir. Araştırmacılar olayın III. Mehmet'in oğlu I. Ahmet (Öztelli, ss:33-37) ya da III. Murat zamanlarında (Aslanoğlu, ss:43-48) geçmişte olduğu konusunda çeşitli fikirler ileri sürmelerine rağmen hikâyelenin "Sultan Süleyman Şah iken, gönüller ferah İken..." (1 no.lu varyant). Âhir zamanda Sultan Süleyman devrinde..." (2 no.lu varyant) şeklinde bir giriş formalitesiyle başlamasının sebebini ise Sivas tarihinde valilik yapan iki Hızır Paşa'dan birinin ve ilkinin Kanuni Sultan Süleyman devri vezirlerinden olması (Öz ss:290-204: Aslanoğlu, ss:44-45; .Bayrak, ss: 128-133) ile Kanuni' nin Doğu Seferi'ne giderken Sivasta bİrgün kalması (Aslanoğlu, s;21) nın halk zihnindeki akislerinde aramak gerektiğine inanıyoruz.

* Gelelim hikâyelerde adı geçen "zulmün kalesi" (2 no.lu varyant), "halktan on aldığım devlete bir diye söyleyen (1 no.lu varyant) Ayvaz Paşa'ya....

XVI. yy.m sonu ile XVII. yy'ın başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları genişlemiş; toprakların idaresi zorlaşmıştı. Bu durum, merkezin özellikle uç bölgelere ulaşmasında araçlar koymasına, imparatorluğun topraklarını "has", "zeamet" ve "tımâr" olmak üzer üç sınıfa ayırıp idarelerini de. kendilerine her yılki gelirin 1/10'unu vermesini şart koştuıkları toprak beylerine bırakmışlardı (Özkaya. s:667; Öz, ss:26-45).

Ancak saraydaki aşırı israfın ve debdebenin yol açtığı ekonomik bozukluklar (Öz, ss:18-77; Özkaya. ss: 12-13), yanında ekseriyeti savaşlarda ganimet olarak getirilen hanım sultanlarla cariyelerin destekledikleri taht kavgalarının (Ö./, ss:S7-89) toplumda büyük bir huzursuzluğun doğmasına, bunun da içki-fuhuş hatta homoseksüellik gibi çarpıklıklara yol açması, kaçınılmazdı. Özellikle ekonomik bozukluğun ortaya çıkardığı sınıflararası eşitsizlik, açlık ve kıtlık, işi doruk noktasına çıkarmıştı (Öz, ss:78-82; Arslanoğlu, ss: 19-22) Bütün bunların sonucunda da merkeze karşı ayaklanmalar, başkaldırmalar başta İstanbul olmak üzere hemen bütün Anadolu'yu kasıp kavurmuş; halk canından bezmişti. Yeniçeri Ayaklanmaları, Celâli İsyancıları (Öz, ss:83-89) ve gerek ferdi, gerekse toplu olarak sürdürülen ayaklanmalar, bu huzursuzluğun akisleriydi. Nitekim Tl. Düzmece Mustafa, Köroğlu, Karayagıç, Deli Hasan başta olmak üzere 1600'dan sonra görülen Tavail Halil. Tavail Ahmet, Abaza Mehmet Paşa, Deli İlâhi Bey, Dağlar Delisi Süleyman, Boynu İnceli Bey, Hacı Ahmet oğlu Ömer, Varvar Ali Paşa, Kara Haydaroğlu. Gürcü Abdünnebi. Yedigâröğlü olayları Anadolu'nun sosyal ve ekonomik yapısını ortaya koymaktadır(Öz. ss:90-115; Özkaya, s:708, Mert. s:6). Bütün bunlara Osmanlı İmparatoruğu'nun Çaldıran Savaşından hariç İran. Avusturya ve Lehistan üzerine yaptığı savaşlarla bunların halkın üzerindeki olumsuz etkilerini, devlet içinde devlet olmaya çalışan toprak ağalarını ve eşkiyalan (Öz, ss:89-90; Özkaya. s:S9-139) hatıra getirdikten ve böylece bu dönemde devletin genel bir görünümünü çizdikten sonra hikâyedeki Ayvaz Paşa'nın kimliği ile ilgili kısma geçebiliriz.

Her iki varyantta da Hızır Paşa, eğitim görmek üzere İstanbul'a gidişinden önce Ayvaz, gelişinden sonra da Hızır Paşa olarak adlandırılmaktadır. Büyük bir ihtimalle halkın zihniyetinde Sivas iline yaptıkları baskı, zulüm ve saygunkuia büyük bir huzursuzluk kaynağı olan "Yedigâröğlü (Öz, s: 108) "Vardar Ali Paşa" (Öz, s: 106) olaylarının kahramanlarıyla büyük bir Osmanlı düşmanı kabul edilen Köroğlu (Öz, s:96) ile karışmış; Köroğlu için Ayvaz ne ise, Sivas'ı kasıp kavuran eşkiyaların da Osmanlı devleti için aynı değerde olduğu düşünülmüş olmalıdır.

* Hikâyenin her iki varyantında da dikkatimizi çeken bir başka husus ise Pir Sultan'ın doğduğunda ona "Haydar" adı verilmesi meselesidir. Bilindiği üzere Haydar, ünlü Safevi hükümdarı Şah İsmail'in babasının adıdır. Bu yüzden şîilerin piri sayılan bu ünlü hükümdarın babasının adını koymak, Alevi ve şîilece Kutsal bir gelenek olarak kabul edilegelmiştir. Hatta İzmir'de imbat rüzgârına bile "Haydar" denildiği düşünülecek olursa söz konusu geleneğin izlerinin nerelere kadar uzandığı, anlaşılabilir.

Bu konuda söylenecek son sözün "Pir Sultan Abdal ve Hızır Paşa Hikâyesinin, ünlü Alevî şairi Pir Sultan Abdal'ın gerçek hayatıyla birlikte içinde yaşadığı dönemin tarihi yönünü de aksettirdiği", başka bir ifadeyle "Pir Sultan Abdal'ın hayat hikâyesinin usta bir el tarafından klâsik bir halk hikâyesi haline getirildiği" şeklinde olmalıdır.

KAYNAKÇA:

GÖLPINARLI, Abdülbaki (I). *Pir Sultan Abdal*. Türk Dili Dergisi. Türk Halk Edebiyatı Özel Sayısı. s:207,

(II).Halk Edebiyatımızda Zümre Edebiyatları, Türk Dili Dergisi. Türk Halk Edebiyatı Özel Sayısı. S:207.

KÖPRÜLÜ, O. Fuat (I) *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıf/an*. 1976. Ankara:Diyanet işleri Başkanlığı Yayınları No: 118 (6. Baskı).

(U),*Edebiyat Araştırmaları* I. 1989. İstanbul:Ötüken Yayınlan. YayınNo:186, Kültür Eserleri Dizisi:52 [1966, 1987].

ÖZ, Baki. *Osmanlı'da Alevî Ayaklanmaları*. 1992. İstanbul:Ant Yayınlan. Yayın No: 14.

BORATAV, P. Naili (*DFolklor ve Edebiyat* II, 1982. İstanbul:Adam Yayınlan

(II)*Halk Hikayeleri ve Halk Hikayeciliği*. 1988. İstanbul:Adanı Yayınları.

(*JIIJİOO Soruda Türk Halk Edebiyatı* 1988. İstanbul:Gerçek Yayınevi: 100 Soruda Dizisi: 13 (Beşinci Baskı)

(IVVI>/c *Edebiyatı* Türk Dili Dergisi. Türk Halk Edebiyatı Özel Sayısı. S:207.

ASLANOĞLU. İbrahim. *Pir Sultan Abdallar*. 1984. İstanbul:Erman Yay. Evi:

ERGİN, Muharrem. *Dede Korkut Kitabı. I*, Giriş-Metin-Faksimile 1994. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınlan :169 (3. Baskı)

DİZDAROĞLU, Hikmet. *Halk Şiirlerinde Türler*. 1969. Ankara. Türk Dil Kurumu Yayınları:283 Çeşitli Konular Dizisi:7.

URAL, Orhan. *Pir Sultan Abdal*.19%2. Ankara:Türk Dil Kurumu Yayınlan:494 Türk Dil Kurumu Halk Kitapları, Halk Ozanları Dizisi:3.

TÜRKMEN, Fikret. (I.) *Âşık Garip Hikâyesi, İnceleme-Metin*-1995. Ankara: Akçağ Yayınları: 123, Kaynak Eserler: 14.

(II.) *"Halk Şiirinde Az Kullanılan Mazım Şekilleri ve Türleri"* (Türk Halk Edebiyatı ve Folkumda Yeni Görüşler II. Haz: Feyzi Hahcı 1985: Konya) ss: 84-91.

KABAKLI, Ahmet. *Yunus Emre*. 1978. İstanbul Toker Yayınlan. Toker Genel Dizisi:39. 100 Büyük Edip 100 Büyük Şair:2.

KAPLAN, Mehmet. *Türk Edebiyat Üzerinde Araştırmalar* 3, *Tip Tahlilleri*: "Veli Tipi" 1985-İstanbul:Dergâh Yayınları:21/3. Türk Edebiyatı-tnceleme: 3 /3

KÖSE, Nerin. *Araştırmalar 1. "Türk Halk Hikâyelerinde Yapı"* 1996. Ankara:Millî Folklor Yayınları:8. Halk Edebiyat Dizisi:4.

ÖZTELLİ, Cahit. *Pir Sultan Abdal, Yaşamı ve Bütün Şiirleri.* 1983 İstanbul:Özgür Yayın Dağılım (Beşinci Baskı)

ÖZKAYA, Yücel. *XVIII. Yy.in İlk Yansında Yerel Ailerin Ayanhkları., Ele Geçirileri ve Büyük Hanedanlıkları Kuruluşu-*1978. Ankara:

MERT, Özcan *XVII. ve XIX. yy.larda Çapanoğulları.* 1980. Ankara.

İNAN Abdülkadir. *Tarih 'te ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar* 1954: Ankara TTK Yayınları'ndan VII seri no: 24 TTK Basını Evi.

YÖNTEM Ali Canip. *Epepe (Epepee) [Edebi Nevilerle Mesleklere Dair Malumat],* 1930 , İstanbul: Milli Eğitim vekaleti. Devlet Matbaası.

KALAFAT, Yaşar *İslamiyet ve Türk Halk İnançları.* 1996 Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları: 1857 HAGEM Yayınları /233, Gelenek-Görenek-İnançlar.

OSMANLI VE CUMHURİYET DÖNEMİNDE TÜRK-UYGUR İLİŞKİLERİ ÜZERİNE(1861-1934)

Alimcan İNAYET*

Anadolu Türkleri ile Uygur Türklerinin siyasi ve kültür ilişkileri Osmanlı öncesine kadar gider. Uygurların Moğollarla birlikte Anadoluya gelip umumivali gibi önemli görevlerde buldukları, hatta Kayseri, Konya ve Karaman gibi bölgelere yerleştikleri. Osmanlı döneminde Fatih Sultan Melunel'in fermanlarını Uygurca yazdırdığı, Fatih'in sarayında Uygurca'nın öğrenildiği bilinmektedir¹. Burada o kadar eskiye gitmeden, mevcut belgeler ışığında, 19. ve 20. yüzyılda da devam eden bu ilişkiler üzerinde duracağız.

1. Osmanlı Döneminde Türk-Uygur İlişkileri

Osmanlıların Orta Asyadan daha ziyade Batıya özen gösterdikleri bir gerçektir. Ancak bu Osmanlıların Orta Asya ile hiç ilgilenmediği anlamına gelmez/. Prof. Dr. Halil İnalçık'a göre, Osmanlılar'm iki büyük ideali vardı. Birisi, Türklüğü dünyanın hakim milleti olarak yaşatmak; diğeri de hak tanıdığı din olan islam için savaşım Tanrının gaza vazifesini yerine getirmektir². Osmanlı İmparatorluğunun kurulduğu ilk dönemlerde Orta Asyada Timur Bey'in kurduğu güçlü bir devlet bulunuyordu. Doğu Türkistan da müslümanlığı kabul ederek Türkleşmiş olan Moğol kökenli hükümdarlar tarafından idare ediliyordu. 17. ve 18. yüzyıllarda ise Seyid olarak kabul edilen Hocalar iş başında idiler. Yani 19. yüzyılda Batı Türkistan Ruslar, Doğu Türkistan Çinliler tarafından işgal edilinceye kadar Orta Asya Türkleri kendi kendilerini idare ediyorlardı. Bu nedenlerle Orta Asya Osmanlıların öncelikli hedefi olmamıştır. Orta Asya Türkleri Rus ve Çin tehdidine mam/, kaldıklarında ise, Osmanlılar soydaş ve dindaşlarına ellerinden gelen yardımı esirgememişlerdir. Osmanlıların Kaşgar hükümdarı Atalık Gazi Yakup Bey Bedevlet'e gösterdikleri ilgi bunun en güzel örneğidir. Bilindiği üzere, 1864 - 1869 yılları arasında Yakup Bey Hoten, Kuça, Urumçi ve Tuifandaki yerel beylikleri oıladan kaldırıp merkezi Kaşgar olmak üzere bağımsız bir devlet kurmaya muvaffak olmuştu. Yakup Bey kurmuş olduğu bu devletin tanınması için 1870'te Osmanlı sultanı ve dönemin İslam halifesi Sultan Abdul'aziz

* Yrd. Doç. Dr.. E. Ü. Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü.

¹ A. Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Enderim Kitabevi, İstanbul, 1981, s. 381

² Prof. Dr. Halil İnalçık, Osmanlı Devrinde Türk Ordusu, *Türk KillürU*, sayı 375, 1994, s. 385

Han'a bir heyet göndererek kendinin İslam halifesine tabi olduğunu bildirmiş ve Doğu Türkistan'ın bağımsız İslam devleti olarak tanınmasını istemiştir³. Bundan çok memnun olan Sultan Abdul'aziz Han Yakup Bey'e " emir'ül müslimin" unvanını lütfetmiştir. Bunun üzerine, Yakup Bey camilerde Halife Sultan Abdul'aziz Han adına hutbe okutmuş ve parayı da Sultan Abdul'aziz Han'ın ismiyle bastırmıştır⁴. Osmanlı Devleti ayrıca Yakup Bey'e Hindistan üzerinden top, tüfek ve askeri eğitim için piyade, süvan ve topçu muallimleri Çerkez Yusuf, İsmail Hakkı Efendi, Zaman Bey'i göndermiştir⁵.

Bu olaydan önce de Osmanlılar İranlıların Doğu Türkistan müslümanlarını etkileri altına almaya yönelik çalışmalarına kayıtsız kalmamışlardı. Bununla ilgili şöyle bir kayıtlı bulunmaktadır: 18. yüzyıldan Önce Doğu Türkistandaki Çinli müslümanlar(Döngönlcr) suni (İmam Safi) mezhebine mensup idiler. 1780 yılında İranlı Magrup Şah adında bir şahıs Yerkent'e gelip şehirden beş kilometre uzağındaki Mıyşa köyüne yerleşmiş ve burada beş dönümlük bir arazi satın alarak bir tekke, bir medris ve bir cami yaptırmıştır. Bu zal burada çok sayıda Çinli müslümanı mürit olarak kabul etmiş ve onları gizli olarak şii mezhebine yönlendirmiştir⁶. Bunun üzerine, 1861 yılında Osmanlılardan da Gulam Mesum(Malisum) Han adında bir zat Yerkent'e gelerek şehrin güneybatısındaki Tirebağ Güze denen yerde tekke yaptırıp Çinli müslümanları müritliğe kabül etmiş ve onların tamamının tekrar sürü mezhebine dönmelerini sağlamıştır. O dönemde bu kişinin etki alanı o kadar genişlemiştir ki. Doğu Türkistan'ın Urumçi, Sancı ve Pokang gibi şehirlerinden, hatla Ningsia'dan pek çok Çinli müslüman bu zata gelip mürit olmuştur. Gulam Meşum han Hoca 1911 yılında vefat etmiş, onun faaliyetlerini oğlu Ömer Han Hoca devam ettirmiştir. Bugün de Çinli müslümanlar bu zatın mezarını ziyaret etmektedirler⁷.

Osmanlıların Doğu Türkistan müslüman Türklerine olan ilgisi bununla kalmamış, 1914 yılında Osmanlı paşalarından Talat Paşa Rodoslu Habibzade Ahmet Kemal İlkul'u Uygur Türklerinin eğitimi için Doğu Türkistan'a göndermiştir. Öğretmen olarak Kaşgar'a gelen İlkul burada Darülmüallimin-i İttihat adında bir öğretmen okulu açmış, bundan dolayı hapse atılmış ve 1920'de Türkiye'ye dönebilmiştir⁸. Ahmet Kemal İlkul'un Doğu Türkistanda gerçekleştirmiş olduğu eğitim reformu Uygur milli eğitim tarihinde yeni sayfa açmıştır. Ahmet Kemal İlkul Doğu Türkistan'a gönderilmeden Önce de orada şuurulu Uygur Türklerinin Osmanlı devletinden davet ettikleri öğretmenler görev yapmışlardı. 1880 ve 1910 yıllarında iki defa Atuş'ta Hüseyin Bay, Bavudun Bay gibi kişilerin Osmanlı devletinden davet edip

³ Mehmet Emül Buğra, *Şerhi Türkistan Tarihi*, s. 336

⁴ a. g. e.. s. 336

⁵ Mehmed Atif. *Kaşgar Tarihi*, Hazırlayanlar: Prof. Dr. İsmail Aka, Vehpi Günay, Cahit Teki, Kırıkkale, 1998, 5. 296

⁶ *Şincang Tarih Materiyalliri (25)*, Şincang Helk Neşriyatı, 1988, Urumçi, s. 417

⁷ *Şincang Tarih K4ateriyaUiri(25)*, ss. 418-419

⁸ Ahmet Kemal İlkul, *Çin-Türkistan Hatıraları*, Hazırlayan: Dr. Yusuf Gedikli, Ötüklai, 1997, s. 17

getirdikleri öğretmenler okul açmış ve bu okulda dil, edebiyat, matematik, tarih ve coğrafya gibi dersleri okutmuşlardır. Ayrıca okulda cimnastik, puttop(futbol) gibi spor faaliyetlerinin yanısıra, askeri eğitim de verilmiştir⁹. Uygur Türkleri bir taraftan Osmanlılardan öğretmen isterlerken, bir taraftan da çocuklarını eğitim için İstanbul'a göndermekleyletiler. Mesela, 1900'h yılların başlangıcında Kulca'da, bazı zengin kimseler kendi çocuklarını ve yakınlarını tahsil için İstanbul'a göndermişlerdir. Bu gençler İstanbul'da eğilimini tamamladıktan sonra Kulca'da okul açıp 100 kişiyi yetiştirmişlerdir¹⁰. Dr. İktil Kurban'm naklettiği Burhan Şehidi'ye ait bir bilgiye göre, Yang Zengxin döneminde İli'de Türkiyeliler çoktu. Mesut Sabri Baykırzu bu kişilerle birlikte okul açmış, öğrencilerine Türkiye şarkısı söyletmiştir¹¹. Bilindiği gibi, Mesut Sabri Baykırzu 1904 - 1915 yılları arasında İstanbul'da eğitim görmüş ve 1947'de Doğu Türkistan'ın cumhurbaşkanı olmuştur¹². Yani Osmanlıların Doğu Türkistan milli eğitiminin geliştirilmesinde çok önemli rolü olmuştur.

Osmanlı paşalarından Enver Paşa tarafından kurulan Umur-ı Şarkiyeye (Doğu İşleri) teşkilatının 1914 tarihinde Adil Hikmet Bey, Kuşçubaşı Selim Sami Bey, Hüseyin Emrullah(Barkan) Bey, Hüseyin Bey ve İbrâhîm(Haklıer) Bey olmak üzere beş kişiyi Orta Asya Türklerini eğitime ve örgütleme amacıyla bölgeye göndermesi daha da dikkat çekicidir. Bu kişiler Hindistan üzerinden Doğu Türkistan'a ve diğer Orta Asya ülkelerine ulaşmış ve oralarda faaliyet göstermişlerdir¹³.

Osmanlıların çok yakından ilgilendikleri Doğu Türkistan Türkleri de bunca ilgiye duyarsız kalmamışlardır. Osmanlı devleti Balkan savaşımdan yenik çıkınca İstanbul yaralı asker ve Balkanlardan göç eden insanlarla dolmuştu. Osmanlı devletinin bu ağır günlerinde Doğu Türkistan Türkleri de işgal altında bulunmalarına rağmen İstanbul'a yardım göndermişlerdir. Tatar gazeteci yazan Fatih Kerimi'nin 1913'te Orenburg'da basılan "İstanbul Mektupları"¹⁴ adlı kitabına göre, bir Çin müslümanı (Kulcalı) Meklebi-i Sultani binasındaki Alman "Salebi-ahmer"(Kızılhaç) hastanesinde yaralılara hizmet etmiştir¹⁵. Yine aynı kitaba göre, Kaşgar müslümanlarından Hilal-i Ahmer (Kızılay) yararına beş bin sum para gelmiştir¹⁵.

Bunlar Osmanlıların Doğu Türkistan Türklerine olan ilgisini, Doğu Türkistan Türklerinin de Osmanlılara olan manevi bağlarını gösteren belgelerdir.

2. Cumhuriyet Döneminde Türk-Uygur İlişkileri

⁹ Seyfettin Azizi, *Ömür Dastanhn (Hatıralar 1)*, Milletler Neşriyatı, Pekin, 1990, ss. 144-145

¹⁰ *Şıncang Tarih Materyaliri(25)*, ss. 372-373

¹¹ Dr. İktil Kurban, *Şarki Türkistan Cumhuriyeti(1944-1949)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1992, s. 82

¹² Andrew D. W. Forbes, *a. g. e.*, s. 460

¹³ Ati il Hikmet Bey, *Asya 'da Beş Türk*, Hazırlayan: Dr. Yusuf Gedikli, Ötüken, 1998, ss. 13 - 24

¹⁴ Fatih Kerimi, *İstanbul Mektupları*, Orenburg, 1913, s. 55

¹⁵ *a.g. e.*, s. 113

Anadolu Türkleriyle Doğu Türkistan Türkleri arasındaki ilişkiler cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. Bilindiği gibi, Doğu Türkistanda Çin yönelimine karşı başlayan ayaklanmalar sonucunda 12 Kasım 1933 tarihinde Kaşgarda "Şarki Türkistan İslam Cumhuriyeti" adı altında bir devlet kurulmuştu. Bu devletin hükümet ve ordu teşkilatının oluşturulmasında Türkiyeden giden İzmirli Dr. Mustafa Kentli Ali Bey ve Harbiyeden Mahmud Nedim beylerin büyük rolü vardır. Adı geçen şahıslar Kasım 1933'te Doğu Türkistan İslam Cumhuriyetine müsteşar olarak Kaşgar'a gönderilmişlerdir¹⁶. Bu kişiler Doğu Türkistan İslam Cumhuriyetinin başbakanı Sabit Damolla ile birlikte iş gördüler ve Şarki Türkistan hareketine bir şekil vermek islediler¹⁷. Ayrıca Sovyetler Birliğinden gelen Sellvaldican, Sullanbek, Belıram Efendi ve Sofizade gibi kişilerle birlikte Doğu Türkistan Türk İslam Cumhuriyetinin hükümet ve ordu teşkilatının düzenlenmesine yardım etmişlerdir¹⁸. Yeni kumlan bağımsız Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti hükümeti Dışişleri bakanı Kasını Hacı'yı devlet mektubuyla birlikte Türkiye cumhuriyeti başta olmak üzere Afganistan, İran, Amerika, İngiltere, Japonya, Almanya, Fransa ve İtalya gibi ülkelere göndermiş ve bu ülkelerden Doğu Türkistan İslam Cumhuriyetini tanımalarını ve yardım etmelerini istemiştir¹⁹. Doğu Türkistanda kurulmuş olan bu yeni devletle ilgili haberler Türk basınında sevgiyle karşılanmış ve geniş yer almıştır²⁰. Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti'nin dönemin Ankara hükümetine gönderdiği bir mesajında " Yeni bağımsızlığa kavuşmuş Doğu Türkistan'ın mavi bayrağından sevgili Türkiye'nin al bayrağına selam olsun" ifadesi kullanılmıştır²¹. Ancak Rus engeli nedeniyle Türkiye Doğu Türkistan'a maddi yardımda bulunamamıştır.

Daha da ilginç olan odur ki İzmirli Dr. Mustafa Kentli Ali Bey, Mahmud Nedim beyler Doğu Türkistan'a gitmeden önce de Urumçi'de iki İstanbullu Türk bulunuyordu. Bu kişiler 1931 yılında Kansu'ya giderek Çinli müslüman komutanı Ma Zhongying ile tanışmış ve bunlardan Kemal Kaya Efendi Ma Zhongying'in genel kurmay başkanı olmuştur. Ma Zhongying Kemal Kaya Efendi'nin tavsiyesiyle Doğu Türkistan'a girmiştir²². Kemal Kaya Efendi'nin Ma'yı Doğu Türkistan'a girmeye teşebbüs etmesinin asıl amacı, büyük ihtimalle Doğu Türkistan'da bağımsız bir müslüman Türk devletinin kurulma sürecine hız kazandırmaktı. Ancak böyle bir amaçla Doğu Türkistan'a sokulan Ma Zhongying ordusu Uygur Türklerinin bağımsızlık mücadelesinde büyük bir baş belası olmuştur. Uygur Türkleri Diktatör Şeng Şisey ordusuyla savaşacak yerde Ma'nın ordusuyla savaşmak zorunda

¹⁶ Andrew D.W. Forbes, *Doğu Türkistan Harp Beyleri*, Çeviren: Enver Can. Bayrak Yayıncılık-Malbaacılık San. ve Ltd. Şti, İstanbul, 1991, s. 202

¹⁷ Zeki Validi Togan, *1929 - 1940 Seneleri Arasında Türkistan Vaziyeti*, İstanbul- Türkiye Basımevi, 1940, s. 24

¹⁸ Seyfettin Azizi, *a. g. e.*, ss. 305 - 306

¹⁹ Seyfettin Azizi, *a. g. e.*, s. 306

²⁰ Andrew, D. W. Forbes, *o. g. e.*, s. 203

²¹ Andrew, D. W. Forbes, *a. g. e.*, s. 203

²² Andrew, D. W. Forbes. *a. g. e.*, ss. 95-98

kalmışlardır. Kemal Kaya Efendinin kimliği hakkında farklı görüşler mevcuttur. Andrew D. W. Forbes'in anılan kitabına göre, Kemal Kaya Efendi'nin Sovyet ajanı olduğu hakkında söylentiler bulunmaktadır. Ancak onun 1934'te Sovyet taraftarı birlikler tarafından yakalanıp Urumçiye gönderildiği hakkındaki bilgi yukarıdaki söylentiye yalanlamaktadır. Seyfettin Azizi'nin hatıralarındaki bilgiye göre, Kemal Kaya Efendi Türkiyedeki devrimden sonra Japonya'ya kaçmış. Japonya onu Ma Zhongying'e askeri müsteşar olarak göndermiştir²³. Yani, Azizi'ye göre, Kemal Kaya Efendi Japonya'nın casusudur²⁴. Daha sonra o Şeng Şısey'ın eline geçmiş ve hapisanede vefat etmiştir²⁵. Kemal Kaya Efendi'nin Ma Zhongying'in Doğu Türkis tında gerçekleştirdiği katliamlarda yer alıp almadığı hakkında bilgi bulumu a maktadır.

Cumhuriyet döneminde de Türk-Uygur ilişkileri eğitim alanında devam etmiştir. 1934 yılında Şeng Şısey hükümetinin başkan yardımcısı olan Hoca Niyaz Hacı'nın meşhur komutanı Malmıut Şıchang(Albay) başta Macid'ın Efendi olmak üzere Türkiyeden gelen 12 kişiyle eğitim seferberliğini başlatmıştır²⁶. Bu kişilerin çağdaş Uygur eğitiminde oynadıkları rolü bugün de Uygur Türkleri tarafından şükranla anılmaktadır. Onların içerisinde yer alan Mehmet Emin Tevfik Efendi'nin ilginç hikayesi bulunmaktadır. O aslen Uygur olup gençken bilim aşkıyla önce Taşkent'e gelip çalışarak okur, orada orta tahsilini bitirdikten sonra yüksek tahsil görmeye çalışır, ancak geçim sıkıntısı nedeniyle eğitimini devam ettiremez, sonra Kara Deüz'e gelip bir Türk gemiciyle tanışarak onunla birlikte Türkiyeye gelir. Türkiyede epey zorlanır, ancak sonra bir lokanta sahibi onun tambur çaldığını görünce lokantasında tambur çalmasını ister. Böylece Mehmet Emin Tevfik Efendi bir lokantada Kaşgardan beraberinde getirdiği tamburu çalıp şarkı söyleyerek geçimini sağlar. Bu sırada yavaş yavaş Türk sanatçılarıyla da tanışır, bir yıl sonra lokanta sahibi onu bir yöneticiyle tanıştır, o yöneticinin yardımıyla bir okula girer. Mehmet Emin Tevfik Efendi okulda çok iyi okur, sonra Gençler Birliği teşkilatına ve faaliy eterine aktif biçimde katılır ve belirli çevre edinir. Bir gün bir toplantıda konuşmaya davet edilir, fakat Mehmet Emin Efendi konuşma yerine tamburunu çalıp şarkı söyler. Kalabalık onu coşkulu bir şekilde alkışlar, ondan sonra Mehmet Emin Tevfik Efendi Uygur sanatçısı diye tanınır. Doğu Türkistan'da ayaklanmalar başladıktan sonra o memleketine dönmek ister, gençler birliği teşkilatı onu bir kaç kişiyle Doğu Türkistan'a gönderir²⁷. Mehmet Emin Tevfik Efendi Doğu Türkistan'a döndükten sonra yukarıda sözünü ettiğimiz gibi, çağdaş Uygur eğitiminin başlatılmasına öncülük etmiştir. O 6 ay içerisinde dönemin ihtiyacı için 60 öğretmen öğretmen yetiştirmiş, 24 köyde 24 okul açmıştır. O ayrıca

²³ Seyfettin Azizi, *a. g. e...* s. 330

²⁴ Seyfettin Azizi, *a. g. e.,* s. 341

²⁵ Seyfettin Azizi, *a. g. e.,* s. 330

²⁶ Seyfettin Azizi, *a. g. e.,* ss. 396 -397

²⁷ Seyfettin Azizi, *a. g. e.,* ss. 397 - 399

ögrencilerden oluşan bir izci grubu kurmuştur²⁸. Bu izci grubunun yapısı Türkiyedekiyle aynıdır.

Sonuç itibariyle, bütün bunlar Türk-Uygur ilişkilerinin Osmanlı döneminde olduğu gibi, cumhuriyet döneminde de sıcak bir şekilde devam ettiğini gösterir. Üstelik söz konusu ilişkiler Büyük Atatürk'ün dönemine rastlamaktadır. Dr. Mustafa Kentli Ali Bey ve Harbiyeden Mahnuud Nedim Beylerin Doğu Türkistan'a Atatürk'ün bilgisi haricinde gitmiş olmaları mümkün değildir. Bu da aynı zamanda Atatürk'ün ne denli ileri görüşlü büyük önder olduğunu göstermektedir.

²⁸ Seyfettin Azizi, *a. g. e.*, s. 4Ü4

ŞİİRE YANSIYAN TARİH

Ali EROL*

Araştırmalar göstermektedir ki, özellikle XVI. yy'da gerek askerî, gerek siyasi ve gerekse idarî teşkilatlanması bakımından döneminin en büyük güçleri arasına girmiş olan Osmanlı Devleti, allı yüzyıllık mevcudiyeti sırasında çok geniş bir coğrafyaya hükmetmiş, hakim olduğu topraklarda sergilediği adalet anlayışı ve hoşgörüsü ile gönülleri feth etmiştir. Nitekim bu politikasından dolayıdır ki, özellikle İran ve Rusya'nın yayılmacı siyasetine karşı Kafkas Elleri'ne düzenlemiş olduğu seferlerin bir çoğunu bölgede yaşayan ve kendi yönetimi altına girmek isteyen Türk. Müslüman, hatta bazen de Hristiyan toplulukların yardım talepleri üzerine gerçekleştirmiştir¹. Bu hadiselerin son örneği ise yüzyılımızın ilk yansında yaşanmış, Osmanlı, içinde bulunduğu ağır şartlara rağmen, büyük bir soykırımla karşı karşıya olan Azerî kardeşlerinin çağrısına koşmayı bir görev bilerek 1913'de Bakü'ye girmiştir. Ancak bu hadise, özellikle Sovyet devri olarak bilinen yıllarda, oldukça farklı yorumlanmış, Azerbaycan'a düzenlenen harekât, bir işgal hareketi olarak gösterilmeye çalışılmıştır.

Azerbaycan Edebiyatının yaşayan en büyük tenkitçilerinden Prof. Dr. Kemal Talıbzade bir makalesinde², o yıllarda yazılmış bazı edebî eserlerin dikkatli bir şekilde incelenmesi durumunda birçok tarihî gerçeğin gün yüzüne çıkacağını ifade etmektedir. Edebî çalışmaların, tarihî hadiselerin aydınlatılmasında önemli bir malzeme teşkil ettiği bilim dünyamızın malûmudur. Zira Prof. Dr. Mehmet Kaplanan da ifade ettiği gibi: "Edebiyat tarihin içine gömülü bir vakradır ve en mücerret edebiyatlar dahi, içinde buldukları tarihî şartlarla yakından ilgilidir."³ İşte bu ilgidir ki, bugün için bizlere yeni ufuklar açmakta, "kolleklifleştirme" politikası gereği Örtbas edilmiş bazı gerçeklerin aydınlanmasına yardımcı olmaktadır. Nitekim yukanda da ifade ettiğimiz gibi, Osmanlı'nın Azerbaycan'ı işgal ettiği yönündeki yorumlara karşı, edebî sahaya:

"Başqasım islemeni de, ey Türk, çabuk sen gel, sen!"

şeklindeki ifadelerle yansıyan Azerbaycan halkının gerçek duyulan, meseleye farklı bir bakış açısı getirmeyi zarurî kılmaktadır. Benzerî mesajları, o yıllarda tek

* Dr., E. Ü. Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Öğretini Görevlisi.

¹ KTRZIOĞLU, Prof." Dr. M. Fahrettin, *Osmanlılar ıı Kafkas Elleriıı Fethi (1453-1590)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993, s.251-266

² TALIBZADE, Prof. Dr. Kamal, "Tnmsilions- Lilcrary Criticisin in Azerbaijan, A New Look at Soviet Works", *Azerhajian*, Spring, 1996, s. 2.

³ KAPLAN. Mehmet, *Nesillerin Ruhı*, Hareket Yayınları, İstanbul, 1970, s. 1 (14).

güvence olarak Osmanlı'yı gören Ahmet Cevat, Meherruned Eminoğlu, Salman Mümtaz, gibi birçok şairin çalışmalarında da bulmak mümkündür. Ancak yukarıdaki mısramın sahibi Abdulla Saik tarafından 1918'de kaleme alınmış olmakla birlikte, yıllarca saklandığı özel arşivden çıkarılamayan bazı şiirler, söz konusu duyguların en üst noktada lensil edildiği çalışmalar olarak değerlendirilmeyi beklemektedir. "Vatanın Yanık Sesi" ve "İntizar Karşısında" adlarını taşıyan bu şiirlerin⁴ işaret ettiği tarihî hadiselerle geçmeden önce, Osmanlı-Azerbaycan münasebetlerini hatırlamakta fayda görüyoruz.

Osmanlı'nın, özellikle XVI.yy'dan itibaren uğruna yoğun bir hakimiyet mücadelesi içine gireceği Azerbaycan, bölgedeki Türk varlığı açısından oldukça derin bir tarihî geçmişe sahiptir. Bu manada MÖ VII. yy'da bölgeye akın eden ilk Türk boyu İskitler olmuştur. Yaklaşık üç yüzyıl sonra İskender'in istilâsına manız kalan Azerbaycan, Bizanslılar ile Sasâniler arasında patlak verecek olan kanlı çalışmalara sahne olmuş, M.S 48 yılından başlayarak Batı Hunlular'ın akınına uğramıştır. II. yy'dan itibaren Bulgar Türkleri, Akhunlar, Ağaçerüer. San Uygurlar ve Sabirler'e ev sahipliği yapacak olan bölgede, özellikle Göktürkler döneminde Türk nüfusu açısından büyük bir artış yaşanmıştır. Ancak sonraki yüzyıllarda Araplar'ın hakimiyeti altına girecek olan Azerbaycan'ın bir Türk ülkesi haline getirilmesi ise Selçuklular dönemine rastlar. Sultan Tuğrul Bey'in bölge üzerine yaptığı sayısız akınlardan sonra Selçuklu sultanı Alparslan 1076 yılında Azerbaycan'ın hemen tamamını kontrol altına almıştır. Selçuklulardan sonra XII. ve XIV. yy'lar arasında sırasıyla Moğol, Harezm ve Timurlu'ların idaresine geçecek olan Azerbaycan'da önce Kara koyunlular (1380-1468). ardından Akkoyunlular (1340-1515) devletleri kurulmuş, bu yıllarda bölgenin birçok sahasına Türkmen boylan yerleştirilmiştir⁵.

XVI. yüzyıl; Azerbaycan, Osmanlı ve İran adına, etkileri günümüze kadar ulaşacak olan önemli siyasî hadiselerin başladığı bir dönem olmuştur. Akkoyunlular Devleti'nin hemen ardından Şah İsmail önderliğinde Safevî Devleti (1501-1732) kurulmuş, bu devletin ileriki yıllarda bilhassa dinî sebeplere dayalı olarak izleyeceği yanlış politikalar. Osmanlı ile İran arasında yıllarca sürecek olan kardeş kavgalarına yol açmıştır. Hemen ifade etmek gerekir ki, girilen lüzumsuz rekabet neticesinde zamanla Şii-Sünnî çatışmasına dönüşerek Türk toplumu adına gerek ekonomik, gerek siyasî, ve gerekse kültürel anlamda önemli tahribata yol açacak olan bu olumsuz gelişmelerden en fazla etkilenenler ise tabii olarak Azeriler olmuştur⁶.

Safevî Devleti'nin izlediği politikayı. Anadolu'nun birliği açısından tehlike adededen Osmanlı Devleti, birçok kez İran üzerine seferler düzenlemiş, defalarca Azerbaycan'a girerek, bölge üzerindeki hassasiyetini ortaya koymuştur. XVI. yy.'dan itibaren yoğunlaşan bu mücadelelerden Çaldıran Savaşı (1514) Osmanlı lehine sonuçlanmış,

⁴ Abdulla Şaik'in oğlu olan Prof. Dr. Kamal Talıbzade'nin özel arşivinden temin ettiğimiz bu şiirler, Şaik'in basılmış hiçbir eserinde yer almamaktadır.

⁵ ERCİLASUN; Prof. Dr. Ahmet Bican, "Tarih İçinde Azerbaycan'a Bakış", *Türk Dünyası Üzerine Makaleler-İncelemeler*, Akçağ Basım, Feryat Matbaası, Ankara, 1993, s. 152-153.

⁶ SARAY, Prof. Dr. Mehmet, *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları. Ankara, 1996, s. 17.

Safevî hükümdarı Şah İsmail'i bozguna uğratan Yavuz Sultan Selim, Tebriz ve Güney Azerbaycan'ı ele geçirmiştir. Ancak bir süre sonra bu bölgeler tekrar Safevîlerin kontrolü altına geçmiştir. Şah İsmail'in ölümüyle birlikte Sünnî müslümanlar üzerindeki baskıların artması üzerine, bu kez Kanunî Sultan Süleyman İran üzerine yürümüş. Makbul İbrahim Paşa'nın emrindeki birlikleri ile önce Tebriz'i (1534). ardından bütün Azerbaycan'ı hakimiyet altına almıştır.

Ne var ki, bu basan da kalıcı olamamış, Azerbaycan, birkaç yıl sonra tekrar İranlılar'ın eline geçmiştir. Bir süre sonra özellikle Tebriz'de yoğunlaşan Şii propagandalarının sebep olduğu iç karışıklıklar isyanlara yol açmış, Şirvan, Tiflis, ve Dağistan hanlıklarının Osmanlı'dan yardım talep etmeleri üzerine İran'a karşı yeni bir harekât düzenlenmiş, sonuçta. Lala Mustafa Paşa komutasındaki birlikler, Şirvan ve Derbent'e kadar olan bölgeyi ele geçirmiştir. 1578-1588 yılları arasında yoğunlaşan çatışmalar sonucunda Şirvan Valisi Özdemiroğlu Osman Paşa. Kırım Hanı Mehmet Giray ve kardeşleri Gazi Giray ile Adil Giray'ın da yardımları ile Osmanlı'nın bölgedeki mevcudiyetini pekiştirmiş. 1585 'te Tebriz'e girerek. Kuzey ve Güney Azerbaycan'ı tamamen hakimiyet altına almıştır. Ancak XVII. yy'in başlarından itibaren Anadolu'da baş gösteren Celâli isyanlarının sebep olduğu iç karışıklık. bölge üzerindeki emellerinden asla vazgeçmeyecek olan İran için bulunmaz bir fırsat olmuş, Şah Abbas yönetimindeki birlikler Azerbaycan'ı tekrar Fars toprağı haline getirmişlerdir. Bu tarihten sonra, I. Ahmet, II Osman, IV. Murat ve III. Ahmet'in yaptığı seferler sonucunda Batı Azerbaycan, Erivan, Nahçıvan, Tiflis, Gence ve Tebriz'de bazı başarılar elde edilmişse de nihâi sonuca ulaşamamıştır. Ancak stratejik açıdan son derece önem taşıyan Azerbaycan için asıl tehlike bu yıllardan sonra kendim göstermeye başlamıştır. Zira Afşar Türkleri'nden olan Nadir Han'ın öldürülmesi (1747) ile birlikte Safevî Devleti'nin Farsçı bir politika-yaya yönelmesi. İrandaki iç karışıklıklar ve saltanat çekişmeleri sırasında doğan otonte boşluğu, Azerbaycan'ın, İran egemenliğinden çıkarak irili ufaklı hanlıklara ayrılmasına yol açmış, bu kopukluk ise Azeriler' in düşmanlarına, özellikle de Osmanlı ve İran'ın zayıflığından faydalanarak Doğu'ya açılmaya çalışan Rusya'ya karşı zayıf düşmelerine sebep olmuştur.⁷

İlk kez IX. yy' da Kuzey Azerbaycan'daki Türk ve Müslüman'lar üzerine sefer düzenlemiş olan Rusya⁸, sonraki yıllarda Osmanlı-İran çekişmesinden de faydalanarak 1556'da Astrahanı ele geçirmiş, ardından Kafkaslar'a girerek Şirvan'ın Kuzey bölgesini işgal etmiştir. Bu sırada durumu fark eden Osmanlı'nın müdahalesiyle planlarını bir süre askıya almış, ancak Osmanlı'nın yorgunluğunu, İran'da cereyan eden iç karışıklığı, Azeri'lerin ise küçük devletçiklere ayrılmış olmasını fırsat bilerek 1804'ten itibaren Azerbaycan'ı işgal etmeye başlamıştır. Gerçi bu tehlike, başta Kübalı Felh Ali Han, Seki Ham Hacı Çelebi gibi ileri görüşlü devlet adamlarının dikkatlerinden kaçmamış, ancak onların düşmana karşı birleşme gayretleri bir sonuç vermemiştir. Nitekim ilk olarak Cevat Han'ın başarılı savunmasına karşı Gence elden çıkmış (1804), ardından

⁷ *Azerbaycan Tilk Edebiyatı* (Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi) C.I. tCüllür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1993. s. 158

⁸ CAFEROĞLII Ahmet, "Azerbaycan Edebiyatı", *Türk Dünyası El Kitabı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ayıldız Matbaası., Ankara, 1976, s. 1104.

Derbend, Küba, Bakü, Lenkeran, Şekî, Şirvan, Karabağ, Nahcivan ve Revan hanlıkları bir bir Rus'ların pençesine düşmüştür⁹. Böylece Azerbaycan toprakları, Osmanlı'nın işgallere müdahale edememesi, İran'ın ise Rusya'ya boyun eğmek zorunda kalması sonucunda yapılan Gülistan (1813) ve Türkmençay (1828) anlaşmaları ile Araş Nehri sınır olmak üzere Rusya ve İran arasında paylaşılmıştır.

Başlangıç itibarıyla, ele geçirmiş olduğu hanlıkların idarî sistemine karışmaz bir tavır sergileyen Rusya, 1840'lardan sonra bütün hanlıkları "Tirikaspiski Oblast" adı altında bir il haline getirmiş, ardından "Bakü, Gence ve Erivan İlleri" ile "Dağıstan ve Zokatala Mahalleri" adı altında bir genel valilik yönetimine almıştır. Bu dimim Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanacağı 1918 yılına kadar devam etmiştir.

Bu kısa hatırlatmadan sonra hemen ifade etmek gerekir ki, Osmanlı'nı İran ve Kafkaslar'a yapmış olduğu seferlerin temel sebeplerinden birisi, mevcudiyeti için tehlike teşkil eden dış mihraklara engel olmak ve bölgedeki kardeşlerinin zaman zaman ihlâl edilen haklarının güvence altına almak düşüncesidir. Zaten daha önce de vurguladığımız gibi bu seferlerin bir çoğu, yapılan yardım çağrılarında bir cevap niteliği taşımaktadır. Nitekim 16. yy'da, üzerlerindeki dinî ve siyasî baskıların artması üzerine Şirvan, Tiflis ve Dağıstan hanlıklarının, XVIII.yy'da ise Seki Ham Hacı Çelebi, Gence Hanı Salıverdi Han. ve Şirvan Hanı Memned Han'ın içinde buldukları müşkül durum karışısında lek kurtuluş olarak Osmanlı'yı görerek yardım talebinde bulunmuş olmaları, Osmanlı Devleti'nin bölge üzerindeki politikasını ortaya koyan hadiselerden yalnızca birkaçıdır. Hele hele yüzyılımızın hemen başlarında, Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'ni yıkmak için düzenlenen siyasî entrikalar üzerine zamanın Dışişleri Bakanı Mehmed Hacmski'nin, İstanbul Hükümeti'ne başvurarak kendilerine destek olunmasını istemesi, bu tarihî vakianın en somut delili olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ne var ki, Osmanlı'nın, ortak tarihî geçmişe sahip olan bir milletin torunları olmanın verdiği güvenceyle kendisine yapılmış olan bu çağrılara uzattığı yardım eli, asimilasyon çalışmalarının yoğunlaştığı Sovyet devri yıllarında kaleme alınmış olan bazı kaynaklarca farklı yorumlanmış, bölgeye yapılan seferler bir işgal hareketi olarak gösterilmeye çalışılmıştır. Özellikle 1930 ve 1940'lı yıllarda Marksist-Leninist aydınlarca yazılmış olan birçok eserde benzeri değerlendirmelere rastlamak mümkündür. Ancak asıl düşündürücü olan, bu lavnı ileriki yıllarda da sürdürülmüş olması, tarihî gerçeklerden yüz çevrilerek, hadiselerin rejime münhasır yaklaşımlarla yeniden yorumlanmış olmasıdır.

İşte bu tavır ki, 1918'de Azerbaycan'daki millî iradenin çağrısı üzerine bölgeye birlik gönderen Osmanlı'yı "işgalci", Nuri Paşa komutasında Bakü'ye giren Türk askerlerini alkışlayan fikir ve sanat adamlarım "dahilî düşman*" sıfatı ile suçlamış, söz konusu hadise ile birlikte perçinlenen bağımsızlık günlerinin, Azerbaycan için gerek siyasî, gerek iktisadî, gerekse kültürel anlamda büyük talırbal olduğu fikrini empoze etme-

⁹ BAYKARA, Hüseyin, ""Çarlık Rusyasının Azerbaycan'da Yaptığı İstilâ Savaşları". *Türk Kültürü*, N11:19. Yıl 2. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, Mayıs 1964, s. 17-25'

ye çalışmıştır¹⁰. Aynı amaç doğrultusunda, millî değerlerin yüceltilerek modern devlet olma yolunda önemli mesafelerin katedildiği, üniversitelerin açıldığı yıllar adeta yok sayılmış; unutturulmaya ya da karalanmaya çalışılmıştır". Pek tabii olarak tarihin ilk Türk cumhuriyeti olan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin kurulması için elinden geleni esirgemeyen Osmanlı Devleti de, bağımsızlık hareketine olan katkılarından dolayı bu karalama kampanyasından nasibini almakta gecikmemiştir.

Şurası muhakkak ki, Osmanlı Devleti'nin 1918 yılında Azerbaycan'a askerî birlik göndermiş olması herşeyden önce iki ülke arasında daha önceden imzalanmış olan bir anlaşmanın gereğidir. Ancak resmî kurumlarca imzalanmış olan bu anlaşma, meselelerin sadece hukukî kısmını teşkil eder. Oysa burada asıl dikkatlere sunulması gereken husus, bu anlaşmanın beslediği temel kaynaklardır. Bugün için çok iyi bilinmektedir ki, o yıllarda Osmanlı ile Azerbaycan arasında alınan bu birliktelik karar, aslında, özellikle kültür ve sanat adamlarının gayretleriyle XIX. yy'ın ikinci yansından itibaren teşekkül etmeye başlayan, gönül birliğinin resmîyete yansıtılmasından başka bir şey değildir. Zira Köprülüzade M.Fuad'm "Teceddüd Devri" adını verdiği bu yıllarda. Mehmed Emin Resulzade, Alibey Hüseyinzade, Ahmet Cevad. Hüseyin Cavid, Yusuf Vezir Çmenzemiüü ve Abdulla Saik gibi nice kültür elçisi, iki ülke arasında günden güne filizlenip yeşerecek olan kardeşlik duygularının temellerini çöktan atmışlardır.

Hatırlanacağı üzere Rusya, yıllar önce, 1828 Türkmençay anlaşmasının hemen ardından Kuzey Azerbaycan'ı peyderpey ele geçirmiş, geleceğe yönelik planları gereği, özellikle Türk ve Müslüman topluluklara karşı katı bir politika uygulamaya başlamıştır. Savaşlardaki maddî kayıplarının faturasını yöre halkına yükleyen, onlara ağır vergiler getiren rejim, bölgenin verimli topraklarına da Rus köylülerini yerleştirerek Azerîler'i tamamen pasifize etmeyi amaçlamış, ancak uygulamaya gösterilen tepkiler zaman içerisinde "Kaçaklar Hareketi"¹¹ olarak bilinen isyanlara yol açmıştır.¹² İşle başlangıç itibarıyla sıradan tepkiler olarak değerlendirilen bu isyanlar ki . Çar Hükümeti'ne karşı girilen başkaldırının sembolü olarak geniş kitleleri harekete geçirmiş, Azerbaycan'da günden güne artan bir katılımı daha da güçlenecek olan millî mücadele hareketinin çekirdeğini teşkil etmiştir.

XIX. yy'm sonlarına doğru kendini gösteren ve tamamen bir halk hareketi olan bu ilk kıpırdanmalar, ülkedeki siyasî ve özellikle de iktisadî gelişmelere bağlı olarak giderek farklı bir görünüm kazanmıştır. Aynı yıllarda Azerbaycan'ın tabii kaynakları, kapitalist dünyanın bölgeye olan ilgisini artırmış, iç ve dış sermaye sahiplerinin girdikleri çıkar çatışmaları, çalışanlar üzerinde büyük tahribata yol açmaya başlamıştır. İşte bütün bu gelişmeler karşısında, başta petrol olmak üzere diğer sanayi merkezlerinde çalışan işçilerle, ellerindeki toprakların yabancı sermayeye peşkeş çekildiğini fark

¹⁰ *Azerbaycan Sovet Edebiyatı Tarihi*. c.I, "1917-1920-ci İllerde Edebiyat", Azerbaycan Sovet Sosyalist Respublikası Elmler Akademiyası Neşriyyat, Elm Metbecsi., Bakı, 1967, s. 30.

¹¹ MEMMEDOV, Allıan, "Azerbaycan Millî Demokratik Cumhuriyeti Devrinde Edebiyat 1918-1920 (Aktaran.: B. Atsız Gökduğ-)", *Azerbaycan*, Mars Ticaret ve Sanayi AŞ, Ankara, Eyhij-Ekim1991.s.5.

¹² BAYKARA, Hüseyin, *Azerbaycan İstiklâl Mücadelesi Tarihi*, Gençlik Basımevi, İstanbul, 1975. s.89

eden köylüleri örgütlenmeye başlarlar. Benzeri amaçlarla 1890'lardan itibaren başlatılmış olan dernek çalışmaları, 1901'de "Sosyal Demokrat Demeğ'nin kurulması ile birlikte daha aktif bir hal alır. 1904'te kurulan "Himmet" grubunun yoğun propagandaları kısa /amanda geniş kitleleri harekete geçirir; ülke çapında birbiri ardınca mitingler düzenlenir. Bu gelişmeler üzerine, hareketi durdurmak için aldığı sert tedbirlerle rağmen bir sonuç elde edemeyen Rus Çarı II. Nikola, temel hak ve hürriyetler konusunda yeni düzenlemeler getirileceği vaadiyle 17 Ekim 1905 tarihinde "Hürriyet Manifestosu" adı altında bir bildiri yayımlar. Ancak kısa bir süre sonra bu manifestonun Kafkas toplumlarmı birbirine düşürerek zayıflatmayı amaçlayan bir aldatmacadan başka bir şey olmadığı anlaşılacak¹³, 3 Haziran 1907'de, meclisin kapatılması ile birlikte, bilhassa Türk ve Müslüman topluluklar adına o karanlık günler daha ağır bir şekilde yeniden başlayacaktır.

Hürriyet Manifestosu'nun hemen ardından, üzerlerindeki yoğun baskıdan dolayı uzun zamandır sessiz bir bekleyiş içinde olan Azerî aydınlar harekete geçerler. Rusya'nın. 1905'te Japonlarla girdiği savaşı kaybetmesi ile uğradığı zaafiyet bu anlamda kendileri için Önemli bir fırsat olur. Ülkesinin tarihini, dilini, edebiyatını, halkının beklentilerini yakından tanıyan Alibey Hüseyinzade, Ahmedbey Ağaoğlu gibi idealist mütefekkirler, önce İslâmî bir söylemle girdikleri birlik çağrısını, siyasî gelişmelere bağlı olarak bir süre sonra "millet" kavramı çerçevesinde sürdürürler. Verilen mücadeleyi siyasî arenaya taşıma düşüncesi ile örgütlenme çalışmaları başlatılır. Bu amaçla 1906'da bilhassa Ermenilere karşı aktif bir mücadele içine girecek olan "Difai", ardından 1911'de "Rusya Müslümanları İttifakı"¹⁴ ve aynı yıl. Azerîler'in verdiği mücadeleyi farklı zaman ve zeminlerde günümüze kadar taşıyacak olan ""Türk Adem-i Merkeziyyet Müsavat Partisi" kurulur¹⁵. Millî menfaatleri korumayı ve yüceltmeyi amaçlayan bu çalışmalar kültürel faaliyetlerle pekiştirilir. Yıllardır yaşanmakta olan çok yönlü istilâya son vermek amacıyla başta eğitim, dil ve edebiyat olmak üzere birçok sahada millî bir tavır içine girilir. Dikkatler, XIX. yy'm ikinci yansından itibaren Rusya üzerinden gelen Batılı fikirlerden çok. bir önceki dönemden farklı olarak. Osmanlı'ya çevrilir¹⁶. İki ülke arasında birtakım siyasî hesaplar neticesi koparılmış olan kültürel bağlan yeniden ve daha güçlü bir biçimde tesis etme çalışmaları başlatılır; İstanbul'daki siyasî ve kültürel gelişmeler yakın takibe alıur. Bu amaçla, Mehmet Emin Resulzade, Hüseyin Cavid, Yusuf Vezir ÇemenzeminL Ahmed Ağaoğlu, Alibey Hüseyinzade gibi ilim ve sanat adanılan İstanbul'a gelerek kültürel çalışmalara iştirak ederler, diğer taraftan Namık Kemal Mehmed Akif, Mehmed Emin Yurdakul gibi millî şuur sahibi Osmanlı şairlerinin eserlerini ülkelerine taşırlar. Azerbaycan'da Füyuzat (1906), Hayat (1907), İrşad (1907) Terakki (1908). Açıksöz (1915)" gibi yayın/organlarında millet kavramı etraflı bir şekilde ele alınırken, İstanbul'da yayınlanmakta olan İkdam (1896), Sırat-ı Müstakim (1908), Türk Yurdu (1911), gibi dergilerde de iki ülke arasındaki or-

¹³ *Azerbaycan Edebiyatı Tarihi*, "Dövrün Tarixi Medenî Xülaresi (1900-1917-ci İller) cİT Azerbaycan Sovet Sosialist Ehnler Akademiyası Neşriyyat, Bakı, 1960, s. 360.

¹⁴ GAZANFEROÖLU, Fazıl, "Azerbaycan'ın Son Dönem istiklâl Mücadelesi Tarihi ve Halk Cephesini *Kwru\ışn\ Azerbaycan*, Yıl: 312, Ankara. Kasım-Aralık 1996, s. 44.

¹⁵ KÖPRÜLÜZADE, Ord. "Prof. Mclmed Fuad, "Azerî Edebiyatı'nın Tekâmülü", *İslâm Ansiklope-disi*, c.H. Millî Eğilim Bakanlığı. İstanbul, 1961, a. 147.

tak değerler işlenir. Gaspıralı İsmail'in; "Dilde, fikirde, işte birlik" şuan kabul görür. Bu ara. aynı duygularla Azerbaycan'a giden gönüllü öğretmenler, yeniden başlatılan kültürel alış verişe katkıda bulunmak için hummalı bir çalışma içine girerler¹⁶. Bütün bu çalışmalar kısa sürede meyvesini verir ve Azerbaycan, gerek siyasî, gerekse kültürel anlamda Osmanlı lesiri altına girmeye başlar.

Bu arada Türkiye'de, başlangıçta bütün İslâm alemi için tek kurtuluş yolu olduğu düşünülen İslâmcılık fikri, Arap dünyasındaki siyasî kargaşa ve İran'daki başarısızlıkla sonuçlanan meşrûtiyet girişimleri gibi sebeplerden dolayı yerini Türkçülük düşüncesine terk etmeye başlamıştır. Özellikle Millî Edebiyat akımının tesiri ile daha da güçlenen bu düşünce, kısa sürede Azerbaycan'daki kültürel çalışmalara da yansımış, İbrahim Dadaş, Ağadacış Münirî. Samed Mansur; Ebu'l Halik Cenneti, Ali Abbas Müznib gibi şair ve yazarlar Türk tarihinin şanlı sayfalarına dönerek millî kimlik kavramı üzerine yoğunlaşmışlar, iki ülkenin tarihî bağlarına yönelmişlerdir. İşte Azerbaycan'da, 1918'e kadar verilecek olan millî mücadelenin fikri temellerini teşkil edecek olan bu gelişmeler, aynı millete mensup olan iki ülke insanları arasındaki kardeşlik duygularını daha da kuvvetlendirmiş, onları, düşmana karşı birlikte hareket etme şuuruna taşımıştır.

Pek tabii olarak bu şuur. toplumu bütünüyle kuşatan her hadisede olduğu gibi halkın sesi olan sanat adamlarının eserlerine aksetmekte gecikmemiştir. Ancak tarihî birer vesika olarak değerlendirilebilecek olan bu çalışmaların büyük bir bölümü, daha önce de belirttiğimiz gibi. özellikle Sovyet devri olarak bilinen yıllarda yasaklanmış. yok sayılmıştır. Çünkü Marksist ideolojiye göre edebiyat, kurulmak istenen yeni düzeni geniş kitlelere ulaştırmaktan öte bir amaç peşinde olamaz: "*Edebiyyat işi, umum-proletar işinin bir hissesi, bütün fehle sınıfın, bütün şii 'urlu av çingardı tere/inden berekete getirilen vahid, höyük sosial-demokrat mexanizminin tekerciyi ve vinteiyi olmalıdır. Edebiyyat isi, müteşekkil, müntezem, birleşmiş sosial-demokrat partiya işinin terkib hissesi olmalıdır.*"¹⁷

Edebiyat ve toplum arasındaki İlişkinin ne olduğundan çok, ne olması gerektiği konusunda ön yargılara sahip olan böyle bir anlayış¹⁵ şüphesiz ki kendisine muhalif düşen fikirlere yaşama hakkı tanıyamazdı ve tanımamıştır da. Bundan dolayı aynı yıllardaki kültürel çalışmaların büyük bölümü. Özellikle 1928'den sonraki mevcut rejim tarafından organize edilen alternatif bir edebiyat yanıtına çabalarının ezici baskısıyla karşı karşıya kalmış. Marksizm ve Leninizm ideolojisine ters düşen çalışmalar yasaklanmış, örf, adet ve an'aneler. "kolektifleştirme" adı altında yürütülen icraatlarla yok edilmeye çalışılmış, birçok aydın bir şekilde pasivize edilmiştir. Şair Hüseyin Câvid, Mikâyıl Müşfik, naşir ve edebiyat tenkitçisi Seyyid Hüseyin, Azerbaycan millî marşının yazarı Ahmed Cevad. Türkiye Büyükelçisi Yusuf Vezir Çemenzeminli, din âlimi Mir Mehmed Kerimağa, Bakü'de bulunan ve Şark'ın ilk konservatuarı olma özelliğine sahip okulun kurucusu Hediye Hanım Kcyibova, tıp öğretmeni Medine Hanım Kıyasbeyli, salve sanatçısı Ulvi

¹⁰ GÖMEÇ , Doç. Dr. Saadettin, *Türk Cumhuriyetleri Tarihi*. Kömen Yayınları., 2. basım, Konya, 1997. s.47.

¹⁷ LENİN, İlyic V\oâexcâr, *EdebiyyatHaqqında*, Azer Neşriyyat, Bakı, 1970, s.122-123.

¹⁸ NVELLEK, Rene-A. VARREN, *Edebiyat Teorisi* (Çeviren: Ömer Faruk Huyugüzel), Akdeniz Ki-tabevi, İzmir, 1993, s. 74.

Receb gibi yüzlerce ilim ve sanat adamı, sürgün, hapis ya da idam gibi cezalara çarptırılmışlardır. Bu uygulamalar, Azerbaycan edebî hayatına çok daha önce girmiş olan ve bütün birikimlerini kendi insanlarına hizmet yolunda seferber etmiş olan birçok yazann daha dikkatli davranmasını gerekli kılmıştır. Aynı yıllarda mevcut şartlar altında birçok aydın kalemını bırakırken, bazıları, yeni rejimi benimseyerek çalışmalarını sürdürmüşler, bazıları ise ülkeyi terklemek pahasına bildikleri yolda yürümeye devam etmişlerdir¹⁵: "*Kuşkusuz ki Sovyet hakimiyetinin aleyhine ulanlar ciddi saldırıya maruz kaldı ve onların bir kısmı muhacerete gitti. Bir kısmı mecbur olup yeni hükümetle barıştı ve diğer bir kısmı ise hapishanelerde, sürgünlerde çürütülüp öldürüldü*"²⁰.

Sovyet hükümetinin mevcul tutumuna doğrudan mukavemet etmeyen ve şartlar gereği temkini elden bırakmayanlar ise, Azerbaycan'ın, çağdaş değerler arkasmda kalmaması ve en azından geleceğe hazırlanması için siyasî meselelerde ihtiyat gösterip eğitime yönelmişlerdir. Aralarında Abdulla Saik, Cafer Cabbarlı, Yusuf Vezir Çemen/L'minli, Celil Memmedkulu/ade, Abdurrahim Hakverdili, Süleyman Sani Ahm-dov, Ali Nazmi, ve Mehemmed Said Ordubadî gibi isimlerin de bulunduğu bu yazarlar, aynı ihtiyat çerçevesinde, Azerî halkının duygularının yansıttıkları bazı eserlerim' geri çekmek, tarihe ışık tutacak nitelikteki tespitlerini reddetmek zorunda kalmışlardır. Tıpkı Bolşevik, Taşnaksütun. Menşevik. İngiliz ve Almanlar'a karşı çaresiz kalımları bir anda Osmanlı'ya ithafen yazdığı "Vatanın Yanık Sesi" ve "İntizar Karşısında" adlı şiirlerini saklamak zorunda kalan Abdulla Saik gibi...

Azerbaycan edebiyatının önde gelen isimlerinden Şaik'e ait olan ve o dönemde Azerî halkının Osmanlı'ya bakış açısını, Osmanlı'dan beklentilerim' dile getiren bu iki şiir. Kızıl Ordu Bakü'ye girdikten sonra yasaklanmış, şair, bu eserlerini yayınlama imkânı bulamamıştır. Çünkü "Bir millet, iki ayrı devlet" gerçeğini gündeme taşıyan bu çalışmalar, öteden beri Osmanlı ile Azerbaycan arasında sun'î bir set oluşturmaya çalışan Rus rejiminin çıkarlarına ters düşmüştür. Zira o yıllarda Azerbaycan üzerinde hak iddia eden Rusya için, Osmanlı Devleti'nin de diğer işgalci güçlerden farkı yoklu. Oysa ki Azerbaycan'da yaşanan siyasî ve sosyal gelişmeler karşısında halkın gösterdiği tepkinin edebî ifadesi olan bu şiirler samimi olarak değerlendirildiğinde görülecektir ki, Osmanlı'nın 1918 yılında Baku'ye düzenlediği askerî hareketin temel amacı bölgeyi işgal etmek değil, feryat içinde olan Azerî kardeşlerin çağrılarına cevap vermektir. Halkın sesi olan birçok şair gibi Saik'in mısralarına da bütün açıklığı ile yansımış olan bu tarihî hakikatleri görmek için, söz konusu şiirleri, o yıllardaki siyasî ve sosyal hadiseler ışığında tahlil etmek yeterli olacaktır:

Bilhassa meşrutiyetin ilanından sonra Türkiye'deki Türkçülük hareketlerinin kısa sürede Azerbaycan'ı da etkisi altına almasını²¹ özellikle Rusya açısından tehlikeli gören

¹⁹ KASIMZADE, Prof. Dr. Kasım, "Muhaciret ve Muasır Azerbaycan Edebiyatı'nın Bazı Meseleleri". *Azerbaycan Türk Kültürü Dergisi*, Nu: 281, Mars Ticaret ve Sanayii AŞ, Ankara, Eylül-Ekim1991, s.29.

³⁰ KÂZIMOĞLU, Prof. Dr. Samir, *Türk Topluluktan Edebiyatı I*, Ecdâd Yayınları., Ankara. 1994, s. 138.

²¹ CAFEROĞLU, Ahmed, *Azerî Edebiyatı 'nda İstiklâl Mücadelesi İzleri*, (Azerbaycan Yurt Bilgisi Tetkikleri II), Burhaneddin Matbaası., İstanbul, 1932., s.40.

Bolşevikler, kısa bir süre sonra boş olduğu görülecek olaı vaatleri ile halkın desteğini de arkalarına alarak 3 Aralık 1917'de gerçekleştirdikleri ihtilâl ile iktidarı ele geçirmişlerdir. Başlangıç itibarıyla ülkedeki birçok aydın gibi Abdulla Saik de, "Fevral Burjuva İnkılâbı" olarak bilinen 1917 ihtilâlinin mahiyetini yeteri kadar anlayamamış, hâdiseyi olumlu bir gelişme olarak değerlendirmiştir. Yazar, uzun zamandır büyük bir hasretle beklediği hürriyetin. Azerbaycan siyasî hayatında önemli bir yeri olan bu ihtilâl ile elde edileceğine inanmış, ona sahip çıkmış, yazıları ile onu destekleme yoluna gitmiş. ilk intibaları çerçevesinde, bu ihtilâli, Azeri toplumu adına gerçek bir kurtuluş olarak yorumlamıştır²².

Ne var ki, Şaik'in büyük ümitlerle sahiplendiği bu gelişme de, tıpkı yıllar öncesinde olduğu gibi, tam bir hayâl kırıklığı ile sonuçlanır. Bolşevikler "in eşitlik vaadiyle iktidan ele geçirdikten sonra uyguladıkları hilekâr politika, onu, yine 1905 İhulâli'nin hemen ardından içine düştüğü bunalıma sürükler. Ancak bu olumsuz psikoloji fazla uzun sürmez. Zira 1 Mayıs 1917'de Moskova'da toplanan "Rusya Müslümanları Kongresi"nde Mehmet Emin Rcsulzadc ve Ali Merdaii Topçubaşı'nın Bolşeviklere karşı verdikleri başarılı mücadele, bütün Azeriler gibi onun için de yeni bir ümit ışığı olur. Nitekim yoğun çalışmalar sonucunda, önce Güney Kafkasya Federal Demokratik Cumhuriyeti adı altında Ermeni ve Gürcülerle birlikte bir federasyon içine giren Azerbaycan, 28 Mayıs 1918'de bağımsızlığını kazanır; böylece Feth Ali Han başkanlığında tarihin ilk Türk cumhuriyetinin temelleri atılmış olur.

Ancak, Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmiş olması, üzerinde oynanan oyunların son bulmasını sağlayamamıştır. Cumhuriyetin merkezi henüz Gence'dedir ve Baku. mahallî Sovyet hükümetinin kontrolü altındadır. Bakü'nun Rusya açısından önemini bilen Bolşevikler ise halka karşı çoktan sindirme harekâtını başlatmışlardır. Üstelik bu harekâtın önemli bir gücünü de Ermeniler oluşturmaktadır. Zira Çarlık Rusyası, işgalin hemen ardından Osmanlı. İran ve Irak Suriya ve Lübnan'dan getirdiği Ermeniler'i Zenge/ur, Dilican, Göycegöl gibi bölgelere yerleştirmeye başlamış, yöredeki Ermeni nüfusunu hayli artırmıştır. Bu uygulama özellikle I. Dünya savaşı yıllarında artarak sürdürülmüş, Revan (Erivan), Karabağ bölgeleri Ermeniler'e taksim edilmiştir. Zaten bu yüzdendir ki. 1905'ten Sonra Azerilerle Ermeniler sürekli çatışma içinde olmuşlardır.

İşte 1918'de Millî Şu'ra Hükümeti'nin Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesinin hemen ardından Bolşeviklerin Ermeni militanları da arkalarına alarak başta Baku olmak üzere Şamahı. Küba, Lengran gibi bölgelerde halka büyük eziyetler vermeye başlaması ve Çar zulmünden sonra bu kez böyle bir saldırıya maruz kalan Azeriler'in içine düştükleri çaresizlik, ülkedeki birçok aydın gibi Abdulla Şaik'in de tepkilerine neden olmuş, bu tepki, aşağıdaki mısralarla edebî sahadaya taşınmıştır. Bu çalışmalarda, mazisi zaferlerle dolu olan bir milletin asla esaret altına alınamayacağını haykıran

²² TALİBZADE Abdulla Şaik. "Muselman XÜİUİİ Efendilere!", *Açık Söz Qeze'i*, Açık Söz Metbeesi., Bakı, 8 April 1917.

bir şairin temsilciliğinde, bütün umutlarını Türkiye'deki kardeşlerine bağlayan Azerî halkının öz duygularını bulmak mümkündür.

Abdulla Saik, yukarıda izaha çalıştığımız menfur saldırıların cereyan ettiği tarihlerde kaleme aldığı "Vatanın Yanık Sesi" adlı çalışmasında, önce mensubu bulunduğu Türk milletinin şanlı tarihine yönelerek trans halinde o yılları yeniden yaşar; Türk ordusunun "Alimi Ordu" türküsü söyleyerek dünyanın dört bir tarafına yaptığı akınlar hayal eder. Yalçın kayaların, engin denizlerin onu nasıl selamladıklarının, ayak bastığı yerlere feyz ve rahmet saçan, Alp, Himalay ve Karpat dağlarını şenlendiren kudretini büyük bir coşkunlukla tasvir eder. Bu coşku, yıllardır göz yaşları içinde karlı dağların başından Altaylar'a bakarak kendilerine uzatılacak dost elinin hasretiyle yanıp tutuşan şairin patlamasına yol açar:

" *Men uzagdan seyr edince kesretle,
Taley İme küsdüm, sarardım soldum.
Ana gelimde çırpınan sefqei.le,
A/tun ordu feraqında saç yoldum.
Bağırdım: ây iqid, qehreman erler?
Sizler üçün qoılarımı açmışam,
Oralardan eksimiya bu yerler?
Yolunuzda benefseler saçmışam.*

Büyük bir inançla yapılan bu çağrı amacına ulaşmış, dilekler kabul olmuş, yüreğinde iman ve sevgi taşıyan, korku nediri bilmeyen "kahraman erler" bir yıldırım hızıyla esarete mahkum edilmek istenilen kardeşlerinin yardıma koşmuşlardır. Yıllardır süren hasret son bulmuştur. İleriki mısralarda bu manzara, büyük bir duygu seli içerisinde tasvir edilir. O gün, tabiatın bile bu vuslat anında etkilendiği, ağaçların "kavuşan kollan" alkışladıkları, ırmaklar coşarken, bülbüllerin şakıdığı, kır çiçeklerinin Türk bayrağını öpmek için birbirleri ile yarıştıkları dile getirilir. Bu coşkunluk zaten dolu olan şairi sevinç göz yaşlarına boğar:

*Sefasınız, diyordim her ağrıma...
Üreyim de sevgi saçan ateşle.
Evlad, deve basdım hepsini bağrıma,
Sevincimden gözlerim dolu yaşla.*

Ancak bu sevinçli ruh hali. şairin hayal aleminden kurtulup yaşanmakta olan gerçeklere dönmesiyle yerini derin bir hüzne bırakır. Taşıdığı fikir ve çizilen çerçeve açısından şiirin ikinci bölümünü oluşturan sonraki mısralarda, yok edilmeye çalışılan bir milletin feryadı ile karşılaşırız. Çünkü yukarıda ana hatlarıyla da olsa ortaya koyduğumuz gibi, o şaşaalı yıllar geride kalmış, Azerî halkı son derece ağır şartlar altında yine kendisini tutsak etmek isteyen güçlerle mücadele etmek zorunda kalmıştır. Tek başına böyle bir mücadeleyi kazanabilmesi ise mümkün gözükmemektedir. Şair, canhıraşâne bir şekilde. "Altaylar gibi demir yürekli bir nesil" benzetmesi ile tasvir ettiği Türk

Şiire Yamyan Tarih

milletine seslenir. Zira bu saldırı sadece Azeriler'e değil, Oğuzların torunları olan bütün Türk alemine yapılmış bir saldırdır:

*Şimdi siz eyAltaylan andıran
Demir iirekli bir neslin avladı.
Ey qelbinde iman, zefer daşıyan
Oğuzların, Elxanlann ahfadı!
Ananız bax, sürüklenir yerlerde,
Her yanına neşter, xençer saplanmış.
Düşmüş de pek tehükeli bir derde,
Sızlar, ağlar, bağırı qan, xırpalanmış*

Ne var ki, biraz da boşalmak ve rahatlamak için yapılan bu çağrılar, bu şikayetler, şairi yaşamakta olduğu bunalımdan uzaklaştırmaya yetmez. 1917 İhtilâl i'nden sonra ülkesi üzerinde oynanan oyunları, Rusya'nın sinsi planları doğrultusunda Bolşevik ve Ermenilerin yürüttüğü kıyımı kabullenemeyen şair, milletinin o eski kudretini, birlik ve beraberlik içerisinde kazandığı zaferleri hatırladıkça kahrolur. Bu psikoloji önce bir burukluğa, ardından sitem dolu sözlerle dönüşür;

*Neden şimdi feryadıma qayqusuz?
Damarlarda deyişdi mi eski qan?
Neden şimdi bu halıma saygısız,
Qelbinizdc söndümü sevgi, iman?*

Yeri gelmişken hemen ifade etmeliyiz ki, genel manada bütün Türk alemine karşı sarfedilen bu sitem yüklü sözlerin esas muhatabı Osmanlı'dır. Zira o günün şartları itibarıyla Kafkas Elleri'ndeki diğer Türk topluluklarının durumu Azerbaycarıvinkinden pek farklı değildir. Kudret sahibi, daha doğrusu büyük problemler yaşıyor olsa da en azından kendi bayrağını dalgaUudımda olan tek Türk Devleti ise. Osmanlı Devleti'dir.

•"VatamnYanık Sesi" adlı şiiri ile ülkesine yapılan tecavüzü milletinin asla kabul edemeyeceğini vurgulayan şair, aynı yıl kaleme aldığı, ancak bilinen sebeplerden dolayı yine eserleri arasında gösteremediği bir diğer şiirinde de benzeri duygular içindedir. "İntizar Karşısında" adım taşıyan söz konusu eserde, Osmanlı Devleti'nden beklenen yardım, çok daha açık ifadelerle dile getirilir. Azerbaycan halkının duygularım temsilen kaleme alınan bu şiirde de sitemlerin artarak sürdüğünü, bir an önce harekete geçilmesi konusunda sabırsız bir tavır sergilendiğini görürüz. Çünkü artık tahammül kalmamıştır. Özellikle son zamanlarda baskılar giderek artmış, vatanın öksüz, yetim ve dulları, kurtarıcılarını beklerlerken büyük acılar çekmişler, binbir türlü eziyete maruz bırakılmışlardır:

*Necin böyle gecikdin?
Sensiz qelbim qırıq, sönük, çeynenmiş, xırpalanmış,
Ömür şiişem daşa deymiş, heyyetim parçalanmış,*

*Qırık bîr saz kimi sızlar qanh, yorgun telleri,
Yakular da, yakar bütün qayğı vurmuş elleri.
Şu vetenin öksüzleri, gelinleri, dulları,
Gözyaşıyla mlamış hep keçdiyiniz yolları.
Yolunuzu beklemeqden benizleri sararmış,
Heç gelmed'm! O sen, güler ürekleri gem almış.
Sen gelmesen, dolumsanmış ürekler hiç şad olmaz.
Sen gelmesen, xerabaya dönen qelb ahad olmaz,
Sel gelmesen güneş doğmaz, ümicl gülüm açılmaz,
Dodaqlanm gülmez, sönük baxtuva nur saçılmaz,
Başqasını istemem de.ey Türk, çabuk sen gel, sen gel,
Beklemeqdenyoruldum, eh, işte gâc qaldin, neden?
Yollarına daşnn qalanmış? Ya azgın quldurlar,
Burakmıyor? Daş, demir ya, polad olsa da onlar
Üreyinde şö 'lenen metin qızğın ateşle
Yakanları, erir, söndür, çeğne, boğ, ez, xırpala,
Kain, alçaq düşmenlere qol gücünü hep göster.
Açyollan, çabuk gel ki, qelbim seni pek ister.*

Nitekim aynı tarihlerde millî şuur sahibi birçok şair tarafından da hararetle işlenen bu duyular yetkilileri harekete geçirmiş. Azerbaycan Hükümeti Hariciye Vekili Mehmet Hacinski Mehmet Emin Resulzade'nin de desteği ile, 4 Haziran 1918de yapılan anlaşma gereği Türkiye'den yardım istemiştir. İstanbul Hükümeti yapılan bu çağrıya cevap niteliğinde Dilican ve Kars üzerinden Gence'ye birlik göndermiş, ve o sırada Kafkas-İslâm orduları komutanı olan Nuri Paşa ile Mürsel Paşa 2 Temimi//da Baku'yu muhasara altına almışlar, ardından Karpatlardan gelen 15. Türk fırkası üe birlikte 15 Eylül 1918'de şehre girmişlerdir. Bir başka ifade ile: "Azerbaycan halkı tam bir ümitsizlik içinde iken yüzünü büyük kardeşi Osmanlı Türkü'ne çevirip yardım dilemiş, kardeş sesinin güçlü sadasını işittmiştir²³. Türk ordusunun Bakü'ye girişi halk tarafından büyük bir sevinçle karşılanmış²⁴ ve bu sevinç Ahmed Ceval. Mehemmed Eminoğlu Salman Mümtaz gibi birçok şair tarafından coşkuyla işlenmiştir

Azerbaycan. Osmanlı Devleti'nin de kendisine sahip çıkması ile elde ettiği bağımsızlığını yaşadığı bu iki yıllık süre içerisinde büyük fedakârlıklarla siyasî, iktisadî ve kültürel alanlarda geniş reform harekeli erini başarıyla uygula mıştır. Bu dönem İçerisinde eğilime büyük önem verilmiş; devletin temel yapısı Türk milliyetçiliği ideolojisi üzerine

²³ MEMMEDOV, Alhan, "Azerbaycan Millî Demokratik Cumhuriyeti Devrinde Edebiyat 1918-| 920 (Aktaran: B. Atsız Gökdağ.)", *Azerbaycan*, Mars Ticaret ve Sanayi A Ş, Ankara, Eylül-E-kim 1991. s.9.

²⁴ SARAY, Prof. Dr. Mehmet, *Yeni Türk Cmhuriyeleri Tarihi*, Türk Tarih Kurumu. Ankara, 1996, s. 41.

bina edilmiştir. Halk ruhunun ön plana alındığı aynı yıllarda, bütün engellemelere rağmen, Bakü'de Azerbaycan halkının ilk millî üniversitesi açılmış (1919). millî hükümet, kendi kadrolarını yetiştirmek amacıyla dış ülkelere öğrenci göndermiş²⁵, ayrıca aynı şuur içerisinde 13 Ağustos 1919'da Rus edebiyatı, tarili ve coğrafyası müfredattan çıkarılmıştır.²⁶ Yıllar süren esaretin son bulması ile kazanılan bu yeni ruh hali ,bir anlamda Şaik'in ideallerinin de gerçeğe dönüştüğü yıllar olmuştur:

*Ulu, feğel ruhsuz bir ülkeydim men,
Artıqyem ruh ile canlanırdım.
Sıze akıts, alıqs deyirdini menden,
Çıraq kimi panl-parıl yanırdım.*

Fakat millî değerlerin yüceltiildiği, hür iradenin kullanılmaya başlandığı ve millî benliğe dönüş anlamında önemli adımların atıldığı bu dönem uzun ömürlü olamamıştır. Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı sonucunda imzalanan Mondros Mütarekesi gereği Azerbaycan'ı boşaltmak zorunda kalmasıyla, Azeriler kendi kaderleriyle başbaşa kalmışlardır. Gerçi 12 Ocak 1920 yılında Azerbaycan'ın bağımsızlığı Paris'te gerçekleştirilen toplantıda büyük devletlerce kabul edilmiş, ancak ülkedeki Ermeni ve Bolşevik militanların yürüttüğü terör durmamıştır. 28 Nisan 1920 yılında, Azerbaycan'daki komünist sempatizanların açtığı yoldan Bakü'ye- giren Kızıl Ordu. iktidarı devirerek yerine, ihtilâl komitesi önderlerinden Neriman Nerimanov'un başkanlığında geçici bir hükümet kimmiş, bu hükümet, iki yıl kadar soma teşkilatlanmasını tamamlamış ve böylece 1918 yılında başlayan millî bağımsızlık hareketi son bulmuş, aynı yıllar, Azerbaycan siyasî ve kültür larilüne "Sovyet Devri" adı ile geçecek olan yeni bir devrin başlangıcı olmuştur. Başta Azerbaycan olmak üzere bölgedeki hemen bütün Türk topluluklarının yoğun bir asimilasyonla karşı karşıya kaldığı bu devir Sovyetler Birliği "nin dağıldığı 1991"nin Ağustos ayına kadar devam etmiştir.

Sovyet rejiminin bu süre içerisinde Azerbaycan'ı millî kimliğinden uzaklaştırmak İçin uyguladığı istibdat başarılı olamamış, başta di! olmak üzere Anadolu ile Azerbaycan toplumunu birbirine bağlayan kültürel birlikteliği yok etme çalışmaları, yıllar öncesinden kurulmuş olan gönül bağını yıkmaya yetmemiştir. İzlenilen inkâr politikası, uğranılan haksızlıklar sürgünler, verilen hapis ve ölüm cezaları bu hakikatleri değıştirmemiş, 1918 yılında Osmanlı ile Azerbaycan arasında sergilenen dayanışmanın temelleri, kültürel sahadaki birikimler sayesinde tarihî birer vaka olarak günümüze kadar ulaştırılmıştır.

²⁵ CAHİROĞLU, Prof Dr. Ahmet, "Tarihin İlk Tılrk Cumhuriyeti Azerbaycan^ *Türk Kültürü*, Nr: 19, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, JVüyysl 964. s. 15.

²⁶ *Azerbaycan Eckhiyyah Tarixi*, "Sosialist İnqılâbı Areiesinde Edebiyyai (1917-1920)". c.HL Qızıl ŞerqMelbeesi", Bakı, 1957, s. 9.

HİSAR ŞAİRLERİNDE TARİH VE MAZİ FİKRİ

Hıfzı TOZ

16 Mart 1950 tarihinde Ankara'da çıkartılan Hisar dergisi etrafında bir araya gelen Munis Faik Ozansoy, Mehmet Çınarlı, İlhan Geçer, Gültekin Sâinanoğlu, M. Necati Karaer, Fikret Sezgin, Yalya Benekay, O. Fehmi Özçelik, Hasan İzzet Aralat adlı genç şairler, kendilerinden bir önceki edebî hareket olan Garipçilerin (T. Yenilcr'in) sanat ve edebiyat ardayışlarına tepki gösterirler. Zira Garipçiler, var olan birçok şeye karşı çıkıyorlar ve mevcudun birçok yönünü red veya inkâr ediyorlardı. Bu reddin veya inkârın içinde tarih ve mazi de önemli bir yer tutmaktaydı.

Hisarcılar'ın sanat eserlerinde tarih ve mazinin yanı sıra millî kültürümüz, geleneklerimiz ve folklorumuz da ağırlıklı olarak işlenir. Bu unsurlar adeta şairlerin kültürel tavırlarına da etki eder ve bu kavramlar, şairlerin şiirlerinde kaynaşmış halde, iç içe girmiş olarak bulunur. Bir önceki neslin (Garipçiler'in) bu değerlerden uzaklaşması, Hisar şairlerinin önünde acı bir tecrübe olarak duruyordu. Zira bu uzaklaşma, kendi kültürünü tanımama, kültürel buhran ve çeşitli bunalımların yaşanması olarak kendisini gösteriyordu. Garipçiler'de tarih ve mazi fikrinden uzaklaşma söz konusuysen, Hisarcılar'da bu uzaklaşmalım aksine, tarihe ve maziye yakınlaşma ve saygı görülür . Ancak Hisarcılar'da tarih ve mazi Fikri, bin yıllık bir kültür tarihi olarak tezaliür eder ve mazi onlara göre saplamp kalınacak bir yer olmaktan ziyade, köklerimizden uzandığı bir mekân ve güç alınacak bir kaynak olarak ele alınır. Onun için de Hisarcılar, mazi ve tarihten uzak olmak yerine, ona daha yakın olunması gerektiği düşüncesi içinde olurlar.

Millî bir edebiyat yaratma düşüncesinde olan Hisarcılar, tarihe bakış açılan ile Millî Edebiyat'ın maziye ve tarihe bakışı içinde olmuşlar ve adeta Millî Edebiyat'm yeniden canlandırılması görevini üstlenmişlerdir. Millî tarihimizi işlemişler ve Türk tarihini başından sonuna kadar şiirlerine konu edinmişlerdir. Millî kültürden, tarihten ve geleneklerden uzaklaşmayı 'sousyuzlaşmak' olarak gören Hisarcılar, Türk kültürünün dünyada seçkin bir yere sahip olduğunu söylerler. Tarih ve maziye yaklaşmayı millî

kaynaklara yönelmek olarak gören Hisarcılar, bu kaynaklara yönelmenin bir mecburiyet olduğunun da altını çizerler. Bundan uzaklaşmanın bir tehlike olduğuna dikkat çekerek; bunun ilericilik sayılamayacağım, asıl ilericiliğin millî kültüre bağlı olarak yapılması gerektiğini vurgulayarak: "Geçmişle bağları kopanp. onu hor görmek, kötölemek veya geçmiş kült ürürü gerçek değerlerini inkâr etmek •İlericilik' değildir; kültürsüzlük ve kendini bilmezliktir. Asıl ilericilik, ilerlemeğe yön verecek ve çağdaş medeniyet seviyesinde yerini tayin edecek olan millî kültürdür". derler.

Hisar topluluğunun önde gelen şairlerinden Mehmet Çınarlı, millî kaynaklara yönelmenin mecburiyeti ve bunun da yenilikle birlikte olması gerektiği üzerinde durur. Bu görüşünü de Çınarlı: "•Edebiyatımızın millî rengi, millî havayı kaybetmeden gelişmesini isteriz. Genç şair ve yazarların zararlı akımlara kapılmadan, soysuzlaşp züppeleşmeden cevherlerini ortaya koymalarını, millî sanala yeni sesler, yeni taddlar getirmelerini bekleriz. Millî rengi, millî havayı kaybetmeden yeni olmak, yenilik yaratmak çok zordur. Önce millî sanatın gelenekleri içinde yoğrulmak, sonra yeniliği arayp bulmak gerek"² sözleriyle ortaya koyar. Bu cümleden hareketle, yenilik fikri içinde olan Hisarcılar'in. bu fikre ulaşmanın yolunu da güzel ve millî olmakla çizdikleri görülür. Yalnız bu millîlik, estetik kaygı içinde kalınarak millî rengi ve millî havayı kaybetmeyecek şekilde ve sanatın geleneklerine göre eser vermek şeklinde olmalıdır düşüncesini taşırlar.

Hisarcılar'm dönemlerindeki sanatçılardan farklılık gösterdikleri önemli noktalardan biri de tarihe bakış açılarıdır. Tarih, milletlerin hafızasıdır. Ondandır çıkarılacak dersler vardır ve onu paylaşmak, millet olmanın gereğidir. Bunun şuurunda olan Hisarcılar, tarihe özellikle eğilmişler ve tarüü şiirlerinde kullanmak suretiyle, bir anlamda, millet hafızasının diri kalmasını sağlamışlardır. Onlara göre tarih, gurur kaynağıdır ve şiirlerde de işlenmesi gereken bir konudur. Tarihin Hisarcılarda iki yönlü olduğunu görürüz. Onların şiirlerinde hem İslâmiyet öncesi Türk tarihini, hem de İslâmiyet sonrası Türk tarihini bulmak mümkündür. Bunu aşağıda verilen şiirlerde görebiliriz/. "Malazgirt" adlı şiirde "Tanndağı", "Üstten bu gök çökmedi, alttan yer delinmedi.", "Bilge Kağan, Kül Tigin", "Orkun Anılları" gibi kelime ve mısralarla İslâmiyet öncesi Türk tarihi; "Kulağına okunan ezanla adı konmuş", "şehir, "dini bütün bir millet", kendine dönüş için büyük tekne: Malazgirt" sözleriyle de İslâmiyet sonrası Türk tarihli çağrıştırılır. Şiire göre Malazgirt. "Bilge Kağan, Kül Tigin ve bütün töresiyle", "Türklüğün hamurunu yeniden mayalamış"tır.

"Bizim Türkümü/" adlı şiirde ise, yine tarih ve maziye ait birtakım unsurları bulabiliriz. Şiirde geçen "Tıyan-Şan Kadır-Gan Dağlan", "Kerkük", "Türkistan", "Osman Balur Han";

"Yüzyıldım beridir Altaylardan Tuna'ya
Bizim lürkülcrimizdir söylenen
Konuşulan dil, bizim dilimizdir."

¹ Mehmet Önder; "Millî Kültürden Yana", *Hisar Dergisi*, Nu: 41, Mayıs 1967, s. 12.

² Mehmet Çınarlı: "Bir Mucize mi Bekleniyor?". *Hisar Dergisi*, Nu: 26, Şubat 1966, s. 6.

gibi kelime ve mısralarda da gerek İslâm öncesi ve gerekse İslâm sonrası tarihe ve maziye uzanma söz konusudur.

Bahse konu olan bir diğer şiir de "Bar Başlarken" adını taşır. Şiirde 'Bar' oyunu ile tarih arasında bir bağ kurulur ve Bar'm tarihteki yerine dikkat çekilir.

"Çekirdek" adlı şiirde de Türk larilî, hem İslâm öncesi, hem de İslâm sonrası olarak karşımıza çıkar. Şiirde tekrarlanan "Bir bozkurt" sözüyle dün; "Bir ay yıldızlı Türk bayrağı resmi çizer" sözleriyle bugün kastedilir. Yani şiirde hem İslâm öncesi Türk tarihine, hem de İslâm sonrası Türk larilüne atıflar vardır. Bir başka deyişle Türk tarihi, destanlar döneminden günümüze kadar bir bülün lyaliinde şiirde işlenir.

Hisar şairlerinden örnek olarak aldığımız şu şiirlerde Hisarcılar'm tarihe ve maziye bakışlarını görmek mümkündür:

MALAZGİRT

O ki. Anadolu'ya ötedenberi tanış;
Asya'dan Aktoprağa düşen cemre'nin ilki.
Kulağına okunan ezanla adı komnuş
Fatih Sultan Mehmet'in, Yunus Emre'nin ilki;
Sinan*da kubbe, kemer; Yahya Kemal'de beyit.

Binler, yamnda gazi; binler, ardında şehit;
Önünde yüz yıllara, bin yıllara değıl ki
Mahşer'e, at koşturan dini-bütün bir millet
Ki ömrü al sırtında, çadır altmda uzar;
Bunlar: Ova taşlan. Tanrıdağfndan belki;
Bunlar: Oğuz Türkleri, Peçenckler, Selçuklar
Aynı dili konuşan, aynı soydan çocuklar
Ki hepsi, gündeğumda bir özlemlle uyanmış;
Ve hepsi, en doğu'nun Türkleri kadar yiğit.

Üstten bu gök çökmedi, alttan yer delinmedi
Kendine dönüş için büyük tekne: Malazgirt
Türklüğün hamurunu yeniden mayalamış,
Tarihe yolcu etmiş nice bin civanmerdi
Atmın terkisinde, binlerce Alpaslan'ın,

Bu baş-gözediş var ya. nice büyük ustanın

Hıfzı Toz

Vc nice kalıramamn yüzüsuyıma hürmet:
Bilge - Kağan, Kül Tigin ve bütün löresiyle
Orkun Anıtları'nın yıllar süren düşü bu;
Dağı, gölü, ırmağı: yanıla, yöresiyle
Asya'nın Avrupa'ya doğni yürüyüşü bu...

Gültekin Sâmanoğlu

BİZİM TÜRKÜMÜZ

Bizim türkümüzde gurbet var artık
Hasret var, yürek var, toprak var balam
Gönlümüzü sımsıcak alan topraklar
Tıyan-Şan Kadir-Gan Dağları"na dek uzar
Kim demiş vatanımız Edirne'den Kars'a kadar.

Kerkük'te kurşunlar ansızın bizi vurur
Sürüklenir sokaklarda başsız cesetlerimiz
Zulüm bir hançer gibi içimize olurur
Bir mağara devrinden arta kalan insanlar
Kerkük'te kan kusturur...

Uzar gider bir sesizlik İçinde
Bir uçtan bir uca Türkistan toprakları
Beyaz altın dediğimiz pamuk tarlalarına
Çöreklenir yedi başlı bir kızıl yılan
Baş kaldırsa esarete yeni bir Osman Batur Han
Bebekler bile vurulur beşiklerinde
Kana boyanır Türkistan.

Basmış kanlı çizmeler toprağına bir defa
Çiğnenmiş kara kalpaklar, temiz duvaklar
Susmuş minarelerinde mübarek ezan
Prangaya -vurulmuş bir malikimi gibi çaresiz
Boynu bükük Lürkülerde güzeliim Azerbaycan.

Bir kanlı ağıt söylenir şimdi Kırım'da
Biz duyarız Kırım'ın öldüren feryadını
Bir büyük destanla birlikte yemden yazacağız
Kırım topraklarına Kırım Türkünün adını.

Balkanlarda büyük, öksüz kubbeler
Minareler, şadırvanlar, kervansaraylar
Bizi söyler anlatır Mimar Sinan'dan beri
Üsküp'te, Estergon'da, bir atar damar gibi
Davullar, zurnalar ve serhat türküleri...

Yüzyıllardan bendir Altaylardan Tuna'ya
Bizim türküler imizdir söylenen
Konuşulan dil, bizim dilimizdir.
Renk renk nakış nakış uzayan toprak değildir
Kilünlerimizdir...

Yine bir dağ gibi, bir dev gibi doğrulacağız
Yeni bir ruh doğacak toprağımızdan
Taniyacak bizi dünya yeniden heyecanla
Burma bıyığımızdan, kalpağımızdan.

Bizim türkümüzde gurbet var artık
Hasret var, yürek var, toprak var balam
Gönlümüzü sımsıcak alan topraklar
Tıyan-Şan. Kadir-Gan Dağları'na dek uzar
Kim demiş vatanımız Edirne'den Kars'a kadar.

Yavuz Bülent Bakiler

BAR BAŞLARKEN

Seyrine gelenlere selâma dur
Millet için deli gönül bizde bulunur
Savaşı düğün eden davul bizde bulunur
Vur kardeşim, o davula bir daha vur!

Boz-bulanık akan seller durulur
Yürek coşar, dil şakrak olur
Mendiller ellerde bayrak olur
Biz oynarken, kara toprak ak olur

Bu davulu yeryüzüne ben dinlettim
Bar tuttum dağlarla omuz omuza
Kara bahtı güldürmeye yemin ettim,
Tarihe destan, şan yaza yaza!

Bizden öğrendi fırtınayı KopTar, Zigana'lar
Çoruh gibi kükrer bizde damarlar
Türk'ün göz-bebeklerinde en güzel bahar,
Bu oyunda boydan-boya vaian var!

Seyrine gelenlere selâma dur
Millet için deli gönül, bizde bulunur
Savaşı düğün eden davul, bizde bulunur
Vur kardeşim, o davula bir daha vur!

Yalıya Akengin

ÇEKİRDEK

Sularıma ilk ışık yeli değdiğinde
Uyanının, karşımda başı karlı dağlar

Yitik yıldız kokulan gelir burnuma.
Düşüme bir Türkmen yiğidi damlar...

Derim; nerelisin soyun, adın ne yiğit?
Der Türküm. Alma-Atah. Adım Balacan'dır aga.

Türk/ Alma-Alalı Balacan/
Taşa ve kuma/ Tahtaya kağıda/
Havaya ve suya/ Akçakavakların döşlerine/
Tavşanların dişlerine/ Pınarların taşlarına/
Atının eyerine/ Evinin ak keçesine/ Bir kılıç/
Bir kitap/ Bir bozkurt/ Bir ay-yıldız Türk bayrağı resmi çizer/
Soyut düşlerini somu il aştırır/ Eker toprağına çekirdeğim.

Ay gelip bacaya yaslandığında,
Kerpiç duvarların yüreği güm güm atar.
Donanırım tepeden tırnağı can,
Düşüme bir Türkmen yiğidi damlar

- Nerelisin, soyun, adın ne yiğit?
- Kırım Türküyüm, adım Bahadırhan'dırağa.

Türk/ Kırımlı Bahadırhan/ Görünen ve görünmeyen her yere/
Görünen ve görünmeyen herşeye/ Mezarlı şehitlerin ruhlarına/
Tutsak ölenlerin iskeletlerine/ Sürgünlerin kaderlerine/
Tarihin sabnna/ Sabrın sabununa/ Bir kılıç/ Bir kitap/ Bir bozkurt
Bir ay-yıldızlı Türk bayrağı resmi çizer/ Soyut düşlerini böyle
Somutlaştırır/ Eker toprağına çekirdeğim.

Kuş emerken asmadaki üzüm ışığını,
Kutsal bir kopuzdur bana akşamlar.
Buhara kumaşı gibi ezgiler dokurum.
Düşüme bir Türkmen yiğidi damlar...

Hıfzı Tuz

- Nerelisin, soyun, adın ne yiğit?
- Ben Kerkük Türküyüm, adım İslâm'dır aga.

Türk/ Kerküklü İslâm/ Petrol kokularına/ Umut dokularına göçebe
kuşların kanallarına/ Yufka ekmeğin üstüne/ Ceylan gözlere/
Postacıların çantalarına/ Telefon direklerine/

Bir kılıç/ Bir kitap/ Bir bozkurt/

Bir ay-yıldılı Türk bayrağı resmi çizer/

Soyut düşlerini böyle somutlaştırır/

Eker toprağına çekirdeğini.

Davullar vurmaya başlamasın mı,
Çalkalanırsın deniz gibi, yağarsın kar kar...
Bir dağdan bir dağa uçuramım atımı,
Karşıma bir Türkmen yiğidi damlar...

- Nerelisin, soyun, adın ne yiğit?
- Kıbrıslıyım. Türküm. Adım Aslan'dır aga.

Türk/ Kıbrıslı Aslan/ Araba karoserlerine/ Balıkların
Pullarına/ Karıncaların dillerine/ Gelinlerin tellerine/
Ağlara/ Trollere/ Tüfek demirlerine/ Kışla kapılarına/
Gebe takvimlere/ Yeşile/ Maviye/ Boz'a/ Kendi kanıyla/
Sevdasının dumanıyla/ Bir kılıç/ Bir kitap/ Bir bozkurt/
Bir ay-yıldızlı Türk bayrağı çizer/ Soyut düşlerini
Böyle somullaştırır/ Eker toprağına çekirdeğini/

Doğuda, batıda, kuzeyde ve güneyde
Aynı ses, aynı ezanlarla vakti meşale yapar.
Oralarda kardeşlerimin tümü tutsak,
Düşüme tutsak bir Türkmen yiğidi damlar...

- Nerelisin, soyun, adın ne yiğit?
- Deliorman Jıyım. Türküm. Adım Sinan'dır aga.

Türk/Deliormanlı Sinan/ Gözaltındaki camilerin secde
Susuzluğuna/ Çobanların korkusuzluğuna/ Prangalara
Telörgülere/ TFR komyhonların plakalarına/ Karakol
Binalarına/ Uzaklara giden trenlere/ Bulutlan yırlan
Uçaklara/ İçinde susturduğu sese/ Duruşmaya çağırın
Davetiyelere/ Var'daki yok'a/ Yoktaki var'a/ Hürriyet
Yollarım kesen duvarlara/ Mısır koçanlarına/ Tütün
Yapraklarına/ Güreşçilerin kispetlerine/ Bir kılıç/
Bir kitap/ Bir bozkurt/ Bir ay-yıldızlı Türk bayrağı
Resmi çizer/ Soyut düşlerini böyle somutlaştırdı/
Eker toprağına çekirdeğini.

Sulanma ilk ışık yeli değdiğinde
Uyanırım, karşımda başı karlı dağlar.
Ruhum bir kartal gibi uzaklarda döner dolanır.
Düşüme yaralı vatanlar, kardeş çığıklar dolar.

Türküm. Elbistanlıyım. Adım Bahattin.
Dinim İslâm; imzam kan grubum gibi belli benim.

Türküm/ Elbistanlı Bahattin'im/ Uzattıyorum ellerimi
Çoğaltarak/ Bayrak bayrak/ Bir elimde Balacan'm eli/
Bir elimde Bahadırlun'ın eli/ Bir elimde İslâm'ın/ Bir elimde
Aslan'ın/ Bir elimde Sinan'm eli/ Bir elimde kalem/ Besmeyleyle
Hümanizm bezirgânlarının ticaret karnelerine/ Devrim kolcularının
Düdüklerine/ Bal'a soğan suyu katan/ Temelli tabutunda temelsiz
Yatanların taşlarına tabaklarına/ Kedilerin sivri tırnaklarına/
Güvercinlerin ak tüylerine/ Hızımı ışığına /Bakıra/ Çeliğe/ İpeğe
Ve selüloza/ Düşmanın şahdamanna dayayacağım jilete/ Putları
Kıracağım baltaya/ Kalk borusuna/ İlk yardım çantasına/ Savaş
plânlarına/ Ülkü antolojilerine/B İr kılıç/ Bir kitap/ Birbozkurt/

Hıfzı Toz

Bir ay-yıldızlı Türk bayrağı resmi/
Ve erozyondan kurtulmuş yeni bir Türkiye haritası çiziyorum/
Ekiyomm toprağıma çekirdeğimi/ Ekiyoruz topraklarımıza
Çekirdeklerimizi...

Bahatün Karakoç

ALEVÎ- BEKTAŞÎ ŞİİRİNDE OSMANLI DEVLETİ

Mehmet TEMİZKAN*

Alevî-Bektaşî edebiyatıyla ilgili değerlendirmeler, birkaç kaynağa dayanılarak yapılmakta, bu kaynaklar arasında ilk strayı da, bu zümre edebiyatıyla ilgili olarak hazırlanmış olan antolojiler almaktadır. Hatırlanacağı üzere. Alevî-Bektaşî şâirlerinin bütün şiirlerini ihtiva eden "dîvân" larının ilmî metinleri, henüz hazırlanmamıştır. Fuzûlî. Hayretî. Nefsîmî, Hafâyî ve Usûlî gibi tamamen veya kısmen "Dîvân edebiyatı" dairesine mensup birkaç önemli şahsiyetin "dîvân"ları hariç, "**Halk edebiyatı**"** dairesinde olan ve Alevî-Bektaşî anlayışını tam anlamıyla aksettiren şâirlerin "dîvân"larını ilmî neşriyatlarına, yani tenkitli metinlerine sahip değiliz. Bu sebeple antolojilerin ve var olan tenkitli "dîvân"ların yanında muhtelif kişiler tarafından hazırlanmış Takat ilmî kimlikten uzak "dîvân"larla. çeşitli dergilerde yayınlanmış şiirleri de "kaynak metinler" olarak kullanmak durumundayız.

Kaynak metinler arasında ilk sırayı aldığını söylediğimiz antolojiler ise hemen hemen aynı şiirleri ihtiva etmektedirler. Farklı şiirlere yer verilmiş olsa bile. bu şiirlerin muhteva olarak aynı oldukları rahatlıkla ifade edilebilir. Alınan şiirlerin Hak-Muhammed-Alî, Muhammed-Alî "bir"liğîni vurgulayan, başta Hz. Alî olmak üzere on iki imamı metheden ve bu imamlara karşı beslenen sevgiyi, bağlılık duygusunu aksettiren. Hacı Bektaş Velî'nin yanında diğer bazı mutasavvıfları da yücelten metinler oldukları, bunların dışındaki temaları işleyen şiirlere pek yer verilmediği, daha ilk bakışta dikkati çekmektedir- Meselâ¹. Turgut Koca. hazırladığı antolojide Cevabî adlı Bektaşî şâirin hayalî hakkındaki bilgileri özetler. "Bektaşîlikten bahseden şiirlerinden Üç tane sunuyoruz."¹ diyerek şiir metinlerini verir. Bu cümle, antolojilere dahil edilen şiirlerin «enel karekt eristiğîni i aksettirmesi bakımından Önemlidir. Seçicilerin bu tavır Alevî-Bektaşî şâirlerin çeşitli konular hakkındaki düşüncelerinin kapalı kalması gibi bir sonuç doğurmuştur.

Antolojilerin bu temel özelliği, bu zümreye mensup şâirlerin, pek çok hususta olduğu gibi vatandaşı oldukları devlet hakkındaki düşüncelerinin de açık ve net olarak anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Bununla birlikte, şâirlerin hayatları hakkında verilen bilgilerle alınan bazı şiirlerden, Alevî-Bektaşî şâirlerin Osmanlı devleti hakkındaki

* Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Uzman.

¹ Turgut Koca, *Bektaşî-Alevî şâirleri ve Nefesleri*, Maarif Kitaphanesi Yayınları, İst. 1990, s.506

kanaall eriyle birlikte devletin de bu kişilere ve bu kişilerin şahsında bu zümreye karşı takındığı tavrı lespit etmek mümkün olmaktadır.

Hâkim olan kanaat. Alevî-Bektaşî zümrelerin Osmanlı devletiyle kavgalı oldukları, devletin baskılara manız kaldıkları ve bu durumun tabîi bir neticesi olarak zaman zaman isyan teşebbüslerinde buldukları veya isyanlara yoğun bir şekilde iştirak ettikleri yönündedir. Birkaç kitap ismi bile bu kanaatin ne kadar yaygın olduğunu göstermeye yeterlidir: "Kalender Ayaklanması", "Anadolu'da Alevî Katliamları".."Osmanlılarda Alevî Ayaklanmaları", "Toplumsal Bir Başkaldırının İdeolojisi: Alevilik-Bektaşilik" gibi *eser* adları, bu hâkim kanaatin sonuçlarından başka bir şey değildir. Acaba bu hâkim kanaatin doğruluk derecesi nedir? Bnmu tespiti, oldukça zengin bir edebiyata mâlik bu zümrenin devletle olan münâsebetleriyle, şiirlerinde dile getirdikleri devlet hakkındaki düşüncelerinin gözden geçirilmesiyle mümkün olacaktır.

Her şeyden önce "farklı dinî anlayış" ortaklığına sahip olan kesimlerin, patlak veren isyanlara iştirak etmiş olmalarıyla, sırf "dinî anlayıştan sebebiyle isyan etmek zorunda kalmış olmaların birbirinden ayrı düşünmek ve değerlendirmek gerektiğini kabul etmek mecburiyetindeyiz. Osmanlı'nın egemenliği altındaki topraklar üzerinde zaman zaman bir takım isyan teşebbüslerinin olduğu ve Alevî-Bektaşî anlayışına sahip insanların da bu teşebbüslere iştirak ettiği bilinmektedir. Bu tespiti yaptıktan sonra bu iştirakin yegâne sebebinin "farklı dinî anlayış" olup olmadığını anlayabilmek için bu insanların kuruluşundan yıkılışına kadar devletle olan karşılıklı ilişkilerini gözden geçirmeye başlayabiliriz:

Alevî-Bektaşî zümreye mensup olan herkesin gönülden bağlı olduğu ulu kişi hatırlanacağı üzere Hacı Bektaş Velî'dir. Tarikata adını veren ve bütün Alevî-Bektaşî şairler üzerinde büyük bir tesiri bulunan bu zâtın Osmanlı devletinin kurucusu Osman Gâzî ile olan münâsebetleri hakkında eski Bektaşî menakıbnamelerinde bir takım rivâyetlerin bulunduğu bilinmektedir. Velî'nin Osman Gâzî'ye hitaben "Sonun önünden gür gelsin."² şeklinde dua ettiği zikredilmektedir. Aynı şekilde Yeniçeri ocağının ilk kuruluşunda da bu şalışın hayır duada bulunduğu rivayet edilmektedir³. Abdal adlı bir Bektaşî şâirinin

"Şecaatla nazar kılmış yeniçer kullarına ol

Sezâ oldu ana anın için fırsat-ı kübrâ"⁴

şeklindeki ifadesi, yukarıdaki rivayete olan inancın mahsülünden başka bir şey değildir. Hacı Bektaş Velî'nin gerek Osman Gâzî ile olan münâsebetlerinin, gerekse Yeniçeri teşkilatı hakkındaki hayır duasının tarili olarak doğru olup olmadığı tartışılabilir; fakat doğru olmasa bile, geniş halk kitleleri tarafından o şekilde kabul edilmiş olması önemlidir.

Yeniçeri ocağı devletin resmî bir kurumudur, Bektaşî tarikâüyle de âdeta özdeşleşmiştir. Kaynaklarda Bektaşî şairlerin hayatları hakkında bilgi verilirken, pek çok şâirin bu ocağa mensup olduğu ve önemli mevkilerde bulunduğu ifade

² a.g.c, s. 291

³ F. Babinger, F. Köprülü, *Anadolu 'da islâmiyet*, insan Yayınlan, İst. 1996, s. 65

⁴ Turgut Koça, a.g.e., s. 42

edilmektedir. Daha açık bir ifadeyle bu kişiler, devletin birer memuru, birer kumandanıdır. Bu durum bize hem bu kişilerin devlete, hem de devletin bu kişilere olan bağlılığı ve itimatı hakkında bir fikir vermektedir. Kaynaklardaki ifadelerden bazıları şöyledir:

Teslîm Abdâl: Yeniçeri ocağının Halîfe Babası, yani Büyük Baba Efendi idi⁵. Bu Bektaşî şâir Kanunî Sultan Süleyman ile birlikte Bağdat seferine bi/zm kmılmış ve bu seferle ilgili güzel bir şiirde söylemiştir. Bu şiir de dikkatimizi çeken önemli bir nokta. Alevî-Bektaşî meşrepteki bir kişinin Sünnîliğin temsilcisi olarak görülen Osmanlı hükümdarına. Hz. Ali ile birlikte on iki imamın yardım ellliğini söylemiş olmasıdır. Üstelik Bağdat şehrî bu tarihlerde şî bir devletin hakimiyeti altında bulunmaktadır:

Ar/ulalımş gelir koca Bağdad'ı
Şalı Süleyman başı telli geliyor
Yardımcısı olan on iki imam
Önü sıra serdâr Ali geliyor

Yüz bini birden der Allâhım Allah
Yüz bini der Lâilâhe-illaJlah
Yüz bin kalan var, yüz bin de sipâh
Yüz bini de darplı, çallı geliyor

Mü'minler Hû çeker, münafık erir
Mîf minin muradın ol Hüdâ verir
Yüz bin de zırh geymiş sipahi gelir
Yüz bini de Bedir Hanlı geliyor

Teslîm Abdal der ki, hep canlar canı
Bunca S ül ey manlar dünyada hanı
Yüz bin nutku vardır, yüz bin de cam
Yüz bin de kolu kolçaklı geliyor⁰

Kul Himmcl: Yeniçeri ocağından emekli olmuştur⁷.

Gedâ Muslî: Yeniçeri ocağına mensuptur. Cezayir'de yaşayan Yeniçeri şâirlerindendir".

⁵ a.g.e., s.283

⁶ Cahit Özteü; *Uyan Padişahın*, Milliyet Yayınları, İSL 1976, s. 24

⁷ Turgl Koca, a.g.e., s.163

Sânî: Yeniçeridir, sonraları sipahi ocağına geçerek oradan emekli olmuştur⁹.

Hüsrev: Sancak beylerinden Karagöz Bey'in oğludur. Yeniçeridir. Kilidbahir kalesi kumandanlığı yapmıştır¹⁰.

Âlû: Yeniçeridir, güzel lürkü söylemesi sebebiyle IV. Murad'ın dikkatini çekmiş ve onun hanendeleri arasına girmiştir^{1*}.

Aşık: Yeniçeri ocağında yetişmiş bir ozan olduğu sanılmaktadır¹².

Yeniçeri ocağına mensup olmaları dolayısıyla devlete hizmet eden Bektaşî şâirlerin yanında, bu ocaktan olmayıp orduda görev yapan Bektaşî şâirler de bulunmaktadır. Bu durum mezkûr zümreye mensup olan kişilerin ordu içindeki varlıklarının Yeniçeri ocağı ile sınırlı kalmadığını göstermesi bakımından ayrı bir önem taşımaktadır. Bunların bir kısmıyla ilgili olarak yaptıkları işler ve katıldıkları seferler hakkında daha da detaylı bilgiler sunulmaktadır. Bunlardan bazıları da şöyledir:

Serezli Pir Su İtim: Kesriydi Kasım Baba ve Koniçalı Hüseyin Babalar ile Yanya fethinde bulunmuştur. Yanya fâtihi Arslan Paşa "yi savaşlarda korumuşlardır. Fütuhat erlerindedir¹³.

Abdal Musa: Anadolu Alevîliğinin temel taşlarından biridir. Bektaşîler. Hacı Bektaş Velî'nin amcası Haydar Ata'nın oğlu Hasan Ga/.i'nin oğlu olduğuna inanırlar. Bektaşîlerin en büyük iki dergahından biri Abdal Musa acunadır. Abdal Musa'yla ilgili olarak Aşıkpaşazâde "Orhan devri geldi, gazalar etti." ve Tacüt-Tevârîh "Orhan Gâzî ile Bursa fethinde bulunmuştur." demektedir¹⁴.

Balım Sultan: Dimetoka'daki Kızıl Deh Sultan (Seyyid Ali Sultan) dergâhında post-nîşin İken 1499 yılında ikinci Bayezid'm çağrısı üzerine İstanbul'a gelmiş ve tekrar Dimçloka'ya dönmemiştir¹⁵.

Sersem Ali Baba: Kanuni tarafından Anadolu'da Celali isyanları ve özellikle Kalender Çelebi isyanı patlak verdiği sırada işleri yatıştırmak için Hacı Bektaş'a dönmesi ferman olunmuş ve o da bu emri yerine getirmiştir¹⁶.

Otman Baba: Kerâmet sahibi bir zâttır. Fâtih'in İstanbul'u alacağını yıllar önce bilmiş, ayını, gününü ve yılını bir gün seferden dönmekte olan II. Mehmed'e müjdelemiş, Fâtih tarafından uzun süre sarayda barındırılmış, fakat daha sonra çeşitli sebeplerle saraydan uzaklaştırılmıştır. Dervişlerine hitaben "Horasan erlerinin cümle

⁸ İsmail Özmen, *Alevi-Bektaşî Şiirleri Antolojisi*, Kültür Bakanlığı Yayınlan. Ank. 1988, C.III.s.41

⁹ a.g.e., C. II. s. 549.

¹⁰ a.g.e.C. II.s.575.

¹¹ a.g.e., C.II s. 61.

¹² a.g.e., s. 147.

¹³ Turgut Koca. a.g.e., s. 145

¹⁴ İsmail Özmen, a.g.e. C. I, s. 203

¹⁵ a.g.e., C.n.s. 16

¹⁶ a.g.e., s. 83

alemin baş tacı, Oğuz dilinin de cümle dillerin atası ve desteklerinin de Oğuz dili konuşana olduğu" nu söylediği Cemal Kutay tarafından bildirilmektedir⁷.

Gül Baba: Fâtih Sultan Mehmed. II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman zamanlarında yaşamıştır. Kanuni ile birlikte Budin kuşatmasında bulunmuş, şelül düşmüş ve cenaze namazında bizzat Kanuni Sultan Süleyman da hazır bulunmuştur. Misali mahlasıyla şiirler yazmıştır¹⁸.

Hayalî Bev: Karnini Sultan Süleyman devrinde sancak beyliği yapmıştır¹⁹.

Fuzûlî: Bektaşî edebiyatının yedi büyük şairinden biri olan Fuzûlî, Kanuni Sultan Süleyman'a Bağdat'a girişinde beş kaside yazmıştır. Bu kasidelerden birinde. Kanuni Sultan Süleyman'ı Hz. Süleyman'a benzetmiş. O'nu salılar şahı, karaların ve denizlerin hükümdarı gibi vasıflarla methetmiştir.

Kıldı meşhûr-ı Arab fetl-i Acem tarihini
Geldi Burc-i Evliya'ya pâd-şâh-i nâm-dâr
Ruşen etti adiden her gûşesinde bir çerâğ
Carî etti feyzden her mülküne bir cûybâr

Pâd-şâh-i bahrüber Sultân Süleymân-ı Veli
Server-i sâhib-nazar Şâh-en-şâh-i şefkat-şîâr

Âlemin vasfın Süleymân mülkü derlerse n'ola
Çun Süleymân'dan Süleymân'a kalıptır yâd-gâr²⁰

Kul Mustafa: Bektaşî bir şair olduğu bildirilen Kul Mustafa IV. Murad'ın Bağdat seferine katılmış ve Bağdat'ı Osmanlılardan alan Bağdat şahı Şahlı Abbas'a hitaben şu türküyü söylemiştir:

.....
Gaziler keskin tîğ ahp eline
Dökerler kanını Irak çölüne
Ser veririz imamların yoluna
Şâh ne akü ettin aldın Bağdat'ı

.....
Mustafa eydür. gel etme inadın

¹⁷ a.g.e, s. 109

¹⁸ a.g.e..s. 345

¹⁹ a.g.e. ,s.505

²⁰ Prof. Kenan Akyüz, Süheyl Beken. Doç. Dr. Şedit Yüksel, Dr. Müjgan Cumhuri. *Fuzulî Divanı*, Akçağ Yayınlan, Ank. 1997, s. 52-54

Nice kerre kendi kendin sınağın
Sultan Murâd kırar kolun, kanadıñ
Şâh ne akıl eltin aldıñ Bağdad'ı²¹

Şevki: Manastır Askeri Lisesi'ni ve Harbokulunu bitirerek piyâde subayı olmuş, 1897 Yunan savaşıma katılmış ve 1908 yılında Bulgar koinilacıları tarafından şehit edilmiştir²².

Sâdık Baba: Deniz subaylığından emekli olmuştur²³.

Edib Harabi: Deniz Levazım Binbaşılığı yapmıştır²⁴.

İlk devirlerinden son devirlerine kadar devletin yanında ve hizmetinde bulunmuş olan Bektaşî şairlerin bu tutumu, yeni devletin, yani Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında da devam etmiştir. Kaynaklarda Birinci Dünya Savaşı ile Kurtuluş Şavaşı'na aktif olarak katıldığı ve Atatürk'ün yanında yer aldığı zikredilen şairlerin sayısı hiç de az değildir. Devlete bağlılık fikrinin Türk kimliğinin en eski unsurlarından biri olduğu düşünülürse, eski Türk an'ailelerini daha fazla yaşatan Bektaşîler için, /alei aksi bir tutumun düşünülmesi bile imkan dahilinde değildir. Yeni devletin kurulması için verilen mücadelelere aktif olarak katılan Alevî-Bektaşî şairlerle ilgili bazı kayıtlar da şu şekildedir:

Cemaleddin Celebi: Birinci Dünya Savaşı'nda. Yeşil Ordu (Mücâhidin Alayı) yu oluşturarak doğu illerini Ruslardan kurtarmak için Erzurum'a değin gitmiştir. Kurtuluş Savaşında Atatürk ile yakın ilişki içinde bulunmuş, Amasya toplantısına katılmış, Atatürk'ün desteklenmesi için ülke çapında çalışmalar yapmıştır²⁵.

Aşık Sıtkı Baba: Kurtuluş Savaşıma katılmıştır. Yurdun çeşitli cephelerinde düşmanla savaşmış, yeni Türk devletinin kurulmasını "Maksat yerini buldu." şeklinde ifade etmiştir:

Vakit tornam oldu, çileler doldu
Gel gc/.clim bizim illeri şimdi
Elhamdülillah maksat yerini buldu
Seslendi mahabbet telleri şimdi²⁰

Yed i har ı': Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Rus savaşlarına katılmıştır²⁷.

Kâzım Baba: Topçu subayı olarak Balkanlarda görevlerde bulunmuş. Kurtuluş hareketinde "mim mim" grubunda çalışmıştır^{26*}.

²¹ Cahit Öztelli. a.g.e., s. 37

²² İsmail Özmen, a.g.e., C.IV, s. 419

²³ Turgut Koca, a.g.c, s. 568

²⁴ a.g.e.. s. 663

²⁵ İsmail Özmen, a.g.e., C.IV. s. 539

²⁶ a.g.e., s. 560

²⁷ a.g.e, C.V, s. 73

Selman Cemali Baba: Kurtuluş savaşında Denizli'ye gelmiş, ulusal kuvvetlerde görev almıştır²⁹.

Zikredilen örneklerden de anlaşılacağı üzere, şâirlerin Alevî-Bektaşî meşrepte olmaları. Osmanlı hükümdarlarının taltiflerine engel teşkil etmemiş, önemli devlet hizmetlerinde ve mevkilerinde bulunmalarına mani olmamıştır. Hatta Şah İsmail'in sohbet arkadaşlarından olan ve Şah İsmail'e duyduğu saygıdan dolayı "Şahî" mahlasını alan şâir. Çaldıran savaşından sonra İstanbul'a götürülmüş ve sanatına orada devam etmiştir. Latîfi tezkiresinde kendisinden övgüyle söz edildiği belirtilmektedir³⁰. Aynı şekilde Fuzulî'nin de "Beng ü Bâdc" adlı mesnevisini. Şâh İsmail'in Özbek hükümdarı Şeybek Han'ı yenmesi üzerine yazdığı bilinmekte; "Bâde"nin atak ve cevval olan Şâh İsmail'i "Beng"in ise mütevekkil ve hareketsiz olan Osmanlı Hükümdarı İkinci Bayezid'i temsil ettiği söylenmektedir³¹. Ancak Fuzulî'nin bu anlayışı Bağdat'a giren Osmanlı hükümdarına kasideler yazmasını da, Osmanlı'nın maddî ve manevî iltifatına mazhar olmasını da engellemiştir. Daha açık bir ifadeyle "dinî anlayış" belirleyici bir faktör olmamıştır.

Osmanlı idaresinin iltifatına mazhar olan pek çok Alevî-Bektaşî şâir yanında, gazabına uğrayan şâirlerin de bulunduğu bilinmektedir. Ancak devletin gazabına uğramaları "farklı dinî anlayış"lan sebebiyle değil devlete karşı takındıkları tavır sebebiyle olmuştur. Zaten Alevî-Bektaşî edebiyatıyla ilgili kaynaklarda bu durum açık ifade edilmektedir. Bununla alakalı birkaç Örnek şöyledir;

Kalender Çelebi: Kanuni Sultan Süleyman tarafından çıkarılan ağır bir toprak vergisi yüzünden bazı Türkmen grupları ayaklanmış, bu ayaklanmanın başında da Kalender Çelebi bulunmuştur³². Yani Kalender Çelebi'nin idamı inancıyla alakalı olmayıp. ekonomik bir kaygıdan kaynaklanan bir ayaklanmaya başkanlık etmesi ile alakalıdır.

Pir Ali: Şahı Kalender ayaklanmasına katıldığı ve onunla görüştüğü. "Şahı, Mehdi⁷⁷ kelimeleriyle andığı kişinin Şah Kalender olduğu belirtilmektedir. Aşağıdaki şiir, şâirin duygularını çok açık olarak aksettirmektedir. Mehdi, Şah Kalender; Yezid ise Osmanlı'dır:

Hey Yezid yanma kalır mı sandım

Nice intikamlar alınsa gerek

Mehdî çıkar ise nic' olur halin

Heybetli kösleri çahnsa gerek

Gazi Mehdi bir gün Urum'a çıkar

Yezid kalasını hem burcun yıkar

²⁸ a.g.e.,s. 2] 5

²⁹ a.g.e.,U37

³¹¹ a.g.e., C. H, s.191

³¹ Nihal Sami *Bunadı, Resimli Türk Edebiyatı 7*(n7)/Millî Eğitim Basımevi, tst.1971, c.I,s.548

³² tsmuil Özmtai,ii.g.e.,s.23-24

Sanma ki Osmanlı yanına kalır
Tanrı'nın aslanı Şah oğlu gelir
Darb ile elinden tahtını alır
Harabende erkan sürülse gerek³³

Şu iki beyit de aynı şairindir:
Osmanlı oğluna gücümüz yetmez
Bize ölüklere Ye'idler etmez.

Osmanlı bu dünya sana da kalmaz
Zannetme bu kanı Şahoğlu almaz³⁴

Kul Nesimi: İran Safavî şahlanca Anadolu üzerinde egemenliği sağlamalı yolunda sürdürülen siyasal çabalara katılmış ve bu yüzden de kovuşturmalara uğramıştır³⁵.

Al i oğlu: Müridi Dedcinoğlu ile birlikte bir ayaklanma hazırlığı sırasında tutuklanıp yargılanmıştır. Cahil Öztelli de bu iki şâir-dervişin şiirlerinden hareketle "Şeyh BedrcUhrin anıldığı ve vatlığı yer olan Serez'de gizli bir toplantı yaptıklarının anlaşıldığım" söyleyerek ayaklanma hazırlığı içinde olduklarını teyit etmektedir³⁶.

DedcinoAlu: Safavîler yaranna bir takım eylemlerde bulunmuş ve tutuklanarak cezalandırılmıştır³⁷.

Pir Sultan Abdal: Zamanın çok önemli bir merkezi olan Bağdat, hatırlanacağı üzere sık sık el değiştirmiş bir şehirdir. Bazen Osmanlılarla bazen de Safavîlerin hakimiyetine geçmiştir. Bu şehir önce Kanuni Sultan Süleyman tarafından Osmanlı topraklarına katılmış, Genç Osman'ın öldürülmesinden sonraki karışıklıklar sırasında tekrar Safavîlerin eline geçmiştir. Dördüncü Murad devrinde ise bir defa daha Osmanlı hakimiyetine girmiştir. Bu hadise üzerine meşhur Alevî-Bektaşî ozan Pir Sultan Abdal Şahı Tahmasb'a sitemlerde bulunup Osmanlı'ya hakaretler savurduğu ve Osmanlı'yı "Yezîd" olarak adlandırarak, düşmanı Anadolu topraklarına davet ettiği şu şiiri söylemiştir:

³³ a.g.e., Cm.s.17

³⁴ a.g.e., s.18

³⁵ a.g.e., s.31

³⁶ Cahit Öztelli, *Pir Sulum Abdal*, Milliyet Yay. İst. 1971, s. XLV

³⁷ Cahit Özlüclü, *Bektaşî Gülleri*, Özgür Yay. İst. 1985, s.356

Güzel Şah'ım çok yerlerden görünür

Aslı nedir, niye verdin Bağdad'ı

Akı l edemedik senin sırrına da

Güzel Şah'ım niye verdin Bağdadı

Çeksen de askerini gelsen İdi

Hacı Bektaş Ham'na konsan idi

Kırsan ol Yezîd'i olmaz mı idi

Ah Hünkar"im niye verdin Bağdadı

Bektaşî şairlerin çok fazla al indi klan hadise, 1826 yılındaki Yeniçeri ocağının kapatılması olmuştur. Bu ocağın kapatılmasını tartışmak, konumuzun dışındadır. Ancak, bizzat Yeniçeri ocağı men su pl arım n kapatılma hadisesini davetkâr faaliyetlerde buldukları, tarihî bilgi ve belgelerle ortadadır. Genç Osman'ı boğmaları. Dördüncü Murad'm nnisalıibi Musa Çelebi'yi parçalayarak öldünneleri akla ilk gelen Örneklerdir. Kendisi de bir Yeniçeri olan Kul Mustafa'nın Yeniçeriler tarafından halledilen Genç Osman için yazdığı ağıt. larihî bir belge niteliğindedir. Genç Osman'ın ağzından yazılan bu ağıtta imam Hasan ile İmam Hüseyin'in Genç Osman'ın yoldaşları olduğu söylenmektedir. Bu iki imama bağlılığın en temel vasıf olduğu Bektaşîlikle âdeta özdeşleşmiş olan Yeniçeri ocağının Genç Osman'ı halletmiş olması, eski ve hakikî kimliklerinden ne kadar uzaklaşmış bulduklarını göstermektedir:

Gâzîyim, dünyada ettim savaşım

Ahir son demimde döktüler yaşım

İmam Hasan, Hüseyin düriir yoldaşım

Şehit oldum bana zulüm değildir.³⁹

Sultan Osman'ın öldürülmesi bütün imparatorlukta, Yeniçeriye karşı büyük ve genel bir nefret uyandırmış, bu ruh hali ile yazılan bir destanda Yeniçeri ocağının piri sayılan Hacı Bektaş Veli'ninbile, artık Yeniçerilerden yüz çevirdiği tasvir edilmiştir.⁴⁰

³⁹ Caldl Özlçelli; *Uvan Padişahım*, Milliyet Yuy. İst. 1976, s. 418

^{3*} Cahit Öztçelli: A.g.e.. s. 27

⁴¹¹ a.g.e..s30

Bu hadiselere rağmen, bu ocağın kapatılması, Alevî-Bektaşî şâirlerin tepkisine ve bu vesileyle devlele ağır ithamlarda bulunmalarına sebep olmuştur. Açık olarak görülmektedir ki, bu ithamların sebebi, kesinlikle dinî değildir. Hakkı adlı bir Bektaşî şairin aşağıdaki şiiri devlete bu vesileyle yapılan ithamın ağırlığını gözler önüne sermektedir:

Kavm-i Yezid Yezidliğin bildirdi
Yetiş Allah, yâ Muhammed, yâ Ali
Sürgün edip her dervişi öldürdü
Yetiş Allah, yâ Muhanuned, yâ Ali

Türebelerin yıkıldığıın gördüler
Yezidler ferah edip güldüler
Her dervişi bir diyara sürdüler
Yetiş Allah, yâ Muhanuned, yâ Ali

Sene bin iki yüz kırk iki aman
Dünyada bu fesat olmuştur ayan
Simden sonra sürülmez oldu erkan
Yetiş Allah, yâ Muhanuned, yâ Ali⁴¹

Rızâ adlı bir başka şairin şu dörtlülüğü de aynı ruh halinin ifadesidir: (Üçüncü mısradaki tarih yanlış olup 1242(1826) kastedilmiş olmalıdır.)

Okuyup zikrettik biz yarın adın
Sundu ağzımıza lezzetin tadın
Biz bin yüz kırk beşin yedik tokadın
Bize bundan gayrı sille olur mu⁴²

Osmanlı devletinin uygulamalarına karşı çıkan Bektaşî şâirler olduğu gibi, Kurtuluş Savaşı aleyhtarlığı yapan şâirler de olmuştur. Mesela Derviş Ruhullah adlı Bektaşî şâir. mütâreke döneminde. Ulusal Kurtuluş Savaşı aleyhinde bulunmuş, zaferden sonra Yunanistan'a kaçmış ve orada ölmüştür⁴³.

Osmanlı idaresinin, ayaklanmalara ve ayaklanmalara önderlik edenlere karşı tedbirler alırken son derece hassas davrandığı kendi halinde olan vatandaşlarını

⁴¹ a.g.c. s. 115-116

⁴² İsmi I Ozmen, a.g.c. r.IV. s.427

⁴³ Turgut Koca, a.g.c., s.714.

incitmemeye özen gösterdiği gözden uzak tutulmamalıdır. Cahit Öztelli'nin "Başbakanlık Arşivi Mühimine defteri No: 81) Sayfa: 19 Hüküm: 49" dan sadel eştیرهk aktardığı bir padişah hükmünde "Tanrı yolundan sapan, şeriat dışı birçok kötü işler işleyen, Kızılbaş başlığı giyinip Şalı müüibleri olduklarını söyleyen, nice müslümanları baştan çıkmasına.... sebep olan kişilerin kanun yoluyla mahkeme edilerek gerçeğin meydana çıkarılması ama bu bahane ile kendi halinde olanın kanuna aykırı olarak incitilmekten sakınılması" ferman olunmaktadır⁴⁴.

Sonuç olarak Alevî-Bektaşî zümrelerin sesi durumunda olan (emsil etlikleri kesimin duygu ve düşüncelerini mısralanna döken Betası şâirlerin genellikle Osmanlı devletine sadık, devletin başarısı için çırpınan, seferlere katılan, sefere çıkan hükümdar veya beylere methiyeler düzen kişiler olarak görüldüklerini söylemek mümkündür. Bununla birlikte devletle kavgalı oUu, devletin aleyhindeki faaliyetlere iştirak eden halla başka bir devlet adına faaliyetlerde bulunan Bektaşî şâirler de olmuştur. Osmanlı devleti de devlet olmanın bir gereği olarak bu kişileri kovuşturma ve cezalandırma yoluna gitmiştir. Kısaca söylemek gerekirse, aleyhindeki faaliyetlere katılanları cezalandırmış, kendisine hizmet edenleri de mükafatlandırmıştı ceza veya mükafatın ölçüsü "dinî anlayış" olmayıp "takınılan tavır" olmuştur. Bu tespiti yaptıktan sonra, tamamen ekonomik bir şikayetin mahsûlü olduğu anlaşılan ve âdeta bayrak I aştırıl maya çalışılan

Şalvarı şallak Osmanlı
Eğeri kaltak Osmanlı
Ekende yok biçende yok
Yiyende ortak Osmanb⁴⁵

şeklindeki dörtlüğün, hem Alevî-Bektaşî zümrelerin hem de temsilcileri olan Bektaşî şâirlerin devlet hakkındaki hakim kanaatlerini yansıtmaktan uzak olduğu rahatlıkla söylenebilir. Hatifi adlı başka bir Bektaşî şairin şu ifadesi de, yukarıdaki dörtlük kadar meşhur olmamakla birlikte, bu zümrenin Osmanlı hanedanı hakkındaki farklı bir kanaatini yansıtmaya bakımından kaydedilmeye değer bir dörtlüktür:

Ba-emr-i âli-i meşihat-penâh
Vâlî-i vilâyet erişti nâ-gâh
Payidar eylesin Hazreti Allah
Hânedân-ı pâk-i Al-i Osmaru⁴⁶

⁴⁴ Cahil Ölelli; *Pir Sultan Abdal*, Milliyet Yay., İst., 1971, s. 45-46

⁴⁵ İsmail Özinen; a.g.e., CL s 16

⁴⁶ Sadelün Nüzhet (Ergün), *Bektaşî Şairleri*. İstanbul 1930, s. 176.

COKTURKLERDE GELENEKLER VE DİNİ İNANÇLAR

Yazan: Prof.Dr.Lin Gan

Çeviren: Eyüp Sartaş*

Göktürkler eski çağlarda Çin'in kuzeyinde yaşamış göçebe bir millettir. Göktürklerin en üst yöncüci tabakası Aşina Ailesi idi. VI. yüzyılda Doğu Türkistan'ın kuzeydoğusunda siyasi bir güç olarak yükselmeye başlamışlar, daha sonra Gobi Çölü'nün güney ve kuzey kesimi ile Orta Asya bölgesine doğru genişleşmişlerdir. 552 yılında yine Aşma Ailesine mensup Turnen. Gobi bölgesinde siyasi otoritesim kurmuş, 742 yılında ise Baü Göktürklerden Aşina Xin'in siyasi gücünü kaybetmesiyle Çin'de ve Oita Asya'da yaklaşık olarak 200 yıllık aküf siyasi tarihi sona ermiştir. Göktürkler. Çin ve dünya tarihini geniş çapta etkilemişlerdir. Bu çalışına, onların toplum sistemiyle ilgili olarak gelenek ve din açısından konuya yaklaşmayı amaçlamaktadır.

1. GELENEKLER

Göktürklerde evlilik geleneği ile ilgili olarak, genelde cenaze törenlerinde eş seçme uygulaması görülmektedir. Çin kaynağı Bei Sürdaki¹ "Göktürk Kayıtları" bölümünde konu ile ilgili şu bilgiler bulunmaktadır: "Cenaze töreni yapılacağı zaman genç erkekler ve kızlar en gü/el elbiselerini giyerler ve cenaze yerine gelerek orada karşılaşırlar. Eğer erkek herhangi bir kızı beğenirse, evine döndükten sonra bir yakınını kızın evine göndererek onu ister. Kız tarafı genellikle bu isteği geri çevirmez. Bu tür eş seçme yöntemi Bozkır Bölgesi özelliğini yansıtmaktadır". Çünkü göçebe ekonomisi oldukça dağınıktı. Göçebe hayatı sürekli yer değiştirmeyi gerektirdiğinden, genç kızlarla erkeklerin normal zamanlarda günlük hayatta karşılaşma olanağı ve uygun yer bulmak zorluğu vardı. Kızın peşinden

* Arş. Gör.. E. Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

¹ 13ü kitap, Tan» devrinde yaşamış olüü tarihçi Li Yanshou taralından yazılmıştır. 386-618 yılkin arasını kapsayan dönemin olaylarını anlatır. (Çevirenin notu.)

giderek evlenme isteğini bizzat iletine imkanı da kolay olmadığından, cenaze törenleri eş seçmek için en uygun yer şekline dönüşmüştür.

Bei Shrd'a yer alan bir kayda göre, Göktürklerde bir gelenek daha vardı ki o şu idi: "Baba, amca ve kardeş Öldükten sonra, ölenin oğlu, erkek kardeşi veya (kardeşinin oğlu) üvey annesi ile veya kardeşinin karısı ile evlenirdi. Aynı şekilde amca öldükten sonra, yeğeni onun sağ kalan karısıyla evlenirdi. Sadece kabile reisleri kendilerinden bir sonraki kuşağa mensup olanlarla evlenemezlerdi. Buna bir örnek verecek olursak: Çinli prenses Sui Yicheng. önce Göktürk Kağanı Qi Min ile evlenmiş, sonra sırasıyla Qi Min'in oğlu Shı Bi Kağan. Shı Bin'in kardeşi Chu Luo Kağan, daha sonra ise Chu Luo'nun kardeşi Jic Li ile evlenmiştir.² Bu Örnek bi/e göstermektedir ki. Göktürklerde bu tür evlilikler halk arasında ve yöneticiler arasında birlikte devam etmiştir. "Kabile reisleri kendilerinden sonraki kuşaktan olanlarla evle nem czl er" kuralım gözönüne alırsak, eski Türklerde (Göktürkler) evlilik sisteminin belli bir sınır dahilinde zorlama karakterinde olduğunu, bu nedenle bu tür evliliğin Göktürkler arasında sadece bir çeşit evlilik geleneği olmayıp, aynı zamanda bir tür evlilik sistemi oluşturduğunu görürüz. Bei Slu'daki "Batı Bölgeleri" adlı bölüme göre, Gao Chang³ hükümdarı Qü Jian ölünce oğlu Bo Ya babasının yerine tabla çıkmış ve Göktürkler kendi gelenekleri uyarınca Bo Ya'nın üvey annesi - ki Bo Ya'nın üvey annesi Göktürk kağanının kızı idi- ile evlenmesini istemişlerdir. Bo Ya uzaun süre bu isteğe direnmiş, fakat baskılara daha fazla dayanamayarak, sonunda bu geleneğe uymak zorunda kalmıştır. Anlaşılacağı üzere, bu tür evlilik belli bir zorlama karakterine sahip bir sistemdir. Bu gelenek VU. Yüzyılın başına kadar devam etmiş, özellikle Batı Göktürk toplumunda oldukça yaygın olarak görünmüştür. Çinli Budist rahip Hui Li'nin yazdığı "Da Tang Sı En Sı San Zang Fa Shı Zhuan" * adlı eserin ikinci bölümündeki bir kayda göre Tong Yabgu Kağanın büyük oğlu Da Du Şad öldükten sonra, büyük oğlu Te Lechuan "Şad" olarak onun yerini almış, bunu takiben de üvey annesiyle evlenmiştir. Yine buna benzer bir örnek Sui S hu⁵ adlı Çin kaynağının Göktürkler bölümünde yer alan bir kayda göre Ni Li Kağan ölünce, oğlu Da Man tahta geçmiş ve "Nijüe Chuluo Kağan" unvanını almıştır. Bu kağanın annesi Qiang Shı kocasının kardeşi Bo Shı Tegin ile evlenmiştir. Bu da kardeşin karısıyla evlenme geleneğine bir Örnek teşkil etmektedir. Bu gibi üvey anne ve kardeş karısıyla evlenme geleneği sadece Göktürklerde değil. Hunlar, Wusunlar ve Juan-Juanlar gibi Çin'in kuzey bölgesinde yaşamış diğer göçebe milletlerde de görülür. Bu tür geleneğin ortaya çıkış nedenlerinden birisi, ilkel toplumlarda görülen grup evliliğinin kuşaklar boyunca aktararak

² Du You, *Tong Di cm*, bölüm 197, Göktürkler kısmı 1.

³ Orta Asya'nın Önemli bir geçit bölgesinde kurulmuş eski bir devletin adıdır. Han-Tang dönemleri arasında hunisi daima önemini korumuştur. Doğu Türkistan'daki Turfan şehri, Gaochang devletinin kurulduğu bölgede yer almaktadır. (Ç.N.)

⁴ Bu eser ünlü Çinli Budist rahip Xuan Zang'ın hayatını anlatır. (Ç.N.)

⁵ Çin'in Resmi 24 Tarihinden birisini oluşturan tarih kitabıdır. 85 bölümden oluşur. Tang devrinde yaşamış olan Wei Zhi tarafından yazılan bu eser, 581 yılından 618 yılına kadar cılan tarihi olayları anlatır. (Ç.N.)

süregelmesi, bir diğer neden de klanlarda görülen dış evlilik sistemini varlığıdır. Baba veya küçük-büyük kardeş öldükten sonra, dul kalan üvey- dul anne ve dul yengeyi aynı klan içinde alkoymak amacıyla, ölümden sonra sağ kalanla evliliğin devamı ettirilmesi geleneği (sistemi) tatbik edilmiştir Böylece dul kadının kendi klanından ayrılması, tekrar evlenerek başka bir klana gitmesi önlenmiş oluyordu. Ayrıca bununla dul kadının, klanın gücü ve nüfusu korunmuş oluyordu. Daha sonra toplumların lretim gücünün artmasıyla özel mülkiyet sistemi gelişmiş, şahsi mülkiyete ait evlerin (ailelerin) loplumuda başlattığı ekonomik fonksiyon giderek klanın fonksiyonunu geride bırakmıştır. Bu dönemde dul-üvey anne ve dul kardeş karsının klanda alıkonulması ve çeşitli geleneksel uygu I a malamı kuşaklar boyunca devam ettirilmesi geleneği ve klan nüfusunun konulması, bir ailenin veya bir kabilenin çalışan insan gücünün ve aile-kabilenin üretim gücünü arttıran ekonomik fonksiyona dönüşmüştür. Göktürkler VI. yüzyılda tarih sahnesine çıktıkları sırada. Göktürk toplumu, İlkel klan sisteminden Köle Toplumu sistemine girmişlerdir. İlkel Toplum döneminden çıktıkları sürenin çok uzun süre olmaması uedeüyle, ilkel dönemin her türlü gelenekleri babadan oğula aktanlagelmiştir. Üvey anne ve kardeş karısıyla evlenme adetleri buna bariz bir örnek leşkil etmektedir. Her ne kadar bu gibi evlilik adetlerinin dayandığı tarihi şartlar (grup evliliği ve klan içi evlilik) ortadan kalkmış veya geçerliliğini günden güne kaybetmiş ise de yeni şartlar (aileler ve sülaleler) tekrar eski adetlerin yerini almış ve bu tür geleneği desteklemiştir. İşte bu dunun, Hunlar. Wusunlar, Juan-juanlar ve Göktürkler arasında kuşaklar boyunca devam ettirilen bu evlilik geleneğinin sebebini oluşturmuştur.

Tarih kayıtlarına göre. Göktürklerde ölü gömme törenleri şöyle yapılrdı: Ölü önce çadırda bekletilir, oğulları, torunları ve kadm-erkek bütün akrabalarının her biri at ve koyun keserler, bunları ölü çadırının önüne sergileyerek, kesilen hayvanları ölüye kurban olarak sunarlar. Bunu takiben akrabaları, ata binerek çadırın etrafında yedi kez dolaşırlar. İçlerinden birisi çadırın Önüne gelip yüzünü bıçakla çizerek yas tutmaya başlar. Kan ile karışık göz yaşı dökerler. Bu hareket yedi kez tekrarlanır. Bunun arkasından belli bir tarih lesbit edilerek, ölünün sağlığında kullandığı eşyaları ile bindiği alı bir araya getirilerek ölü ile birlikte yakılır. Geriye kalan külleri toplanarak, gömme zamanı geldiğinde gömülerek işlem tamamlanır. Eğer, ölen kişi ilkbahar ya da yazın ölmüşse, cesedi gömmek için. yaprakların sararıp düşmesi, sonbahar ya da kışın ölmüşse yeşilliğin bol olduğu günler beklenir. Bunun arkasından çukur kazılmaya başlanır ve ceset tabutla birlikte gömülür. Ölünün gömüldüğü gün, ölünün yakınları yeni bir tören düzenleyerek ata binip bıçakla yüzlerini çizerek ve ağlayarak yas tutarlar. Bu tören, ölünün yakıldığı gün düzenlenen törenin aynısıdır. Gömme işi tamamlandıktan sonra, mezarın önüne taştan yapılmış Balballar konur. Balbalların sayısı, ölünün hayatta iken öldürdüğü insan sayısına göre belirlenirdi. (Öldürülen her bir kişi için bir balbal konurdu. Dolay ısı ile balbal sayısı bazen HH)'leri, hatta lüOÜ'leri bulurdu.) Kurban töreninde kesilen atın başı, bir balbalın üzerine asılırdı. Balballar üzerine ölünün resmi ve hayatta iken geçirdiği savaşları sembolize eden

şekiller çizilerdi.⁶ Bununla ilgili Göktürk Kitabelerinde kayıtlar mevcuttur. Bilge Kağan Kilabesindeki kayıt şöyledir: "Kuzeyde Baz Kağan... düşman imiş; Kırgızlar hep beni düşman olarak görürlermiş. Bütün bunlara karşı babam Gı Dulu Kağan çarpışmış, kırkyedi defa savaşmış Gök Taun dilediği için babam bütün bu ülkelere sahip olmuş, onların kağanlanım esir etmiş.... Onların hepsine diz çöktürmüş, böylece büyük bir ülke ve kudrete sahip olmuş....Babam Birinci Kırgız Kağanım öldürerek başını Balbal olarak dikmiş"⁷ Bir diğer kayıt: "Amcam Bilge Kağan öldükten sonra (Kitabelerin yazar Yolluğ Tegin'dir) Kırgız Kağanının başım Bilge Kağan'ın mezarına balbal olarak dikmiş. 634 yılında Jie Li Kağan öldükten sonra, Çin imparatoru Tai Zong, kağanın kendi milletinin geleneklerine göre cesedinin yakılmasını ve Ba Irmağı'mn⁸ üzerinde bulunan köprü'nün doğusuna bırakılmasını emretmiştir." Külliğin Kağan öldükten sonra (Bilge Kağan'ın kardeşi) adına kitabe yazılmış ve üzerine resmi kazınmıştır. Anıtın dört tarafına da kağanın savaş manzarası resmedilmiştir.¹⁰ Bundan başka Sui Şırdaki Batı Göktürkler bölümü, onların gelenekleriyle ilgili bilgiler vermektedir. Buradaki kayıtlara göre. Göktürkler her yılın Mayıs ve Ağustos aylarında bir araya gelerek ilahlara kurbanlar sunarlar ve her yıl önemli bir devlet görevlisini öldürerek, ölmüş alalarının bılunduğu mağaraya kurban olarak sunarlardı.

Xin Tang Shu'nun¹¹ Tai Zong'un oğulları ile ilgili bölümünde bulunan kayıt şöyledir: "Chang Shamvang¹² Cheng Qian, çok iyi Türkçe bilir ve Türk elbiseleri giyer, Birlikte çalışacağı insanları Türklere benzeyenler arasından seçer ve onlara koyun derisinden yapılmış elbiseler giymeyi, saçlarını onlar gibi ayırmayı, beş kişiden meydana gelen aile kurmayı ve keçe çadır kurup onlara nasıl kullanılacağını öğretir. Çadırların önünde kurt başlı bayrak dalgalanır. (Göktürklerin alaları kurdu totem olarak tanırlardı.) Askerlerini çşilli rütbelere ayırır, her birliğin kendi flaması vardır. Kağanlar yay şeklinde inşa edilmiş büyük çadır evlerde otururlar. Bol miktarda koyun etinin yendiği ziyafetlerde herkes kendi kullandığı bıçağı ile etini kesip yer." Cheng Qian Kağan ölmüş gibi hareket ederek çevresindekilere yüksek sesle ağlamalarını, yüzlerini bıçakla çizmelerini ve ata binerek çadırın etrafında dolanıp yas tutmalarının emrederdi". Bu kayıt, her ne kadar Chang Qian'in kendini beğenmiş gibi bir tarzda tasvir else de. onun bu özellikleri, döneminin Göktürk geleneğini yansıtmaması açısmdam çok önemlidir. Türk gelenekleri içinde bıçak ile yüz çizine adeti mutlaka yaygın olmalı ki, bu gelenek sadece ölü gömme törenlerinde değil.

⁶ Zhou Shu ve Sui Shu "nın Göktürkler Bölümü.

⁷ Bu kaynak ile ilgili Xin Tang Shu ve Jiu Tang Shu gibi hanedan kayıtlarında bilgiler vardır.

⁸ Çin'in şimdiki Shaanxi eyaleti şurları içinde kalmakladır.

⁹ Tong Dian. bölüm 197.

¹⁰ Jiu Tang Shu . Göktürkler Bölümü 1.

¹¹ Kuzey Song döneminde tarihçi Ou Yangxiu yazmıştır. 25 bölümden oludan bu kilap Tung devrinin olaylarını anlatır.

¹² Chang Chau, Tang devrinde kurulmuş küçük bir devlettir. Şimdiki Hebei eyaletinin Zhengdian geliri civarındır. "Chang Chau Wang". "Chang Shan Hükümdarı" anlamındadır.

insanları yolculuklarına uğurlama törenleri için de geçerliydi. Örneğin Xin Tang Shu'da bulunan Çinli devlet adamı Guo Yuanzhen'in¹³ biyografisi sindeki kayıt şöyledir; "Guo Yuanzhen, 705-706 yıllarında Anxi¹⁴ Genel Valisi iken Çin hükümdarı tarafından "Tai Pu Qing"¹⁵ olarak tayin edildi. Anxi'den ayrıldığında, bazı Türkler mensupları yüzlerini bıçakla çizerek ağlamışlar ve eski valilerini uğurlamışlardır¹⁶. Türkler bu geleneği bir konu ile ilgili davacı olduklarında da (şikayetçi olduklarında) uygularlardı. Buna bir Örnek verecek olursak: Xin Tang Shu'daki Lai Chuifun"¹⁷ biyografisindeki kayda göre Göktürk lideri (Kaynakta yanlış olarak "Tibet" şeklinde geçmektedir.)Lai Chun Aşına Jue Sıluo'nun yanında çok iyi rakedip şarkı söyleyen rakkase kızların bulunduğunu duymuş ve çeşitli entrikalarla onları elde etmeyi planlamıştı. Bunu üzerine 10'dan fazla kabile başkanı kendisinden davacı olduklarını göstermek için kulaklarını kesmişler ve böylece sorun çözülmüştür. Daha sonra bu gelenek Çin'in iç bölgelerine de yayılmıştır. Bazı Çinliler herhangi bir isteğini anlatmak için bu geleneğe baş vurmuşlardır." 775 yılında An Lushan'ın¹⁷ enirinde eski bir general olan Tian Chengsi, Xiang, Wei. Ming ve Cı'dan oluşan dört eyaleti birleştirip kendi idaresi altına almak istemiş, emrindeki generallere gizlice Çin sarayında "Zhong Shi"¹⁸ olarak görev yapan Sun Zhigu'nun yanına gitmelerini emretmiş. bunun üzerine, adigeçen generaller kulaklarını kesip yüzlerini çizmişler ve Cheng Si'ya "Shuai"¹⁹ rütbesinin verilmesini istemişlerdir. Bir diğer Örnek de Sui Shu'nun Göktürkler bölümünde bulunmaktadır. Göktürkler erkekleri kumar oynamayı severler, kadınları ise tüyden yapılmış bir oyun aracı ile oynamaktan hoşlanırlar ve sarhoş oluncaya kadar kımız içerler ve karşılıklı şarkı söylerlerdi. Ayrıca Göktürkler savaşta ölmeyi şeref sayıp, hasta yatağında ölmekten utanç duyarlardı. Bu düşünce tarzı Hunlarda da hemen hemen aynı idi. 599 yılında Du lan Kağan Çin sınırlarına saldırmış., kardeşi Du Sulu ise ağabeyinin seferine katılmayıp karısını terketmiş ve Tu Li ile birlikte Çin'e gitmiştir. Sui imparatoru Wen Di²⁰, kendisine karşı böylesine sadıkane bir hareketi övmüş ve kumar oynaması için Du Sulu'ya değerli mücevherler vermiştir. İmparatorun hediye vermektteki bir diğer amacı ise, Du Sulu'yu karısından ayrıldığı için teselli etmektir²¹. Türk kağanlarının tahta çıkma

¹³ Guo Yuanzhen ile ilgili *Xin Tang Shu*'da geniş bilgi bulunmaktadır. (Ç.N.)

¹⁴ 710 yılında Doğu Türkistan'da kurulan tarihi öneme sahip Çin'e bağlı Genel Valilik idi. (Ç.N.)

¹⁵ Tai Puqing, Çin'de devlet tarafından büyük bir tören düzenlendiği ya da imparator saraydan çıktığı zaman, onun arabasını kullanmakla görevli olanların taşıdığı unvandır. (Ç.N.)

¹⁶ Tang devrinde yaşamış (651-697) bir devlet adamıdır. Çin imparatoriçesi Wu Zetian'e istihbarat haberleri getirdiği için, onun güvenini kazanmış ve kendisine "Shi Yushi" rütbesini vermiştir (Ç.N.).

¹⁷ Tang devrinde yaşamış ve çeşitli görevlerde bulunmuş bir devlet adamıdır. 757 yılında ölen An Lushan'ın annesi Türk idi (Ç.N.).

¹⁸ Çin Sarayı tarafından elçilik görevlerini yürütenlere bu isim verilirdi (Ç.N.).

¹⁹ Generalden daha yüksek olan bir rütbedir (Ç.N.).

²⁰ Sui Hanedanını kuran hükümdardır. 5X1-618 yılları arasında tahtla kalmıştır (Ç.N.).

²¹ *Sui Shu*, Göktürkler Bölümü.

törelere İle İlgili olarak Sui Şlufnım Göktürkler kısmında az da olsa kayıt bulunmaktadır. 587 yılında Sha Benjüe ölünce, vasiyeti üzerine yerine kardeşi Yabgu Chu Luo geçmiştir. Bunun üzerine Chu Luo, ağabeyinin oğlu Yong Yülü'ye şöyle demiştir: "Biz Göktürklerde Mu Gan Kağan'dan³² beri ağabeyin yerine kardeş tahta çıkar. Bu atalarımızın töresine uygun değildir. Çünkü sıradan bir insan asil tabakaya mensup birinin yerini alırsa iki farklı mevkiye salûp insanlar arasında saygı ve itibar kalmaz. Bu yüzden tahtan senin çıkman gerekir. Ben seni kağan olarak kabul etmeye hazırım". Yong Yülü bu öneriyi bir çok kez geri çevirmiş ve sonuçta Chu Luo "Yabgu Kağan" unvanı ile tahta çıkmıştır. Yong Yülü ise "Yabgu" olmuştur. Bu kayda göre Göktürklerin devlet kurmalarından itibaren kağanların tahta çıkma törelere "Babadan Sonra Oğul" şeklinde görülmektedir. Fakat Mu Gan Kağan'dan itibaren, ağabey öldükten sonra kardeşin tahta çıkma geleneği başlamıştır. Diğer taraftan tarihi gerçeklere göre sözkonusu uygulama tam olarak bu şekilde gerçekleşmemiştir. Yapılan araştırmalara göre Göktürklerin ilk kağanı İli Kağan²³ (AshuNa Tümen) öldükten sonra oğlu Ke Luo; Ke Luo'dan sonra kardeşi Erkin (Mu Gan Kağan); Erkin'den sonra ise kardeşi Tuo Bo Kağan tahta geçmiştir. Tuo Bo'dan sonra oğlu Sha Bolüe onun yerini almış, Sha Bulüeden sonra ise, vasiyeti gereği yerini kardeşi Chu Luo almıştır. Buradan anlaşılmalıdır ki, Göktürk kağanlarının tahta çıkma törelere "Babadan Sonra Oğul" ve "Ağabeyden Sonra Kardeş" olmak üzere iki tür uygulama görülmüştür. Kağanların tahta çıkış törenleriyle ilgili olarak Zhou Shu'daki²⁴ Göktürkler bölümünde oldukça ayrıntılı kayıt bulmak mümkündür. "Kağan tahta çıktığı ilk günlerde, devletin ileri gelen yöneticileri, yeni kağanın çadırına gelirler ve onu kecenin üzerine çıkarıp havaya kaldırırılar. Bu şekilde dokuz kez dolanırlar. Her seferinde ona, ibadel eder gibi saygı gösterirler. Daha sonra kağanı bir ata bindirip ipekli kumaşla boğazını sıkmaya başlarlar. Bu arada kağanlarının yeteneklerinin lüç bir zaman sona ermemesi dilekte bulunurlar ve onu serbest bıraktıktan sonra sorarlar: "Sen kaç yıl kağanlık yapabilirsin?" Çok zor ve sıkıntılı bir psikolojik durumda bulurum kağan tahta bulunacağı süreyi kesin olarak belirleyemez, o anda söylediği her hangi bir rakam dikkate alınır ve böylece ne kadar süre tahtta kalacağı belirlenmiş olur.

II.DTN

Göktürkler Şamanizm, Ateşpereslik, Nestoryanizm ve Budizm gibi dinlere inanmışlardır. Şamanizm, İlkel Klan Toplumundan gelen bir ilkel dönem dinidir. Türkler tarih sahnesinde görüldükten sonra, her ne kadar Sosyal Tabaka Toplumu (Kölelik Sistemi

¹¹ Bunun Kağan'ın oğludur (553-572) (Ç.N.).

²³ 552-553 yılları arasında tahtta kalmıştır (Ç.N.).

²⁴ Linghe Delen (583-666) tarafından yazılan *Zhou Shu*, Zhou dönemi (Kuzey Zhou dönemi: 557-581) olaylarını anlatır. Toplam 50 bölümdür (Ç.N.).

Göktürklerde Gelenekler Ve Dini İnançlar

Toplumu) dönemine geçmiş olsalar da, Klanlık Sistemi döneminden kalan uygulama ve alışkanlıkları nesilden nesile aktararak devam etmiş, bu nedenle Şamanistik inançlar toplumda oldukça yaygınlık kazanmıştır. Şamanizm inancı, evreni üç kısma ayırmaktadır: a) Cennet: Burası dünyanın üst tarafında yer alır ve bütün ilahlar burada kalmaktadır, b) Yeryüzü: Dünyanın orta katıdır ve insanlık orada bulunmaktadırlar, c) Üçüncü kal ise Cehennem olup yeryüzünün alt tabakasını teşkil eder. Kötü ruhların hepsi oradadır. İnsanlarla ilahlar arasındaki ilişkinin kurulmasından ve kötü ruhların ortadan kaldırılmasından Şamanlar sorumludur. (Kadın Samanlara "Wu Da You" adı verilir.) Şamanlar adil, neşe ile ve çılginca durmaksızın danseden insanlardır. Şamanlar insanları tedavi edip kölü ruhları kovarken yüksek sesle büyü yaparlar. Diğer taraftan neşe ile dans ederek maddi bakımdan ruhları temsil ettiklerine de inanırlar.

Batı dillerinde yazılmış tarih kaynaklarının bildirdiğine göre, VI. yüzyılın ortalarında İstemi Kağan²⁵ tahta çıktığı sıralarda Doğu Roma'dan Balı Göktürlere elçi olarak gönderilen Zemarkhos, Orta Asya'dan geçerken Soğdiana topraklarına ulaştığında (Kağanın otağına kadar varmamıştır.) Türkler kötü ruhları kovmak ve şanssızlıklara ve felaketlere engel olmak için dini törenleriyle meşgul idiler. Orada bulunan topluluk Zemarkhos'un etrafını çevirmiş ve onu da aralarına almışlardır. Ayın yapanların bazıları da davul çalıyorlardı. Bir kısmı da ellerinde kuvvetli ateşler ve tütsülerle daire çizip dönerlerken kendinden geçmiş bir manzara oluşturuyorlardı. Büyü yapma işi sona erdikten sonra Göktürkler, Zemarkhos'un da iki ateş arasından geçmesini istemişlerdi. İki ateş arasından geçilince Türkler kötü ruhlardan tamamen arındıklarına inanırlardı. Kötü ruhları kovma töreni bittikten sonra Zemarkhos ve beraberindekiler yollarına devam etmek için Türk ülkesinden ayrılmışlardır.²⁶ Bu kayıt Göktürklerin Şamanizm inancını bütün açıklığı ile ortaya koymaktadır.

Göktürklerin Şamanizm dinine mensup olduklarının diğer kanıtları da şunlardır: Güneşe verdikleri önem; Ataları için kurban kesmeleri, onları kutsal olarak kabul etmeleri ve Yer ve Gök Tanrılarına tapmaları. Çin tarih kitabı Zhou Shu'da ki Göktürkler bölümünde konu ile ilgili bilgiler bulunmaktadır: "Kağanın çadırının kapısı doğuya doğru açılır. Kağan çadırını herketmeden önce güneşi selamlar. Kağan her yıl devletin ileri gelenlerini toplayarak, mağarada ataları için kurban kesme törenleri düzenler. Diğer taraftan her yılın Mayıs ayının onuncu günü halkın ırmağın kenarına, toplar ve Gök Tanrı'ya kurbanlar sunar. Du Jin²⁷ Dağın 500 li²⁸ batısında üzerinde bitki ya da ağaç bulunmayan yüksek bir dağ vardır. "Bo Dcnguing" adı verilen bu dağ Çin'de yer tanrısı olarak bilinirdi. Göktürkler

²⁵ Batı Göktürk kağanıdır. Turnen Kağan'ın kardeşidir (Ç.N.).

²⁶ Zhang Xinglang, *Çin-Bau İlişkileri Tarihi Belgeleri*, Zhonghua Kitabevi, Pekin, 1997, cilt iv, s. 285-286.

²⁷ Bu dağ Orhun Nehri'nin yukarı mecrasındaki Kang Ai Dağı'nın kuzeydoğusunda bulunan dağa verilen isimdir. Turnen Kağanlığı kurduğunda otağı, orada bulunuyordu.

²⁸ Çin uzaklık sisteminde 1 li Ü5 kurye eşittir (Ç.N.).

Gök'e taparlar ve ona saygı gösterirlerdi. Bu konu Bilge Kağan Anıtında da dile getirilmiştir: "Tanrıya benzer, Tanrıda olmuş Türk Bilge Kağan. Tann irade ettiği için. Kut'uın olduğu için kağan oldum". Göktürk Devletini yeniden kuran Kulluk Kağan için şunları söylemektedir: "Gök Tanrı güç bağışladığı için babam (Kutluk Kağan) Kağan'in ordusu kurda, düşmanımız ise koyuna benzermiş". Bu örneklerin hepsi İkel Dönem dinleriyle hemen hemen aynıdır.

İyi ya da kötü şansla ilgili kehanette bulunmak da Şamanizm inancının bir özelliğidir. 620 yılında Chu Luo Kağan. Bing Zhou'ya²⁹ saldırarak ele geçirmiş ve Yang Chengdao'yu buraya yerleştirmiş, etrafındaki insanlar şansının kötüye gidebileceğini söyleyerek onu uyarmışlardır. Chu Luo Kağan ise bunun üzerine şunları söylemiştir: "Alalarını daha önce ülkelerini kaybettiler, daha sonra ise varlıklarını Sui devletinin ayakta katması sayesinde sürdürebildiler. Benim bu durumu unutmuş olmam çok kötü. Şamsımın iyi olmadığını İlahlar da biliyor. Bu sorunu ben kendim çözeceğim".³⁰ Kağan her ne kadar inandığı fal sonucunu alamadı ise de, sonunda sorunu çözmek ve ikna olmak için fal sorularını sormuştur. Muhtemelen, Göktürkler arasında fala (kehanete) inanan insanların sayısı çok olmakla kalmamış, aynı zamanda yönetici tabakasına mensup olanlar arasında da kehanetten anlayanlar olmuştur. Örneğin Aşina Sı Mo bunlardan bilişidir. Bu nedenle tarih kitapları Sı Mo'nun fala bakmaktan ve kendisine bununla ilgili sorular sorulmasından hoşlandığını yazmaktadırlar.³¹

Ateşpereslik dininin menşei Eski İran ve Orta Asya'ya dayanmaktadır. Yaklaşık MÖ.VII.-MÖ. VI. yüzyıllarda Zerdüş tarafından ortaya atılıp yayıldığı için bu inanç sistemine "Zerdüşlük Dini" adı da verilir. Bu dinin akideleri Eski İran'da "Avesta" adlı eserde bulunmaktadır. Sözkonusu inanca göre kainatta iyi ile kötülük, aydınlık ile karanlık gibi zıt güçler birbirleriyle mücadele halindedirler. Ateş ile iyi, aydınlığın canlı timsali olduğundan kutsal olarak kabul edilir ve ona saygı gösterilir. Bu dinin en önemli ayinlerinin odak noktasını ateş oluşturur. Ateşpereslik, MÖ.VI.yüzyıldan itibaren bir dönem boyunca İran'ın devlet dini haline gelmiş (bu nedenle bu dine Ateşperestlik adı verilir.), MS. 518 yılı civarında bu din Çü'c girmiştir. 631 yılında Çin'in o dönemdeki başkenti Chang Anda³² "İran Tapmağı" adında bir mabet inşa edilmiştir.

Göktürklerin Ateşperestlik dinine ne zaman inanmaya başladıkları kesin olarak bilinmemektedir. Ünlü Çinli Budist Keşiş Hui Li tarafından kaleme alınan "Da Tang Si En San Zang Fa Shi Zhuanı" adlı kitabın ikinci

²⁹ Çin'in Shaaim eyaletinin kuzey kesiminde bulunuyordu. Şimdiki Taiyuan şehrinin olduğu yerdir (Ç.N.).

³⁰ *Xin Tang Shu*, Göktürkler Bölümü, I

³¹ a.g.e. Göktürkler Bölümü I*.

³² Shaanxi eyaletinin şimdiki başkenti Xi'an'ın bulunduğu yerde idi (Ç.N.).

bölümünde, yine ünlü bir diğer keşiş ve seyyah Xuan Zang'ın³³ Orta Asya'da Göktürklerin ateşe saygı gösterdiklerini, ağacın ateş unsuru olması sebebiyle ona saygı alameti olarak üzerine olurmuyup, oluracakları zaman yere bir keçe serdiklerini gördüğünü kaydettiğini yazmaktadır. Tang döneminde Duan Shicheng tarafından yazılan "Xiyang Zazu" adlı eserin dördüncü bölümünde de bu konu ile ilgili kayıt vardır "Göktürklerin Ateş ilahları vardır. Tapmakları yoktur. Keçeden çeşitli şekillerde parçalar kesip deriden yapılmış bir torbaya koyarlar ve bunu bir direğe asarlar. Direğin kimildayan yerlerine reçine sürerler. Bu torbaya yılın her mevsimi boyunca dua ederler. Bundan başka, Xuan Zang Semerkantta bulunurken, hükümdar ve halkın Budizme inanmayıp, ateşe saygı gösterdiklerini ve ona taptıklarını görmüştür. Türklerin iki iane mabetleri olmasına rağmen rahipleri yoktu. Başka yerlerden gelip bu mabetlerde konaklayan rahipleri Semerkant halkı ateşle kovalayarak kendi mabetlerinde kalmalarına izin vermezlerdi. Şimdiki Semerkant civarında bulunan Kang ülkesi, Süi Hanedanı döneminde hükümdar Qu Muzhi. Batı Göktürklerden bir kızla evlenmiş, bu yüzden onlara tabi olmuştu.³⁴ Semerkant halkının Ateşperesti ile dinine inanmamalarının sebebi, Göktürklerin bu din ili olan ilgilerinden kaynaklanmaktadır.

Nesi oryan İzm, Hıristiyanlığın bir koludur. Nestorius'un (384-440) görüşlerinin bir kısım Hıristiyanın kabul etmesiyle "Nestorius Mezhebi" adı verilmiştir. Nestorius aslında İstanbul'da Baş Piskopos idi. Meryem'in, Tann'ın annesi olduğu geleneksel inancını kabul etmediği için. Doğu Roma imparatoru tarafından dinden afaret edilerek kendisine askeri bir rütbe verilmiştir. Müritleri Pers İmparatorluğuna kaçarak onların desteğini kazanmışlardır. Nestoryanlar V. yüzyılın son yıllarında kendi bağımsız dinlerini kurmuşlardır. Bu din Tang devrinde Çin'de de yayılmış, bu vesile ile "Nestoryanizmin Büyük Çin'de Yayılışının Övgüsü" adlı bir abide de diktirilmiştir³⁵.

Fransız bilimadamı Edward Chavannes tarafından yazılan "Batı Göktürk Tarihi Belgeleri"³⁶ adlı eserin 219. sayfasında Batı dillerinde yayınlanan eserler. de kullanılmıştır. Bu malzemelere göre, Nestoryanizm, 561 yılında şimdiki Kazakistan'ın güneydoğu bölgesindeki Kang ülkesinde yaşayan Türkler arasında yayılmıştır. Bir rivayete göre 591 yılında Doğu Roma imparatoru, Pers hükümdarı Ka Sa'nın, Bahram'a saldırması için askeri destek göndermiştir. Bunun üzerine Balınım'm emrinde bulunan bir kısmı Türk asıllı asker isyan etmiştir. Bu askerlerin bazılarının alında haç işareti bulunuyordu. Pers

³³ Xuan Zang Budizm ile ilgili kutsal metinleri elde etmek üzere 629 yılında Chang An'dan Hindistan'a gittiği, Orta Asya'dan geçerken Göktürk ülkesine de uğramış ve seyahat notlarında Türk tarihi açısından son derece önemli olan bilgiler vermiştir. 645 yılında Çin'e dönen seyyahın yazdığı seyahatname *Da Tang Xiyi Ji* adını taşımaktadır (Ç.N.),

³⁴ *Kin Tang Shu*, Balı Bölgeleri Bölümü, Kang Ülkesi ile ilgili kısım.

³⁵ Bu eser 1625 yılında ortaya çıkarılmış olup, Xi'an'daki Beilin Müzesinde sergilenmektedir.

³⁶ Bu eser Feng Chengjun tarafından Çinceye tercüme edilmiş ve 1958 yılında Çin'de yayınlanmıştır (Ç.N.).

hükümdarı Ka Sa isyan eden asi Türkleri fillerle ezmiş, ancak alnında haç işareti bulunan askerleri Doğu Roma'ya göndermiştir. Hükümdar bu esirlere alınlarında bulunan haç işaretinin sebebini sormuştur. Askerlerin verdiği cevaba göre, eskiden Doğu Soğd ülkesinde bulaşıcı hastalıklar başgösterdiği zaman, Hıristiyan din adamları hastalığın yayılmasını önlemek için onların alnına haç işareti yaparlarmış. Chavannes ise bu konuda şunları yazmaktadır: "Bu esere göre, Nesturilik 59 L yılından 30 yıl önce Kangjifdeki³⁷ Türkler arasında yayılmıştı. Bu yüzden ahularında haç işareti olan Türk askerleri, daha çocuk yaşlarında bu işareti taşımaya başlarlarmış. Nitekim Türkler arasında Hıristiyanlar da bulunduğu için, 653 yılında, yukarıda sözü edilen abidedeki A Luoben, Nestoryanizm dinini Çin'e getirmiştir" şeklindeki kaydı doğru olarak kabun etmekte bir sakınca yoktur.

Budizm, *MÖ.VI.-M.Ö.V.

yüzyıllar arasında Eski Hint yarımadasında bulunan Jiabi Luovvei³⁸ ülkesinin hükümdarının oğlu Sakyamuni tarafından kurulmuştur. Bu dinin inanema göre, insanlar her ne kadar eşit ise de, isteyen herkes Buda olabilir. Fakat yaşayanların acı çekmeleri kaçınılmazdır. Acılardan kurtulmanın tek çaresi ölümdür. MÖ. III. yüzyılda Asoka'nın itikadı ve bunun benimsenmesinden dolayı, Budizm giderek Orta Hindistan'dan güney ve batı bölgelerine doğru yayılmıştır. Güneyden Xi Lan (Sri Lanka) ve Birmanya gibi ülkelere girmiş ve genel olarak "Güneyden Yayılan Budizm" ya da *Hinayana BudizmiT'adı verilmiştir. Budizm, Kuzeyden Çin'e girdikten sonra, Kore ve Japonya gibi ülkelere yayıldığında ise genel olarak "Kuzeyden Yayılan Budizm" ya da "Mahayana Budizmi" adı verilmiştir. Bıdı/.min Çin'e ilk olarak girişi M.Ö. 2 yılında Çin sarayında sekreter olarak çalışan Jing Fu, Yüe Çi hükümdarı Yü Cun'un Sanskritçe yazılmış olan "Fu Tujing" adlı kutsal metinler ile ilgili anlattıkların Çince olarak kaleme almıştır.

Türklerin Budizm inancını ilk olarak kabul etmelerine gelince; Sui Shu'nun"Göktürk Kayıtları" bölümündeki kayda göre bu tarihi olay To Ba Kağan (572-581) döneminde gerçekleşmiştir. Adıgeçen kaynaktaki bilgi şöyledir: "Qi döneminde (479-502) Hui Lin adında bir keşiş vardı. Bu keşiş Qi'ler tarafından Türklerin bulunduğu bölgeye kaçırılmıştı. Rahip, To Ba Kağaına : "Qi ülkesinin zengin ve kuvvetli olmasının sebebi, onların Budizm inancında olmasındandır" diyerek her sonucun arkasında mutlaka bir sebebin yattığına işaret etmiştir. Türk kağanı da bunun üzerine Qi ülkesine bir elçi göndererek Jingming, Niepan, Huayan ve Shu Songlü gibi Budist ı ne tinlerim ı getirilmesini istemiştir. To Ba Kağan'm kendisi de Budizm dinine girerek. Budist tapmağına gitmiş ve kulenin etrafında dolaşmıştır. Kağan, bu dini o kadar benimsemiştir ki. "Keşke QI ülkesinde doğsaydım" bile demiştir.

³⁷ Batı Türkistan'da kurulmuş küçük şehir devletidir. Özbekistan'ın Semerkant şehrinin olduğu yerde idi. VIII. Yüzyılın ortalarında Orta Asya Arap istilası döneminde ortadan kaldırılmıştır (Ç.N.).

³⁸ Nepal sınırları içinde kalmaktadır (Ç.N.).

Bei Qi Slnı³⁹ adlı tarih kitabının "Jüe Lu Qiang Kabilesi Kayıtları bölümünde yer alan bilgilere göre bu dönemde yaşayan Liu Shiqing....komşu ülkelerin dillerini biliyordu. Bu dönemde onun gibi başka bir insan daha yoktu. Kuzey Qi imparatorunun emrinde çalışan Sin Qing. ""Nie Panjing" adlı Budist metnini Çince'den Göktürkçeye çevirerek kağına sunmuştur. Bu olayın meydana geldiği yıllarda (574-567) To Ba Kağan tahtta idi.

Çince

olarak yazılmış "Meşhur Keşiflerin Hayat Hikayeleri" adlı eserin ikinci cildinin üçüncü bölümündeki kayıt şöyledir: "Boluo Poluo Miluo, Tianzhu⁴⁰ ülkesindedir. Kuzey Di'liler⁴¹ çok cesaretli olmalarına rağmen pek medeni değillerdi. Bu yüzden Budizm inancını kabul etmeyi düşünüyorlardı. Dolayısıyla içlerinde Taoist din adamı ve sıradan insanlar bulunan 10 kişilik bir ekip kuzeye doğu yönelerek Tong Yabgu Kağan'ın kaldığı otağa varmışlar ve kağanın Budizme karşı sempati duymasını sağlamışlardır. Bu ekibe çok itibar edilmiş olmalı ki, 10 kişiden oluşmalarına rağmen, onlara hergün 20 kişiye yetecek kadar ihtiyaç maddeleri (yiyecek-içecek ve hayvan yemleri dahil) verilmiştir. Sabah akşam demeden daima kendileriyle ilgilnilmişür. Tong Yabgu Kağan, bu din elçilerine çok önem vererek, kendisi de bu dine inanmaya başlamıştır. (Bu olay 622 yılından önceye aittir.) Tong Yabgu Kağan Öldükten sonra Batı Göktürk yönetici tabakasının Budizm inancını terkettikleri, yaptıkları sert tartışmalardan anlaşılmaktadır. (Bu dini tartışmaların içeriği bilinmemektedir.) Onlar daha sonra tekrar Budist inancına dönmüşlerdir. Rahip Xuan Zang, yazdığı "Da Tang Xiyü Ji" adlı eserin birinci bölümünde bu olayı ayrıntılı olmasa da anlatmaktadır. Bu seyahatnamedeki konu ilgili kayıt şöyledir: "Son zamanlarda Göktürk Yabgu Kağan'ın oğlu Sı Yabgu Kağan'ın bütün kabilesi ve ordusuna liderlik ederek Budist mabetlere saldırmayı ve içindeki değerli eşyaları yağmalamayı düşünmüş, yola çıktıktan kısa bir süre sonra dinlenmek için mola verilmiş, o gece Sı Yabgu Kağan rüyasında Budizmin ünlü keşişi Pisha Mentiaıvi görmüştür. Pisha Yabgu'ya şöyle demiştir: "Senin ne gücün var ki Budist mabetlere saldırmaya cesaret ediyorsun?" Bunun arkasından uzun bir mızrağı kağanın göğsüne saplayıp, sırtından çıkarmıştır. Kağan büyük bir şaşkınlık içinde uyanmış ve vicdan azabı duymuştur. Bu olayı hemen etrafındakilere ve askerlerine anlatarak yola devam etmekten vazgeçmiş ve bazı adamlarını, hızla allarına binerek Budist rahipleri davet etmelerini emretmiş ve onlara bu teşebbüsünden dolayı itarafta bulunarak af dilemiştir. Fakat, kağanın yola devam etme emrinin ulaşmadığı bir kısım asker ilerleyerek Budist mabetlerine ulaşmışlar ve onları yağmalayarak yıkmışlardır. Hui Chao adlı ünlü Budist rahip "Beş Tianzhu Ülkesine Seyahat" adını verdiği seyahat notlarında bu konu ile ilgili sunları kaydetmektedir: "Jiantuo⁴² ülkesinde bulunan hükümdar ve askerler genel olarak

³⁹ Kuzey Hanedanlığı (386-550) tarihini anlatan tarih kitabıdır. Tanꞌ devrinde yaşamış olan U Baiyao (565-648) tarafından yazılmıştır. Toplam 50 bölümden oluşur (Ç.N.).

⁴⁰ Eski Hindistan' verilen isimdir (Ç.N.).

⁴¹ "Di" sözcüğü, Dinglingler ve Gaoche'ları işaret etmektedir (Ç.N.9).

⁴² Burası şimdi "Gandhara" olarak bilinir (Ç.N.)-

Ttirtür. Yerliler Hu⁴³ kökenlidir. Bunların içinde BraJunanlar⁴⁴ da bulunmaktadır.... Bu hükümdar Türk olmasına rağmen Budizmin kumcusuna. Budist eserlere ve Budist rütbelerine çok değer vererek inanmaktadır. Hükümdar ve kraliçe, prens, liderler ayrı ayrı mabetler inşa ettirmişti erdir. Adıgeçen hükümdar her yıl iki kez lter kesimden insanın katıldığı tören düzenlerdi.*⁵ Hükümdar günlük hayatla kullandığı eşyalarını, kraliçe ise fil ve atların başkalarına sadaka olarak verirlerdi.... Hükümdarın evlatları da aynı yolu İzleyerek, ayrı ayrı mabetler inşa ettirmişler ve fakirlere sadaka olarak yiyecekler dağıtmışlardır." Aynı eserdeki bir başka kayıt: Buradan batıya doğru Jibin⁴⁶ ülkesine yedi günde varılır Daha sonra Xiebu⁴⁷ ülkesi gelir.... Burasının yerlileri "'Hu" menşelidir ve liderleri Türk olmalarına rağmen inanç açısından Budizmin üç önemli unsuruna gönülden inanmaktadırlar. Çok sayıdaki mabetleri Budist keşişlerle doludur. Budizmin Mahayana mezhebine mensupturlar. Suo Tarkan adında büyük bir liderleri, hükümdar gibi hareket ederek her sene bir defa tören düzenler, sayısız maktardaki alim ve gümüş eşya hin sadaka olarak dağıtırdı Bundan başka E. Chavannes'm . daha önce adıgeçen "Batı Göktürk Tarihi Belgeleri" adlı eserinin "Wu Kong'un"⁴¹ Seyahat Notları" kısmında önemli bilgiler bulunmaktadır (176-177. Sayfalar) Wu Kong. 759-764 yılları arasında Jiashı Miluo ve Gandhara⁴⁹ ülkesinde bulunduğu sırada Budizme yakın ilgi duyarak mabetleri ziyaret etmiştir. Buralarada belirli sayıda Göktürk prensleri tarafından yaptırılan mabetler vardı ki. bunlar 100 yıl öncesine kadar korunmuş. Göktürk gücünün yadigarları olarak ayakta kalmıştır. Bunlara Örnek verecek olursak; Jislu Miluo'daki Hatun Mabedi Göktürk kağanının karısı tarafından; Ye Li Tegiu Mebedi Göktürk prensi tarafından; Gandhara'daki Tegin Sa Mabedi Göktürk prensi tarafından yaptırılmıştır.⁵⁰ Son olarak da "Tong Dian"⁵¹

⁴³ Eski çağlarda Çin'in kuzey ve batı bölgelerinde yaşayan Çinli olmayan milletlere verilen isimdir. "Hu" sözcüğü aynı zamanda "Yabancı" anlamında da kullanılmıştır (Ç.N.).

⁴⁴ Hindistan'daki Kast sisteminde en yüksek sınıfa mensup olanlara verilen isimdir (Ç.N.).

⁴⁵ Tang döneminde 'TancaraparişaiT adı verilmektedir (Ç.N.).

⁴⁶ Tang döneminde Afganistan'ın kuzeydoğusunda kurulmuş olan eski bir devlet ismidir. Diğer adı Keşmir'dir (Ç.N.).

⁴⁷ Amu Nehri'nin yukarı mecrasının güneydoğusunda bulunmaktaydı.

^{AK} Budist rahip ve seyyahtır. Xianbei kabilesin dendir. Hindistan'a giünek üzere 751 yılında yola çıkmış, Afganistan, Doğu Türkistan, Kuça, Cimsar Uygur devleti, Altay Dağları ve Moğolistan'dan geçip, 790 yılında Çin başkenti Chang An'a dölmüştür.

⁴⁹ Gandhara, eski Hindistan'a verilen isimdir. Bu devletin bulunduğu yer tan olarak Pakistan'ın Peşaver kenti ile Afganistan'ın doğu kesimi idi (Ç.N.).

⁵⁰ Bu kayıt ile yukarıda adıgeçen Hui Chao'nun eserindeki kayıtlar birbirini tutmaktadır.

⁵¹ Çin tarihçisi Du You (735-812) tarafından yazılan ve Tang döneminin tarihi olaylarını anlatan önemli ansiklopedik bir eserdir. 766 yılında yazılmaya başlanıp, 801 yılında bitirilen bu eserde toplamı 200 bölüm vardır. Özellikle Türk asıllı kabileler ve Çin'e komşu bölgelerde yaşayan-çeşitli millerlerle ilgili değerli bilgiler içermektedir (Ç.N.).

adlı eserin 193. Bölümünde yer alan Yin Du hian'm⁵² Seyahat Notlan kısmındaki kayıt şöyledir: "Suiye⁵³ şehrinde 748 yılında Beiting Genel Valisi olarak görev yapan Wang Zheng, burada bazı şehir kalmulan görmüştür. Duvarları yıkılmış evlerde dağınık olarak yaşayanlar buraları terkedip gilmışlerdir. Ancak, Jiao He'nin⁵⁴ prensesinin²¹⁵ oturduğu yerde inşa edilen "Du Yün Tapınağı günümüzde hala ayaktaadır". Doğu Göktürkler zamanında da Budizme inananlar vardı. Tarih kayıtlarına göre, 708 yılının Mart ayında Zherig Renyuan. Hebei'de⁵⁶ San Shouxiang şeliini inşa ettirmiştir. Daha önce Su Faug, ordusu ile Göktürkler arasında San Irmak sınır olarak belirlenmişti. Bu nehrin kuzey kıyısında Foyün Tapmağı vardı. Göktürkler Çinlilerin buldukları yere saldırmadan önce. mutlaka tapmakta dini tören düzenleyip şanslarının iyi gitmesi için dua etmeliydiler. Bunu arkasından savaşta hazırlık amacıyla allarına yem verirler ve orduyu beslemeye başlarlardı. Kıydan karşı tarafa geçmek için ırmak suyunun buz tutmasını beklerlerdi." Bu olay Mo Chu Kağan dönemine aittir 694-716). Mo Chu Kağan öldükten soma. yerine Bilge Kağan geçmiş, fakat yönetici tabakası tarafından benimsenmediği için otoritesini tam olarak kabul ettiirememiştir. Bununla İlgili tarih kaydı şöyledir: "Bilge Kağan da şehirler ve mabetler inşa etticrmeyi düşünmüş, fakat veziri Tonyukuk buna şöyle itiraz etmiştir: "Bu olmamalı. Göktürklerin nüfusu Çinlilerin yüzde biri bile değildir. Başarılarımız yaşayış tamınızdan ileri gelir. Kuvvetli zamanlarımızda ordular sevkeder. akınlar yaparız. Zayıf isek bozkırlara çekilir, mücadele ederiz. Çin ordusu ne kadar fazla okursa olsun bize zarar veremezler. Çinliler gibi şehirler inşa ettirip oralarda olunırsak, eski törelerimizi değiştirmiş oluruz. Eğer bir defa yenilgiye uğrarsak çöküntümüz kaçınılmaz olur, Çinli filozofların da belirttikleri gibi (Lao Zı) fiziki güç kullanmadan zafer elde etmenin yolu bizim yapımıza uygun değildir". Bunun üzerine Bilge Kağan niyetinden vazgeçmiştir".⁵⁷ Yukarıdaki

kayıtları özetleyecek olursak; Göklürklerin dini inanışları oldukça karmaşıktır. Klan Toplumundan kalan Şamanizm, Doğu ve Batı GökUirklerde yaygınlaşmasının yanında, Alçşperestlik ve Nesturilik dinleri de Batı Göktürkler taralından kabul edilmiştir. Bu din özellikle Orta Asya'da dağınık olarak yaşayan Balı Göktürkler tarafından rağbet görmüştür. Doğu Göktürklerin Atçşperestliğe ve Nesloryaniznie inandıklarına dair tarih kitaplarında

⁵² *Tong Dian'in* yazarı Du You'nını sülalesine mensup olan Du Huang Çin başbakanı Gao Xianzhi'mn emrinde kiktik rütbeli bir subayken, Arapların Orta Asya'yı istilaları üzerine onunla birlikte, Orta Asya'nın diğer devletlerinin yardımını temm etmek üzere 751 yılında seyahate çıkmış, uzun ve maceralı geçen bir seyahatten sonra 762 yılında başkent Chang Aiva dönmüştür. Gördüklerini *Seyahat Notlan* adlı eserinde toplamıştır. Kitabında yer yer Türklerle ilgili bilgiler de bulunmaktadır (Ç.N.).

⁵³ Suiye, Kırgızitan sınırları içinde bulunan Tokmak'm bulunduğu yerde idi (Ç.N.).

⁵⁴ Jiaohe bugünkü Doğu Türkistan'daki Turtan şehrinin bulunduğu yerde idi.

⁵⁵ Batı Göktürk kağanı Aşına Xın'in karışdır.

⁵⁶ Sarı Irmak'm kuzey kesimidir.

⁵⁷ *Tong Dkin*. Bölüm 198. Göktürkler II.

³⁸ a.g.e., Bölüm 21 I.(Tang Xuan Zong, 716 yılı, İÜ.Ay kaydı)

Eyüp Savaş

herhangi bir kayda rastlanmıyor. Budizm ise Doğu ve Batı Göktürk yönetici tabakası arasında oldukça önemli ölçüde taraftar bulmuş, üstelik Çin'in iç bölgelerinden Doğu Göktürk Kağanlığı içlerine kadar yayılmıştır. Budizm Batı Göktürlere Tian Zhuldan ve Orla Asya ülkelerinden gelmiştir. Fakat Jiaohe prensesinin Suiye'de yaptırdığı mabet ve Batı Göktürkler arasında yayılışının Çin'in iç bölgeleriyle ilgisinin olmadığı, ya da Çin kültüründen etkilenmediği söylenemez.

Gtlney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi 12 (1982-1998) Prof. Dr. Cengiz Orhumt
Hatıra Sayısı, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakóltesi, İstanbul 1998, XIV+393 shf

Balkan araştırmaları, 1963'de Bükreş'te toplanan Balkan milletlerini temsil eden delegelerin almış oldukları müşterek karar doğrultusunda, kısa adı *AIĞSEE* olan *Assacialion Internationale des Etudes dit Sud-Est Europeen* örgütünün kurulması ile oldukça önemli bir noktaya ulaşmıştır. Bölge ile ilgili çalışmaların yapıldığı her ülkeden katılıma açık olmakla beraber, örgütte temsil ve yönetim açısından Balkanlı milletlere öncelik tanınmıştır. İlk kongresini 1968'de Sofya'da yapmış olan Örgüt, sonraki kongrelerin üç yılda bir farklı Balkan ülkelerinde yapılmasını kararlaştırmıştır. Bir taraftan da her bir Balkan ülkesinde arkeoloji, tarih, sanat tarilü, etnografya, edebiyat ve folklor gibi bütün beşerî bilimleri kapsayan tetkiklerin neşredildiği hir *Balfam Araştırmaları Dergisi* yayımlanmaya haşlanmıştır.

Hem coğrafî konumuna bağlı olarak halihazırdaki stratejik önemi hem de yaklaşık 500 yıllık bir Osmanlı mirâsının üzerine yüklemiş olduğu târihî misyonun gereği, Türkiye de Türk Tarih Kurumu'uca teşkil edilmiş olan millî komite vâsıtasıyla, başlangıçtan itibaren bu oluşum ile yakından ilgilenmiş; Bükreş'te yapılan ilk toplantıdan İtibaren, Faik Reşit Unat ve Halil İnalık gibi delegelerle, bizzat çalışmalar içerisinde yer almıştır.

Bununla birlikte, söz konusu çalışmalar doğrultusunda ortaya konulmuş olan en önemli gelişmelerden birisi, Bükreř'teki toplantıdan üç yıl sonra 1%6'da başlayan faaliyetlerin sonucu olarak 1969'da İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakóltesi'ne bağlı, merkezi Edirne'de bulunan bir *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Enstitüsü'nün* kurulması ve ilmi yayın organı olarak *GUney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi'nin* çıkarılmış olmasıdır. İlk sayısında, "*Güney-Doğu A vnıpa üzerinde çalışan Türk ve yabancı âlimlerin bütün ilmi tedkiklerine açık*" olarak yılda bir sayı çıkıntısı plânlanan derginin ilk sayısı müstesna (1972), diğerleri ancak iki yılda bir, iki sayı bir arada yayımlanabilmiştir (2-3 1973-1974; 4-5 1975-1976; 6-7 1977-1978; 8-9 1979-1980; 10-11 1981-1982). Türkiye'de doğrudan akademik düzeyde Balkan araştırmalarına tahsis edilmiş olan ilk ve tek süreli yayın organı olarak, 16 yıl gibi uzun bir süre yayımlanamamış olması, bu sahada çalışanları büyük bir ümitsizliğe sevketmiştir. Ancak, geç de olsa, aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun yetin işbeşinci yılı olan 1998\le. derginin 12. sayısı ile yeniden çıkmış olması, bu alanda ümitlerin tekrar yeşermesine İmkân vermiştir. Zirâ, ülkemizde özellikle son yıllarda Balkanlarla ilgili münferici çalışmaların önemli ölçüde artmış olmasına rağmen, bunları bir anıda ilim âlemine takdim eden böyle bir yayın organına büyük ihtiyaç duyulmakta idi. Bu düşüncelerle, bir vefakarlık ve kadirşinaslık örneği olarak, çok genç yaşta (48) 1976 yılında vefatına kadar, şu anda bir *merkez* olarak faaliyetlerini devam ettiren enstitünün kurucularından ve onun yayın organı olan derginin çıkmasında en fazla emeği geçenlerden birisi olarak rahmetli *Prof. Dr. Cengiz ORHONLU'mm* aziz hâtırasına ithaf edilmiş olan bu yeni sayının tanıtılmasını bir vazife addettik.

Yayın kurulunu teşkil eden Prof. Dr. Ali İhsan Gencer, Prof. Dr. Feridun M. Emecen, Prof. Dr. İlhan şahin, Prof. Dr. şafâk Ural ve Prof. Dr. Celâl Özdoğan'ın gayretleriyle çıkmış olduğu anlaşılan bu sayı, "*Sınıfu* takiben, Hoca'nın genç yaşta vefatı dolayısıyla kendi ilmi çizgisinde yetiştirdiği ender ilim adamlarından birisi olun Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu'nun

"Hocam Cengiz Orhanlı" başlığı altında kaleme almış olduğu kısa fakat önemli mesajlar içeren hatıralarla yüklü yazısı ile başlamaktadır (s.XI-XITL.). Bunun dışında dergide yerli ve çoğu Balkan memleketlerinden olan yabancı bilim adamları tarafından kaleme alınmış olan 26'sı telif, 2\i tercüme olmak üzere, toplam 28 makale yayımlanmıştır;

Zeki Arıkan-Abdullah Martal, "İzmir 'de İlk Buharlı Un Fabrikası" (s. 1-22).

Ali Arslan, "Yunanistan'ın Doğu Ege Politikası ile Osmanlı Devleti'nin Adalardaki Halkla İlişkileri ve Yardımları (1913-1919) (23-36).

Aleksandar Atamısovski, "Konstantin Dayanov ile Osmanlılar Arasında Derebeylik İlişkileri" (s. 37-42).

Ziyeti Barlas, "Atatürk ve Makedonya" (43-49).

Fahmettin Başar, "Çirmen Savaşı'nın Balkan Tarihindeki Yeri" (s. 51-55).

Geza David, "Buda (Budin) Vilayeti'nin İlk Tımar Sahipleri" (s. 57-61).

Feridun M. Emecen, "Pirlepe'nin İlk Osmanlı Tahrirleri" (s. 63-70)

M. Akif Erdoğan, "Osmanlı Döneminde Kıbrıs Şekerhaneleri (1571-1607)" (s. 71-82).

İsmail E. Erimsal, "Youssef Eche and His Contribution to the History of Islamic Libraries" (83-87).

Ahmet Suphi Furat, "Üsküp Medresesi 'nde Hocalık Yapmış Osmanlı Âlimleri" (s. 89-94).

Gyorgi Gyorgiyev, "Makedon Müzik Folklorunda Oryental Özellikler" (s. 95-99).

Gottfried Hagen, "Katip Çelebi and Türh-i HimU Garbî" (s. 101-115).

Hamdi Hasan, "Makedonya Türk Çocuk Edebiyatının İlk Eseri" (s. 117-123).

Mücteba Uğürel/İl Erleri Hakkında" (s. 125-140).

Mübahat S. Kütükoğlu, "SicM-i Ahval Defterleri 'ni Tamamlayan Arşiv Kayıtları" (s. 141 - 157).

Lazav Lazarov, "Büyük Güçler ve Türkiye'nin Makedonya Devletinin Kurulması ve Birleşmesi ile İlgili Olan Girişimleri (1944-1960) s. 159-171).

Mihai Maxim, "Osmanlı Döneminde Bir Tuna Liman Kenti: İbrayil (Brailaf (s. 173- 187).

Özcan Meri, "Kıbrıs 'ta Bir Genç Türkler Gazetesi: Feryaf (s. 189-203).

Buyana P. Nelkova (Çeviren: Erol Tufan), "Makedonya Cumhuriyeti Anayasasına Göre Milliyetlerin Durum ve Hakları" (s. 205-208).

Hikmet Öksüz, "Atatürk Dönemi Türk-Amavut İlişkileri" (s. 209-219).

Abdülkadir Özcan, "Melek İbrahim Paşa" (s. 221-235).

Sabahattin Özel, "Balkan ve Birinci Dünya Savaşları Arasındaki Dönemde Osmanlı Devleti-Rusya İlişkileri" (s. 237-257).

Branko Panov, "Aziz KHmenî ve Naum'un Kutsallığının Makedonya'da Türk Ahalisi Arasında Yayılması" (s. 259-268).

Margarita Peşevska; "Fransız Diploması Temsilcilerinin Raporlarına Dayanan Türk-Makedon İlişkileri" (s. 269-275).

Blaje Ristovski, "Petersburg'da Makedon Bilim-Edebiyat Dostluk Derneği ve Türkiye'nin Bütünlüğü Karşısındaki Tutumu" (s. 277-290).

Maral Setibi (Çeviren: Mualla Uydu), "Altay Toponomisinde "Batı" ve "Kuzey" Mefnımları" (s. 291-303).

Tadashi Suzuki, "Kamını'nin Viizerâsı'ndan Koca Kasım Paşa'ya Dair" (s. 311-318).

İlhan Şahin, "XVI. Yüzyılda Akkırman 'in Demografik ve Sosyal Durumu" (s. 319-323).

Ahmet Şimşirgil, "Osmanlı İdaresinde Uyvar'm Hazine Defterleri ve Bir Bütçe Örneği" (s. 325-355).

Arzu Terzi, "Osmanlı-Yunan Sınır Anlaşmazlığı Sırasında Yapılan Bir Dahili istikraz Teşebbüsü" (s. 357-361).

Muzaffer Tufan, "Makedonya Arnavutları ve Türkleri "Case Study": Gostivar" (s. 363-392).

Başlıklardan da anlaşılacağı gibi, makalelerin çok büyük çoğunluğu Güney-Doğu Avrupa ile ilgili olmakla beraber, sunuşta da belirtilmiş olduğu üzere, bu sayının Prof. Dr. Cengiz Orhonlu'ya ithal* edilmiş olması sebebiyle çerçeve, sonraki sayılarda korunmak üzere biraz aşılmıştır.

Dergide yer alan yazıların önemli bir kısmının Makedonya, ile ilgili olduğu görülmektedir. Aleksandar Atanasovski. XIV. yüzyılın İkinci yansında Makedonya'nın ünlü derebeylerinden birisi olan Konslantin Deyanov ile Osmanlı hükümdarı I. Murad arasındaki yakın ilişkileri değerlendirmiştir. Feridun M. Emecen'in, 1995 Haziran'ında Makedonya-Pirlepe'de yapılmış olan "Kral Marka Sempozyumu"na sunmuş olduğu tebliğinin gözden geçirilmiş hali olarak. 1440-1478 yılları arasında Marko devri Phiepe'sinin sosyal ve ekonomik gelişimini ortaya koyan ilk Osmanlı tahrirlerini ele almış olduğu yazısı oldukça önemlidir. Ahmet Suphi Furafm başlangıçtan Kanunî zamanına kadar olan dönemde Üsküp medreselerinde hocalık yapmış Osmanlı alimlerine dair yazısı dışında, Makedonya İle ilgili makalelerin tamamı yakın dönemlerde siyasi, diplomatik tarih, folklor ve edebiyat ile ilgilidir. Bunlardan. Margarita Peşevska'mn Fransız diplomatik temsilcilerinin raporlarına dayanarak kaleme almış olduğu *Türk-Makedon ilişkileri* ve Lazar Lazarov'un 1944-1960 yılları arasında büyük güçlerin müdahaleleri ile birlikte, *Türkiye'nin Makedonya Devleti'nin kurulması ve birleşmesi ile ilgili teşebbüslerini* dair incelemesi Önemli yer tutmaktadır.

Ali Arslan'm, 1913-1919 döneminde işgal edilmiş olan Ege adalarına yönelik Osman.] politikasını değerlendirmiş olduğu yazısı ve Arzu T. Terzi'nin 1877-1878 Osmanlı-Rus harbi sonrasında gelişen Osmanlı-Yunan hudut ihtilâli sırasında bir dahili istikraz teşebbüsüne dair makalesi, Osmanlı-Yunan münasebetleri ile ilgili olarak dikkati çekmektedir.

Kıbrıs'la ilgili olarak dergide yer alan iki makaleden birisinde, M.Akif Erdoğan, Lefkoşe şer'ie sicillerinde bulunan ilgili kayıtlardan hareketle. 1571-1607 döneminde *Kıbrıs şekerhanelerini* değerlendirmiş, diğerinde ise Özcan Mert Kıbrıs basın tarihinden, 1899'da Genç Türkler tarafından çıkarılmış olan *Feryat* gazetesini ele almıştır.

Hikmet Öksüz'ün Atatürk döneminde Türk-Arnavut ilişkilerini değerlendirmiş olduğu makalesi, Arnavutluk ile ilgili yazıdır.

Dergide dikkati çeken bir diğer yazı grubu da klasik dönemde bazı Osmanlı Balkan şehirleri ile ilgili makalelerdir. Bunlardan Milisi! Maxim, arşiv kaynaklarına dayanarak, Osmanlı döneminde Tuna üzerinde bulunan liman kentlerinden birisi olarak, *İhrayıl* şehrinin sosyal ve ekonomik durumunu ortaya koymuştur. İlhan Şahin ise daha önce (20-25 Ekim 1991) Kiev'de Karadeniz'in ekonomik ve sosyal tarihi ile ilgili sempozyuma "*Demographic and Social Profile of Akkettinan in the XVth Century*" başlığı ile sunulan ve sonradan basılmış olan (Annals of) Japan Association for Middle East Studies XI (1996), s. 161-166.) tebliğın Türkçe metninden ibaret olan makalesinde, tahrir defterlerinden hareketle 1525'e kadar küçük bir kasaba hüviyetini haiz olmakla beraber, 1570'e gelindiğinde önemli bir şehir konumuna yükselmiş olan *Akk'mnan'm* demografik ve sosyal durumunu değerlendirmiştir. Keza, Ahmet ŞimşirgiTin Osmanlıların Orta

Avrupa'nın en ileri ucunda teşkil etmiş oldukları *Uyvar eyaleti* hazinesine ait 14 Şubat 1668-28 Ağustos 1669 tarihleri arasındaki dönemi kapsayan bir bütçe örneğinin yayımlanmış olduğu makalesi de önemli bir yer tutmaktadır.

Bu sayıya mahsus olmak üzere, Güney-Doğu Avrupa çerçevesinin dışına taşmakla beraber yayımlanmış bulunan makalelerden Mübahat S. Kütükoğlu'nun, daha önce (Ekim 1993) MümVde düzenlenen Biyografi seminerine sunulmuş olan bildirinin gözden geçirilmiş hali olan, *Sicill-i Ahval Defterleri*'ni tamamlayan, *memurin dosyalarında* yer alan müteferrik arşiv kayıtlarına dair yazısı oldukça önemlidir. Bunun yanında, Mücteba İtgürd'in, özellikle Celâli ve Suhte isyanlarının yaygın olduğu dönemlerde ön plâna çıkmış olan, doğrudan askeri örgüt içerisinde yer almamakla beraber, Osmanlı taşra teşkilâtında önemli bir yer işgal eden *il-erlerini* değerlendirmiş olduğu makalesi de ihmal edilmiş bir noktayı açıklığa kavuşturmuş olması bakımından önemlidir. Ayrıca, Abdülkadir Özcan'ın *"rindmesrepliğinden ve zekav • etinden dolayı"* kendisine izafe edilmiş olan *"Şeytan"* lakabı, Budin savunmasında sergilemiş olduğu kahramanlık dan dolayı devrin hükümdarı IV- Mehmed tarafından *"Melek"* e çevrilmiş olan *İbrahim Paşa*'nın biyografisi ile Tadashi Suzukfnin Kânûnî'nin tayin etmiş olduğu ilk vezir olan *Koca Kasım Paşa*'ya dâir tespitleri ihtiva eden yazısına da işaret etmek gerekir.

Sonuç olarak, 1982-1998 yılları arasında yayım hayatına ara vermiş olmasi sebebiyle ilgili ilim âleminin gündeminden düşme noktasına gelmiş olan Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi'nin, hepsini ismen belirtmiş olmakla beraber, böyle bir tamıma yazısının sınırlarını aşmamak için ancak bazılarını ayrıca temas edilebilmiş olan makalelerin teşkil ettiği oldukça zengin bir muhteva ile çıkmış olan bu sayısıyla, yıllardır üzeri küllenmiş olan bir potansiyelin tekrar canlandığı görmek, oldukça ümit verici bir gelişmedir.

Mahir Aydın, *Osmanlı Eyülcü'mlen Üçüncü Bulgar Çarlığına*, İstanbul. Kitabevi Yayınlan Nu. 49, 1996,229 s.

XIX. yüzyıl Osmanlı Devleti için çöküşünün hızlandığı bir dönem olmuştur. Bu yüzyıl bir başka ifade ile, Osmanlı Devleti'nin parçalanma dönemidir. Ülke dahilindeki dinî ve etnik gruplar, Avrupa'nın da desteğiyle ballıca kâbus ve lâlâket haline gelmişlerdir. Bu cümleden olarak, Osmanlı Devleti'ni en çok uğraştıran konulardan biri de Bulgar meselesidir ki, çöküşü hızlandıran en önemli sebeplerden birisini teşkil etmiştir.

Tarihî kökeni oldukça eskilere dayanan ve Avrupalılar tarafından bir terim olarak ilk kez 1815 Viyana Kongresinde kullanılmış olan "Şark Meselesinin özünü, Türklerin Avrupa ve Anadolu'dan çıkarılması düşüncesi oluşturmuştur, Bulgar meselesini. "Şark Meselesinin bir parçası olarak değerlendirmek gerekmektedir. Zira "Şark Meselesi" Osmanlı Devleti'nin Avrupalı güçler tarafından parçalanmasını ve imha edilmesini ifade etmektedir. Aynı zamanda Bulgar meselesi, neticede bağımsız Bulgaristan'ni ortaya çıkarılması ile sonuçlanarak Panslavizm'in bir zaferi olmuştur.

Yazar, "deneme mahiyetinde olan bu çalışma" olarak nitelendirdiği bu eserinde Bulgaristan'ın XIX. yüzyıl boyunca karşılaştığı meseleleri, Osmanlı Devleti'nden ayrılma sürecini ve Osmanlı Devleti'nin çöküşünü Bulgaristan örneğinde incelemektedir.

"Giriş" (s.s. 11-16) kısmında, Bulgarların Türk kökeni, Tuna havzasına gelme süreçleri, burada yerleşerek devletlerini kurmaları, Suplar ve Bizanslılar ile olan mücadeleleri, Slavlaşmalar ve daha sonra Osmanlı hâkimiyetine girmeleri, Osmanlı döneminde Bulgaristan sahasının Türkleşmesi ve İslâmlaşması, XVIII. yüzyıldan itibaren ise Rus ve Avusturya harpleri sebebiyle bölgenin harap olması, Fener Patrikhanesi'nin asimilasyon siyaseti, mahallî idarecilerin yolsuzlukları gibi sebeplerle yaşanan olumsuzluklar ve düzenin bozulması konularına kısaca değinilerek bir giriş yapılmıştır.

"Aydınlanma Dönemi" (s.s. 17-35) adlı bölümün "ilk Kıvılcıklar" (s.s. 17-22) alt başlıklı kısmında Fener Patrikhanesi'nin Bulgarları asimile etme siyaseti ve çabalanan neticesinde oluşan reaksiyon gibi dinî faktörlerin yanında, Bulgarların ekonomik faaliyetlerinin artması ve Rumların yanında ortakçı konumunda dış ticaret vasıtasıyla ufuklamui genişlemesi ile Bulgar zenginler simlinin ortaya çıkması, Türk yönetiminin zayıflaması, eşkıyalık ve yolsuzluk vb. faktörler sayesinde Bulgarlık bilincinin uyanmaya başlamasına değinilmektedir.

"Bulgar Okulları" (s.s. 23-26) alt başlıklı kısımda Fener Patrikhanesi kontrolündeki kilise ve manastırlara bağlı dinî bilgilerin öğretildiği okulların yanı sıra yeni okulların açılması, 1835 yılında başlayan eğitim reformu ve okullaşma ile etnik kültüre bağlı eğitimin yaygınlaşma süreci, bu sürecin tabii neticesi olarak Bulgar milliyetçilerinin yetiştirilmesi, zenginler tarafından finanse edilen gençlerin başla Rusya olmak üzere Avrupa'da eğitim görmeleri anlatılmaktadır

"Bulgar Basını" (s.s. 26-29) alt başlıklı kısımda evvelce Bulgar dilindeki kitapların azlığı, zamanla matbaa sayısının ve basın yayın faaliyetlerinin artması, 1847'de gazete çıkarılması için Hükümet tarafından izin verilmesiyle Bulgar gazete ve dergilerinin sayısının artması, XIX. yüzyılın ikinci yarısında yoğunlaşan bu türden faaliyetler ile Bulgar lili, eğitimi, kitaplan, basın

ile millî bilince sahip bir Bulgar kitlelerinin ortaya çıktığı ve bu uyanışın bir Bulgar milletini yarattığı belirtilmektedir.

"Bulgar Misyonerleri" (s.s. 30-35) alt başlıklı bu kısımda ise Rus Panslavistleri'nin yardım ve himayelerinde, seçilen Bulgar gençlerinin Rus okullarında yetiştirilerek Bulgaristan'a gönderilmeleri ve ardından okullarda Öğretmenlik yaparak bir "*ihtilâl gençliği*" yetiştirmek idealiyle misyonerlik faaliyetlerinde bulunmaları ve Rusya'nın eğitim yoluyla "kaleyi içten fethetmesi" konusu üzerinde durulmaktadır.

"Yerel Ayaklanmalar Dönemi" (s.s. 36-49) adlı bölümde isyanların öncelikle yerel idare bozukluklarından kaynaklandığı vurgulanmaktadır.

"Niş Ayaklanması" (s.s. 38-42) alt başlıklı kısımda fazla vergi alındığı iddiasıyla 1841 yılında başlamış ve başarısızlıkla neticelenmiş olan Niş Ayaklanması'ndan bahsedilmektedir.

"Vidin Ayaklanması" (s.s. 42-45) alt başlıklı kısımda 1849 yılında Bulgarların devlet görevlileri ve Türk ahaliden müşterek olmaları sebebiyle çıkan ve başarısızlıkla biten ayaklanma anlatılmaktadır.

"Toprak Ağalığı" (s.s. 45-49) alt başlıklı bu kısımda ise zengin toprak ağalarının Bulgar ahalîye tahakkümü, devlet ile halk arasında "gospodar" adı verilen ağalar sınıfının sebep olduğu feodal anarşi ve vergi memurlarının yolsuzlukları konularına değinilmiştir.

"Himaye Dönemi" (s.s. 50-79) adlı bölümün "Tanslavist Ruslar" (s.s. 50-56) alt başlıklı kısmında Panslavizm düşüncesinin ortaya çıkışı, gelişimi, siyasallaşması, Panslavistlerin ülkeleri doğrultusunda Balkanlarda ve özellikle Bulgaristan coğrafyasındaki faaliyetleri ve Türk idaresinin bütün olup bitenler karşısındaki aciz kalışı hakkında bilgi verilmektedir.

"Komiteci Bulgarlar" (s.s. 56-59) alt başlıklı kısımda Panslavizm siyaseti doğrultusunda seçilmiş Bulgar gençlerinin Ruslar tarafından eğitilmeleriyle ortaya çıkan Bulgar komitecilerin faaliyetleri ve uğradıkları başarısızlıkları, diğer bir deyişle sonuç alamamaları ki bu durumda Bulgar halkının da bekledikleri seviyeye henüz ulaşamamış olması ve kendilerine bekledikleri ilgiyi göstermemiş olmalarının yarattığı hayal kırıklığı üzerinde durulmaktadır.

"İlk Yapılanma" (s.s. 59-65) alt başlıklı kısımda Bulgaristan'daki huzursuzluk ve sıkıntıları bir nebze olsun yatıştırmak ve düzene koymak amacıyla idari anlamda yeni bir düzen olan "*Tuna Vilâyetini*" kurulması ve bu vilâyetin Bulgaristan'ın ilk çekirdeğini teşkil etmesi konusu anlatılmaktadır. Ayrıca bu yeni düzenin olumsuz yanı olarak, bu idarî nizamın Bulgarlara bir *valan bilinci* kazandırdığı da belirtilmektedir.

"Komite Ayaklanması" (s.s. 65-70) alt başlıklı kısımda 1868 yılında Bulgar komitecilerinin düzenleyip başım çektiği ayaklanma ve başarısızlığa uğrayışı, bu sonuç üzerine dışarda ülke dışında düzenlenen komite faaliyetleri ile bölgede çıkarılacak ayaklanmaların başarılı olamayacağı sonucuna varmaları anlatılmaktadır.

"Dinî Bağımsızlık" (s.s. 70-79) alt başlıklı bu kısımda ise milletleşme sürecine girmiş bulunan Bulgarların bağımsız bir kiliseye olan ihtiyaçları ve Hükümet tarafından 11 Mart 1870 tarihinde Bulgar Kilisesi'nin bağımsızlığını ilân eden "*Eksarhlık Beraii*"mn yayınlanması ile bu ana kadar yaşanmış süreç ve gelişmeler, bu beratla birlikte Bulgar Eksarhının yönetimi altına verilen bölge ile ileride kurulacak Bulgaristan'ın sınırlanılın dinî bakımdan da çizilmiş olduğu gibi konular işlenmektedir.

"Panslavist Ayaklanma Dönemi" (s.s. 80-124) adlı bu bölümde 2 Mayıs 1876 tarihinde çıkarılan ve *Nisan Ayaklanması*, *Filibe Ayaklanması* veya *1876 Ayaklanması* olarak da adlandırılan, arkasında çok güçlü Panslavist bir desteğin bulunduğu son Bulgar isyanı üzerinde durulmaktadır.

Osmanlı Eyâleti 'tiden Üçüncü Bulgar Çarlığına.

il "Panslavist işbirliği" (s.s. 80-90) alt başlıklı kısımda önceki isyanların tümünün başarısızlığa uğramış bulunması üzerine insiyatifi Panslavist Rusların üstlenmesi ve Si Petersburg'un yönlendirmeleri, geçmiş başarısızlıklardan ders alarak Bulgaristan içinde teşkilâtlanarak hazırlık yapımları, Rus elçisi İgnatıyef in Bâb-ı Âli üzerindeki baskıları ve isyan planı gibi konularla ilgili bilgiler verilmektedir.

"Son Fırtına" (s.s. 90-100) alt başlıklı kısımda Türk Hükümeti'nin gelişmeler karşısındaki ilgisiz tutumu ve tedbirlere başvurmayarak adeta savsaklanması, ayaklanmanın plânlanandan 10 gün önce başlaması ve gelişmesi, Bulgarların uyguladığı vahşet, Türk Hükümeti'nin yetersiz kalması, komitecilerin geçici bir Bulgar Hükümeti kurması, bu arada Rus Büyükelçisi İgnatıyef in asilere zaman kazandırma yolundaki faaliyetleri anlatılmaktadır,

"Yol Ayrımı" (s.s. 100-107) alt başlıklı kısımda Türk Hükümeti'nin nihayet ayaklanmanın önemini kavrayarak bölgeye asker şevkine başlayarak isyanı bastırma gayretleri ile Balak köyündeki ayaklanmamı! bastırılma örneği üzerinde durulmuş, belirlenen tarihten önce isyan başladığından ortak hareket edilemediği ve bu yüzden her bir köyün kendi muhitinde etkinleşme çabaları ve umulandan daha az köyün ayaklanmaya iştiraki, İgnatıyef'in baskılarıyla Türk Hükümeti'nin bir müdahale için gecikmesinin de Türk ve Bulgar köylüleri karşı karşıya getirdiği belirtilmektedir.

"Ya İhtilâl Ya Savaş" (s.s. 107-120) alt başlıklı kısımda bu son ayaklanmanın da başarısızlığa uğramasıyla birlikte Rusya'nın Bulgar meselesini uluslararası platforma çekme ve Osmanlı Devleti'ni bu platformda yalnız bırakma çabaları, bu meyanda Selanik'teki Saatli Camii hadisesi, Bulgarların katledildiğine dair Avrupa kamuoyu nezdinde aleyhte kampanyalar düzenlenmesi, Berlin Memorandumu'nun hazırlanması, fakat İngiltere'nin bu konuda göstermiş olduğu muhalefet, 1875 Osmanlı malî iflâsının Avrupa'daki olumsuz etkileri, neticede İngiltere'nin sözde Bulgar katliamını kabul etmesi, Bulgar ayaklanmasının Türkler aleyhine büyük bir kampanyaya dönüştürülmesi, Rusya'nın Karadağ ve Sırbistan'ı Osmanlı Devleti'ne karşı savaşa sürmesi fakat bu devletlerin yenilmeleri, ardından gelen Rusların ultiमतou, İngiltere'nin isteği üzerine İstanbul Konferansı'nın tertiplenmesi fakat Bâb-ı Âli'nin burada alınan kararları reddi ve bunun üzerine Rusya'nın Avrupa nâmua cezalandırma savaşına girişmesi konuları incelenmektedir.

"Bulgaristan Bulgarlarıdır" (s.s. 121-124) alt başlıklı bu kısımda ise 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın Panslavizm'in zaferi olduğu, savaşın fecaati, Bulgarların Türklere uyguladıkları mezâlim vb. konulardan bahsedilmektedir.

"Prenslik Dönemi" (s.s. 125-177) adlı bölümün "Üç Parçalı Bulgaristan" (s.s. 125-135) alt başlıklı kısmında, 3 Mart 1878 tarihinde imzalanan Ayastefanos Antlaşması'nın Panslavizm'in zaferi olduğu, Şark Meselesi'ni istediği gibi çözmesi, lâkin İngiltere ve Avusturya'nın karşı çıkmasıyla 13 Temmuz 1878'de imzalanmış Berlin Antlaşması ile Doğu Rumeli'nin özerk hale getirilmesi ve burasının 13 Temmuz 1878 - 16 Nisan 1879 tarihleri arasında Ruslarca yönetilmesi, meclis kurularak bir anayasa hazırlanması ile meşhûr Bulgar Prenslığı'nin kurulması, bu yeni devleti teşkilâtlandırma çalışmaları, Bulgaristan'ın iç siyasetine ait uygulamalar ve hadiseler, ülkedeki liberal ve muhafazakâr grupların çekişmeleri üzerinde durulmaktadır.

"Yanın Birleşme" (s.s. 135-142) alt başlıklı kısımda Doğu Rumeli Vilâyeti'nin kurulması ve teşkilâtlandırılmasına yönelik faaliyetler, değişen siyasî dengelerin yarattığı müsait ortam üzerine 18 Eylül 1885 tarihinde Bulgaristan tarafından ilhak edilmesi, Osmanlı Devleti'nin ise Berlin Anlaşması'nın kendisine tanıdığı müdahale hakkını kullanmayarak bu gelişmeyi kabullenmesi, 1885 yılı sonlarında Bulgarların Sırlarla çatışmaları ve nihayet ! Şubat 1886 tarihli antlaşma ile Osmanlı Devleti'nin birleşmeyi resmen tanıdığı anlatılmaktadır.

"Makedonya Ütopyası" (s.s. 142-152) alt başlıklı kısımda Bulgaristan için Doğu Rumeli ile birleşmesinden somu sıranın Ayastefanos ile kazanılıp Berlin ile kaybedilmiş olan Makedonya'ya gelmesi, ancak buranın kozmopolit yapısının durumu zorlaştırması takat kurdukları komitelerle seslerini duyurmaya çalışmaları, komiteler ve amaçları hakkında bilgiler, ayrıca bu bölge üzerindeki Yunan ve Sırp'ların emel ve faaliyetleri ile Rusya ve Avusturya'nın da niyetleri neticesinde meselenin uluslararası boyutu, Avusturya ve Rusya'nın müştereken hazırladıkları retonn programı mahiyetindeki Mürzteg Programı hakkında bilgiler verilmektedir.

"Üçüncü Bulgar Çarlığına" (s.s. 152-177) alt başlıklı kısımda ülke dahilindeki siyasî gelişmeler, 1892 Filibe Sergisi, Berlin Antlaşması ile kurulmuş bulıman Bulgaristan Komiserliği ve faaliyetleri, Bulgaristan'ın kendi parasını tedavüle sokması, Türkçe'yi resmîyetten kaldırması, Bulgaristan hakkında nüfus, siyasî partiler ve politikaları, eğitim, gazeteler vb. bazı bilgiler, harcı ve siyasî faaliyetler. 1905 sonrası Avusturya ile yakınlaşma, 5 Ekim 1908'de bağımsızlığın ilânı. Osmanlı Devleti'nin durumu sadece protesto etmesi, 15 Nisan 1909'da Osmanlı Devleti ile Bulgaristan'ın bir antlaşma imzalamasıyla fiilî bağımsızlığın hukuken de tanınmış olması ve III. Bulgar Çarlığı'nın ortaya çıkışı konulan üzerinde durulmaktadır.

"Ekler" (s.s. 183-198) kısmında yer alan 1 numaralı ekte 16 Nisan 1879 Bulgar Anayasası, 2 Numaralı ekte 15 Mayıs 1893 Bulgar Anayasası maddeler halinde verilmiş, 3 numaralı ekte 12 Mayıs 1292 tarihli ayaklanma hakkında bir telgrafın metni ve tıpkıbasımı, 4 numaralı ekte ise Bulgar Kilise Beratı'na yer verilmiştir.

"Kaynaklar" (s.s. 199-204) kısmında yazar kullandığı kaynaklar ve eserleri zikretmiştir.

"Mahir Aydın'ın Biyografisi" (s.s. 205-208) adlı bu kısımda yazar çok kısa bir şekilde kendi biyografisini verdikten sonra yayınlarının ve bildirilerinin de bir listesini eklemiştir.

Kitabın sonunda ise "İndeks" (s.s. 209-229) ve ardından Burgaz limanı ve Bulgar komiteci ve devlet adamlarını tasvir eden beş adet karakalem resim yer almaktadır.

Eser Bulgar halkının milletleşme sürecini açıklamaya ve böylece bağımsız bir Bulgaristan kurulması meselesine genel anlamda bir giriş mahiyeti taşımaktadır.

XIX. yüzyılda Bulgaristan sahası üzerinde çalışan ve bu konuda büyük bir bilgi birikimine sahip bulunan yazarın ortaya koyduğu çalışmaları neticesinde Balkan tarihine önemli katkılarda bulunduğu görülmektedir. Türk Tarihi ve Balkan araştırmalarına katkıda bulunan tarihinin gelecek çalışmalarını ilim dünyası beklemektedir.